

सिद्धान्तपाथोधिपुष्टमान्तःकरणश्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणद्वयं

श्रीकोट्याचार्यकृतप्राचीनतमविवरणवृत्तं

श्रीविशेषावश्यकसूत्रम् (प्रथमो भागः)

मुद्रयित्री—जामनगरास्तन्यश्रेष्ठिचुनीलालक्ष्मीचन्दधारशीवोराविहितार्थसाहाय्येन मालवान्तर्गतुरत्नपुर-

(रतलाम) स्थितश्रीक्रपभदेवजीकेशरीमलजीनामकेश्वतांवरसंस्था

मुद्रकः—अमदावादजैनसोसाइटीस्थितशारदामुद्रणालयाधिपतिसुश्रावकहर्षचंद्रात्मजः पंडितभगवानदासः

प्रतयः ५०० वीरसंयत् २४६३ विक्रमसंयत् १९९३ क्रि.सं. १९३६

पृष्ठं ५-०-०

अस्य पुनर्मुद्रणायाः सर्वेऽधिकाराः स्वायत्ताः स्थापिताः

श्रीकोट्याचार्यकृतविवरणोपेतस्य श्रीविशेषावश्यकस्य विषयानुक्रमः ।

पृष्ठांकः

गाथांकः

- १ पीठिका १
- ४ फलादीनि ९, द्वात्रिंश २
- ६ फलद्वारं ३
- ६ योगद्वारं, प्रत्यक्षाधिक्रमः, नमस्कारादिः ११
- १० मंगले हेतुभेदाः अनवस्थाकारणं अर्थानर्थान्तरता
शब्दायः निदेशाः द्रव्ये एकानेकचर्चा निक्षेपाणां
पार्थक्यभेदस्य च द्रव्यपर्यायार्थो च - - १२-७८
- ३७ पंच शान्तिनिर्णयः शब्दार्थः ७९-८४ क्रमसिद्धिः ८८
- ४० प्रत्यक्षपरोक्षताविभागः ९५
- ४० मतिश्रुतयोर्भिन्नत्वं ११६
- ५२ सोऽन्विद्योपलब्धीति केऽहं युद्धिदिदृष्टिपूर्वगतगाथायः १३९
- पदस्थानपतितता १४६ बलकनुयासरानश्वर-
मूकेतरविचारः १७७
- ७५ अप्रग्रहाद्या भेदाः संचयस्येदातानिरासः भेदचतुष्टय १९२

पृष्ठांकः

गाथांकः

- ८१ अवग्रहद्विविध्यं २०३
- ८४ प्राप्याप्राप्यकारिता २४९
- १०१ प्रतिबोधकमल्लुकहृष्टान्तौ २६५
- १०८ सामान्यविशेषग्रहणवाद् २९४
- ११८ अवग्रहादीनां क्रमसिद्धिः २९९
- ११९ श्रुताश्रुतनिश्चितभेदाः ३०६
- १२१ बहुबहुतरादिविचारः ३०७
- १२२ अवग्रहसंशययोर्ज्ञानता सम्यग्भिध्याहृष्टयोर्ज्ञानज्ञाने ३३१
- १२९ अवग्रहादीनां कालमानं ३३५
- १३० शब्दादीनां स्पृष्टतादीनि इन्द्रियविषयमानं ३४०
- १३६ मिथश्चाश्वत्थवर्णादि, भाषाग्रहणनिसर्गौ ३७३
- १४४ शरीराणि, भाषाभेदाः ३७८
- १४७ भाषाया व्याप्तिः, जैनसमुद्भूताः ३९५
- १५२ ईदादयः पकाराः ४०१

पृष्ठांकः

१५४ द्रव्यादिनिर्गत्यादिभिश्च विचारः
१६० सम्यक्त्वोत्पादे व्यचक्षारनिश्चयो
१६५ भाष्यकक्षारं द्रव्यप्रमाणादीनि च
१६८ श्रुतज्ञानस्योपक्रमो भेदाश्च
१७१ अक्षरभेदाः उपलब्ध्यनुपलब्ध्यौ

अक्षरपर्यायाः

जघन्यादिभेदाः

१८७ अनक्षरं, संशयसंक्षिप्तौ

१९२ सम्यग्मिथ्याश्रुते

१९७ साक्षाद्विधत्तविचारः

२०० गमिकागमिकभेदौ

२०० अंगानंगश्रुते

२०१ द्रव्यादिभिर्विचारः, पश्यत्तासिद्धिः

२०३ बुद्धिगुणाः श्रवणानुयोगविधिः

२०५ अवस्थादीनि १४ द्वाराणि, जघन्यक्षेत्रे त्रिसमयः

पनकाः, उत्कृष्टे श्रेणिपदकं, द्रव्यादीनां निबन्धः,

क्षेत्रसूक्ष्मता वर्गणास्वरूपं गुरुलघुविचारः द्रव्य-

गाथांकः

४१३

४२६

४४२

४५४

५०३

५२९

५३९

५५१

५५२

५५५

५५९

५७०

गाथांकः

क्षेत्रनियमः परमावधिः गत्यादिभेदः संस्थानानु-

गामुकावस्थानबुद्धिद्वानिस्पर्धकप्रतिपातोत्पातद्रव्य-

पर्यायनियमो देशसर्वावाधा

२५६ आमसौर्वाध्याधाः

२६२ मनःपर्यायज्ञानं

२६६ केवलं, द्रव्यश्रुते

२६८ समुदायार्थः, अनुयोगार्थः, नन्वा अनियमः

२८१ आदर्शकनिर्लेपाः, पर्यायाः, श्रुतस्कन्धयोरपि

२८७ अनुयोगद्वाराणि तत्प्रभेदाश्च, आनुपूर्वी प्रमाणं

प्रकृत्यता

२९९ ओचनामसूत्रालापकाः

३०४ उद्देशादीनि, तेषामपुनरुक्तता च

३०८ सूत्रलक्षणादीनि, व्याख्याविधिः

३१६ मध्यमंगलचर्चा

३१८ उपोद्घातनिर्युक्तिमंगलं तद्ब्याख्या च (तीर्थभेदाः) १०७३

३२६ निर्युक्तिप्रतिज्ञा सामायिकनिर्युक्तिप्रतिज्ञा नियुक्ति

शब्दार्थः

१०९८

पृष्ठांकः	गाथांकः
३३९ तपोनियमज्ञानवृक्षाद्विरूपकं	११२३
३४२ अर्थभाषणसूत्ररचने	११३०
३४३ श्रुते सत्सारश्च	११३७
३४५ ज्ञानक्रिययोः सापेक्षता	११८७
३६५ सम्यक्त्वश्रुतादीनां लाभालाभौ १२०८ (ग्रन्थि)	
३६० पत्यकाद्या दृष्टान्ताः	१२३०
३६५ प्रथमादिकपायोदयेतरलभ्याः, कपायव्युत्पत्तिः,	
अतिचारमूलच्छेदौ	१२५८
३७२ चारित्रं तद्भेदाः	१२८८
३७८ उपशमश्रेणिः	१३१२
३८३ कपायमाहात्म्यं क्षपकश्रेणिः	१३४१
३८८ केवलतोपन्यावरणक्षये नयो	१३४९
३९१ सर्वद्रव्यादिवर्शनं	१३५७
३९२ जितप्रवचनोत्पत्त्यादीनि द्वाराणि	१३७३
३९७ प्रवचनसूत्रार्थानामेकाधिकानि	१३८५
४०१ अनुयोगैकाधिकानि, अनुयोगे निक्षेपाः	१४१८

पृष्ठांकः	गाथांकः
४०६ वत्सगवादीन्युदारणानि	१४२६
४१५ भाषकवार्त्तिकौ काष्ठादिदृष्टान्ताः	१४४१
४१८ गवादीन्युदाहरणानि व्याख्यानै	१४५४
४२२ अयोग्ययोग्यशिष्यलक्षणं, शैलघनाद्या दृष्टान्ताश्च	१४६१
४२६ उद्देशादीन्युपोद्घातद्वाराणि	१४६३
४२७ उद्देशनिक्षेपाः	१५०४
४२८ निर्देशे निक्षेपा नयाश्च	१५३९
४३३ निर्गमनिक्षेपाः	१५४६
४४२ निर्गमे नयसारकुलकराग्रप्रथमवबाह्यादिविंशति- स्थानकक्रममजन्मनामबुद्ध्यादिसंबोधनदानादिजि- नपर्यायेधेयांसमरुदेवीमरीचिपट्टाजकवेपभारत- जिनादिपृच्छामरीचिगर्धकप्रभनिर्वाणदुर्भाषणकौ- शिकादिमवाहंदादिस्थानकस्वप्नापहाराभिपेक्षलेख- शालाभाषनदानलोकान्तिकदीक्षोपसर्गकेवलचकव्य- तासमवसरणगणधरतन्परिचाराः	२०१८
४७५ गौतमगणधरधार्वाकवेवजीवसिद्धिः	२०८४

अनमः श्रीवीतरगाय

॥ श्रीमज्जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणविरचितं श्रीमत्कोट्याचार्यकृतवृत्तिविश्रुतिपत्रम् ॥

॥ विशेषावश्यकभाष्यम् ॥

नतविद्युद्यवधूनां कन्दमाणिक्यभासशरणनखमयूवैरुहसदृभिः किरन् यः ।
अकृत कृतजगच्छ्रीर्दशनां मानवेभ्यो, जनयतु जिनवीरः स्येयसीं वः स लक्ष्मीम् ॥१॥

विकचकेतकपद्मसमप्रभा, मुनिपचाक्यमहोदधिपालिनी ।

प्रतिदिनं भवताममराचिता, प्रविदधातु सुखं श्रुतदेवता ॥२॥

शैर्मन्याम्बुरुहाणि ज्ञानकरैर्वीथितानि वः सन्तु । अज्ञानध्वान्तभिदे जिनभद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यार्काः ॥३॥
इह तैः सकलचरणकरणक्रियाकलापाधारस्त्वेनापवर्गप्राप्तिहेतुभावश्यकं विशेषेण व्याचिख्यासुमिरिदमाध्यासुत्रमभ्यधायि-

कयपचयणप्पणामो वोच्छं चरणशुणसंगहं सयलं । आवस्सयाणुओगं गुरूवण्साणुसारेणं ॥४॥

अथवाऽऽवदयकानुयोगाभिधानेन स्वपरोपकारितश्रुत्यन्तः सन्तः पूज्यपदाः शिष्टसमयपरिपालनार्थं विघ्नविनायकोपशान्तये
मङ्गलार्थमभिधेयप्रदर्शनार्थं चादाविदशुक्त्वन्तः-‘कयपचयणप्पणामो’ इत्यादि । तत्र शिष्टानामयं न्यायः-यदुत शिष्टाः कचिदिष्टे

वस्तुनि प्रवृत्तिमादधानाः सन्तः इष्टदेवतानमस्कारपुरःसरां प्रवृत्तिमादधतीत्यतः शिष्टसमयपरिपालनार्थं, तथाऽयमनन्तातिपरमक-
ल्याणतयास्तीव श्रेयान्, श्रेयांसि च बहुविधानि भवन्ति, “श्रेयांसि बहुविधानि भवन्ति महतामपि । अश्रेयसि प्रवृत्तानां, क्वापि
यान्ति विनायकाः ॥१॥” इति वचनात्, अत एतदुपशान्तये मङ्गलार्थं, तथा निरभिधेयं काकदन्तपरीक्षावदनादरणीयं स्यादित्यतोऽभि-
धेयवत्ताप्रतिपादनार्थं च ॥ तत्राद्यपादेन इष्टदेवतानमस्कारं विमोपशमं चोचुः । अत्र कश्चिद् बोधचञ्चुचोदयिपुराह-कुतः पुनरिह प्रवचन-
मेवेष्टदेवता, येनोक्तं ‘कयपवयणप्पणामो’ इति, ननूच्यतां ‘कयअरिहंतणामो’ इत्येवमादि, उच्यते, प्रायः प्रवचनोपदेशेनैववर्वाग्दशि-
भिर्विवक्षितगुणोपेतार्हदादिपञ्चकनमस्कार्यस्य संप्रज्ञायमानत्वात् । पुनरप्याह-एवं नमैतद्विमोपशमस्तर्हि कथमस्मादिति, प्रवचनस्य
श्रुतदेवतारूपत्वात्, तन्नामस्कृतौ च विमप्रणाशात्, उक्तं च-‘न नाम किञ्चिदसाध्यं गुणवेदेवताप्रसादस्य’ इत्येवमादि । शेषपादैस्तु प्रायो-
ऽभिधेयमाहुरिति समुदायार्थः । साम्प्रतमवयवार्थः प्रतायते-तत्र ‘वोच्छ’मिति क्रिया ‘वोच्छं’ वक्ष्ये, अभिधास्ये इत्युक्तं भवति,
किमित्यत आह-आवस्सयाणुओगं’ ति अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं, ज्ञानदर्शनचारित्रप्रसाधकप्रतिनियतकालानुष्ठेययोगपरम्परा-
प्रतिसेवनमित्यर्थः, एतदुक्तं भवति-मुखवत्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादारभ्य सकलाहोरात्रान्तव्यप्यसपत्नकर्तव्यतोक्तचक्रवालसामान्यार्थचरण-
भावश्यकमभिधीयते, अनुयोगो-वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽर्थान्वाख्यानं वा, विधिप्रतिपेधाभ्यां प्ररूपणमित्यर्थः, आवश्यकस्यानुयोगः आव-
श्यकानुयोगस्तम्, किंविशिष्टः सन्? इत्यत आह-‘कयपवयणप्पणामो’ चि कुतो-विहितो, निर्वर्त्तित इत्यर्थः, प्रवचनमुपदेशोऽर्ह-
द्वचनमिति यावत्, श्रोव्यन्ते अनेनास्मादस्मिन् वा जीवादय इति प्रवचनम्, अथवा प्रगतं प्रधानं प्रशस्तमादौ वा वचनं प्रवचनम्,

विशेषावः
कोट्याचार्य
वृत्तौः

॥ ३ ॥

तथाहि-प्रगतमाहुर्जीवादिषु पदार्थेष्वन्तादन्तमनैकधा सम्यग्वाचकत्वेनावगाढत्वात्, प्रधानं श्रीमन्महावीरवर्धमानस्यामिवचनप्रदीपा-
भिव्यक्तत्वात्, प्रशस्तं प्रशस्तचेतोवृत्तेर्जनकत्वात्, आदौ वचनं प्राग्वचनत्वात् 'नमस्तीर्थीय' इति वचनात्, एतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकम्,
यद्वा प्रवक्तीति प्रवचनं-तदुपयोगानन्यत्वेन चतूरूपः श्रीश्रमणसङ्घभट्टारक इत्यर्थः, प्रणमनं प्रणामः पूजा नमस्कारो वन्दनमिति
पर्यायाः, कृतः प्रवचनप्रणामो येन मया सोऽहं कृतप्रवचनप्रणामः, तेनैतदुक्तं भवति-विहिताहदुपदेशोपचारः, तस्य हि सकलपार-
लौकिकव्यवहारसाधनेऽन्तरङ्गत्वात्, "तत्पुण्यव्या अरिहया" इत्येवमादिवचनात्, किंविशिष्टम्? अत आह-'चरणगुणसंग्रहं' इति 'चर्-
गतिमक्षणयो' रिति, चर्यते इति चरणं, मुमुक्षुभिरासेव्यत इत्यर्थः, अथवा चर्यते-गम्यते ग्राप्यतेऽनेन संसारोदधेः परं कूलमिति
चरणं, तच्च रात्रिभोजनविरतिप्लानि पञ्च महाव्रतानीति, आह च-"वयसमणधम्मसंजम" इत्येवमादि, तथा 'गुणगण संख्येने'
गुण्यन्त इति गुणाः, ते च पिण्डविशुद्ध्यादय इति, आह च-"पिण्डस्स जा विसोही" इत्येवमादि, अथवा चरणशब्देनोक्तलक्षणक्रियारूपं
देशादेशभेदतो ब्रूया चारित्रं सम्बध्यते, गुणशब्देन तु दर्शनज्ञाने, संगृहीतिः संग्रहः, चरणं च गुणौ च चरणगुणाः तेषां संग्रहश्चरण-
गुणसंग्रहस्तं, स चाधुनैकदेशसंग्रहोऽपि सम्भाव्यत इत्यत आह-'सयलं' इति, कला अंशा अवयवा इति पर्यायाः, सह कलाभिः
सकलो-निःशेषः, पारमार्थिकगुणाक्रोडनेन सम्पूर्ण इत्यभिप्रायः, कथं?, सामायिकाध्ययन एव द्वादशाङ्गार्थपरिसमाप्तेः, वक्ष्यति च-
"सामादयं पि तिचिहं सम्मच" इत्येवमादि। किञ्चाप्नुना न संगृहीतमिति?, अतस्तं। तत्रैतत्स्याद्-यो ह्यावश्यकानुयोगः स चरणगुणसंग्रह
एव, तस्यातन्वे तच्चायोगात्, ततश्चापार्थक्यं विशेषणमिति, उच्यते, सत्यम्, अयुक्तं विशेषणमिति चेत्, तन्न, व्यञ्ज्येद्यस्याभावेऽपि स्वरू-

१ गुण आमन्त्रणे (चु. उ. सेद)

२ गुणगमं ख्याते (आवश)

पान्वाख्यानतया विशेषणप्रवृत्तिदर्शनाद् अग्निरूपा इति वचनात्, अथवा नामावश्यकानुयोगादेर्व्यवच्छेदायोक्तं चरणगुणसंग्रहमिति को दोषः ? । साम्प्रतं स्वपराथप्रसाधनमहाविद्यासाधनोद्यतानां पूज्यपादानामपान्तराल एव विभीषिकाप्रायः परथोदयति-ननु चायं भवतः कथयतोऽपि न केनचित् श्रोतव्यः, छद्मस्थत्वे सति भवता स्वतन्त्रतया प्ररूप्यमाणत्वात्, अस्य प्रतिविधानमाह-‘गुरूवएसाणुसा- रेणं’ति गुणन्ति शास्त्रार्थमिति गुरवः-तीर्थकरगणधराचार्यादयः तेषामुपदेश इति विग्रहः तदनुसारेण, तत्पारतन्त्र्यमङ्गीकृत्येत्यर्थः, तदनेन सम्प्रदायस्य ग्रामाण्यमाह, तदग्रामाण्ये सर्वागमक्रियालोपप्रसंगात्, न चायं दुःसम्प्रदाय इति भावनीयम्, अन्यत्र महता प्रपञ्चेन परिहृतत्वाद् । एतदुक्तं भवति-यद्द्वयस्थः स्वमनीषिकया लिखति तदग्रमाणं, यथा कालिदासादिकाव्ये शैलोपवर्णनमिति गाथार्थः ॥१॥ व्याख्यातया गाथा मध्यमभंग्या मया जडमतित्वात् । ग्राह्यस्तु भाजनत्वादनैकधा चर्चनीयेति ॥१॥ उक्तं च-‘सर्वज्ञकेवलज्ञान- सागरोक्तममलसलिलमवगाह्य । किं पुण्यवान् न लभते गुणवन्ति महार्थरत्नानि ? ॥२॥’ इत्येवमादि ॥ ‘तस्स फलमंगल०’-इत्यादि, कोऽस्य सम्बन्धः ? इति चेत्, उच्यते, इहाद्यगाथायामावश्यकानुयोगोऽभिधेयतया विवक्षितो, नचाभिधेयाऽऽख्यानमात्रमेव मोक्षार्थिनां कुशलपक्षप्रवृत्तिहेतुः, तस्य पठितन्त्रादिष्वपि श्रूयमाणत्वात्, अतोऽत्र विशिष्टं फलाद्यभिधित्सुराह-

तस्स फल-जोग-मंगल-समुदायतथा तद्देव दाराहं । तन्मेय-निरुक्त-क्वम्-पञ्चोयणाहं च वच्चाहं ॥ २ ॥

द्वन्द्वश्च समासः, तत्र ‘तस्य’इति प्राक्प्रक्रान्तस्यावश्यकानुयोगस्य ‘फलं’ प्रयोजनं वाच्यमिति योगः, तदनाख्याने प्रेक्षावतां प्र- दृत्ययोगात्, तत्रैतत् स्यात्-शास्त्रपरिसमाप्तौ श्रोता स्वयमेवेदं ज्ञास्यत्यतः किमादावुक्तेनेति, न, तदनाख्याने प्रेक्षावतां प्रदृत्ययोगादित्यु-

क्तत्वात्, आदौ व्याख्यातेऽप्यस्मिन् संशय एव, स च प्रागप्यासीदतः आख्यानानाख्यानकालयोः कः प्रतिविशेषः ? इति चेद्, उच्यते-सत्यमेतद्, किन्तु अनाख्यानकालात् पूर्वमविशिष्टः संशय आसीद् आख्यानकालात् विशिष्यत इति शेषः, ततः किमिति चेद्, उच्यते, संशयविशेषस्य च प्रवृत्तिहेतुत्वमस्ति, तथा दर्शनात् कृषीबले इव, अपिच-संशयविशेषात् प्रवृत्तस्य फलावाप्तिरपि सम्भावि-
तेत्यलं चक्षुर्या, प्रकृतमभिद्धमेहे इति। तथा तस्य योगः प्रस्तावोऽवसरो वक्तव्य इति, एवं मद्गलं वाच्यं। आह-किं पुनः कारणमिदं पश्चादुपादीयते इति ? उच्यते, प्रयोजनादिमत्यस्मिन् प्रतिपन्ने सति मद्गलकरणस्य युज्यमानत्वात्, यद्येवं ततः शिष्टप्रवृत्तेर्निवृत्तिः, तत्रेष्टफलयोगवानयमिति कथमिव ज्ञातुं शक्यते ? उच्यते-आदावपि 'कयपचयणप्पणामो' इत्यनेन मद्गलाभिधानतः शिष्टप्रवृत्तिम-
वृत्तेः, न च पुनरुक्तदोषः, तस्य सामान्यमद्गलत्वेनास्य विशेषमद्गलत्वात्, सामान्यविशेषयोश्च कथञ्चिद् भेदादपीति। समुदायार्थः-पि-
ण्डार्थः 'सावद्ययोगविरतिः' इत्यादिकः, 'तदेव' इति तथैव यथैतस्य फलादयो वाच्याः एवं द्वाराणि-उपक्रमादीनि वाच्यानि, तथा तद्भेदा-द्वारभेदाः पडादयो वाच्याः, एवं निश्चितमुक्तं निरुक्तं तद् वाच्यं तेषामेव, यद्वक्ष्यति 'उपक्रमणमुपक्रम' इत्येवमादि, तथैते-
पामेवेत्यमुपन्यासे 'क्रम' इति क्रमकरणे प्रयोजनं वाच्यं, वक्ष्यति-'नानुपक्रान्तं निक्षिप्यते' एवमादि, तथा प्रयोजनं चैषां वाच्यं नगर-
दृष्टान्तेन, अत्रापि द्वन्द्व एव समासः, चः समुच्चयार्थः, 'वाच्यानि' वक्तव्यानि, प्रयोजनं शास्त्रोपकार इति द्वारगाथासमुदायार्थः ॥२॥
साम्प्रतं 'यथोद्देशं निर्देश' इति न्यायावलम्बितया फलद्वारं कथयति। अत्राह परः-यन्निष्फलं न तत्रेक्षावतां प्रारम्भणीयं, तद्यथा-प-
लालपरिमर्दनं, व्यतिरेकेण कलमशालिदलनं, तथा च निष्फलोऽयमतोऽनारम्भणीयः, प्रयोजनवत्त्वेनारम्भणीयत्वं व्याप्तं, ततश्चेतो व्या-
पको धर्मो निवर्तमानो व्याप्यमादाय निवर्तत इति व्यापकानुपलब्धिप्रयोगः, अत्रोच्यते, निष्फलत्वादित्यसिद्धो हेतुः, तस्य मोक्षा-

ल्यफलसद्भावात्, तथा चाह—

नाणकिरियाहिं मोक्खो तम्मयमावस्सयं जओ तेणं । तव्वक्खणाणारम्भो कारणओ कज्जसिद्धिंति ॥ ३ ॥
'णाणकिरियाहिं' इत्यादि, ज्ञातिः—ज्ञानं, यथावस्थितपदार्थस्वरूपावभासनमिति भावः, यथाज्ञानमनुष्ठानमिति भावः, ज्ञानं च क्रिया च ज्ञानक्रिये, ताभ्यां मोक्षः—अष्टप्रकारकर्मविव्युत्तिलक्षणो भावः साध्यते, दर्शनं तु ज्ञान एवान्तर्निहितत्वात् न भेदेनाभ्य-
घायि । आह—किमयमाभ्यां भवन्नावश्यकव्याख्यानास्माद् भवति येन हेतुरसिद्धः स्यादिति, एवमित्युच्यते, कस्मादित्यत आह—'तन्मयं'
ज्ञानक्रियामयं आवश्यकं प्राप्तिरूपितशब्दार्थं 'यत्तो' यस्मात् कारणात् 'तेणं'ति तेन कारणेन तद्व्याख्यानारम्भः ज्ञानक्रियात्म-
कावश्यकानुयोगव्याख्यानारम्भः, कुतः ? एतद्भावभावित्वात् ज्ञानक्रिययोः, ज्ञानिक्रियाभावभावित्वाच्च मोक्षस्येति, तस्मान्मोक्षाधिनेदानीं
भस्मात्माहृत्य तंसदि आवश्यकानुयोगः कार्यः, शास्त्रात्तद्, आह च—'कारणओ कज्जसिद्धिं'ति काव्या कारणात् कार्यसिद्धिरिति कृत्वा,
अत्र च (कारण)कारणे कारणीपचारः स्वकारणजन्यत्वेऽपि परमार्थतस्तत्कार्यत्वात्, नारकदेवावधाविव, अन्यथा वा कथञ्चिद् व्याख्येयं,
विश्वतोमुखत्वाद् भाष्यकृद्वचनस्य, अन्यथा यतः कुतश्चिद् यत्किञ्चिदुत्पद्येतेति विधमदखिं स्यात्, मृत्पिण्डादपि कटककेयूरमणि-
माणिक्यकुण्डलाद्युत्पत्तेः, अतः स्थितमेतत्—हेतोरसिद्धेः फलवानेप इति गार्थः ॥ ३ ॥ द्वारम् ॥ अथ योगद्वाराभिधित्सयाऽऽह—

भवस्स मोक्खमग्गाहिलासिणो ठिययुल्लवएसस्स । आईए जोगमिणं बालगिलाणस्स वाऽऽहारं ॥ ४ ॥

तत्रेहानादिपारिणामिकमन्यभावयुक्तः सत्त्वविशेषो भव्य उच्यते, भव्यो योग्यो दलमिति पर्यायाः, तस्य भव्यस्य, इयं च
पृष्ठी चतुर्थ्यर्थे द्रष्टव्या, तथा प्रक्रमाद्, तत्रैवं भवति—भव्याय, स च "नेरुइयासुरएगिदिविगलपञ्चिदिया तिरिक्खा य । मणुया वंतर

जोइस वेमाणी” इत्येवमाद्यविधिष्टचतुर्विंशतिदण्डकस्थोऽपि भवतीत्याह—‘मोक्षमार्गाभिलाषिणो’ निर्विण्णसंसारप्रपञ्चायेत्यर्थः, अथवा भव्योऽनन्तवनस्पत्यादिरपि स्यात् अत आह—मोक्षमार्गाभिलाषिणः संज्ञिन इत्युक्तं भवति, स चाविशिष्टोऽपि स्यादत आह—स्थितः—परिणतः कर्तव्यतया गुरुपदेऽगो यस्य स तथोच्यते, तस्मै गुणवदाचार्यकृतोपदेशायेत्यभिप्रायः । ‘आदौ’ प्रथमं शेषार्हाध्यनाध्यापनकाले योग्यं—प्रायोग्यं, उचितत्वादिति भावना । ‘इणं’ति इदं सूत्ररूपमावश्यकमिति सम्बन्धः । कस्येव किमित्याह—बालस्य वाऽऽहारं—नव-नीतादि मातापितराविति गम्यते, तथा ग्लानस्वेवाहारं पेयादि भिषग्वरा इति गम्यते ॥४॥ किंविशिष्टाय भव्याय ? इत्यत आह—कयपंचनमोक्कारस्स दिनन्ति सामाहयाहयं विहिणा । आवासयमायरिया कमेण तो सेस्यसुयंपि ॥ ५ ॥

‘कृतपञ्चनमस्काराय’ उपहितपञ्चनमस्कारमङ्गलाय, ‘दंति’ति ददति, किंविशिष्टं सूत्ररूपमावश्यकमित्यत आह—‘सामाह-याहयं’ सामायिकमादिर्यस्य तत् सामायिकादिकं, संज्ञायां कन्, कथं ददतीत्याह—‘विधिना’ प्रशस्तद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणेन प्रशस्तदि-गभिमुखाय वेति, के अत आह—‘आचार्याः’ धर्माचार्यादयः, तथा च—“पंचविहे आयरिण पन्नत्ते, तंजहा—धम्मायरिण पव्यावणाय-रिण उपव्हावणा० वायणा० वक्खाणायरिण” तत् ऊर्ध्वमस्मै किं न किञ्चिद्ददतीत्याह—क्रमेण ततः क्षेपकमपि श्रुतमाचारादि ताव-धावत्समस्तथुतोदधेः परं परं गत इति गाथाद्वयार्थः ॥ ५ ॥ एवं तावत्सूत्रप्रदानक्रममभिप्रायाधुनाऽर्थप्रदानक्रममभिधिस्तुराह—

तेणेव याणुओगं कमेण तेणेव याहिगारोऽयं । जेण विणेयहिहयत्थाय थेरकप्पक्कमो एसो ॥ ६ ॥

तेनैव—पञ्चनमस्कारपूर्वत् तत्तत्सूत्रप्रदानलक्षणेन क्रमेण, किं?, अनुयोगं—सूत्रार्थान्वाख्यानं, भव्यायाचार्या ददतीति वर्तते । ननु चानयोः क्रमयोः कतमेनाधुनाऽधिकारः? इत्यत आह—तेनैव च—अनेनैव च, अनुयोगक्रमेणेत्युक्तं भवति, अधिकारः—अधिकृतं, ‘अय-

मिति योऽयमस्माभिरधिक्रियते, दृष्ट्वाध्ययनकालस्यातिक्रान्तत्वात्, कुत एवमयं क्रमः ? इत्यत आह—येन कारणेन ‘विनेयहितार्थाय’ शिष्यजनानुग्रहाय स्थविरा नाम गच्छवासिनस्तेषां कल्पः—आचरणविशेष इति स्वविरक्त्यस्तस्मिन् क्रमः—परिपाटी उत्तरोत्तरगुणान्तर-प्राप्तिलक्षणेति, ‘एषः’ इति वक्ष्यमाणः इति गार्थः ॥ ६ ॥ किंविशिष्टोऽसांवित्यत आह—

पञ्चज्ञा-सिक्खा-वय-सत्थगगहणं च अनिअओ वासो । निष्फत्ती य विहारो सामायारी ठिई चेव ॥ ७ ॥

इह हि प्रथमं ‘चत्तारि परमंगाणि दुल्लहाणि’ इत्येवमादिप्रपञ्चश्रवणतोऽभिजातपरमाधिगमसम्यग्दर्शनतया निर्विण्णसफलसंसाराय मध्यसत्त्वाय ध्योपशमीभूतचारिजाहृताय प्रशस्तद्रव्यादिषु विधिनाऽष्टप्रकारकर्मरोगविरचनभूता भगवदर्हदुक्ता प्रव्रज्या दीयते, पुनश्च ‘सिक्ख’ इति शिष्यामसौ ब्रह्मते, “सा पुन दुविहा सिक्खा—गहणे आसेवणे य नायच्चा । गहणे सुत्ताहिज्जण आसेवण निष्पकप्पाती ॥१॥” पुनश्चाधीतद्वयपरिद्विषयानोऽभिरुचितकृतपद्मजीवनिकायपरिपालनः परीक्षितगुणः सन् ‘वत्त’ इति पञ्चमहाव्रतेषु रात्रिभोजनविर-तिपष्ठेषु उपस्थाप्यते ‘वित्तिआदेसेणं सिक्खाचय’ इति कोऽर्थः ? ‘वासस संवच्छराईं सुत्तं पाहिज्जह, वासस य वरिसाईं अत्थगगहणं-ति अर्धग्रहणं कार्यते, वासस य वरिसाईं ‘अणियतो वासो’ इति अनियतवासं वसति, समस्तदेशदर्शनं करोति, नानादेशवेषभाषाऽऽचर-णादि ज्ञानान् सुखेनैव तत्तद्देशजविनेयगणस्वभावज्ञतया स वाहको भवितुमर्हतीति, तच्च देशदर्शनं कुर्वन् अन्यान्निष्पादयति शिष्यत्वेन स्वयं च निष्पादयति आचार्यत्वेन, समस्तगुणभृन्नाद्, अत आह—‘निष्फत्ती य’ इति पुनश्चैवमसौ निष्पद्यते—पुनश्च परिणमति, सति ययसि अने-नेन क्रमेणान्यस्मिन् योग्ये शिष्ये आचार्यपदे व्यवस्थापिते सत्यत्रान्तरे ‘विहारो’ इति विहारमसौ प्रतिपद्यत इत्यर्थः, स च द्विविधो विहा-रः—अभ्युद्यतमरणं वा अभ्युद्यतविहारो वा । ‘सामायारि’ इति द्विविधेऽपि सामाचारी वाच्या, तत्राद्ये—“निष्फाहया य सिस्सा सउणी जह

अंडयं पयत्तेणं । वासस संवच्छरियं सो संलेहं अह करेइ ॥ १ ॥ चत्वारि विचित्राहं विगर्हनिज्जुहियाहं चत्वारि । संगच्छरे य दोन्नि उ एगं-
तरिये च आयासं ॥ २ ॥ नाइविगिहो य तवो छम्मासे परिमियं च आयासं । अन्नेऽपि य छम्मासे होइ विगिहं तवोक्कम्मं ॥ ३ ॥
वासं कोडीसदियं आयासं कट्ठु आणुप्पवीए । गिरिकंदरं तु गंतुं पायगमणं अह करेइ ॥ ४ ॥” अम्युधतविहारे तु जिनकल्पमतिप-
र्यादौ, सा चैवम्—“तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण वलेण य । तुलणा पंचहा बुत्ता, जिणकप्पं पडिवज्जओ ॥ १ ॥ पढमा उवस्सयंमी
विइया वाहि तइया चउक्कंमि । सुब्रहरम्मि चउत्थी अह पंचमिया मसाणंमि ॥ २ ॥ सत्त य से एसणाओ, तंजहा—“संसट्ठमसंसट्ठा
उद्वड तह होइ अप्पलेचा य । उग्गहिया पग्गहिया उज्झियधम्मा य सत्तमिया ॥ १ ॥ पंचसु गहो दोसु अभिगहो भत्तं पंथा य तति-
याए’ एवमादि, तथा ‘ठिती चेव’ चि तत्र च द्विविधेऽपि विहारे स्थितिः—श्रुतसंहननादिका वक्तव्येति, यत एवमयं क्रमोऽतः तेनेव
याधिकारोऽयमिति गार्थार्थः ॥ ७ ॥ अधीतपञ्चनमस्कारायेदं ददतीत्युक्तं, अत आह—

आर्हणं नमोक्कारो जइ पच्छाऽऽवासयं तओ पुब्बं । तस्स भणिएऽणुओगे जुत्तो आवस्सयस्स तओ ॥ ८ ॥

‘यदि’ इत्यभ्युपगमप्रदर्शनार्थः, तेनैतदुक्तं भवति—यदि गुरुभिः शिष्यस्य आदौ नमस्कारो दीयते पश्चादावश्यकं ‘तत्त’ तस्मात्
पूर्वम्—आदौ ‘तस्य’ नमस्कारस्य ‘भणिते’ कृते ‘अनुयोगे’ अर्थान्वाख्यानं ‘युक्तो’ घटमानः ‘आवश्यकस्य’ पडध्ययनसमुदायात्म-
कस्य श्रुतस्कन्धविशेषस्य ततः पश्चादनुयोगः, किं कारणं?, इत्थमेव पठनक्रमात् ‘तेनेवयाणुयोगं कमेण’ इति वचनादिति गार्थार्थः ॥ ९ ॥
आचार्य आह—नैतदेवं, कारणसदभावात्, तथाहि—

सो सत्त्वसुअक्कवन्धन्भन्तरभूओ जओ तओ तस्स । आवासयाणुओगादिगहणगहिओऽणुओगेऽपि ॥ ९ ॥

‘सः’ नमस्कारः सर्वश्रुतस्कन्धाभ्यन्तरभूतो यतस्ततस्तस्यावश्यकाद्यनुयोगग्रहणेन गृहीतोऽनुयोगोऽपीति गाथार्थः ॥९॥ आह-
कथं पुनरसौ सर्वश्रुतस्कन्धाभ्यन्तर इत्येतदुक्तं भवति, कः पुनरत्रैवं प्रत्ययः ? इत्यत आह—
तस्स पुणो सन्वसुयन्भंतरया पढमंगलगहणा । जं च पिहो न पढिज्जइ नंदीए सो सुयक्खंधो ॥१०॥
‘तस्ये’ति नमस्कारस्य पुनःशब्द आगमिकप्रत्ययविशेषोपदर्शनार्थः, सर्वश्रुतस्कन्धाभ्यन्तरता प्रथममङ्गलग्रहणात् प्रतीयत इत्ये-
तदुक्तं भवति, सर्वस्याः खल्वावश्यकश्रुतस्कन्धादिमङ्गलमालाया धुर्यत्वात्, ‘जं च’ति यस्माच्चासौ नमस्कारो न पृथग्-आवश्यकादि-
भ्यो भेदेन नन्द्यां पठ्यते श्रुतस्कन्धत्वेन, अस्ति चासावतः ‘तस्स पुण सन्वसुतक्खन्धन्भंतरते’ति प्रत्ययः । आह परः—किन्ति ण पिहो
पढिज्जइ णंदीए सो सुयक्खंधो ? आवश्यकश्रुतस्कन्धादिभ्यः, धृत्ररूपत्वात् दशवैकालिकादिश्रुतस्कन्धवत्, उच्यते, सर्वश्रुतस्कन्धा-
दित्वेन तदन्तर्भूतत्वज्ञापनार्थमेवेति भावितम् ॥१०॥ अमुमेवार्थं स्मरयन् प्रत्ययान्तरमाह—

तेणं चिय सामाइयसुत्ताणुगमाइओ नमोक्कारं । वक्ख्वाणेउं गुरवो वयंति सामाइयसुयत्थं ॥११॥ दारं ।

‘तेणं चिय’ति अत एव सकलश्रुत(स्य)नमस्कारपूर्वकत्वादेव सामायिकध्वानुगमादौ नमस्कारं व्याख्याय ‘गुरुवः’ श्रीमन्तो भ-
द्रबाहुस्वामिभिश्च ‘वदन्ति’ व्याख्यानयन्ति सामायिकध्वनस्यार्थम्, अतः ‘आदीए नमोक्कारो जइ पच्छाऽऽवासरं तओ पुब्ब’मित्यादि
चोद्यमचोद्यमिति गाथार्थः ॥ ११ ॥ द्वारं । अथ मङ्गलद्वारमाह—

यहुचिग्घाईं सेयाईं तेण कयमंगलोवयारेहिं । घेत्तव्वो सो सुमहानिहिव्व जह वा महाविज्जा ॥१२॥

‘वहु’ इत्यादि गाथा कण्ठया, नवरं येनेति कर्त्तव्यं, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् ॥१२॥ तच्च मंगलं शास्त्रस्य कथ्यते इत्यत आह—

तं मंगलमाहं मज्झे पज्जन्तए य सत्थस्स । पढमं सत्थत्थाऽविग्घपागमणाय निदिट्ठं ॥ १३ ॥
तस्सेव य थेज्जत्थं मज्झिमं अंतिमं तस्सेव । अब्बोच्छित्तिनिमित्तं सिस्सपस्सिस्साइवंसस्स ॥ १४ ॥
तन्मङ्गलमादौ शास्त्रस्य क्रियते, तथा मध्ये पर्यवसाने चेति । एकैककरणप्रयोजनमाह-प्रथमं शास्त्रार्थाविघ्नपागमनाय निर्दिष्ट-
मिति गार्थार्थः ॥ १३ ॥ तस्यैव-शास्त्रार्थस्य प्रथममङ्गलकरणप्रसादादविघ्नेन परं पारमुपागतस्य सतः स्वर्यार्थं मध्यमं, निर्दिष्टमिति वर्त्त-
ते, तथाऽन्यमपि तस्यैव मध्यममङ्गलकरणात् तथाभूतस्य सतः अव्यवच्छित्तिनिमित्तं, कस्येत्याह-शिष्यप्रशिष्यादिवंशस्य, निर्दिष्टमिति
वर्त्तते, नास्मार्थमेव शास्त्रावगतिरिष्यत इति गार्थार्थः ॥ १४ ॥ यदुक्तं 'तं मंगलमाहं' इत्यत्राह चोदकः—

मंगलकरणा सत्थं न मंगलं अहव मंगलस्सावि । मंगलमओऽणवत्था न मंगलममंगलत्ता वा ॥ १५ ॥
तत्र शास्त्रान्ते जीवादयोऽनेनेति शास्त्रं, तच्छास्त्रं धर्मित्वेनोपादीयते, न मंगलमिति साध्यो धर्मः, धर्मधर्मिसमुदायः पक्षः,
कुत इत्याह—मंगलकरणात्, कोऽभिप्रायः ?—मंगलकरणान्यथानुपपत्तेः, अमङ्गलाविनाभूतत्वान्मंगलविधानस्येत्युक्तं भवति, एष
एको दोषः, अथ द्वितीयदोषनिदानमाह—अथवा (च) मंगलस्यापि मंगलमुपादीयते, ततश्च नामंगलाविनाभूतमेव मंगलविधानमित्यत
आह—'अतः' एवं च सति—यदि मंगलाविनाभूतमेव मंगलविधानमिति भावना, अनवस्थानं अनाश्वासोऽविराम इतियावत्, प्रयोगः—
शास्त्रमंगलं अन्यमंगलसहायं सदात्मकार्यं करोतु मंगलत्वात् शास्त्रवत्, भवति च विशेषे पक्षीकृते सामान्यं हेतुर्यथाऽनित्यो वर्णात्मकः
शब्दः शब्दत्वान्मेघशब्दवत्, एवमन्यमंगलमपि मंगलत्वाच्छास्त्रमंगलवत्, एवमन्यदन्यन्मंगलमपि मंगलत्वाच्छास्त्रमंगलवदित्यनवस्था ।
अथैवमनिवारितप्रसराऽप्यापत्तन्तीयं नाभ्युपेयते ततस्तृतीयदोषमाह—'न मंगलं' इति न शास्त्रमंगलं मंगलं, प्रयोगः—यदन्यमंगलशून्यं त-

नमंगलमपि सन्मंगलं न भवति, तद्यथा शास्त्रं, अन्यमंगलशून्यं च शास्त्रमंगलं, तस्मादिदं मंगलमपि सन्मंगलं न भवतीति स्थितं, ततः किमनिष्टमत आह—‘अमंगलत्वात्’ च त्रैलोक्येऽपि सकलमंगलाभाव इत्यर्थः, अन्यमंगलशून्यत्वात्, तत्त्वे च मंगलस्याप्यमंगलत्वादमंगले च मंगलत्वात्, अथवा अमंगलता वा, ‘न मंगल’मिति कृत्वा नैवमारब्धव्यमिति, अथवा मंगलकरणाच्छास्त्रं न मंगलमित्येको दोषः, अथवेह मंगलात्मकस्यापि मंगलमतोऽनवस्था, न चेदियमिष्यते स्ववचनप्रामाण्यतया शास्त्रमंगलस्यान्यस्य वा क्वचित् स्वत एव मंगलत्वप्रतिष्ठानादिति, हन्त प्रथमस्य तथाभावे प्रश्नेपः किनिबन्धनः ? इति वाच्यं, अथेदानीमाद्यो दोषो निगम्यते—न चेदनवस्थाऽभीष्टा क्रियते ततः स्थितमेतत्—न मंगलं शास्त्रमिति सामर्थ्याद्दिगम्यते, स्वतोऽमंगलरूपत्वात्, मंगलान्मंगलीभवमानत्वात्, अथेप्यतेऽनवस्था तत इदमपरमाह—अमंगलता वा अपरस्याभावे पौरस्त्याभावात् तावद्यावच्छास्त्रमंगलाभावे शास्त्रस्याभावादिति चोदकगार्थः ॥१५॥ अत्रोच्यते—सर्वमेतदाकाशरोमन्यनं, तथा चाभ्यघाति—“नामंगलत्वं शास्त्रस्य, नानवस्थापि युज्यते । न चापि मंगलस्योक्तिर्निष्फले त्येतदाह च ॥ १ ॥”

सत्येऽत्यन्तरभूयस्मि मंगले होज कप्पणा एसा । सत्यस्मि मंगले किं अमंगलं काऽणवन्था वा ? ॥ १६ ॥

फाक्त्रा ‘सत्येऽत्यन्तरभूतंमि मंगले होज कप्पणा परिकप्पणा एसा’ यदुत मङ्गलकरणादित्येवमादि, अत्र भवतो वयमपि सहाया इत्यभिप्रायः, नेपस्त्वत्र चर्चः स्वयमेव कार्यः, ननु क्रियते ग्रन्थविस्तरभयादिति । अथवा शास्त्रान्तरभूते मङ्गलेऽभ्युपगम्यमाने सत्यस्माभिः ‘होज कप्पणा एसा’ति स्यादियं कल्पना—युज्येतेयं परिकल्पना भवतो यदुत मंगलकरणादित्येवमादि, यावता ‘सत्यंमी’त्यादि, शास्त्रस्य मंगलस्वभावत्वे सति मंगलोपादाने च शास्त्रानर्थान्तरे सतीति भावनीयं, ‘किं अमंगलं’ति किं तदमंगलं ?

यदेवानांप्रियेणोत्प्रेक्षितमिति प्रथमदोषपरिहारः । द्वितीयदोषपरिहारमाह-का वाजनवस्था नाम ? तृतीयदोषपरिहारस्तु मूलच्छेद-
एव, शास्त्रानर्थान्तरभूतमंगलाभ्युपगमादिति, यदेवं किं मंगलोपादानमिति चेत्, उच्यते-वक्ष्यति, मा त्वरिष्ठाः, 'सीसमङ्गलपरिग-
ह' इत्यर्थमेतत् तदभिहाण'मिति वचनादिति गार्थार्थः ॥ साम्प्रतं साहाय्ये प्रतिपन्नेऽपि समर्थवादितया दुर्घटमपि पराभ्युपगमं घटयन्नाह-

अर्थान्तरेऽपि सङ्ग मंगलमिह नामङ्गलाऽणवत्थाओ । सपराणुगहकारिं पईच इव मंगलं जम्हा ॥ १७ ॥

मंगलतियंतरालं न मंगलमिहऽस्थओ पसत्तं ते । जइवा सव्वं सत्थं मंगलमिह किं तियग्गहणं ? ॥ १८ ॥

सत्थे तिहा चिहत्ते तदन्तरालपरिकल्पणं कत्तो ? । सव्वं च निज्जरत्थं सत्थमओऽमंगलमजुत्तं ॥ १९ ॥

जइ मंगलं सयं चिय सत्थं तो किमिह मंगलगहणं ? । सीसमङ्गलपरिगहत्थमेत्तं तदभिहाणं ॥ २० ॥

इह मंगलं मंगलयुद्धीण मंगलं जहा साह । मंगलतिययुद्धिपरिगहेऽपि नणु कारणं भणिअं ॥ २१ ॥

अर्थान्तरेऽपि सति मङ्गले यस्यापि शास्त्रादर्थान्तरं मङ्गलमित्युक्तं भवति नामङ्गलता शास्त्रस्य, नापि चानवस्था, कस्मादित्याह-
यस्माद् मङ्गलं स्वपरानुग्रहकारि, एतदुक्तं भवति-यथा मङ्गलमात्मनि मङ्गलपरिणामं करोत्येवं शास्त्रेऽपि मङ्गलपरिणामं कारयतीति
वक्ष्यमाणोऽभिप्रायः, पईच इवचि दृष्टान्तः, यथा हि प्रदीपः स्वात्मानं प्रकाशयति तथा गृहस्त्रान्तर्वर्तिघटपिटकपिठरथस्तम्भे-
भादि च, न पुनरात्मनि प्रकाशयितव्येऽन्यत्प्रदीपान्तरमपेक्षते येनानवस्था स्यात्, न च लवणमलवणं सल्लवणीकरोति इत्यत्रापि
विपर्यय इति भावनीयं, देशतो दृष्टान्ताभ्युपगमात्, अन्यथा 'आहरणे तद्देशे तद्देशे चेवुवन्नासे' इत्यादेर्निर्विपर्ययत्वं स्यात्, अत उच्य-
ते-"तं मङ्गलमाह मङ्गले पज्जंतए य सत्थस्से"ति गार्थार्थः ॥ १७ ॥ अत्र पुनरप्याह चोदकः-"मंगले"त्यादि, मङ्गलस्य त्रयमादि-

मध्यान्तभेदादिति समासः तस्यान्तरमिति विग्रहः तद् न मङ्गलम्, इह-अस्मिन् मङ्गलग्रघट्टे 'अर्थतः' अर्थगत्या 'पसत्तं' प्रसक्तं 'ते' तव घरेः, किं कारणं?, मङ्गलेनाव्याप्तत्वादनभिमतशास्त्रान्तरवत्, इदं परिजिहीषोः घरेर्मतमाशङ्क्यग्रह-यदिवा-अथ चेदं विशेषेण सर्वं शास्त्रं मङ्गलमिह अतः किं तृतीयग्रहणं? येनोच्यते 'तं मंगलमार्गैः' इत्येवमादि, अपान्तरालामङ्गलत्वं वा प्रतिपद्यस्व, मङ्गलत्रय-ग्रहणं वा मा कथा इति चोदकगाथार्थः ॥ १८ ॥ गुरुराह—'सन्त्ये'त्यादि, शास्त्रे सम्पूर्णे मंगलात्मके बुद्ध्या त्रिधा 'विभक्त्ये' विच्छिन्ने सति 'तदन्तरालपरिकल्पनं' शास्त्रापान्तरालविभजनं 'कुतः?' कस्मात्? येन सदव्याप्तेस्तत्रामंगलता स्यात्, ननु सुविवेचितव-क्तारोधीधना भवन्ति, नहि धर्मिण्यसति धर्मा भवितुमर्हन्ति, प्रयोगः— यत्सम्पूर्णं त्रेधा विवक्ष्यते तस्यापान्तरालाभावात्, तद्यथा मोदक-स्य, तथा च शास्त्रमिति तदसम्भवः, अतथापान्तरालद्वयासम्भवः, 'सत्त्वं चे'त्यादि, पञ्चदं कंठं, सर्वं शास्त्रं मंगलं निर्जरायत्वात् तपोवदिति गार्थार्थः ॥ १९ ॥ एवं तावचोद्यद्वयं परिहृतं, अथ यदुक्तं प्रथमं चोद्यं परिहरता 'सत्यस्मि मंगले किं अमंगलं'ति तदधिकृ-त्यायुना विग्रतिपन्नमतिश्चोदक आह—'जई'त्यादि, यदि मंगलं स्वत एव शास्त्रमिष्यते अनवस्थादिभयात् अतो किमिह-शास्त्रे मंगल-ग्रहणं, येनोच्यते 'तं मंगलमार्गैः' इत्येवमादि?, कं हि तत्तत्रोपादीयमानमतिशयमादत्त इत्युक्तं भवति, आचार्यः पश्चादर्थमाह-शिव्य-स्य मतिः शिष्यमतिः तस्या मंगलपरिग्रहः सोऽर्थो यस्याभिधानस्य तच्चथा शिष्यमतिमंगलपरिग्रहार्थमेव शिष्यमतिमंगलपरिग्रहार्थ-मात्रं, तदभिधानं-मंगलाभिधानं, एतदुक्तं भवति-नार्थान्तरभूतमिदमुपादीयते, किन्तु मंगलमेतदित्येवं ज्ञाप्यते, मंगलरूपेऽप्यस्मिन् तद्विद्या खलु व्यवहरन्तं व्यवहारिणमिदं व्यवहारयति, कथं नु नामासुतो मंगलमिदमित्येवं शिष्योऽभिमृहीयाद्, अतो भिन्नमंगलो-पादानमिति यावदिति गार्थार्थः ॥ २० ॥ किं मंगलमपि अतदुबुद्ध्या शुद्धमात्रं मंगलकार्यं न करोति?, उच्यते, न करोति, तथा च —

‘इहे’त्यादि, ‘इह’ लोके मंगलमपि सद्रस्तु मंगलबुद्ध्याऽभिगृह्यमाणमभिनन्दमानं वा मंगलं भवति, न विपर्यये, उदाहरणमाह-
यथासाधुः, साधुर्हि मंगलभूतोऽपि संस्तद्बुद्ध्याऽभिगृह्यमाणः प्रशस्तचेतोवृत्तेर्भव्यस्य मंगलकार्यं करोति, न पुणो मंगलं अपि अमं-
गलबुद्धीए मंगलं भवति, यथा साधुरेव कालुष्योपहतचेतोवृत्तेरभव्यस्य, ननु चैवं ‘अमंगलं’ मंगलबुद्धीए मंगलं, जहा असाह-
व्यतिरेकसामर्थ्यात्, न, असाधोः स्वतो मंगलशून्यत्वात्, तथाहि-सत्यमणिमेव सत्यमणितयाऽभिगृह्य विषणौ गौरवमाप्नोति, नेतरं,
ननु यदि ‘सीसमङ्गलपरिग्रहमेतत् तदभिहाण’मिति स्थितं, तत एकमेव तर्हि मंगलमस्तु, किं त्रितयपरिकल्पनयेत्यत आह-मंग-
लययुद्धिपरिग्रहेऽपि ननु कारणं भणितं ‘पढमं सत्यतथाविग्यपारगमणाय निदिट्ठ’मित्येवमादि, पुनरप्याह-एकमेव मंगलं शास्त्रार्थावि-
घ्नपारगमनादिफलं भविष्यतीति, उच्यते, यथा हि-साधुमंगलं मंगलबुद्धिग्रहणापेक्षं सदात्मकार्यं करोति, एवं शास्त्रमप्यादिमंगलबुद्धि-
परिग्रहणापेक्षमेवात्मकार्यं करोति, एवं मध्यान्तयोरपीत्यतः सकलापायशुद्धं मंगलमुपादेयमिति गाथार्थः ॥२१॥ मंगलं शान्तिर्विघ्नक-
लापविद्रावणमिति पर्यायः, अथास्य तत्त्वं शब्दार्थरूपमभिधिसुराह-

मंगिज्जएऽधिगम्मइ जेण दिअं तेण मंगलं होइ । अहवा मंगो धम्मो तं लाइ तयं समादत्ते ॥ २२ ॥

अहवा निवायणाओ मंगलमिट्ठत्थपगइपचयओ । सत्थे सिद्धं जं जह तयं जहाजोगमाओज्जं ॥ २३ ॥

मं गालयइ भवाओ व मंगलमिह एवमाइनेरुत्ता । भासंति सत्थवसओ नामाइ चउच्चिहं तं च ॥ २४ ॥

तत्र मङ्गेर्गत्यर्थस्यालक्ष्ययान्तस्य मङ्गलमिति रूपं भवति, ततश्च ‘मङ्गयते’ किमुक्तं भवति ?-अधिगम्यते-अनेन मङ्गलेन हितं
प्राप्यते येन कारणेन तेन कारणेन मङ्गलं भवति, अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः, मङ्ग इति धर्मस्याऽऽख्या ‘ला आदाने’ ततश्च मङ्गं

लातीति मङ्गलं-धर्ममादत्ते, धर्मोपादानहेतुरित्यर्थः, इति गायार्थः ॥२२॥ 'अहवे'त्यादि,अथवा निपातनान्मङ्गलं क्रियते, कथमि-
त्याह-इष्टार्थप्रकृतिप्रत्ययतः,तत्र इष्टो यथा विवक्षितोऽर्थो यासां प्रकृतीनां ता इष्टार्थाः प्रकृतयः, तद्यथा-'मकि मण्डने' 'मन् ज्ञाने'
'मदी ह्ये' 'मुद मोदस्वप्रगतिषु' 'मह पूजायां' इत्येवमादि, प्रत्ययस्तासामलच् इति, ततश्च मङ्गलमिति रूपं भवति,तेनैतदुक्तं भवति-
मदस्यते-अलंक्रियतेऽनेन शास्त्रमिति मङ्गलं, एवं मन्यते-ज्ञायतेनानेनात्र विघ्नो न भवतीत्येवं प्रतीयत इति भावना, तथा माद्यन्ति-हृ-
प्यन्ति, तथा मुदिता भवन्ति, एवं शेरते-अनेन विद्याभावतो निष्प्रकम्पा भवन्तीति, तथा गम्यते-अन्तं नीयतेऽनेनेति मङ्गलं, एवं मङ्ग-
न्तेऽनेनेति मङ्गलमेवमादि, एवं शास्त्रे-व्याकरणे सिद्धं-प्रतिष्ठितमुपलब्धं वा यद् मङ्गलं यथा येन प्रकृतिप्रत्ययविधानेन तद्यथायोगं-
यथाभिप्रेतार्थमायोज्यं-आयोजनीयं, साविद्यापरिज्ञानफलत्वात् शास्त्राध्ययनस्येति । अथवा निपातनान्मङ्गलं, किंविशिष्टाद् ?-इष्टार्थो प्र-
कृतिप्रत्ययो यस्मिन् तत्तथा तस्मात्, किमत आह-'सत्ये' इत्यादि, पञ्चदं पूर्ववत्, अथवा निपातनाद् मङ्गलं, किमुक्तं भवतीत्याह-
इष्टार्थप्रकृतिप्रत्ययोपादानात्, शेषं प्राग्वत्, अथवा निपातनान्मङ्गलं, यदा चैवं तदा 'इष्टत्वे'त्यादि सर्वं पठनीयं भावनीयं चेति गायार्थः
॥२३॥ 'मंगे'त्यादि, मां गालयति भवाद्धेति मङ्गलं, गालनं-अपनयनं भवः-संसारः,शास्त्रस्य वा मा भूद् गालो-विघ्नो भविष्यतीति,
गालनं गालो नाश इत्यर्थः, मार्गलयनाद्वा मङ्गलं, स च सम्यग्दर्शनादिः, उपसंजिहीर्षुराह-इह-अस्मिन् प्रस्तावे एवमादि नैरुक्ताः-शब्द-
विदो भाषन्ते-व्याचक्षते शास्त्रवशातो-व्याकरणानुसारेण, कियदत्र पुनर्व्याख्यास्यामः ? ॥ साम्प्रतं 'तत्त्वपर्यायभेदैर्व्याख्ये'ति
मेदत आह-'नामाद् चउच्चिहंतं चे'ति गायार्थः ॥२४॥ तत्र नाममङ्गलं स्थापनामङ्गलं द्रव्यमङ्गलं भावमङ्गलं चेत्यतो नामलक्षणाभिधि-
त्सया नामदिदमाह-

पञ्जायाणमभिधेयं ठिअमणत्थे तयत्थनिरवेवखं । जाइच्छिअं च नामं जावदब्बं च पाएणं ॥२५॥

जं पुण तयत्थसुन्नं तयमित्थाएण तारिसागारं । कीरइ च निरागारं इत्तरमियरं व सा ठवणा ॥२६॥

जह मंगलमिह नामं जीवाजीवोभयाण देसीओ । रुढं जलणार्इणं ठवणाए सोत्थिआईणं ॥२७॥

इह पर्यायाः—अभिन्नार्थमतिपादकाः इन्द्रः शक्रः पुरन्दरो मधवान् वज्रपाणिरित्यादयोऽभिधेयपरिणामास्तेनभिधेयमिति पर्याया-
नभिधेयं, किंभूतमिति चेत्—स्थितं श्रुतकदारके यदिन्द्रनाम—इन्द्रसंज्ञेति सामर्थ्याद् गम्यते, कथं स्थितमित्याह—‘स्थितमन्यार्थे’ प्रति-
ष्ठितमन्यरिमन् पिण्डे, परमार्थतो देवाधिदेवस्यानात्, अथवा स्थितमन्यर्थसंज्ञानिवन्धनवतीन्द्रार्थे, इन्द्रनाद् इन्द्र इति-
कृत्वा, अत एवाह—‘तदर्थनिरपेक्षं’ इन्द्रार्थनिरपेक्षं, संज्ञाव्यवहारायारोप्यमाणत्वात्, इदं नाम्नो लक्षणं, अथवा यादृच्छिकं नाम, अन्य-
श्रावर्तमानत्वात्, डित्थवत्, विवक्षया देवदत्ताद्यप्यन्यर्थशून्यत्वात्, तथा यावद्द्रव्यभावि च यत्, किं यावद्द्रव्यभाव्येव ? , नेत्याह—
प्रायेण—प्रायशो बाहुल्यमङ्गीकृत्य कस्यचिदपान्तराल एवापनीयमानत्वात्, यत्तु सूत्रोपदिष्टं ‘नाम आवकहिंयं’ति तत्प्रतिनियतजन-
पदसंज्ञामेवाङ्गीकृत्य, यथोत्तराः कुरुव इत्यादि ॥ २५ ॥ ‘ज’मित्यादि, यत्पुनः, पुनःशब्दो नामस्थापनाया लक्षणभेदप्रतिपादनार्थः,
यत्पुनर्वस्तु तदर्थशून्यं सद्भावार्यशून्यं सत् तदभिप्रायेण—भावेन्द्राभिप्रायेण क्रियते—स्थाप्यते, काष्ठुस्तुचित्रकर्मक्षिन्निक्षेपादाविति
गम्यते, कथं तदभिप्रायेणेत्याह—तारिसागारं निराकारं प्रायेण वा, वाशब्दस्य भिन्नकमत्वात्, कियन्तं कालमित्याह—इत्वरं—
स्तोकं कालं इतरं व’ति यावत्कथितं कालं, तत्रेत्वरकालमिह स्याद्, इतरं तु देवलोकादौ, तिष्ठतीति स्थापनेतिकृत्वा, ‘सा ठवण’ति
तद्वन्तु स्थापना, स्थापना चासौ मङ्गलं च स्थापनामङ्गलमिति गार्थार्थः ॥२६॥ उभयत्रोदाहरणमाह—‘जहे’त्यादि, यथा मङ्गलमिह

नाम रुढे-संज्ञा प्रवृत्ता ज्वलनादीनां देशीतलस्य जीवस्य, मंगलमिति नाम सिन्धुविषयेऽङ्गेः, अजीवस्य लाटदेशे दवरकवलनस्य, उपपत्तयः पन्दनमालायाः, स्थापनायाः स्वस्तिकादेः स्थापनामंगलता रुढेति गाथार्थः ॥२७॥ द्रव्यलक्षणमाह—

दवरु दुयपु दोरवयवो विगारो गुणाण संदावो । द्रव्यं भव्यं भावस्स भूअभावं च जं जोगं ॥२८॥

आगमओऽणुवउत्तो मंगलसद्दणुवासिओ वत्ता । तन्नाणलद्धिसहिओऽवि नोवउत्तोत्ति तो दव्वं ॥२९॥

जइ नाणमागमो तो कह दव्वं दव्वमागमो कह णु । आगमकारणमाया देहो सहेो य तो दव्वं ॥३०॥

‘दवत्ते’ ‘द्रव्यं’ति सर्वपदेषु सम्बन्धाः, किमुक्तं भवति ? ‘दु द्रु गतो’ ततश्च द्रवतीति द्रव्यं, स्वपर्यायान् पाति रक्षति चेति भावः, तथा द्रूयत इति-स्वपर्यायैर्मम्यते गृह्यते चेति भावना, ‘विवक्षातश्च कारकाणी’ति, तथा ‘दोरेवयवो’ति ‘द्रु’ इति सत्ता तस्या अवयवो विकारो वा, तथा गुण्यन्त इति गुणाः, संख्यायन्त इत्यर्थः, तेषां संव्रवणं संव्रावः, समुदायमवनमित्यर्थः, ततश्च रूप-दिसमुदायो द्रव्यमिति भावनीयं, तथा भव्यं-योग्यं भावस्य-भाविनः पर्यायस्य यत्तद् द्रव्यमिति वर्त्तते, तथा ‘भूतभावं च’ति भूतो भावो यस्य तत्तथा तच्च, चशब्दात् पुरस्कृतपश्चात्कृतभावं वेति गृह्यते, तथा ‘जं जोग’ति इह तु विशेषेण भव्यमधिक्रियते, योग्यं यदित्यर्थः, द्रव्यं च तन्मंगलं चेति द्रव्यमङ्गलमिति गाथार्थः ॥२८॥ तच्च द्वेधा-आगमनोआगमभेदात्, तत्र आगमतस्तावदाह—
‘आगे’त्यादि, ‘आगमतः’ आगममाश्रित्य, आत्मदेहशब्दानाधिकृत्येत्यभिप्रायः, द्रव्यमंगलमिति गम्यते, कोऽसावित्यत आह-अ-
नुपशुक्तो वक्तव्येति सम्बन्धः, उपयोगशून्यो मंगलाच्चेता, ज्ञानशून्यः प्रज्ञापक इत्यावत्, किंविशिष्ट इत्यत आह-‘मंगलशब्दानुवासितो’
मंगलशब्दार्थज्ञानावरणक्षयोपशमसंस्कारानुगञ्जितमनाः, तज्ज्ञानलब्धिमानित्यर्थः, ननु यदि तज्ज्ञानलब्धिमान् किमिति तर्हि द्रव्यमं-

मलमयमित्यत आह—‘तन्नाणलद्धिसहिओऽवि’ मंगलज्ञानावरणक्षयोपशमवानपि नोपयुक्तस्तत्रेति, यस्मादेवं ‘तो’ ततः द्रव्यमिति
गार्थार्थः ॥ २९ ॥ तत्रैतत्स्यात्—कोऽयमागमो यमाश्रित्यायं द्रव्यमंगलमिति, अत्रोच्यते, ज्ञानं, चोदक आह—‘जइ’ त्यादि, यदि ज्ञान-
मागमस्ततः कथं द्रव्यं?, येनायमागमतो द्रव्यमंगलं स्यात्, द्रव्यं चेत् कथमागमो?, द्रव्यस्य द्रव्यत्वादागमस्य च ज्ञानत्वात्,
तस्मादागमतो द्रव्यमंगलमिति विरुद्धं, उच्यते, आगमस्य—कार्यरूपस्य कारणं—मूलं, किमत आह—आत्मा देहः शब्दश्च, ‘तो’ ततो
द्रव्यमागमः, देहादिषु तदुपचारातया कारणे कार्योपक्षयादिति गार्थार्थः ॥ ३० ॥ अधुना को नयः किमागमतो द्रव्यमंगलमिच्छतीत्य-
स्यां जिज्ञासायामिदं द्वायम्—

एगो मद्रलमेगं गेगा गेगाइं गेगमनयस्स । संगहनयस्स एक्कं सत्वं चिय मङ्गलं लोए ॥ ३१ ॥
एक्को (क्कं) निचं निरवयवमक्खियं सत्त्वगं च सामन्नं । निस्सामन्नत्ताओ नत्थि विसेसो खपुप्फं व ॥ ३२ ॥
चूओ वणस्सदल्लिय मूलाइगुणोत्ति तस्समूहो व्व । गुम्मादओऽवि एवं सत्त्वे न वणस्सइविसिद्धा ॥ ३३ ॥
सामन्नाउ विसेसो अन्नोऽणन्नो व होज्ज ? जइ अण्णो । सो नत्थि खपुप्फं पिवणणो सामन्नमेव तयं ॥ ३४ ॥
न विसेसत्थं भूअं अत्थि सामणमाह ववहारो । उवलं भव्ववहाराभावाओ खरविसाणं व ॥ ३५ ॥
चूयाइं एहि तो को सो अण्णो वणस्सई नाम ? । नत्थि विसेसत्थं तरभावाओ सो खपुप्फं व ॥ ३६ ॥
जं गेगमववहारा लोअव्ववहारतप्परा सो य । पाएण विसेसमओ तो ते तग्गाहिणो दोऽवि ॥ ३७ ॥
तेसिं तुल्लमयत्ते को णु विसेसोऽभिहाणओ अन्नो ? । तुल्लत्तेऽवि इहं नेगमस्स वत्थं तरे भेओ ॥ ३८ ॥

जो सामपणगाही स नेगमो सङ्गहं गओ अहवा । इयरो ववहारमिओ जो तेण समाणनिद्देशो ॥ ३९ ॥
नैगमनयस्य हि 'एगोऽणुवउत्तो एगं द्रव्यमंगलं, गेगा अणुवउत्ता गेगाइं द्रव्यमंगलाहं' सामान्यविशेषसङ्ग्राहित्वात्, 'लोए
यसामि जंबुद्वीवे यसामी' (अनु०) त्यादिवचनात्, संग्रहनयस्य तु सर्वस्मिन्नपि लोके एकमेव द्रव्यमंगलं, सर्वेषां मंगलत्वसामान्याव्य-
तिरेकाद्, व्यतिरेके चातच्चप्राप्तेः, सामान्यस्य च श्रुतेऽप्येकत्वादिति गार्थार्थः ॥ ३९ ॥ आह च—'एद्यो' इत्यादि, एकं—एकसंख्यो-
पेतमसहायत्वात्, एकमपि क्षणिकं स्यादित्यत आह—'नित्यं' अनयापि, नित्यमप्याकाशवत् सावयवं स्यात्, निरवयवत्वे पतंगस्यो-
दयास्तमयायोग इत्यत आह—'निरवयवं' निरंशं पूर्वापरकोटिशून्यत्वात्, निरवयवमप्यणुवत् सक्रियं स्यादत आह—'अक्रियं'
परिस्पंदराहितं, यतश्चैकमक्रियं च सर्वगं च सकललोकावाप्तसाक्षं च, एवं च कृत्वेदमेवेहास्ति, नान्यद्वस्त्वन्तरं अनवबुद्धय-
मानत्वाद्, तथाहि—'निस्सामन्नत्ताओ' सामन्नविरहियत्ताओ, 'णत्थि विसेसो खणुप्फं व' विशेषो—घटादिः, तस्मादस्यैकमेव
मंगलं, सर्वेषां मंगलसामान्यानुगमादिति गार्थार्थः ॥ ३९ ॥ अथैतद् विनियटयिषुर्व्यवहारश्चोदयति—नैकमिदं, किन्त्वेनैकानि, कथं?,
यथा वनस्पतिरित्याकारिते वृक्षगुल्मलतावितानविरुधादय एव विशेषाः प्रतीयन्ते, एवं मंगलमित्युक्ते तद्विशेषानेव प्रतिपत्स्यामहे
इत्यतः किमेवं शून्य इवास्मिन् जगतीदमभिहितं, यदुत 'निस्सामन्नत्ताओ' इत्येवमादि, संग्रह आह—ननु यत एव वनस्पतिरित्याका-
रिते वृक्षादयः प्रतीयन्ते, अत एव ते तदनर्थान्तरास्तत्प्रत्ययेहेतुत्वात् हस्तस्येवांगुलयः, किं यदि नाम हस्त इत्याकारितेऽङ्गुलयः प्रतीयन्ते
किमेतावताऽत्र तद्व्यतिरिक्ते तद्व्युद्भिन्नभूयते? येनैवं भवता गज्यत इति अथैतन्मतमेवाध्याय सुहृद् भूत्वा स्मरिषुमेवार्थमाह—
'चओ' इत्यादि, इह चूतो वृक्षविशेषः विशेषतया परिकल्प्यमानो वनस्पतिरेव—सामान्यमेवेति प्रतिज्ञा, मूलकन्दस्कन्धत्वक्पत्रग्रवा-

लादिगुणत्वाद् चूलादिसमूहवत्, सिद्धय दृष्टान्त आवयोरिति, एवं गुल्मोऽपि, तत एव हेतोस्तद्वदेवेति, आह च-गुल्मादयोऽपि विशेषा एवं-यथोक्तं, न वनस्पतेर्विशिष्टाः, न भिन्ना इत्यर्थः, भेदे मृदादिमयत्वप्रसंगात् ॥३२॥ अथ व्यवहारं प्रतिकूलं ज्ञात्वा संग्रह उपचय-माह—‘सामे’त्यादि, प्रथमविकल्पे दूषणं-यद्यन्यो नास्त्यसौ निःसामान्यत्वात् खपुष्पवत्, अथानन्यः सामान्यमेवासौ तदनन्यत्वात् तत्स्वात्मवत्, सामान्ये वाऽतिपक्षपातितया विशेषोपचारः क्रियते, नचोपचारेणार्थतत्त्वं चिन्त्यते, वस्तुस्थितिस्थितत्वाद् धीधनानां, तस्मादेकमेव तद् द्रव्यमंगलमिति गायार्थः ॥ ३३ ॥ एवं संग्रहेण-खपक्ष उक्ते व्यवहारनैगमावाहतुः-ननु त्वयाऽप्येवं वनस्पतिर्विकूल-चम्पकाशोकपुन्नागनागाग्रसर्जजुनादिभ्योऽर्थान्तरो वा कल्प्येतानर्थान्तरो वा?, अर्थान्तरथेत् नास्ति वनस्पतिर्विशेषार्थान्तरभावान्नि-विशेषत्वात् खपुष्पवत् खरविपाणवदेव वा, अनर्थान्तरथेत् त एवासौ, तदनर्थान्तरत्वात् तन्मूर्चिवत्, विशेषेषु वाऽत्यनुरागितया वनस्प-तिरित्युपचारः क्रियते, नचोपचारेणार्थतत्त्वं चिन्त्यते, वस्तुस्थितिस्थितत्वाद् बुद्धिविभवानां ॥३४॥ तथा चैतन्मतमास्यायाधुना स्वरिराह—‘जे’त्यादि, ‘ण विसेसेहितो अर्थतरभूतं सामप्यं वणस्सई’चि, क एवमाहेत्याह-उच्यवहारः विशेषसामान्ययोः व्यवनाद्वरणाच्च व्यवहारः, तथा नैगमांशश्च, एकग्रहणे ग्रहणं तज्जातीयानामितिकृत्वा, तज्जातीयत्वं च विशेषाभ्युपगमाविशेषात्, कुत इत्याह-उवलम्भाभावाद्, अत्यन्तानुपलब्धेरित्यर्थः, खरविपाणवदिति दृष्टान्तः, तथा व्यवहारामावात्, शेषं तदेवेति गायार्थः ॥ ३५ ॥ तथाहि—‘चूये’त्यादि, ‘चूयाईएहि’तो को सो अण्णो वणस्सई नाम’यो व्रणलेपादबुपयुज्यते, ‘तम्हा णत्थि सो विसेसत्थंतरभावाओ-विसेसेहितो (०संत्तरवेहितो) अत्यंतरत्तणओ खपुष्पवत्-आगासकुसुमं वेति गायार्थः ॥३६॥ किं पुनरिमावेवं प्रतिपन्नावित्यत आह—‘ज’मित्यादि, यतो नैगमव्यवहारो लोकसंव्यवहारप्रवणौ, स च त्यागादानादिव्यवहारः प्रायेण विशेषैरित्यतस्तौ विशेषप्राहिणाविति गायार्थः ॥३७॥

अत्राह—‘तैसि’मित्यादि, तयोः—नैगमांशव्यवहारयोः तुल्यमतत्वे—प्रभृतद्रव्यभंगलाभ्युपगमतः सदृशाभिप्रायत्वे को नु विशेषोऽ-
न्योः, न कश्चिदित्यभिप्रायः, किं सर्वथा नेत्याह—‘अभिधानतः’ अभिधानतस्त्वस्तीत्यभिप्रायः, तुल्यत्वेऽपि—समानतायामपि
इह—द्रव्यभंगलाधिकारे नैगमस्य व्यवहारेण सह चस्त्वन्तरे सामान्यविशेषाभ्युपगमलक्षणे मेदो बोद्धव्यः, अर्थतोऽपीति वाक्यशेषः,
यथा वा वस्त्वपेक्षया सर्वनयानां द्रव्यपर्यायास्तिकनयद्वयेऽवरोधस्तथाऽनयोरपि विशेषमात्रतायामिति गायार्थः ॥ ३८ ॥ ‘जो’ इत्यादि,
कोऽस्य सम्यन्यः?, अथवा तैसि तुल्यमतत्वल्पापनेन सामान्यविशेषद्वयग्राहिणो नैगमस्य हि (भेदत्वेन सामान्यग्राहिणस्तस्य संग्रहं
गतत्वेन विशेषग्राहिणो व्यवहारे प्रवेशादि)ति ॥ आह—एवमेतावेव वस्तुसन्तौ, नायं, परिकल्पितत्वादिति, अत्रोच्यते, नैतदेवभूयपरिष्टात्
विशेषाभिधानादिति गायार्थः ॥ ३९ ॥

उज्जुसुअस्स सयं संपयं च जं मङ्गलं तयं एकं । नातीतमणुप्पन्नं मङ्गलमिष्टं परकं च ॥ ४० ॥

नातीयमणुप्पन्नं परकीयं वा पजोअणाभावा । विट्ठतो खरसिङ्गं परधणमहवा जहा विफलं ॥ ४१ ॥

ऋजु—अङ्कटिलं सूत्रयतीति ऋजुसूत्रस्तस्य ऋजुसूत्रस्य, किमत आह—यन्मंगलं तदेकं—असहायं, किंविशिष्टमित्यत आह—स्वकं
—आत्मनीनमपरायत्वं, किं नयान्तरदर्शनेनापि?, नेत्याह—‘साम्यत्वं’ वर्त्तमानलक्षणभावेन, अत्रैवानभिमतप्रतिषेधमाह—‘नातीतम-
णुप्पन्नं’ नातीतानुत्पन्नलक्षणभाव्यपीत्यर्थः, ‘मङ्गलमिष्टं’ मंगलमभिरुचितं, द्वितीयानभिमतप्रतिषेधमाह—‘परकं वा’ परकीयं वा,
अर्थापत्तिगम्योऽपि चार्थ उच्यते, शिष्यमतिपरिकर्मणार्थत्वादस्य शास्त्रारम्भस्य, त्रिविधाश्च शिष्याः—केचिदुदुचटितज्ञाः केचिन्मध्यमधियः
केचिन् प्रपञ्चितवेचार इति गायार्थः ॥ ४० ॥ अष्टमेवार्थं यथायोगं प्रयोगद्वारेणाह—‘ने’त्यादि, नातीतानुत्पन्नं ऋजुसूत्रस्यास्ति,

प्रयोजनाभावात्-प्रयोजनाकरणात्, 'दिदृष्टो खरसिगं' खरविषाणवत्, 'परधणमहवा जहा विफलं'ति, अथवा परधनवद्, यथा परधनं प्रयोजनाकरणात्म्यं नास्ति एवमतीतानुत्पन्नमपीति, 'परकीयं चे'ति परकीयमपि नास्ति प्रयोजनाकरणात्, दिदृष्टो खरविषाणमिति गाथार्थः ॥ ४१ ॥ इति ऋजुसूत्रः । शब्दादयस्त्वागमतो द्रव्यमंगलमिति न प्रतिपद्यन्ते, कस्मात् ?—

जाणं नाणुवत्तोऽणुवत्तो वा न जाणई जम्हा । जाणतोऽणुवत्तोत्ति विंति सद्दादयोऽवत्युं ॥ ४२ ॥

हेऊ विरुद्धधम्मत्तणा हि जीवो ङ्व चेअणारहिओ । न य सो मङ्गलमिदं तयत्यसुन्नोत्ति पावं व ॥ ४३ ॥

'जम्हा' इति, यस्मात् 'जानन्' अवयुष्यमानो, मंगलमिति गम्यते, नानुपयुक्तो-न ज्ञानशून्यो भवति, इत्यज्ञानान्तरीयकत्वात्, तथाऽनुपयुक्तो वा तत्र 'न जानीते' नावयुष्यते, तदिति गम्यते, यस्मात् 'जाणए अणुवत्ते'ति ब्रुवते शब्दादयः-शब्दसमभिरूढ्यंभूताः 'अवस्तु' असदिति गाथार्थः ॥ ४२ ॥ हेतुमाह—'हेऊ'इत्यादि, विरुद्धधर्माध्यासितत्वाच्चेतनारहितजीववत्, एतदुक्तं भवति-यथा जीवश्चेतनारहितश्चेत्येतदवस्तु, विरुद्धत्वाद्, एव मागमतोऽपि द्रव्यमंगलमिति, यदि ज्ञोऽनुपयुक्तो न अनुपयुक्तो ज्ञो न, माता मे बन्ध्यावदिति भावना, अपि च-न चासावनुपयुक्तो मंगलमिदं, तदर्थशून्यत्वात्-मंगलार्थशून्यत्वात्, पापवत्, तस्मादमी भाव-मंगलग्राहिण एव, उक्तमागमतो द्रव्यमंगलमिति गाथार्थः ॥ ४३ ॥ अथ—

मङ्गलपयत्थजाणयदेहो भव्वस्स वा सजीवोऽवि । नोआगमओ दब्बं आगमरहिओत्ति जं भणिअं ॥ ४४ ॥

अहवा नो देसम्मि नोआगमओ तदेगदेसाओ । भूयस्स भाविणो वाऽऽगमस्स जं कारणं देहो ॥ ४५ ॥

जाणयभव्वसरीराइरित्तिमिह दब्बमंगलं होइ । जा मंगल्ला किरिआ तं कुणमाणो अणुवत्तो ॥ ४६ ॥

जं भूयभावमंगलपरिणामं तस्स वा जयं जोगं । जं वा सहावसोहणवन्नाह्णं सुवण्णाई ॥ ४७ ॥
तं पि य इ भावमंगलकारणओ मंगलंति निदिष्टं । नोआगमओ दब्बं नोसदो सत्त्वपडिसेहे ॥ ४८ ॥
'नोआगमओ दब्बं'ति नोआगमतो द्रव्यमंगलमुच्यते, तच्च त्रेधा सूत्रोक्तं 'जाणयसरीरदब्बमंगल' मित्येवमादि सर्वमुच्चारणीयं,

आयं तावदाह- 'मद्गलपयत्थजाणयदेहो ववगयचुत्तचाविये' त्यादिगुणविशिष्ट इति वाक्यशेषः, तथा 'भव्वस वा सजीवोऽवि' देह इति वर्तते, एकमतीतकालनयानुवृत्त्या, अपरं तु एव्यत्कालनयाऽनुवृत्त्या, मधुघृतघटदृष्टान्तादिति भावः, गाथापादत्रयस्यापि भावार्थमाह- 'आगमरहितो'ति जं 'भणियं'ति आगमरहितत्वादिति यदुक्तं भवति, कुत एवं चेत्, उच्यते, नोशब्दस्य सर्वप्रतिपेक्षवचनत्वादिति गाथार्थः ॥४४॥ अथवेति प्रकारान्तरार्थः, ततश्च 'नो' इति णोकारः 'देस्समि'स्ति देसवचनो वा वक्ष्यते, ततश्च 'नोआगमतो दब्बमंगल' मिति कोऽर्थः ? इत्याह- 'तदेगदेसाओ'ति मंगलज्ञानैकदेशात्, किं?, अयं देहो नोआगमतो द्रव्यमंगलमिति प्रक्रमः, कुतः ? इत्यत आह- भूतस्स दृत्तस्य भाविनो वा वत्स्यद्वृत्त्या आगमस्य-मंगलज्ञानलक्षणस्य यद्-यस्मात्कारणं-निमित्तं देहः-शरीरं, एतदुक्तं भवति-मंगलज्ञानं कार्यं कारणं देहः, कारणं च कार्यस्यैकदेशे वर्तते यतोऽतः 'नोआगमतो' इत्यागमैकदेशतः, कारणस्य च कार्यैकदेशतायामुदाहृतिः- 'नत्थि पुढवीविसिद्धो घडो'ति जं तेण जुज्जइ अण्णो । जं एण घडो'ति पुंन्वि नासी पुढवी तओ अन्नो' ॥१॥ अथ ब्रूये-मंगलज्ञानाल्पमतिज्ञानस्य समवायिकारणं आत्मा, न तु शरीरं, अतः कथं शरीरस्य कार्यैकदेशतेति, उच्यते, संसारिशरीरसंसार्यात्मनो रेकान्तेन विभागाभावात्, उक्तञ्च- "अन्नोऽन्नाणुगयाणं इमं च तं चत्ति विभयणमजुत्तं । जह खीरपाणियाणं" इत्येवमादि । अथ व-स्यति 'आगमकारणमराता देहो सहो'ति वचनात् शरीरमेवागमतो द्रव्यमंगलमुक्तमासीदिहापि च तदेवेत्यविशेषात् पौनरुक्त्यदोष

इति, तन्न, तत्र मंगललब्ध्याधारस्य विवक्षितत्वात्, अनयोस्तु तच्छून्ययोरिति गाथार्थः ॥४५॥ अथ—‘जाणे’ त्यादि, पुण्वद्धं कंठं, क्तमदित्याह—या माहृत्या क्रिया मुखवस्त्रिकादिग्रन्थपेक्षणा लक्षणा तां कुर्वन्ननुपयुक्तञ्च ‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति वचनात् आगम-
तोऽनुपयुक्तद्रव्यमंगलवत्, व्यतिरिक्तत्वं त्वस्य तयोर्ज्ञानापेक्षित्वादस्य तु क्रियापेक्षित्वादिति गाथार्थः ॥४६॥ अथ क्रियापेक्षयैवेतदाह—
‘ज’मित्यादि, यद्—आत्मशरीरवस्तु भूतो—वृत्तः भावरूपः—क्रियामंगलपरिणामो यस्य तत्तथा, ‘नोआगमतो द्रव्यं’ति नोआगमतो द्रव्य-
मंगलं, ‘नोसदो सच्चपडिसेहे’ति नोशब्दस्य सर्वप्रतिषेधत्वात्, ज्ञानपक्षे ज्ञशरीरद्रव्यमंगलवत्, तथा ‘तस्स चा’ भावमंगलपरिणामस्स
जं जोगं, शेषं प्राग्वत्, तथा जं चा स्वभावेनैव शोभनवर्णादिगुणं, किञ्च तदित्याह—सुवर्णम्, आदिशब्दान्मरकतवज्रेन्द्रनीलवैडूर्यप-
द्मरागादिपरिग्रहः, तत्किमित्यत आह—तदपि च भावमंगलकारणत्वान्मङ्गलमेवेति निर्दिष्टं ‘ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं दृश्यक्षतसुव-
र्णादी’ति वचनादिति गाथाद्वयार्थः ॥ ४७—४८ ॥ तदेवमुक्तं द्रव्यमंगलं, अथ भावमंगलं, “भावो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तो
हि वै समाख्यतः । सर्वज्ञैरिन्द्रादिवदिन्दनादिक्रियानुभवात् ॥ १ ॥” भावतो मंगलं २ अथवा भावश्चासौ मंगलं चेति, तद् द्विभेदं, आ-
गमनोआगममेवात्, तत्र—

‘मंगलसुयउवउत्तो आगमओ भावमंगलं होइ । नोआगमओ भावो सुचिसुद्धो खाइयाईओ ॥ ४९ ॥

अहवा सम्महंसणनाचरित्तोचओगपरिणामो । नोआगमओ भावो नोसदो सिस्सभावंसि ॥ ५० ॥

अहवेह नमुकाराइनानाकिरिआविसिस्सपरिणामो । नोआगमओ भणइ जम्हा से आगमो देसे (सो) ॥५१॥

मंगलं च तत् थुतं चेति २ मंगलज्ञानमित्यर्थः तस्मिन्नुपयुक्तो २, वक्तेति गम्यते, आगमतो भावमंगलं भवति, ज्ञातुस्तन्मयत्वात्,

ननु कथमिह मंगलययोगसाग्रत्तन्मयता ? नह्यग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निरेव भवितुमर्हति, तदर्थक्रियाऽप्रसाधकत्वादित्यभिप्रायः ? उच्यते-उपयोगो ज्ञानं संवेदनमिति पर्यायाः, ततश्च 'अर्थोभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया' इति सर्वप्रवादिनामविसंवादस्यानं, यथा कोऽयं ? घटः, किमयमाह ? घट इति, किमस्य ज्ञानं ? घट इति, तथाऽग्निरिति च यज्ज्ञानं तदव्यतिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणोऽभिमृह्यते, अन्यथा तज्ज्ञाने सत्यपि नोपलभेत, अतन्मयत्वात्, प्रदीपहस्तान्यवत् पुरुषान्तरवद्वा, न चानाकारं तज्ज्ञानं, पदार्थान्तरवद्विश्वक्षितपदार्थस्याप्यपरिच्छेदप्रसंगात्, बन्धाद्यभावश्च ज्ञानाज्ञानसुखदुःखपरिणामस्यान्यत्वादाकाशस्येव, न चानलः सर्व एव स्वसत्तां विभ्रदात्मकार्यं करोति, भस्मच्छन्नेन व्यभिचारान्, न चासौ नाग्निरिति, लोकादिप्रतीतेरिति । 'नोआगमनो'सि नोआगमतो भावमंगलमिति, किमित्याह-भावः, किंविशिष्ट ? इत्याह-सुविशुद्धः-पदीयान्, कोऽसावित्याह-क्षायिकादिः, तत्र क्षायिकश्चारित्रं दर्शनं च, आदिशब्दादौपशमिको दर्शनचारित्रादि, सर्वप्रतिषेधवचनत्वात् नोशब्दस्येति, अथवाऽऽगमवज्ज्ञे ज्ञानचतुष्टयमिति गार्थार्थः ॥४९॥ 'अहंवा सम्मदंसणणचरित्तोवयोगपरिणामो' (जो), स न आगम एव चारित्रादिसद्भावात्, नाप्यनागमः, ज्ञानस्यापि सद्भावात्, अतोऽसौ नोआगमतो भावमंगलं, यतः 'नोसदो मीसभावम्मी'ति गार्थार्थः ॥ ५० ॥ अथचेति प्रकारान्तरार्थः, इह-नोआगमतो भावमंगलाधिकारे नमस्कारं नमस्कारः, अर्हदादिप्रणतिरित्यर्थः, स आदिर्येषां स्तोत्रादीनां ते नमस्कारादयस्तेषु ज्ञानं-उपयोगो नमस्कारादिज्ञानं क्रिया-शिरसि करकमलमुकुलविधानादिका, नमस्कारादिज्ञानं च क्रिया च नमस्कारादिज्ञानक्रिये ताभ्यां विभिन्न इति विग्रहः, पुनर्विशेषणसमासः, स किमित्यत आह-नोआगमतो भण्यत इति, कस्मादित्याह-यस्मात् 'से' अस्य-एतावतः परिणामस्य आगमो-नमस्कारज्ञानोपयोगः एकदेशोऽवयवभूतः । तदेवं मंगलचतुष्टयमावेदितमिति गा-

थार्थः ॥५१॥ तदेवं मंगलस्य भेदतो व्याख्यायां कृतायां कश्चिद् अभिधानस्याकारद्रव्याविनाभूतत्वाद् 'जस्स णं जीवस्स वा अजी-
वस्स वे'त्येवमादिवचनात्, आकारस्य चाभिधानद्रव्यताऽऽलिंगितत्वाद् 'यत् स्याप्यत' इति वचनात्, द्रव्यस्यापि चाभिधानाकाररूप-
त्वाद् 'द्रवती'त्येवमादिवचनात् त्रयस्यापि च भावशून्यत्वेनाविशेषाद् विशेषपसपश्यन्नाह—

अभिहाणं दब्बत्तं तयत्थसुन्नत्तणं च तुल्लाई । को भाववज्जिआणं नामाईणं पइविसेसो ? ॥ ५२ ॥
आगारोऽभिप्पाओ बुद्धी किरिया फलं च पाएण । जह दीसइ ठवणिदे न तहा नामे न दब्बिदे ॥५३॥

भावस्स कारणं जह दब्बं भावो अ तस्स पज्जाओ । उवओगपरिणइमओ न तहा नामं नचा ठवणा ॥५४॥

इह भावो न्विय वत्थुं तयत्थसुन्नेहि किं थ सेसेहि ? । नामादओऽवि भावा जंतेऽवि हु वत्थुपज्जाया ॥५५॥
इह नामस्थापनाद्रव्येषु 'अहिहाण'मिति नाम 'दब्बत्तं'ति द्रव्यता, आद्यन्तग्रहान्मध्यवर्तिनी च करणिरुपगृह्यते, तथा तदर्थशू-
न्यत्वं चेति चत्वार्यपि वस्तुनि तुल्यानि-सदृशानि, अतः को भाववर्जितानां-तदर्थशून्यानां नामादीनां-नामस्थापनाद्रव्याणां
प्रतिविशेषः-अन्योऽन्यं भेदो ? , न कश्चिदित्यभिप्रायः, एकैकस्मिन् भावरहितत्रितयसम्रावादिति चोदकगाथार्थः ॥५२॥ साम्प्रतमे-
वमविशेषेऽपि यो विशेषस्तमभिधित्सुराचार्य आह—आकारो-ज्वलतकुलिशधारणलोचनमहसकुण्डलकिरीटशोभितसिंहासनाध्या-
सितशचीसन्नधानजनितातिशयो देहसौन्दर्यभावः, कर्तुंश्च सद्भूतेन्द्राभिप्रायः द्रष्टुंश्च तदाकारदर्शनात् तद्बुद्धिः क्रिया चोपसेवनम-
नस्तुतिकृतिरूपा फलं च पुत्रोत्पत्त्यादिलक्षणं प्रायेण यथा दृश्यते स्थापनेन्द्रे लोके न तथा नामेन्द्रे नापि च द्रव्येन्द्र इत्ययं तावद्विशेषो,
नामद्रव्याभ्यां स्थापनायाः स्पष्टत्वाच्चादौ स्थापनाभेद उक्त इति गार्थार्थः ॥५३॥ अथ नामस्थापनाभ्यां द्रव्यस्य भेदमाह—'यधे'ति

येन प्रकारेण 'द्रव्य'मिति द्रव्येन्द्रो 'भावस्य कारणं' भावस्य निबन्धनं तथा भावश्च तस्य पर्यायो यथा, स च-मात्र उपयोगात्मकः परिणतिमयश्च, न तथा, क इत्यत आह-न तथा नाम नापि च स्यापना, असम्भवात्, नाम्नस्त्वितराभ्यां भेदः पारिशेष्यादिति गार्थार्थः ॥५४॥ तदेवं भेदव्याख्यापक्षे समर्थिते भूयोऽप्यपरेण करणेनाह चोदकः, अथैतत् त्रितयं घटित सत्पुनरपि विघटयन्नाह- 'इह' इत्यादि । 'इह' मंगलाधिकारे 'भावो चिय वस्तु' परिणतिमान् किं य सेसेहि ? कुतः ? इत्याह-'तदर्थश्चान्यत्वात्' मंगलार्थशून्यत्वात् भावार्थशून्यत्वाद्वा पापवत्, भावो वस्तु तल्लक्षणत्वात् सत्प्रयोजनत्वादित्युक्तं भवति, उच्यते, नैतदेवमसिद्धत्वादिति, आह च-'नामादयोऽपि भावाः' नामादयो भावविशेषा इति भावनीयं, कुतः ? इत्याह-यद्-यस्मात् तेऽपि वस्तुपर्यायाः, तथाहि-अग्निशिष्ट इन्द्रशब्द आरुह्यते सति नामादिभेदश्चतुष्टयं प्रतीयते, अतोऽमीषां मंगलपर्यायत्वेन तदर्थशून्यत्वमतोऽसिद्धो हेतुः, तैरपि हि तत्प्रापणादिति, यथेवं पुनरप्येकमेव मंगलमिति, तन्न, कथञ्चिच्च भेदेऽपि नामाद्युपाधिभेदभिनन्त्वादमीषामिति गार्थार्थः ॥ ५५ ॥

अहवा नामं ठवणा दब्बाइं भावमंगलंगाइं । पापण भावमंगलपरिणामनिमित्तभावाओ ॥ ५६ ॥

'अथै'त्यनेनामीषां प्रकारान्तरेण स्वातन्त्र्यमाह-नामस्थापनाद्रव्याणि भावमंगलाङ्गानि, भेदाः कारणानि वा, कुतः ? प्रायेण भावमंगलकारणत्वादिति गार्थार्थः ॥ ५६ ॥ उदाहरणमाह-

जह मंगलाभिहाणं सिद्धं विजयं जिण्डनामं च । सोऊण पेच्छऊण ण जिणपडिमालक्खणाईणि ॥५७॥
यथा मंगलमित्यभिधानं सिद्धादि नाम च श्रुत्वा दृष्ट्वा च जिनप्रतिमालक्षणपंक्तिस्थापनां आदिशब्दादनगरपदादीति गार्थार्थः ॥ ५७ ॥ तथा द्रव्योदाहरणमाह-

परिनिव्युयमुणिदेहं भवजह्जणं सुवन्नमल्लार्हं । दट्ठण भावमङ्गलपरिणामो होइ पाणं ॥ ५८ ॥
किं पुण तमगंगंतियमच्चन्तं च न जओऽभिहाणार्हं । तव्विचरीअं भावे तेण विसेसेण तं पुज्जं ॥ ५९ ॥
अहवा वत्थुऽभिहाणं नामं ठवणा य जो तयागारो । कारणया से दव्वं कज्जावन्नं तयं भावो ॥ ६० ॥
'परी'त्यादि, परिनिवृत्तमुनिदेहं सिद्धशिलातलगतं 'भव्ययतिजनं' भविष्यत्साधुवृन्दं 'सुवर्णमाल्यादि' द्रव्यादि च
दृष्ट्वा, पुनः क्रियाभियानं भिन्नाभिधेयत्वख्यापनार्थं, 'भावमङ्गलपरिणामो होइ पाणं' सनिमित्तत्वादपि तथापरिणामस्येति गाथार्थः
॥ ५८ ॥ किं भावमङ्गलवत् तान्यपि पूजनीयानि ! इत्यत आह—'किं पुणे'त्यादि, स्पष्टा ॥ ५९ ॥ अत एवमेतद् भेदसिद्धिः, अथैकव-
स्तुन्येव चतुष्टयमायोज्यमत इत्याह—'अहवे'त्यादिना, अथवा वस्तुनो यदभिधानं तन्नाम यथोर्ध्वकुण्डलोष्ठायतद्वृत्तग्रीवालक्षणो घट
इति, स्थापना तु यस्तदाकार ऊर्ध्वादिति, भाविकपालापेक्षया 'से' तस्य कारणता द्रव्यं, तदेव कार्यार्थपन्नं मृत्पिण्डावस्थायाः शेखरी-
भूतं सद्भावं उच्यते, भवनं भाव इतिकृत्वा, तदेवं सर्वं वस्तु चतुरूपाविनाभूतं दृष्टं, एवमेव सम्यग्दर्शनव्यवस्थानात् सर्वनयसमूहा-
त्मकत्वादिति गाथार्थः ॥ ६० ॥ विपक्षे विवादलक्षणं वाधामाह—

वत्थुसरूवं नामं तप्पच्चयेहेउओ सघम्मव्व । वत्थुं नाणभिहाणा होज्जाऽभावो विवाचव्वो ॥ ६१ ॥
संसयविज्जया वाऽणज्झवसाओऽहवा जदिच्छाप । होज्जस्त्ये पडिचत्ती न वत्थुधम्मो जया नामं ॥ ६२ ॥
वत्थुस्स लक्खलक्खणसंघवहाराविरोहसिद्धीओ । अभिहाणाहीणाओ बुद्धी सद्धो य किरिया य ॥ ६३ ॥
आगारो चिय मइसद्वत्थुकिरियाफलाभिहाणार्हं । आगारमयं सव्वं जमणागारं तयं नत्थि ॥ ६४ ॥

न पराणुमयं वस्तु आगाराभावो स्वपुष्पं व । उवलंभव्ववहाराभावाओ नाणगारं च ॥ ६५ ॥
द्वयपरिणाममित्तं मोक्षणाऽऽगारदरिसणं किं तं ? । उप्पायव्वयरहिअं दव्वं चिय निव्वियारं तं ॥ ६६ ॥
आविब्भावतिरोभावमेत्तपरिणामकारणमचित्तं । निब्बं बहुलूवंऽपिय नद्धो व्व वेसंतरावन्नो ॥ ६७ ॥
पिण्डो कारणमिदं पयं व परिणामओ तथा सव्वं । आगाराह न वस्तुं नियकारणओ स्वपुष्पं व ॥ ६८ ॥
भावत्थंतरभूअं किं दव्वं नाम ? भाव एवायं । भवनं पइक्खणं चिय भावावत्ती विवत्ती य ॥ ६९ ॥
न य भावो भावन्तरमेवक्खए किन्तु हेउनिरवेक्खं । उप्पज्जइ तयणन्तरमेवइ तमहेउअं चेव ॥ ७० ॥
पिण्डो कज्जं पइसमयभावाओ जह दहिं तथा सव्वं । कज्जाभावाओ नत्थि कारणं खरविसाणं व ॥ ७१ ॥
एवं चिवयंति नया मिच्छाभिनिवेसओ परोप्परओ । इयमिह सव्वनयमयं जिणमयमणवज्जमच्चंतं ॥ ७२ ॥
नामाइभेदसद्वत्थवुद्धिपरिणामभावओ निययं । जं वत्थुमत्थि लोए चउपज्जायं तयं सव्वं ॥ ७३ ॥
‘वत्थु’ इत्यादि, वसन्त्यस्मिन् गुणपर्याया इति वस्तु-घटादिलक्षणं, तस्य वस्तुनः स्वरूपं, किं तद् ? , अत आह-‘नाम’ अ-
भिधानं, कुतः ? इत्याह—‘तत्प्रत्ययगद्दुत्त्वात्’ वस्तुप्रत्ययहेतुत्वात्, दृष्टान्तमाह—स्वधर्मादय इव, सिद्धावयोर्ह-
तुर्घटशब्दात् घटादिव्यवच्छेदेन घटप्रतिपत्त्यभुभूतेः, न च स्वग्रहणमनर्थकं दृष्टान्तस्योभयवैकल्यदोषनिवारणार्थत्वाद्, आह-एवं ध्वनि-
परिणामं नाम विवक्षितवस्तुप्रतिपत्तिहेतुत्वात् तत्स्वधर्मा इव, तन्न, तेषामपि रूपादीनां ध्वनियरिणारूपत्वात्, शब्दब्रह्ममात्रत्वाद्
धर्मधर्मिणोरिति, शेषं तु न्यायानुसारितया स्वधियाऽनुसरणीयम् । अथ विपक्षे बाधादर्शनार्थमाह-‘वत्थुं न होज्जे’त्यत्राभिसम्बन्धः,

तेनैतदुक्तं भवति, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, अन्यथा वस्तु वस्त्वैव न स्यात् 'अणभिहाणादि'ति अभिधानरहितत्वादवाच्योऽभाव इव, अभिधानरहिता शुक्रशुक्रैवेत्यर्थः, तत्रैतत्स्यात्-सङ्गीतिमात्रं तत्प्रत्ययहेतुर्नाभिधानं, अकृतसङ्केतस्याभिधानश्रवणेऽपि वाच्यार्थाप्रतिपत्तेः, उच्यते, न, रूपादिष्वपि तत्समानत्वात्, तत्र स एवानभिलाषदोष इति गार्थार्थः ॥ ६१ ॥ अपि च विशेषोपलम्भार्थमाह—'संस-
य'इत्यादि । 'संशयविपर्यया'विति यदा न वस्तुधर्मो नाम तदा घट इत्युक्ते वक्त्रा श्रोतुः संशयः स्यात्-किमयमाह ? इति, वि-
पर्ययाद्वा पट एव प्रतिपत्तेः, अथवाऽनध्यवसायः स्याद्-चित्तव्यामोहः स्याद्, अथवा यदृच्छया-अनियमलक्षणया स्यादर्थे-पटलक्षणे
प्रतिपत्तिरिति गार्थार्थः ॥ ६२ ॥ अपिच—'वस्तुस्से'त्यादि, 'वस्तुनो' जीवादेः, किमत आह—'अभिहाणाहीणाओ'त्ति अभिधाना-
यत्ताः, काः ? इत्याह-लक्ष्यं च लक्षणं च संव्यवहारश्चेति लक्ष्यलक्षणसंव्यवहारास्तेषामविरोधेन-अविपर्ययेण सिद्धयः-प्रतिष्ठा इति चिग्रहः,
तत्र लक्ष्यं जीवः लक्षणमप्ययोगः संव्यवहारोऽध्येषणप्रेषणादिः, तथा बुद्धिनिश्चयानुरूपा 'सहो य'त्ति शब्दसामान्यं, अभिधानं तु मति-
विशिष्टाकारा संज्ञेति, तथा क्रिया चोत्क्षेपणादिका, किम् ?-अभिधानाधीना इति, शब्द एव वस्तु सन् तदायत्तात्मलामत्वादितरस्य तु
शुक्रशुक्रात्वाद्, अपि चायं व्यवहारः शब्दवता क्रियेताशब्दवता वेति ?, नाशब्दवता अवाच्यभावस्यापि तत्प्रसंगात्, इतरेण चेदस्मदिष्टा
सिद्धिरिति शब्दनय इति गार्थार्थः ॥ ६३ ॥ आकारनय आह—'आगारो चिय'इत्यादि, आक्रियत इत्याकारो, निरंशो भाव इति
भावः, असौ आकार एव, एवकारेणानभिमतप्रतिषेधमाह, किमत आह—'मती'त्यादि, द्वन्द्वः, कथं मतेस्तावदात्मगुणत्वात् तस्याथ ज्ञेया-
लम्बनत्वेनाकारवत्त्वात्, अनाकारवत्त्वे चानभिमतपदार्थवदभिमतस्यापि परिच्छेदायोगात्, पीतादिपदार्थादर्शनादावप्यतदाकारत्वात् नील-
स्येदं संवेदनं न पीतस्येत्यग्राप्तेरित्यर्थः, शब्दश्चाकारवान् पौद्गलिकत्वात्, वस्त्वपि घटाद्याकारवत्, प्रत्यक्षसिद्धेः, क्रियाऽपि क्रियावतोऽन-

धोन्तरत्वात् तस्य चाध्यक्षसिद्धत्वात्, फलमप्याकारः कारणपर्यायत्वात्, अभिधानमप्याकारः शब्देऽन्तर्भावात्, अत आह—पच्छदं कण्ठयम् ॥६४॥ प्रयोगाः—‘न’ इत्यादि, न परानुमतं वस्त्वित्यत्र हि परं शब्दमाह, द्रव्यभावनययोरप्यभिमतत्वोपदर्शनार्थं, ‘आकाराभावतो’ चि असदाकारत्वात् खपुष्पवत्, अत्रैव पक्षे हेत्वन्तरमाह—उपलम्भाभावात्, न हि शृङ्गाग्रहिकया सत् परेणेत्यं दर्शयितुं पर्याप्त इति भावः, तथा व्यवहाराभावादिति, तदेव विकल्पद्वयं यदभ्यधायि आद्येनेति, विधिप्रतिषेधाभ्यां शास्त्रप्रवृत्तिरिति स्वपक्षे तदस्तिवस्थितिं प्रतिजानीमहे—आकारस्यैवाभ्युपगमाद् घटवदिति, आह च—नाणगारं च वस्तु, किन्तु साकारं सत्त्वाद् दधिवदित्याकारनय इति गार्थाः ॥६५॥ द्रव्यनय आह—को हि नाम चेतनावानित्यमभिदध्यात्, तथाहि—‘दृढे’त्यादि, द्रव्यं अनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायि शृङ्खलाधारं मृदादियन्ममाश्रितोभाव(घटादि)धर्ममात्राविर्भावपरिणामः, द्रव्यस्य परिणामो द्रव्यपरिणामः, द्रव्यपरिणाम एव द्रव्यपरिणाममात्रं, मात्रशब्दः प्रतिममयमुत्प्रेक्षितविचित्रावस्याप्रतिषेधार्थः, तत् शुक्त्वा—हित्वा किं तदाकारदर्शनं अन्यद् यदुच्यते—‘आकारो चिद्य’ एवमादि, ननु द्रव्यमेव तत्, किंविशिष्टं ?—उत्पादव्ययरहितं यतो निर्विकारं—अवस्थितं पूर्वापरस्कोटिविमुक्तं कारणमात्रमुत्फणकुण्डलितताकारसमन्वितसर्पद्रव्यवत्, ‘किं हि तत्रापूर्वेमुत्पन्नं विद्यमानं वा विगत’मिति वचनादिति गार्थाः ॥६६॥ अद्यैतत्स्याद्, अहिद्रव्ये उत्तरुणादिकार्यस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् कार्यत्वाच्च सम्बन्धिशब्दत्वेन च कार्यव्यपदेशग्रहणेन कारणमात्रं वस्त्विति, उच्यते, नैतद्, अस्याविर्भातिरोभावमात्र एव कार्योपचाराद्, उपचारस्य चावस्तुत्वाद्, आह च—‘आविर्भाव’ इत्यादि, आविर्भावश्च तिरोभावश्च तौ तावेव तन्मात्रं तदेव परिणामः तस्य कारणं यतो द्रव्यं, प्रदीप इव ध्वान्तघटयोरिति, तस्मान्नैतदिति, प्रकृतं आह—यद्येवं कस्मात्तर्ह्येकस्वभावत्वादनुत्पत्कालभाविनोरप्यनयोर्द्वयव कारणं न भवतीत्यत आह—‘अचिन्त्यम्’ अचिन्त्यस्वभावं क्रमतस्तथावृत्तेः, आह—एवं च-

दुरुपत्त्यात्, प्रागवस्थात्यगेनोत्तरावस्थाधिष्ठानतया कस्मादनित्यं न भवतीत्यत आह-नित्यं बहुरूपमपि च सत्, यतो ह्यनैवानादि-
मताऽऽविर्भावविरोधावाध्यासेन बहुरूपेण भवनीर्य, क इवेत्याह-नट इव, किंविच्छिद्यो नट इत्याह-वेपान्तरापन्नो, यथा हि नटो नायक-
विदूषकपिराक्षसादिपात्रविशेषाननुगच्छन् परमार्थवृत्त्या स एवासौ एवमप्रापीति गाथार्थः ॥ ६७ ॥ अपि च-कोऽयमवदातश्चि-
यामप्यसदाकारग्रहस्तथाहि-‘पिंडो’ इत्यादि । पिण्डो-मृत्पिण्डः कारणमिष्टं-कारणमात्रमभ्युपगम्यते, परिणामित्वात्प्रयोवत्, सिद्धश्च
दृष्टान्तः, ‘सत्त्व’न्ति यथा पिण्डस्तथा सर्वं मृत्स्थसत्त्वोयकुशूलादि त्रैलोक्यं वेति स्वयंशक्तिसिद्धिः, परदूषणमाह-आकारादि न वस्तु,
निष्कारणत्वात् कारणमात्रमभ्युपगमात् त्वपुष्पवदिति, स्वातन्त्र्यस्यापनार्थं चैतदिति पौनरुक्त्ययोगः, तथा चैषोऽत्र व्यवहारो
-द्रव्येणाद्रव्येण चेति, सैव च रभिकेति [नीतिः] द्रव्यनय इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ भावनपः प्राह-‘भाव’ इत्यादि, भवनानि भूतयो
भवन्तीति चेति भावाः, तेभ्योऽर्थान्तरभूतं किं द्रव्यं नाम येनोच्यते-द्रव्यपरिणाममात्रमित्येवमादि, ननु भाव एवायं सुहृद्गुरु-
न्मभित्तमासादयतीति, एतदुक्तं भवति-यदि हि किञ्चिदनादिकालीनमवस्थितं सद्रस्त्वन्तरारम्भे व्याप्तिर्येत ततो न्याय्या स्यादियं
कल्पना-यावता ‘भचणं पटिकस्वणं चियं’चि भवनं प्रतिक्षणमेवानुभूयते, किमुक्तं भवतीत्याह-भावावन्तिः भावोदभूतिर्विपत्ति-
विनाशश्च, एतदुक्तं भवति-पूर्वकक्षणो निवर्तते उत्तरस्तूपद्यते, ‘आरम्भे सरिसवोचमा’ इति वचनादिति याथार्थः ॥ ६९ ॥ यद्यसत्कारणं कुत
उत्तरोत्पत्तिः ? इति चेत्, अथवा यदङ्गीकृत्य कार्यक्षण उदेति तत्कारणम् ? इति चेत्, अत आह-‘नव’ इत्यादि, ‘नवः’-‘भावः’-कार्यक्षणल-
क्षणः ‘भावान्तरं’ कारणक्षणलक्षणं ‘अपेक्षते’ अङ्गीकरोति, किन्तु ‘हेतुनिरयेक्षं’ कारणक्षणव्यापारविमुखं ‘उत्पद्यते’ समाविर्भवति,
‘पुञ्जो नत्थि अणागते’चि वचनात्, तथा ‘तदनन्तरमयैति’ उत्पत्त्यनन्तरं विगच्छति, ‘संस्कृतं’ (यत् सत् तत्) क्षणिकं मिति वचनात्,

धोन्तरत्वात् तस्य चाध्यक्षसिद्धत्वात्, फलमप्याकारः कारणपर्यायित्वात्, अभिधानमप्याकारः शुब्देऽन्तर्भावात्, अत आह—पच्छदं कण्ठ्यम् ॥६४॥ प्रयोगः—‘न’ इत्यादि, न परानुमतं वस्त्वित्यत्र हि परं शुब्दमाह, द्रव्यभावनयोरप्यभिमतत्वोपदर्शनार्थं, ‘आकाराभावतो’ति असद्राकारत्वात् स्वप्पवत्, अत्रैव यद्वे हेत्वन्तरमाह—उपलम्भाभावात्, न हि शृङ्गाग्रहिकया सत् परेणेत्यं दर्शयितुं पर्यंत इति भावः, तथा न्ययद्वाराभावादिति, तदेव विकल्पद्वयं यदभ्यधायि आद्येनेति, विधिप्रतिषेधाम्यां शास्त्रप्रवृत्तिरिति स्वपक्षे तदस्त्वित्यस्य प्रतिजानीमहे—आकारस्यैवानुपगमाद् षट्यदिति, आह च—नाणगारं च वस्तु, किन्तु साकारं सत्त्वाद् दधिबदित्याकारनय इति गार्थार्थः ॥६५॥ द्रव्यनय आह—को हि नाम चेतनवानित्यमभिदध्यात्, तथाहि—‘दब्बे’त्यादि, द्रव्यं अनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायशृङ्खलाधारं मुदादिधर्ममाशतिरोभाव(षटादि)धर्ममात्राविधिविपरिणामः, द्रव्यस्य परिणामो द्रव्यपरिणामः, द्रव्यपरिणाममात्रं, मात्रशुब्दः प्रतिसमयमुत्प्रेक्षितविचित्रावस्थाप्रतिषेधार्थः, तत् शुक्त्वा—हित्वा किं तदाकारदर्शनं अन्यद् यदुच्यते—‘आकारो चिय’एवमादि, ननु द्रव्यमेव तत्, किंविशिष्टं ?—उत्पादव्ययरहितं यतो निर्विकारं—अवस्थितं पूर्वापरकोटिविप्रसुक्तं कारणमात्रमुत्पन्नविफणकुण्डलितताकारसमन्वितसर्वद्रव्यवत्, ‘किं हि तत्रापूर्वमुत्पन्नं विद्यमानं वा विगत’मिति वचनादिति गार्थार्थः ॥६६॥ अद्येतत्स्याद्, अहिद्रव्ये उत्पन्नादिकार्यस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् कार्यत्वाच्च सम्यन्विशब्दत्वेन च कार्यव्यपदेशप्रवृत्तेर्न कारणमात्रं वस्त्विति, उच्यते, नैतद्, अस्याविर्भावतिरोभावमात्र एव कार्योपचाराद्, उपचारस्य चावस्तुत्वाद्, आह च—‘आविर्भाव’ इत्यादि, आविर्भावश्च तिरोभावश्च तौ तावेव तन्मात्रं तदेव परिणामः तस्य कारणं यतो द्रव्यं, प्रदीप इव ध्वान्तघटयोरिति, तस्मान्नैतदिति, प्रकृते आह—यद्येयं कस्मात्तैस्त्वैकस्वभावयत्नादनन्तकालभाविनोरप्यनयोर्द्वैलयेव कारणं न भवतीत्यत आह—‘अचिन्त्यम्’ अचिन्त्यस्वभावं क्रमतस्तथावृत्तेः, आह—एवं च-

दुरूपत्वात्, प्रागवस्थात्यागेनोत्तरावस्थाधिष्ठानतया कस्मादनित्यं न भवतीत्यत आह-नित्यं बहुरूपमपि च सत्, यतो ह्यनैनानानादि-
मत्ताऽऽविर्भावतिरोभावाभ्यासेन बहुरूपेण भवनीयं, क इवेत्याह-नट इव, किंविशिष्टो नट इत्याह-वेपान्तरापन्नो, यथा हि नटो नायक-
विदूषकपिराक्षसादिप्राग्निवेशपाननुगच्छन् परमार्थद्वय्या स एवासौ एवमात्रापीति गार्थार्थः ॥ ६७ ॥ अपि च-कोऽयमवदातधि-
यामप्यसदाकारग्रहस्तथाहि-‘पिण्डो’ इत्यादि । पिण्डो-मृत्पिण्डः कारणमात्रमभ्युपगम्यते, परिणामित्वात्पयोवत्, सिद्धश्च
दृष्टान्तः, ‘सच्च’न्ति यथा पिण्डस्तथा सर्वं मृत्स्थासकोशकुशलादि त्रैलोक्यं वेति स्वपक्षसिद्धिः, परदूषणमाह-आकारादि न वस्तु,
निष्कारणत्वात् कारणमात्रानभ्युपगमात् त्वप्युपवदिति, स्वातन्त्र्यख्यापनार्थं चैतदिति पौनरुक्त्ययोगः, तथा चैषोऽत्र व्यवहारो
-द्रव्येणाद्रव्येण चेति, सच्च च रभिकेति [नीतिः] द्रव्यनय इति गार्थार्थः ॥ ६८ ॥ भावनयः ग्राह-‘भाव’ इत्यादि, भवनानि भूतयो
भवन्तीति चेति भावाः, तेभ्योऽर्थान्तरभूतं किं द्रव्यं नाम येनोच्यते-द्रव्यपरिणाममात्रमित्येवमादि, ननु भाव एवायं सुहुमुद्गुर-
न्मन्त्रितमासादयतीति, एतदुक्तं भवति-यदि हि किञ्चिदनादिकालीनमवस्थितं सद्रस्त्वन्तरारम्भे व्याप्तिर्येत ततो न्याय्या स्यादियं
कल्पना-यानता ‘भवणं पडिक्खणं चियं’ति भवनं प्रतिक्षणमेवानुभूयते, किमुक्तं भवतीत्याह-भावावप्तिः भावोद्भूतिर्विपत्ति-
श्च विनाशश्च, एतदुक्तं भवति-पूर्वक्षणो निवर्तते उत्तरस्तूपघते, ‘आरम्भे सरिसवोचमा’ इति वचनादिति गार्थार्थः ॥ ६९ ॥ यद्यसत्कारणं कुत
उत्तरोत्पत्तिः? इति चेत्, अथवा यदङ्गीकृत्य कार्यक्षण उदेति तत्कारणम्? इति चेत्, अत आह-‘नव’ इत्यादि, ‘नवः’ कार्यक्षणल-
क्षणः ‘भावान्तरं’ कारणक्षणलक्षणं ‘अपेक्षते’ अङ्गीकरोति, किन्तु ‘हेतुनिरपेक्षं’ कारणक्षणव्यापारविमुखं ‘उत्पद्यते’ समाविर्भवति,
‘पुञ्जो नत्थि अणागते’ति वचनात्, तथा ‘तदनन्तरमपैति’ उत्पत्त्यनन्तरं विगच्छति, ‘संस्कृतं’ (यत् सत् तत्) क्षणिकं’ मिति वचनात्,

तदिति तत्कार्यं क्षणरूपं, किं सहेतुकं?, नेत्याह—अहेतुत एव—निहेतुकमेव, अत एवोक्तं—“णिब्वुया णेव चिद्वृत्ति, आरम्भे सरिसवोवमा” इति, अत्र हि भूरि वक्तव्यं तत्तु ग्रन्थान्तरेभ्यो भावनीयमिति गार्थार्थः ॥ ७० ॥ अपिच—कोऽयं शास्त्रलेखितविधियां द्रव्यमात्रग्रहः, तथाहि—‘पिण्डो’ इत्यादि, पिण्डो—श्रुतिपण्डः कार्यं, नतु कारणमित्यभिप्रायः, प्रतिसमयभवनात् यथा दधीति दृष्टान्तः, ‘क्षटित्वेव कथं युवे’ति वचनात्, तथा सर्वमिति प्राग्वत्, अनभिमतं प्रतिषेधमाह—‘नत्थि कारणं कज्जाभावात्तो’ कोऽस्यार्थः?—पिण्डे प्रतिसमयभवनाभ्युपगमाभावात् स्वरविपाणयदिति, अपि चायं लोकव्यवहारो भावाद्वा भवेदभावाद्धेति सेव नीतिरिति भावनय इति गार्थार्थः ॥ ७१ ॥ अथोपसंजिहीर्षुराह—‘एव’ मित्यादि, एवं—उक्तेन विधिना विवदन्ति, विविधपक्षग्राहका भवन्तीत्यर्थः, के?—‘नयाः’—शब्दादयः, कुतः इत्याह—‘मिथ्याभिनिवेशतो’ मिथ्यात्वाभिमानादिभ्यः ‘परोप्परतो’ मिथः, प्रयोगश्चात्र—मिथ्यादृष्टयो नामादयः, एकांशग्राहित्वेनासम्पूर्णत्वग्राहित्वात्, गजमात्रभिन्नदेशसंस्पर्शने बहुविधविवादमुत्तरजात्यन्धवृन्दवत्, तस्मात्सावद्यमिदं दर्शनमित्यभिप्रायः, किं तर्ह्यनवद्यमित्याह—इदं—अनुभवप्रत्यक्षसिद्धं ‘सव्वनयमयं’ सर्वनयविवादानास्पदं, किञ्च तदित्याह—‘जिनमतं’ जिनप्रवचनं ‘अत्यन्तं सुतराम् ‘अनवचयं’ अदोपम्, प्रयोगो—जिनमतं तथ्यं समस्तवस्तुपर्यायाध्यासितपदार्थसंग्राहित्वात् चक्षुष्मतः समन्तात् समस्तहस्तिदर्शनोल्लापवदिति गार्थार्थः ॥ ७२ ॥ तथा च—‘नामाती’त्यादि, नामादयश्च ते भेदाश्चेति, भेदाः—पर्यायाः, तेषु नामादिभेदेषु नामासादृश्यमावेषु, शब्दार्थे बुद्धिः स एव परिणामः २ तस्य भावः—उत्पत्तिः २ तस्मात् ‘नियतम्’ अस्खलितं सदाकालमिति यावत्, किमत आइ—यद्वस्त्वस्ति लोके चतुष्पर्यायं तत्सर्वमिति—प्रयोगः—यत्र शब्दार्थबुद्धिः प्रसूयते तत्र चतुष्पर्यायता यथा घटे, विपक्षे शशशृङ्गं, चतुर्णामप्यन्योऽन्याविनाभाव इति भावनीयम्, ‘आकारविशुक्तं नाम, आकारो नामवर्जितः । शुक्लशुक्लवदि’त्येवमादि-

वचनादिति गार्थः ॥ ७३ ॥ उपसंहारमाह—

विशेषाव०
कोट्याचार्य
दृत्तौ

॥ ३५ ॥

इय सञ्चभेअसंघायकारिणो भिन्नलक्खणा एते । उप्पायाइतियं पिच घम्मा पइवत्थुमाउज्जा ॥ ७४ ॥
'इय' इत्येवमादि, 'इय' एवं 'एते' चि ये नामादयो घर्मोः, किंविशिष्टाः ?—'सर्वभेदकारिणः' सर्वसंघातकारिणो नयाः, तत्र सर्व-
भेदकारिणो यथा मङ्गलमित्याकारिते प्रतिवस्तु अभिधानादिभेदादानन्त्यमिष्टितोऽध्यवसीयते, अथवा सर्वस्येन्द्रस्य भेदकारिणः सर्व-
भेदकारिणः, प्रतिभेदं स्पष्टतः प्रतीतेः, एवं सर्वस्येन्द्रस्य सङ्घातकारिणः केचित्, समस्तभावाध्यारोयेणैकत्वप्रतिपत्तेः, तथाहि—नभेन्द्र-
एवाभिधानाकाख्यभावाः प्रतीयन्ते, इत्येवमादि, भिन्नलक्षणाश्चेते भिन्नप्रत्ययहेतुत्वाद् घटपटकटशकटा इव, किमिवेत्याह—
उत्पातादित्रयमिव, उत्पादविगमग्रौव्याणीवेत्यर्थः, 'प्रतिवस्तु' प्रतिपदार्थ 'आयोज्याः' अनुसरणीया इति गार्थः ॥ ७४ ॥ इदानी-
मयं नामादिनिक्षेपः सामान्यतो विशेषतश्च नयैः परिसृग्यते इति, अत आह—

नामाइतियं वव्वट्टियस्स भावो य पज्जवनयस्स । संगहववहारा पढमगस्स सेसा य इयरस्स ॥ ७५ ॥

जं सामन्नग्गाही संगिण्हइ तेण संगहो निययं । जेण विसेसग्गाही ववहारो तो विसेसेइ ॥ ७६ ॥

सहुज्जुसुया पज्जायवायगा भावसंगहं वेति । उवरिमया विवरीआ भावं भिंदति तो निययं ॥ ७७ ॥

'नामाइ' इत्यादि, तत्र नामादिनिक्षेपत्रयं द्रव्यास्तिकस्य मतं, तदर्थशून्यत्वात् तस्य चाभावावलम्बित्वाद् द्रव्यास्तिकत्वाद्,
'भावो य पज्जवणयस्स मतं' तदर्थशून्यत्वाद्, तथा संग्रहव्यवहारौ द्वावपि 'पढमगस्स' चि प्रथमनयमतवलम्बिनौ, शेषास्तु—अजुद्ध-
त्रादयः, इतरस्य—द्वितीयस्य मतमालम्बत इति वाक्यशेषः, एतच्चाचार्यसिद्धसेनाभिप्रायेण उच्यते, न सूत्राभिप्रायेण, तथाहि सूत्रेऽभि-

हितं—“उज्जुसुपस्स एगे अणुवउत्ते [एगं दब्बं] आगमतो एगं दब्बावस्सयं, पुहत्तं नेच्छइ” इत्यतोऽसौ द्रव्यमिच्छन् कथं भावमात्र-
ग्राहिणं पर्यायनयमालम्बते इति गाथार्थः ॥७५॥ उक्तेमेवार्थं प्रपञ्चितञ्जिविनेयजनानुग्रहार्थं पुनरप्याह—यस्मात् सामान्यग्राही संग्रहः
संगृह्णाति तस्मात्संग्रहः, त्रितयं नामाद्येकत्वेन, एतदुक्तं भवति—यावन्ति कानिचिद् भुवनविवरभाञ्जि नामानि तदेकं नाम, एवं स्थापना
द्रव्यं चेति, तथा येन विशेषग्राही व्यवहारस्तेनासौ नामादि विशिनाष्टि—भिनचि, प्रभृतानीच्छतीत्यर्थः, इति गाथार्थः ॥७६॥ ‘सेसा
उ इतरस्स’ इति विभावयिपुराह—‘सइज्जु’ गाहा, शब्दक्रजुसुत्रौ पर्यायवादिनौ भावसंग्रहं व्रतः, पर्यायशब्दैर्भावमिच्छत इत्यर्थः,
तथा उपरितनौ—समभिरूढेवंभूतौ एतद्विपरीतौ, पर्यायज्वनिभिरसंग्रहात्, नखेतौ भावमङ्गलमिन्द्रं वा भिन्नप्रवृत्तिभिर्ध्वनिभिरभिधत्त
इति भावना, ‘ते’ इति तस्मान्नियतमासंसारं यावदिमौ भावं भावमङ्गलादिकमर्थं, किं?, भिन्तः, तथाहि—समरूढस्यान्योऽर्थो मङ्गलशब्दे-
नोच्यते अन्यथा विप्रविधातकृदित्यनेन, एवंभूतस्य तु यदा साधुर्धर्मोपचयमादत्ते तदाऽसौ वस्तु, तत्कार्यकरणात्, अन्यदा त्व वस्तु,
तत्कार्यकरणात् स्वम्भवत् ॥ एवं तावत् तत्त्वभेदपर्यायैर्मङ्गलमाख्यातमिति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

मंगलमहवा नन्दी चउज्जिहा मङ्गलं व सा नेया । दब्बे तूरसमुदओ भावस्मि य पञ्च नाणाइं ॥ ७८ ॥
‘मंगल’मित्यादि, अथवा नोआगमतो मङ्गलं नन्दी, साऽपि च चतूरूपेव मङ्गलमिव नामादिभेदात्, तत्र नामस्थापना
प्राग्वत्, द्रव्ये—द्रव्यविषया नन्दी तुर्यसमुदायो, ययोक्तं “मग्भासुगुन्दमइलकडंबझल्ली” त्येवमादि, एषा च प्रक्रमात् व्यतिरिक्तेति
गम्यते, तथा भावे च—भावविषया नोआगमतो नन्दी, केत्यत आह—पञ्च ज्ञानानीति गाथार्थः ॥ ७८ ॥
आभिगिबोहियनाणं सुयनाणं चव ओहिनाणं च । तह मणपज्जवनाणं केवलनाणं च पञ्चमयं ॥७९॥ (नि० १)

अतथाभिमुहो निअओ बोहो जो सो मओ अभिनिबोहो । सो चेवाऽऽभिणिबोहिअमहव जहाजोगमाडुल्लं ॥ ८० ॥
 तं तेण तओ तम्मि व सो वाऽभिणिवुज्झए तओ वा तं । तं तेण तओ तम्मि व सुणेह सो वा सुअं तेण ॥ ८१ ॥
 तेणावहीयए तम्मि वाऽवहाणं तओऽवही सो य । मज्जाया जं तीए दब्बाइ परोप्परं सुणह ॥ ८२ ॥
 पज्जावणं पज्जयणं पज्जाओ वा मणम्मि मणसो वा । तस्स व पज्जायादिन्नाणं मणपज्जवं नाणं ॥ ८३ ॥
 केवलमेगं सुद्धं सगलमसाहारणं अणन्तं च । पायं च नाणसद्धो नामसमाणाहिगरणोऽयं ॥ ८४ ॥

‘आभिणिबोहियनाणं’ गाहा । बोधनं बोधः-सम्बोधः, पञ्चानां ज्ञानानामप्याद्यो वर्तते, किंविशिष्टः ?-अर्थाभिमुख इति, तत्र
 ‘अ गता’ विति अयं अर्थः तमर्थं प्रत्यभिमुखः, प्रवण इत्यर्थः, अर्थबलायाततया तच्चा(न)न्तरीयकप्रादुर्भूतिरिति भावना, स चैवमपडु-
 त्वात् क्षयोपशमस्याविनिश्चिततत्त्वोऽपि स्यादत उच्यते-नियतो-निश्चितः-संशयाद्यपोहेन रूपमेवेदमिति प्रत्यवधारणात्मकः, एवं चाव-
 ग्रहोऽपि ‘निश्चितमवगृह्णाती’ति वचनाद्, कार्यत उपलब्धेः, तत्रैतत् स्यात्-नियतस्यार्थाभिमुखताऽव्यभिचाराभियतग्रहणमेवास्त्विति,
 तन्न, द्विचन्द्रप्रतिभासस्यापि तैमिरिकं प्रति नियतत्वे सत्यप्यर्थाभिमुखताया अभावात्, ततश्च “अतथाभिमुहो नियतो बोहो जो” इत्येवमा-
 दिभाष्यगाथा, स एवं “अतथाभिमुहो नियतो बोहो जो” स किमित्यत आह-‘सो मतोऽभिनिबोहो’ति स मतः-अभिप्रेतस्तीर्थकरणय-
 रादीनामभिनिबोधः, ‘सो चेवाभिनिबोहियं’ति स एव स्वार्थिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकम्, ‘अहव’ति अथवा नात्र स्वार्थिको
 विवक्ष्यते, किन्तु ‘यथायोगं’ यथासम्बन्धम् ‘आयोज्यं’ आयोजनीयं, तथाहि-‘अत्थ’ इत्यादि, अर्थाभिमुखो निश्चितो बोधोऽभिनिबो-
 वः, अभिनिबोधे भवमाभिनिबोधिकं, न यत्संशयज्ञान विपर्ययादि वेत्यभिप्रायः, अभिनिबोधेन वा निर्वृत्तं-घटितमाभिनिबोधिकं, न यद्वि-

पर्ययादिज्ञानं संशुयादि वेति, अथवाऽर्थभिमुखानियतबोधमयं, न यदनध्यवसायज्ञानमितरे वेति, तत्रयोजनं वा अभिनिबोधफलं वाऽभिनिबोधिकं, न त्वनभिनिबोधकार्यमिति गुरवो व्याचक्षते, आभिनिबोधिकं च तत् ज्ञानं चेत्याभिनिबोधिकज्ञानमिति गाथार्थः ॥ ८० ॥ अथवा—‘तं’इत्यादि ॥ ‘तमभिनिबुद्धाह’ति, कोऽस्यार्थः?, अभिनिबुध्यते आत्मा तदित्याभिनिबोधिकं—अवग्रहादि, तस्य स्वसंवेधत्वेनाऽऽभिमुख्यतो निश्चीयमानत्वात्, अभिनिबुध्यते वाऽनेनास्मादस्मिन् चेत्याभिनिबोधिकं, किञ्च तत्?, क्षयोपशमः, कारणे कार्योपचारात्, ‘सो व’ति अभिनिबुध्यते वाऽसाचित्पाभिनिबोधिकं, कोऽसौ?, आत्मा, तदभिन्नत्वात्, ‘ततो वा तं’ति ततः—अस्मात्कारणादभिनिबोधिकमनेन प्रकारान्तरेण कारकवशाद् व्युत्पत्तिपक्षमस्याह ॥ अथ श्रुतज्ञानव्युत्पत्ति विवक्षुः पश्चाद्ब्रूमाह—‘सुणेइ’ति, अस्यायमर्थः—शृणोति तदित्यात्मेति श्रुतं श्रूयते वाऽनेनास्मादस्मिन् वेति क्षयोपशम एव, ‘सो व’ति शृणोत्यसाविति श्रुतमात्मैव, भायना प्राग्वत्, ‘सुपं तेणं’ति, येनैयं तेन कारणेन श्रुतं, श्रुतं च तत् ज्ञानं चेति श्रुतज्ञानमिति गाथार्थः ॥ ८१ ॥ ‘तेणावहीयते’ इत्यादि। अरधीयते—मर्यादया परिच्छिद्यतेऽनेनेति ‘तंमि व’ति अवधीयतेऽस्मिन् सतीत्यवधिः, ‘अवधाणं वे’ त्यवधानं वा—मर्यादया परिच्छेदनें वा, येन कारणेनैव ‘ततोऽवहि’ति तेन कारणेनावधिरित्याख्यायते, स चावधिः—मर्यादा यद्—यस्मात्तेन—अवधिना, स्त्रीलिङ्गनिर्देशस्तु प्राकृतशैल्या, ‘द्रव्यावि’ द्रव्यक्षेत्रकालभावान् परस्परतो ‘शृणति’ जानाति, यत्तेन परस्परोपनिबन्धनाद्रव्यादयोऽवधीयन्ते अतोऽवधिरिति भावनेति गाथार्थः ॥ ८२ ॥ ‘पञ्चवण’ मित्यादि। तत्र ‘पञ्चवणं’ अव गत्यादिष्वि’ति वचनात्, अवनं अवः, अवनं गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परिः—सर्वतोभावे, पर्यवनं पर्यवः—सर्वतः परिच्छेदनमिति भावः, क्व तदित्याह—‘मणम्मि मणस्तो य’ति मनसि ग्राप्ते मनसो वा ग्राहस्य सम्यग्धी पर्यवो मनःपर्यवो, मनःपर्यवश्चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानं, अथवा

‘पञ्चयणं’ति ‘अयं वयं सयं’ इत्यादि दण्डकधातुः, अयनं गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परिः सर्वतोभावे, पर्ययनं पर्ययः, सर्वतः परिच्छेदनमिति भावः, क्व तदित्याह-‘मणम्मि मणसो व’त्ति मनसि ग्राह्ये मनसो वा ग्राह्यस्य सम्बन्धी पर्ययो मनःपर्ययः, पुनः समानाधिकरणः, अथवा ‘पञ्चायो’त्ति ‘इण् गतो’ आयो लाभः प्राप्तिरिति पर्यायाः, परिः सर्वतोभावे, समन्तादायः पर्यायः, क्वासायित्याह-‘मणम्मि मणसो व’त्ति मनसि ग्राह्ये मनसो वा ग्राह्यस्य सम्बन्धी पर्यायो मनःपर्यायः, मनपर्यायित्वासौ ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानं, एवं तावत्सामानाधिकरण्यमङ्गीकृत्योक्तं, अथ वैयधिकरण्यमङ्गीकृत्योच्यते-मनसः पर्यवाः (पर्ययाः) पर्यायाः मेदा धर्मा बाह्यवस्त्वालोचनप्रकारा इत्यर्थः, ततश्च ‘तस्स वे’त्यादि पच्छद्धं, तस्य वा द्रव्यमनसः सम्बन्धिषु पर्यायादिव्यधिकरण्यं भूतेषु तेषां वा सम्बन्धि, आदिशब्दात् पर्ययपर्यवयोर्ग्रहः ज्ञानं-परिच्छेदनमिदमनेन चिन्तितमिति मनःपर्यायज्ञानमिति वैयधिकरण्यं अत एव वक्ष्यति-‘पायं च गणसद्दे नाणसमाणादिगणोऽयं’मिति गाथार्थः ॥ ८३ ॥ ‘केवलं’ मित्यादि । केवलं एकं शुद्धं सकलमसाधारणमनन्तं चेत्यर्थः, ज्ञानशब्दश्च सर्वत्राभिनिवोधिर्कादिषु समानाधिकरणो द्रष्टव्यः, तद्यथा-अभिनिवोधिकं च तज्ज्ञानं चेत्येवं तत्र, प्रायोग्रहणादन्योऽपि समासः स्यात्, स च मनःपर्यायज्ञान उक्तः, एवमन्यत्रापि च सम्भवतः स्यादिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥ ननु च केन पुनः कारणेनादौ मतिश्रुते उपन्यस्ते ? इत्यत आह—

जं सामिकालकारणविसयपरोक्त्वत्तर्णेहि तुल्लहं । तवभावे सेसाणि य तेणार्हए मइसुयाइं ॥ ८५ ॥
मइपुव्वं जेण सुयं तेणार्हए मई विसिद्धो वा । मइभेओ चेव सुयं तो मइसमणंतरं भणियं ॥ ८६ ॥

कालविवक्षयसामित्तलाभसाहम्मओऽवही तत्तो । माणसमित्तो छउमत्थविसयभावादिसामण्णा ॥ ८७ ॥

अन्ते केवलश्रुतमजडसाभित्तावसाणलाभाओ । एतं च महसुयाइं परोक्त्वमियरं च पञ्चकखं ॥ ८८ ॥
 'जं' इत्यादि । यद्-यस्मात्तुल्ये-समाने एते, कैरित्याह-स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वैः, तत्र स्वामितुल्यता एकस्वामित्वात्
 'जन्ते'त्येवमाविबचनात्, कालतुल्यता सर्वकालानुच्छेदात्समानस्थितिकत्वाद्वा, कारणतुल्यतेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वात् क्षयोपशम-
 निमित्तत्वाद्वा, विषयतुल्यता सर्वद्रव्यादिविषयत्वात्, परोक्षत्वतुल्यता परनिमित्तत्वात्, तथा तद्भावे च-मतिश्रुतभावे च शेषाण्यव-
 द्यादीनि यस्मात् तेणादी ए मतिस्तुयाइं इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥ अथ मतिरादौ किमित्यत आह-'मती'त्यादि । मतिः पूर्व-
 मस्येति मतिपूर्वं येन कारणेन श्रुतं-श्रुतज्ञानं तेन कारणेनादौ मतिः-मतिज्ञानं, अस्य धायि भद्रबाहुस्वामिनेति गम्यते एवेति, अथवे-
 न्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वाद्दुष्पमप्यविशिष्टा मतिस्ततश्च 'विसिद्धो मतिभेदो चेव सुतं'ति, विशिष्ट एव कश्चिन्मतिभेदः श्रुतमभिधीयते,
 परोक्षदेशमात्रभेदभागवद्द्वचनकारणधेति भावना, येन कारणेनैवं तो मतिसमणंतरं भण्णिअंति गाथार्थः ॥ ८६ ॥ 'कालं'
 इत्यादि । मतिश्रुतसमानकालत्वात् मिथ्यादर्शनपरिग्रहाच्च तद्विपर्ययसाधर्म्यात् स्वामित्वसाधर्म्यात् क्वचिल्ललाभकालैकत्वाच्च ताभ्यां
 समनन्तरोऽवधिरेति, ततश्च तस्य स्वामिसामान्यात्पुद्गलमात्रविषयसामान्यात् क्षापोपशमिकभावसामान्यात् प्रत्यक्षादिसामान्याच्च
 मानसमिति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ 'अन्ते' इत्यादि । अन्ते केवलश्रुतमत्वात्, सर्वश्रुतत्वादित्यर्थः, तथा यतिस्वामिसामान्यात् सर्वाव-
 सानलाभाच्च । अत्र ज्ञानपञ्चके मतिश्रुते परोक्षम्, इतरच्च अवध्यादिश्रयं प्रत्यक्षं, 'तं समासओ दुविहं पन्नसं, तंजहा-पञ्चकखं च
 परोक्खं चे'ति वचनादिति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ अथ प्रत्यक्षलक्षणमाह-

जीवो अक्खो अत्थव्वावणभोयणगुणणिओ जेणं । तं पइ वट्ठइ नाणं जं पञ्चकखं तयं तिविहं ॥ ८९ ॥

अक्खस्स पोगलकया जं दव्विन्दियमणा परा तेणं । तेहितो जं नाणं परोक्खमिह तमणुमाणं व ॥ ९० ॥
 केसिचि इदिआइं अक्खाइं तदुवलद्धि पच्चक्खं । तन्नो ताइं जमचेअणाइं जाणंति न घडो व्व ॥ ९१ ॥
 उवलद्धा तत्थाऽऽया तव्विगमे तदुवलद्धसरणाओ । गेहगवक्खोवरमेऽचि तदुवलद्धाऽणुसरिया वा ॥ ९२ ॥
 इंदियमणेनिमित्तं परोक्खमिह संसयादिभावाओ । तत्कारणं परोक्खं जहेह साभासमणुमाणं ॥ ९३ ॥
 होन्ति परोक्खाइं मइसुयाइं जीवस्स, परनिमित्ताओ । पुब्बोवलद्धसंबन्धसरणओ वाऽणुमाणं व ॥ ९४ ॥
 पंगंतेण, परोक्खं लिंगियमोहाइयं च पच्चक्खं । इंदियमणो भवं जं तं संववहारपच्चक्खं ॥ ९५ ॥

‘जीवो’ इत्यादि ‘जीवो अक्खो’ति इहाक्षब्देन जीवो भण्यते, अत्र हेतुमाह—‘अत्यव्यावणगुणणिओ जेणं’ति, अस्याय-
 मर्थः—अर्थव्यापनगुणान्वितत्वात्, तेनैतदुक्तं भवति—ज्ञानात्मना अश्नुते—व्याप्नोत्यर्थानित्यक्षः, अथवा ‘जीवो अक्खो’ति, कुत इत्याह—
 ‘अत्यभोयणगुणणिओ जेणं’ति, अर्थभोजनगुणान्वितत्वात्, तेनैतदुक्तं भवति—पालयति सुदक्ते चेत्यर्थः, अशोभेजनार्थत्वात् भुजेद्य
 पालनाभ्यवहारार्थत्वात्, अतः—‘तं पइ वट्ठइ नाणं जं पच्चक्खं तयंति, अक्षं प्रति यद्वर्त्तते ज्ञानं साक्षात्कारितया तत् प्रत्यक्षमिति सङ्गी-
 यते, तच्च त्रिविधमवध्यादीति गायार्थः ॥ ८९ ॥ अथ परोक्षलक्षणमाह—‘अक्खस्से’त्यादि, ‘अक्षस्य’जीवस्य ‘पुद्गलकृतानि’पुद्गलैर्घटि-
 तानि यद्—यस्मात्, कानि तानि इत्याह—‘द्रव्येन्द्रियमनांसि, द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्चेत्यर्थः, परा तेणं’ति, तस्मात् तानि पराणीत्यर्थः,
 मूर्तामूर्तयोर्वैलक्षण्याद्, अतस्तेभ्यः पुद्गलभयेभ्य इन्द्रियमनोभ्यो यज्ज्ञानं—रूपादिपदार्थपरिच्छेदनं ‘तत् परोक्खमिह’ति तदिह
 परोक्षमभिदध्महे, असाक्षादुत्पत्तेर्धूमादग्निज्ञानवदिति गायार्थः ॥ ९० ॥ एवं च स्थिते—‘केसिची’ त्यादि, केषांचिद्—वैशेषिकादी-

नामिन्द्रियाणि-स्पर्शनादीनि अक्षणि, नाक्षोऽक्षणि, अतः तदुपलब्धिः-इन्द्रियाणामव्यवधानेनोपलब्धिः प्रत्यक्षमुच्यते, उच्यतां न दोष इति चेत्, अत आह-तत्र, भिष्यादर्शनत्वात्, कुत इत्याह-तानि-इन्द्रियाणि यद्-यस्मादचेतनानि जानन्ति न घटवदिति दृष्टान्त इति गार्थार्थः ॥ ९१ ॥ ननुच प्रत्यक्षविरोधिनीयं प्रतिज्ञा, इन्द्रियाणां साक्षात्कारेणानुभवात्, उच्यते, नैवं, भ्रान्तत्वादस्यानुभ-
वस्य, तथाहि-‘उचलद्धा’ इत्यादि, ‘तत्थ’ चि तस्मिन् पौद्गलिकेन्द्रियरन्त्रे ‘तेन’ देहकुटीरकेन्द्रियगवाक्षकेण, करणभूतेनेत्यर्थः, कि-
मत आह-‘उचलद्धा आया’ति उपलब्धा आत्मा-जीवो वर्त्तते, कुत इत्याह-तद्विगमेऽपि-इन्द्रियरन्त्रविगमेऽपीन्द्रियावरणक्ष-
योपशमविगमेऽपि ‘तदुचलद्धासरणाओ’ति तदुपलब्धार्थानुस्मरणात्, क्षयोपशमविशिष्टेन्द्रियोपलब्धार्थानुस्मरणादिति भावना, दृष्टा-
न्तमाह-गृहगवाक्षोपरमेऽपि-स्थगनेऽपि सति तदुपलब्धार्थानुस्मर्तवत्-गृहगवाक्षोपलब्धार्थानुस्मर्तुपुरुषवत्, एतदुक्तं भवति-
यया गृहस्यः पुरुषो गवाक्षेणोपलब्धा, न तु गवाक्षः, तद्विगमे तदुपलब्धार्थानुस्मरणात्, एवमत्रापीति गार्थार्थः ॥ ९२ ॥ आह-कस्येदं
दर्शनं स्वतन्त्राणीन्द्रियाणि उपलब्धिमान्ति, नन्वेतावद् ब्रूमो-यदात्मन इन्द्रियमनोनिमित्तं तत्प्रत्यक्षं, ‘आत्मा मनसा युज्यते,
मन इन्द्रियेण, इन्द्रियमर्थेने’ति वचनात्, अत्रोच्यते, चीर्णं चरसि गान्धारि!, तथाहि-उक्तमेतत् प्राक् ‘अकलस्स पोग्गलकया’ इत्यादि-
गाययेति ॥ इतश्च-‘इदिचे’त्यादि । इन्द्रियमनोनिमित्तं परोक्षं, संशयविपर्ययानध्यवसायनिधयसद्भावाद्, दृष्टान्तमाह-यथेह
सामासमनुमानं तत्कारणत्वात् परोक्षमेवमत्रापीति, प्रयोगो-यदिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्परोक्षं संशयविपर्ययादिसद्भावाद्, इन्द्रियमनो-
निमित्तासिद्धान्तिकविरुद्धविषयानुमानाभासवत्, एवमिन्द्रियादिनिमित्तं परोक्षं निधयसद्भावादनुमानज्ञानवत्, यच्च प्रत्यक्षं न
तत्र संशयादयो यथाऽवध्यादिषु, न चावध्यादिषु निधयबुद्धिरिति व्यपदेशो ज्ञानविशेषत्वादिति गार्थार्थः ॥ ९३ ॥ साम्प्रतं विशेषं

पक्षीकुर्वन्नाह—‘होति’ इत्यादि । इह हि जीवस्य—आत्मनो मतिश्रुते परोक्षे परनिमित्तत्वादनुमानवत्, अथवाऽऽत्मन एते परोक्षे पूर्वोपलब्धसम्बन्धस्मरणद्वारेण जायमानत्वात् धूमदर्शनादग्निज्ञानवत्, तस्मादिन्द्रियप्रत्यक्षं परोक्षं परनिमित्तत्वात्, अवध्यादि तु प्रत्यक्षं अपरनिमित्तत्वात् ॥ ९४ ॥ ‘एगंतेण परोक्षं’ मित्यादि । आह—ननु इन्द्रियप्रत्यक्षं परोक्षमित्युत्तरमुक्तं “पञ्चकस्वं दुर्विहं पण्णत्तं, तंजहा—इंदियपचक्खं च नोइंदियपचक्खं चे”ति वचनात्, उच्यते, सत्यमेवमेतत्, किन्तु यदात्मन इन्द्रियमनोभिर्वाह्यलिङ्ग-प्रत्ययमुत्पद्यते तदेकान्तेनेन्द्रियाणामात्मनश्च परोक्षमनुमानत्वाद् धूमादग्निज्ञानवत्, अवध्यादि त्वात्मनः प्रत्यक्षमव्यवधानेनोत्पत्तेः इन्द्रियाणां धूमज्ञानवदिति मुख्यं, यत्पुनः साक्षादिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्तेषामेव प्रत्यक्षमलिङ्गत्वादात्मनोऽवध्यादिवत् आत्मनस्तु परोक्षं ‘अक्खवस्स पोमलक्कया’ इत्यादि समासादित्वाद्, अपिच—तेषामपीदं संव्यवहारतः प्रत्यक्षं ‘तन्नो ताह जमचेयणाहं’ इत्यादि सिद्धत्वात्, आह—न ह्यत्र विशेष्योक्तं यथा संव्यवहारत इदं प्रत्यक्षमिति ‘इंदियपचक्खं चे’ति सामान्यश्रवणात्, सत्यं, प्रदेशान्तरे उक्तत्वात्, ‘परोक्षं दुर्विहं पन्नत्तं—आभिणिवोहियणाणपरुक्खं सुयणाणपरुक्खं चे’ति श्रवणात्, न चाभ्यामनन्यदिन्द्रियनिमित्तमस्ति यदञ्जसेन्द्रियप्रत्यक्षं स्यात्, ननु यत् सांव्यवहारिकमलैङ्गिकत्वेन साक्षात्कारोद्भवं तदञ्जसा प्रत्यक्षमस्तु, यत्त्वात्मनो लङ्गिकं इन्द्रियाणां च धूमादनलज्ञानमिव तत्तु मतिश्रुते भविष्यत इति को दोषः, उच्यते, नैतदेवं, लैङ्गिकस्येन्द्रियनिमित्तत्वाभावाद् इन्द्रियस्य प्रत्युत्पन्नमात्रविषयत्वात्, मतिश्रुतयोश्चेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वात्, इन्द्रियप्रत्यक्षमेव तर्हि मतिश्रुतयोरन्यदस्तु इति चेच्च, पृष्ठज्ञानप्रसङ्गात् । आह—एवमिन्द्रियनिमित्तं परोक्षमिति श्रद्धाघटे, मनोनिमित्तं न, उच्यते, यथेदं परनिमित्ततया परोक्षमिति श्रद्धत्से एवमिदमपि कस्मान्न श्रद्धीयते ? इति, ह्यनेऽनुपदिष्टत्वात् ‘इंदियपचक्खं चे’ति सामान्येनाभिधानादिति चेत्, सूरिराह—यथेवं तच्च प्रत्यक्षमपि नोक्तं,

सामान्येनैवाभिधानात्, आह-एवं द्वितीयावयवे विद्येष्य प्रत्यक्षमुक्तं 'नोइन्द्रियपचक्रं चे'ति वचनात्, नोइन्द्रियं च मन इत्यभिप्रायः, उच्यते, न, सर्वनिषेधवचनेन नोअब्दस्य तत्रावधिज्ञानादिविशेषणात्, तत्रैतत् स्यात्-नोइन्द्रियं-मनः, ततश्च तन्निमित्तमवध्यादि भविष्यतीति नोइन्द्रियनिमित्तं परोक्षमिति न श्रद्धाग्रहे इति, एतदपि नास्ति, मनःपर्याया अपर्याप्तिकस्यावधिज्ञानाभावेन तदुपयो-गाभायतोऽनिष्टापत्तिप्रसङ्गात् 'चुतेमिति जाणती'त्यस्यासम्बध्यमानत्वात्, सिद्धस्य चाक्षत्वप्रसङ्गः स्यादमनस्कत्वात्, तस्मात् स्थि-तमेतद्-यथेन्द्रियप्रत्यक्षं परोक्षमुक्तं मतिश्रुतयोः परोक्षत्वेन पठितत्वात्, एवं मतिश्रुतपरोक्षवचनादेव मनोनिमित्तमपि तदन्तर्गतत्वा-देव परोक्षमिति श्रद्धातन्वयं, मतेश्चाष्टाविंशतिभेदभिन्नत्वात्, अन्यथाऽस्यापि पणुत्वप्रसङ्गात्, नच तदिष्टमिति । साम्प्रतं गाथाक्षरार्थः प्रत्यन्यते-एकान्तेन परोक्षं लैङ्गिकमात्मनः परनिमित्तत्वाद्, अवध्यादि च प्रत्यक्षमात्मनोऽपरनिमित्तत्वात्, इन्द्रियादिजं कथं तर्हि प्रत्य-क्षमित्यत आह-संन्यवहारः (सप्रत्यक्षं) साक्षादिवेन्द्रियाणां तदुत्पत्तेः, अन्यथोक्तं--'नो इन्द्रियावि उवलद्विमन्ति विगतेषु विसयसंभरणा' इत्येवमादि, तदेवं ज्ञानपञ्चकं परोक्षं प्रत्यक्षं चेति लक्षणत उक्तमिति गाथार्थः ॥९५॥ अथ परोक्षाधिकार एव परश्रोदयति-मतिश्रुत-योः सामिकालादिगामान्यादेकत्वमेवास्तु, मा भूद् भेदकल्पना, तथोक्तं--'जत्य'मइनानं तस्य सुयनानं, जत्य सुयनाने तस्य मइ-नानं'ति, तथा चाह-

सामित्ताइविसेसाभावाओ मइसुएगया नाम । लक्खणभेआदिकयं नाणत्तं तयविसेसेऽवि ॥ ९६ ॥
लक्खणभेआ हेउफलभावओ मेय इन्दियविभागा । बागक्खरम्भोगेयरभेआ भेओ मइसुयाणं ॥ ९७ ॥
'सामि' इत्यादि, सामित्तादिभिर्विशेषाभावः तस्मात् किमत आह-मतिश्रुतयोरेकता एकत्वं, नाम इति निपातो, निपातस्य

चानेकार्यत्वादयमर्थः-अस्त्विति, आचार्य आह-लक्षणभेदकृतं आदिग्रन्थान् कार्यकारणभावादिकृतं नानात्वं तयोर्वोद्व्यं, 'तदचि-
क्षोऽपि' श्राम्याद्यविशेषेऽपि मत्ताद्यविशेषेऽपि घटाकाशयोरेवेति, उक्तं च पूर्वोक्तार्थः- 'लक्ष्यवर्णे'त्यादि, गार्थार्थः ॥९६-९७॥
किंचेह तदस्त्वस्ति यत्वेनचिदन्यथास्मिन्मन्थिना धर्मेण न तुल्यमिति, योक्तम्- "जस्य मदनानं तस्य सुयनाण," मित्यादि-
यनानंदकल्पमनयोरस्त्विति, ननु तत्राप्यनन्तरं लक्षणभेदेन भेदमभिदधतोक्तं 'तद्वि पुणोऽत्यापरिया नाणचं पण्यवयं'ति, कथमि-

त्यतः मौत्रं निधिमभिधित्पुराह-

जमभिनियुगञ्ज तमभिनियोहो जं सुणइ तं सुयं भणियं । सइ सुणइ जइ तओ नाणं तो नाऽऽयभावो तं ॥९८॥

सुयकारणं जओ सो सुयं च तयकारणंति तो तम्मि । कीरइ सुओचयारो सुयं तु परमत्थओ जीवो ॥९९॥

इंदियमणोनिमित्तं जं विण्णाणं सुयाणुसारेणं । नियअत्थुत्तिसमत्थं तं भावसुयं मई सेसं ॥ १०० ॥

जइ सुयलक्षणमेयं तो न तमेगिदियाण संभवइ । दव्वसुयाभावम्मिडवि भावसुयं सुत्तजइणो व्व ॥ १०१ ॥

भावसुयं भासासोयलद्धिणो जुज्जए न इयरस्स । भासाभिमुहस्स जयं सोऊण व जं हवेज्जाहि ॥ १०२ ॥

जह्म सुहुमं भायिदियनाणं दव्विदियावरोहेडवि । तह्म दव्वसुयाभावे भावसुयं पत्थिवाइणं ॥ १०३ ॥

एयं सव्वयपसंगो न तदावरणाणमक्खओवसमा । मइसुयनाणावरणक्खओवसमओ मइसुयाइ ॥ १०४ ॥

'जमभिणी'त्यादि ॥ यद्व-यस्त्वभिनियुध्यते तथाक्षयोपशमवलादभिसुख्येन 'तमभिनियोध'त्ति तद्व-यस्त्वभिनियोधमभिधी-
यते, कारण एव कार्योपनासाद्, अभिनियोधस्यात्मगुणत्वाद्, तथा 'जं सुणइ तं सुयं भणियं'ति, यच्छृणोति-यदाकर्णयति तत्

श्रुतं भणितं-तत् श्रुतज्ञानमभिहितम्, एवमुक्ते पर आह-ननु 'श्रुतं शृणोति' शब्दमाकर्णयति, ततः किमत आह-'जह त ओ नाणं' यद्यसौ श्रुतसौ ज्ञानं 'तो' ततः 'नात्मभावो' नात्मपरिणामस्तत्-श्रुतं प्राप्नोति, आत्मगुणश्च तदावेदितं, किमेत्येवं चेत् शब्दस्य श्रूयमाणत्वात्, तस्य पुद्गलगुणत्वेनानात्मगुणत्वादिति चोदकमाशयः ॥ ९८ ॥ अत्रोच्यते-कारणे कार्योपचारादप्येव इति, आह च-यतो-यस्मादसौ-श्रुतसौ वक्ष्याऽभिधीयमानः श्रुतनिमित्तं वर्धते, श्रोतुरिति गम्यते, तथा श्रुतं वा-भावश्रुतं वक्तृगतं वत्कारणं-वाक्यशब्दकारणं, यतः सिद्धमालोच्य व्याख्यानकरणदौ ततस्तस्मिन्-कारणे कार्ये वा श्रुते 'क्रियते' विधीयते 'श्रुतोपचारः' श्रुताध्यारोप इति न कश्चिदप्येव इति, परमार्थे त्याह-परमार्थतः पुनः श्रुतं जीव एवेत्यात्मभावादन्यत्वादिति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ आह-एवमपि शृणोतीति श्रुतमात्मभावयेति विरुध्यते, न, कर्तृसाधनपक्षे शृणोतीति श्रुतमित्यात्मस्वभावस्तदुपयोगानन्यत्वात्, कर्मसाधनपक्षे तु प्रागुक्तः शृणोति तदिति श्रुतमिति द्रव्यश्रुतम् ॥ ९९ ॥ अथ किं तद्भावश्रुतमित्यत आह-अथवा प्रकारान्तरेणापि निमित्तं यस्य तत्तथा, 'यद्विद्वानं' यच्छब्दार्थसंवेदनं त्रिकालविषयमाविर्भवति, कथमित्यत आह-'श्रुतानुसारेण' ति श्रुतग्रन्थानुसारेणान्तर्जल्पाकारेण श्रुतदोऽल्लेखेन श्रुतार्थालोचनद्वारेण घट इत्येवं तद्भावश्रुतं, न चात्रेन्द्रियस्य व्यापारो नास्ति, श्रोत्रेन्द्रियादिनिमित्तत्वात्, केवलमनोव्यापारत्वेऽपि चाविरोधः, एतच्चैवं मूकस्यापि स्यात्, तथाऽव्यक्तध्वनिश्रवणात्, इतरस्यापि स्यात्, तथा क्रियादर्शनात्, किमिच्छामित्याह-निजश्चासावर्थयेति निजार्थः, अभिलाष इत्यर्थः, तस्मिन्नुक्तिः-मग्नमिति निजार्थोक्तिः तस्यां समर्थ-त्रत्यलं, अत्राह-इन्द्रियनिमित्तं श्रुतानुसारेण चाविर्भवदपि किं किञ्चिद् भावश्रुतं निजार्थोक्त्यसमर्थं भवति येन व्यवच्छेदा-

धर्मिदं विशेषणान्तरमुच्यते इति, उच्यते-नेदं व्यवच्छेदय, स्वरूपान्वाख्यानत्वात् अस्या, इत्थं ज्ञानस्य सदा निजाऽर्थोक्त्यव्यभिचारात् । यदत्रान्यत्तदुद्धरन्नाह-‘मति सेसं’ति शेषं-यदिन्द्रियमनोनिमित्तं विज्ञानमप्यश्रुतानुसारेण निजायोक्त्यसमर्थं सा मतिः-तन्मतिज्ञानं, एतदुक्तं भवति-सामान्यार्थविग्रहादारभ्य बहुादिग्रहणवशाच्छब्दादिज्ञानं सांव्यवहारिकार्थविग्रहाह च मतिः, साम्प्रतकालीनवस्तु विषयत्वात्, यत्र शब्दमात्रापोहः सा मतिः, यत्र त्वथालोचना तच्छ्रुतमिति भावनेति गार्थार्थः ॥ १०० ॥ चौदक आह-‘जइ’ इत्यादि, यदि भावश्रुतलक्षणमेतदभ्युपगम्यते, यदुक्तमनन्तरगाथायां ‘तो’ ततः न तद्-भावश्रुतमेकेन्द्रियाणां-पृथिव्यादीनां सम्भवति, न ह्येकेन्द्रियाणामक्षरलब्धिरस्ति येन श्रुतग्रंथानुसारिविज्ञानयोगादेते तद्वन्तः स्युः, तथा च सत्यनिष्टं ‘सर्वजीवाणपि य ण’-मित्युक्तत्वात्, उच्यते, तेषां द्रव्यश्रुतं नास्ति, कारणाभावात्, तदभावे भावश्रुतमपि मा भूदिति चेदत आह-द्रव्यश्रुताभावेऽपि च तेषां भावश्रुतमशब्दकार्याशुब्दकारणं तदावरणस्योपशममात्रं जीवत्वनिवन्धनमस्त्येवेति शेषः, कस्येवेत्याह-सुप्तयतेरिव, यथा हि सुप्तस्य साधोः सहकारिकारणाभावेन द्रव्यश्रुतं नास्ति, तथापि लब्धिरूपं विद्यते इत्थेवं तेषामपीति को दोषः?, एतदुक्तं भवति-यथा पयसि नवनीतघृतमात्रमनुमीयते, उत्तरकालं स्पष्टीभवमानत्वात्, एवमेतेष्वप्येतद्, यथा च तत्र तयोरन्योन्यानुवेचः एवमेतेष्वप्यनयोरिति बहुधादौ स्पष्टदर्शनात्, अत्राह-ग्राह् श्रूयते तदिति श्रुतमित्युक्तमिह च सुप्तयतौ द्रव्यश्रुतनिषेध उक्तः, तदभावे च श्रुतोपयोगस्याप्यभाव इति, किमुच्यते-‘सुत्तजज्ञो व्य’चि, उच्यते, इष्टतो विग्रहात्, तथाहि-शृणोत्यसाविति श्रुतं तेन तस्मिन् वा, यदा च यत्र च सोऽन्यो वेति, अतः क्षयोपशमस्य विवक्षितत्वादुपयोगस्य चाविवक्षितत्वात्, सुप्तयतौ च क्षयोपशमसद्भावात् सुप्तृच्यते-‘सुत्तजज्ञो व्य’चि गार्थार्थः ॥ १०१ ॥ साम्प्रतं साधितमर्थं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्विषयमापादनेन विधटयन्नाह-‘भावसुय’-

मित्यादि ॥ इह न भावयुतं 'युज्यते' घटते, साधोरिति गम्यते, कुतः ? इत्याह-भापालब्धिमत्वाच्च, उत्थितस्य कार्यदर्शनात्, यत् यत् किमिष्टमिह-भासाभिप्रायस्स जयं भवेज्जाहि सोऽक्ष्ण वा सहं जं हवेज्जाहि' प्रस्तुतार्थयोजनां दुर्गमाह-न इतरस्स'त्ति नैकेन्द्रियस्य तद् युज्यते, कार्यदर्शनात्, अतो न 'तमेगोविद्याण संभवति'त्ति गाथार्थः ॥ १०२ ॥ उच्यते-गप्यदर्शनादित्यमिदो हेतुः, आह च-—'जहे'त्यादि ॥ 'यथा' येन प्रकारेण सूक्ष्मभावेन्द्रियज्ञानमणीयसी लब्धीन्द्रियपञ्चकावृत्ति-धोपगमोद्भवा ज्ञानशक्तिरस्ति, केपामित्याह-'पत्तिवार्द्धणं' श्रुतिव्याधेकेन्द्रियाणामित्यर्थः, कदेत्यत आह-द्रव्येन्द्रियावरोधेऽपि-निर्गुणपदरेणोन्द्रियाप्युत्तागपि, कुतः एतदिति चेत् षडुलाशोकादेः पंचेन्द्रियार्थोपभोगदर्शनात्, मतिश्चायं रूपादिविज्ञानमावत्वात्, दाष्टान्तिरोपशंसाह-तथा द्रव्ययुतस्य-निर्गुणपदरेणद्वयानादृतिकल्पस्य भावयुतं लब्धीन्द्रियपञ्चकावृत्तिधोपगमोद्भवशक्तिरूपे, अत्यन्तास्पाशधरातुसायौपमानं श्रद्धान्त्यं, केपां चेदन्येषामथुतत्वात् तेषामेव, अतः श्रुतग्रन्थाननुसरणे सत्यप्यमीपां यच्च यावच्चतदस्ति इति नानद्वन्त इमे, न चामिष्टश्रुतिरिति सिद्धमिति गाथार्थः ॥ १०३ ॥ अत्राह-—'एवं'मित्यादि, एवं-भावश्रुतवत्, 'सर्वप्रसङ्गः' अग्न्यादिज्ञानप्राप्तिप्रसङ्गो, न चैतदनुपपन्नं, "पञ्चधाप्यनिवृत्तकेगला" इति वचनात्, उच्यते, 'न' इति नैतदेवं, किं कारणमित्याह-तदागणानां-अग्न्यादिग्रन्थानामथोपशमादक्षपाच्च, पञ्चन इत्याद्यस्य च शक्तिमात्रोपवर्णनात्, व्यतिरेकमाह-मतिश्रुते तु स्वातां तदागणधोपगममद्भावात्, 'सब्वजीवाणपि अ ण'मित्येवमादिवचनात्, यथा जात्यन्धस्य धुयोपशममात्रमवशिष्यते नतु सद्वारिरागमित्येवमापीति गाथार्थः ॥ १०४ ॥ इतथानयोर्भेद इत्याह—

मउपुनं सुयमुत्तं न मई सुयपुण्ड्रिया चिसेसोऽयं । पुब्बं पूरणपालणभावाओ जं मई तस्स ॥ १०५ ॥

पूरिज्जइ पचिज्जइ दिज्जइ चा जं मइणं नामइणा । पालिज्जइ य मइणं गहिंयं इहरा पणस्सेज्जा ॥ १०६ ॥
 पाणाणाऽण्णाणाणि य समकालाहं जओ मइसुयाहं । तो न सुयं मइपुब्बं मइणाणे वा सुयऽन्नाणं ॥ १०७ ॥
 इह लद्धिमइसुयाहं समकालाहं न तूवओगो सि । मइपुब्बं सुयमिह पुण सुओवओगो मइप्पभवो ॥ १०८ ॥
 सोऽज्जा जा मई मे सा सुयपुब्बत्ति तेण न विसेसो । सा दब्बसुयप्पभवा भावसुयाओ मई नत्थि ॥ १०९ ॥
 कच्चत्तया न उ कमसो कमेण को या मइं निवारइ ? । जं तत्थावत्थाणं सुयस्त सुत्तोवओगाओ ॥ ११० ॥
 दब्बसुयं मइपुब्बं भासइ जं नाविच्चित्तिं केहं । भावसुयस्साभावो पावइ तेसिं न य विसेसो ॥ १११ ॥
 दब्बसुयं बुद्धीओ सावि तओ जमचिसेसओ तम्हा । भावसुयं मइपुब्बं दब्बसुयं लक्खणं तस्त ॥ ११२ ॥
 सुययिण्णाणव्वमयं दब्बसुयमियं जओ विचित्तेऽं । पुब्बं पच्छा भासइ लक्खिज्जइ तेण भावसुअं ॥ ११३ ॥
 'मत्ती'त्यादि, इह मतिपूर्वं श्रुतमुक्तं, नतु विपर्यय इत्ययमनयोर्विशेषः, कार्यकारणयोः कथञ्चिद् भेदात्, तथा च 'जं मत्ती तस्स'ति यद्-यस्मात् कारणात् मतिः-मतिद्वानं तस्स-श्रुतद्वानस्य, किम् ? अत आह-'पुब्बं'ति पूर्व, कुतः ?- 'पू पालनपूरणयोः' पूरणपालनभानादिति गार्थार्थः ॥ १०५ ॥ एतदेव भावयन्नाह--'पूरिज्जती'त्यादि, यद्-यस्मात् 'मतिए'ति मत्त्या इदं, श्रुतमिति गम्यते, किं ? अत आह-'पूरिज्जइ' परावर्त्तनेन पोष्यत इत्यर्थः, तथा प्राप्यते-लभ्यते अन्यत इदं मत्त्येव अन्यो वेदं प्राप्यत इति, एवं दीयते चान्यस्मै मत्त्येव, नामत्त्या, तथा श्रोत्रा इदं गृहीतं सत् पाल्यते-परावर्त्तनादिनाऽनुसन्धीयते मत्त्येव, चशब्दादीयते चेत्येवमादि, एवं नीतव, इतरथा-अन्यथा मतिपूर्वत्वाभावे प्रणश्येत् तद्, अतः पूर्वापरभावाद् भेदोऽनयोरिति गार्थार्थः ॥ १०६ ॥

अथेवं चित्रिणदयिपुरेतद्भावे दोषान्तरमाविष्कुर्वन् पर आह—‘पाणाण’ इत्यादि प्रसिद्धार्था, एतदुक्तं भवति—मतिश्रुतयोरावरणक्षयो-
पशमः क्रमेण वा भवेत् यौगपद्येन वा ? यौगपद्येन चैव श्रुतं मतिपूर्वमिति ह्यत्रविरोधः, समकालोत्पन्नयोः सन्ध्येतरगोविपाण-
योरिव पूर्वोपरभाषाभावात्, क्रमेण चेन्मतज्ञाने श्रुताज्ञानप्रसङ्गः, तदनुत्पत्तौ तदनुत्पत्तेः, इतरानि-
ष्टचित्तश्च क्रमपश्चादिति गार्थायः ॥ १०७ ॥ उच्यते—‘ह्यान्वयविजृम्भितमेतद् अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—द्विविधे ते—लब्धिरूपे
नौपयोगरूपे चेति, लब्धिर्मङ्गीकृत्य यौगपद्यं दृष्टत्वात् सन्ध्येतरगोविपाणयोरिव, उपयोगं त्वङ्गीकृत्य क्रमभावः तथास्यामान्यत्,
केरलज्ञानदर्शनयोरिवेति, आह च भाष्यकारः—‘इहे’त्यादि गतार्था, नवरं तथाहि—नासञ्चिन्त्य मत्या श्रुतग्रन्थानुसारि विज्ञानं प्रादुर-
स्तीति गार्थायः ॥ १०८ ॥ एवं च मत्पुपयोगस्यापि श्रुतपूर्वकत्वादविशेषः किलेति, आह च चोदकः—‘सोऽज्जे’त्यादि, मार्गार्थं
गतार्थं, आचार्य आह—‘सा’ मतिः ‘द्रव्यश्रुतप्रभवा’ कारणद्रव्यश्रुतजनिता, किं तथा ? सर्वथैतावद् द्रूमो—भावश्रुतात् सकाशात्
मतिर्नास्ति । किं सर्वथा नेत्याह—‘कञ्जतये’त्यादि, ‘कार्यतया’ फलतया निषेधोऽयं ‘नतु’ नैव क्रमशो निषेध इति, अजन्म श्रुतमात्रोप-
योगप्रमद्नात्, तथा च श्रुतोपयोगात् क्रमेण भवन्ती मति को वा निषेधति ? न कश्चिदित्यर्थः, किं कारणमित्याह—यस्मात् कारणात्
‘श्रुतोपयोगात्’ श्रुतचिन्तनोपयोगात् ‘चुतस्य’ उपरतस्य सतः ‘तत्र’ तस्यां मतौ ‘अवस्थानं’ प्रतिष्ठा भवत्यनुभवसिद्धत्वात्, अतः
‘श्रुतं मतिपूर्वं’ मित्यत्र सूत्रे श्रुतोपयोगोऽधिक्रियत इति स्थितमिति गाथाद्वयार्थः ॥ १०९ ॥ ११० ॥ तदेवं स्थिते—‘दन्वसुय’-
मित्यादि, ‘श्रुतं मतिपूर्वं’ मित्यत्र केचिद् व्याचक्षते—द्रव्यश्रुतं मतिपूर्वं, न भावश्रुतं, किं कारणं ? ‘भासद् जं णाविचितियं’ति, मत्या
अमञ्चिन्त्य भाषणस्यासम्भवात्, तेषां को दोषः ? इत्यत आह—भाषश्रुतस्याभावः प्राप्नोति, तेषां एवं—व्याख्यायिनां मत्यनन्तरं शब्द-

मात्रोत्थानात्, तथा च 'न विज्ञेयो' न भेदो मतिश्रुतयोस्तेषां प्राप्नोति, भावो ज्ञानं अभावो द्रव्यश्रुतं, भावाभावयोर्भेदाभिधानस्यायु-
ज्यमानत्वात्, "किं वा नाणेऽहिगए सद्विहेतेण सोऽविय न जुचो । जं मइ तत्कारणमो सो विय मइकारणं भणिओ ॥१॥ तम्हा भाव-
सुयं चिय मतिपुब्बं जं मतीए अचित्तेउं । नो अत्थि सुयग्गंथाणुसारि णाणंति मणियमिणं" ॥ २ ॥ हि गाथार्थः ॥ १११ ॥ तथा
चाह—'द्रव्यसुय'मित्याद्याद्यपादत्रयमुक्तार्थं, द्रव्यश्रुतं यत् तत् परमैतिपूर्वकमभिधीयते, लक्षणं चिह्नं गमकमिति यावत्, तस्यास्म-
त्पक्षभाविनो भावश्रुतस्येति गाथार्थः ॥ ११२ ॥ कुत एतदित्यत आह—'सुयचिण्णणे'त्यादि स्पष्टार्था, अन्ते चेयं युक्तिस्तत्पूर्वक-
त्वात्, तत्पूर्वकत्वं च 'भासइ जं णाविचितिय'मित्यभिप्रायात्, तस्मादस्ति तत् श्रुतं यदस्य कारणमिति गाथार्थः ॥ ११३ ॥ अथा-
नुपहितं—यथैव मतिश्रुतयोः कार्यकारणभावभेदाद् भेदः, एवं मतेरपि सम्यग्मिथ्याद्यष्टिकृतो भेदः श्रुतस्य चेति, उक्तञ्च सूत्रकृता 'अ-
विसेसिया मती'त्याद्युच्चारणीयम्, एतदेवाह भाव्यकारा—

अविसेसिया मइ चिय सम्मदिट्ठिस्स सा मइण्णाणं । मइअन्नाणं मिच्छदिट्ठिस्स सुयंपि एमेव ॥११४॥
सदसदवियेसिणाओ भवहेऊ जदिच्छिओवलम्भाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्ठिस्स अण्णाणं ॥११५॥
'अविसेसिये'त्यादि, गतार्था, किं पुनः कारणं मिथ्याद्यष्टैर्मतिश्रुतं अज्ञानं ? ननु यथा सम्यग्दृष्टिरभ्यां घटं जानीते व्यव-
हरति चैवमितरोऽपीत्यतः कुत एतदेवमित्यत आह—'सदसते'त्यादि, 'मिच्छदिट्ठिस्स अन्नाणं' मिथ्याद्यष्टैर्मतिश्रुते अज्ञानं, कुत ?
इत्यत आह—सदसतोरविशेषात् पुरुषप्रत्ययवत्, तथाहि—असौ सन्तमपि पुरुषे देवादिधर्मं न प्रतिपद्यते, अस्ति पुरुष एवेति प्रतिपत्तेरे-
कान्तवादित्वात्, तथाऽसन्तमपि पुरुषे पटादिधर्मं न प्रतिपद्यते अस्त्येवेत्यभ्युपगमादेकान्तवादित्वादेव, तथा भवहेतुत्वात् मिथ्यादर्शन-

वत्, तथा यदच्छीपलन्धेरुन्मत्तवत्, तथा विस्त्यसावेन क्षानफलाभावादन्धहस्तप्रदीपवत् ॥ ११५ ॥ तथा मेदमेदाद् भेदः ? इत्याह-
मेयकपं च विसेसणमट्टाधीसइविहंगमेपाहं । इदियविभागओ वा महसुयभेयो जओऽभिहियं ॥ ११६ ॥
सोहंविओयलद्धी होह सुयं सेसयं तु महनाणं । मोचूणं षब्बसुयं अक्खरलंमो य सेसेसु ॥ ११७ ॥
'भेद' इत्यादि ॥ मेदकृतं चानयोर्विषेणं-नानात्वं, तथाहि-मतिज्ञानमष्टाविंशतिविधं, कथं तद् उच्यते-“छच्चउक चउज्जीसं चउ
वंजण होति अट्टवीसं तु । आदी उभयत्थावि य, समेदपक्खायसो नेयो ॥ १ ॥” ततश्च श्रुतमङ्गानङ्गप्रविष्टमेकयेति गाथाऽर्द्धार्थः । 'इ-
न्दिपे' त्याद्युत्तरगायासम्बन्ध इति गार्थार्थः ॥ ११६ ॥ 'सोहंविओयलद्धी' इत्यादि, इन्द्रो-जीवस्तस्येदमिन्द्रियं युयतेऽनेनेति श्रोत्रं
श्रोत्रं च तदिन्द्रियञ्चेति श्रोत्रेन्द्रियं उपलभ्यमानमुपलब्धिः-विज्ञानं श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरिति तृतीयासमासः श्रोत्रेन्द्रियस्य दोषलब्धिः
श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरिति पट्टीसमासः श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिर्यस्य वेत्यन्यपदार्थेन द्रव्यं, तेनैतदुक्तं भवति-तृतीयापट्टीसमासाभ्यां भाव-
श्रुतमधिक्रियते, बहुव्रीहिणा तु द्रव्यश्रुतमिति, असौ श्रोत्रेन्द्रियोरुपलब्धिः श्रुतं भवति, इह च व्यक्तेदफलत्वात् सर्वं वाक्यं सावधारणकं
रचकः ॥ १ ॥ विद्येपणविद्येपाभ्यां, क्रियया च सहोदितः । विद्येपातोऽप्ययोगेऽपि, तस्मात्सोऽयं प्रतीयते ॥ २ ॥ व्यक्तेदफलं
वाक्यं, यथा चैत्रो धनुर्धरः । पार्थो धनुर्धरो नीलं, सरोजमिति वा यथा ॥ ३ ॥” तदिहैवमवधारणमवगन्तव्यं-श्रुतं श्रोत्रे-
न्द्रियोपलब्धिर्येव अत्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिर्न भवतीत्ययोगमेव व्यक्तेनिति, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिस्तु श्रुतं मतिर्वा, तथा चैत्रो धनुर्धर
पक्षापनुपपत्ते न भवति, धनुर्धरस्तु चैत्रः कुसुमायुधो चेति प्रथमपादव्याख्येयमिति । 'सेसयं तु महनाणं' ति-सेपं यच्चलुरिन्द्र-

यदिचतुष्टयोपलब्धिरूपं विज्ञानं तन्मतिज्ञानं भवतीति वर्त्तते, तुशब्दो विशेषणार्थः, तेनैतदुक्तं भवति-श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि क्वाचिन्मतिज्ञानं भवति, तस्यामप्यवग्रहादिसद्भावात्, आह-एवं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धेः श्रुतमतिरूपत्वात्, यदुक्तं भवति सा श्रुतज्ञानं तदुक्तं भवति सा मतिज्ञानं, यदुक्तं भवति सा मतिज्ञानं तदुक्तं भवति सा श्रुतज्ञानमिति तदिदं ज्ञान्तिकं कुर्वतां वैतालोत्थानं, नन्वेयमनयोरभेद एव सिद्ध्यतीत्यभिप्रायः, तन्न, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्ध्यावग्रहहापायमात्रस्य मतित्वात्, श्रुतग्रन्थानुसारितया शब्दार्थज्ञानस्य श्रुतत्वात्, शब्ददर्दरेणास्य त्वद्वचसोऽपकर्णनीयत्वात् मुग्धजनविस्मयाघायित्वादिति । अत्र च प्रथमपादे तुशब्दौ श्रुतमत्यभिधायिनौ श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धेरिति भावनीयं, अयं तु द्वितीयपादाक्षरार्थः । तदेवं सर्वस्याः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धेर्मतिज्ञानत्वे उत्सर्गेण प्राप्ते सत्यपवाद-माह-'मुक्त्वा द्रव्यश्रुतं' मुक्त्वा पुस्तकप्रकन्यस्ताक्षरविषयां श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिं, तस्याः शब्दत्वेन श्रुतत्वात्, श्रोत्रं मतिज्ञानं वर्त्तते, इति तृतीयपादाक्षरार्थः । तथा यथाक्षरलाभः, असावपि यः श्रुताक्षरलाभो, नेतरः, मतेरपि कथञ्चिदक्षररूपत्वात्, केपु ? इत्याह-श्रोत्रेषु चक्षुरादीन्द्रियेषु, कथं ? -'सीता साडी दीहं च तण' मित्येवं यो भवति, स च श्रुतं भवतीति वर्त्तते, योग्यत्वादित्यभिप्रायः, अन्यथा 'मोक्षं' दब्ब-मुयं, अक्षररत्नं च तेसेतु मोत्तूण'या श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः सा श्रुतं स्यात्, सैव केवला आद्या श्रुतं स्यादित्यर्थः, तथा विशेषेन्द्रियाक्षरलाभस्य श्रुतत्वं न लभ्येत, न चैतदिष्टमित्वात्तस्य, यदेवं श्रोत्रेन्द्रियाक्षरलाभोऽपि श्रुतमतो यदादावधारणं कृतं श्रुतं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेवेति, तत्र घटां प्राञ्चति, श्रोत्रेन्द्रियाक्षरलाभस्याश्रोत्रेन्द्रियोपलब्धित्वात्, उच्यते, प्राञ्चति, तस्यापि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरूपत्वात्, यदा च यत्र च तस्यान्यस्य वा श्रव्यत्वेनाभिलाषविषयत्वादिति पूर्वगतगाथाक्षरार्थः ॥ ११७ ॥ साम्प्रतमेवम-

श्रुतव्याख्यानः परञ्चुचोदयिपुराह -

सोओवलद्वी जइ सुयं न नाम सोउगगहादओ बुद्धी । अह बुद्धी तो न सुयं अहोभयं संकरो नाम ॥ ११८ ॥
 केई केन्तस्स सुयं सहो सुणओ महत्ति, तं न भवे । जं सब्बो चिय सहो दब्बसुयं तस्स को भयो ? ॥ ११९ ॥
 किं वा नाणेऽहिगए सदेणं जइ य सद्धचिन्नाणं । गहिंयं तो को भयो भणओ सुणओ व जो तस्स ? ॥ १२० ॥
 'भणओ सुणओ व सुयं तं जमिह सुयाणुसारि चिण्णाणं । दोणहं पि सुयाइयं जं विन्नाणं तयं बुद्धी ॥ १२१ ॥
 सोइंदिओवलद्वी चैव सुयं न उ तई सुयं चैव । सोइंदिओवलद्वीचि काह जम्हा मइन्नाणं ॥ १२२ ॥
 तुससुच्चययणाओ काई सोइन्दिओवलद्वीयि । मइरेवं सह सोउगगहादओ हुन्ति मइमेया ॥ १२३ ॥
 पत्ताइगयं सुयकारणंति सहो न्व तेण दब्बसुयं । भावसुयमक्खराणं लाभो सेसं मइन्नाणं ॥ १२४ ॥
 जइ सुयमक्खरलाभो न नाम सोओवलद्विरेव सुयं । सोओवलद्विरेवऽक्खराइं सुइसंभवाडत्ति ॥ १२५ ॥
 सोऽचि य सुयक्खराणं जो लाभो तं सुयं मई सेसा । जइ वा अणक्खरच्चिय सा सब्बा, न प्पवत्तेज्जा ॥ १२६ ॥
 'सोओवलद्वी' त्यादि, यदि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतं ततो न नामेति-नेव श्रोत्रेन्द्रियावग्रहादयो बुद्धिः, तेषां श्रोत्रेन्द्रियोप-
 लब्धित्यात्, तस्याश्च श्रुतत्वेनैवावधार्यमाणत्वात्, तथा- 'सोओवलद्वी जइ सुयं न नाम मइ अट्ठवीसमेया तु' श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः
 श्रुतमेवेत्यवधारणात्, 'अह बुद्धि' चि अथ बुद्धिः श्रोत्रेन्द्रियावग्रहादयः मतेरष्टाविंशतिभेदभिन्नत्वात् 'तो' ततः न श्रोत्रेन्द्रियोप-
 लब्धिः श्रुतमेव, तस्या मतित्वादपि, अथोभयं सा श्रुतं मतिश्चेति ततः संकरो नाम सङ्कीर्णमेव तर्हि तयोः स्वरूपं स्यात्, न चेत्सङ्करोऽ-
 भ्युपगम्यते तर्दकत्वं तयोरिति घोटाख्यस्य विस्मृतो घोट इति गार्थार्थः ॥ ११८ ॥ अत्र केचन आचार्यदेशीयाः प्रौढवादितया

श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धेर्बुद्धीहृद्गीकणैकत्वपरिहारतो द्वित्वमुक्तवन्तस्तन्मतमुपन्यस्यन्नाह—‘केयी’त्यादि ॥ केचन व्याख्यानयन्ति—प्रज्ञा-
पकस्य भुवतः सतः शब्दः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिलक्षणाः ‘सुयं’ति श्रुतं भवति, तमेव शब्दं ‘सुणओ’शृण्वतः श्रोतुर्मतिरित्यत एवमसौ
क्रिलोमय इति मिदं, आह—शोभनमेवतत् कालपूर्वपक्षेत्यत आह—‘तन्न भवे’त्तितदेतन्न भवति, किं वाङ्मात्रेण ?, न इत्याह—यद् यस्मात्
सर्वः शब्दो भाष्यमाणः श्रूयमाणश्च द्रव्यश्रुतं वर्तते, अतस्तस्य ‘को भेदः ?’ को विशेषो येनासौ वक्तारि श्रुतं श्रोतरि तु मतिरिति ?,
न कश्चिदिति गाथार्थः ॥११९॥ ‘किंचे’त्यादि ॥ अथवा ज्ञानयोर्भेदाभिधानप्रक्रमे किं शब्देन ?, न किञ्चिदित्यभिप्रायः, तस्य पुद्ग-
लमयत्वात्, तत्रैतत्स्यात् न श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः शब्द एव व्युत्पाद्यतेऽपि तु ज्ञाने अपि तृतीयापष्टीसमाससम्भवात्, ततश्च श्रोत्रेन्द्रियो-
पलब्धिः शब्दज्ञानमागृह्यत इत्यत आह—यदि चानेकव्युत्पत्तिमभवाच्छब्दज्ञानं गृह्यते द्वित्वप्रसाधनार्थं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिश्च शब्देनेति,
एतदुक्तं भवति—यदि वक्तुः शब्दज्ञानं श्रुतमितरस्य तु मतिरिति गृहीतं ‘तो’ ततस्तस्येति शब्दज्ञानस्य भावश्रुतलक्षणस्य भुवतः
शृण्वतो वा यो विशेषो—यो भेदः स कः ?, येनानयोर्वक्तृश्रोत्रोस्तन्मतिश्रुते स्याताम्, अपि च—यद्येवमभ्युगम्य परिहारो दीयते ततः
श्रोतुरपि श्रुत्यनन्तरमव्यवधानेन भुवतः सैव शब्दोत्पापिता मतिरविशिष्टा श्रुतं प्रसजति ‘सुणतो मतिरिति भणतो सुतं’त्यभ्युपगमात्,
तस्य च श्रृणानन्तरमेव वक्तृत्वसम्भवादित्येकत्वं मतिश्रुतयोरिति कोऽतिशयः कृतः स्यात् ?, यदि च सर्वदैव शृण्वतो मतिः—मति-
रेव ततः ‘आचार्यपारम्पर्येणैवं श्रुतमायात’मिति न वक्तव्यं, सर्वैः श्रुतत्वात्, तस्मान्न पुष्कलोऽयं परिहार इति गाथार्थः ॥१२०॥
अधुनैतत्प्रकरणोपसंहारोपाजेन परमेव व्युत्पादयन्नुभयस्यापि चोभयमभिधित्सुगह—तस्मात्—‘भणत’ इत्यादि ॥ तस्मात् भणतो यत्
श्रुतग्रन्थानुसारि ज्ञानं तत् श्रुतमेवं श्रोतुरपि, एवं द्वयोरपि यत् श्रुतातीतं विज्ञानं सा मतिरिति सिद्धान्ताभिप्राय इति गाथार्थः ॥१२१॥

कः पुनरत्र पुष्कलपरिहार इत्यतोऽधुना भाव्यकारो मूलगाथां विविक्वरीपुराह-‘सोतिदियोवल्दी’ त्यादि ॥ ‘सोहंदिओवल्दी’-
त्यादि, सुयं सोहंदिओवल्दी चेव, नउ सा सोतिदियोवल्दी सुयं चेव, कुतः ? इत्याह-पच्छदं, स्पष्टार्थमिति गाथार्थः ॥ १२२ ॥
‘तुसमुच्चये’त्यादि भावितार्थेति न व्याख्याता ॥ १२३ ॥ ‘पत्तादी’त्यादि पूर्वार्धं कथितार्थं “ भावसुयं तु अक्स्वरानं सदित्यरू-
पाणं लाभो, सेसं जं आरओ होइ सदरूपसंगंधफासावोहमेचं तं मतानां”ति गाथार्थः ॥ १२४ ॥ आह-‘जती’त्यादि ॥ जइ सुय-
मक्स्वरलाभो सेसिदियसंवन्धी शुब्दार्थरूप इत्यर्थः, तो ण णाम सोतोवल्द्विरेव सुयं’अस्याप्यधिकृतस्य श्रुतत्वात्, उच्यते, शुब्दार्थरू-
पाणामक्षराणि ‘सोतोवल्द्विरेव’ श्रुतिसम्भवादिति गाथार्थः ॥ १२५ ॥ किं यावान् शेषेन्द्रियाक्षरलाभः स सर्वं श्रुतं ? नेत्याह-
‘सोडवि ए’त्यादि ॥ असावपि च शेषेन्द्रियाक्षरलाभो यः श्रुताक्षराणां तच्छ्रुतं, अश्रुताक्षरलाभस्तु मतिरेव, ‘जइव’त्ति अथ चेन्मति-
रेकान्ततोऽनक्षरैव ततश्च सा मतिः सर्वा न प्रवर्तेत ईहोपायधारणारूपेण, तस्या अक्षरात्मकत्वात्, यदीयमनक्षरैव स्यादवग्रहमात्रमेव
स्यादिति गाथार्थः ॥ १२६ ॥ एवं तावदनया गाथया श्रुतस्य मतेर्भेद उक्तोऽधुना श्रुतस्यैव प्रसङ्गतः स्वरूपमभिदधत्पूर्वगतगाथाया
एव सम्यन्धगाथामाह-

दव्यसुयं भावसुयं उभयं वा किं कहं व होज्जत्ति । को वा भावसुयंसो दव्वाइसुयं परिणमेज्जा ? ॥ १२७ ॥
बुद्धिदिट्ठि अत्थे जे भासइ तं सुयं मईसहिंयं । इयरत्थडवि होज्ज सुयं उवलद्विसमं जइ भणेज्जा ॥ १२८ ॥
जे सुयबुद्धिदिट्ठि सुयमइसहिंओ पभासई भावे । तं उभयसुयं भन्नइ दव्वसुयं जे अनुवउत्तो ॥ १२९ ॥
इयरत्थवि भावसुए होज्ज तयं तस्समं जइ भणेज्जा । न य तरइ तत्तिंयं सो जमणेगुणं तयं तत्तो ॥ १३० ॥

महं गगन्दीप या उच्यन्दिममं तया य जं तुलं । जं तस्ममकालं वा न सञ्चहा तरइ बोनुं जे ॥ १३१ ॥
 कइं बुद्धिषिटे मइमसिण भामओ सुयं तत्थ । किं मरो मइरुमयं भावसुयं ? सञ्चहाज्जुत्तं ॥ १३२ ॥
 मरो ता दग्गसुयं मइराविणियोदियं न या उमयं । जुत्तं उभयाभावे भावसुयं कत्थं ? तं किं वा ? ॥ १३३ ॥
 'वामापरिणइक्काळे मइं' किमदियमइण्णत्तं वा ? । 'भासांरुप्पविसेसमेत्तओ वा सुयमजुत्तं ॥ १३४ ॥
 इयरत्थयि मइनाणे होत्त सुयंति किं तं सुयं होइ ? । किं य सुयं होइ मइं मलरगणावरणमेयाओ ॥ १३५ ॥
 अइय मइं दग्गसुयत्तमेत्त 'भायेण मा विरुद्धोत्ता । जो असुयस्सरत्ताभो तं मइसहिओ पभासिज्जा ॥ १३६ ॥
 इयरम्मियि मइनाणे होत्त तयं तस्ममं जइ भणेज्जा । न य तरइ तत्तियं मो जमणेगुणं तयं तत्तो ॥ १३७ ॥
 किं मइसुओलद्धा तीरंति न भासिउं बहुत्ताओ । सञ्चेण जीयिणयि भासइ जमणंतभागं सो ॥ १३८ ॥
 तीरन्ति न योचुं जे सुओचलद्धा बहुत्तभावाओ । सेसोचलद्धभावा सामञ्ज्यबहुत्तओऽभिहित्थि ॥ १३९ ॥

'दग्गसुय' मित्थादि गाथा स्पर्शा । एतदुक्तं भवति-एतस्यां गाथायां 'भोचुणं दब्बसुयं' न्ति वचनादेनानामयेन द्रव्यश्रुतम्-
 'कम्, अक्षरलामागनाणु भावभूतं, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिचनानु शुब्दस्तद्विज्ञानं चेत्सुमपशुतमित्यतः पृच्छति, किं ? कथं चेति ? क्रियान्
 वा भावभूतागो द्रव्यभूतं ? आदिशुब्दादुभयभूतं वा परिणमेतेति सम्बन्ध इति गाथार्यः ॥ १२७ ॥ अत्रोच्यते-इह हि श्रुतानी उप-
 युक्तः श्रुतपुद्गाऽर्थान् पित्रानतीति, ततश्च- 'बुद्धिषिटे'त्यादि, बुद्धिः-श्रुतबुद्धिः श्रुतमतिरित्यर्थः दृष्टा-उपलब्धाः पर्यलोचिता निप-
 यीक्या इति यावत् पुद्गया दृष्टा बुद्धिदृष्टास्तान्, कानित्याह-अर्थान्, अभिलाष्यान् भावानितियावत्, एतदुक्तं भवति-अभिलाष्यान् भा-

यान् मनसि स्फुरतः सतो 'यान् भाषते' यान् वक्ति तन्मनसिहित एवेति वाक्यशेषः, 'तं श्रुतं'ति तत् श्रुतमभिधीयते, कुतः पुनरयं वाक्यशेषो लभ्यत इति चेत्, नन्वाचार्यवचनाद्, आह च—'मनसिहितं'ति श्रुतं मत्तिसहितमुभयश्रुतमित्यर्थः, एतच्चोपयुक्तस्यैव, एवं तावदेतत्, यान् पुनः प्राक् श्रुतबुद्ध्याऽऽलोचितानपि पश्चादभ्यासबलादनुपयुक्तो वक्ति तद् द्रव्यश्रुतम्, यौस्त्वालोचयत्येव केवलं ननु भाषते तद् भावश्रुतम्, एतच्च द्वयमर्थल्लभ्यते, अत्र च भावश्रुतस्य अनुपयुक्तस्य वा वक्तुरनन्ततमो भागो द्रव्योभय-श्रुतत्वेन परिणमति, 'सर्व्वेण आलणवि न पहुप्पइ जेण कालो से'ति वचनादिति पूर्व्वार्द्धार्थः। अथ 'इतरत्थवी'त्यादि पच्छदं, को-ऽस्याभिसम्बन्धः?, उच्यते, यानुपयुक्तोऽनुपयुक्तश्च भाषते तदुभयं च श्रुतं चोक्तेः, इतरदिति भावश्रुतं गम्यते, तत्र च सम्भवतीयमा-शङ्का—कस्मादप्राप्येतत् द्वयं न भवतीत्याह—इतरत्रापि—भावश्रुते उक्तलक्षणे इतरस्यापीत्यर्थाद् विभक्तिपरिणामः आधारार्थेययोर्भे-दोपचाराद्वा 'होज्ज' स्यात् श्रुतं द्रव्यश्रुतमुभयश्रुतं वा, यदि किं स्यादित्याह—उपलम्भनमुपलब्धिः—श्रुतबुद्ध्यालोचितार्थविषयसंवेदनं 'तथा समं' तथा सह, एतदुक्तं भवति—सत्संवेदनेनैवात्मप्रदेशेभ्य उन्मूल्य ध्वनिना सह यदि संक्रामयेत्—उपयुक्तोऽनुपयुक्तो वा भवेत्, उपयुक्तिपरिमाणं वा—उपलब्धिसमकालं वा, यदैवोपलभते तदैव यदि भाषेतेत्यर्थः ॥ १२८ ॥ सर्व्वथा यावन्मानमुपलभते न तावदु-पयुक्तोऽनुपयुक्तो वा वक्तुं शक्नोति, उपलब्धेर्वद्बुद्धत्वात् परिमितत्वाच्चायुषः क्रमवर्त्तित्वाच्च वाचः "उक्कंइयोवइताइं करेइ चो-इसवि जेण पुन्नाइं। अंतमुहुत्तेण चिय, सयपज्जाएहिं पुब्बघरो ॥१॥"ति गार्थार्थः ॥१२७॥ एनां च गाथां मतिश्रुतयोर्भेदः प्र-क्रान्त इति तदर्थ एव केचन व्याचक्षते, वयं तु तथाऽपि वक्ष्याम इति। तत्र तावदभिहितार्थानुसारेणैवास्तिस्मो भाष्यगाथाः—'जे सुय' इत्यादि। 'इयरत्थवी'त्यादि। 'सह' इत्यादि। उक्तार्थः, नवरं 'तथा व जं तुल्लं'ति, यथा श्रुतं वेदयंस्तदेवाभिधत्त इति भाव-

नीयं । अथ कथमन्ये एनां गाथां मतिश्रुतमेदार्थे व्याख्यानयन्ति ? तदुच्यते-‘बुद्धीविद्वे’ त्यादि, अस्या व्याख्यानान्तरम्, इह बुद्धिः-आभिनिवोधिकबुद्धिरधिक्रियते तथा दृष्टाः-चिन्तितास्तानर्थान् भाषते बुद्धिसहित एवेति वाक्यशेषः, ‘तं सुयं’ति तच्छ्रुतमभिधीयते, किंचिच्छिष्टम् ? इत्याह-‘मत्तिसद्ध्यं’ आभिनिवोधिकसाद्वित्तमित्यभिप्रायः, एतत्किल श्रुतज्ञानमनुयुक्तस्य द्रव्यश्रुतमिति भावना, पारिशेष्यादितत् मतिज्ञानम्-आलोचिताभिलाष्यपदार्थपर्यालोचनमात्ररूपमिति पूर्वोद्विष्टः । अत्राह-अत्रापि कस्मादिवं न भवतीति, उच्यते, ‘इतरत्यऽर्था’त्यादि पच्छद्वं, इतरत्राप्युक्तलक्षणे मतिज्ञाने ‘द्वेष्ट सुयं’ भवेत् श्रुतं मतिज्ञानोपयोगसंवलितं, यदि किं स्यादित्याह-उपलब्धिसमं यदि भवेदिति प्राग्यविति गाथार्थः ॥ १२९-१३०-१३१ ॥ अत्र व्याख्यानं भावश्रुताभावं दर्शयन् मतौ च श्रुतभणने विरोधमुद्भावयन् भाष्यकार आह-‘केहं बुद्धीविद्वे’ इत्यादि । केचनानुभववादिनो व्याचक्षते-बुद्धिदृष्टान्-आभिनिवोधिकज्ञानाभोगितान् प्राक् पुनर्मत्तिसहितान् भाषते तदुपयुक्तस्य सुवतः श्रुतं भवति, श्रुतज्ञानमित्यर्थः, पूर्वपक्षानुवादः, अत्रोच्यते-‘मत्तय’ति तत्रैवं कल्पनायां न विद्यः कतमद्भावश्रुतं ? तथाहि-किं शब्दो भाष्यमाणः किं वा तत्प्रेरिका मतिराहोर्ध्विदुभयमिति त्रयी कल्पना, किंचातः-‘भावसुयं सव्रहा अशुस्त’मिति गाथार्थः ॥ १३२ ॥ तथाहि-‘सर्वो’ इत्यादि । शब्दस्तावत् द्रव्यश्रुतमभिधानात् मतिस्त्वाभिनिवोधिकं सुप्रसिद्धत्वात्, इतरेतस्सामेष्वुभयं तदिति चेत्, उच्यते, न चोभयं श्रुतं, तत्वेन उभयस्याप्युभयस्वभावत्वेनाविशेषात्, अत उभयस्य स्वतंत्रस्यास्वतन्त्रस्य वा अभावे भावश्रुतत्वेन तद् भावश्रुतं, क्व शब्दादौ ? किं वा तत् ? न किंचिदिति गाथार्थः ॥ १३३ ॥ तत्रैतत् स्याद्-मतेर्भाषासंक्षेपनापरिणामतः श्रुतत्वे नायमुपालम्भ इत्यत आह-‘भासा’ इत्यादि । ‘मतेः’ अन्तर्ज्ञानविशेषस्य ‘भाषापरिणतिकाले’ भाषाग्रासमवेलायां ‘किमधिकं’ पूर्वावस्थाया रूपं जायते येनासौ ज्ञानान्तरं स्यात्, ‘अथान्य-

यात्वं वे'ति निर्मूलतो वाऽन्यथात्वं किं मापापरिणतिकाले मतेरिति वर्तते ? न किञ्चिदिति गाथाद्वार्थः । अपिच-भाष्यत इति भाषा-
तस्याः-संकल्पविशेषः-प्रारम्भविशेषः स एव तन्मात्रं, मात्रशब्दो मनागपि विकारभवनप्रतिषेधार्थः, ततः श्रुतमयुक्तं सा, एदुतकं
भवति-अन्तरविज्ञानस्यैकत्वेनाविशिष्टस्य बाह्यक्रियाभेदेऽपि नान्यथात्वं भवितुमर्हति, अत्यन्तजातिभेदाभावात्, अत्यन्तजातिभेदा-
भ्युपगमे च धावनयत्नानास्फोटनादिविधानत आनन्त्यं मतेः स्यात्, एवं तावद् भावश्रुताभावाख्यानेन पूर्वार्धं व्याख्यातं दूयितञ्च,
अयं यदाह पश्चादर्थे मतिज्ञानमेव सम्बन्धयन्तः पूर्वपक्षं कृत्वा-‘इतरत्रापि’ मतिज्ञाने ‘होज्ज सुयंती’ त्येवमादि तदश्रव्यं प्रत्यनुभा-
स्य विरोधमुद्गावयन्नाह-‘इयरत्थवी’ स्यादि । ‘इयरत्थवि महनाणे होज्ज सुयं’ति यदुक्तं तत्रोच्यते-ननु कथं तन्मतिज्ञानं श्रुतं भवति ?
नैवेत्यभिप्रायः, मतिस्तद् भाविष्यतीत्याह-कथं वा मतिः श्रुतं भवति ? नैवेत्यभिप्रायः, कुत एतदित्याह-स्वलक्षणभेदादावरणभेदा-
न्येति तस्माद्व्याख्यातमेव ज्याय इति गार्थार्थः ॥ १३५ ॥ अथ मद्वाख्याने नास्ति भवतः कथञ्चित्परितोप इत्यत इयमेव गाथा
श्रुतज्ञानामिलापं सुक्त्वा द्रव्यश्रुतवाग्योगमाश्रधारोपं च कृत्वाऽन्यथा व्याख्यायतां न दोषोऽविरोधात्, तद्यथा-‘बुद्धिहिंङ्गु अत्थे जे
मासह तं सुयं मतीसहिंयं । आभिणिचोहिउवउत्तस्स इतरंति-मतिनाणं, तत्थवि होज्ज दब्बसुयं’ मित्यादि, प्राग्वदिति गार्थार्थः । एत-
देव व्याचिख्यासुराह-‘अहव मती’ त्यादि । अथवा मतिः द्रव्यश्रुतत्वमेतु, कारणत्वात्, आह-यद्येवं भावश्रुतत्वमपि तद्वत्, तन्न,
यतो ‘भावेन’ भावश्रुतत्वेन ‘सा’ मतिः ‘विरुध्येत’ व्याहन्येत, उक्तवत्-‘भावसुयामावाओ संकरओ णिच्चिसेसभावाओ । पुब्बुत्तल-
क्खणाओ सलक्खणावरणभेयाओ ॥१॥’ति वचनाच्च, यद्येवं भावश्रुतत्ववत् द्रव्यश्रुतत्वमपि तर्ह्यसौ मेतु, उच्यते, किं रूप्यसि ?
नहि क्रोधो विक्रीयमाणः कारुण्यमपि लभते, ननु उपशम्यतां, ‘जो असुयक्खलामो तं मतिसहिओ’ तदप्युक्तं गन् प्रपणतेनेत्यान

उक्तम्—‘अहं मती द्रव्यसुखत्वेन’ चि गाथार्थः ॥ १३६ ॥ पश्चार्धव्याख्यामाह—‘इतरंमिचि’ इत्यादि, इतरत्रापि—मतिज्ञाने भवेत्तद्—द्रव्य-
श्रुतं यदुपलब्धिसमं भणेतु, वाग्योक्तेनेति गम्यते, ‘नचे’ त्यादि प्राग्वत्, तस्मादियं गाथा न श्रुतमङ्गीकृत्य व्याख्येया, भावश्रुताभावप्रसङ्गात्,
यच्चैवं व्याख्यायमाने विशिष्यते मतिद्रव्यश्रुतलक्षणं तदङ्गीकृत्य व्याख्येयेति न कश्चिदोप इति प्रकरणार्थ इति गाथार्थः ॥ १३७ ॥ एवमुक्ते स-
त्याह—‘किहे’ त्यादि, कथं मतिश्रुतेन चोपलब्धाः शक्यन्ते न भाषितुमिति, उच्यते, ‘बहुत्वाद्’ भूयस्त्वात्, न च गतार्थो हेतुर्विशेषाभि-
धानात्, सामान्येन च तावदयमधिक्रियते इति, तत्रैतत्स्याद्—बहुष्वभिधातुं शक्यत एव, उच्यते, सत्यं, किं त्विह ‘सन्वेणावि जीवि-
येण सो णणी अणंतभागं चेव जग्हा भासइ तग्हा भण्णइ बहुत्ताड’ चि गाथार्थः ॥ १३८ ॥ साम्प्रतमुपन्यस्तहेतोस्वसरतः विशेषप्रति-
भागमाह—‘तीरंती’ त्यादि ॥ सर्वे श्रुतोपलब्धा भावाः पार्यन्ते न वक्तुं, कुतः ? इत्याह—‘बहुत्वभावात्’ बहुत्वादेवेत्यवधारणीयं, न तु
तत्स्वाभाव्यादित्यभिप्रायः, तथा ‘सेसोवल्लद्दभावा साभब्ब’ चि शेषं उपयुक्तादन्यन्मतिज्ञानं मत्यवधिमनःपर्यायिकेवलानि वा
तैरुपलब्धाः शेषोपलब्धाश्च ते भावाश्चेति समासः ते तु तत्स्वाभाव्यात् अनभिलाष्यस्वाभाव्यात् ‘तीरंति न वोचुं जे’ इति वर्तते, आह—इमे
बहुत्वादपि न शक्यन्तेऽभिधातुमिति किमेकमेव कारणं नोच्यते ? इति, उच्यते, अनभिलाष्यस्वाभाव्ये सति बहुत्वस्याप्रयोजकत्वाद्, ब-
होरपि द्राघीयसा कालेनान्तदर्शनात्, तथा चाह—‘बहुत्तओ जग्हा भासिउं न तीरन्ति’ तथोक्ताः शेषोपलब्धभावाः ‘बहुत्ताओ’ ति
वचनात् मतेः शेषोपलक्षणत्वाच्छेषाणामपि चेहार्थगतिप्रापणे विवक्ष्यमाणत्वात्, पुनरप्याह—मत्याद्युपलब्धानामपि केषाञ्चिदनभिला-
ष्यत्वात्, किमुच्यते ‘सेसोवल्लद्दभावा साभब्ब’ चि ? उच्यते, अमीषां तु श्रुतविषयेणैवाक्षिप्ततयाऽभिधानशक्यतया समनुज्ञातत्वाद्, एत-
दुक्तं भवति—तेऽवग्रहादितया सम्प्रज्ञायमाना मतिः अक्षरोल्लेखेन तु श्रुतमिति गाथार्थः ॥ १३९ ॥ आह—

कत्तो एत्तियमेत्ता भावसुयमईण पज्जया जेसिं । भासइ अणंतभागं ? भणइ जम्हा सुएऽभिहिंयं ॥१४०॥
पणवणिज्जा भावा अणंतभागो उ अणभिलप्पाणं । पणवणिज्जाणं पुण अणंतभागो सुयनिबद्धो ॥१४१॥
जं चोद्वसपुव्वधरा छट्ठाणगया परोप्परं होन्ति । तेण उ अणंतभागो पणवणिज्जाण जं सुत्तं ॥ १४२ ॥
अक्खरलंभेण समा ऊणहिया होति मईविसेसेहिं । तेऽवि य मईविसेसे सुयनाणवभंतरे जाण ॥१४३॥
जे अक्खराणुसारेण मईविसेसा तयं सुयं सव्वं । जे उण सुयनिरवेक्खा सुद्धं चिय तं मईनाणं ॥१४४॥
केइ अभासिज्जन्ता सुयमणुसरओऽवि जे मईविसेसा । मन्नंति ते मइचिय भावसुयाभावओ तन्नो ॥१४५॥
किइ मइसुयनाणविज्ज छट्ठाणगया परोप्परं होज्जा ? । भासिज्जंतं मोच्छुं जइ सव्वं सेसयं बुद्धी ॥१४६॥
'कत्तो'इत्यादि ॥ कुत एतावन्तो भावश्रुतमत्योः पर्यायाः-उपलब्धार्थविशेषविशेषाः येषां सर्वेणाप्यायुपाज्जन्तभागमात्रं भापत इति ? , भन्नति यस्मात् श्रुते भणितमिति गार्थार्थः ॥ १४० ॥ 'पन्नवणिज्जा'इत्यादि ॥ प्रज्ञाप्यन्त इति प्रज्ञापनीयाः, वचनपर्यायत्वेन श्रुत्वानगोचरा इत्यर्थः; कैः, भावाः-ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकनिविष्टभूभवनविमानग्रहनक्षत्रतारकोक्त्वादयः; किमत आह-अनन्तभाग एव वर्तन्ते, न सङ्ख्येयभागे नाप्यसङ्ख्येयभाग इति, केषामित्याह-अनभिलाप्यानां, अर्थपर्यायत्वेन मत्त्यवधिमनःपर्यायगोचराणामित्यर्थः, अनभिलाप्यवस्तुराद्येतभिलाप्यवस्तुराशिरनन्तभागे वर्तत इति भावः, पुनश्च प्रज्ञापनीयानां द्रव्याणामनन्तभागं अनन्तभागमात्रं श्रुतनिबद्धः-चतुर्दशसु पूर्वेषु साक्षाद् ग्रथितो भगवद्भिर्गणधरैरिति गार्थार्थः ॥ १४१ ॥ कुतः प्रत्ययः ? इत्यत आह-'ज'मित्यादि ॥ यद्-यस्मात् चतुर्दशपूर्वधराः परस्परं भवन्ति, न्यूनाधिक्येनेति शेषः, तथाहि-सकलाभिलाप्यवस्तु-

वेदितयोत्कृष्टचतुर्दशपूर्वविदः प्रतियोगी उक्तः, “अणंतभागहीणे वा असंखेज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा अणंतगुणहीणे वा एवं अब्महियेऽवि’ अतो येन कारणेनैवं तेन यत्थं—चतुर्दशपूर्वलक्षणं तत्प्रज्ञापनीयानामनन्तभाग एवेति स्थितमिति गाथार्थः ॥ १४२ ॥ आह—केवलानामिवाभीपास्यं तारतम्यकृतो विशेषो न युक्तः, युक्तश्चेदुच्यतां कारणमित्यत आह—‘अक्खवे’ स्यादि ॥ ‘अक्षरलाभेन’ चतुर्दशपूर्वस्रलक्षणेन ‘समा’स्तुल्याः, चतुर्दशपूर्वधरत्वात्, कैस्तु न समा इत्याह—न्यूनाधिका भवन्ति उक्तवत् ‘मतिविशेषैः’ अक्षरलाभागतचुद्धिचिकल्पैः, तैस्तैर्व्याख्यानकरणैरित्यर्थः, क्षयोपशमवैचित्र्यात्, केवलानां त्वविशेषः क्षायिकत्वात्, इह च मतिविशेषग्रहणादाभिनिबोधकविशेषास्ते मा भूवन्नित्यतो विशेष्यते—तानपि च मतिविशेषान् तन्न्यूनाधिक्यनिबन्धनान् गम्यान् ध्रुतज्ञानान्तर्भाविन एव ‘जानीहि’ विद्धि, यद्येवं ‘तेऽवि य मतिविसेसे सुयणाणं चेवे’त्येवमेव प्रगुणमस्तु, तन्न, अस्यापि न्यायस्य दृष्टत्वादङ्गादिव्यपदेशवत्, यथा हङ्गमेवाङ्गाभ्यन्तरमेवं श्रुतमेव श्रुताभ्यन्तरमित्युक्तं भवतीति भावः, छन्दो-भङ्गभयाद्वाऽभ्यन्तरग्रहणमिति, अथवा ‘सुयनाणे’त्यनेन चतुर्दशपूर्वाक्षरलाभमधिकुरुते—‘तेऽविय मतीविसेसे सुयनाणअब्मन्तरे जाण’सि तानपि गम्यान् पर्यायानेतदधिकरणानेव विद्धि, ध्रुतग्रन्थानुसारित्वादिति गाथार्थः ॥ १४३ ॥ आह—किं ग्रन्थानुसारेणाविर्भवन्तः श्रुतं भवन्ति ?, उच्यते, कः सन्देहस्तथाहि—‘ज’इत्यादि, स्पष्टार्था, नवरं किमस्यापरमपि ‘फला’मिति, उच्यते, यदधस्तादभ्यधायि—“जं तत्थावत्थाणं चुयस्स सुयोपयोगाउ”चि, तस्येदमुदाहरणमिति ॥ १४४ ॥ एवं च स्थिते—‘केइ’त्यादि, केचन प्रज्ञाभिमानिनोऽनुभव-वादिनो वा मन्यन्ते—श्रुतमनुसतोऽपि ये मतिविशेषाः प्रस्फुरन्ति ते मतिरेवेति, कुतः ‘अभासिज्जन्त’चि अभाष्यमाणत्वात्, ‘सर्वासां निमिच्चेतुपु प्रायो दर्शन’मिति पञ्चम्यर्थे प्रथमा, मन्यंतामिति चेत्, तन्न, भावश्रुतस्थाभावात्, तत्स्थाने मतिपरिकल्पना-

दिति गार्थः ॥ १४५ ॥ अपिच—‘किं मनी’त्यादि, भासिज्जंतं मोचुं जह सच्चं सेसयं बुद्धी तो कह मइसुयनाणचिळ
छट्ठाणतया परोप्परं होज्जा १, नैवेत्थर्यः, एतदुक्तं भवति—एकस्थानपतिता एव स्युरिति, न अनन्तगुणहीनो वाऽनन्तगुणान्बधिको
चेति, मतेः सदैवाधिक्यात्, श्रुतस्य तु सदैव हीनत्वात्, तद्धीनत्वं च भाषकसंख्येयवर्णयुक्त्वेन तत्संख्येयत्वादिति परस्थानभङ्गीकृत्य,
स्यस्यनेऽपि श्रुतज्ञानिनो द्विस्थानमात्रं ‘संखेज्जभागहीणे वा’ सत्तथ (तत्) ‘जे चोइस पुब्बधरा’ इत्येतच्च न घटो-
पप्राञ्चति, तस्मादेतदपि—‘केयी बुद्धीदिहे मत्तिसहिइ भासओ सुय’मित्यादिब्याख्यानवदभावितानुष्ठानत्वादनादरणीयमिति गार्थः ।
॥ १४६ ॥ तदेवमपि पूर्वगतगाथा श्रुतस्वरूपाभिधायिप्रकारेण व्याख्याता, अधुना प्रकृतार्थेन व्याख्यायते, वयं तु तथापि वक्ष्याम
इति मारुत्तियन्नत्वात्, ‘बुद्धिदिहे अत्थे’ इत्यादि ॥ अस्याश्चतुर्थेन प्रकारेण व्याख्या—बुद्धिर्हीहिहाद्यधिकरणा सामान्येन मतिः श्रुतबुद्धिः
परिगृह्यते ‘दिहं’ उपलब्धं यद् वस्तुजातं, तत् किमित्यत आह—‘तं सुतं’ति तद्वस्तुजातं श्रुतमन्यते, कारणे कार्योपचारात्, आह—
यथेममभिलाष्यवस्तुनोऽपि श्रुतत्वप्रसङ्गः सामान्यबुद्धिविवक्षणात्, तस्याश्च तद्विषयादपीत्यत आह—‘जे भासइ’ति अस्यायम-
र्थो यद्वस्तुजातं भाषते—श्रुतिपादयति, इह च व्यवच्छेदफलत्वाद् वाक्यस्य सर्वं तत्सवधारणकं स्याद् इष्टतश्चावधारणविधिरित्यत
एवमवधार्यते—यद्वापत एवावश्यं कदाचिदेशकालनरान्तरादिषु, एवं च सामान्यबुद्ध्युपलब्धानामभिलाषवियत्येव सत्यभाष्यमाणानामपि
श्रुतत्वलाभतः श्रुतस्य महीयान् विषयो लब्धो भवतीति भावनीयं, वक्ष्यति च भाष्यकारः ‘संभवमेत्तं गहिंयं ण उ भासणामेत्तं’
मतिरएभाष्यमाणानामपि भावश्रुतममङ्गात्, अत उच्यते—‘बुद्धिदिहे अत्थे जे भासइ तं सुयं’ति, तच्च किञ्चिद्विष्टमित्याह—‘मत्तिस-
हिंयं’ति मत्तिगहिंयं सामान्यबुद्धिसंवलियं, एतच्च श्रुतोपयुक्तस्यैव भवतीत्यनेन मत्तिसहिंयमितिग्रहणेन नियम्यते, अतोऽन्या अभिला-

प्यानभिलाष्योपलब्ध्यास्मिन्ना ज्ञानशक्तिर्मतिज्ञानमिति भावना, ततश्च यादृशमुपलभते श्रुतं तादृशं वक्तव्येव, तद्वाच्यस्यैवंरूपत्वात्,
नन्त्यं मतौ विधिरिति, आह च-‘इयरत्यवी’त्यादि, पच्छदं पूर्ववदिति गाथापिण्डार्थः ॥ अस्या भाष्यं, तत्र—
सामन्ना घा बुद्धी महसुयनाणां तीर्णे जे विट्ठा । भासइ संभवमेतं गहियं न उ भासणामेत्तं ॥ १४७ ॥
मइसहियं भावसुयं तं निययमभासओऽवि मइरन्ना । मइसहियंति जमुत्तं सुओवउत्तस्स भावसुयं ॥ १४८ ॥
जे भासइ वेव तयं सुयं तु न उ भासओ सुयं चेव । केई मइएवि विट्ठा जं दब्बसुयत्तमुवरयंति ॥ १४९ ॥
एवं धणिपरिणामं सुयनाणं उभयहा मइरन्नाणं । जं भिन्नसहावाइ ताइं तं भिन्नरूचाइं ॥ १५० ॥
इयरत्ति मइरन्नाणं तओवि जइ होइ सदपरिणामो । तो तम्मि वि किं न सुयं भासइ जं नोबलद्विसमं ? ॥ १५१ ॥
अभिलप्पाणभिलप्पा उयलद्धा तस्समं च नो भणइ । तो होज्ज उभयरूवं उभयसहावंतिकाऊण ॥ १५२ ॥
जे भासइ तं पि जओ न सुयादेसेण किन्तु समईए । न सुओचलद्धितुल्लंति वा जओ नोबलद्विसमं ॥ १५३ ॥
‘सामन्ने’त्यादि, गतार्था तदनया ‘बुद्धिदिट्ठे’अथे जे भासति’ इत्येतद्व्याख्यातं ॥ १४७ ॥ शेषं व्याचिख्यासुराह—
‘मत्ती’त्यादि, ‘तं अभासतो वि भावसुयं गिततं’ व्यवस्थापितमुक्तमित्यर्थः, किंविशिष्टमित्याह—‘मतिसहियं’ मतिसहि-
तमेवैतद् भवतीति नियम्यते, तथा चाह-पच्छदं ‘मत्ती’त्यादि, ‘बुद्धिदिट्ठे’ अथे जे भासइ तं सुयं’न्ति भणिऊण ‘मतिसहियं’मिति
यदुक्तं तत् किं ज्ञापयतोक्तमित्यत आह-‘श्रुतोपयुक्तस्यैव-श्रुतमत्युपयुक्तस्यैव तद्भावश्रुतमिति, विषयविषयिणोऽत्रात्रामेदो दृश्यः, अथ
योऽन्यो विषयभाग आस्ते तमधिकृत्याह-‘मतिरन्न’चि इति भावितार्थमिति गायार्थः ॥ १४८ ॥ अथेष्टावधारणमाह-‘जे भासइ’-

त्यादि, क्वचिद् गतार्थी स्पष्टा वेति ॥ १४९ ॥ अथोपसञ्जिहीर्षुसह—‘एव’ मित्यादि, ध्वनिपरिणाममेव श्रुतमभिलाष्यविषयत्वात्, ध्वन्यध्वनिपरिणामं चेतदभिलाष्यागोचरत्वात्, फलप्रधानाः सभारम्भा इत्यतः ‘ज’मित्यादि पच्छदं, स्पष्टम् ॥ १५० ॥ अथ मूलगाथापश्चादद्माह—(एवं कथं घटते ?) ‘इतरस्त्री’त्यादि, इतरदिति—मतिज्ञानमभिसम्बध्यते, तस्माच्च वाक्परिणामो भवतीति वाक्यशेषः, अत एवाह चोदकः—‘ततोऽवी’त्यादि स्पष्टम् ॥ १५१ ॥ तथाहि—‘अभिलप्सा’ इत्यादि, मत्त्योभयस्वभावा उपलब्धास्तत्समं अभिलाष्यानभिलाष्योपलब्धिसमं च न भणति, अशक्तेः, प्राह—ततो भवतु मतिज्ञानमुभयरूपं—मतिश्रुतरूपमुभयस्वभावमिति कृत्वा, अभिलाष्यानभिलाष्यरूपत्वात्, अथ नैवं, यानुपलभते भापते च तद्विज्ञानमस्याः श्रुतमेवास्तु, किं तत्र मत्येति गाथार्थः ॥ १५२ ॥ उच्यते—‘जमि’त्यादि, इह यदपि किञ्चिदसौ भापतेऽभिलाष्यं वस्तु तदपि ‘न श्रुतानुसारेण’ न श्रुतग्रन्थानुसारेण, किन्तु स्वमत्या, वाग्योगेनेत्यर्थः, द्वितीयामुपलब्धिमङ्गीकृत्याह—न श्रुतोपलब्धितुल्यमिति वा यतः, एतदुक्तं भवति—यथा जैनश्रुतग्रन्थानुसारेण भाप्यते न तथा मत्या, ततो नोपलब्धिसमं भापत इति मूलगाथार्थः ॥ १५३ ॥ ततश्च सोऽयमिन्द्रियविभागकृतो भेदः समाप्त इति ॥ इदानीं परोपन्यस्तवल्कसुम्बदृष्टान्तोपन्यासविघटनेन प्राक्संघितमेवार्थमभिधितुस्तन्मतमुपन्यस्यति—

अन्ने मन्नंति मई वगसमा सुंबसरिसयं सुत्तं। विट्ठन्तोऽयं जुत्ति जहोवणीओ न संसंइह ॥ १५४ ॥
भावसुयाभावाओ संकरओ निव्विसेसभावाओ। पुब्बुत्तलक्खणाओ सलक्खणावरणभेयाओ ॥ १५५ ॥
कपिप्पजेज्ज व सो भावदब्बवुत्तेसु तेसुवि न जुत्तो। मइसुयभेयावसरे जम्हा किं सुयंविसेसेणं ? ॥ १५६ ॥
असुययलरपरिणामा व जा मई वगगक्कप्पणा तम्मि। दब्बसुयं सुम्बसमं किं पुण तेसि विसेसेणं ? ॥ १५७ ॥

इहहं जेणाहिकओ नाणविसेसो न दब्बभावाणं । न य दब्बभावमेत्तेऽवि जुल्लए सोऽसंमंजसओ ॥ १५८ ॥
जह वग्गा सुंयत्तणमुवेत्ति सुंयं च तं तओऽणणं । न मई तहा घणित्तणमुवेह जं जीवभावो सा ॥ १५९ ॥
अह उवयारो कीरइ पभवइ अत्थंतरं पि जं तत्तो । तं तम्मयंति भणइ तो महपुब्बं जओ भणियं ॥ १६० ॥
भावसुयं, तेण मई वग्गसमा सुंयसरिसयं तं च । जं चित्तेज्जण तथा तो सुयपरिवाडिमणुसरइ ॥ १६१ ॥

‘अन्ने’ इत्यादि, अन्ये मन्यन्ते-मतिहिं वल्कप्रतिमा कारणत्वात्, सैव शब्दतया सन्दर्भिता शब्देन सहोच्चारिता श्रुतं, यथा त एव वल्कास्तथाविधाकारान्तरं प्रापिताः सुम्बमिति कार्यत्वात्, आह-शोभनमेवैतन् मन्यन्तां तद् इत्थं कौस्पराय ? इति, उच्यते ‘न, यत आह-अयं दृष्टान्तो यथा तैरूपनीयते इति साभिप्रायं तथा न युक्तिं संसहते, न विपहत इत्यर्थे इति गाथार्थः ॥ १५४ ॥ कुतः ? इत्याह—‘भाव’ इत्यादि, भावश्रुतस्याभावात्, तदभावश्च द्रव्यश्रुतस्यैव भावात्, अयं तत्रापि भावश्रुतकल्पना क्रियते इत्यतः स एव सङ्करः, तस्मात्, न चेत्सङ्कर इष्यते ततो निर्विशेषभावस्तस्माच्च, अस्तु विशेषभाव इति चेत्, तन्न, पूर्वोक्तलक्षणाद् अभिनिबुध्यते इत्यादेः तथा स्वलक्षणभेदात्, ज्ञानस्य पञ्चविधत्वादावरणभेदाच्चेति गाथार्थः ॥ १५५ ॥ उक्तवन्नासाभावः कर्तुं पार्यत इत्यतोऽयं दृष्टान्तो भावद्रव्यश्रुतयोः योक्ष्यत इत्याह च—‘कस्पी’त्यादि स्पष्टार्था, नवरं ‘किं सुयविसेसेण’ति किं श्रुतयोर्विशेषेण ?, भिन्नान्मनोज्ञानयोर्विशेषाभिधानश्रुतावत्वादिति गाथार्थः ॥ १५६ ॥ पुनरपि पराभिप्रायमेवाह—‘असुते’त्यादि, अश्रुताक्षरपरिणामा वा या मतिः—ईहादिका वल्ककल्पना तस्यां, द्रव्यश्रुतं तु सुम्बसंमं, ततश्च योक्ष्यतेऽयं दृष्टान्त इत्युक्तमत उच्यते—‘किं पुण तेसि विसेसेणे’ति गाथार्थः ॥ १५७ ॥ केन कारणेन इत्याह—‘इहह’मित्यादि पूर्वाद्दिं स्पष्टम्, अथैतावन्मात्रनियत एवासौ भविष्यतीत्यत

आह-न च द्रव्यभावमात्रेऽवि युज्यतेऽसावज्जसा दृष्टान्तः असमञ्जसतो, दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैधुर्यादिति गार्थार्थः ॥ १५८ ॥
तथाहि-‘जहं’त्यादि, स्पष्टार्थी ॥ १५९ ॥ पराभिप्रायमाह-‘अहं’इत्यादि, ‘भावसुय’इत्यादि, अथोपचारः क्रियते-मतिपूर्वं
द्रव्यभूतं, ततश्च ‘द्वयभावमेते सो भविस्सति’, उपचारनिबन्धनमाह-प्रभवत्यर्थान्तरमपि सत् यद् वस्तु यस्माद् वस्तुनस्तत्तन्मय-
मिति भण्यते, यथा सोऽयं रूपक एवमवस्थां गत इति, एवं सैव मतिर्द्रव्यश्रुतावस्थां प्रापितेति, आचार्य आह-यद्येवं ‘तो मतिपुब्बं
जतो भणियं भावसुयं’ति, अस्यायमर्थः-यत् एवमुपचाखादी भवान् ‘तो’ ततः चरं मूढ ! काक्वा ‘महपुब्बं’मतिकारणमिति भणितं
उक्तं भावभूतं, भावभूतमेवार्पत्वाद् यथाश्रुतं व्याख्येयम् ॥ १६० ॥ अयं पुरुषशक्तिपग्रिहद्वाचको भवतीति न्यायप्रदर्शनार्थमाह-
‘भावे’त्यादि, तेन मतिर्वल्लसमा कारणत्वात् सुभ्यसदृशं च यत्तद्भावश्रुतं कार्यत्वात्, कुतः ? इत्याह-यस्मात्सञ्चिन्त्य-ज्ञात्वा मत्स्या
तया पश्चात् श्रुतपरिपाटीमनुसरति-अयमस्यार्थ इत्येवमिति गार्थार्थः ॥ १६१ ॥

अन्ने अणक्वन्ऽक्वरचिसेसओ महसुयाहं भिन्दन्ति । जं महनाणमणक्वरमक्वरमियरं च सुयनाणं ॥ १६२ ॥
जइ मइरणक्वरचिय भवेज्ज नेहादओ निरभिलप्पे । थाणुपुरिसाइपज्जायविवेगो किहणु होज्जाहि ? ॥ १६३ ॥
सुयनिस्सिययणाओ अह सो सुयओ मओ न बुद्धीओ । जइ सो सुयवावारो तओ किमन्नं महन्नाणं ? ॥ १६४ ॥
अह सुयओऽवि विवेगं कुणओ न तयं सुयं सुयं नत्थि । जो जो सुयवावारो अन्नोऽवि तओ मई जग्गहा ॥ १६५ ॥
मइक्कालेवि जइ सुयं तो जुगवं मइसुओवओगा ते । अह नेवं एगयरं पवज्जओ जुज्जाए न सुयं ॥ १६६ ॥
जइ सुयनिस्सियमक्वरमणुसरओ तेण मइचउक्कंपि । सुयनिस्सियमावन्नं तुहंतपि जमक्वरप्पभवं ॥ १६७ ॥

अइतं न सुएण तओ जाणइ सुयनिस्सियं कहं भणियं ? । जं सुयकओवयारं पुण्वि इण्ह तयणवेक्खं ॥ १६८ ॥
पुब्बं सुयपरिकम्मियमइस्स जं संपयं सुयाइयं । तं निस्सियभियरं पुण अणिस्सियं मइचउक्कं तं ॥ १६९ ॥
उभयं भावक्खरओ अणक्खरं होज्ज वंजणक्खरओ । मइनानं सुत्तं पुण उभयंपि अणक्खरक्खरओ ॥ १७० ॥
'अन्ने' इत्यादि । अन्ये अनक्षराक्षरविशेषतो मतिश्रुते भिन्दन्ति, यस्माद् किल मतिज्ञानमनक्षरमेव व्यञ्जनशब्दापोदित्वात्, श्रुतज्ञानं त्वक्षरवदनक्षरवचेति, तत्राक्षरवद् भावतो व्यञ्जनाक्षरतश्च अनक्षरवदुच्छ्वसितादि, कोऽभिप्रायस्तेषामेवं वदतामिति चेत्, उच्यते, मतौ व्यञ्जनाक्षरायोगात् श्रुत इवेति भावना, एतच्च परिफल्गु, भावाक्षरमङ्गीकृत्य मतिज्ञानस्याप्यनक्षराक्षररूपत्वात् ॥ १६२ ॥ इत्थं चैतद्, अन्यथा—'जती'त्यादि, 'यदि मतिरक्षरानर्थैव स्यात्,' यदि मतिः सर्वथा अवर्णवादविज्ञानरूपैव स्यात्, ततो नेहादयो मति- निरभिलाष्येऽर्थे अनुग्रवर्त्तेरन्विति, तद्वर्णात्मकत्वात्, मतेक्षानक्षरत्वात्, आह—यद्यस्यामनक्षरायामीहादयोऽपि न प्रवृत्ताः क इव दोषः ? , उच्यते, स्थाण्वादिविकल्पाभावः; स्थाणो पुरुषादिपर्यायविवेकः स्थाणुधर्माध्यारोपश्च कथं नु स्याद् यदीयमनक्षरैवेति, तथाहि—याऽनक्षरा न तस्यामसौ, यथाऽवग्रहे तथा चेहादयस्तस्मान्न तेष्वसाविति गार्थः ॥ १६३ ॥ तत्रैतत्स्यात्—मतिः श्रुतनिश्चिता अश्रुतनिश्चिता चोक्तेत्यतः श्रुतादेवाक्षररूपादसौ भविष्यतीत्यतः किमक्षररूपमतिकल्पनया येन बाधोच्यते यदीत्यादिना ? , आह चोदकाभिप्रायम्—'सुय' इत्यादि, श्रुतनिःश्रितवदनादथ मन्यसे 'न' इत्यनन्तराधिकृतः स्थाण्वादिपर्यायविवेकः श्रुततो मतो, न तु बुद्धेः ईहादिकाया इति, उच्यते, यद्यसौ ईहादिव्यापारः 'श्रुतव्यापारः' श्रुतपरिच्छेद इति कल्प्यते ततः किमन्यन्मतिज्ञानं अवग्रहादन्यदिति वाक्यशेषः, निवृत्तेदानी- मीहादिवार्त्ता, तद्व्यापारस्य श्रुतव्यापाराभ्युपगमात्, मतिश्रुतयोश्च भेदोक्तेः किं ? , न किञ्चिदिति गार्थः ॥ १६४ ॥ अन्येन

करणेन स्वरिरूपतिष्ठन्नाह—‘अहे’त्यादि, अथ श्रुतनिश्चितवचनादेव श्रुततोऽपि ‘विवेकं’ स्थाण्वादिपर्यायलक्षणं ‘कुर्वतो’ विदधतः न तन् श्रुतं, मतिरुक्तोच्छेदप्रसङ्गात्, किं तर्हि?, मतिरेवेति, उच्यते, श्रुतं तर्हि नास्ति, श्रुतस्य तर्हि दीयतां जलाञ्जलिरित्यभिप्रायः, किं कारणमित्याह—यो यः श्रुतव्यापारोऽपि असावसौ यस्मान्मतिः, त्वद्दर्शनेन सर्वं श्रुतं मतिः वर्णविज्ञानरूपत्वादीहादिवत्, मतेस्त्वन्मत्तत्वात्, मतिश्चतुर्वर्णं (नानात्वं) नाव्युच्यते पर इत्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥ १६५ ॥ तदेवं श्रुतनिश्चितवचनमात्रतो वाक्यल्लेनेन दारुणव्यगमनापन्नस्यापि परस्यासमीक्षिताभिप्रायीति कृत्वा अत्रैव दोषान्तराभिधित्सया स्वरिरूपक्रमते—‘मती’त्यादि, अपिच—श्रुतनिश्चितवचनान् ‘मतिरुक्तेऽपि’ मतिमादुर्भाववेलायामपि यदि श्रुतं ततो ‘युगपद्’ अक्रमेण मतिश्रुतोपयोगः ते—तव देवानां ग्रियस्य प्रसक्तः ततश्च प्रदंशान्तरोक्तविरोधो न ‘उच्योगो सि’तीष्टत्वात्, अथ नैवं विरोध इष्यते, एकोपयोगस्यैवेव्यमाणत्वादिति, उच्यते—यद्येवं ‘एकतरं’ति एकमुपयोगं ‘प्रपद्यतः’ इच्छतो ‘युज्यते’ घटां प्राञ्चति, स्थाण्वादिपर्यायविवेकं कुर्वतो मतिरेवान्यत्रानवकाशत्वेनागतिरुक्त्यात्, अनभिमतप्रतिपेयमाह—‘न सुयं’ति न श्रुतमिह घटाभिर्यत्ति, तस्योत्तरकालं घटमानत्वादिति गाथार्थः ॥ १६६ ॥ अपिच—यद्यस्माकं यथार्थमादिनां मतेरक्षरत्वेनेहादिप्रवृत्तिः स्थाण्वादिपर्यायपरिच्छेदं व्याचक्षाणानां त्वया स्वव्ययथार्थवादिना स्वमतमास्थाय मतेरक्षरत्वं एव मति श्रुतनिश्चितवचनादसौ श्रुतानुसारेण भवतीति चोद्यते ततस्तवानेन न्यायेन प्रकृतज्ञापकाद् बुद्धिचतुष्टयमपि श्रुतनिश्चितमापद्यते, तत्रापीहादिसङ्ग्राहाद्, ईहादिव्यापारस्य च श्रुतनिश्चितत्वेन श्रुतव्यापाराभ्युपगमाद्, आह च—‘यती’त्यादि, यदि च भग्नः स्थाण्वादिपर्यायविवेकविधादीवेलायां श्रुतनिश्चितं तद् ‘जमस्वामणुमुस्तु’ति यदक्षरानुसरणाद्, तद्वर्णविज्ञानानर्थान्तरमात्रेण, मनिस्त्वनक्षरेति, विमादास्पदीभूतमेतदिति भावना, तेन मतिचतुष्क्रमपि औत्पत्तिक्यादि श्रुतनिश्चितमापन्नं तवेदानीं, ह्य-

त्यप्युक्तो अद्यानेन धार्याद्वा पर आह—किमित्येवमिति, आचार्य आह—‘तंपि जमक्स्वरप्पभवं’ति, कोऽस्यार्थः ? तत्रापि सह-
जत्वेन अश्रमणसंस्काराविर्भाविनो वर्णविज्ञानात्मकः खल्वीहादयो यस्माद् विद्यन्त एवेति, यत्र यत्रेहादिव्यापारस्तत्र तत्र श्रुताविशेष
इत्यभ्युपगमः, ततोऽत्रापीहादिव्यापारसद्भावात् श्रुताविशेष इत्यश्रुतनिश्चितप्रतिपत्तिरपि भ्रान्तेस्ततः कथमादौ श्रुतनिश्चितमश्रुत-
निश्चितं च मतिपद्य श्रुतनिश्चितादसौ भविष्यतीत्युक्तं, तदेवं मतेरनक्षरत्ववादी परोऽन्वनाग इव पदे पदे प्रस्खलतीति गायार्थः ॥
१६७॥ तदेवं न्यायनादिना न्यायेन विलक्षीकृतोऽप्यसद्ग्रहमसुञ्चन् परोऽद्यापीदमाह—‘जती’त्यादि, यदीत्यभ्युपगमप्रदर्शनार्थः,
‘तं’ धाणुपुरिसादिपञ्जायं ण ‘सुतेण’ सुतगंधाणुसारेण ‘ततो’ति सो नाणी ‘जाणइ’च्चि, विवेचयतीत्यर्थः, ‘तो सुयनिस्सियं’ ‘कयं’
केन प्रकारेण ‘भणितम्’ उक्तम् १, अत्रग्रहादिखेत्रे सूत्रकारेणेति सामर्थ्यात् गम्यते, अतस्त्वं श्रुतोपष्टम्भेन ह्रुवतः सर्वं मदीयं योक्ष्यते,
मतिस्त्वनक्षरैवेति, काऽत्र स्खलनेति चोदकगाथाद्वार्यः ॥ अत्र क्षमाश्रमणपूज्यपादा अपि गजनिमीलिकयोक्तवन्तो—भवानेव प्रष्ट-
व्यः य एवमाह—श्रुतमनुधावतः श्रुतनिश्चितमिति, अथ चेद्विच्छाकारेण कथयितव्यमिति, हन्त ! प्रथममेव कस्मादेवं नोपसन्नोऽ-
सि ? ननु ‘ज’मित्यादि षच्छ्रद्धं, यद्—यस्मात् श्रुतेन ह्यत उपकारः—उपष्टम्भो यस्य तच्चथा, कदेत्याह—पूर्वं—प्राक्, इदानीं पुनः—उत्पा-
दकाले तदनपेक्षं, श्रुतातत्तत्त्वादिति गायार्थः ॥१६८॥ एतदेवाभिप्रसन्नचोदकानुग्रहार्थमाह—‘पुञ्च’मित्यादि, प्राक् श्रुतविस्फारितधि-
योऽधुना यत्तदतीतमवग्रहादि तच्छ्रुतनिश्चितमाह, इतरत् पुनरौत्पत्तिकयादिवुद्धिचतुष्टयमनिश्चितं सहजत्वादिति, तत्रापि काचित् श्रुतो-
पकारादेव जायते ‘तिवग्गमुत्तथग्गहियपेयाला’इति वचनादिति चेत्, उच्यते, बाहुल्यस्य विवक्षितत्वात्, स्वल्पस्य चाविवक्षितत्वाद्
यथायोगं तदश्रुतनिश्चितमित्यदोषः, एतदुक्तं भवति—यथाहि—यद्यपि सामान्येनानग्रहादयः श्रुतनिश्चिता उक्त(श्रुत)परिकर्मितमतिगता

एव श्रुतनिश्चिता उच्यन्ते, न सहजबुद्धिचतुष्टयगता अपि, यथायोगं ग्रहणाद् एवमिहापीति, तस्मात् स्थितमेतद्यदुत—‘उभय’मि-
त्यादि, ‘मतिनापं’ति आभिनिबोधिकक्षानं किमत आह—‘उभयं’ उभयरूपं अणस्वरं अक्षरं चेति भावना, कथमित्यत आह—‘भा-
वयस्वरओ’पिष्णागस्वरमहिक्त्वि, एतदुक्तं भवति—अथग्रहज्ञानापेक्षयाऽनक्षरं निर्विकल्पकत्वेन सामान्यमाश्रयप्रतिभासतः सुसुगंधाकार-
त्वात्, ईहादिज्ञानापेक्षया तु साक्षरं, परामर्शग्रन्थयत्वेन विशेषतो वर्णविज्ञानात्मकत्वात्, अत्रैव यदङ्गीकृत्य भूदैनक्षरा मतिरुक्तता
तन्निमित्तमाह—अणस्वरं होज्ज वंजणवत्स्वरतो’चि, व्यञ्जनाक्षरं पुल्लकादिन्यस्तमकारादि शुब्दो वा तमाश्रित्य स्यादनक्षरा
मतिः न कधिदोषः, न हि मतिर्द्रव्यमस्तिः स्यादरुढत्वात्, तदेवं भावाक्षरत एव मतेर्द्वित्वमभिधाय शुतस्य तु भावमभावं चाश्रित्याह—
‘सुत्तं पुणं’चि खं पुनर्भावद्रव्यलक्षणं पृथक् पृथगुभयमपि,—कथमित्याह ‘अणस्वरस्वरज’चि, अनक्षरतोऽक्षरतश्च भावश्रुतमेवं द्रव्य-
श्रुतमपि, नपरमिदमनक्षरमुच्यसित्तादि ॥१६९-१७०॥ अथापरव्याख्यानविशेषोपन्यासमाह—

सपरप्पवायणओ भेओ मूणयरणा वाजभिट्ठिओ । जं मूयं मइनाणं सपरप्पवायणं सुत्तं ॥१७१॥

सुयकारणंति सद्दो सुयमिह सयपरविबोहणं कुणइ । महहेयवोऽवि हि परं वोहंति कराइचिद्धाओ ॥१७२॥

न परप्पवोहयाइ जं दोवि सरूवओ मइसुयाइ । तक्कारणाइं दोणहवि वोहंति तओ न भेओ सिं ॥१७३॥

दब्बसुयमसाहारणकारणओ परविबोहयं होज्जा । रूढंति व दब्बसुयं सुयंति रूढा न दब्बमई ॥१७४॥

सा वा सहत्योविय तयाचि जं तम्मि पचओ होइ । कत्तावि हु तदभावे तदभिप्पाओ कुणइ चिट्ठं ॥१७५॥

‘सपर’इत्यादि, इह कौधिदनयोर्भेदोऽभिहितः, कुतः ?—सपरप्रत्यायनतः, स्वप्रत्यायनेन परप्रत्यायनेन चेत्यर्थः, कयोर्वि-

मतिश्रुत-
योः वल्क-
शुंयत्वादिः
॥ ७२ ॥

त्याह—मूकेतरयोरिव, तथाहि—यस्मान्मूकमेव मतिज्ञानं अपरप्रत्यायकत्वात्, श्रुतं त्वमूकं स्वपरप्रत्यायकत्वात्, अयं पूर्वपक्ष इति
गाथार्थः ॥ १७१ ॥ अत्रानयोरार्थः परतस्तुल्यतायादनेनाभेदमाह—‘सुयकारणंती’त्यादि, इह परावबोधचिन्तायां शब्दोऽक्ष-
रविव्यासो वा श्रुतमुच्यते उपचारेण, किमित्यत आह—‘सुयकारणं’ति श्रुतकारणत्वात्, स च ‘परविवोहणं कुण्ड’ति स चेत्यपरवि-
बोधनं करोति तत एतदपि परिफल्गु, अप्रयोजकत्वाद्, अप्रयोजकत्वं च मतेरप्येवंजातीयप्रकारभावतः परप्रत्यायकत्वात्, हि-य-
स्मात् करादिचेष्टा अपि—हस्तमुल्लसंयोगादिका मतिसम्बन्धिन्यः परं बोधयन्ति, कुतः ? इत्याह—‘मतिहेतवो’ति, मतिहेतुत्वात्,
तस्मान्न द्रव्यश्रुतमङ्गीकृत्यायं भेदः सारो भवतीति गाथार्थः ॥ १७१ ॥ एवं तावत् परतस्तुल्यतोक्ता, अथ स्वतोऽप्याह—‘न परे’त्या-
दि, निगमनं चाह—‘न परे’त्यादि, यस्मात् द्वे अपि—मतिश्रुते न परबोधके, कथमित्याह—स्वरूपतः साक्षादित्यर्थः, विज्ञानमयत्वादव-
ध्यादियत्, ‘ततो’ति तस्मान्न भेदोऽयमनयोरिति, किन्तु ‘तत्कारणां द्वावपि बोधेन्ति’ तानि च तानि कारणानि च—द्रव्य-
श्रुतकरादिचेष्टादीनि द्वयोरप्यनयोर्बोधयन्ति यतः किमुच्यते—‘जं मयं मतिनाण’मित्येवमादि, ननूच्यतामुभयमप्युभयमनुभयं वेति उक्त-
वदिति गाथार्थः ॥ १७३ ॥ एवं तावत्करादिचेष्टायाः सामान्येन मतिहेतुत्वाङ्गीकरणतः परोक्तं व्यभिचार्याचार्य एवाधुना प्राह—भवेद्वा
द्रव्यश्रुतमप्यङ्गीकृत्यानयोरयं मूकेतरकृतो भेदो यदीयं शब्दार्थहेतुत्वतोऽपि निर्मूलतो द्रव्यश्रुतत्वेनैव विवक्ष्येत सामर्थ्येन, कथमित्यत्र
द्रुमः—‘दृढवसुय’मित्यादि, ‘दृढवसुयं परविवोहयं होजा’, कुतः ?—असाधारणकारणत्वात्, श्रुत उत्पाद्ये मेरीशब्दन्यायेन, न करादि-
व्यापारो मतिज्ञानमेव, शब्दार्थहेतुत्वात् तदपीत्यभिप्रायः, अथवा द्रव्यश्रुतं—अनशब्दराशिः परविवोधकं स्यात्, निर्वाणसाधनासाधा-
रणविज्ञानकारणत्वात्, अथवा द्रव्यश्रुतं श्रुतमिति रूढं यस्मात् तस्माद् युक्तमिदं यदुत ‘सपरपचायगं सुचं’ति, अनभिमतप्रतिषेधमाह—

उगगहु ईह अवाओ अ धारणा एव हुंति चत्तारि । आभिणिबोहिअनाणस्स भेअवत्थू समासेणं ॥ १७८ ॥ (नि. २)
अत्थाणं उगगहणमि उगगहो तह विआलणे ईहा । ववसायमि अवाओ धरणं पुण धारणं विति ॥ १७९ ॥ (नि. ३)

सामणत्थावग्गहणमुगगहो भेयमग्गणमहेहा । तस्सावगमोऽवाओ अविच्छुई धारणा तस्स ॥ १८० ॥

सामणविसेसस्सऽवि केई उगगहणमुगगहं वेति । जं महरिदं तयंति च तं नो बहुदोसभावाओ ॥ १८१ ॥

ईह । संसयमेत्तं केई न तयं तओ जमन्नाणं । मइनाणं सा चेहा कहमन्नाणं तई जुत्तं ? ॥ १८२ ॥

जमणेगत्थालंयणमपब्बुदासपरिकुंठियं चित्तं । सेयइव सब्बप्पयओ तं संसयरूवमन्नाणं ॥ १८३ ॥

तं चिय सयत्थेइववत्तिचावारतप्परममोहं । भूयाभूयविसेसायाणचायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥

केई तयणविसेसावणयमेत्तं अवायमिच्छन्ति । सब्भूयत्थविसेसावधारणं धारणं वेति ॥ १८५ ॥

कासइ तयन्नवइरेगमेत्तओऽवगमणं भवे भूए । सब्भूयसमणयओ तदुभयओ कासइ न दोसो ॥ १८६ ॥

सन्धोऽवि य सोऽवाओ भेए वा होति पंच वत्थूणि । आहेवं चिय चउहा मई तिहा अन्नहा होइ ॥ १८७ ॥

फाऽणुवओगमि धिई पुणोचओगे य सा जओऽवाओ । तोनत्थि धिई भणइ इदं तदेवेति जा बुद्धी ॥ १८८ ॥

नणु साऽवायव्भइया जओ य सा वासणाविसेसाओ । जा य अवायाणन्तरमविच्छुई सा धिई नाम ॥ १८९ ॥

तं इच्छन्तस्स तुहं वत्थूणि य पंच नेच्छमाणस्स । किं हेऊ साऽभावो भावो नाणं व तं कयरं ? ॥ १९० ॥

‘हृदा ण द्रव्यमति’ति न द्रव्यमती रुढा-न करादिचेष्टा द्रव्यमतित्वेन प्रख्याता, अत इदमपि युक्तं यदुक्तं—‘जं मयं महनाणं’ति गाथार्थः ॥ १७४ ॥ रुढा चेदत आह—‘सा चा’इत्यादि, सा-करादिचेष्टा शब्दार्थ एव वर्तते, तदेतत्वाच्छब्दवत्, कुत एतदित्याह—तथापि करादिचेष्टया मुत्वं प्रतिविधीयमानया ‘जं’ति यद्-यस्यात् कारणात् प्रतिपत्तस्मिन्-शब्दार्थे प्रत्ययो भवति-अयं भोक्तु-मीहते इत्येवं योयो भवति, अविच कर्त्ताऽपि च ‘तदभावे’ मुखरोगादौ सति शब्दाभावे ‘तदभिप्रायः’ शब्दार्थद्योतनाभिप्रायः करोति चेष्टामेवं करादिलक्षणां नष्टन्मत्तयेत्यतोऽनया भङ्गया युज्येता’येवमनयोर्विशेष इति गाथार्थः ॥ १७५ ॥ साम्प्रतमेतत्प्रकरणोपसंहारव्या-जेन प्रकृतं सारयन्नाह—

महसुयनाणयिसेसो भणिओ तच्छकवणाहभेदणं । पुब्बं आभिणिचोत्तियमुच्चिट्ठं तं परूवेस्सं ॥ १७६ ॥
‘मसी’त्यादि, एवमनयोर्भेद उक्तः, कथं ?—तच्छकवणादिभेदेन, तत्स्वलक्षणादिभेदेनेत्यर्थः, अत्र च ज्ञानपञ्चके प्रागाभिनिवोधि-कमादिष्टं भद्रयाहुस्वामिना तदिदानीं परूपयिष्य इति गाथार्थः ॥ १७६ ॥ तत्रेयं सम्बन्धगाथा—
इंदियमणोनिमिसं तं सुयनिस्सियमहेयरं च पुणो । तत्थेक्केक्कं चउभेयमुग्गहोप्पत्तियाइयं ॥ १७७ ॥
‘इंदित्ते’त्यादि, इन्द्रियमनोनिमित्तमित्यनेन प्रागुक्तानुवादमाह, ‘त’मिति आदिज्ञानं आभिनिवोधिकं ‘सुयनिस्सियं’ भवति, ‘तत्रे’ति वाक्योपन्यासार्थः ‘एक्केक्कं सुयनिस्सियमसुयनिस्सियं च चउभेयं’ चतुरूपं भवति, कथमित्यत आह—‘उग्गहोप्प-त्तियादीध’ति ‘सुयनिस्सियं’ अवग्रहादि ‘असुयनिस्सियं’ औत्पत्तिकवादीति गाथार्थः ॥ १७७ ॥ तत्रादित एतावत् श्रुतनिश्चितमवग्रहा-द्यभिधित्सुराह निर्युत्तिकारः—

तुज्झं यल्लुगरेमेया भण्णइ मई होइ चिइचहुत्ताओ । भण्णइ न जाइमेओ इट्ठो मज्झं जहा तुज्झं ॥ १९१ ॥
सा भिन्नलक्खणाविहु चिइसामन्नेण धारणा होइ । जह उगगहो वुरूवो उगगहसामन्नओ एक्को ॥ १९२ ॥
'उगगहो' इत्यादि । अवग्रहः—सामान्यार्थग्रहणं ईहा तदर्थविशेषालोचनं अपायः—प्रक्रान्तविनिययः चशब्दोऽवग्रहादीनां पृथक्
पृथक् स्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, तेनैतदुक्तं भवति—अवग्रहादेरीहादयः पर्याया न भवन्तीति, अवगतार्थविशेषावधारणं धारणा, एवकारः क्र-
मद्योतनार्थः, एवमेनैव क्रमेण भवन्ति, आभिनिचोधिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति मेदाः—विकल्पास्त एव वस्तूनि, कथं ?—यतो नानवगृ-
हीतमीह्यत इत्येवमादि, काय्वा वा नीयते—एवं भन्नत्याभिनिचोधिकज्ञानस्य मेदवस्तूनि 'समासेन' संक्षेपेण विशिष्टावग्रहाविस्वरूपा-
पेक्षया, विस्तरतोऽष्टाविंशतिमेदभिन्नत्वादस्येति गायार्थः ॥ १७८ ॥ अथामीपां स्वरूपाभिधित्सयाऽऽह—'अन्त्याण' मित्यादि । अर्थ-
नारूपादीनां प्रथमं दर्शनानन्तरं ग्रहणमवग्रहणं यत्तदवग्रहं ब्रुवत इति सम्बन्धः, 'तथे'त्यानन्तर्यं विचारणं—ययल्लोवन्नमर्यानामिति
वर्त्तते ईहन्मीहा तां ब्रुवत इति सम्बन्धः, अवग्रहादुत्तीर्णसापायादधोऽन्वयव्यतिरेकवद्वर्मघटनव्यतिरेकाभिमुखतामीहां प्राहुः, विशि-
ष्टोऽयसम्यो व्यवसायः—निर्णयः तस्मिन्नावयमपायं वा ब्रुवत इति सम्बन्धः, अर्थानामिति च वर्त्तते, धृतिर्धरणं अर्थानामिति वर्त्तते,
परिच्छिन्नस्य वस्तुनोऽत्रिव्युत्तिस्मृतिवासनारूपं तद्वरणं पुनर्धारणां ब्रुवते, पुनःशब्दोऽप्येवकारार्थः, ब्रुवते इत्यनेन शालूपारतन्त्र्य-
माह, तीरैरुगगणघरोक्तानुसारित्यादिति गायार्थः ॥ १७९ ॥ अथैतदप्योषथो माप्यकृद्विरीपुराह—'सामण्णे' त्यादि । सामान्यरूपः
सामान्यं, अशेषविशेषविनिर्मुञ्चितत्वेन सम्मुग्धाकार इत्यर्थः, अयं इत्यर्थः, सामान्यासौ अर्थेति सामान्यार्थः, अवगृह्यतेऽनेनेत्य-
वग्रहणं, एकसामापिकमवच्छेदनमित्यर्थः, सामान्यार्थस्यावग्रहणमिति पृष्ठीसमासः वृत्तीयासमासो वा, ततश्चायमर्थः—सामान्येनार्थ-

स्यावग्रहणं सामान्यार्थावग्रहणम्, अनिर्देश्यार्थावग्रहणमिति मात्रना, तत्किमत आह-‘अवग्रहो’ति तदवग्रहः प्रथमः श्रुतिश्रित-
मतिज्ञानभेद उच्यते, इहां व्याचिख्यासुराह-‘भेदमवग्रहणमहेह’चि, ‘अर्थे’त्यनन्तरं तस्यैवावग्रहीतस्यार्थस्य ईषदन्यतरक्षयोप-
श्रमसमुत्थानवलेन भेदमार्गणं, किमत्र स्यानुधर्मा बल्ल्युत्सर्पणादयो घटन्ते आहोस्वित् शिरःकण्डूयनादयः पुल्लधर्माः ? इति विशेष-
विवरणं ईहा मण्यते, तदस्मादथशब्दोपादानात् क्रमाभिधानप्रयोजनमपि ख्यापितं भवति, अनवग्रहीतस्यालोचनाऽयोगाद्, अत
एवाह-‘तस्मादवग्रहोऽप्ययो’चि, तस्य-अवग्रहादनन्तरमीहितस्यार्थस्य अवगमः-परिच्छेदः एकपक्षनिक्षेपलक्षणः अवायो मण्यते
अपयो वा, आलोचनानन्तरं निर्णयज्ञानोत्पत्त्यनुभूतेः, ‘अचिञ्चुती धारणा तस्स’चि तस्य एवमवग्रहादिक्रमेणैकपक्षनिर्णयचित्तस्या-
र्थस्य या अचिञ्चुतिः-अग्रंशः पुरुषः २ पुरुष एवायमिति येयं प्रतिकृतिः सा धारणोच्यते चतुर्थो भेदो, निर्णयोत्तरकालमावित्वाद्,
इदं तानत् स्वरूपमात्रं, न चामीषामेकाधिकरणत्वं येनोच्येत ‘निष्पादितक्रिये कर्मण्यविशेषाधायि साधन’मित्यपि साधनन्यायमतिपतती-
ति, अनन्तरमात्मके वस्तुनि तत्सहकारिष्कारणसन्निधानतत्त्वतत्त्वमन्तर्ग्रहणाभ्युपगमादिति गार्थार्थः ॥ १८० ॥ अत्र चावग्रहादारभ्य
विप्रतिपत्तयः सन्तीति ता निराचिकीर्णुराह-‘सामण्णे’त्यादि । सामान्यं चासौ विशेषश्च २ तस्यापि, न केवलं सामान्यार्थस्येत्यपि-
शब्दः, अवग्रहणं-अवच्छेदनं केचन व्याख्यातारः, किमत आह-‘अवग्रहणं’ति अवग्रहत्वमभिदधत्यतिलब्धप्रसरत्वात्, किं कारण-
मित्याह-‘जं मतिरिदं तदति च’चि यस्मादमुतोऽनन्तरमिदं तदिति वेति विमर्षलक्षणा मतिञ्चुधावतीति, एतदुक्तं भवति-यदनन्तर-
मीहादिप्रवृत्तिः सोऽवग्रहः, तदथा-व्यञ्जनावग्रहचरमसमभाव्येकसामयिकमर्थग्रहणं, तथा च शब्दोऽयमित्यस्मात् अनन्तरमीहादि
प्रवर्तते किमयं रूपादिविच्छिन्नः शब्दः शाब्दः आहोस्वित् शाब्दं इति?, तस्मादवग्रह एष इति, शाब्दश्चेत् किं महिषीशृङ्गोद्भवो महि-

पण्डितोद्भूत इतीहा, महिषीपृष्ठोद्भूत इति प्रकृतमहिषीपृष्ठोद्भवः ? इत्येवमादि, यत ईहा न प्रवर्चिष्यते, अन्तगमनात् क्षयोपश-
माभावतो वा स त्वपाय इति पूर्वपक्षः, सम्भाव्यत एवास्त्येवमवग्रहत्वमित्यत आह-तत्र, कुतः ? इत्याह-बहुदोषभावात् (तांश्च दोषान्)
वक्ष्याम इति गार्थार्थः ॥ १८१ ॥ 'ईहे'त्यादि । केचनाभिदधति-ईहा संशयमात्रं, इतश्चेतश्च डोलायमानप्रत्ययरूपत्वात्, सूरिसाह-
'न तयं'ति न तद् घटां प्राञ्चति, कुतः ? इत्याह-'त ओ'चि असौ-संशयः यद्-यस्मात् अज्ञानं-अनवबोधोऽप्रतिपत्तिमात्रं मव-
र्त्तते, ततः किमत आह-मतिज्ञानांशश्च, ईहा वर्त्तते 'उग्राहो ईह अवाअ धारणे' त्येवमादिवचनात्, एवंचेदतः 'कथं' केन प्रकारे-
णाऽज्ञानं-अनवबोधनं 'तद्' असवीहा युक्तं च-घटते, इतश्चेतश्च डोलायमानप्रत्ययरूपत्वादिति चेत्तन्न, ईहाया डोलायमानप्रत्ययरू-
पत्वाघटनादिति गार्थार्थः ॥ १८२ ॥ तथा चेहासंशययोरलक्षणायाह-'जमि'त्यादि । 'तन्त्रिये'त्यादि यच्चित्तं-यन्मनः अनेकार्थाल-
भ्यनं-अनेकार्थप्रतिभासान्दोलितं न किंचिदध्ययस्यति, अत एवाह-'अपञ्जुदासपरिकुण्डितं'ति अपर्युदासेन-अप्रतिपेधेन अविधि-
ना येति सामर्थ्याद् गम्यते, परिकुण्डितं-अपट्टकृतं, किम्वहुना ? शेत इव सर्वात्मना-स्वपितीव सर्वप्रकारैः, स्थाणुः स्यात् पुरुषो वेत्ये-
तावन्मात्रनियतत्वेन डोलायमानरूपत्वात्, तत्किमित्यत आह-'तमन्नाणं'ति तच्चेतः अज्ञानं, कुत इत्याह-'संसयरूपं'ति संसयरूप-
त्वाद्, ज्ञानस्य च नियमात्मकत्वादिति गार्थार्थः ॥ १८३ ॥ 'तं चिय ईहे'ति तदेव चित्तं ईहेत्येते, किंविशिष्टं सदित्याह-संश्चा-
सानयश्च सदर्थः चिद्वस्त्या वल्लुत्सर्पणात् तथा हेतुः-अन्वयव्यतिरेकधर्मघटनालोचनलक्षणः उपपत्तिः-सम्भवालोचनं, यथा-"अरण्य-
भेतद् भुविताऽस्तमागतो, न चाधुना सम्भवतीह मानवः । प्रापस्तदेतेन स्वगादिभाजा, भाव्यं रतिप्रियतमारिनाम्ना ॥ १ ॥" हेतुश्चो-
पपत्तिश्च हेतुपत्ती सदर्थस्य हेतुपत्ती सदर्थहेतुपत्ती ताभ्यां व्यापारः स तथोच्यते तस्मिंस्तत्परं-तदेकान्तनिष्ठमिति समासः, कि-

मेतावत्फलमेव ? नेत्याह -अमोहं' अवन्ध्यं माव्यपायज्ञानत्वात् प्रायोऽन्वयधर्मघटनाभिमुखत्वादिति पूर्वार्थः । अथवा किमुक्तं भवति 'तं चिय सदत्यहेतूपपत्तिवावतप्पर' मिति ? अत आह -'भूताभूतविसादाणच्चायाभिमुहं यथासंख्यं, यत एवमतः 'अमोहं' इति प्राग्वदिति गार्थायः ॥ १८४ ॥ अथ केचन ईदोचरकालं स्थाणौ व्यतिरेकान्वयान्यां निर्णये जायमानेऽपायधारणे व्याचक्षत इत्यतः पूर्वपक्षीकुर्वन्नाह -'केह' इत्यादि, 'केह' अवायमिच्छन्ति' इति सम्बन्धः, कतमभि(दि)त्याह -तस्य -स्थानोर्योऽन्यो विशेषः -शिरःकण्ठयनादिः तदपनयनमात्रं, तददर्शनमात्रचिज्ञानमित्यर्थः, तथा सदभूतो योऽर्थः विशेषः तत्र वल्त्युत्सर्पणादिसदवधारणं तु धारणां 'ब्रुवते' वदन्ति, केचन इति वर्त्तते, ततश्चावग्रहेहापायावधारणान्येव श्रुतिनिश्चितमतो मतिचातुर्विध्यपूरणेऽन्यः प्रकारो दोषः इति गार्थायः ॥ १८५ ॥ आचार्य आह -'कस्स' इत्यादि गाथा सपादा, तत्र 'न दोसो' इति नास्माकं मतिचातुर्विध्यपूरणेऽन्यः प्रकारो दोषः, अपि तु तवैवायं, यतः 'सन्नोचिय सोऽज्जाउ' इति सर्व एवासौ -अन्वयव्यतिरेकान्यां जायमानो निश्चयः अपायः -चतुर्थो मत्तंशो भवति, न पुनस्तत्र धारणाऽपि, यदि नाम 'कस्सह तदन्नवदरेगमत्तओऽवगमणं भवे भूते' तथा 'सन्नभूतसमन्नयतो कस्सह' तथा कस्यचित्तदुभयत इति सपादागार्थायः ॥ १८६ ॥ इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यमन्यथा 'भेदे वे' इत्यादि, भेदे वाऽवायस्येभ्यमाणे 'भवन्ति' संपद्यन्ते पञ्च वस्तूनि, आभिनिवोधिकज्ञानस्येति गम्यते, तद्यथा - 'उगगो ईह' अवायवधारणासतीणि' स्मृतेरप्येतदतिकत्वेनापरित्याज्यत्वात्, अविच्युतिस्तु समानकालापाये त्वया प्रक्षिप्तेति भावः, तदेवं वोधितोऽपि मूर्खतया स्वमतमेवास्थाय चोदक आह - 'एवं चिय चउहा मतीभवति' यदीयं न त्यज्यते, अत्यक्तव्याचेयं भवत यत्तद्विधाऽन्यथा भवति, मतिः, किं कारणं ? -अवग्रहेहापायमात्रत्वादेतन्मात्रं त्ववधृतेरयोगात्, इति गाथा-र्थः ॥ १८७ ॥ तथा - 'कोऽणु' इत्यादि, ईह स्थानौ स्थाणुतयाऽवगृहीते सत्यन्तर्मुहचोपयोगात् परित्रष्टे सति यदाऽनुपयोगः -अस्मरणं भ-

यति तदा 'काऽप्युचययोगंमि धिती' धारणा नाम ? नैव काचिदित्यर्थः, अन्वयमुल्लोपजायमानप्रत्ययस्य त्वपायत्वेनैवेत्वादतस्त्रिधेति मन्यते, पुनरुपयोगे भविष्यतीत्येतदपि न, कुतः ? इत्याह—पुनरुपयोगे च सा मतिः यतोऽपाय एव भण्यते 'तो' ततस्तस्मात् कारणाभास्ति—न विद्यते दृतिः—धारणा, मत्पक्षस्यानभ्युपगम्यमानत्वादन्वयमुल्लोपजायमानायाः खल्वनित्यमाणत्वादिति पूर्वपक्षः, अत्र 'भण्यते' इति भण्यते उत्तरं 'भेदे वा होति पञ्च वत्थूणि' इति व्यवस्थिते इति वाक्यशेषः, किं भण्यते ? इत्याह—'इदं तदेवेति जा बुद्धि' इति पूर्वोपलब्धं स्थाण्वादिवस्तु विस्मृतं सत्पुनरप्यवस्यत इदं तदेव प्राग्दृष्टमिति या बुद्धिः ॥ १८८ ॥ 'ननु' इत्यादि, ननु सा बुद्धिरेवंभूता अपायादभ्यधिका वर्तते, दृष्टत्वात् तस्य, ततः किमित्यत आह—'सा धिई नाम' इति सा च स्मृत्याख्या धारणा भण्यते, तथा यतश्चासौ स्मृत्याख्या धारणा 'वासनाविशेषात्' प्रत्यक्षीकृतवस्त्वादितसंस्कारलक्षणादाविर्भवति 'सा धिई नाम' इति सा च धारणा भण्यते, वासनारूपेति भावना, तथा या चापायानन्तरमाव्यविभ्युतिरन्तर्मुहूर्तकालीया 'सा धिनी नाम' इति सा च धारणोच्यते, अविच्युतिरूपेति भावनेति गार्थार्थः ॥ १८९ ॥ एवं चेदतः किम् ? 'त'मित्यादि, तामपायाभ्यधिकाभिच्छतस्तद्य उक्तेन प्रकारेण पञ्च वस्तूनि—भेदाः मतिज्ञानस्येति गम्यं भवन्ति, वासनाया आधिक्यात्, न च तान्युक्तानीति, अथ ता नैच्छसि, स्वपक्षस्यैवाभ्युपगम्यमानत्वादिति, अतस्तां नैच्छमाणस्त—अप्यविजमाणस्त किं होतु सा धारणा अभावो, आहोस्विदु भावः किं चातः ? न तावदभावो अननुभवप्रसङ्गात् घटादेरप्यभावप्रसङ्गाद् अनुभूयमानत्वात्, भावश्चेत् ज्ञानमज्ञानं वा ? नाज्ञानं बोधात्मकत्वात्, ज्ञानं चेत्यज्ञानां सा कतमदिति वाच्यं ? न तावदवग्रहादिप्रयं साऽनभ्युपगमात्, नापि श्रुतादिचतुष्टयमनभ्युपगमादेव, नापि ज्ञानान्तरमनभ्युपगमादेव, पारिशेष्याद्वारणा सेति गार्थार्थः ॥ १९० ॥ तदेवं निरुत्तरीकृतोऽप्यन्येन कारणेन प्राह—'तुज्झ'मित्यादि, चोदजो मणह—तुज्झं चहुतरभेदा मती होइ, किं कारणमित्याह—धिइवहुचाओ, अवगहो ईहा अवायो

अविच्छुति वासणा सुती चेव'ति प्राप्तेः, पदविधेस्त्यर्थः, स्वरिराह-मण्यते-न मम जातिभेदो-व्यक्तिभेद इत्येव विवक्षितः, अवगमो ईहा
अवायोज्यधारणा एव होति चत्तरी'त्याद्यभ्युपगमात्, 'जहा सुज्झं'ति यथा तव जातिभेद इत्योऽपायस्य द्वैविध्यकल्पनात् ॥ १९१ ॥ तथाहि-
'सा' इत्यादि, 'सा' धृतिभिन्नलक्षणाऽपि सती त्रैविध्येन धृतिसामान्याव्यतिरेकादेकैवेत्यनेनैव प्रकारेण चतुर्द्धा मतिरिति, तत्रैत-
त्स्यात्-स्मृतिरूपत्वे सति धारणायाः स्मृतेरतीतविषयत्वाद्वा मतेः साम्प्रतकालविषयता विरुद्ध्यत इति, तत्र, तावन्मात्रपरिच्छेदितया
वर्तमानवदधिकृत्य प्रवृत्तेः, निर्विषयत्वे चाननुभूतविषयान्तर्वदनुत्पत्तिरेवास्याः स्यादिति, अत्राह-किं भिन्नलक्षणमपि सामान्याङ्गीकरणत
एकमभिहितं किञ्चिद् ? उच्यते-अभिहितं, 'जहे'त्यादि, पश्चादर्थं स्पष्टमिति गार्थार्थः ॥ १९२ ॥ एतदेव व्याचिख्यासुराह-

तत्तथोगमो दुरूवो गह्वणं जं होइ वंजणत्थाणं । वंजणओ य जमत्थो तेणाईए तयं वोच्छं ॥ १९३ ॥
वंजिज्झइ जेणइत्थो घडोव्व दीवेण वंजणं तं च । उवगरणिदियसद्दाइपरिणयदव्वसंयंधो ॥ १९४ ॥
अण्णाणं सो यहिराहणं व तवकालमणुवलंभाओ । न तवंते तत्तो चिय उवलंभाओ तओ नाणं ॥ १९५ ॥
तवकालम्मियि नाणं तत्थइत्थि तणुति तो तमव्वत्तं । वहिराहणं पुण सो अन्नानं तदुभयाभावा ॥ १९६ ॥
कहमव्वत्तं नाणं च ? सुत्तमत्ताइसुहुमवोहोव्व । सुत्तादओ सयं चिय विन्नानं नाववुज्झंति ॥ १९७ ॥
लक्खिज्झइ तं सिमिणायमाणवयणदाणाइचिद्धाहिं । जं नामइपुव्वाओ विज्झंते वयणचिद्धाओ ॥ १९८ ॥
जग्गन्तोऽपि न जाणइ छउमत्थो हिययोगोयरं सब्बं । जंतऽज्झवसाणाइं जमसंलेज्जाइं दिवसेणं ॥ १९९ ॥
जइ वण्णाणमसंलेज्जसमयसद्दाइदव्वसव्भावे । किह चरमसमयसद्दाइदव्वविण्णाणसामत्थं ? ॥ २०० ॥

जं सच्चिदा न वीरुं सच्चिदसुवि तं न रेणुतेल्लं च । पस्तेयमणिच्छंतो कहमिच्छसि समुदए नाणं ? ॥२०१॥
समुदाए जह पाणं देसूणे समुदए कहं नत्थि ? । समुदाए वाऽमूयं कहं देसे होज्ज तं सयलं ? ॥ २०२ ॥
तन्तू पडोवगारी न समत्तपडो य समुविद्या ते उ । सव्वे समत्तपडओ तह नाणं सव्वसमएसु ॥२०३॥

‘तत्त्वे’त्यादि, तत्रेत्युपन्यासार्थः, अवग्रहो द्विषेव, अन्यस्य ग्राह्यस्याभावात्, कथमित्यत आह—ग्रहणं यद् भवेद् व्यञ्जनानामर्थानां
नेति, षष्ठी पृथक् पृथगमित्यव्यच्यते, यतश्च ग्राह्यकारिविन्द्रियेषु व्यञ्जनतो—व्यञ्जनावग्रहाद् अर्थ इत्यर्थविग्रहो भवति तेनादौ ‘तं’
व्यञ्जनानामग्रहं वक्ष्ये, इति गार्थार्थः ॥ १९३ ॥ अथ व्यञ्जनावग्रहनिरुक्तमाह—‘वञ्जिज्जइ’त्यादि, व्यञ्जयतेऽनेनार्थः दृग्बलक्षणा
इति व्यञ्जनम्, क इव केनेत्याह—‘घडोव्व दीषेण’, ‘तं च’स्ति तच्च व्यञ्जनं किमुच्यते ? इत्याह—उपकरणेन्द्रियस्य कदम्बपुष्पा-
घातैः दृग्बदादिपरिणतद्रव्याणां च यः सम्बन्धो—यः अङ्गाङ्गीभावः तयोरुपक्षेप इति भावना, अथवा व्यञ्जनेन—श्रोत्रेन्द्रियेण
व्यञ्जनानां—दृग्बदादिपरिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनावग्रह इति गार्थार्थः ॥ १९४ ॥ तत्रैतत् स्यात्—निर्मूलत एवेदं ऋटयति, किमस्य
दृग्बदार्थनिरूपणया ? इति, आह च—‘अन्नानां’ मित्यादि, अज्ञानमसौ—व्यञ्जनावग्रहः, तत्कालानुपलम्भात् व्यञ्जनसम्बन्धकाले-
ऽसंवेद्यमानत्वाद् यधिरादीनामिव, उच्यते, न—नैतदेवं, यतः—‘तओ नाणं’ति असौ ज्ञानं व्यञ्जनावग्रहः, तदन्ते तज्ज्ञेयवस्तुपादानादेवोप-
लम्भात्, इह यस्य ज्ञेयवस्तुपादानाद् विज्ञानस्यान्ते तव एवोपलम्भो भवति तद् ज्ञानं दृष्टं, यथाऽर्थविवग्रहयन्ते तत एवेहासद्भावाद-
यवग्रहो ज्ञानमिति गार्थार्थः ॥ १९५ ॥ न च सिद्धो हेतुर्यतः—‘तक्कालंमिचि नाणं’मित्यादि, ‘तत्कालेऽपि’ व्यञ्जनसम्बन्ध-
कालेऽपि ‘ज्ञानं’ अवबोधनं ‘तत्र’ तस्मिन्ननुपलब्धेन्द्रिये ‘अस्ति’ विद्यते, अव्यक्तमिति वाक्यशेषः, अथ कस्मादव्यक्तं ? इत्यत

आह-‘तुणु’ति तनीय इतिकृत्वाऽव्यक्तं-एकतेजोऽवयवप्रकाशवत्, ‘तो’ति तस्मादसिद्धो हेतुः, दृष्टान्तविप्रतिपत्तिमाह-अत्यन्त-
यधिरापहतघ्राणादीनां त्वसौ व्यञ्जनोपादानकालः अज्ञानमेवेति, सत्यं, किं कारणमित्याह-तदुभयमावाद्-अल्पीयस्या अपि विज्ञान-
शुक्तेरभावात्, कारणत्वाभावाच्च, काक्वा वा, त्वैतत्स्यात् ज्ञानमव्यक्तं चेत्ययुक्तं विरुद्धत्वात् प्रकाशतमोऽभिधानवत् ॥ १९६ ॥
तथा चाह-‘कथं’मित्यादि, कथं ज्ञानमव्यक्तं च १, उच्यते, अनन्तरमेव सहेतुदृष्टान्तस्योक्तत्वात्, अथवा सुप्तमर्चादेः ब्रह्म-
बोधवत्, तथाहि सुप्तमत्तसृष्टितदयः ‘सयं चिय’ति आत्मनीनमपि विज्ञानं नावबुध्यन्ते-न संविदन्त इति गार्थार्थः ॥ १९७ ॥ आह-
एवं तत्तेषां नास्तीति, तन्न, यतः-‘लवस्वी’त्यादि, लक्ष्यते-अनुमीयते तत्, स्वप्नायमानमापणात्, तथा आह(ह)तयचनचेष्टान्यः,
आदिशब्दज्जङ्गमकण्डूयनादिचेष्टान्यः, समस्तपदं चेतत्, कस्मादित्याह-यस्मात् नाप्रतिपूर्वा यादृदानादिचेष्टाः प्रवर्तन्ते, कार्यत्वादग्न्य-
पूर्वकधूमवद्, न च ताः सुप्तो बुद्धो बोधलभत इति गार्थार्थः ॥ १९८ ॥ ‘जगन्तोषी’त्यादि, अपिच-जाग्रदपि, आत्मा केवलः सुप्तः,
न ज्ञानीते छद्मस्यः ‘सर्वम्’ अपरिशेषं ‘हृदयगोचरं’ मनआलम्बनं, छद्मस्थत्वादेव, कस्मादित्याह-यान्यध्यवसानानि-चित्तविशेष-
लक्षणाणि केवललिगम्यानि यद्-यस्मादसंख्येयानि-सङ्ख्यातीतानि दिवसेन-एकेनाह्वा, न च तानि न सन्ति, केवललिगम्यत्वादिति, एवं
यदेवमस्तीति गम्यते, कायादिव्यापारतो गम्यमानत्वाद्, इतो व्यञ्जनावग्रहज्ञानमपीति प्रकृतमिति गार्थार्थः ॥ १९९ ॥ तदयमत्र
भावनार्थः-प्रथमशब्दपदुद्गलप्रवेशसमादास्य विज्ञानशक्तिरविम्वन्त्यविग्रहज्ञानतामापुष्याति, अन्यथा तदनुन्मङ्क्तिरेव स्यात्,
तथाहि-‘यदि चे’त्यादि, यदि च भवतो व्यञ्जनावग्रहाज्ञानवादिनः असंख्येयसमयप्रविष्टशब्दादिद्रव्यसद्भावे ‘अन्ननाण’न्ति
असौ अज्ञानं ततः पारिशेष्याचरमसमये ज्ञानं, तन्ननु किं चरिमसमयपविष्टसदादिदन्वेसु विनाशसामत्थ्यमगहसन्नियं श्रोतुः

स्यात् ? न कथञ्चिदित्यर्थः, एतदुक्तं भवति—अर्थाविग्रहज्ञानं हि प्रतिप्रसङ्गसंख्येयसमयप्रविष्टशब्दादिद्रव्यसमूहे वाङ्मयीक्रियेत चरमस-
मयमात्रप्रविष्टशब्दादिद्रव्येषु वा ? किञ्चातः ? ॥ २०० ॥ तत्र परमतमास्थायाऽऽद्यविजिघटयिष्येदं ग्राह—‘ज’मित्यादि,
यत्—वस्तु ‘सर्वथा’ सर्वप्रकारैः ‘ज वीस्तु’चि न पृथक् पृथगिति, सर्वेष्वपि समुदितेषु तन्नास्ति, रेणुतैलवत्, एवं चेदतः प्रत्येकं—
प्रतिप्रसङ्गमनिच्छन् ज्ञानं कथमिच्छसि समुदाये—असंख्येयसमयमीलने ? तस्मात् तत्प्रत्येकमप्यस्ति तिलतैलवदिति गार्थार्थः
॥ २०१ ॥ अपिच समुदायज्ञानवादिन् !—‘समु’इत्यादि, यदि प्रत्येकं अभवत् समुदाये ज्ञानमभ्युपेयते तत्तद्देशेने समुदाये
कथं नास्ति ? अस्त्येवेत्यभिप्रायः, प्रमाणोपपन्नत्वात्, तथा व्यञ्जनादानसमयेष्वपि ज्ञानमस्ति, ज्ञानोपकारिद्रव्योपादानसमयसमुदा-
यैकदेशत्वादर्थविग्रहज्ञानसमय इवेति, चरमं विकल्पमधिकृत्याह—समुदाये चाभवद्विशिष्टं वस्तु कथं ‘देशे’ चरमसमयलक्षणे ‘भवेत्’
स्मात् ‘सफलम्’ अखण्डम् ? न होकदैवाकाशाग्निपठति, अंशसमूहत्वात्सकलस्य, नैवेत्यर्थः, कुतः ? प्रमाणोपपत्तिविरोधात्,
तथाहि—न चरमसमयोपात्तद्रव्येषु ज्ञानमस्ति, समयमात्रोपात्तत्वात्, भवति च विशेषे पक्षीकृते सामान्यं हेतुरिति न्यायः, व्यञ्ज-
नावग्रहाद्यसमय इवेत्युपलक्षणं, स्यादेतत्—प्रत्यक्षाविरोधिनी प्रतिज्ञेति, चरमसमय एव ज्ञानोत्पत्त्यनुभवात्, तन्न, चरमसमय एव
समग्रसमयविज्ञानोत्पत्तिप्रतिपत्तिविरोधात्, चरमतन्तौ समस्तवस्तुपटप्रतिपत्तिवत्, अनुमानविरोधश्च व्यञ्जनादानसमयेष्वपि ज्ञानम-
स्तीति प्रमाणीकृतत्वात् ॥ २०२ ॥ तस्मात्—‘तन्तू’इत्यादि, तन्तुरेकः पटोपकारी, तमन्तरेण तस्यायोगात्, न समस्तपटः स
तन्तुस्तदेकदेशत्वात्, चशब्दाच्चाप्यपटः सः, किं तर्हि ? पटोऽप्यवयवे समुदायोपचारात्, किन्तु समुदितस्ते तन्तवः समस्तपटोऽ-
भिधीयते, मुख्यदाष्टीन्तिकोपसंहारमाह—तथा ज्ञानं सर्वसमयेषु भावनीयमिति गार्थार्थः ॥ २०३ ॥ तदेवं तच्चमृक्तमय पर्यायः, तत्र

व्यञ्जनवग्रहो व्यञ्जनोपादानं कारणमिति पर्यायः ।

नयणमणोवज्जिदियभेयाओ वंजणोग्रहो चउह्रा । उवघायाणुगगहओ जं ताइं पत्तकारीणि ॥ २०४ ॥
जुज्झइ पत्तविसयया फरिसणरसणे न सोत्तघाणेसु । गिण्हंति सविसयमियं जं ताइं भिन्नदेसंपि ॥ २०५ ॥
पावंति सवगन्धा ताइं गंतुं सयं न गिण्हन्ति । जं ते पोग्गलमइया सविकरिया चाउवहणाओ ॥ २०६ ॥
धूमो ऽव संहरणओ दाराणुविहाणओ विसेसेणं । तोयं व नियंवाइसु पडिघायाओ य चाउव्व ॥ २०७ ॥
गेण्हंति पत्तमत्थं उवघायाणुगगहोचलद्धीओ । याहिज्जपूइनासारिसावओ कहमसंवद्धे ? ॥ २०८ ॥
लोयणमपत्तविसयं मणोव्व जमणुगगहाइसुणंति । जलसूरालोयाइसु वीसंति अणुगगहविघाया ॥ २०९ ॥
जुज्झेज्ज पाविडं रविकराइणा फरिसणं व को दोसो ? । मणजेज्ज अणुगगहंपिव उवघायाभावओ सोम्मे ॥ २१० ॥
गंतुं न रूचदेसं पासइ पत्तं सयं व नियमोडयं । पत्तेण उ मुत्तिमया उवघायाणुगगहा होज्जा ॥ २११ ॥
जइ पत्तं गेण्हेज्ज उ तगयमंजरओमलाईयं । वेच्छेज्ज जं न पासइ अपत्तकारिं तओ चक्खुं ॥ २१२ ॥
गंतुं नेएण मणो संवज्झइ जगओ व सिमिणेवा । सिद्धमिवं लोयम्मिवि अमुगस्य गओ मणो मेत्ति ॥ २१३ ॥
नाणुगगहोवघायाभावाओ लोयणं व सो इहरा । तोयजलणाइचिन्तणकाले जुज्जेज्ज दोहिहिपि ॥ २१४ ॥
वव्वं भावमणो वा चएज्ज ? , जीवो य होइ भावमणो । देहव्वाचित्तणओ न देहवर्हि तओ जुत्तो ॥ २१५ ॥
सव्वगडत्ति व दुद्धी कत्ताभावाइदोसओ तं ण । सव्वासव्वगगहणाप्पसंगदोसाइओ चावि ॥ २१६ ॥

दन्वमणो विण्णाया न होइ गंतुं च किं तओ कुणउ ?। अह करणभावओ तस्स तेण जीवो वियाणेज्जा ॥२१७॥
करणत्तणओ तणुसंठिण जाणिज्ज फरिसणेणं व । एतोच्चिय हेजओ न नीइ बहिं फरिसणं व ॥२१८॥
नज्जइ उवघाओ से दोवलोरेक्खयाइ लिगेहिं । जमणुगहो य हरिसाइएहिं तो सो उभयधम्मो ॥२१९॥
जइ दन्वमणोऽतियलो पीलज्जा हिदिमिस्सुवाउव्व । तयणुगहेण हरिसादउ व्व नेयस्स किं तत्थ ? ॥२२०॥
इट्ठाणिडाहारब्भवहारे होन्ति पुट्ठिहाणीओ । जह तह मणसो ताओ पोगलणुणउत्ति को दोसो ? ॥२२१॥
नीउं आणसिउं वा न नेयमालंबइत्ति नियमोऽयं । तण्णेयकया जेऽणुगगहोवघाया य ते नत्थि ॥२२२॥
सो पुण सयमुवघायणमणुगहं वा करेज्ज को दोसो ?। जमणुगगहोवघाया जीवाणं पोगलेहिं तो ॥२२३॥
सुमिणो न तहारूवो वमिचाराओ अलायचक्कं व । वमिचारो य संदंसणमुवघायाणुगगहाभावा ॥२२४॥
इइ पासुत्तो पेच्छइ सदैहमन्नत्थ न य तओ तत्थ । न य तग्गयोवघायाणुगगहरूवं विबुद्धस्स ॥२२५॥
धीसंति कासइ फुडं हरिसविसावावयो विबुद्धस्स । सिमिणाणुभूयसुहदुक्खरागदोसाइलिगाइं ॥२२६॥
न सिमिणविण्णाणाओ हरिसविसावावयो विरुज्झंति । किरियाफलं तु तित्तीमदवहयंथादओ नत्थि ॥२२७॥
सिमिणेऽवि सुरयसंगमकिरियासंजणियंजणविसग्गो । पडिबुद्धस्सवि कस्सइ दीसइ सिमिणाणुभूइफलं ॥२२८॥
सो अज्झवसाणकओ जागरओऽवि जह तिन्वमोहस्स । तिन्वज्झवसाणाओ होइ विसग्गो तहा सुमिणे ॥२२९॥
सुरपपडिवत्तिरइसुहगब्भाणाइ इहरहा होज्जा । सुमिण समागम(य)जुवइए न य जओ ताइं तो विफला २३०

ननु सिमिणओऽवि कोई सच्चफलो फलइ जो जहा दिट्ठो । ननु सिमिणम्मि निसिद्धं किरिया किरियाफलाइं चरइ ?
जं पुण विण्णाणं तप्फलं च सिमिणे चिदुद्धमेत्तस्स । सिमिणयनिमित्तभावं फलं च तं को निवारइ ? ॥२३२॥
देहप्फुरणं सहसोदयं च सिमिणो य काइयाईणि । सगयाइं निमित्ताइं सुभासुभफलं निवेएंति ॥२३३॥
सिमिणमिच्च मन्नमाणस्स थीणगिद्धिस्स वंजणोग्गहया । होल्ल व न उ सा मणसो सा खल्ल सोइं विर्याईणं २३४
पोगल-मोयग-दन्ते फरुसग-वडसालभंजणे चैव । थीणद्धियस्स एए आहरणा होति नायव्वा ॥२३५॥
जह देहत्यं चक्खुं जंपइ चंदं गयंति न य सच्चं । रुढं मणसोवि तहा न य रुढी सच्चिया सव्वा ॥२३६॥
विसयमसंपत्तस्सवि संविज्झइ वंजणोग्गहो मणसो । जमसंखेज्जसमइओ उवओगो जं च सव्वेसु ॥२३७॥
समएसु मणोवव्वाइं गिण्हए वंजणं च दव्वाइं । भणिंयं संबंधो वा तेण तयं जुल्लए मणसो ॥२३८॥
वेद्वावणिग्गयस्सवि सकायहिययाइयं विचित्तयओ । नेयस्सवि संबंधे वंजणमेवंपि से जुत्तं ॥२३९॥
गिज्झस्स वंजणाणं जं गहणं वंजणोग्गहो स मओ । गहणं मणो न गिज्झं, को भागो वंजणे तस्स ? ॥२४०॥
तदेसच्चिन्तणे होल्ल वंजणं जइ तओ न समयम्मि । पढमे चैव तमत्थं गेण्हेज्ज न वंजणं तम्हा ॥२४१॥
समए समए गिण्हइ दव्वाइं जेण सुणइ य तमत्थं । जं चिदिओपयोगेऽवि वंजणावग्गहेऽतीति ॥२४२॥
होइ मणोवाचारो पढमाओ चैव तेण समयओ । होइ तदत्थग्गहणं तदणहा न प्ववत्तेज्जा ॥२४३॥
नेयाउ चिय जं सो लहइ सरुवं पईवसइ व्व । तेणजुत्तं तस्सासंकप्पियवंजणग्गहणं ॥२४४॥

‘पयणे’त्यादि । नयनमनसी वर्जयित्वा व्यञ्जनावग्रहयद्गुर्धो, तंजहा-फासिदियंवज्जोगहे जिब्भिदिय० घाणिदिय० सोइंदि-यंवज्जोगहे’ इन्द्रियत्वे तुल्ये केयं मुखपरीक्षिका ? इति चेत्, उच्यते, ‘उवघायाणुगगहतो’ यद्-यस्मात्तानि-स्पर्शनादीनि ‘प्राप्य-कारीणि’ स्पृष्टार्थग्राहिणीति गार्थार्थः ॥२०४॥ अत्राह-‘जुज्जती’त्यादि । स्पर्शनरसनयोः सा युज्यते, अनुभाविकत्वात्, न श्रोत्रघ्राण-योः, गृह्णीतः स्वविषयं-आत्मीयं ग्राह्यमितं-अस्मादिन्द्रियविवराद् ‘भिन्नदेशमपि’ विप्रकृष्टेश्वरव्यवस्थितमपि, दूरे ध्वनिः श्रूयत इति वचनात्, अतः किमुच्यते-‘वंज्जोगहो चउह’चि गार्थार्थः ॥२०५॥ उच्यते नैतद्, उञ्जान्तत्वाद् भवतः, तथाहि-‘पावंती’-त्यादि । ‘धूमो’ इत्यादि । इह शब्दगन्धवन्त्यत आगत्य प्राप्नुतः, के ? ते-श्रोत्रघ्राणे कर्मणी, ते तु श्रोत्रघ्राणे गन्वा विषयदेशे स्वयं न गृह्णीतः तेन ते अप्राप्यकारिणी स्यातां, अवाह्यकारणत्वात् स्पर्शनवत्, आह-तावपि कस्मात् न प्राप्नुतः ? इत्यत-आह-य-द्-यस्मात्तौ पुद्गलमयत्वे सति सक्रियौ, कुत एतदित्याह-वायुवहनाद् धूमवत्, तथा सक्रियौ तौ ‘संहरणतो’चि गृहादिषु पिण्डी-भवनाद् धूमवदेव, तथा द्वारानुविधानतो विशेषेण, तोयवत्, तथा नितम्बादिप्रस्वलनान् मरुद्वदिति गाथाद्वयार्थः ॥ २०६ ॥ २०७ ॥ तस्मात्-‘गणहंती’त्यादि, श्रोत्रघ्राणे प्राप्तं सन्तमर्थं गृह्णीतः, उपघातानुग्रहोपलब्धेः, स्पर्शनरसने इव, आह-अप्राप्यकारित्वे स-तीयं भविष्यतीत्यनैकान्तिको हेतुरिति, तन्न, यतः-‘वाहिज्जे’त्यादि, प्रतिज्ञा, रोगहेतुत्वात् आकाशचदिति, अतो यदुक्तं ‘नयणे’-त्यादि तत्स्वतन्त्रमिति गार्थार्थः ॥२०८॥ अथ कस्मादयं न षोढा ? उच्यते, नयनमनसोऽप्राप्यकारित्वेन व्यञ्जनोपादानायोगाद्, आह च-‘लोयण’मित्यादि ॥ ‘लोयण’मित्यादि, अप्राप्यकारि लोचनमालम्ब्यकृतोपघातानुग्रहशून्यत्वात् मनोवत्, तत्रैतत्स्याद्-असिद्धो हे-तुर्यतः जलगृत्तवनस्पतीन्दुमण्डललोकेनऽनुग्रह उपलभ्यते स्रसितभित्त्याद्यालोकेन चोपघात इति गार्थार्थः ॥२०९॥ तदेवमसिद्धीभूते

हेतावाचार्य आह—‘हृदयेऽज्ञ’ इत्यादि ॥ चक्षुः रविकरादिना पुद्गलधर्मेण ‘प्राप्य’ आश्लिष्य ‘देहत’ भस्मीक्रियेत विह्वलीक्रियेत वा स्पर्शनमिवान्वययेव दृष्टान्तः, इत्यतः को दोषोऽ, नैव कश्चिद्, दृष्टस्य बाधितुमशक्यत्वात्, तथा मन्येतानुग्रहमपि चक्षुः स्पर्शनवदुपधाताभावाद् सौम्ये जलघृतवनस्पतीन्द्रालोकने सति, अत्रापि को दोषः ॥ २१० ॥ काममेतत्, किन्तु—‘गंतु’ मित्यादि । इह हि चक्षुरस्त्वस्य—गस्या रूपदेशमादित्यमण्डलादिलाञ्छितं न पश्यति—नादत्ते, किं?, रूपमेवेति गम्यते अन्यस्माश्रुतत्वात्, तथा—‘पत्तं सयं च’ चि स्वर्यं वाऽन्यतः स्वतन्त्रतया आगतं सद्रूपं चक्षुर्न गृह्णात्यञ्जनादिभिर्यथिचारात्, श्रोत्रेन्द्रियं शब्दमिव, नियमोऽयमिति—एतदत्र नियम्यते वाचो युक्त्या, काष्ठा पल्लदमाह—‘पत्तेण उ’ चक्षुर्देशे ‘सुस्तिमया’ रविकरादिना ‘उपधातानुग्रहो’ परित्तापाह्लादो भवेतां—स्यातां एतत्त्वभावत्वात् पुद्गलानां, वनस्पत्यादयस्तु दूरस्था एव गृह्णन्त इति गायार्थः ॥ २११ ॥ अपिच—‘जती’ त्यादि । यदि तु प्राप्तं सन्तमर्थमश्नि गृह्णीयात्—तत्तत्तद्वर्गं रजोमलाद्यपि गृह्णीयात्, तस्यैव परमार्थग्राप्तेः, यतश्च न पश्यत्यत इदमप्राप्यकारीति गायार्थः ॥ २१२ ॥ तत्रैतत्स्यात्—प्राप्यकारि चक्षुः आवरणात् स्पर्शनवत्, न, मनसाऽनैकान्तिकत्वात्, अप्राप्यकारि चक्षुरावरणान्मनोवत्, तथा च मनः स्वल्पप्राप्यकारि भाविसिद्ध्या विषादिभिराश्रित इति, रूपावरणेऽपि सग्राहकं चक्षुर्वाह्यानुग्रहाभावान्मनोवत्, तथाहि—मनोऽप्राप्यकारित्वे सत्यपि ऐन्द्रियकेषु न क्वचिदनुग्रहवर्त्तत इति, इन्द्रियानुग्रहशून्यं सति, यस्य चाभिप्रायः स्वल्पप्राप्यकारिणा चक्षुषा बाह्यानुग्रहनिरेपेक्षेणाप्यनुवर्त्तितव्यं तस्य मनसाऽपीन्द्रियैः प्रकाशितेष्वप्रकाशितेषु वा विशेषेण सर्गार्थेष्वनुग्रहवर्त्तितव्यम्, न चानुग्रहवर्त्ततेत्यन्तमदृष्टाश्रुतादिव्यति । अथ द्वितीयद्योदक आह—न चक्षुष इव मनसः अप्राप्यकारिता, ततो हेतुशुद्धावपि न ज्यायः प्राक् साधनं, साध्यविकलत्वाद् दृष्टान्तस्य, तथा च—‘गंतु’ मित्यादि । इह देहाद् ‘गन्तु’ निर्ग-

‘णयणे’त्यादि । नयनमनसी वर्जयित्वा व्यञ्जनावग्रहयतुर्घा, त्वञ्हा-फासिदियवञ्जणोगहे जिह्मिदिय० घाणिदिय० सोहंदि-
यवञ्जणोगहे’ इन्द्रियस्ये तुल्ये केपं सुखपरीक्षिका । इति चेत्, उच्यते, ‘उबघायाणुगगहतो’ यद्-यस्मात्तानि-स्पर्शनादीनि ‘प्राप्य-
कारीणि’ स्पष्टार्थग्राहिणीति गार्थार्थः ॥२०४॥ अत्राह-‘जुज्वती’त्यादि । स्पर्शनरसनयोः सा युज्यते, अनुभाविकत्वाद्, न श्रोत्रघ्राण-
योः, गृह्णीतः स्वविषयं-आत्मीयं ग्राह्यमिते-अस्मादिन्द्रियविवराद् ‘भिन्नदेशमपि’ विप्रकृष्टश्रेयवस्थितमपि, दूरे ज्वनिः श्रूयत
इति वचनात्, अतः किमुच्यते-‘वञ्जणोगहो चउह’ति गार्थार्थः ॥२०५॥ उच्यते नैतद्, उद्भ्रान्तत्वाद् भवता, तथाहि-‘पावंती’-
त्यादि । ‘धूम्रो’ इत्यादि । इह शब्दगन्धावन्वित आगत्य प्राप्नुतः, के । ते-श्रोत्रघ्राणे कर्मणी, ते तु श्रोत्रघ्राणे गत्वा विषयदेशं
स्वयं न गृह्णीतः तेन ते अप्राप्यकारिणी स्यातां, अवाप्तकारणत्वात् स्पर्शनवत्, आह-रावपि कस्मात् न प्राप्नुतः ? इत्यत-आह-य-
द्-यस्मात्तौ पुद्गलमयत्वे सति सन्निकर्षो, कुत एतदित्याह-चायुदहनाद् धूमवत्, तथा सन्निकर्षो तौ ‘संहरणतो’ति गृहाविषु पिण्डी-
भवनाद् धूमनदेव, तथा द्वारानुगमनतो विशेषेण, तोयवत्, तथा निवम्बादिप्रस्वलनान् मरुद्वदिति गाथाद्वयार्थः ॥ २०६ ॥ २०७ ॥
तस्मात्-‘नेणहंती’स्यादि, श्रोत्रघ्राणे प्राप्तं सन्तमर्थं गृह्णीतः, उपघातानुग्रहोपलब्धेः, स्पर्शनरसने इव, आह-अप्राप्यकारित्वे स-
तीयं भविष्यतीत्यनन्तिको हेतुरिति, तत्र, यतः-‘घाहिजे’त्यादि, प्रतिज्ञा, रोगहेतुत्वात् आकाशवदिति, अतो यदुक्तं ‘नयणे’-
त्यादि तत्स्यतसिति गार्थार्थः ॥२०८॥ अथ कस्मादयं न योडा ? उच्यते, नयनमनसोप्राप्यकारित्वेन व्यञ्जनोपादानायोगाद्, आह
च-‘लोयण’मित्यादि ॥ ‘लोयण’मित्यादि, अप्राप्यकारि लोचनभालम्ब्यकृतोपघातानुग्रहश्चन्यत्वाद् मनोवत्, तत्रैतत्स्याद्-असिद्धो हे-
तुर्यतः जलघृतवनस्पतीन्मुषण्डललोफनेऽनुग्रह उपलभ्यते स्मरसितभिन्नाद्यालोकने चोपघात इति गार्थार्थः ॥२०९॥ तदेवमसिद्धीभूते

हेतावाचार्य आह—‘हृज्जोत्प्ल’ इत्यादि ॥ चक्षु रविकरादिना पुद्गलधर्मेण ‘प्राप्य’ आश्रय्य ‘दहेत’ यस्मीक्रियेत विह्वलीक्रियेत वा स्पर्शनमिवान्यथेत्येव दृष्टान्तः, इत्यतः को दोषो?, नैव कश्चिद्, दृष्टस्य चाधितुमशक्यत्वात्, तथा मन्येतानुग्रहमपि चक्षुः स्पर्शनव-
दुपघाताभावात् सौम्ये जलघृतवनस्पतीन्द्रालोकने सति, अत्रापि को दोषः? ॥ २१० ॥ काममेतत्, किन्तु—‘गंतु’ मित्यादि । इह हि चक्षुःकृत्स्नतय-गत्वा रूपदेशमादित्यमण्डलादिलाञ्छितं न पश्यति-नादत्ते, किं?, रूपमेवेति गम्यते अन्यस्याश्रुतत्वात्, तथा—‘पत्तं
सयं च’ ति स्वयं वाऽन्यतः स्वतन्त्रतया आगतं तद्रूपं चक्षुर्न गृह्णात्यञ्जनादिभिर्यभिचारात्, श्रोत्रेन्द्रियं शब्दमिव, नियमोऽयमि-
ति-एतदत्र नियम्यते वाचो युक्त्या, काक्या पञ्चद्वमाह—‘पत्तेण उ’ चक्षुर्देशे ‘सुत्तिमया’ रविकरादिना ‘उपघातानुग्रहौ’ परिता-
पाह्लादौ भवेतां-स्वातां एतत्स्वभावत्वात् पुद्गलानां, वनस्पत्यादयस्तु दूरस्था एव गृह्यन्त इति गायार्थः ॥ २११ ॥ अपिच—
‘जती’ त्यादि । यदि तु प्राप्तं सन्तमर्थमधि गृहीयात्-तत्तत्तद्गतं रजोमलाद्यपि गृहीयात्, तस्यैव परमार्थप्राप्तेः, यतश्च न पश्य-
त्यत इदमप्राप्यकारीति गायार्थः ॥ २१२ ॥ तत्रैतत्स्यात्-प्राप्यकारि चक्षुः आपरणात् स्पर्शनवत्, न, मनसाऽनैकान्तिकत्वात्, अप्राप्य-
कारि चक्षुरावरणान्मनोवत्, तथा च मनः खल्वप्राप्यकारि भाविसिद्ध्या विषादिभिधात्रियत इति, रूपावरोऽपि ह्यग्राहकं चक्षुर्वाह्या-
नुग्रहाभावात्मानोवत्, तथाहि—मनोऽप्राप्यकारित्वे सत्यपि ऐन्द्रियकेषु न क्वचिदनुभवर्तते इति, इन्द्रियानुग्रहशून्यं सति, यस्य
चाभिप्रायः खल्वप्राप्यकारिणा चक्षुषा बालानुग्रहनिरपेक्षेणाप्यनुचितव्यं तस्य मनसाऽपीन्द्रियैः प्रकाशितेष्वग्रकाशितेषु वा विशेषेण
सर्वाप्येष्वनुप्रवर्तितव्यम्, न चानुभवर्ततेऽत्यन्तमदृष्टाथुतादिविति । अथ द्वितीयश्लोक आह—न चक्षुष इव मनसः अप्राप्यकारिता,
ततो हेतुशुद्धावपि न ज्यायः प्राक् साधनं, साध्यविकलत्वाद् दृष्टान्तस्य, तथा च—‘गंतु’ मित्यादि । इह देहाद् ‘गन्तु’ निर्ग-

त्य 'ज्ञेयेन' मेरुशिखरस्थप्रतिमादिना 'मनः' अन्तःकरणं 'सम्बध्यते' आश्लेषमाप्नोति, कदेत्याह-जाग्रतो वा स्वप्ने वाऽनुभव-
सिद्धत्वात्, न चैतन्ममैव सिद्धं, यतः सिद्धमिदं लोकेऽपि, यत एवं वक्तारो भवन्ति-अमुत्र मे मनो गतमिति गाथार्थः ॥२१३॥ तत्र
साधनयाद्याह-'नाणुगगहो' इत्यादि । नैतदेवं-न मनो वह्निस्सरति, आलम्ब्यकृतानुग्रहोपधाताभावात् लोचनवदिति, एवं चैतत्
'सो इहर'ति तत् मनोऽन्यथा-प्राप्यकारितायां सत्यां तोयज्वलनावालम्ब्य चिन्तनकाले युज्येत द्वाभ्यामपि-तापाह्लादाभ्यां, विप-
येण सम्यग्दत्त्वात्, स्पर्शनादिवदिति गाथार्थः ॥ २१४ ॥ अत्र हेत्वसिद्धेद्योदनामुत्पद्यन्नपि स्वरिपान्तराल एवेदं विकल्पद्वयमाह-
'दन्व' मित्यादि । द्रव्यमनो वा व्रजेत्-मेरुशिखरस्थजिनप्रतिमालम्बनार्थं यायात् भवतः, भावमनो वा ?, ततः किमिति चेत्, अत
आह-जीव एव भावमनो भवति, मनःक्रियापरिणामापन्नत्वात्, अमुमेवाश्रित्याह-'देहव्यापित्वाद्' देहिमात्रवृत्तित्वात् न देहाद् ब-
हिर्मेरुशिखरादावपि तत्र 'जुतो' तद् भावमनो युक्तं, प्रयोगः-जीवः शरीराद् वहिर्नास्ति अत्रैव तद्गुणोपलब्धेः शरीरसत्त्ववदिति गाथा-
र्थः ॥२१५॥ अत्रापान्तराले पराभिप्रायमाह-'सद्व' इत्यादि । स्याद् बुद्धिः-नभोवत् सर्वगतोऽयमात्मा, न देहव्यापी, अमूर्त्तत्वादा-
काशवदिति, आचार्य आह-'तं ण'ति तदेतन्न युक्त्या घटते, कुत इत्याह-कर्त्रभावादिदोषत इति, कर्तुरभावः कर्त्रभावः स आदिर्य-
स्य स कर्त्रभावादिः कर्त्रभावादिश्चासौ दोषश्चेति कर्त्रभावादिदोषस्तस्मात्, अयमत्र भावार्थः-यद्येवं न तर्ह्यमात्मा कर्त्ता, सर्वगत-
त्वादाकाशवदेव, न क्षण्युपगमा एव वार्धाय भवन्ति, हेतुमदनित्यमव्यापि सक्रियमनेकमाश्रितं लिङ्गं सावयवं परतन्त्रं व्यक्तं, विप-
रीतमव्यक्तमित्यतो निष्क्रियत्वादकर्त्तव्येति चेत् तन्न, तदकर्त्तृत्वे भोक्तृत्वानुपपत्तेः, भोक्तृत्वस्य चेष्टत्वात्, प्रकृतिकृतं भोक्ष्यते 'प्रकृ-
तिः करोति पुरुषो भुङ्क्ते' इति वचनादिति चेत्, तन्न, अचेतनस्य कर्तृत्वानुपपत्तेर्घटादिभिरतिप्रसङ्गात्, अचेतना च प्रकृतिः 'चैत-

न्यं पुरुषस्य स्वं रूपं'मिति वचनाद्, अतोऽवश्यं भोक्तृत्वात् स्वयमात्मा कर्त्तृत्यभ्युपगन्तव्यं, तच्च सर्वगतत्वे सत्युक्तवन्नोपपद्यत इति प्र-
करणार्थः, आदिशब्दात्सुखदुःखसंसारदिर्न भवति सर्वगतत्वादाकाशवद्, एवमादि स्वधियोत्प्रेक्षणीयमिति, आह-किमेतावन्मात्रदो-
षत एवैतद् आहोस्यदन्यतोऽपीत्यत आह-सर्वग्रहणप्रसङ्गदोषतो वा, अस्यायमर्थः-भावमनसः प्राप्यग्राहकत्वाभ्युपगमात् सर्वगतत्वेन
च सकलत्रैलोक्यव्यापित्याद् अतः सर्वपदार्थग्रहणप्रसङ्गतः सर्वस्य सर्वज्ञताप्राप्तिदोषः, सर्वस्य सर्वगतत्वेन सर्वभासत्वात् प्राप्यग्राहित्वाभ्यु-
पगमाच्च, न चेत् प्राप्तमपि तत्सर्वं गृह्णात्युक्तदोषादत उच्यते-'सत्त्वगगहणपसंगदोसातिओ व' चि, कोऽर्थः?, किञ्चिदपि मा गृह्णी-
यात् प्रासत्वात् नकलत्रैलोक्यवत्, प्रासत्वे तुल्ये सत्येकं न गृह्णात्यपरं तु गृह्णातीति व्यक्तमीश्वरवेष्टितं, आदिशब्दात् सर्वासर्वदर्श-
नप्रसङ्गदोषतश्चेति सम्बध्यते, तन्नेति कर्त्त इति गार्थार्थः ॥२१६॥ यद्येवं द्रव्यमनस्तर्हि यास्यतीत्यत आह-'दब्ब' इत्यादि । द्रव्य-
मनो विज्ञातु न भवति-द्रव्यमन आलम्बकं न भवति, पुद्गलमयत्वात्, पापाणवत्, अतो गत्याऽपि किं तत्करोतु?, तस्मिन् मेरु-
शिखराजिनप्रतिमासन्निधाविति गम्यते, नहि तत्र गतं सद् भगवन्तं स्तुतिस्तोत्रादिभिः स्तोति जडत्वाच्चिन्तामणिरिवेति, तस्मान्न
भावमनसो द्रव्यमनसश्च पद्मनालतन्तुन्यायेन निर्गम इति । अत्र पराभिप्रायमाह-अथ मन्यसे करणभावतः-करणत्वात्कारणा-
त् तस्य-द्रव्यमनसः तेन-द्रव्यमनसा जीवो'जानीयाद्' अबुद्ध्येत मेरोः शिरसि जिनप्रतिमाभियेको वर्त्तते इति, प्रयोगः-
आत्मा बहिर्निर्गतेन मनसा जानाति करणत्वात् प्रदीपवत्, इति गार्थार्थः ॥ २१७ ॥ उच्यते-यद्येवं ततः-'करण'इत्यादि,
करणत्वात् 'तनुसंस्थितेन' देहादवहिर्भूतेन जानीयात् स्पर्शनेनेव, अवाहकरणत्वान्मनसोऽपीति भावना, अत एव कणत्वादिति
हेतोर्न निस्सरति देहाद्बहिर्भूरुशिखरादिं प्रति स्पर्शनेन्द्रियवत्, प्रदीपस्तु बाह्यकरणमिति गार्थार्थः ॥ २१८ ॥ तामिदानीं हेत्व-

(तस्येदानीं हेतोर) सिद्धिमाह—‘नज्जती’त्यादि, ‘ज्ञायते’ अनुमीयते ‘उपघातः’ उपद्रवः ‘से’ तस्य द्रव्यमनसः, कैस्त्रियाह—दौर्ब-
ल्योरः क्षतादिलिङ्गैः, आदिशब्दादिति चिन्ताप्रसक्तिः परिगृह्यते, यद्-यस्मादनुग्रहश्च हर्षादिभिर्यस्मात्तेन ततः, ‘सो’ तत् द्रव्यमन-
उभयधर्मकमतः ‘अणुगहोवघाताभावात्’चि हेतुरसिद्धो वर्त्तत इति गार्थार्थः ॥ २१९ ॥ अमुं परिजिहीर्षुराह—‘जती’त्यादि,
यदि द्रव्यमनो-मनस्त्वपरिणतद्रव्यपिण्डोऽनिष्टपुद्गलोपचितत्वेन अतिचलि सत् ‘पीडयेत्’ अभिद्वन्यादितिसामर्थ्याद् गम्यते, क इव ?
इदि निरुद्धयायुवत्-हृद्देशावरुद्धकस्वडमरुद्ग्रन्थिवदित्यर्थः, तथा ‘तदनुग्रहेण’ इष्टातिप्रचितपुद्गलसम्भारानुग्रहेण हर्षादयो-हर्षप्रभो-
दाहादादयो वा, यदि ततः ज्ञेयस्य-मेरुशिखरस्थप्रतिमादिलक्षणस्य किं तत्रायातं ?, येनोच्यते-तदनेनालम्ब्यते, ननूक्तं ‘द्वयं
भावमणो वा वज्जती’त्येवमादि नेमावस्य तत्कृतौ, श्रोत्रेन्द्रियस्येव ध्वनिनेति, पुरुषस्यानेन तौ, न त्वस्य तौ तेनेति-भावेनेति गाथा-
र्थः ॥ २२० ॥ अमुमेवार्थं भावयन्नाह—‘इष्टे’त्यादि, इष्टो-देवलोकादिः अनिष्टो-नरकगत्यादिगतस्ततश्च इष्टानिष्टाहाराभ्यवहारात्
भवतः पुष्टिहानी ‘यथा’ येन प्रकारेण देवनारकादेर्भोवतुरिति वाक्यशेषः, ‘तथा’ तेन प्रकारेण मन्तुरिति सामर्थ्याद् गम्यते ‘मनसः’
सकाशात् ‘ते’ पुष्टिहानी उक्तेन प्रकारेण, किं कारणमित्याह—पुद्गलगुणत्वात् तस्य, ‘जमणुगहोवघाया जीवाणं पोग्गलेहितो’त्ति
वक्ष्यमाणत्वात्, कथं पुनरिदं द्रव्यमनो गम्यते ? इति चेत्, उच्यते—अमुत एव-मनुस्तापाहादोपलब्धेरिति गार्थार्थः ॥ २२१ ॥
तस्मात्—‘नीड’मित्यादि, इदं द्रव्यमनो देहान्निर्गत्य आक्रम्य वा न ज्ञेयं-मेर्वादिशिखरस्थं ‘आलम्बते’ शुक्लाति, इति नियम एवायं-
पतावन्निगम्यत इत्युक्तं भवति, प्राप्यकारीदं न भवतीत्यर्थः, किमेतावदेव ?, नेत्याह-तच्च तत् ज्ञेयं यत्तदनेनालम्ब्यते तेन यौ कृतौ
अनुग्रहोपधातौ तौ न स इति नियम्यत इति गार्थार्थः ॥ २२२ ॥ कः पुनर्विधिः ? इत्याह—‘सो पुणे’त्यादि, तत्पुनः द्रव्यमनः

कर्मवशस्य जन्तोः कथञ्चित्स्वयमुच्छ्रान्तस्थीभवद्रुपधातमनुग्रहं च कुर्यात्, अनुभवसिद्धमेतत् जीवानाम् एतत्पुद्गलभावभावित्वादिति
गाथार्थः ॥ २२३ ॥ साम्प्रतं यदुक्तं पूर्वपक्षगाथार्था 'सुमिणे व'त्ति तदशङ्क्यचाह—'सुमिणो' इत्यादि । 'स्वप्नः' प्रसुप्तावस्थानि-
शेषः, न तथारूपो—न परमार्थस्तथा यथोपलभ्यते, किं कारणमित्याह—व्यभिचाराद्—विसंवादात्, किं वत् ? इत्याह—अलातचक्रवद्,
यथा हि' अलातमाद्युत्सञ्चारित्वेन भिन्नदेशावगासप्यभिन्नदेशावगाहनान्त्या चक्रमिवोपलभ्यमानं भ्रान्तिमव् भ्रमणोपरतौ न किञ्चित् स्व-
भावस्थत्वाद्, एवं सुप्तावस्थार्था मनस्तथोपलभते, तद्विरमे च तत्सर्वमिन्द्रजालप्रतिममिति कृत्वा त एव दरात् एव च मेढका इति, न चासिद्धो
हेतुर्यत् आह—व्यभिचारश्च स्वप्नस्य 'सदंसण'सि स्वात्मनोऽन्यत्र मेरुश्चित्रादौ दर्शनात्, स तत्रैव गत आसीदिति चेत्, न, इह व्यव-
स्थितैरिहोपलक्ष्यमानत्वात्, द्वयोश्चात्मनोरसंभवात्, प्रबुद्धस्येदानीं व्यभिचारमाह—उपधातानुग्रहाभावाच्च—अध्वानजनिवसेदाद्यभावादिति
गाथार्थः ॥ २२४ ॥ आह च—'इहे' त्यादि, गतायां, नवरं तद्वर्तमित्यध्वानगतमित्यादि भावनीयं, तस्मादसत्या स्वप्ने मनःक्रियेति
गाथार्थः ॥ २२५ ॥ आह चोदकः—किं नेयमस्य उत्थितस्यामृतः फलदर्शनात्, तथाहि—'दीर्घसंति'त्यादि, 'इश्यन्ते' उपलभ्यन्ते
कसचित्स्वप्नद्रष्टुः, न सर्वस्य, 'स्फुटं' स्पष्टं, के ? इत्यत आह—'हर्षविपादादयः' तत्र हर्षः—सुलब्धं प्रमाद्यजन्मेति प्रमोदः अहमस्मिन्
संसारे अलब्धजन्मेति विपादः, आदिशब्दादुन्मादग्रहमाध्यस्थ्यानि परिगृह्यन्ते, किञ्चिदस्य सतः ? इत्याह—'विबुद्धस्य' सुप्तो-
त्थितस्य सतः, किञ्चिदस्य ? इत्याह—स्वप्नानुभूतयोः सुखदुःखयो रगद्वेषादौ यानि 'लिङ्गानि' तच्चिह्नानि, तथा चानुभवः—
'स्वप्ने दृष्टो मयाऽद्य त्रिभुवनमहितः पार्श्वनाथः शिशुत्वे, द्वात्रिंशद्भूमिः सुरेन्द्रैरहमहमिकया स्नाप्यमानः सुमेरौ । तस्मान्मत्तोऽपि
धन्यं नयनयुगमिदं येन साक्षात् स दृष्टो, द्रष्टव्यो यो महीयानपहरति मयं देहिनां संस्मृतोऽपि ॥ १ ॥" इति हर्षः "प्राकारत्रय-

मुङ्गतीरणमणिग्रेहृत्प्रभाभ्याहता, नष्टाः क्वापि स्वेः कसा द्रुततरं यस्यां प्रचण्डा अपि । तां त्रैलोक्यगुरोः सुरेश्वरवतीमास्थायिकामेदिनीं,
हा ! यावत् प्रविशामि तवदधमा निद्रा क्षयं मे गता ॥ २ ॥” इति विषादः, उन्मादग्रहौ प्रतीतार्थौ, अत्यन्तकामोद्रेकचोद-
नाजनितत्वात्, माध्यस्थ्यं तु मुनेरिति गाथार्थः ॥ २२६ ॥ ‘न सिमी’त्यादि, न स्वप्नविज्ञानात् हर्षविषादादयो विरुध्यन्त
इति द्रुमः, कार्यस्य कारणाव्यभिचारित्वात्, जाग्रद्विज्ञानहर्षोदिवत्, के तर्हि विरुध्यन्ते ? इत्यत आह—‘क्रिया-मेरुशिखरप्राप्त्यादि-
लक्षणा फलं-कार्यं, तुशब्दः प्राप्यकारिताबीजं फलं नास्तीति विशेषणार्थः, वृत्तिः-व्युत्पत्तिलक्षणा मदः-सुरादिपाने, वधः-पीडा
शिरश्छेदादौ वन्धो निगडादिभिरादिशब्दः स्वभेदग्रन्थ्यापक इति गाथार्थः ॥ २२७ ॥ तत्रैतत् स्यात्—‘सिमि’त्यादि,
स्पष्टोऽक्षरार्थः, नवरमयमस्याभिप्रायः—यत्र व्यञ्जनविसर्गस्तत्र योपित्सङ्गमेनापि भवितव्यं, यथा विशिष्टमन्दारलतागुहोत्सङ्गाध्या-
सिनि भूभाग इति, तथा च स्वप्ने, तस्मादत्रापि तेन भवितव्यमिति कथं न प्राप्यकारि मनः ? इति ॥ २२८ ॥
अत्र ‘नासौ तदविनाभूत’ इत्यनैकान्तिकतां हेतोर्दर्शयन्नाह—‘सो’ इत्यादि, सः-व्यञ्जनविसर्गोऽध्यवसायकृतो न त्ववलासंस्कृत
इत्यभिप्रायस्तदप्राप्तेः, किमालजालचिन्तनादेव भवतीत्यत्र दृष्टान्तमाह—जाग्रतोऽपि यथा तीव्रमोहस्य तीव्राध्यवसानाद् भवति विसर्ग-
स्तामन्तरेणेति शेषः, तथा स्वप्न इति दार्ष्टान्तिकोपसंहार इति गाथार्थः ॥ २२९ ॥ तस्मादसत्या स्वप्नक्रियेति, एवं चैतत्—
‘सुरत’ इत्यादि, ‘इतरथा’ तत्सत्यत्वे सुरतसमागम(त)श्रुतेः सुरतप्रतिपत्तिस्तत्क्रियाप्रतिपत्तिः रतौ च सुखं प्रतीतमेव केषाञ्चिद् गर्भा-
धानं गर्भसम्बन्धः आदिशब्दाद् दौर्हृदादि परिगृह्यते, न च यतस्तानि तस्यास्ततो विफलः स्वप्न इति कुतः प्राप्यकारिता ? इति गाथार्थः
॥ २३० ॥ पर आह—‘नन्वि’त्यादि, ननु स्वप्नोऽपि कश्चित्सत्यफलो भवति, कः ? इत्यत आह—यो यथा दृष्टस्तथैव च फलदायी

देवताधिष्ठानाद्, उच्यते, ननु स्वप्ने निषिद्धं, स्वप्नेनयमितो (नायामांतं) ब्रूमः, किमित्यत आह-क्रिया-मेरुशिखरप्रवृत्तिरूपा, तथा क्रियाफलानि च-श्रमखेदादीनीति गार्थः ॥२३१॥ क्व पुनर्विधिः? इत्याह-‘जं पुणे’त्यादि, ‘जं पुण सुमिणे विभ्राणं तयानुभव-रूपं तं को निवारेह?’ति सम्बन्धः, तथा विबुद्धे तत्फलं च-हरिसविसादादि तं को निवारेह? चशब्दः ख्यायनार्थः, तथा सत्य-स्वप्नस्य च भाविनि फले निमित्तभावं को निवारयति?, न कश्चित् ॥ २३२ ॥ किं कारणं? यत्स्त्रिविधं निमित्तं-कायिकञ्चाक्रिम-नोभेदाद्, अत एवाह-‘देह’ इत्यादि, स्पष्टार्थः ॥२३३॥ अपृष्ट एवाधुना स्वरिराह-‘सिमी’त्यादि, ‘वा’ इत्यथवा स्त्यानर्द्धिसतः पुंसः व्यञ्जनावग्रहता भवेत्, एतच्च सामान्येन तावत्, किंविशिष्टस्य? इत्यत आह-स्वप्नमिव मन्यमानस्य, आह-यद्येवं सिद्धं साध्यमस्माकम्, आचार्य आह-‘ण उ सा मणसो’ति न पुनरसौ मनसो व्यञ्जनावग्रहतेति, अत एव पूर्वोद्धे इयग्रहणं कृतं, एत-दुक्तं भवति-नासौ स्वप्नो निद्रात्वान्नाप्यसौ व्यञ्जनावग्रहता तस्य श्रोत्रेन्द्रियादिसम्बद्धत्वाद्, आह च-सा श्रोत्रेन्द्रियादीनामेव, स्वशुशब्दस्यैवकारार्थत्वे सति विद्वक्कमत्वात् ॥ २३४ ॥ तस्याध्यामून्मुदाहरणानि, तद्यथा-‘पुग्गले’इत्यादि, निपीथे वक्ष्याम इति, ॥ २३५ ॥ तदेवमनेन ग्रन्थेन पूर्वपक्षगाथापूर्वाद्वैमपाकृतं, अथ द्वितीयमपाकुर्वन् दृष्टान्तमाह-‘जह’इत्यादि, ‘यथा’ येन प्रकारेण देहादनिधरितं सत् चक्षुर्लोको जल्पति-चन्द्रं गतमिति, निमित्तबन्धनमेव रूढं, ‘मनसोऽवि तह’ति तथा मनसोऽपीहस्यस्यैव बहि-निर्गमनं रूढम्, एवं यात्विति चेत् न च सर्वा रूढिः सत्येति, ‘वटे वटे वैश्रवण’ इत्यादिलोकरूढेर्न्यभिचारदर्शनाद् रूढिमात्रत्वा-द् अतो न मनसोऽसौ अप्राप्यग्राहकत्वात् चक्षुष इवेति स्थितम् ॥२३६॥ आह-अद्यापि हेतोरगमकत्वात् दुष्टा प्रतिज्ञेत्याह-‘विसय’ इत्यादि, ‘विषयं’ मेरुशिखरादिस्थजिनप्रतिमादि अग्निजलादिकं वा ‘असम्प्राप्तस्यापि अग्राप्य गृह्णतोऽपीति भावना,

‘संविद्यते’ योक्ष्यते, कोऽसात्रित्याह—‘व्यञ्जनावग्रहो’ द्रव्योपादानं ‘मनसो’ द्रव्यमनसः, अपरया भङ्गयेति शेषः, तेनैतदुक्तं भवति—
यथा जीवस्य श्रोत्रेन्द्रियेण ग्राह्यव्यञ्जनादानमिष्यते एवं जीवस्यैव नोद्दिन्द्रेण ग्राह्यवस्तुव्यञ्जनादानमुत्पश्यामः, कुतः? इत्याह—‘यत्’
यस्मात्सर्व एव उपयोगः स्पर्शनादिमनोज्ञः छद्मस्थस्य ‘असंख्येयसामयिकः’ असंख्येयसमयनिष्पत्तिरुक्तो भगवद्भिः, ‘बुध्यमाणे न
जाणइ’ति वचनात्, यदि नमैवं ततः किं?, अत आह—‘जं च सख्वेसु समयेसु’ति, यस्माच्च द्वयादिष्वसंख्येयमानेषु समयेषु,
किमत आह—‘मणो’ इत्यादि, ‘मनोद्रव्याणि’ मनोदलिकानि ‘गृह्णाति’ आदत्ते, मन्ता इति शेषः, तथापि किमत आह—‘दृढ्वाइ’
च वंजणं भणियं’ त्वयैव, सम्बन्धो वा ग्राह्यग्राहकयोः, अतो येन कारणैवं तेन ‘तयं’ व्यञ्जनोपादानं ‘युज्यते’ घटते मनसोऽ-
नया भङ्ग्या, नो चेत् न क्वचिदसावेष्टव्यः, प्रतिसमयद्रव्योपादानेऽप्यभावात् मनसीवेति निवृत्तेदानीं व्यञ्जनानग्रहवाञ्छेति गाथार्थः
॥२३८॥ अथ प्राप्यकारित्वमङ्गीकृत्यापरैयव भङ्ग्या अस्य एनं पर एवाह—‘देहा’ इत्यादि, दिह्यत इति देहस्तस्माद्देहादनिर्गतस्यापि,
मेरुशिखरादिं प्रतीति सामर्थ्याद् गम्यते, स्वः कायः स्वकायः तस्मिन् हृदयादि तत् ‘विचिन्तयतः’ समालम्बतः, प्रतिसमयोपचीयमान-
मनोद्रव्यैरिति हृदयम्, ‘द्वेयस्यापि’ हृदयादेः ‘सम्बन्धे’ संयोगे, हृदि मनोद्रव्याभिश्चेषे सतीतियावत्, ‘व्यञ्जनं’ व्यञ्जनोपादानं ‘एवमपि’
अनयाऽपि भङ्ग्या ‘से’ तस्य मनसो ‘युक्तं’ घटमानं, नो चेत् उक्त एव दोष इति पूर्वपक्षः ॥२३६॥ अथ प्रथमपक्षमधिकृत्याचार्य आह—
‘गज्जक्षसे’त्यादि, इहाद्यनिकल्पोऽयुक्तो, मनसः श्रोत्रादिसाधर्म्यायोगात्, तथाहि—‘ग्राह्यस्य’ आलम्ब्यस्य सम्बन्धनां व्यञ्जनानां
यद् ग्रहणं स व्यञ्जनावग्रहो मतः स्पष्टतरसगन्धशब्दद्रव्याणामिवेति जानाति भगवानपि, अत्र तु नायं न्यायोऽस्ति, यतः ‘ग्रहणं मणो
नो गेज्जं’ति ‘न मनो ग्राह्यं’ न मन आलम्ब्यं, तस्य मेरुदिशिखराध्यासितत्वात्, किं तर्हि मनः? इत्यत आह ‘ग्रहणं’ गृह्यते—परि-

च्छिद्यतेऽनेनेति ग्रहणं, कुत एतत् ? मनःशक्तिसामर्थ्यात्-प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यकर्णैः प्रतिसमयमेव वाक्यार्थपरिच्छेदभावात्, न चावद्रमूलत्वात् कथमादिसमये वहिः प्रवर्त्तत ? इति चोदनीयं, मनःपर्याप्त्यनुगृहीतत्वेन दक्षत्वात्, तदिदमेतेषां करणत्वेनादिचोचं परिहृत्य निगमयन्नाह-अतः 'को भागः' कोऽवसरः 'व्यञ्जने' व्यञ्जनावग्रहभवने ? तस्य प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यराशेः करणत्वात्, ततश्च न व्यञ्जनावग्रहाभावोऽप्यन्यत्रेति । यद्योक्तं द्वितीयधिकल्पे तत्रापि स्वकायदेशसम्बन्धमात्रात् प्राप्यकारित्वमवसातुं न युक्तं, मयस्य मनसस्तदभिन्नत्वात्, भेदे सति प्राप्यकारित्वशब्दार्थोपपत्तेः, अतः पारिशेष्याद् वाक्यवस्त्वपेक्षयैव प्राप्याप्राप्यकारिचिन्तेति किं मृधा खिद्यते भवानिति चोद्यद्वयव्युदासः ॥ अमुमेवार्थमुत्तरवस्तुव्युत्पादनार्थमाह, अयिब- 'तदेसे'त्यादि । स चासौ देशेति तद्देशः स्वकायदेशः हृदयादिग्राह्यधर्मी तस्य चिन्तनं-मनसा मननमिति तद्देशचिन्तनं तस्मिन्स्वदेशचिन्तने, प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यैरिति गम्यते, 'होल्ल वंजणं' स्यात् व्यञ्जनं तद्देशग्राह्यधर्मिव्यञ्जनोपादानं, यदि किं स्यादित्याह- 'जति तओ' नि यदि तत् मनः मयसमये 'तमर्थे हृदयार्थे न गृहीयात्, गृह्णाति च, अन्यथा दोषसद्भावप्रसङ्गात्, तदेवं तत्प्रथमग्रहणतो द्वितीयचोद्यस्यापि स्पष्टतरेण वचनेनामाधुतामुपदर्श्य निगमयन्नाह-तस्मान्न व्यञ्जनं प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यराशेर्हिदेशावलम्बिनः, तस्मादन्यत्रापि नान्येन्द्रियेषु व्यञ्जनावग्रहप्रसङ्गः, प्रयोगः-हृदेशसम्बन्धेऽपि मनसो व्यञ्जनावग्रहो नास्ति अनुपलम्भकालासम्भवात् स्वविषयसम्बन्धे चक्षुष इव व्यतिरेकेण श्रोत्रं, न चाप्राप्यकारिणी चक्षुःश्रोत्रे इति व्यतिरेकासिद्धिबोदनीया असत्पक्षत्वादस्येति माथार्थः ॥ २४१ ॥ अथ कोऽसावुत्तरमावार्थः ? इत्यत आह-'समये'त्यादि, 'होर्द'त्यादि, अस्याश्रयोजनया व्याख्या-तत्र 'जेण'चि येन कारणेन मनःशक्तिमान् जीवः 'समये २' समयं २' प्रति 'गृह्णाति' आदौ स्वीकरोति 'द्रव्याणि' मनोदलिकानि, सर्वलो-

कापत्रमनोद्रव्यवर्गणाभ्य इति गम्यते, तथा 'गन्तुते च तमर्थ' पर्यालोचयति च तमर्थं मेवादिकं तैः येन समये २ इति वर्तते, एष ताव-
त्सिद्धान्ताभिप्रायः, ततः किमित्यत आह- 'पठमाओ होइ मणोवावारो' चि, तिष्ठतु सांन्यासिकं तावदिति वक्ष्यामः
अथ द्वितीयमुपन्यस्योत्तरमाह- 'जं चिदिओयोगेऽवि' चि यच्चन्द्रियोपयोगेऽपि- यस्माच्च श्रोत्रेन्द्रियाद्युपयोगमात्रेऽपि सत्यसंख्येय-
समयभावनि प्राप्तु पुनः पञ्चात् व्यञ्जनावग्रहेऽतिश्रान्ते सति, किमित्यत आह- 'होइ मणोवावारो' चि भवति मनसो व्यापारः
प्रयोषशक्तिरितियावत्, कदा चेद् उच्यते- अर्थावग्रहणसमय इति गम्यते, 'जाहे हुंति करेइ' चि वचनात्, अयं च द्वितीयः सिद्धान्त-
भिप्रायस्तस्मान्न मनसः खल्वसंबेदनकालोऽस्ति, यदि पुनर्मनसोऽपि व्यञ्जनावग्रहः स्यात् तत इन्द्रियं प्रति स्याद्, इन्द्रियव्यञ्जना-
वग्रहेण सहाबुद्धिः स्यादिति भावनीयम्, ततश्चेन्द्रियानिन्द्रियपरिकल्पनमनर्थकं स्यात्, एतदुक्तं भवति- यदि व्यञ्जनावग्रहे इन्द्रिय-
मात्रस्यैवोपयोगः स्यादर्थविग्रहे तस्योस्ततो मनसोऽनवग्रहात् स्यादिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्ता, नान्यथा, तथा यद्यस्यायं स्यादष्टाविं-
शतिविधता च मतेर्हीयते, नन्वेवं स्यात् २९ एवं वा ३२, इन्द्रियनिरपेक्षस्य मनसः प्रवर्तमानस्य प्रथमसमयभावनि व्यञ्जनावग्रहे
प्रक्षिप्ते एवं २९, तथेन्द्रियजाद्वत्वारो मनसाऽपीन्द्रियानुगताद्वत्वार एवं ३२, अतः येन कारणेनास्य व्यञ्जनाभ्युपगमेऽमी दोषाः तत
उच्यते- प्रथमादेव ततो- मनःसमाधानसमयाद् भवति तदर्थग्रहणं- भवति तद्विषयावग्रहणं, इत्यमेवेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्ताद्युपपत्तेः, इत्थं
चेतद् यतस्तत् मनोज्ञ्यथा- प्रथमसमयव्यापारार्थग्रहणमन्तरेण 'न प्रवर्तते' न प्रसरेत्, कुतः ?- सङ्कल्पमयत्वाद्, आलोचनात्मकत्वा-
दित्यर्थः, अवधिवदिति साधर्म्यदृष्टान्तः, अयं चात्र पिण्डार्थः- यथा हि भाषको भाषयन् गृह्णाति भाषते चेत्येवं मन्ता अपि मनन्
गृह्णाति मन्यते च, न पुनरन्यः कश्चित् प्रकृतोपधातकार्थपि व्यञ्जनादानकालोऽस्ति प्रथमादिसमयावग्रहादिसद्भावात्, उपयोगस्तु छद्मस्थ-

स सर्ववान्तर्मुहूर्त्तिक एव, ओत्रादिषु प्राय ईद्वान्तत्वात् अवध्यादिवधेवमेव विशेषप्राह्यपायान्तर्मुहूर्त्तप्रतिपादनवदिति जिनभटाचार्यपू-
ज्ययादा इति गायत्र्याचार्यः ॥ २४२-२४३ ॥ अपिच—'नैया' इत्यादि, ज्ञापय इति ज्ञेयं तस्मात् 'यद्' यस्मात् 'सो मणो'
तन्मनो लभते स्वरूपं प्राप्नोत्याविर्भावं, मनुते मन्यते वा मन इत्यस्य क्रियाशब्दत्वात्, काचिव ? इत्याह—प्रदीपशब्दाविव, तथाहि—
प्रकाशयत् प्रकाशकः स्वरूपतां लभते, अभिदध्याभिधानं स्वतत्त्वमान्नोति, क्रियाशब्दत्याम्भनआदीनां, अतस्तस्य मनसः असंकल्पि-
तानां—अनालोचितानां व्यञ्जनानां नास्ति ग्रहणमिति तदभावः, प्रयोगः—मनसो नानालोचनाकालोऽस्ति ज्ञेयादात्मलाभप्राप्तेः प्रदीप-
शब्दयोस्ति, यथा हि प्रदीपस्यानालोकनकालो नास्ति तमःप्रतिधातादात्मलाभप्राप्तेः शब्दस्य च निजार्थादात्मलाभात्, तद्वन्मनसो-
ऽप्यसौ नास्ति मन्यादात्मलाभात्, व्यतिरेकेण श्रोत्रं मनःपर्याप्तिकल्पं, तस्माच्च साध्यविकलो दृष्टान्तः, इतः स्थितमेतद् व्यवस्था-
नाच्च 'णयणमणोवज्जिदियमेदातो वंजणोगहो चण्ह' चि प्रतिष्ठितमिति गायार्थः ॥ २४४ ॥ अत्रैवं व्यवस्थिते प्रसङ्गसाधनवादी
परधोद्योपमाह—

जइ नयणिन्वियमप्पत्तकारि सव्वं न गिण्हए कम्महा ? । गहणागहणं किंकयमपत्तविसयत्तसामन्ने ? ॥ २४५ ॥
विसयपरिमाणमनिययमपत्तविसयंति तत्स मणसो ऽव । मणसोचि विसयनियमो न कम्मइ जओ स सव्वत्थ ॥
अत्थगगहणेसु मुग्घइ सन्तेसुचि केवलाइगम्मेसु । तं किंकयमगहणं अपत्तकारित्तसामन्ने ? ॥ २४६ ॥
कम्मोवयओव सहावओव नणु लोयणेचि तं तुल्लं । तुल्लो व उवालंभो एसो संपत्तविसण्डवि ॥ २४८ ॥
सामत्थाभावाओ मणो ऽव विसय परओ न गिण्हइ । कम्मवलओवसमओ साणुगगहओ य सामत्थं ॥ २४९ ॥

‘जती’त्यादि । नयनेन्द्रियमाभ्यां हेतुदृष्टान्ताभ्यामप्यकारि कस्मात् सकलं त्रैलोक्यं न गृह्णाति दृष्टान्तधर्मिमन इव ? अतः,
पथाद्धं स्पष्टम् ॥ २४५ ॥ तस्मात्—‘चिसये’त्यादि । ‘तस्स’चि तस्य चक्षुषो ‘विषयपरिमाणं’ आलम्बनपरिमाणं ‘अनियतम्’
अनन्तं अप्राप्तविषयत्वात् मनस इव, अत्राचार्यः साध्यविकलतां दृष्टान्तस्योद्भावयन्नाह—मनसोऽप्यप्राप्यग्राहिणो विषयेऽयं नास्त्येव,
यस्मान्न तत्सर्वत्र क्रामतीति ॥ २४६ ॥ तथाहि—‘अन्ते’त्यादि । ‘अर्थगहनेषु’ अर्थगुपितेषु वस्तुष्वगमगम्येषु ‘सत्स्वपि’ विद्य-
मानेष्वपि कस्यचिन्मतो ‘मुह्यति’ कुण्ठीभवति, तथा केवलादिगम्येषु च, अतोऽहमपि भवन्तं पृच्छामि—तर्किकं कृतं मनसोऽग्रहणं ?,
अतीन्द्रियैन्द्रियकाणां भावानां, कस्मिन् सतीत्याह—अप्राप्यकारित्वे सामान्ये ग्राह्याग्राह्येति गाथार्थः ॥ २४७ ॥ एवं पृष्ठः पर
आह—‘कम्मो’इत्यादि । कर्मोदयात् तत्त्वाभाव्याद्वाऽप्यकारित्वे सति ग्रहणाग्रहणं, स्वरिराह—ननु लोचनेऽपि तद्-ग्रहणाग्रहणं तुल्यं
कम्मोदययोश्च समावडव्यति, तदेवं अप्राप्यकारिणादिना प्राप्यकारिवाद्युक्तमसद्भावेन परिहृते प्राप्यकारिवादिनोऽप्यष्टुं दोषं गुणं वाऽ-
भिधिरसुराह—तुल्यो वा एष उपालम्भः—सर्वासर्वग्रहणलक्षणः प्राप्यकारिवादिनोऽपि भवतः, कस्मिन् सतीत्याह—‘संपत्तविसयेऽवि’सि
नयनमनसोः प्राप्तेऽप्यर्थ इत्युक्तं भवति, तथाहि—न यावता नयनमभिसम्बध्यते तत्सर्वमेव गृह्यते अज्ञानरजोमलशुलाकादिभिर्व्यभिचा-
रात्, मनसा त्वनवस्थानात् गृह्यते, गृह्यते च सम्बद्धमप्यनुभवति गाथार्थः ॥ २४८ ॥ अथ सद्भावमाह—‘सामन्ते’त्यादि । नयनं
विषयपरतो न गृह्णाति सामर्थ्याभावात् मनोवत्, साधितश्च दृष्टान्तः, सामर्थ्यासामर्थ्यमेव कुतः ? इत्याह—कर्मक्षयोपशमात् सामर्थ्यं
विषये तस्यैव वाऽक्षयोपशमादसामर्थ्यं विषये, तथा रूपालोकमनस्कारशुद्धाच्च सामर्थ्यं तस्यैव चानुग्रहादसामर्थ्यमिति गाथार्थः
॥ २४९ ॥ तदेवं बोधशेषं परिहृत्यास्मिन्नेवाधिकारे यत् सूत्रकारेणोपदिष्टं ‘वज्रणोग्गहस्स परवणं करिस्सामि पडिबोहगदिदंतेणं

मल्लगादिद्वेतेण य, से जहा नाम ए केयि इत्यादि २ जात्र जाहे तं वंजणं पूरियं होती'त्येतन्नुशोययिषुराह—

तोएण मल्लगंपिच वंजणमापूरियंति जं भणियं । तं दन्वमिदियं चा तस्संजोगो व न विरुद्धं ॥२५०॥
दन्वं माणं पूरियमिदियमापूरियं तहा दोण्हं । अवरोप्परसंसगो जया तथा गिण्हइ तमत्थं ॥२५१॥

सामस्रमणियेदसं सरुवनामाइकप्पणारहियं । जइ एवं जं तेणं गहिए सदेत्ति तं क्रिह पु ? ॥२५२॥

सदेत्ति भणइ यत्ता तम्मत्तं चा न सइबुद्धीए । जइ होइ सइबुद्धी ताडवाओ चेष सो होज्जा ॥२५३॥

जइ सइबुद्धिमेत्तयमवगहो तन्विसेसणमवाओ । नणु सइो नासइो न य रूवाई विसेमोड्यं ॥२५४॥

धोवमियं नायाओ संत्ताइविसेसणमवाओत्ति । तन्मेयावेक्खाए नणु थोवमियंपि नावाओ ॥२५५॥

इय सुयहुणाडवि कालेण सन्वमेयावहरणमसज्झं । तंमि हवेज्ज अवाओ सन्वो चिय उगगहो नाम ॥२५६॥

किं सइो किमसइोत्तडणीहिए सइ एय किह जुत्तं ? । अह पुन्वमीहिज्जं सदेत्तिमयं तई पुब्बं ॥२५७॥

किं तं पुन्वं गहियं जमीहओ सइ एव विज्जाणं । अह पुन्वं सामणं जमीहमाणस्स सदेत्ति ॥२५८॥

अत्थोगगहओ पुन्वं होयव्वं तस्स गहणकालेणं । पुन्वं च तस्स वंजणकालो सो अत्थपरिसुण्णो ॥२५९॥

जइ सदेत्ति न गहियं न उ जाणइ जं क एस सदेत्ति । तमजुत्तं सामणं गहिए मग्गिज्जइ विसेसो ॥२६०॥

सन्वत्थ देसयंतो सइो सदेत्ति भासओ भणइ । इहरा न समयमेत्ते सदेत्ति विसेसणं जुत्तं ॥२६१॥

अहच सुए चिय भणियं जइ कोइ सुणेज्ज सइमन्वत्तं । अब्वत्तमणिदेसं सामणं कप्पणारहियं ॥२६२॥

‘जती’त्यादि । नयनेन्द्रियमाभ्यां हेतुदृष्टान्ताभ्यामप्राप्यकारि कस्मात् सकलं त्रैलोक्यं न गृह्णाति दृष्टान्तधर्मिमन इव ? अतः,
पथादं स्पष्टम् ॥ २४५ ॥ तस्मात्—‘विसये’त्यादि । ‘तस्स’त्ति तस्य चक्षुषो ‘विषयपरिमाणं’ आलम्बनपरिमाणं ‘अनियतम्’
अनन्तं अग्राप्तविषयत्वात् मनस इव, अत्राचार्यः साध्यविकलतां दृष्टान्तस्पोद्भावश्चाह—मनसोऽप्यप्राप्यग्राहिणो विषयेऽयं नास्त्येव,
यस्मान्न तत्सर्वत्र क्रामतीति ॥ २४६ ॥ तथाहि—‘अत्ये’त्यादि । ‘अर्थगहनेषु’ अर्थगुणिलेषु वस्तुष्वगमगम्येषु ‘सत्स्वपि’ विद्य-
मानेष्वपि कस्याचिन्मनो ‘गृह्णसि’ कुण्ठीभवति, तथा केवलदिगम्येषु च, अतोऽहमपि भवन्तं पृच्छामि—तत्किं कृतं मनसोऽग्रहणं ?
अतीन्द्रियैन्द्रियकाणां भावानां, कस्मिन् सतीत्याह—अप्राप्यकारित्वे सामान्ये ग्राह्याद्यद्येविति गार्थार्थः ॥ २४७ ॥ एवं पृष्टः पर
आह—‘कम्मो’इत्यादि । कर्मोदयात् तत्सामान्याद्वाऽप्राप्यकारित्वे सति ग्रहणाग्रहणं, स्वरिराह—ननु लोचनेऽपि तद्-ग्रहणाग्रहणं तुल्यं
कर्मोदययोज्य समावड्यति, तदेवं अप्राप्यकारिणा प्राप्यकारिवाद्युक्तप्रसङ्गसाधने परिहृते प्राप्यकारिवादिनोऽप्ययं दोषं गुणं वाऽ-
भिधिरसुराह—तुल्यो वा एष उपालम्भः—सर्वसंग्रहणलक्षणः प्राप्यकारिवादिनोऽपि भवतः, कस्मिन् सतीत्याह—‘संपत्तविसयेऽवि’त्ति
नयनमनसोः प्राप्तेऽप्यर्थ इत्युक्तं भवति, तथाहि—न यावता नयनमभिसम्बध्यते तत्सर्वमेव गृह्णते अञ्जनरजोमलजलाकादिभिर्व्यभिचा-
रात्, मनसा त्वनवस्थानान्न गृह्णते, गृह्णते च सम्बद्धमप्यनुभवादिति गार्थार्थः ॥ २४८ ॥ अथ सद्भावमाह—‘सामत्ये’त्यादि । नयने
विषयपरतो न गृह्णाति सामर्थ्याभावात् मनोयत्, साधितश्च दृष्टान्तः, सामर्थ्यासामर्थ्यमेव कुतः ? इत्याह—कर्मक्षयोपशमात् सामर्थ्यं
विषये तस्यैव वाऽध्ययोपशमादसामर्थ्यं विषये, तथा रूपालोकमनस्कारानुग्रहाच्च सामर्थ्यं तस्यैव चाननुग्रहादसामर्थ्यमिति गार्थार्थः
॥ २४९ ॥ तदेवं चोपश्रुतं परिहृत्यास्मिन्नेवाधिकारे यत् स्रक्कारेणोपदिष्टं ‘वज्रणोऽगहस्त परवृणं करिस्तामि पट्टिबोहगदिदंतेनं

मल्लगादिद्वेतेण य, से जहा नाम ए केयि इत्यादि २ जाव जाहे तं वंजणं पूरियं होती'त्वेतच्छुशोययिपुराह—
तोएण मल्लगंपिव वंजणमापूरियंति जं भणियं । तं दच्चमिदियं वा तत्संजोगो व न विरुद्धं ॥२५०॥
दब्बं माणं पूरियमिदियमापूरियं तहा दोण्हं । अवरोप्परसंसग्गो जया तथा गिण्हइ तमत्यं ॥२५१॥
सामन्नमणिद्वेसं सरूवनामाइकप्पणारहियं । जइ एवं जं तेणं गहिए सदेत्ति तं किह णु ? ॥२५२॥
सदेत्ति भणइ वत्ता नम्मत्तं वा न सहबुद्धीए । जइ होइ सहबुद्धी ताड्वाओ चैव सो होज्जा ॥२५३॥
जइ सहबुद्धिमेत्तयमवगहो तच्चिसेसणमवाओ । नणु सद्दो नासद्दो न य रूवाइ विसेमोड्यं ॥२५४॥
धोवमियं नावाओ संत्वाइविसेसणमवाओत्ति । तब्भेयावेक्खाए नणु धोवमियंपि नावाओ ॥२५५॥
इय सुयहुणाडवि कालेण सव्वमेयावहारणमसज्झं । तंम्मि हवेज्ज अवाओ सव्वो चिय उग्गहो नाम ॥२५६॥
किं सद्दो किमसद्दोत्तण्णीहिए सह एव किह जुत्तं ? । अह पुब्बमीहिज्जं सद्दोत्तिमयं तई पुब्बं ॥२५७॥
किं तं पुब्बं गहियं जमीहओ सह एव विघ्नाणं । अह पुब्बं सामणं जमीहमाणस्स सद्दोत्ति ॥२५८॥
अत्थोग्गहओ पुब्बं होयव्वं तस्स गहणकालेणं । पुब्बं च तस्स वंजणकालो सो अत्थपरिसुण्णो ॥२५९॥
जइ सद्दोत्ति न गहियं न उ जाणइ जं क एस सद्दोत्ति । तमजुत्तं सामण्णे गहिए मग्गिज्जइ विसेमो ॥२६०॥
सव्वत्थ देसयंतो सद्दो सद्दोत्ति भासओ भणइ । इहरा न समयमेत्ते सद्दोत्ति विसेसणं जुत्तं ॥२६१॥
अहव सुए चिय भणियं जह कोइ सुणेज्ज सहमव्वत्तं । अव्वत्तमणिद्वेसं सामणं कप्पणारहियं ॥२६२॥

अहव मई पुवंचिय सो गहिओ वंजणोगहे तेणं । जं वंजणोगहम्मिऽवि भणियं विण्णणमव्वत्तं ॥२६३॥
अत्थितयं अव्वत्तं न उतं गिण्हइ सयंपि सो भणियं । नउ अगहियम्मि जुल्लइ सद्धोत्ति विसेसणं बुद्धी ॥२६४॥
अत्थोत्ति विसयगहणं जइ तम्मिचि सो न वंजणं नाम । अत्थोगहो चिय तओ अविसेसो संकरो वावि ॥२६५॥
जेणऽत्थोगहकाले गहणेहावायसंभवो नत्थि । तो नत्थि सद्धुद्धी अहऽत्थि नावगगहो नाम ॥२६६॥
सामणतयणविसेसेहावज्जणपरिगहणओ से । अत्थोगहेगसमओवओगबाहुल्लमावणं ॥२६७॥

‘तोयेणे’त्यादि । ‘जं भणियं’ यदुक्तं स्तनकारेण, किं तदित्याह-व्यञ्जनमापूरितमिति, केन किंवदित्याह- तोयेनेव ‘मल्लकं’ शरावं तत्र तव द्रव्यं इन्द्रियं वा तयोः वा सम्यग् इति सर्वथाऽप्यविरोध इति गाथार्थः ॥ २५० ॥ कथमित्यत आह-‘दब्ब’मित्यादि । यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा ‘जाहे तं वंजणं पूरियं होइ’ति कोऽर्थः ? इत्यत आह-‘माणं पूरियं’ति, तत्प्रमाणं प्रभू-वीटृत्वेन स्वप्रमाणमानीतम्, तत्स्वविषयव्यक्तौ स्पष्टीकृतमितियावत्, यदा त्विन्द्रियं तदा ‘जाहे तं वंजणं पूरियं होइ’ति कोऽर्थः ? इत्यत आह-‘जाहे तं वंजणं पूरियं होइ’ति द्वयोरपि मिथो यदा सम्बन्धोऽधिक्रियते तदा ‘जाहे तं वंजणं पूरियं होइ’ति अङ्गाङ्गीभावमानीतमनुपकृतं यदा भवति, इयं व्यञ्जनावग्रहपरिसमाप्तिः ॥ ‘ताहे हुंति करेइ’ति व्याचिख्यासुराह-तदा त्रिप्रकारेण्यञ्जनावग्रहोचहकालं ‘गृह्णाति’ आलम्बते तमर्थं व्यञ्जनार्थमिन्द्रियमनोव्यापारेणेति गाथार्थः ॥ २५१ ॥ इमिति कुर्वन्, किं-विशिष्टं तं गृह्णाति ? इत्यत आह-‘सामण’ मित्यादि । ‘सामान्यं’ रूपादिभ्योऽव्यवच्छिन्नं स च सामान्यो गोत्यादिरपि चाच्यो भवत्यत आह-‘अनिर्देश्य’ अनभिलाष्यं, अनभिलाष्योऽपि कैश्चिन्निरूपणानुस्मरणविकल्पविशिष्ट एव गृह्यते अत आह-‘स्वरूपनामा-

दिकल्पनारहितं' तत्र स्वरूपकल्पना शब्द इति नामजातिगुणक्रियाकल्पनास्तु प्रसिद्धा एव, भेदाभिधानं च स्वरूपकल्पनाया अन्तस्तत्त्व-
ज्ञापनार्थं, एतदुक्तं भवति-सकलविशेषानवगुण्ठितत्वेनानारूपेयमित्यर्थः, कुत एतत् ? 'न उणं जाणइ के वेस सदाति'ति वचनात्, एव-
मुक्ते सत्याह चोदकः- 'जइ एवं'ति यद्येवं तदेत्येवमादि तो 'जं'ति जं सुत्ते भणियं, किं तदित्याह- 'तेणं गहिते सदे'ति, 'तेणं
सदाति उगहिते, ण उणं जाणइ के वेस सदे'चि, 'तं कहणु'ति तत् कथं स्रत्रमविरोधेन यास्यति ? एवमवग्रहं व्याख्यानयतस्तवे-
ति मन्यते ॥ २५२ ॥ आचार्य आह, यतः- 'सदेस्ती'त्यादि । शब्द इति- एवं भणति वक्ता- अवग्रहप्रज्ञापको, न श्रोता, 'तस्मत्तं' अ-
थवा तेन श्रोत्रा शब्दमात्रमवगृहीतं, अत्रोपविशेषविशुक्लमनारूपेयं वस्तुमात्रमित्यर्थः, कुत एतदिति चेत्, इतिकरणनिर्देशात्, अन-
भिमतप्रतिषेधमाह- 'ण सददुद्धि'ति न शब्दोऽयमिति बुद्ध्या तेन तदवगृहीतं, एकस्मात्पिकत्वात् तस्य, एवं चैतदङ्गीकर्तव्यं,
अन्यथा यदि स्यात् शब्दबुद्धिः- शब्दोऽयमिति धीस्तस्य तस्मिन्ततः कोऽन्यायः स्यादित्यत आह- ततोऽप्याय एवासौ स्यात्, ततश्च
पोडशभेदमात्रं श्रुतनिश्चितं स्यात्, सर्वत्रार्थविग्रहेहयोः पतितत्वादिति गार्थार्थः ॥ २५३ ॥ यदुक्तं प्राक् 'तं णो बहुदोसभावाड'ति
तदिदानीमवसरायात्वादुच्यते, अत्राह परः- ननु विवक्षिताद्यसमय एव रूपादिव्यपेक्षेन शब्दोऽयमिति प्रत्ययोऽवग्रहज्ञानमस्तु, तदुत्त-
रोत्तरकालभावी तु शास्त्रोऽयमित्यपायः, सति चैवं यथाश्रुताश्चरव्याख्या लभ्यते- उत्तरालापकस्य च सम्बन्धयता प्राप्नोति, यदाह-
'तेणं सदाति उगहिते ण उणं जाणइ के वेस सदे तओ ईहं पविसती' त्येवमादि सुस्थिएमति स्यात्, इदमाचार्यः प्रत्यनुभाष्यानवस्था-
नमत्राह- 'जती'त्यादि । यदि भवतो भगवदाज्ञामतिक्रम्य शब्दबुद्धिमात्रकं- शब्दोऽयमिति विज्ञानमवग्रहः श्रुतनिश्चिताद्यभेदः तद्वि-
शेषणं तु शास्त्रोऽयमिति तु विज्ञानमपायो वर्तते तत्, ननु शब्दोऽयं नाशब्दो- यतो नैव रूपादिः, अयं विशेषो वर्तते, ततश्च न काश्चिद् भवतो-

ऽवग्रहो नाम, प्रथममेवापायमवनात्, 'सहबुद्धिमेतत्प्रथमवग्रहे'त्यभ्युपगमादिति गार्थार्थः ॥२५४॥ अत्र परेऽस्यवावग्रहतामन्यस्य चापायतां दर्शयन्नाह—'थोव'मित्यादि। इदं शब्दबुद्धिमात्रकं स्तोकत्वादल्पविशेषत्वाद् नापायः, किन्तु अवग्रह इति भावना, कस्तुह्यपायः ? इत्यत आह—शब्दोऽयमिति विशेषणविशिष्टं यत् ज्ञानं तदवाय इति, उच्यते, यदि यद् यत् स्तोकं तन्नापाय एवं तर्हि निवृत्तेदानीं भवतोऽपायज्ञानस्य वार्त्ता स्तोकत्वाद्, आह च—तद्भेदापेक्षातः—शाङ्खभेदापेक्षायाः, ननु इदमपि शाङ्खोऽयमिति ज्ञानं भवतो नापायः, 'थोव'ति स्तोकत्वात्, प्रयोगः—शाङ्खशब्दोऽयमिति ज्ञानमपायो न भवति उत्तरोत्तरविशेषाकांक्षित्वाच्छब्दोऽयमिति ज्ञानवद् ॥ २५६ ॥ अत एवाह—'इय' इत्यादि। एवमभिहितभाषप्रयोगमावनाया सुबहुनाऽपि कालेन सर्वेणाप्यायुषा सर्वे ये शङ्खगता भेदा—विशेषास्तदवधारणे 'असाध्यं' अशक्यं कर्तुं, यत्किंचिद्विशिष्टमित्यत आह—'यत्र' भेदावधारणे यत्र भेदाकांक्षानिवृत्तौ 'भवेत्' संपद्येत अपायः—एकपक्षनिक्षेपक्षमः प्रत्ययः, अनन्तत्वात् तद्भेदानां, तस्मात् सर्व एव प्रत्ययोऽवग्रहो नाम प्रसजति, सर्वस्य स्तोकविषयत्वात्, न 'थोवमिणं नावायो', किं तर्हि ? अवग्रह एवेत्यभ्युपगमादिति गार्थार्थः ॥ २५६ ॥ अपिच शब्दबुद्धिमात्रकावग्रहादिन् !—'कि'मित्यादि। 'किं सहो किं मसहो' इति एवमन्तर्मुहूर्त्तमात्रं कालं 'अनीहिते' अपर्यालोचिते अन्यव्यतिरेकाभ्यां शब्द एवायं न रूपादिरिति, 'कथं' केन प्रकारेण युक्तं ? नन्याद्यसमयेऽपायज्ञानमयुक्तमनीहितत्वात्, किमिति मोहमाश्रितो देवानां प्रियः ? तदेवं परस्मै उपालम्भं दत्त्वा तदभिप्रायेणाह—अथ मन्यसे 'पूर्वे' प्राक् 'ईहिऊणं' ईहित्वा पश्चाच्छब्द इति ज्ञानं भवति, यथेयमभिवाद्यसे, यतः 'तर्हि' असौ ईहा 'पूर्वं' प्रथमं तावच्छब्दज्ञानात्सकाशात् सिद्धा, एतावन्मया भवतः सकाशाच्छब्दं, इदानीं पृच्छामि भवन्तम् ॥२५७॥ 'किं त'मित्यादि, किं तदीहायाः प्राग्गृहीतं यदीहमानस्य—आलोचयतः शब्द एवायमिति विज्ञानमादिममय एव जायते इत्युच्यते, तदेवं क्षुभित-

स्योत्तरप्रदानासामर्थ्यं ज्ञात्वा तन्मुखविभाषयिषयाऽर्थाविग्रहसाधनमाह-अथ ग्राक् सामान्यं गृहीतमिति वर्तते, यदीहमानस्य शब्द इति विज्ञानं जायते प्रथमसमय इति ॥ २५८ ॥ अथ परं समयग्राह-‘अन्त्यो’ इत्यादि, यद्येवं ततस्तस्य ग्रहणकालेन अर्थाविग्रहात् पूर्वमादौ भवितव्यमन्यधानवकाशत्वादर्थाविग्रहानभ्युपगमाच्च, ततः किमिति चेत्पूर्वं च-ग्राक् तस्यावग्रहस्य व्यञ्जनकालः-पुद्गलादानकालः, ततोऽपि किमित्यत आह-स चार्थोपलब्धिश्च इन्द्रियमात्रव्यापारत्वात्, अतस्तत्रापि न सामान्यमात्रग्रहणं, उच्यते चैतत् त्वया-‘पुब्बं सामणं गहियं जमीहमाणस्स सरो’ति वचनात्, तस्मात् पारिशेष्यादर्थविग्रह एव सामान्यग्रहणं ततस्तदन्वयव्यतिरेकालोचनमीहाऽन्तर्गृह्यं ततोऽपायोऽन्तर्गृह्यमेव ततो धारणेत्ययं प्रवृत्तिक्रमः किमन्यथा कुचिन्तिकेति, तस्मात् ‘सदेति’ भणति च-‘ति स्थितं, प्रथमसमये शब्द इत्येवमग्रहणादिति पौर्यापर्यमिति गार्थार्थः ॥ २५९ ॥ तदेवं प्रबोधितोऽप्यनन्तरस्वप्नावयवमधिकृत्य वासनापरीवः पुनरप्याह-‘जई’त्यादि । ओ ! यदि कुमितिकरणसमय एव तेन प्रबोध्यमानश्रोत्रा शब्दोऽयमिति न गृहीतं तद्वस्तु ततः ‘ण उण जाणइ के वेस सदे’ति, ‘ज’ति यस्त्वेषोऽपदिष्टं तत्किमित्यत आह-‘तदयुक्तम्’ अघटमानकं त्वयाऽऽख्यातं भवति, न चैतद्, गणधरवचनत्वात् तस्य, तस्मान्मदभिप्राय एव श्रेयान्, तथा च ‘सामान्ये’ शब्दमात्रे रूपादिव्यवच्छिन्ने ‘गृहीते’ निश्चिते सति पश्चात् ‘मृग्यते’ अन्वियते ‘विशेषः’ किमयं शास्त्र आहोमिच्छार्हः ? इति, न चेदेवं स्वप्नमसाद्यु, अर्थशून्यत्वाद् भयदभिप्रायप्राप्ति-लोभ्यादिति गार्थार्थः ॥ २६० ॥ उच्यते-‘सद्वन्त्ये’त्यादि । ‘सर्वत्र’ स्वप्नावयवे पूर्वोत्तरे च ‘दर्शयन्’ प्रज्ञापयन्नवग्रहस्वरूपं शब्दः शब्द इति-एवं ‘मापको भणति’ प्रज्ञापको भणति, नतु श्रोतेति, केयमनभिज्ञता भवतः ? इत्थं चैतद्, इतरथा यदीदं श्रोतृवचनं स्यात् ततो न समयमात्रेण व्यञ्जनावग्रहपूर्णमात्राच्छब्दोऽयमिति विशेषणं युक्तं, तीर्थकसादिभिरनुवृत्तत्वादसम्भवात्, निमाल्यतां चैतत्

स्यमप्यक्षिणी निमील्य किमहं युक्तवाद्ययुक्तवादी वेति, न हि जानानैर्वस्त्वपलापः कर्तुं शक्यत इति चेत्, ननु यदि भवतोऽसद्-
ग्राहस्ततोऽयं सांव्यवहारिको भविष्यतीति मा त्वरिष्ठा इति गार्थार्थः ॥२६१॥ अत्रैव सौत्रं परिहारमाह—‘अथवे’त्यादि । अथवा प-
टन्तमूलं! श्रुत एवेतत् भणितं यदुत भागर्थविग्रहः, कतमेन सूत्राधिवेनेति तदुच्यते—आधेन, कथासावित्यत आह—‘जह कोई सुणेज्ज स-
इमव्यत्ते’ तच्चैदं सूत्रं—“से जहा नामए केद पुरिसे अव्यत्तं सद् सुणेज्जा” पुनश्च ‘तेणं सदेत्ति उग्गहिए, न उण भेयमाइ जाव तओ णं
घोरे संदेज्जं वा असंसेज्जं वा कालं’ति, तत्राव्यक्तमिति किमुक्तं भवति इत्यत आह—अव्यक्तं—अनिर्दिष्टं सामान्यं—कल्पनादिर-
हितं ह्रुमिति समयेऽयं श्रोताऽवगृह्णातीत्येतच्चोक्तमेवेति, एतदपि कुतः? इति चेदग्रहस्यानाकारोपयोगेऽन्तर्भूतत्वाद्, अनाकारोपयोगस्य
चाप्यस्तविषयत्वात् सामान्यमात्रविषयत्वादिति भावनेति गार्थार्थः ॥२६२॥ हरिरेव परामिमायमाशिशङ्कयिपुराह—‘अहवे’त्यादि ।
अथ चेत्स्यान्मतिर्भवतः प्रागेव सोऽव्यक्तः शुब्दो ‘गृहीतः’ उपात्तो ‘व्यञ्जनावग्रहे’ ‘व्यञ्जनावग्रहेलायां’ ‘तेन’ श्रोत्रेति, कुत एतत् ज्ञायते?
इत्यत आह—‘जं वंजणोगाहंमिषि भणियं विण्णाणमव्यत्तं’ त्वयैवेति स्मर्यतां, ‘सुचमचादिसुहुमबोहोच’त्ति वचनात्, तथा स्याद् यथा-
श्रुतमेव दृग्रमस्तु आद्यालापकस्याव्यक्तग्रहणविषयत्वादिति गार्थार्थः ॥ २६३ ॥ उच्यते—‘अस्थी’ स्यादि । अयमत्र पौर्वापर्यानु-
विद्धो भागार्यो भारनीयः, तथाहि—अस्ति तदव्यक्तं श्रोतव्यञ्जनावग्रहे ज्ञानं, न तस्यास्माभिरिदानीमपि भवत्कचगृहीतैरपलापः क्रि-
यते, किन्तु नन्यात्मनीनमप्यमौ श्रोता तत् गृह्णातीत्येतदपि स्मर्यतां भणितं प्रागस्माभिः, ततश्च ‘सुत्तादयो सयं चिय विन्नाणं नाव-
युज्जंति’त्ति वचनात्, ‘न सो तेण वंजणोगाहे गहिओ’त्ति बोधनिवृत्तिः । तत्रैतत्स्याद्—असौ व्यञ्जनावग्रहेऽव्यक्ततया गृहीतोऽपि त-
भागमममेव व्यक्ततया गृहीष्यत इत्यत आह—‘न च’ नैव अगृहीतेऽव्यक्ततया सामान्ये न ‘युज्यते’ घटां याति, केत्याह—शब्द-

इत्येवं विशेषणं—रूपादिव्यवच्छेदनं या लभते बुद्धिः सा, नमिति लोपाद्वा शब्द इत्येवं विशेषेण रूपादिव्यवच्छेदेन शब्द इति बुद्धिः विशेषबुद्धिरिति, तस्यास्तृतीयस्थानभावित्वादिति गार्थार्थः ॥२६४॥ यदि पुनर्व्यञ्जनादानकालेऽप्यव्यक्तग्रहः स्यात् कु इव तर्हि दोषः स्यादत आह—‘अत्योत्ती’त्यादि । अर्थ इति विषयग्रहणं—अर्थ इत्यव्यक्तशब्दाख्यार्थसंवेदनमुच्यते, ततश्च ‘जति तंमिबि’ति यदि तत्रापि—व्यञ्जनादानकाले ‘सो’ति अव्यक्तशब्दग्रहः ततो न व्यञ्जनं नाम, निवृत्तेदानीं व्यञ्जनाग्रहवर्तित्यभिप्रायः, यत्तदर्थविग्रह एवासौ वर्तते, अव्यक्तग्रहणात्, सूत्रप्राभाष्यात् तथाऽप्यसावस्त्वेवेति चेदत आह—‘अविशेषः’ अनानात्वं तयोरितरेतरावृत्त्यस्यैव तदर्थविग्रह इति चेदेवं सङ्करस्तर्हि, अन्योऽन्यासक्तत्वान्मेचकमणिप्रभावदिति गार्थार्थः । यतश्चैवमप्यमी वृत्त्यस्यैव तदर्थविग्रह इति चेदेवं सङ्करस्तर्हि, अन्योऽन्यासक्तत्वान्मेचकमणिप्रभावदिति गार्थार्थः ॥ २६५॥ अतः—दोषा अतो व्यक्तपक्षोऽप्यसाधुः, तथाहि—समुच्चयग्रहणेहापायाख्यकरणत्रयादेव व्यक्तशब्दबुद्धिर्भवति, नान्यथेति ॥ २६५॥ अतः—‘जेने’ त्यादि । ‘वेनार्थविग्रहकाले’ येनाव्यक्तध्वनिश्रवणवेलायां ग्रहणेहापायसम्भवो नास्ति साकल्येनेति मन्यते उत्सिद्धान्तत्वात्, ‘तो’ तेन कारणेन ‘नास्ति’ न विद्यते ‘शब्दबुद्धिः’ शब्दापायः, व्यञ्जनावग्रहचरमसमय इति प्रक्रमः, अथास्त्यत्र सा व्यञ्जनादानकाल एवाव्यक्तस्य गृहीतत्वादिति ततो नासावग्रहो नाम, किं तर्हि ?—अपाय एवासौ स्यात्, न चायमपायः, अवग्रहाद्यन्तरेणास्याभावात्, किं न ते संवेद्यन्ते ? इति चेत् कालस्य सङ्गमत्वादुत्पलपत्रशतन्यतिभेदवदिति गार्थार्थः ॥२६६॥ अपिच—‘सामरणे’ त्यादि । ‘से’ति से—अस्य हुमिति कर्तुः श्रोतुः अर्थाविग्रहकसमये—हुमिति करणसमये उपयोगवाहुल्यमापन्नं—प्राप्तं भवतश्चोदकस्य, कुत इत्याह—‘सामन्ने’ति सामान्यं—शब्दसामान्यमुपाचविषयावग्रहणं तच्चान्ये च तदन्ये तेषां विशेषास्तदन्यविशेषास्तद्विषया ईहा तदन्यविशेषेहेहा, वर्जनं च हेयानां, परिग्रहणं चोपादेयानामिति वर्जनपरिग्रहणं, तदन्यविशेषेहेहा च वर्जनपरिग्रहणं च तदन्यविशेषेहेहावर्जनपरिग्रहणं

सामान्यं च तदन्यविशेषेहावर्जनपरिग्रहणं च सामान्यतदन्यविशेषेहावर्जनपरिग्रहणं तस्मादेतद् भवति, अतः 'सदेति भणइ वत्त'त्ति, पुनरपि ध्ययस्थितमिति गार्थार्थः ॥२६७॥ विप्रतिपत्तिनिरासार्थोऽयमारम्भ इत्यत आह—

अण्णे सामण्णगहणं आह्वा यालस्स जायमेत्तस्स । समयम्मि चैव परिचियविसयस्स विसेसविन्नाणं ॥२६८॥
तदवत्थमेव तमपुब्बदोसओ तम्मि चैव वा समये । संखमहुराइसुयहुयविसेसगहणं पसज्जेज्जा ॥२६९॥
अत्थोगगहो न समयं अहवा समओवओगयाहुल्लं । सव्वविसेसगहणं सव्वमई वोगहो गिज्झो ॥२७०॥
एगो थाड्याओ चिय अहवा सोऽगहिण्णीहिण पत्तो । उक्कमवइक्कमा वा पत्ता धुवमोगगइहणं ॥२७१॥
सामण्णं च विसेसो सो वा सामण्णमुभयमुभयं वा । न य जुत्तं सव्वमियं सामण्णालंयणं मोत्तुं ॥२७२॥
'अन्ने'इत्यादि । 'अन्ने' प्रवादिनः 'सामान्यग्रहणम्' अव्यक्तशब्दग्रहणम् 'आहुः' भुवते, कस्येत्याह—'बालस्य' उत्तानशा-

यिनः शिशोः, किंविशिष्टस्य इत्याह—जातमात्रस्य, तरुणमेव योनिविनिर्मुठितस्येत्यर्थः, तस्याव्यक्तत्वात्, व्यक्तस्य का वार्त्तत्वा-
ह—परिचितविषयस्य तु 'समयंमि चैव' आद्यशब्दश्रवणसमय एव 'विशेषविज्ञानं' विशेषावबोधनं भवति, तस्य व्युत्पन्नत्वात्,
ततः किल 'तुणं सदेति उगहिण्' इत्येवमादि यथाश्रुतमेवास्तिवति गार्थार्थः ॥२६८॥ अत्र परस्य प्रसङ्गमुद्रावयन्नाह—'तदे'त्यादि ।
'तदि'ति यत्तत्तरेवमुच्यते तत्तदवस्यमेव दूषणं ज्वलदास्ते, किं कारणमित्याह—'पूर्वदोषतः' प्रागुक्तदोषानतिवृत्तेः, उक्तं च—'सा
मन्नवुदन्नविसंमणेह' लेखमादि प्रपञ्चमारोपणीयम्, अथवा तदवस्यमेव 'तमपुब्बदोसओ'ति क्रियते, तथा चापूर्वदोषमुद्रावयन्नाह—
नस्मिन्नेर वा समये विविधशर्यान्ग्राहित्वेन विशेषप्राप्तिनि, किमत आह—शास्त्रस्य मधुत्वाद्यो ये बहवो विशेषास्तेषां ग्रहणं प्रसज्येत

भवत एवंवादिनः, एतदुक्तं भवति-यदि परिचितविषयत्वेनाद्यसमयेऽर्थावग्रहज्ञानं बाधित्वा शब्दज्ञानं प्राप्तमेवं परिचिततरविषयत्वेन शब्दज्ञानमपि बाधित्वा प्रथमसमय एवैकदैव मधुरोऽयमित्यपि प्राप्तं, तथा २ परिचयभावमावित्वात् तच्चज्ञानस्य, दृश्यते च पुरुषमन्वेत्स्वार्तम्यमिति, यद्वा उत्क्रमस्य भवता पक्षीकृतत्वादिति युक्तिर्वान्वेति, भवत्येव कस्यचिदिति चेत्, तन्न, 'न उणं जाणइ के वेत्त सदे' इत्यस्यानगरमकत्वप्रसङ्गात्, विमर्शमपुरुषविषयमेतदिति चेत्, ननु वस्तुस्थितिर्विषयमेव किं न तावदङ्गीक्रियत इति गार्थार्थः ॥२६९॥ अपिच-समयंमि चेव परिचियविसयविसेसविआणवाइणो तुह-‘अत्योगगहो न समय’ मित्यादिगाथात्रय-स । ‘अर्थावग्रहः’ सामान्यार्थावग्रहः ‘न समयं’ न सामयिकः प्राप्नोति, विरोधाघ्रातत्वात्, तथाहि-यदि तत्र विशेषज्ञानं नासौ समयनिष्पत्तिः विशेषज्ञानस्यासंख्येयसमयनिष्पत्तित्वात्, समयं वेन्न तत्र विशेषज्ञानं, तस्यैकसमयनिष्पन्नत्वात्, ‘अहव’त्ति, अथवा किमस्मानं विरोधोवृत्तमावनेन ? ‘समयमवग्रहो’ ‘उगगहो एफकं समयं’ति वचनात्, अत उच्यते-एवमपि समयोपयोगवाहुल्यं भवतः, सदाऽऽद्यसमय एवापायाभ्युपगमात्, तस्य चावग्रहेहानान्तररीयकत्वात्, ततः को दोषः स्यादित्याह-सर्वविशेषग्रहणं-समय एव सर्वमतिज्ञानगम्यविषयपरिच्छेदनं स्यात्, द्वितीयसमये तु शुताचिर्भाविः स्यात्, ‘श्रुतं मतिपूर्वक’मिति वचनात्, न चेदेवमेकसमये उपयोगवाहुल्यादीप्यते इत्यत आह-सर्वा मतिः अवग्रहो ग्राह्यः-अवग्रह इति प्रतिपत्तव्यः, ईहादीनामनभ्युपगमादेकसामयिकत्वात्, ‘समयंमि चेव परिचितविसयस विसेसविआणं’ति वचनादेवमेतदिति गार्थाश्रयः । अत एवाह-‘एगो वाऽवायो चियं’त्ति, अथैवमेक एवापायो मतिः, ग्राह्य इति वर्तते, अवग्रहादीनामनभ्युपगमादपायोऽन्तर्मुहूर्तमिति च विरोधः स्यात्, ‘अहव’त्ति अथैवमयं दोषः-‘सो’-त्ति ‘सो पट्टमसमयमावी अवायो अगहिण् सामन्ने अशीहिण् य उमयो सुलं पचो’ प्राप्तो भवतो, न चैतत्सम्भवत्याकाशादपतनात्,

‘वा’ इत्यथवा एवं सति प्रथमसमयायावादिनः द्रुवं-निश्चितं अवग्रहादेर्भेदचतुष्टयस्य उत्क्रमव्यतिक्रमौ प्राप्ता, तत्र उत्क्रमः-धारणा-
पोयेहाऽचग्रहपरिपाटी, उत्तरकालभाविन आदिकालभावित्वमिति भावना, वा-अ-ई-अ, प्रयोगो-धारणैव प्रागस्तु उत्तरकालभावित्वाद्
व्यञ्जनवग्रहचरमसमयशब्दज्ञानवत्, सिद्धय परस्यायं दृष्टान्तः-“समयमि चेव परिचियदिसयस्स विसेसविज्ञाणं”ति स्वीकृतत्वा-
त्, एवं पुनरपायः पुनरीहेत्येवमादि स्वधियाऽऽयूह्यमिति, व्यतिक्रमस्तु-इतरेतरोहृहृलक्षणः, तथाहि-अवग्रहसत्तिक्रम्येहा, ता-
सत्तिक्रम्यापायस्तमतिक्रम्य धारणेति अ, ई, अ, धा, प्राज्ञानमन्तरेणोत्तरकालज्ञानमस्तु भाविताभिधानेन व्यवहाराद् अव्यक्तज्ञानम-
न्तरेण व्यक्तज्ञानवत्, न चासिद्धो हेतुः ‘उग्राहो ईह अयाओ य धारणे’ त्वेवमादिक्रमस्य गणधरभाषितत्वेनान्यजन्मन्यप्येवमेवावबु-
ध्यमानत्वात्, सिद्धय दृष्टान्तः, एतदुक्तं भवति-पद्यानुपूर्वीभवनं उत्क्रमोऽनानुपूर्वीभवनं तु व्यतिक्रम इति गार्थार्थः । तथा यदि
प्रथमसमयावग्रहमाणां विशेषयतः ‘सामन्नं च विसेसो’ति । सामान्यं नाम विशेषः, प्रथमसमये सामान्यस्यैव गृह्यमाणत्वात्, अ-
यिपत्या च विशेषः सामान्यमत आह-‘सो वा सामणं’ ति विपर्ययः, यथा कम्बलीं प्राणुनोति यस्य वणिगित्यौरञ्जिको नाम व-
णिक् तथा वणिगौरञ्जिकः, प्रथमसमय एव ग्रहणात्, उभयं वा-विशेषसामान्यलक्षणं, किमत आह-‘उभयं’ त्पुमयं च, एतदुक्तं भ-
वति-विशेषः सामान्यं च, सामान्यमपि तद्विशेषश्चेति, आह-सर्वमेतत् सुन्दरं किमनेनैतावता वाक्सन्दर्भेणेत्यत आह-न च युक्तं भ-
वमिदं गोन्दलस्यामलत्वात् उक्तवत्, किं सर्वथा नेत्याह-सामान्यालम्बनं युक्त्वा व्यञ्जनावग्रहचरमसमय इति प्रकृतं, ततश्चाथिक्-
ग्रहः समयमस्य च ग्राक् व्यञ्जनावग्रह इति स्थितमिति गार्थावयवार्थः ॥ २७०-२७१-२७२ ॥ मिथ्यात्वव्यावृत्त्यर्थमया आरम्भा
इत्यत आह-

केह दिहालोयणपुब्बमोग्गहं वेति तत्थ सामण्णं । गहियमहत्थावगगहकाले सदेत्ति निच्छिण्णं ॥२७३॥
तं वंजणोग्गहाओ पुब्बं पच्छा स एव वा होज्जा ? । पुब्बं तदत्थवंजणसंबंधाभावओ नत्थि ॥२७४॥
अत्थोग्गहोडवि जं वंजणोग्गहस्सेव चरमसमयम्मि । पच्छावि तो न जुत्तं परिसेसं वंजणं होज्जा ॥२७५॥
तं च समालोयणमत्थदरिसणं जइ न वंजणं तो तं । अहं वंजणस्स तो कहमालोयणमत्थसुणणस्स ? ॥२७६॥
आलोयणत्ति नामं हवेज्ज तं वंजणोग्गहस्सेव । होज्ज कहं सामण्णगगहणं तत्थत्थसुणणम्मि ? ॥२७७॥
गहियं व होउ तहियं सामण्णं कहमणीहि ए तम्मि । अत्थावगगहकाले विसेसणं एस सदेत्ति ? ॥२७८॥
अत्थावगगहसमए वीसुमसंलेज्जसमइया दोडवि । तवकावगमसहावा ईहावाया कहं जुत्ता ? ॥२७९॥
खिप्पेयराइमेओ जमोग्गहो तो विसेस व्विण्णाणं । जुज्जइ विगप्पवसओ सदेत्ति सुयम्मि जं केइ ॥२८०॥
‘केमी’त्यादि । केचिद्वादिनः ‘इह’ अस्मिन् प्रस्तावे किमत आह-‘उगहं वेति’त्ति ‘अवग्रहम्’ एकसामयिकमर्थग्रहणं ‘ब्रुवते’
व्याचक्षते, किंविशिष्टमत आह-‘आलोयणपुब्बं’ति आलोचनापूर्व-अस्ति ह्यालोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम् ।
(शब्ददूकादिविज्ञानग्रहसंशुद्धवस्तुज ॥१॥ मित्यतः) ‘तत्थ’ तत्रालोचने ‘सामान्यं गृहीतम्’ अव्यक्तः शब्दो गृहीतस्तेन श्रोत्रेति ग-
म्यते, ततः क्रिमित्यत आह-‘अथे’ त्यनन्तरं, क्वेत्याह-‘अथविग्रहकाले’ व्यञ्जनावग्रहचरमसमये इत्युक्तं भवति, शब्द इत्येवं रूपा-
दिव्ययोर्ह्येन ‘निच्छिन्नं’ निर्णतिं तद्वस्तिवत्यतः ‘से जहा नामए केइ पुरिसे अब्वत्तं सइं सुणेज्जा तेणं सदेत्ति उग्गहि ए’ इति, एवमपि
यदि जयो न भविष्यति तूष्णीं तर्हि चोदकेनासितव्यं, तन्नाम प्रेक्षावता भाषितव्यं यत्रात्मलामं लभते, अन्यथा किं तथाऽऽत्मविडम्बन-

येति गार्थार्थः ॥२७३॥ अथैतदालोचनं व्यञ्जनावग्रहान्न सिध्यते, तस्य चार्थपरिश्रुत्यत्वे न शोभनं चोदकः पश्चाद् गणयतीति साधयन् धरिराह—‘तं’ मित्यादि । तद् भवता उत्प्रेक्षितं व्यञ्जनावग्रहात् पुनं पच्छा स एव वा होज्जा ? अन्यावस्थानाभावात् त्रयी कल्पना, किंचातः ? आह—‘पुन्यं नत्थि’ति, व्यञ्जनावग्रहात् पूर्वं तावत्तन्नास्ति, कुत इत्याह—अर्थव्यञ्जनसम्बन्धाभावतः, नहि प्रसु-
मादिदेवदत्ताः (किञ्चिदप्यालोचयन्ति) नहि तदा तत्त्वालोचनीयमस्तीत्यभिप्रायः, शुब्दस्याश्रुतत्वाद्, अतः पूर्वपक्षो ह्यसङ्गतः ॥२७४॥ पश्चात्पक्षस्तर्हि सङ्गतो भविष्यतीत्यत आह—‘अथोपाहोवी’त्यादि । अर्थविग्रहोऽप्येकसामयिको मतिविशेषः, यद्-यस्माद् व्यञ्जनावग्रहस्यैव मस्याद्यकारणस्य ‘वरसमये’ पर्यन्तसमये ग्राह्यमित्यादायति ‘तो’ ततः ‘पश्चादपि’ शृष्टोऽपि व्यञ्जनावग्रहस्य ‘न युक्तं’ न घटते तदालोचनं, ततः किमिति चेदुच्यते—यद्येवं ततः ‘परिशेषं’ पारिशेष्यसिद्ध्या तदालोचनं भवेद् व्यञ्जनावग्रहः स्यान्न कश्चिदोपाहो, नाममात्रविप्रतिपत्तेरिति गार्थार्थः ॥२७५॥ आह—क्रियतां तर्हि चोदकवर्गेण वद्विपनकमाचार्याभिप्रायाधिसंवादला-
भाद्, धरिराह—मा, किं कारणं ? विरोधात्, कथं विरोध इति, अत्रोच्यते, तदालोचनमर्थस्य वा भवेत् व्यञ्जनानां वेति विकल्प-
द्वयं इति यद्यभ्युपगम्यते ‘न वंजणं तो तं’ति ‘तो’ ततस्तत् व्यञ्जनं न भवति, अर्थदर्शनस्य सामान्यग्राहित्वेनाश्रुत्यत्वाद्, आलो-
चनारूपव्यञ्जनस्य तु शून्यत्वाद्, ‘पुनं च वंजणोपाहोवी’ति साधितत्वात्, न ह्यग्रहणं ग्रहणं भवति येन त्वया वद्विपनकमारम्यते इत्यभिप्रायः । द्वितीयं विकल्पसुरीकृत्याह—‘अहं वंजणस्तस्य’ति अथ मन्यसे ‘व्यञ्जनस्य’ विवक्षितस्य द्रव्यक-
? यपप्यत्र ११३७ पार्श्वकृच्चपुटीयजिनयल्लमपुस्तके पाठोऽस्ति कित्पान् सगपि घटित इति न यपप्यले याचयितुं.

लापस्य जं दरिसणं-जं ग्रहणं तत्समालोचनमित्युच्यते तो कहमालोयणं तदिति श्रुतिज्ञा, कुतः ? इत्याह-‘अत्थसुन्नस्से’त्यर्थ-
ग्रहणशून्यत्वादग्रहणावस्थावदिति गार्थार्थः ॥ २७६ ॥ आह-क्वा पुनरस्य स्थानान्तरप्रसिद्धस्यालोचनस्य गतिरिति, आचार्य आह-
न जनेऽहमपीदृशं, तथापि भवन्त एव संशयच्छेत्तार इति चेत्, यद्येवं तस्मात्-‘आलोयणं’तीत्यादि, आलोचनमित्येवं नाम भवेत्
द्वितीयं व्यञ्जनावग्रहस्यैव, स्वतन्त्रैतन्नाम्ना घटमानत्वात्, तदिदं वर्धयितुमिति चेत् न, यतो भवेत् कथं सामान्यग्रहणं ? तत्र-
व्यञ्जनावग्रहेऽर्थग्रहणशून्यत्वाद्, अतः किमुच्यते-तस्य सामन्नं गदियं, अह अत्थावगग्रहकाले गदोत्ति निच्छिणं, न ह्यविशिष्टाश्र-
याश्रितैर्जपपताका हर्तुं शक्यते इति भावार्थः ॥ यद्योक्तं ‘अस्ति ह्यालोचनाज्ञान’मित्येवमादि तदर्थविग्रहज्ञानमालोचनं तदव्यतिरि-
कत्वादिति गार्थार्थः ॥ २७७ ॥ अयं ‘दुर्वलं वादिनं दृष्ट्वाऽभ्युपगमोऽपि कर्त्तव्य’ इति न्यायप्रदर्शनार्थमाह-‘गदितं वे’त्यादि,
गृहीतं वा भवतु ‘तर्हि’त तत्र व्यञ्जनादानकाले ‘सामान्यं’ वस्तुसामान्यं, कथमनीहिते तस्मिन् सामान्येऽन्तर्गृह्यमानं कालं, अर्था-
वग्रहकाले एकसामयिक इति प्रक्रमालभ्यते, विशेषणमेव शब्द इति ॥ २७८ ॥ ननु-‘अत्थे’त्यादि, अर्थाविग्रहसमये व्यञ्जनाव-
ग्रहावयवसमयमाविनि ‘धीस्तु’ पुढो २ असंखेज्जसमयिया दोऽवि, किंविशिष्टावित्याह-‘तत्कावगमसभावा’ जहासंखं, कावित्याह-
इहावायौ कयं युक्तौ ? येन व्यञ्जनावग्रहचरसमये व्यक्तशब्दग्रहाद्यथाश्रुतसंखव्याख्यां कारयसि, ननूतम् ‘जह होज्ज सद्दुद्धी
तोऽवाओ चैव सो होज्ज’ति तस्माद् गम्ये सत्रार्थे सति व्यञ्जनार्थाविग्रहेहापायधारणाक्रम एवाथयणोय इति समस्तप्रकरणार्थः
॥ २७९ ॥ अथ चोद्येषमाशिशङ्कयिषुराह-‘स्वित्पेयरादी’त्यादि, ‘जमोगहो’ति यद्-यस्मादवग्रहो-मतिज्ञानविशेषः क्षिप्रैव-
रादिभेदः प्रतिपादितः क्वचिदिति शेषः, ‘क्षिप्रमवगृह्णाती’त्यादिवचनाद् अतो नावश्यमवग्रहः समयमात्रं, तन्मात्रत्वेऽस्य विशेषणस्य

नैष्कल्यापत्तेः, बहिर्त्यादेश, तेनैतदुक्तं भवति-सर्वस्यैव श्रोतुरविशेषेण प्राप्तिविषयस्थस्य शृङ्खभेर्यादिद्रव्याभिसरणे सति बहुग्रहणात् ज्ञायते शृङ्खभेर्यादिविशेषरूपेणावग्रहणमवग्रहः बहुविधाबहुविधविशेषेणोऽपि गम्भीरादिविशेषग्रहणं, यस्मादेवमतः 'तो'ति तस्माद् 'विशेषविज्ञानं' शब्दज्ञानं 'युज्यते' घटते, किंविशिष्टमत आह-'सद्वो'ति शब्दोऽयमिति, कुतः ? इत्याह-'विकल्पवशतः' विकल्प-वशाद्, तथाहि-क्वचित्सामान्यग्रहणं शब्दमात्रत्वात्, अबहुग्रहणादित्यर्थः, क्वचिद्विशेषग्रहणं बहुविधग्रहणाद् एवंभूताद्विकल्पवशात्, क्वेत्याह-'सुप्तम्भि' सूत्रे, अस्य पूर्वपक्षतां दर्शयन्नाह-'जं केह'ति ॥ २८० ॥ यदेवं केचन वादिनो यथाश्रुतसूत्रव्याचिख्यासयाऽऽत्मानं बहु मन्यन्ते तदपाकुर्वन्नप्या दिशा ग्राह—

स किमोग्रहोस्ति भण्णइ गहणेहाऽवायलयखणत्तेऽचि ? । अह उवयारो कीरइ तो सुण जह जुज्जए सोऽचि ॥
सामणमेत्तगहणं नेच्छइओ समयमोग्गहो पढमो । तत्तोऽणंतरमीहियवत्थुचिसेसस्स जोऽवाओ ॥२८२॥
सो पुणरीहाऽवायावेक्खाओऽवग्गहोस्ति उवयरिओ । एस्सविसेसावेक्खं सामणं गेण्हए जेणं ॥२८३॥
तत्तोऽणंतरमीहा तत्तोऽवाओ य तव्विसेसस्स । इय सामणणविसेसावेक्खा जावंतिमो भेओ ॥२८४॥
सव्वत्थेहावाया निच्छयओ मोत्तुमाइसामणं । संवधहारत्थं पुण सव्वत्थावग्गहोऽवाओ ॥२८५॥
तरतमजोगाभावेऽवाउ चिय धारणा तदंतम्मि । सव्वत्थ वासणा पुण भणिगा कालन्तरेऽचि सई ॥२८६॥
सद्वोस्ति सुए भणितं विगप्पओ जइ विसेसविज्जाणं । गिण्हिज्ज तंपि जुज्जइ संववहारोग्गहो सव्वं ॥२८७॥
विप्पेपराइभेओ पुव्वोइयदोसजालपरिहारो । जुज्जइ संताणेण य सामणणविसेसववहारो ॥२८८॥

‘स कि’ मित्यादि । अयमत्र परमार्थोऽस्ति—तदित्यभूतं विज्ञानं किन्तु ग्रहणेहापायलक्षणत्वेऽपीति, ग्रहणं चेहा चापायश्चेति तल्लक्षणं यस्य तत्तथा तस्य भावस्तत्त्वं तस्मिन्, अपिशब्दोऽयमननिमित्तार्थः, अतो ग्रहणेहापायलक्षणत्वेऽपि सतीति स व्यक्तः शब्दः, ‘कि’मिति क्षेपार्थः, ततश्चायमर्थः स्वरकाव्या-किमवग्रहो भण्यते तैर्दृष्टात्मभिस्ति १, मृदुकाव्या वा नेयं, ततः किमिति प्रश्नार्थः स्यात्, परोऽपि चाचार्यद्वक्काप्रभृतो विह्वलत्वादाह—नैव, ततः प्रागुक्तार्थसिद्धिरेवेति किं बहुना १, श्रौतोऽप्यर्थः द्रवस्यास्तीति ख्यापयन्नाचार्य एव परं शिक्षयन्नाह—‘अहे’ति पश्चादर्थम् । अथ मन्यसे—उपचारः क्रियते तस्यैव शब्दस्यावग्रहत्वे इति, ततः शृणु तूष्णींभूत्वा यथा—येन प्रकारेण युज्यते सोऽप्युपचार इति गार्थार्थः ॥२८१॥ ‘सामन्ने’ त्यादि गाथात्रयं, सामान्यमात्रग्रहणं वस्तुतो नैश्चयिकोऽयमवग्रहः प्रथमो—निरुपचरितः समयनिवृत्तत्वात्, ततोऽनन्तरमीहितस्य वस्तुविशेषस्य योऽपायः—अयायो यथा शब्दोऽयमिति, स किमित्यत आह—‘सो पुण’ति सोऽवायो पुणोति—पुणो द्वितीयं धर्ममङ्गीकृत्य, किमत आह—अवग्रह इति । एवं उपचरितः परिभाषितः, केन निमित्तेनेत्यत आह—‘ईहावायावेकत्वाओ’, एतदेव भावयन्नाह—‘एस्सविसेसावेकत्वाओ सामन्ने—शब्दमात्रं येन कारणेन ततोऽनन्तरमीहा जायते, शब्दत्वे सति किमयं शाब्दः शाङ्गो वेति १, ततोऽपाय एव शब्दविशेषस्य शाब्द एवायमिति, एवं प्रभृतं कालं मुहुर्मुहोर्भावनीयं, आह—‘इय सामान्निविसेसावेकत्वा कायव्वा’, कियतीं भुवं यावदित्याह—यावदन्त्यो भेदो लब्धो भवति यथासम्भवमिति भावनेति गाथात्रयार्थः ॥२८२-३-४॥ अयमत्र भावार्थः—‘सन्वे’ त्यादि ‘सर्वत्र’ विषयपरिच्छेदने, किमत आह—ईहापायो भवतः, किं व्यवहारेण १, नेत्याह—‘निश्चयतः’ परमार्थेन, किं सर्वथैव १, नेत्याह—‘निच्छयतो’ति द्विरावर्त्यते, ततश्च नैश्चयिकमादिसामान्यग्रहणं भुक्त्वा यदाऽलम्बनाचाद्यावीहापायो तस्यावग्रहत्वादिति भावनीयं, तदत्र विशिष्टव्यवहारप्रवृत्त्यङ्गमाह, संव्यवहाराथं पुनः सर्वत्रोपर्युपरिधावने

योऽपायो-निश्चय एकपक्षनिक्षेपप्रथमः सोऽवग्रहो भवति हि, प्रवृत्तेः तरतमयोगानुधावनात् ॥२८५॥ तदभावे तु किमित्यत आह-‘तरे-
त्यादि, तरतमयोगाभावे यथासम्भवमिति सामर्थ्याद् बोद्धव्यं, किमत आह-अपाय एव, न तदनन्तरमीहेति वाक्यार्थः, अत एवाह-
‘धारणा’ तदर्थप्रच्युतिसंज्ञिता ‘तदन्ते’ अपायान्ते भवति, (इतरद्वाराणादर्थं) कस्यान्ते भवतीत्यत आह-‘वासणा पुनं भगिन्या’ स-
र्वत्रापान्तसालभायिनि अथालेऽविरोधितया, किमियमेव ? नेत्याह-कालान्तरस्मृतिश्चेति ॥ तदनेन ग्रन्थेन प्रथमसमयभाव्ययविग्रहो
नैधायिकोऽन्तर्मुहूर्तद्वयोरपरकालभावी चोपचारिक इत्युक्तमुपचारविधिश्च, तदेवं विभक्तेऽमुमेवावग्रहमङ्गीकृत्य स्याद्यथाथुतसूत्रव्याख्या-
‘से लहा नामये-केद पुरिते अव्यक्ते सद् सुणेज्जा तेणं सदेत्ति उग्गहि ए ण उणं जाणइ के वेस सदे ततो ईह’ भित्तेवमादि, आह भाष्यकारः-
तदोचि सुए मणितं निगण्यओ जइ विसेसविभाणं । गिणिहज्ज तं पि जुज्जइ संवहारोगगहे सव्वं ॥ २८७ ॥ सम्बन्धेनैवोक्तार्थेति न
प्रतन्यते, ननं चिरुत्पत इति-विवक्षयेति, अतः प्रागुपन्यस्तचोद्यस्यान्यविषयतामाह-‘खिप्पे’त्यादि । अस्य भावार्थः-क्षिप्रेतरा-
दिभेदं यत् पूर्वोदितदोषजालं समयोगयोगाहुल्यापत्तिश्च तस्येदानीमेवं सति परिहारो युज्यते नैधायिकार्थविग्रहवादिनस्तस्य व्याव-
हारिकार्थविग्रहविषयत्वादितरस्य तु सामान्यभावाग्रहणात्, पूज्यास्त्वायसमय एव सर्वं क्षिप्रेतरादिविशेषजालं प्रतिपद्यन्ते, तथाभूता-
पायाण्यकार्यदर्शनात्, किल विनिष्ठात् कारणाद् विशिष्टं कार्यं जायते, नाविशिष्टात्, सकलत्रैलोक्येधत्स्वत्वं प्रसङ्गात्, जिनभद्रगणि-
धमाश्रमणपूज्यपादैस्तु नोस्त्वं सुज्जनत्वाद्, उतरत्र त्वत्वं, सुखसंध्यवहार्यत्वात्, तथैवं सति ‘संतापेण य’ति सन्तानाच्च-सामान्य-
विनिष्पलवणाल्लोकं व्यवहारो युज्यते, इदमुक्तं भवति-इदं तदिति वा योऽध्यवसितोऽर्थः स प्राक् सामान्योपेक्षया विदेशः स एव
बाधामांश्चिनिविशेषोपेक्षया सामान्यमेवं यावदन्त्यो भेदोऽनाकांक्षा चेत्युक्तमेतत्प्रागेवेति, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, अन्यथा वास्तवापाया-

देनामांशानिर्दिष्टः स्यात्, तथा च सति नोत्तरधर्मजिज्ञासया तत्तद्विशेषप्रतिषेधोऽपि च सति व्यग्रहाराभासः, कुतः?, उत्तर-
रामग्रहनिर्दिष्टादीनिश्चिरीहादिनिश्चिन्ताप्रापयनिर्दिष्टः, ईदृशोऽपि भविष्यतीति चेत् न, तस्या अग्रहपूर्वकत्वाद् अग्रहस्य च सामान्य-
ग्राहितादीहायाश्च तद्विशेषव्यापाररूपत्वादतोऽयमेव्य इत्यनेन द्वितीयवृत्तीयगाथयोः 'उग्राहो एकं समयं'तीत्येवं ताम्रं व्याख्यात-
मेतद्व्याख्यायानाचारग्रहः परिसमाप्त इति गार्थः ॥ २८८ ॥ साम्प्रतमीहां व्याचिरयासुहा—

इय सामण्यगगणानंतरमीष्टा सदत्थवीमंसा । किमिदं सद्योऽसद्यो व ? को ह्येज्ज च संत्वसंगणं ? ॥२८९॥

महुराद्विगुणत्तणओ संगस्सेयत्ति जं न संगस्स । चिन्नाणं सोऽवाओ अनुगमवदरेगभावाओ ॥२९०॥

तयणंतं तयत्थाविचवणं जो य वासणाजोगो । कालंतरे य जं पुणरनुसरणं धारणा सा उ ॥२९१॥

सेसेसुचि रूवाइस्तु विसणुं होति रूचलकरांइ । पायं पचासन्नत्तणेणमीहाइवत्थूणि ॥२९२॥

धाणुपुरिसाइ-कुदहुप्पलाइ-संभियकरिल्लमंसाइ । सप्पुप्पलनालाइ व समाणरूवाइविसयांइ ॥२९३॥

एवं चिय सुमिणाइस्तु मणसो सदाइएस्तु विसणु । होतिदियवावाराभावेऽपि अवगगहाइया ॥२९४॥

'इये'त्यादि, यथावत् स्वधियाऽनुसरणीयम् ॥ २८९ ॥ अपायमाह—'महुरादी'त्याद्यपि (सुगमं) ॥ २९० ॥ धारणामाह—

'तयणंतरे'त्याद्यपि ॥ २९१ ॥ तदेवं शब्दसूत्रं निषयविभागेन व्यवस्थाप्य यदुक्तं मन्त्रकारेण 'एवं एणं अभिलाषेणं अन्यत्वं रूपं

स्तां गन्धं फासं च' इत्यादि, तदद्वितीयत्वाह—'सेसेसुज्जी'त्यादि, स्पष्टार्था, प्रत्यामन्त्रत्वं प्रायःसमानधर्मित्वमिति ॥२९२॥ तथा च—

'धाणिव'त्यादि, स्वधिया नेपम् ॥२९३॥ यदुक्तम् "से जहा नामए केइ पुरिसे अन्यत्वं सुणिणय'मित्यादि, तन्लोभयन्नाह—'एवं

चिये'त्यादि, भोगिताये, नवरं जाग्रतः सुप्तस्य च ॥ २९४ ॥ मूलगाथैवकारार्थे साक्षादधुना ग्राह—

उक्कमओऽहक्कमओ एगाभावेऽवि वा न वत्थुस्स । जं सव्भावाहिगमो तो सव्वे नियमियकमा य ॥ २९५ ॥

ईहिज्जइ नागहिं नज्जइ नाणीहिं न यानायं । धारिज्जइ जं वत्थुं तेण कम्मोऽवग्गहाईओ ॥ २९६ ॥

एतो चिय ते सव्वे भवंति भिन्ना य जेव समकालं । न चहक्कमो य तेसिं न अन्नहा नेयसव्भावो ॥ २९७ ॥

अवभत्थेऽवाओ चिय कत्थइ लक्खिज्जइ इमो पुरिसो । अन्नत्थ धारणचिय पुरोवल्ले इमं तंति ॥ २९८ ॥

उप्पलदलसयवेह व्व दुब्बिभाचत्तेण पडिहाइ । समयं च सुक्कसक्कुलिदसणे विसयाणमुवल्लदी ॥ २९९ ॥

'उक्कमओ' इत्यादि । भावितत्वान्न विप्रियते ॥ २९५ ॥ तथा चाह— ईहिज्जती' त्यादि, धुणार्थम् ॥ २९६ ॥ 'एतो चिये' त्यादि, 'अ-

त एव' एवं क्रमनियमात् ते सर्वे स्वतन्या एव भवन्ति, असङ्कीर्णत्वादपूर्वापूर्ववस्तुपर्यायग्रहणात्, अत एव न समकालं, क्रमवृत्तिक्षयो-

पद्यमजन्यत्वात्, न च तेषां व्यतिक्रमः, एवं क्षयोपशमाविर्भूतिस्वामान्याद्, अत एव न चान्यथा शब्दादिज्ञेयसद्भावः, उक्तवदिति गार्थार्थः

॥ २९७ ॥ आह—अन्यथाप्यनुभूयते ज्ञेयसद्भावः ? इति, आह च—'अवभत्थे' त्यादि । अहिं च रात्रौ च अनवरतमभ्यस्तेऽतिपरिचिते

क्वचिद्वस्तुनि प्रथमसमये एवापायोऽनुभूयते, मया त्वया वेति धाक्यशेषः, यथाऽयं पुरुषः, तथाऽन्यत्र वस्तुनि धारणैव प्रथममुपलभ्यते,

किंविप्रिये ?—पूर्वोपलब्धे, कथमित्यत आह—इदं तदिति यन्मया प्रागुपलब्धमासीदिति गार्थार्थः ॥ २९८ ॥ उच्यते, नैतदेवम्, अस्यान्यथासि-

द्धत्वाद्, आह—'उत्पे' त्यादि, इह दुब्बिभाचत्तेण पडिहाइ जुगवभिन्न विसयाणमुवल्लदी, अवग्रहादेरसंवेदनमिति यदुक्तं भवति, क्वेवेत्या-

ह—'उप्पलदलसयवेहव्व' 'सुक्कसक्कुलिदसणे वा', न चैतदेवं, कालस्य वृक्षमत्वादाशु संचारित्वाच्च मनस एकत्वादधुत्वात् मनोवेष्टिते-

न्द्रियविषयमदृत्तविमनस्केन्द्रियमात्रव्यापारेऽप्युपलम्भाभावात्, 'युगपद् ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्ग'मिति वचनादिति गायार्थः ॥२९९॥
'समासेण'न्यस्य प्रयोजनमाह—

सोऽद्विद्यादभेदेण छव्विहाऽवगगहादओऽभिहिआ । ते होति चउब्बीसं चउब्बिहं वंजणोग्गहणं ॥३००॥
अट्ठावीसइमेयं एयं सुयनिसियं समासेणं । केई तु वंजणोग्गहवज्जे छोट्टणमेयम्मि ॥ ३०१ ॥
अस्सुयमिस्सियमेयं अट्ठावीसइविहंतिभा(पहा)संति । जमवग्गहो दुभेओऽवगगहसामणओ गहिओ ॥३०२॥
तच्चइरिस्ताभावा जम्हा न तमोग्गहाइओ भिन्नं । तेणोग्गहाइसामणओ तयं तग्गयं चेव ॥ ३०३ ॥
किह पडिक्कुक्कुडहीणो जुज्जे ? विंघेणऽवगगहो ईहा । किं सुसिलिद्धमवाओ वप्पणसंकलविंधति ॥३०४॥
जह उग्गहाइसामणओऽवि सोऽद्विद्याइणा भेओ । तह उग्गहाइसामणओऽवि तमणिसिया भिन्नं ॥३०५॥
अट्ठावीसइमेयं सुयनिसियमेव केवलं तम्हा । जम्हा तम्मि समत्ते पुणरस्सुयनिसियं भणियं ॥३०६॥
'सोऽद्विद्याती'त्यादि, 'सोऽद्विद्याइमेण छव्विहा अवगगहादयो—अवगगहेहापायधारणतो भणियातो होति, चउब्बीसं
'छ चउक्का चउब्बीसं'ति, तथा चउब्बिहं च वंजणुग्गहणम् ॥ ३०० ॥ एवं 'अट्टे'त्यादि, 'समासेणं'ति मध्यमया प्रतिपत्त्येति
गायाद्वीर्यः । अत्र केषाञ्चिन्नमतमाह— 'केई तु' आयरिया 'एयम्मि'ति 'एयम्मि' सामान्येन मतिल्लाने, किंविधिण्टे ? इत्याह
'वंजणोग्गहवज्जे' व्यञ्जनात्रग्रहचतुष्टयपतितत्वेन चतुर्विंशतिविधे २४ 'छोट्टण' प्रक्षिप्य, किमत आह—'असुयनिसियं' उपप-
त्तियादि ४, एवं 'अट्ठावीसइविहं पहासंति', किं पुनः कारणं व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयममुतः पाल्यते ? इत्यत आह—'जमवग्गहो दुभेदोऽवि

अवगमहासामन्नो एकौ चैव गणिज्जह, सामान्यवादित्वादस्माकमिति सार्धगाथार्थः ॥ ३०२ ॥ इतश्चैतदेवम्—‘चउ’ इत्यादि, चत्वारोऽवग्रहादयः, तेभ्यो व्यतिरिक्तं चतुर्व्यतिरिक्तं तस्याभावश्चतुर्व्यतिरिक्ताभावस्तस्मात्, यस्मान्न तदौत्पत्तिकयादि अवग्रहादिभ्यो भिन्नं-अर्थोन्तरं, येनैवं तेनावग्रहाद्यस्तित्वसामान्यात् तदन्तर्गतमेव-चतुर्व्यतिविधमतिद्वानान्तर्गतमेवेति गाथार्थः ॥ ३०३ ॥ तत्रै-
तत्स्यान्-कथं पुनरत्राप्यवग्रहादयः ? इत्यत आह—‘किहे’त्यादि, कथं प्रतिकुक्कुट्टहीनोऽयं कुक्कुटो युध्येत ?, विम्बेनेति चेत् अव-
ग्रहः अपभ्रम भयति, ईहा का ? इत्यत आह—‘किं विवं से सुसिलिहं किं दपणसंकं उदगकलंदगसंकन्तं व’ति, अतोऽपाय आह—
‘दप्यणसंकंतविचं’ स क्षयावपिलम्भसदृभावाद् उदके च तदभावात्, तस्मादेवमष्टविंशतिमेदभिन्ना मतिः, पूर्वपक्ष इति गाथार्थः ॥ ३०४ ॥
अत्राचार्य आह—‘जहे’त्यादि, यया-येन प्रकारेण ‘उगगहातिसामन्नोऽवि’ उगगहेहावायधारणत्वे तुल्लेऽवि ‘छण्हं चउक्काणं’ति
सामर्थ्याद्भ्रम्यते, पुनश्च ‘सोहंदियातिणा’ अपान्तरालमेदेन भेदो-नानात्वं, तथाहि-एके स्पन्दनेन्द्रियसम्बन्धिनो यावदन्ये तु
मनःसम्बन्धिन इति, तथा किमित्यतो दाष्टान्तिकोपसंहारमाह—‘तह उगगहाइसामन्नओऽवि’ एतेऽप्यवग्रहादय इमे चा-
वग्रहादय इत्यपिशेषतोऽपि ‘तं’ उपपत्तियाद्बुद्धिचउक्कं ‘अणिस्सिया’ अपान्तरालमेदनिबन्धनतया ‘भिन्नं’ पृथग्भूतं वर्त्तते,
श्रुतनिश्रितादिति प्रक्रमाद् गम्यते, अतः किमिति ?, उच्यते—‘अमवगहो दुभेदोऽवगगहसामणओ एवको’ तथा—‘चउवह-
रित्तामावा जग्हा ण तमोगगहादितो भिण्णं । तेऽणुगगहाइसामणओ तदन्तर्गतं चैव ॥’ ननु पौर्यायणालोच्य भाष्यभाषे किं ग्रहणकं
केनचित् गृह्यते येन व्यञ्जनावग्रहचउक्कं पातयित्वात्पत्तिकयादिवृद्धिचतुष्टयप्रक्षेपेणाष्टविंशतिविधत्वं मतेः पूर्यते ? इत्यत एवाह—
‘अट्टाबी’त्यादि, तस्मात् श्रुतनिश्रितमेवाष्टाविंशतिविधं, नान्येन तदेवमिति भावना, अपिच-यस्मात् ‘तस्मिन्’ श्रुतनिश्रिते ‘समाप्ते’

पारङ्गते मति 'पुनः' पश्चादथुतनिश्चितं भणितं भगवता श्रुतकारेण । "सेतं सुयनिसियं, से किं तं असुयनिसियं" भित्तिगामात् । अथवा 'केइं तु' अमुतः प्रारम्भ्य सादृशायाग्रं परमतं, अत्राचार्य आह—'चउ' इत्यादि गायार्थः प्राग्बद् व्याख्येयः, नवरं "तदन्त-
गमं चन-अट्टाविशतिविहं मतिष्णाणं तगमं चन" किमेतत्प्रक्षेपात् तदेवं पूर्यते ? अतदन्तर्गतेन पूरणस्य न्याय्यत्वात् । कथं
पुनरिदमेतदन्तर्गतमित्यत आह—'किहे' त्यादि प्राग्बत् ॥ किं सर्वथैव तदेतदन्तर्गतमाहोश्चित् कथञ्चिदित्याह—'जहं' त्यादि प्राग्बत् ॥

॥ ३०६ ॥ तदेवमस्याप्यादिश्रुतिविषयमावेद्यास्यवान्यया विवक्षया बहुतरमेदत्वमाह—

जं बहुयहुविहन्निष्पातिसिस्सयमिच्छियधुवेयरविभिन्ना । पुणरुगगदादओ तो तं छत्तीसं तिसयभेयं ॥३०७॥
नाणासहसमूहं बहुं पिहं मुणह भिन्नजाईयं । बहुविहमणेगभेयं एकैककं निद्धमहुराइं ॥३०८॥
खिप्पमचिरेण तं चिय सरुवओ जं अणिसिस्सयमलिगं । निच्छियमसंसयं जं धुवमचंतं न उ कयाइ ॥३०९॥
गत्तो चिय पडिक्कन्वं सारिज्जा निस्सिए विसेसो चा । परयम्महि विमिस्सं निस्सियमचिणिस्सियं इयरं ॥३१०॥
गयं वज्झकंभंतरनिमित्तवदचित्तओ मइवहुत्तं । किंचिमिस्सियसेसेण भिज्जमाणं पुणोऽणंतं ॥३११॥

'ज'मित्यादि, यद्-यस्मात् पुनरवग्रहादयो बह्वित्यादिसेतराः सन्तो द्वादश १२ भवन्त्यतस्तन्मतिज्ञानं पद्विश्रुतिश्रुतमेदं भवति
३३६, अप्यादिश्रुतेर्भेदानां एकैकस्य द्वादशभिर्गुणनादिति गायार्थः ॥३०७॥ अथाद्यभेदव्याचिख्यासयाऽऽह—इह श्रोता आचार्या-
न्तराभिप्रायेणार्थाग्रहसमये, अयं त्वेतदानाचार्योभिरायस्ततोऽन्तर्गुह्येन 'बहुं मुणह' चि बहु मन्यते—बहु अवगृह्णाति, किं ? 'नानाश-
ब्दसमूह' द्रष्टिपटहमृदङ्गवेषुसम्मिश्रं किञ्चिद्विशिष्टमत आह—'भिन्नजातीयं' अन्यान्यप्रकारं, अत एवाह—'पिहं' चि पृथग्व्यक्तिकं, तथा

चदुविधयेनेकमेदमवगृह्णात्येव एकैकस्मिन्मधुपुरादिगुणोपेतम् ॥३०८॥ 'स्त्रिण्य'मित्यादि, धिप्रमवगृह्णाति, किमुक्तं भवतीत्यत आह—'अ-
चिरेण' तूणेमित्यर्थः, तथा 'तं चिय सरूवओ 'ज'मिति यत्तदेवावगृह्णाति 'स्वरूपतः' स्वरूपमात्रत एव तदनिश्चितं, किमुक्तं भवतीत्याह—'अ-
रगृह्णं व्याचिरव्यासुराह—'एतौ चिये'त्यादि, अत एव यदसमृद्धात् प्रतिपद्यं साययेयावदुक्तं, तथाहि—अवगृह्णति शब्दमात्रमेकजा-
तीयमित्यर्थः, अथदुविधयेनेकमवगृह्णाति, अत एव यदसमृद्धात् प्रतिपद्यं साययेयावदुक्तं, तथाहि—अवगृह्णति शब्दमात्रमेकजा-
त्रितयोरपरं विशेषमाह—निश्चितं—'अक्षिणं' चिरेण, निश्चितं लिङ्गाद्, अनिश्चितं सन्दिग्धं, अत्रुवं कदाचिदेव, अथवा निश्चितानि-
तद्यथा—गामेव सारङ्गधर्मवगृह्णतः, अनिश्चितमवगृह्णाति गामेव गोर्धर्ममिति, एवं सर्वत्रायोजनीयमिति गार्थः ॥३०९॥ इत-
पुराह—'एव'मित्यादि, 'एवं' अनया दिशा मतिवहुत्वं भावनीयं, कुतः ?—वाह्याभ्यन्तरनिमित्तमेदात्, तत्र वाह्यनिमित्तवचिरेण-
आलोकविषयगतस्पष्टविमर्शव्यावृत्त्युक्तमहत्त्वसन्निकर्षमेदात्, अभ्यन्तरवचिरेण तु आवरणक्षयोपशमयोगोपकरणोन्निद्रयनानात्यात्,
एतेषामपि मन्दमन्दतरादिमेदाद् एतदेव ईषद्भेदाद् भिद्यमानमनन्तं स्यात् । अतः प्रागुक्तं निर्युक्तिगाथादयं व्याख्यातमिति प्रकरणार्थः
॥ ३११ ॥ अनैवेदानीं विशेषोपलम्भमार्थमिदमाह—

इह संसयादणंतंभावाओऽवगगहादयोज्जाणं । अणुमाणमिवाह न संसयाहसम्भावओ तेसुं ॥३१२॥

ननु संदिदे संसयविवल्लया संसओऽह चेहावि । चचासो वा निस्सियमवगगहोऽणल्लवसियं तु ॥३१३॥

इह सज्जमोगगहाणं संसयाहत्तणं तहचि नाम । अणुसुवंगंतुं भण्णइ नाणं चिय संसयाहिया ॥३१४॥

वत्युस्स देसगमगत्ताभावओ परमयप्पमाणं च । किह् वत्युदेसविण्णाणहेयवो ? सुणसु तं वोच्छं ॥३१५॥
इह वत्युमतथययणाइपज्जायाणंतसत्तिसंपन्नं । तस्सेगदेसविच्छेयकारिणो संसयाईया ॥३१६॥
अह्वेत्त सव्वधम्ममायमासया तो न नाणमिट्ठं ते । नणु निन्नओऽवि तदेसमेत्तगादित्ति अन्नाणं ॥३१७॥
जइ एयं तेण सुहं अन्नाणी कोऽयि नत्थि संसारी । मिच्छदिट्ठीणं ते अन्नाणं नाणमियरेत्ति ॥३१८॥
सदसदयिसेसणाओ भवहेउजहिच्चिओवलम्माओ । नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्ठिस्स अण्णाणं ॥३१९॥
एगं जाणं सव्वं जाणइ सव्वं च जाणमेगंति । इय सव्वमयं सव्वं सम्मदिट्ठिस्स जं वत्थुं ॥३२०॥
जे संसयादिगम्मा धम्मा वत्युस्स तेऽयि पज्जाया । तदहिगमत्तणओ ते नाणं चिय संसयाईया ॥३२१॥
पज्जायमासयंतो एयंकपि तओ पओयणवसाओ । तत्तियपज्जायं चिय तं गिणह् इ भावओ वत्थुं ॥३२२॥
निणायकालेऽयि जओ न तद्दुरूयं विदन्ति ते वत्थुं । मिच्छदिट्ठी तम्हा सव्वं चिय तेसिमण्णाणं ॥३२३॥
फट्ठयरं चडन्नाणं वियज्जओ चय मिच्छदिट्ठीणं । मिच्छाभिणिवेसाओ सव्वत्थ घढे व्व पडुद्धी ॥३२४॥
अह्वा जहिंदनाणोवओगओ तम्मयत्तणं होइ । तह संसयाइभावे नाणं नाणोवओगाओ ॥३२५॥
तुल्लमियं मिच्छस्सचि सो सम्मत्ताइभावसुन्नोत्ति । उवयोगम्मिऽवि तो तस्स निघमन्नाणपरिणामो ॥३२६॥
जं निन्नओवओगेऽयि तस्स विवरीअवत्थुपडिवत्ती । तो संसयाइकाले कत्तो नाणोवओगो से ? ॥३२७॥
अह्वा जइ सुयनाणावसरे सामण्णदेसणं भणियं । तह मइनाणावसरे सव्वमइनिरुवणं कुणनि ॥३२८॥

बहुविधमेकमेकमवगृह्णात्येव एकैकस्निग्धमधुरादिगुणोपेतम् ॥३०८॥ 'खिण्य'मित्यादि, क्षिप्रमवगृह्णाति, किमुक्तं भवतीत्यत आह—'अ-
चिरेण' तूर्णमित्यर्थः, तथा 'तं चिय सरूवओ 'ज'मिति यचदेवावगृह्णाति 'स्वरूपतः' स्वरूपमात्रत एव तदनिश्रितं, किमुक्तं भवतीत्याह—
'अलिङ्गं' न पताकयेव देवकुलं, तथा यदसंशयमवगृह्णाति तन्निश्रितं, तथा यदवश्यमवगृह्णात्येव, नतु कदाचित्, तद् भुवमुच्यते ॥३०९॥ इत-
रशब्दं व्याचिरूयासुराह—'एत्तो चिये' त्यादि, अत एव यदसमूहात् प्रतिपक्षं साधयेयावदधुवं, तथाहि—अवह्ववगृह्णाति शब्दमात्रमेकजा-
तीयमित्यर्थः, अवहुविधमेकपर्यायेमेव, 'अक्षिप्रं' चिरेण, निश्रितं लिङ्गाद्, अनिश्रितं सन्दिग्धं, अधुवं कदाचिदेव, अथवा निश्रितानि-
श्रितयोरपरं विशेषमाह—निश्रिते—निश्रितस्य 'विशेषो' भेद इतरस्मात्, किंविशिष्टः ? इत्याह—निश्रितं परधर्मैर्विमिश्रं अवग्रहणमुच्यते,
तद्यथा—गामेव सारङ्गधर्मस्य गृह्णातः, अनिश्रितमवगृह्णाति गामेव गोधर्मैरिति, एवं सर्वत्रायेजनीयमिति गाथार्थः ॥३१०॥ उपसंजिही-
र्षुराह—'एव'मित्यादि, 'एवं' अनया विद्या मतिर्यहुत्वं भावनीयं, कुतः ?—वासाभ्यन्तरनिमित्तमेदात्, तत्र वासानिमित्तवैचित्र्यं
आलोकविषयगतस्पष्टविमरूपमहत्त्वसन्निकर्षमेदात्, अभ्यन्तरवैचित्र्यं तु आवरणधयोपशमोपयोगोपकरणेन्द्रियनानात्वात्,
एतेषामपि मन्दमन्दतरादिमेदाद् एतदेव ईषद्भेदाद् मिथामानमनन्तं स्यात् । अतः प्रागुक्तं निर्युषितगाथाद्वयं व्याख्यातमिति प्रकरणार्थः
॥ ३११ ॥ अत्रैवेदानीं विशेषोपलम्भमर्थमिदमाह—

इह संसयादणंतमावाओऽवगगहादयोऽज्ञानं । अणुमाणमिवाह न संसयाहसम्भावओ तेसुं ॥३१२॥

ननु संदिदे संसयविवक्षया संसओऽह चेहाजि । वबासो वा निस्सियमवगगहोऽणज्जवसियं तु ॥३१३॥

इह सज्जमोगगहाईण संसयाहत्तणं तरुवि नाम । अज्जुवगंतुं भण्णह नाणं चिय संसयाईया ॥३१४॥

वत्थुस्त देसगमगतभावओ परमयप्पमाणं व । किह् वत्थुदेसविण्णणहेयवो ? मुणसु तं वोच्छं ॥३१५॥
इह् वत्थुमत्थवयणाइपज्जायाणंतसत्तिसंपन्नं । तस्सेगदेसविच्छेयकारिणो संसयाईया ॥३१६॥
अह् चेन्न सब्वधम्मावभासया तो न नाणमिट्ठं ते । नणु निन्नओऽवि तदेसमेत्तगाहित्ति अन्नाणं ॥३१७॥
जइ एवं तेण सुहं अन्नाणी कोऽवि नत्थि संसारी । मिच्छदिट्ठीणं ते अन्नाणं नाणमियरेत्ति ॥३१८॥
सदसदविसेसणाओ भवहेउजहिच्छिओवलम्भाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्ठिस्स अण्णाणं ॥३१९॥
एगं जाणं सच्चं जाणइ सब्वं च जाणमेगंति । इय सब्वमयं सब्वं सम्मदिट्ठिस्स जं वत्थुं ॥३२०॥
जे संसयादिगम्मा धम्मा वत्थुस्त तेऽवि पज्जाया । तदहिगमत्तणओ ते नाणं चिय संसयाईया ॥३२१॥
पज्जायमासयंतो एकंकपि तओ पओयणवसाओ । तत्तियपज्जायं चिय तं गिण्हइ भावओ वत्थुं ॥३२२॥
निणयकालेऽवि जओ न तहारूवं विदन्ति ते वत्थुं । मिच्छदिट्ठी तम्हा सब्वं चिय तेसिमण्णाणं ॥३२३॥
फट्ठपरं वडन्नाणं यिवज्जओ चेव मिच्छदिट्ठीणं । मिच्छाभिणिवेसाओ सब्वत्थ घहे व्व पडुवुद्धी ॥३२४॥
अह्वा जहिदनाणोवओगओ तम्मयत्तणं होइ । तह् संसयाइभावे नाणं नाणोवओगाओ ॥३२५॥
तुल्लमियं मिच्छस्सवि सो सम्मत्ताइभावसुन्नोत्ति । उवयोगम्मिडवि तो तस्स निचमन्नाणपरिणामो ॥३२६॥
जं निन्नओवओगेऽवि तस्स विवरीअवत्थुपडिवत्ती । तो संसयाइकाले कत्तो नाणोवओगो से ? ॥३२७॥
अह्वा जह् सुयनाणावसरे सामणदेसणं भणियं । तह् मइनाणावसरे सब्वमइनिरूवणं कुणति ॥३२८॥

एसा सम्माणुगया सन्वा नाणं विवज्जए इयरं । अविसेसिआ मइचिय जम्हा निदिट्ठमाईए ॥३२९॥
विवरीअवत्थुगहणे जं सो साहणविवज्जयं कुणइ । तो तस्सऽन्नाणफलं सम्मदिट्ठिस्स नाणफलं ॥३३०॥
जइ सोऽवि तस्स धम्मो किं विवरीयत्तणंति तं न भवे । धम्मोवि जओ सन्वो न साहणं किंतु जो जोग्गो ॥३३१॥
जोग्गाजोग्गविसेसं अमुणंतो सो विवज्जयं कुणइ । सम्मदिट्ठी उण कुणइ तस्स सट्ठाणविणिओगं ॥३३२॥
'इहे'त्यादि, इहावग्रहादयो ज्ञानं, कुतः ? इत्याह—'संसयादणंतब्भावाओ'त्ति, आत्मधर्मत्वे सति संशयाद्यनन्तभूतत्वात्,
हेतुनैकान्तिकत्वनिरासार्थं च हेतुविशेषणं दृष्टान्तमाह—अनुमानमिवेति, अत्र लब्धावसरोऽसकृत्परालितोऽपि धाष्टर्यात् पर आह—
'न' नैतदेवं, तेष्ववग्रहादिषु संशयादिसद्भावादिति गार्थार्थः ॥ ३१२ ॥ कथमित्यत आह—'णणु'इत्यादि, नन्वित्यक्षमायां 'स-
न्दिग्धे' सन्दिग्धापायहेतावचगृहमाणे संशयो निभ्रान्तं, एवं च सन्दिहानस्य विपर्ययोऽपि स्यादत उक्तं संशयविपर्ययौ, हस्तप्राप्ताविति
शेषः, अथवा किमित्युक्ते इहापि संशयः, दोलायमानप्रत्ययरूपत्वादुभयसिद्धसंशयवत्, 'वा' इत्यथवा यत्परधर्मेर्निश्चितमित्यवग्रहणं
तं 'वचासो' विपर्यय इत्यर्थः, न हि नृत्यन् विपर्ययो भवति, किन्त्वयमेवेत्यभिप्रायः, अवग्रहः पुनरनध्यवसितं—अनध्यवसायो वर्त्तते,
सर्वतो विमुखत्वादतोऽकिञ्चित्करं मतिज्ञानं, दोषशतसहस्रजर्जरत्वात् तथाविधभाजनवदिति पूर्वपक्षः ॥ ३१६ ॥ स्वरिराह—'इहे'त्या-
दि, इह—अस्मिन् विचारे 'साध्यं' साधनीयमवग्रहादीनामुक्तप्रकारं संशयादित्वं सम्यग्दृष्टिसम्बन्धिनामित्याकृतं, तथापि नाम 'अब्भु-
वगंतुं' अभ्युपगम्य तदमीषां भण्यते उत्तरं, ननु सत्यमज्ञानं संशयादयः ?, पर आह—किमत्र प्रष्टव्यं ?, आचार्य आह—'नाणं चिय'
नाणमेव, के ?, 'संशयादयः' संशयविपर्ययानध्यवसायाः ॥ ३१४ ॥ कुतः ? इत्याह—'वत्थुस्से'त्यादि । 'वस्तुनो' गवादेः स्वपर-

पर्यायापेक्षयाऽनन्तधर्मात्मकस्य 'देशगमकत्वभावात्' देशगमकत्वात् 'परमतप्रमाणमिव' निर्णयज्ञानवदिति, तत्रैतत् स्याद्-इतोऽसिद्धो हेतुः, तथा च प्रश्नद्वारेणाह-कथं वस्तुदेशविज्ञानहेतवः?, संशयादय इति गम्यते, आचार्य आह-शृणु तद्वक्ष्ये इति गाथार्थः ॥३१५॥ 'इहे'त्यादि । 'इह' त्रैलोक्ये 'वस्तु' गवादि, अर्थपर्याया उच्यन्ते शब्दविपरीतवृत्ताः, न चानभिलाष्या एव प्रतिपादिताः, अभिलाष्यत्वादपि केषांचिद्, आदिशब्दः स्वपरपर्यायित्वावरोधार्थः, वचनपर्यायास्तु शब्दादिमोवसञ्चब्दा(गता घोषा)दयः, आदिशब्दः पूर्ववत् अर्थवचनादि पर्यायाश्च ते अनन्ताश्चेति समासः, त एव शक्तयस्तत्सम्पन्नं तीर्थकरणधरैरावेदितमिति सामर्थ्याद् गम्यते, यदि नमैवं ततः प्रकृतोपयोगः कः? इत्यत आह—तस्यैवंविधस्य वस्तुनः 'एकदेशविच्छेदकारिणः' एकदेशावलम्बिनोऽवग्रहादयोऽन्यथा तदनुत्थानमेव तस्मान्निर्विपर्ययत्वात् खलुसुमरूपाद्यवग्रहणवत्, अतः संशयादयो ज्ञानमेवेति सिद्धम् ॥३१६॥ 'अहे'त्यादि, अथ चेन्न सर्वधर्माविभासकान्कात्स्न्येन गवादिसर्वधर्मग्राहिणः 'तो' ततः न ज्ञानमिष्टं 'ते' संशयादयः, आचार्य आह—ननु निर्णयोऽपि भवतो मुदितमृद्धाभिषिक्तः 'तद्देशमात्रग्राही'ति गवादिपिण्डदेशमात्रग्राहीति अज्ञानं प्रसजते, निर्णयोऽप्यज्ञानं एकदेशग्राहित्वात् संशयादिवदिति, अथैकदेशविपर्ययेऽपि निर्णयस्यैव प्रामाण्यं, न तेषामिति, ननु भूम्यालिङ्गनमारभ्यं भवता तत्प्रसाधन इति गाथार्थः ॥ ३१७ ॥ परोऽत्र विलक्षीभूत आह—'जती'त्यादि, यथेवं भवतः संशयोऽपि ज्ञानं तेन तवेदानीमज्ञानी नास्ति कश्चित्संसारं, छद्यस्यस्य संसारे संशयारूढत्वात् तस्य च ज्ञानत्वात्, न तत्र यदुक्तं भवता 'इया अण्णाणतो किये'त्येवमादि, तच्चासम्बद्धं स्यात्, आचार्य आह—किमिदमविज्ञाताभिधानमारभ्यते भवता 'ननु मिच्छदिट्ठीणं' 'ते' संसयादीया अण्णाणं, ततश्च हन्यतामज्ञानिनः क्रियेति काऽत्रासम्बद्धेति, इतरेषां पुनः—सम्यग्दृष्टीनां ज्ञानमेव, अनध्यवसायोऽपि ज्ञानं सामान्यमात्रग्रहणादिति गाथार्थः ॥ ३१८ ॥ किं पुनः कारणं मिथ्यादृष्टीनां तदज्ञान-

नमित्यत आह—‘सदसते’त्यादि, भावितार्थेवेति ॥ ३१९ ॥ इतरेषां पुनस्ते किमिति ज्ञानं भवन्तीत्युच्यते—‘जे’ एगं जाणइ से सत्त्वं जाणइ, जे सत्त्वं जाणइ से एगं जाणइ’ इत्यागमग्राभाण्याद्, आह च भाष्यकारः— ‘एग’मित्यादि, ‘एकं’ परमाणुं जानन् तत्तत्तानिवन्धनपर्यायैरतत्तत्तानिवन्धनपर्यायैश्च ‘सर्वेषु’ अन्यूनं लोकालोकं जानाति, तत्परिज्ञाननान्तरीयकत्वादेकस्य, सर्वं च जानन्नेकं, एकपरिज्ञाननान्तरीयकत्वादस्य, एवं सम्यग्दृष्टेः सर्वं वस्तु सर्वात्मकं ‘स्वपरसत्ताभावाभावोपादानापोद्यं हि वस्तुनो वस्तुत्व’मिति अभ्युपगमात्, यस्मादेवं तस्मात् ‘जाणमितरेसि’ति गार्थार्थः ॥ ३२० ॥ ‘जे’ इत्यादि, ये संशयादिगम्या धर्माः सामान्यं पश्यन्तो विशेषानपश्यतः स्मरतश्च विशेषा—ऊर्ध्वतासामान्यादयस्तेऽपि वस्तुनः पर्यायास्तद्ग्रहणेऽपि ते ज्ञानं, उपरिष्ठात् ज्ञानं न भविष्यतीति चेन्मा भवतु, को दोषः ? अतस्तदधिगमकत्वाद्—वस्त्वैकगमकत्वात् ज्ञानमेव संशयादयः सम्यग्दृष्टेरिति ॥ ३२१ ॥ अयमत्र स्पष्टो विधिरित्याह—‘पत्ताये’त्यादि, ‘तओ’ असौ घटोपयुक्तः सम्यग्दृष्टिरेकमपि अङ्गुलिगणितं पर्यायमाश्रयन् असद्भावस्यापनया परमाणुं गृह्यन् दक्षिणदिग्ग्राहाग्रसरमध्यवर्त्तिनं, कुतः ?—प्रयोजनवशात्, केनचित् कारणेनेति भावना, किमत आह—‘तं गिणइ’ति तदसौ वस्तु—घटाद्यवयवि ‘गृह्णाति’ विपयीकरोति, तावत्पर्यायमेव यावद्वृत्तिभिः पर्यायैर्विशाम्यन्तर्वर्त्तिभिः परमाणुभिस्तन्निवृत्तं, तस्य तद्ग्रहणमन्तरेणाश्रयणापीमाद्, तत्सव्यपेक्षस्य तदाश्रयानात्, प्रयोगः—यो यत्र यत्सव्यपेक्षो व्यवस्थितस्तत्र तदाकर्पण इतरेयामप्याकर्पणं भवतीति बोद्धव्यं, तद्यथा—कनकम्बुह्लाग्रवन्धेऽन्यतमकटिकाग्रद्वेण इतरासाभिति, तथा चैकपर्याय इति, एवं परमाणुजगतोर्भाविना, आह—दृष्टान्तेऽनुभूयते एतन्न दार्ष्टान्तिक इति, उच्यते, विशिष्टश्रुतधराणुभविक्त्वादभिनन्दनीयमेतदन्यजन्मान्तरफलत्वाद्, अत एवाह—‘भावतः’परमार्थत इति, एतदुक्तं मनसि—सम्यग्दृष्टेरेवान्यतमनिश्चयेऽप्यन्यनिश्चयो भवतीत्याहुर्मगवन्त इति गार्थार्थः ॥ ३२२ ॥ इतरस्य विपर्ययमाह—

अवग्रहसंश-
ययोर्ज्ञानिता
सम्यग्दृष्टि-
मित्याह-
एवोर्ज्ञाना-
ज्ञाने

॥१२६॥

‘निर्णये’त्यादि, निर्णयकाले घटोऽयमिति अपायकालेऽपि ‘यतो’ यस्मात् न तथारूपं ‘विदन्ति’ जानन्ति ‘ते’ मिथ्यादृष्टयो ‘वस्तु’ यथाऽयं घटः स्वद्रव्यादिभिरस्तीव्रद्रव्यादिभिस्तु नास्तीति, तस्मात् सर्वमेव निर्णयादि तेषामज्ञानमज्ञानफलत्वाद् भापाचतुष्टयानुतवदि-
ति गार्थार्थः ॥३२३॥ अथवा न तेऽज्ञानमात्रेण मुख्यन्त इत्याह—‘कट्टे’त्यादि, कट्टतरं वा-दुःसहतरं वाऽज्ञानं मिथ्यादृष्टीनां, कथमित्याह—
‘विषयज्जओ चेप सव्ववत्थुसु’ कुतः? इत्याह—मिथ्याभिनिवेद्यात् घटे पट्टद्विवत्, तस्मादेतदेवमिति गार्थार्थः ॥३२४॥ ‘अहे’त्यादि, अथवा
यथेन्द्रज्ञानोपयोगतो वस्तुः ‘तन्मयत्वम्’ इन्द्रोपयोगमयत्वं भवति, तथा ‘संशयादिभावै’ संशयाद्यवग्रहणे सति ‘नाणं’ते सम्यग्दृष्टेः, कुतः? इत्याह—ज्ञानोपयोगाद् भावेन्द्रोपयोगाभिप्रायाज्ज्ञानमेव सम्यग्दृष्टेरिति पिण्डार्थः इति गार्-
थार्थः ॥३२५॥ आह—‘तुल्ल’मित्यादि, मिथ्यादृष्टेरपि तुल्यमदः, तस्मापि ज्ञानोपयोगाभिप्रायाज्ज्ञानमेव सम्यग्दृष्टेरिति पिण्डार्थः इति गार्-
थार्थः ॥३२६॥ तथा हि—‘ज’मित्यादि, स्पष्टार्थेत्यतः ‘कट्टपरं वडन्नाणं’ति स्थितं ॥३२७॥ ‘अथवे’त्यादि, अथवाऽस्य प्रघट्टस्यापरः सम्बन्धः,
यथा थुत्तज्ञानावसरे सामान्यदर्शनं भणितं, अज्ञानस्याप्यभिधानादिति भावनीयम्, तथा मतिज्ञानावसरेऽस्मिन् सर्वस्या मतैः संशयविपर्यया-
नध्यवसायनिर्णयात्मिकायाः ‘निरुवणं कुणइ’ भाष्यकारोऽभेदोपचारादिति गार्थार्थः ॥३२८॥ कथमित्यत आह—‘एस्सा’इत्यादि,
स्पष्टार्थी ॥३२९॥ ‘चिचरीते’त्यादि, यस्मान्मिथ्यादृष्टेः विपरीतवस्तुग्रहणे—अन्यथावस्तुमतिपत्तौ साधनविपर्ययं करोति, स्नानादे-
र्मोक्षं प्रतिपद्यते, तत्तत्स्य मिथ्यादृष्टेः सर्वं ज्ञानमज्ञानफलं, सम्यग्दृष्टेस्तु ज्ञानफलं, तत् ज्ञानं “सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गः”
इति प्रतिपत्तेः “संयोगसिद्धीये”त्यादिप्रतिपत्तेश्च, ‘उत्पद्येत हि सावस्थे’त्यादिप्रतिपत्तेश्चेति गार्थार्थः ॥३३०॥ आह—‘इय सव्वमये’
सत्त्वं सम्मदिद्धिस्स जं वत्थुं’ति वचनाद् यथा मोक्षो ज्ञानदर्शनचारित्रात्मकः एवं मिथ्यात्वाज्ञानाविरत्यात्मकोऽप्यतः कस्यचिदेवमसौ

भवतु कस्यचित्चेवम्, अतः—“देहस्त य मेदंमि, दुर्निवि तुल्ला भविस्सामो” तस्मान्न यो लालयतीन्द्रियाणि तस्यामृतं स्रवति हस्तगतं प्रमादाद्, आह च—‘जई’त्यादि, यदि ‘सो’ विवरीयभावो ‘तस्स’ मोक्खस्स ‘धम्मो सभावो जहा घडस्स पडो तो किं विवरीय-त्तणं’ मिच्छदिद्दीस्स मिच्छत्ताण्णाणाविरुद्धणस्स, न किञ्चिदित्यर्थः, विपरीताविपरीतधर्मस्वभावाद् वस्तुनः । आचार्य आह—‘तन्न भवे’ तदेतन्न भवति, यतः—यमोऽपि यतः सर्वो न ‘साधनं’ कारणं भवितुमर्हति, किन्तु यो योग्यः—अनुगुणो धर्मः स मोक्षस्य साधन, अत एवोक्तं ‘जे जत्तिया उ हेऊ भवस्से’त्येवमादि, अतः—‘जोग्गे’त्यादि, अतोऽसौ मिथ्यादृष्टिः मिथ्यात्वोपहतमानसत्वात् योग्यायोग्यविशेषमजानन् विपर्ययं करोति, अतश्च एव तत्त्वबुद्धिं करोति, अणुर्यैरधिष्ठत्वात् शलभक इवेति, सम्यग्दृष्टिरप्येवमेव कारिष्यति मनोरथ इति चेत् तद् दूरेण, आह च—‘सम्मदिद्दी उ ण कुणइ तस्स सट्ठाणविणिओगं’ तयोः योग्यायोग्योः, किं कारणं ?, वि-शेषज्ञत्वाद्, उक्तं च—“श्रिमस्तु कुशास्त्राणां वैशेषिकपण्डितन्त्रवौद्धानाम् । येषां दुर्विहितत्वाद् भगवत्पुनरुज्यते चेत्तः ॥१॥ तथा—‘मि-च्छुद्वाभिद्वयाणं छाये भवियाण केण हु करेतो । संमत्तदयामूलो जइ जिणवरपायवो न होतो ॥१॥” इत्येवमादि, अथवा सम्यग्दृष्टिः पुनर्नानिर्देशनचारित्र्यं मोक्षकारणत्वेन विनाय करोति स्वस्थानविनियोगम् उक्तं च—“काले सिक्खइ नाणं जिणभणियं परमभत्तिरा-एणं । दंसणपमानगाणि अ सिक्खइ सत्थाइं कालम्मि ॥१॥ काले य भत्तपाणं यवेसए सयलदोसपरिसुद्धं । आयरियादीणड्ढा यवयण-मायानु उउत्तो ॥२॥ एवं समायरन्तो काले कालं विसुद्धपरिणामो । असवन्नजोगकारी सलाहणिज्जो य भुवणम्मि ॥३॥ सयलसु-रानुरपणमिअजिणगणहरमणियकिरियविट्ठिमलो । आराहिऊण सम्मत्तनाणचरणाइं परमाइं ॥४॥ सत्तट्ठभवग्गहणड्ढंभंतस्सकालम्मि केरलं नाणं । उप्पाडिऊण गच्छइ निद्धयमलो मासयं मोक्खं ॥५॥ तत्य य जस्सम्मणमरणेगतण्हच्छुद्वाभयविमुक्को । साइअपज्जव-

साण कालमणंतं मुहं लहइ ॥६॥ इत्यादि । 'अहवा सम्मदिट्ठी उ ण कुणइ' तस्य योग्यायोग्यस्योपलम्भे सति 'सट्ठाणविणियोगं' भव-
मोक्षहेत्वोरिति गम्यते, ततश्च यदुक्तं—'जे जत्तिया उ हेऊ भवस्से'त्येवमादि, तदुभयविवक्षया, केवलपरममम्यग्दष्टिविवक्षायां त्वस-
त्यां सगद्वेपप्रवृत्तौ सर्वेषां हेतूनां निर्वाणाराधकत्वात्, उक्तं च—'इचेयाइं चचारि नासज्जायाइं भासमाणे आराहए विराहए १, गोयमा !
सम्मदिट्ठी उवउत्ते भासमाणे आराहए, नो विराहए' इत्येवमादीति गाथार्थः ॥३३२॥ साम्प्रतमभिहितस्वरूपाणामवग्रहादीनां कालप्र-
माणमभिधित्सुराह—

उग्गहो एक्कं समयं ईहावाया मुहुत्तमंतं (मद्धं) तु । कालमसंखं संखंच धारणा होइ नायच्चा ॥३३३॥ (नि.४)

अत्योगहो जहन्मो समयं सेसोगहादओ वीसुं । अंतोमुहुत्तमेगं तु वासणा धारणं मोहुं ॥३३४॥

सोत्तार्हणं पत्ताइविसयया पुच्चमत्थओ भणिया । इह कंठा सट्ठाणे भण्णइ विसयप्पमाणं च ॥३३५॥

'उग्गहो' इत्यादि, तत्राभिहितलथणो नैधयिकत्वेन जघन्योऽर्थाविग्रह एकं समयं भवतीति सम्बन्धः, परमनिकृष्टश्च कालविशेषः
समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनमतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणात् पट्टशटिकापाटनदृष्टान्ताच्चावसेयः, व्यञ्जनावग्रहासंबन्ध-
वहारिकार्थाविग्रहो तु पृथगन्तर्मुहूर्त्तकालं भवत इति ज्ञातव्यौ, ईहा चापायश्च ईहापायो, प्राकृतशैल्या बहुवचनं, उक्तं च—'बहुवचणेण
दुवयणं छट्ठिविहत्तीए मन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया नमोऽरथु देवाहिदेवाणं ॥ १ ॥' इत्येवमादि, तावीहापायो मुहूर्त्ताधिं ज्ञात-
व्यौ भवतः, घटिकाद्वयप्रमाणः कालोऽभिधीयते मुहूर्त्तं तस्याधिं मुहूर्त्तार्द्धं, तुविशेषणार्थः, तेनैतदुक्तं भवति—व्यवहास्त इदं मुहूर्त्ताधि-
मुक्तं परमार्थतस्तु अन्तर्मुहूर्त्तमवसेयं, अन्ये तु पठन्ति, 'मुहुत्तमन्तं तु' तत्रापि मुहूर्त्तान्तरिति भवति, अयमत्रार्थः—अन्तर्मध्यकरणे, तुरे-

वकारार्थत्वादवधारणे, तेनैतदुक्तं भवति-ईहापायौ शुद्धचान्तरन्तर्मुहूर्तमेवेत्यर्थः, कलनं कालस्त्वं कालं, न विधत्ते सङ्ख्या इत्यन्तः पञ्च-
मासचर्यनसंवत्सरादय इत्येवंभूता यस्यासावसंख्यः, पल्योपमादिलक्षण इत्यर्थः, तं कालमसंख्यं, तया विपर्ययेण संख्यं, चशब्दा-
दन्तर्मुहूर्तं च, धारणा चतुर्यो मतिमेदः भवति ज्ञातव्या, एतदुक्तं भवति-अविच्युतिस्तृती अन्तर्मुहूर्तं, वासनारूपा तु तदावरणक्षयो-
पशमाख्या इतरयोः कारणभूताऽसंख्येयवर्षायुषामसंख्येयं संख्येयवर्षायुषां संख्येयमिति निर्युक्तिगार्थः ॥३३३॥ एतद् व्याचिख्या-
सुर्भाष्यकार आह-'अन्त्यो' इत्यादि, व्याख्यातार्थेति ॥३३४॥ साम्प्रतमिन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वादिनिरूपणार्थं 'पुटं सुणेइ सद्' इत्यस्याः
समवसरः, अत्रावसरे ग्राह-न त्वत्तिकान्तमेतत् "नयणमणोवज्जिदियमेदाउ" इत्येवमादिना ग्रन्थेन, किमिति भूयोऽपि अग्रतो व्यव-
स्थितमिति?, अत्र भावार्थमाह भाष्यकारः--'सोतादीण'मित्येवमादि, श्रोत्रादीनां प्राप्यादिविषयतेत्येतत्प्राग्बदनुवर्णीयं, प्राग्व्यञ्जनाव-
ग्रहतत्त्वादितिरूपणग्रस्तावेऽर्थतो भणिता भाष्यकारेण मया प्रपञ्चिता, तच्चातुर्विध्यप्ररूपणार्थं, ततः किमित्यत आह-इह पञ्चमे गाथा-
द्वये कप्तात्-सौत्रेण न्यायेन स्वस्थानत्वाद् भण्यते भद्रयाहुस्वामिना, किमित्येतावदेव?, नेत्याह-विषयप्रमाणं च श्रोत्रादीनामिहो-
च्यते इति गार्थार्थः ॥ ३३५ ॥ तामाह-

पुटं सुणेइ सद् रुवं पुण पासई अपुटं तु । गंधं रसं च फासं च बद्धपुटं विथागरे ॥३३६॥ (नि. ५)

पुटं रेणुं च तणुमि बद्धमप्पीकयं पएसेहि । छिवकाइ चिय गिण्हइ सहदब्बाइ जं ताइ ॥३३७॥
बहुसुहुमभावुगाइ जं पडुययं च सोत्तविण्णाणं । गंधाई दब्बाइ विवरीयाइ जओ ताइ ॥३३८॥
फरिसाणंतरमत्तप्पएसमीसीकयाइ चेप्पंति । पडुयरविण्णाणाइ जं च न घाणाइकरणाइ ॥३३९॥

‘पुट्ट’मित्यादि, पुट्टं-आलिङ्गियं रेणुं व तणुमि शृणोति गृह्णात्युपलभत इति पर्यायाः, कं ?-शब्दधतेर्जनेनेति शब्दः तं, शब्दग्रा-
योग्यां, द्रव्यसंहतिमित्यर्थः, तस्य बहुसंख्यभावावुक्तत्वात् श्रोत्रेन्द्रियस्य चान्येन्द्रियगणतः पदुतरत्वात्, तथा रूप्यत इति रूपं तद्रूपं पुनः
पश्यति-गृह्णाति उपलभते ‘अपुट्टं’ अस्पष्टमेवानालिङ्गितमेव, किं कारणं ?, चक्षुषः अमाप्यकारित्वात्, पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात्
अस्पष्टमपि योग्यदेशस्थं नायोग्यदेशस्यमपि सौधर्मादीति, गन्ध्यत इति गन्धस्तं, रस्यत इति रसस्तं, स्पृश्यते इति स्पर्शस्तं च, च-
शब्दौ पूरणार्थौ, वद्धं-आत्मीकृतमात्मग्रदेशस्तोयवदाश्लिष्टमित्यर्थः, ‘पुट्टं तु’ पूर्ववत्, ग्राकृतशैल्या चेत्यमाह ‘वद्धपुट्टं तु’, अर्थतस्तु ‘पुट्ट-
वद्ध’मिति दृश्यं, अनुगुणत्वात्, अत्राह-यद् वद्धं गन्धद्रव्यादि तत् स्पष्टं भवत्येवेति स्पष्टग्रहणं न कर्त्तव्यं, तन्न, सकलश्रोतृसाधारणत्वा-
च्छास्त्रारम्भस्य, प्रपञ्चितज्ञानुग्रहार्थमर्यापनिगम्यार्थाभिधानेऽप्यदोषात्, अथवा स्पष्टं च तद् वद्धं चेति विशेषणसमासाङ्गीकरणाददोषः,
तत्र स्पष्टं गन्धादि विशेष्यं वर्त्तते, वद्धमिति तु विशेषणम्, आह-एवमपि स्पष्टग्रहणमतिरिच्यते, वद्धस्य स्पष्टत्वान्यभिचारादुभयपद-
व्यभिचारे च विशेषणविशेष्यभावो दृष्टो यथा नीलोत्पलमिति, न चेहोमयदव्यभिचारः एकपदव्यभिचाराद् उच्यते, एकपदव्यभिचा-
रेऽपि विशेषणविशेष्यभावो दृष्ट एव, यथाऽपि द्रव्यं पृथिवी द्रव्यमिति, तत्र अपद्रव्यं नियमात् द्रव्यं पुनरव वाऽनय वेति, तद्वदत्रापि,
मात्रार्थस्त्वयं-स्पष्टानन्तरमात्मग्रदेशरागृहीतं गन्धादि वादरत्वात् अभावुक्तत्वादल्पद्रव्यरूपत्वात् घ्राणादीनां चापहृत्वात्, गृह्णाति-
विनिधिनीति घ्राणेन्द्रियादिगण इत्येवं ‘व्यागृणीयात्’ श्रतिपादयेदिति निर्मुक्तिगाथासमुदायार्थः ॥ ३३६ ॥ अत्रयवार्थस्तु भाष्य-
कार आह-‘पुट्टं’मित्यादि ‘चहु’इत्यादि ‘फरिसे’त्यादि, गाथात्रयं भावितार्थम् ॥ ३३७-३८-३९॥ ‘रूपं पुण पासती अपुट्टं तु’ इत्येत-
द्विशेषतो व्याचिख्यासुराह-

अप्पत्तकारि नयणं मणो य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयंगुलेण लक्खं अहरित्तं जोयणाणं तु ॥३४०॥
नणु भणियसुस्सयंगुलपमाणओ जीवदेहमाणार्हं । देहपमाणं चिय तं न उ इंदियविसयपरिमाणं ॥३४१॥
जं तेण पंचधणुसयनराइविसयववहारवोच्छेओ । पावइ सहस्सगुणियं जेण पमाणंगुलं तत्तो ॥३४२॥
इंदियमाणेऽवि तयं भयणिज्जं जं तिगाउआईणं । जिडिंभदियाइमाणं संववहारे विरुद्धेज्जा ॥३४३॥
तणुमाणं चिय तेणं हविल्ल भणियं सुएऽवि तं चेव । एएण देहमाणार्हं नारयार्हं मिज्जंति ॥ ३४४॥
लक्खेहिं एक्कवीसाए साहेरेगेहिं पुक्खरद्धम्मि । उदये पेच्छंति नरा सूरं उक्कोसए दिवसे ॥३४५॥
नयणिंदियस्स तम्हा विसयपमाणं जहा सुएऽभिहियं । आउस्सेहपमाणंगुलाण एक्केणऽवि ण जुत्तं ॥३४६॥
सुत्ताभिप्पाओऽयं पयासणिज्जे तयं न उ पयासे । वक्खाणओ विसेसो नहि संदेहादलक्खणाया ॥३४७॥
बारसहिं तो सोत्तं सेसाइं नचहिं जोयेणेहिं तो । गिण्हंति पत्तमतं एत्तो परओ न गिण्हंति ॥३४८॥
दब्बाण मंदपरिणामयाए परओ न इंदिययंलयि । अवरमसंखेज्जंगुलभागाओ नयणवज्जाणं ॥३४९॥
संखेज्जइभागाओ नयणस्स मणास्स न विसयपमाणं । पोग्गलमित्तनिबंघाभावाओ केवलस्सेव ॥३५०॥

‘अप्पत्ते’त्यादि, नयनमनसी अप्राप्यकारित्वाद् रूपं न स्पृष्टमेव गृह्यतः, यदुक्तं-‘विषयप्रमाणं च’ तदिदानीं प्रतायते, ‘णय-
णस्से’त्यादि, अयमत्र श्रक्रमः-अत्र त्रिविधमहुलमुक्तं, आत्माहुलमुच्छ्रयाहुलं प्रमाणाहुलं चेति, तत्राद्यं “जे णं जया मणूसा तेसिं
जं होइ माणरूवं ति । तं भणियमिहायंगुलमणियतमाणं पुण इमं तु ॥१॥ द्वितीयं तु-“परमाणू तसरेणू रहरेणू अगगं च वालस्स

लिक्त्वा जूया य जवो अद्गुणविविद्ध्या कमसो ॥२॥” तृतीयं तु—“उस्सेहंगुलमेगं हवइ पमाणंगुलं सहस्सगुणं । तं चेव दुगुणियं खलु वीरस्सायंगुलं भणियं ॥३॥ आयंगुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं । णगपुढविमाणाइं मिणसु पमाणंगुलेणं तु ॥४॥” एवं स्थिते ‘नयनस्य’ चक्षुरिन्द्रियस्य ‘विषयपरिमाणं’ प्रसर्पणपरिमाणं कियति देशे व्यवस्थितं रूपमालम्ब्यते ? इति गाथार्थः ॥३४०॥ इदानीं चित्त्यत इति वाक्यशेषः, कतमेनाङ्गुलेनेति चेत्, अत आह—‘आतंगुलेणं’ति तस्यैव विष्णुकुमारस्य वैक्रियशक्तिमतो यद्-ङ्गुलं तेनास्माङ्गुलेन अतिरिक्तो योजनलक्ष इत्यर्थः, इह च यदुक्तमास्माङ्गुलेन तत्रैवं नियमो वेदितव्यः—आत्माङ्गुलेनैवेति, स्थितपक्षत्वा-दिति गाथार्थः ॥३४०॥ अत्र ‘उस्सेहपमाणओ मिणे देहं’ति स्मृत्वा देहं चेन्द्रियविषयपरिमाणयोरुपलक्षणार्थमवबुध्यमानः पर आह—‘नणु’इत्यादि, ननु भणितं-उक्तं अन्यत्र, ‘उच्छ्रयाङ्गुलेन ‘देहपमाणं’ति नारकादिशरीरप्रमाणं साध्यते, आदिशब्दादिन्द्रियविषयप्रमाणमिन्द्रियप्रमाणं चानुकुप्यते, एकजातीयत्वाद्, तत्रस्थस्योपलक्षणत्वाद्, अतः किमुच्यते—आत्माङ्गुलेनास्य लोचनस्यैतावान् विषय इति, ननूच्यतां-उच्छ्रयाङ्गुलेनेति, गुराह—‘देहप्रमाणमेव’ देहप्रमाणमात्रकमेव तत्तेन मीयत इति तत्रोक्तं, अनभिमतप्रतिषेधमाह—न त्विन्द्रियविषयपरिमाणं—न त्विन्द्रियविषयपरिमाणमपि, तस्यात्माङ्गुलेनैव तत्वेनावस्तुत्वाद्, अतः किमयं देह एतद्-उपलक्षणत्वेनावबुध्यते ? इति गाथार्थः ॥३४१॥ तत्रैतत्स्यात्-किमिति न देहवदिन्द्रियविषयपरिमाणमप्युच्छ्रयाङ्गुलेन मीयते ? इत्यत आह—‘ज’मित्यादि, यद्-यस्मात्तेन-उच्छ्रयाङ्गुलेन देहवदिन्द्रियविषयपरिमाणमपि मीयत इति त्रूपा ततः पञ्चधनुःशतायामभरतस्वामिसम्बन्ध्यात्माङ्गुलविस्तारनिष्पन्नयोजनद्वादशगुणस्कन्धावास्य पुर्यां वा द्वादशयोजनसहस्रप्रमाणो विस्तारः मान्तेति, कुतः ?—भरतात्माङ्गुलस्य प्रमाणाङ्गुलत्वाद्, तस्य चोच्छ्रयाङ्गुलत्वे सहस्रगुणत्वाद्, उच्छ्रयाङ्गुलेन चेन्द्रियविषयो मीयते इति मनोरथाम्युपगमात्, ततश्चातोद्यशालोदर-

गतमहारवभेरीप्रताडनेऽपि केषांचिच्चच्छब्दाश्रवणं स्यात्, 'चारसंहितो सोचं'ति सिद्धान्ताभ्युपगमाद्, अत आह—'जं तेण पंचघणुसयनराण
विसयववहारोच्छेओ पावइ' कुतः? इत्याह—'जेण तत्तो-उत्सेहंगुलाओ सहस्सगुणियं पमाणंगुलं होइत्ति, भावितमिति, तत्-तस्माद् देहप्रमाणं
चिय तमित्येवमादि स्थितमिति गार्थार्थः ॥३४२॥ अपिच—'उत्सेहपमाणतो मिणे देहं'ति बोध्यम्, 'इंदिये'त्यादि, इन्द्रियाणि—कायजि-
ह्वाघ्राणनयनश्रोत्रसंज्ञितानि तेषां मानं इन्द्रियमानं तस्मिन्बपीन्द्रियमाने साध्ये कर्तव्ये चा'तयं' उच्छ्रयाङ्गुलं भाज्यं—विकल्पनीयं, कदा-
चिद्व्यापार्यते कदाचिन्नेति भावना, कायेन्द्रिये व्यापार्यते, न शोषेन्नित्यमिमायः, कुतः? इत्यत आह—यद्-यस्मात् 'त्रिगव्यूतादीनां'
न्यादिगव्यूताद्युच्छ्रितानां जिह्वेन्द्रियादिमानं पृथक्त्वादिलक्षणं यदुक्तमप्ये तत्संव्यवहारे कल्पतरुफलादनलक्षणे 'विरुध्येत' न घटते
यद्युच्छ्रयाङ्गुलेन तदपि प्रमीयेत, तन्मुखस्यात्माङ्गुलानुरूपत्वेनाविविशालत्वात्, जिह्वायाश्चोच्छ्रयाङ्गुलमेयत्वेन वस्तुतो न किञ्चिद्,
आह—तस्मात्तन्मुखदसावपि तदङ्गुलेमेया अस्मदादीनामपि चेति गार्थार्थः ॥ ३४३ ॥ अतः पारिशेष्यात्—'तणु' इत्यादि,
तेनेत्युच्छ्रयाङ्गुलेन श्रुतं—अनुयोगद्वाराणि, शोषं स्पष्टमतः केयं कल्पना? उपलक्षणमेतदिति गार्थार्थः ॥ ३४४ ॥ तदेवं नयनस्यात्मा-
ङ्गुलेनैतावति विषये १००००० प्रसाधिते सति पुनरपि सिद्धान्तपौर्वापर्यज्ञानाऽभिमानी पर आत्मानं विडम्बयन्नाह—'लक्खेहि' इत्या-
दि, ; तत्र 'पुक्खरंदंमि'ति पुष्करदीपस्यादे माणुपोत्तरपर्वतार्वाग्भागासन्नवर्त्तिनो नरा 'उदये' गभस्सुदुग्गमवेलायां 'खरम्' आदि-
त्यं 'पदयन्ति' प्रलोकयन्ति 'उत्कृष्टे दिवसे' कर्कटसंक्रान्तौ, दक्षिणायन इत्यर्थः, किमददूरे व्यवस्थिताः? इत्याह—योजनलक्षैरेकविंश-
त्या सातिरेकैर्व्यवस्थिताः, अनुभवसिद्धत्वात्, भरतक्षेत्रे इह, "सीयालीस सहस्सा दो य सया जोयणाण तेवढ्हा । एगवीस सट्ठिभागा
कक्कडभादंमि पेच्छ नरा ॥१॥" इति वचनात्, उक्तं चैतत्—'एगवीसं खलु लवखा चउतीसं चेव तह सहरसाइं । तह पंच सया

भणिष्या सत्तवीसाहं अहरित्ता ॥१॥ इति नयणविसयमाणं पुक्खरादीवद्धवासिमणुआणं । पुब्बेण य अवरेण य पिहं पिहं होइ नायब्बं ॥२॥ सीयालीससहस्सा दो य सया जोयणाणमिचाई । जह जंयुदीवयाणं अवाट्ठियं चैय विण्णेयं ॥३॥ जह जह समये २ पुरओ संच-
इ भक्खरो चरिमो (गयणे) । तह तह इओवि नियमा जायइ रयणीइ भावत्थो ॥४॥ एवं च सह नराणं उदयत्थमणाणि होतइ निययाणि । सह
देसभेए कस्सइ किंची ववइस्सई नियमा ॥५॥ सह देवु य निदिट्ठो महद्धुत्तो क्रमेण सन्वेसिं । केसिंचीदाणि चिय विसयपमाणे रवी जेसिं
॥६॥ केसिंची सावित्तो मायाए (मज्झण्हे) अगओ रवी जेसिं । संचरइ मुहुत्तेणं जावइयं तं निसामेह ॥७॥ लक्खहुगं छत्तोससहस्सच्छस्सया
य साहीया । उक्कोसविणंमि रवी चरयंउत्तमुहुत्त एवइयं ॥८॥ उक्कोसे चिय दिवसे अंधूदीवंमि जो रवी चरइ । सो पक्खसहस्सा खलु अट्ठाविज्जे
चिय सट्ठिभागा साहिया नवरं ॥९॥ (पच्चसहस्सा दोसयइगयअिसगचत्तमागहिया) सव्वं पुणइस्स भणियं तावक्खेत्तं लिणेहिं सव्वेहिं । पुब्बा-
वरेहिं तं चिय, सीयालीसाइ दुगुणं तु ॥१०॥ पणयालीससहस्सा उत्तरओ तावक्खेत्तपरिमाणं । जा मेरुक्खलिहक्कंडं, दाहिणओ से प-
वक्खामि ॥११॥ तेत्तीससहस्स तिअिय, सया य तेत्तीसया अणूणाओ । जोयणत्तिभाग एक्को, लक्खं पत्ति तावक्खेत्तं से ॥१२॥ इयरस्स
उ सव्वं चिय पुक्खराअद्धस्स चरममाणुस्स । तावक्खेत्तं भणियं तं चिय दुगुणं जओ भणियं ॥१३॥ बायालीसं लक्खा अलणत्तरि चैव
तह सहस्साई । चउहत्तरी य सेसा, दसभागा सत्त य हवति ॥१४॥ तावक्खेत्ता चउरो हवति भाणूण दोअि दो ससिणं । सेत्तं सवित्थरं
जाण छरपणत्तिओ सव्वं ॥१५॥ अत उक्कं—‘लक्खेही’त्येवमादि, ‘नयणिदिथे’त्येवमादि, तस्माअयनेन्द्रियस्य विषयप्रमाणं—अव-
काशप्रमाणं ‘यथा’ श्रुते—अनुयोगद्वारेऽभिहितं तथा तत् त्रयाणामेकेनापि न युक्तं, इयोरस्मिहत्वादेकस्य तु ग्रमाणाद्गुलस्य द्विगुणसाधि-
कत्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥ ३४५-३४६ ॥ गुरुराह—‘सुत्ते’त्यादि, ‘अयं स्रवाविषया—यदुत प्रकाशनीये विषये

पर्यतादौ तद्यक्षुरिन्द्रियमनुप्रवर्तते, 'आयंगुलेण समतिरिक्तं जीयणलक्षं'ति, 'ण उ पयासे'ति न पुनः प्रकाशकेऽर्थे सवितृलक्षणे, अतः किमुच्यते—'आउस्सेहप्पमाणंगुलाणमेगेण'इति न जुक्तं'ति, कथमयं द्वात्रिंशद्विंशत्युक्तं ज्ञायते ? इत्यत आह—'व्याख्यानतः' पौर्वापर्यमीलनात् 'विशेषो' विवक्षायाः परिधानं भवति, न हि 'सन्देहात्' साक्षादयमर्थो न श्रूयत इति लक्षणात् 'अलक्षणा' असम-
असता द्वात्रस्य स्यात्, उक्तं च—“जे जह सुत्ते भणियं तहेव जह तं विपालणा नत्थि । किं कालियाणुओनो विट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहि ? ॥१॥” ॥ ३४७ ॥ अथ शेषाणां विषयप्रमाणमाह—“दारे'त्यादि, श्रोत्रं मेघमालारसितादिध्वनिमाद्वादशम्यो योजनेभ्यो गृह्णाति, शेषं स्पष्टम् ॥ ३४८ ॥ कुत एतदित्याह—“दृढवाणे'त्यादि, माथादं सुगमं, 'अवरं'ति एतदुत्कृष्टकम्, अथ जयन्यमाह—अङ्गुला-
संख्येयमागादागतं प्राणादि गृह्णाति, किमविशेषेण नेत्याह—नयनवर्जानाम् ॥ ३४९ ॥ तस्य का चार्तेत्यत आह—“संखे'त्यादि, अतिसन्निकृष्टस्यानुपलम्भात्, मनसस्त्विदं नास्ति, मूर्त्तामूर्त्तप्रवृत्तेः, केवलवद्, व्यतिरेकेण मनःपर्यायावधी इति, नन्वेवं पूर्वपरिविरोधः—
“मणसोऽपि विसयनियमो एकमह जओ स सच्चत्थ”ति वचनात्, तत्र, निर्व्ययितमनसः यक्षीकृतत्वात्, आह—मतिश्रुतयोः कथमु-
क्तमत आह—किं शब्दप्रयोगोत्पष्टान्येव केवलानि ध्वनिदलानि शृणोत्पुष्टान्येव तद्वासितान्याहोश्चित् तन्मिश्राणीति, उच्यते—न
तावत्केवलानि, तेषां वासकत्वाल्लोकस्य च तद्योगद्रव्याकुलत्वात्, मिश्राणि तु स्युः, परं तद्वासितान्यन्यानि देत्यत आह—
भासासमसेढीओ सद्दं जं सुणइ मीसयं सुणइ । वीसेढी पुण सद्दं सुणइ नियमा पराघाए ॥३५१॥ (नि०६)

सेढी परसंपत्ती वदतो सच्चस्स छविसि ताओ । जासु विमुक्का धावह भासा समयम्मि पढम्मि ॥३५२॥

भासासमसेद्विठिओ तन्भासामीसियं सुणइ सहं । तवुदन्वभावियाइं अण्णाइं सुणइ विदिसत्थो ॥३५३॥
अणुसेढीगमणाओ पडिघायाभावओऽनिमित्ताओ । समयंतराणवत्थाणओ य सुवकाइं न सुणेइ ॥३५४॥
'भासा' इत्यादि, तत्र भाष्यत इति यापा, वक्त्रा शुब्दतयोत्सृज्यमाना द्रव्यसंहतिरित्यर्थः, तस्याः समश्रेणयः—समाकाशप-
रूप इति भाषासमश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणिष्यवच्छेदार्थं, ता इतो—गत इति 'भाषासमश्रेणिगतः' भाषासमश्रेणीस्थित इत्यर्थः,
कोऽसौ ? , श्रोता इति गम्यते, 'शब्दस्' उक्तशब्दार्थं, यं पुरुषशब्दादिकं 'शृणोति' उपलभते' यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तं, किञ्चि-
च्छिष्टं शृणोतीत्यत आह—'मीसयं'ति मिथकम्, उत्सृष्टद्रव्यभाववितापान्तरालस्थशब्दपुद्गलसंवलितमित्यर्थः, 'वीसेढी पुण'ति
विश्रेणिः पुनः, इत इति वर्त्तते, तेनैतदुक्तं भवति—विश्रेणिष्यवस्थितः पुनः श्रोता, शब्दमिति पुनः शब्दग्रहणमकारि पराधातवा-
सितद्रव्याणामपि तथाविधशब्दत्वख्यापनार्थं, किमत आह—शृणोति 'नियमात्' नियमेन परधाते सति, पराधातितान्येव शृणोति,
नेतराणि, तेषामनुश्रेणीगमनाद् प्रतिधाताभावाच्च । अथवा 'भासासमसेढीयं' भासासमश्रेण्यामितं शब्दमिति, शेषं प्राग्वदिति, 'वीसे-
ढी पुण'ति अत्र तु विश्रेणिस्य एव विश्रेणिरुच्यते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगप्रदर्शनाद् भीमसेनः सेनः सत्यभामा भामेति यथा, इत्येवं
गन्धादिद्रव्याण्यपि मिथ्याप्यादत्ते अनुश्रेणिगमनत्वे अनियमो, बादरत्याह्वातायनरेणुबन्धिन्यमोऽप्येके इति गार्थार्थः ॥३५१॥
'सेढी' इत्यादि, इह श्रेणिराकाशपङ्क्तिरभिधीयते, एकवचनं च जाल्यपेक्षं, यत आह—सर्वस्य वक्तुर्वेदतः सतः पदसु दिक्षु पूर्वापरोत्तर-
दक्षिणोर्ध्वाधःप्रभृतिषु (०धोरूपासु) ता भवन्ति, लोकमध्यवर्चित्वे सतीति गम्यते, 'जास्वि'त्यादि स्पष्टम् ॥ ३५२ ॥ इतग्रहणं
व्याचिख्यासुराह—'भासे'त्यादि, 'भाषासमश्रेणिस्थो' भाषासमश्रेणीतः इत्युक्तं भवति, कोऽसौ ?—श्रोता, 'तन्वासाामीसियं'ति तस्य

यस्तुभेयद्विर्भाषा तथा मिश्रितं शृणोति । पश्चादर्थं व्याचिख्यासुराह—‘तद्वन्वे’त्यादि भावितार्थम् ॥ ३५३ ॥ ननु तानि किमित्यत आह—‘अणु’ इत्यादि, तेषामनुश्रेणिगमनात्, अनुश्रेणिगमनेऽपि कस्यचित् स्तलनतोऽपि विश्रोतोगमनं भवतीत्यत आह—‘प्रतिपातामात्राद् असम्भवाद्, स किमित्यत आह—निमित्ताभावात् ब्रह्मत्वात् अपि च समयान्तरानवस्थानाच्च, किमत आह—‘मुक्ताइ’ यत्रा न शृणोति ‘विदिस्तथो’ति गाथार्थः ॥ ३५४ ॥ भाषाधिकारस्य प्रस्तुतत्वादाह—केन पुनर्योगिनामीषां वाग्व्याणामादानमुत्सर्गं न करोति ? कथं चेत्यत आह निर्मुक्तिकारः—

गियहइ य काइएणं निसिरइ तह वाइएण जोएणं । एगंतरं च गिणहइ निसिरइ एगंतरं चेव ॥३५५॥ (नि. ७)

निषिहइ काइएणं किह निसिरइ वाइएण जोएणं ? । को वाइयं वाजोगो ? किं वाया कायसरंभो ? ॥३५६॥

वाया न जीवजोगो पोगलपरिणामओ रसाइ व्व । न य ताए निसिरिजइ स विय निसिरिजए जम्हा ॥३५७॥

अह सो तणुसरंभो निसिरइ तो काइएण वत्तव्वं । तणुजोगविसेसविय मणवइजोगत्ति जमदोसो ॥३५८॥

किं पुण तणुसरंभेण जेण मुंचइ स याइओ जोगो । मणइ य स माणसिओ तणुजोगो चेव य विभत्तो ॥३५९॥

तणुजोगो पिय मणयइजोगा काएण दव्वगहणाओ । आणापाणव्व न चे तओऽवि जोगंतरं होज्जा ॥३६०॥

तुहे तणुजोगत्ते कीस च जोगंतरं तओ न कओ ? । मणवइजोगा व कया ? भणइ ववहारसिद्धत्थं ॥३६१॥

कायफिरियाइरित्तं नाणापाणप्फलं जह वईए । दीसइ मणसो य फुडं तणुजोगव्वंतरो तो सो ॥३६२॥

अहया तणुजोगादिअचइदव्वसमूहजीववाचरो । सो वइजोगो भणइ वाया निसिरिजए तेणं ॥३६३॥

तद् तनुवायाराहिअमणदन्वसमूहजीववाचरो । सो मणजोगो भणइ मणइ नेयं जओ तेणं ॥३४४॥
जह गामाओ गामो गामंतरमेवमेग एगाओ । एगंतरंति भणइ समयाओणंतरो समओ ॥३४५॥
केई एगंतरियं मणंतेगंतरंति तेसिं च । विच्छिन्नावलिरूवो होइ घणी सुयविरोद्धो य ॥३४६॥
आह सुए बिय निसिरइ संतरियं न उ निरंतरं भणितं । एगेण जओ गिणइइ समयेगेण सो सुयइ ॥३४७॥
अणुसमयमणंतरियं गहणं भणियं जओ चिसुखलोडवि । जुतो निरन्तरो बिय, भणइ कइ संतरो भणिओ ॥३४८॥
गहणावेकलोडतओ निरन्तरं जम्मि जाइ गहियाइ । नवि तम्मि चैव निसिरइ जह पढमै निसिरणं नरिथ ॥३४९॥
निसिरिल्लइ नागहियं गहणंतरियंति संतरं तेणं । न निरंतरं न समयं न जुगवमिह होति पजाया ॥३५०॥
गहणं मोक्खो भासा समयं गहनिसिरणं च दो समया । होति जहणंतरओ तं तरस व वीयसमयम्मि ॥३५१॥
गहणं मोक्खो भासा गहणविसग्गा य होति उक्कोसं । अंतोसुहुत्तमेत्तं पयत्तमेण भेयो सिं ॥३५२॥
गहणविसग्गपयत्ता परोप्परविरोहिणो कइं समए ? । समए दो उचओगा न होज्ज किरियाण को वोसो ? ॥३५३॥
'नेणहत्ती'त्पादि, तत्र कायेन निर्दुतः कायिकस्तेन कायिकेन, योगो व्यापारः कर्म क्रियेत्यनर्थान्तरं, सर्व एव हि वक्ता काय-
क्रियया शब्दद्रव्याण्यादौ च, चोऽप्यघ्राणे, स च भिन्नक्रमः, कायिकेनैव, निसृजति-व्युत्सृजति 'मुञ्चति' 'तथे'त्यानन्तर्यार्थः, उक्ति-
र्वाग् वाचा निर्दुतो वाचिकः तेन वाचिकेन योगेन, कथं गृह्णाति निःसृजति वा ? किमनुसमयमुतं अननुसमयमित्यत आह-एका-
न्तरमेव गृह्णाति, निसृजत्येकान्तरं चैव, एतदुक्तं भवति-प्रतिसमयं गृह्णाति मुञ्चति चेति, कथं ? यथा ग्रामादन्यो ग्रामो ग्रामान्तरं

पुण्याद्वा पुण्यः पुण्यान्तरम्, अनन्तरोऽपि सन्, एवमेकैकस्मात्समयादैकैक एवैकान्तरः. अनन्तरसमयो निर्दिष्टः, स्थापना, इति गाथा-
समुदायार्थः ॥ ३५५ ॥ अत्र पूर्वार्द्धमधिकृत्य चोदक आह—‘गिण्ही’त्यादि, इह भाषा-भाषाद्रव्याणि गृहीयात् कामं कारयिकेन
योगेन, करणरूपेण, तस्यात्मव्यापारत्वात्, किन्तु न काममित्यत आह—कथं निसृजति ? वाचिकेन योगेन निसृजतीत्युक्तं किं
या ? नैवेत्यभिप्रायः, तस्य निसृज्यमानत्वेन कर्मत्वात् किं वाऽनेन ऋजुनोक्तेन ? अन्यत्पृच्छामः—को वाऽयं वाग्योगो नाम येन नि-
सृजतीत्युक्तम्, ‘किं वाग’चि किं वागेव निसर्गव्यापारापन्ना सती वाग्योगः उत कायसंरम्भस्तन्निर्गहेतुवाग्योग इति द्वयी गतिः ?
किञ्चातः—यथायः पक्षः, तन्न, तस्या योगत्वानुपपत्तेः ॥ ३५६ ॥ आह च—‘वाद्या’इत्यादि, इह वाक्केवला अच्छिन्ना न जीवव्यापारः, हेतु-
दृष्टान्तौ मुगमौ, व्यतिरेकेण जीवत्कायव्यापारः, अपि च—‘न य ताए’चि न च तथा वाचा निसृज्यते, काययोगेनैव, किं कारणं ?
तस्या एव निसृज्यमानत्वात्, नहि कर्मव करणं स्यादित्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥ ३५७ ॥ द्वितीयं विकल्पमधिकृत्य तत आह—‘अ-
हे’त्यादि, अयामौ वाग्योगस्तनुमसारम्भः—कायव्यापारः, ततः कारयिकेनैव निसृजतीत्येवं वक्तव्यं भद्रबाहुस्वामिना, भाष्यकृदुत्तरः
माह—संयमेतदभाषु अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—‘ननु योगविशेषवेव’ तनुयोगापान्तरालभेदावेव मनोवाग्योगाविति सिद्धान्तः,
‘यत्र’ यस्मान् एवमतोऽयमदोषः, इति गाथार्थः ॥ ३५८ ॥ यथेवमुच्छिन्ना तर्हि ‘मणेणं चायाए काएणं’ति करणत्रयचारेणेत्यत
आह—‘किं पुणे’त्यादि, ‘किं पुण’चि, ततश्चेत्यर्थः, ततश्चात्मनः शरीरव्यापारे सति येन रूपेण वाग्द्रव्याणामुपादानं करोति स
कारयिकः, अत उक्तं ‘मेव्हइ य काइयेणं’चि । तथा ‘तणु’इत्यादि द्वितीयः, अत उक्तं—‘निसिरइ तह वाइएण जोएणं’ति, तथा ‘म-
णइ य तणुसंरमेण जेन म उ माणमिओ मवइ’ अतस्तनुयोग एव सामान्यः सन् ‘विमक्तो’ विमाजितस्त्रेधा उपाधिमेवादिति गाथा-

र्थः ॥ ३५९ ॥ प्रमाणयन्नाह—‘तणु’इत्यादि, पादत्रयं सुगमं, व्यतिरेकेणाभावः । साम्यतयाचार्य एव परोत्तरेक्षितां वाधामाह—‘न चे’ति न चेत् कायन्यापाररूपत्वेऽपि तावसावित्यव आह—‘तओऽवि’ असावपि प्राणापानो योगान्तरं चतुर्थं स्याद् भवतः, अतः किमुच्यते भवता उभयसन्ध्यं ‘पडिकमामि तिहिं जोगेही’त्येवमादीति गाथार्थः ॥ ३६० ॥ तदेवं सर्वेषामिति काययोगत्वे उक्ते पर आह—‘तुल्ल’इत्यादि, प्राणापानयोस्तुल्ये-समाने मनोवाग्योगाभ्यां तनुयोगत्वे किमिति चासौ प्राणापानुयोगान्तरं चतुर्थं न कृतं ? , मणवज्ञोगा व कया जोगान्तरं, तुल्ले तणुजोगत्वे उस्सासनिसासेण समं एको वा योगोऽस्तु चत्वारो वेत्यभिप्रायः, गुरुरुत्तरमाह—‘भञ्जह चवहारसिद्धत्वं’ एतावेवास्मात् पृथक् कृताविति गाथार्थः ॥ ३६१ ॥ तथाहि—‘काचे’त्यादि, कायक्रियायाः अतिरिक्तं-अधिकं कायक्रियातिरिक्तं, न प्राणापानोः फले, हृदयत इति सम्बन्धः, यथा कस्याः ? इत्यत आह—यथा वाचो-गिरः, तथाहि-वाचि परप्रत्यायनं फलमालोक्यते, नत्विदं प्राणापानावन्यत्र हृदयादिघट्टनात्, तथा मनसश्च स्फुटं कायक्रियातिरिक्तं फलं दृश्यते, यस्मादेवं तस्मात् तनुयोगाभ्यन्तर एवासौ प्राणापानुः, तुल्ये तनुयोगत्वेऽपीति प्रक्रमाह्वयत इति सुष्ठुच्यते—‘पडिक्कमामि तिहिं योनेहिं’ति गाथार्थः ॥ ३६२ ॥ ‘अहवे’त्यादि, अथवाऽयमेवार्थोऽन्यथा निर्दिश्यते-काययोगाह्वानि यानि वाग्द्रव्याणि तेषां यः समूहः तस्मा विद्याद्यो जीवव्यापारः परप्रत्यायनफलो ध्वनितया स वाग्योगो भण्यते, तेन किं क्रियते ? इत्याह-तेन वाग् निसृज्यते परप्रत्यायनार्थमिति गाथार्थः ॥ ३६३ ॥ ‘तहे’त्याद्यनया दिशा स्पष्टं ॥ ३६४ ॥ अथ पश्चाद्ब्रह्माचिह्न्यासयाऽह—‘जहे’त्यादि, भावितवत्, तदेवं व्याख्येयमाने यदुक्तं सूत्रे ‘अनुसमयमविरहितं निरन्तरं गेण्हइ’ तदप्याराधितं स्वात्मसुणश्चन्द्रश्रवणं चेति गाथार्थः ॥ ३६५ ॥ अन्यथा तु विपर्यय इति, आह च—‘केयी’त्यादि, केचन व्याख्यातारः ‘एगंतरं’ति यदुक्तं निर्युक्तिकृता तन्मन्यन्ते-व्याख्यानयन्ति, कथमित्यत आह—‘एगं-

तरं'ति एकैकेनान्तरितं-व्यवहितमेकान्तरं तथा दृष्टत्वादेकान्तरोपवासवत् स्थापना-ग्रमो ग्रमो, ततः को दोषः ? इत्याह-
तेषां चैवं मन्तृणां 'विच्छिन्नावलिरूवो होइ धर्णी', कुत एतत् ? ग्रहणान्तरितचान्निसर्गस्य निसर्गान्तरिततत्वाच्च ग्रहणस्य, ग्रहणसमयेऽ-
श्रवणात्, किमेतावानेव तेषां दोषः ? इति, नेत्याह-'सुयचिरोधो' श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्याभिमतानुसारिभगवदाचार्यस्यामस्ता-
मिप्रणीत'प्रज्ञापना'ऽध्ययनमसिद्धाज्ञालङ्घनं च, 'अणुसमयमविरहियं गेण्दती'ति तद्वचनात्, तथा हीदं सूत्रं प्रतिसमयग्रहणप्रतिपाद-
कत्वात् प्रतिसमयनिसर्गप्रतिपादकमपि चोद्धव्यं मसृणशब्दानुभवात्, अथ द्रुयुर्भवतोऽप्येवं व्याख्यातुस्तदुक्तज्ञातृण्डनमेव सूत्रान्तर-
विरोधादिति, 'संहरं निसिह नो निरन्तरं, एगेणं समएणं गिण्दइ एगेणं समएणं मुच्चती'ति सूत्रप्रश्रवणात्, तथा हीदं सूत्रं सान्तरनिस-
र्गप्रतिपादकत्वात् सान्तरग्रहणप्रतिपादकमपि विज्ञातव्यं, न च स्वलितशब्दश्रवणानुभवः, स्तोकत्वेन सूक्ष्मत्वादपान्तरालकालस्येति
गाथार्थः ॥३६६॥ अथैतत्सूत्रं गाययोपनिबध्नन् पर आह-'आह सुये चिये'त्यादि, गतायी, नवरं 'सो'चि वक्ता ॥३६७॥ अय
सूत्रद्वयमपि विषयविभगेऽध्यवृत्तिग्रापयिपुराह-'अणुसमय'मित्यादि, समयं अनु-पश्चादनुसमयं, किमुक्तं भवतीत्यत आह-नान्त-
रितमनन्तरोपवसिरदित्यनन्तरितमव्यवहितमिति यावत् ग्रहणं-वाग्व्योपादानं 'भणितं' वक्तं प्रथमसूत्रे भगवता आर्यश्यामेन,
'यता' यस्मात्, ततः किमित्यत आह-'विमोक्षोऽपि' निसर्गोऽपि तेषां 'युक्तो' घटमानकः 'निरंतर एव' अनुसमयमविरहितमेवेति-
यावदिति, कोऽर्थः ? कुत एतत् ? प्रथमसमये ग्रहणात् द्वितीयादिषु निसर्गग्रहणादन्य एव निसर्गात्, इतश्चैतदेवं, द्विसामयिकस्यैव
जघन्यस्य ग्रहणनिसर्गस्योक्तत्वात्, स्वास्त्रोर्मुपूषोर्वेत्यभिप्रायः, एवमुक्ते सति द्वितीयसूत्रश्रवणप्रमन्मन्तिश्चोदको भणति-चोएद 'कथं' ?
कथा विवक्षया 'सान्तरः' सध्यवधानः 'भणितः' तेनैव मुखेन प्रतिपादितो द्वितीयसूत्रे तेन, निसर्ग इति गम्यत इति गाथार्थः ॥३६८॥

गुरुराह—‘गहणे’त्यादि, ‘तओ’ति नन्वसौ निसर्गः सान्तरो भणितः, तेन द्वितीयसूत्रे ग्रहणापेक्षया काका आद्यमाद्यं ग्रहणमङ्गी-
कृत्य, ननु समयापेक्षया, तथा निरन्तरत्वादेव, ग्रहणवत्, कथमेतदेवमित्यत आह—‘निरन्तरं’ पदमाहसमए ‘जाइ’ द-
लियाइं ‘गहियाणि’ आदत्ताणि ताइ ननु ‘तमि चेव’ गहणसमये ‘निसिरइ’ भुंचइ, कः प्रत्ययः ? इत्यत आह—जह पदमे समये नि-
सिरणं नस्त्य एवं दुयाइसमएमुचि तत्समयोपात्तानामिति भावनीयं, एतदुक्तं भवति—प्रथमसमयोपात्तानां न तत्रैव निसर्गः, अपि
तु द्वितीये, एवं द्वितीयसमयोपात्तानां न तत्रैव, अपि तु तृतीया इत्येवमादि सान्तरनिसर्गसिद्धिस्तस्मात् ग्रहणापेक्षयाऽसौ द्वितीयसूत्रे
तथोक्त इति गाथार्थः ॥३६९॥ तत्रैतत्साद्—यथा ग्रहणापेक्षया सान्तरो निसर्गः, एवं निसर्गापेक्षयाऽपि सान्तरं ग्रहणं, नानिसृष्टं
पुनर्गृह्यत इत्यतो—‘विच्छिन्नावलिरूयो कयुट्टिणी धणी होइ’, तन्न, निसर्गस्य ग्रहणपरतन्त्रत्वात् द्वितीयसमयवत्, कुत एतदिर्यत
आह—‘निस्सी’त्यादि, नागृहीतं धुर्यसमये द्वितीयसमये निसृज्यते इत्येकान्तः, अनिसृष्टं तु गृह्यत आदिसमय इत्यनेकान्तः, येनैव
तेन किमित्यत आह—‘संतरं तेणं’ति, तेन कारणेन सान्तरं निसर्जनमुक्तं भगवता द्वितीयसूत्राद्यवयवेनेति प्रश्नः, कुत ? इत्यत
आह—‘गहणंतरियं’ति ग्रहणान्तरितमिति कृत्वेति भावार्थकथनं, सर्वत्राघः पदभूतो स्वतन्त्रग्रहणव्यवहितमिति कृत्वेत्यभिप्रायः, ततश्च
‘गहणायेकवाए तत्तो’ति व्यवस्थितं ‘नो निरन्तरं’ति, द्वितीयं सूत्रावयवं शुश्रोघयिपुराह—‘नो निरन्तरं’ति, क्रियुक्तं भवतीत्याह ‘न
निरन्तरं’ति, न समकं न युगपदिति पर्याया एते भवन्ति, क एषां भाषितानामर्थः ? इति चेत्, उच्यते, न ग्रहणैककालं निसृजति,
किं तर्हि ? द्वितीये समये इति, अथवा ‘नो निरन्तरं’ति, अस्यायमर्थः—‘न पदमसमये चेव निसिरइ, किंतु ‘संतरं’ति उक्तं प्राप्नु,
एवमन्वयव्यतिरेकतः सूत्रार्थं गतं, एगेणं समएणं गिण्हइ एगेणं मुश्चतीत्यस्य कोर्ज्यः ? इति चेत्, उच्यते, आद्यचरमसमययोरेकान्त-

ग्रहणनिसर्गसद्भावात् 'एगेणं समयेणं गेणहइ एगेणं समयेणं मुंचवी' त्वेवमादि यन्त्रकमध्यं भावनीयमित्यत एवं गृह्यतां 'अणुसमयमविरहियं निरंतरं गेणहइ संतरं निसिस्इ नो निरन्तर' मित्येवमादीति गाथार्थः ॥३७०॥ साम्प्रतं ग्रहणादेर्द्विविधं कालप्रमाणमभिधित्सुः प्राह— 'गहण'मित्यादि, गृह्यत इति ग्रहणं तदेकं समयं भवति, मोक्षोऽपि—भाषाऽपि जघन्यतः, तत्रैतत्स्यात्—मोक्षस्य निसर्गस्वभावत्वात् नि-
सर्गस्य च भाषात्वान्मोक्षग्रहणे भाषाग्रहणमतिरिच्यते ? इति, उच्यते, न व्यतिरिच्यते, भाष्यभाषा भाषा, न ग्रहणमात्रं न मोक्षमात्रं
नाप्युभयमात्रं, प्रत्येकस्य मानमभिधायोभयस्याह—'गह'निसिरणं च 'त्ति ग्रहणनिसर्गौ च द्वौ समयौ भवतौ जघन्यं—सर्वस्तोक्तया,
कस्य ? , मुमूर्षोः द्वितीयसमये तिष्ठासोर्वेति गाथार्थः ॥३७१॥ उत्कृष्टं ग्रहणनिसर्जनमाह—'गहण'मित्यादि, ग्रहणं मोक्षो भाषा ग्रह-
णविसर्गाधेति पृथक् प्रकर्षणान्तमुहृत् भवन्ति, तथा च द्वौ प्रत्येकपक्षौ अपर उभयपक्षः अपरो भाषापारिणामपक्ष इति, सर्वत्र च पुरु-
षान्तरे एतेषां—ग्रहणादीनां कालभेदो भवति, अल्पमहाप्रयत्नभेदादिति गाथार्थः ॥३७२॥ यदुक्तमाद्यन्त्यसमययोरेकान्तेन ग्रहणनि-
सर्गाविव, मध्यमसमयेषु तृभ्यं, तत्राह—'गहण'मित्यादि, स्पष्टार्थो, एकसमये क्रियाद्वयमस्ति अवरुद्धत्वात् कर्मसंघातसाटक्रियावत्
युगपदहुत्याकाशसंयोगविभागक्रियावद्वा, स्थानविधौ वा मनआदिक्रियावदिति गाथार्थः ॥३७३॥ गृह्णाति कायिकेनेत्युक्तं, स चौदा-
रिकादिभेदात् पञ्चधेति मा मंथाः पञ्चविधेनापि, अपि त्वौदारिकवैक्रियाहाकरणेति, आह च—

तिविहम्मि सरीरम्मी जीवपएसा हवंति जीवस्स । जेहि उ गेणहइ गहणं तो भासइ भासओ भासं ॥ (नि. ८)

ओरालिवेउव्वियआहारओ गेणहई सुयइ भासं । सच्चं सच्चाभोसं मोसं च असच्चभोसं च ॥३७५॥ (नि. ९)

सच्चा हि या सयामिह संतो गुणओ गुणा पयत्था वा । तन्निवरीआ मोसा मीसा जा तदुभयसहावा ॥३७६॥
अणहिगया जा तीसुवि सवो विय केवलो असच्चमुसा । एया समेयलक्खण सोदाहरणा जहा सुत्ते ॥३७७॥
'तिचिहंमी'त्यादि, त्रयो विधा यस्य तत्तथा तस्मिन्, शूर्यित इति शरीरं तस्मिन्, जीवतीति जीवः तस्य प्रदेशा भवन्तीति,
कस्येत्यत आह—'जीवस्य' आत्मनः, ननु च पष्ठीद्वयश्रवणात् पुनरुक्तदोषः ? तन्न, जीवस्य प्रदेशा भवन्तीत्युच्यमाने इयं पष्ठी
भेदे वर्तिष्यत इति व्यामोहनिवृत्त्यर्थं जीवस्यात्मभूता भवन्तीति पुनरप्याह, "भेदाभेदवर्चिनी च पष्ठी"ति पाणिनीयाः, ततश्चा-
नेन निष्प्रदेशात्मवादासाधुत्वमाह, सति तस्मिन् करचरणोल्लीवाद्यवयवसंसर्गभावः प्राप्नोति, तथाहि—पादतलसंपुक्तात्मभेदशस्य ता-
लुसम्बन्ध्यात्मप्रदेशभेदोऽभेदो वेति वाच्यं, भेदथेत् क्रयमप्रदेशः ? अमेदथेदेकत्वतो न भेदोपलम्भः स्यात्, यैर्गृह्णाति—आदत्ते, तुशब्द-
स्य विशेषणार्थत्वान्न सर्वदैव 'ग्रहण'मिति गृह्यत इति ग्रहणं शब्दद्रव्यनिवहमित्यर्थः 'तो' ततो गृहीत्या 'भापते' वक्ति, भापत इति
भापकः क्रियाविष्ट इत्यर्थः, अनेन निष्क्रियात्मशब्दव्युदासमाह, सति तस्मिन् भाषणाभावप्रसंगः, तस्य तच्चादप्रच्यवमानत्वात् प्र-
च्युतौ च स्वात्महानेः, कामित्याह—भाष्यत इति भाषा तां भाषां, आह—'तो भासह भासओ' इत्यनेनैव गतार्थत्वान्नैतदुच्चारणं कर्त्त-
व्यमिति, तन्न, भाष्यमाणैव भाषा, न प्राक् न पश्चात् इत्यस्यार्थस्य ज्ञापयितुमभिधेयत्वादिति गार्थार्थः ॥ ३७४ ॥ अथ किं तत ?
इत्याह—'ओरालि'त्यादि, स्पष्टा ॥ ३७५ ॥ सत्यादिकाया लक्षणमाह—'सच्चा' इत्यादि, सद्भूयो हिता—आराधनी प्रत्यायन-
फला वेति सत्ता, सन्तः के उच्यन्ते ? इत्यत आह—सन्तो मुनयो—यतयश्च तेषां हिता सत्या, इहपरलोकाराधनीत्यर्थः, गुणा चा—मू-
लोत्तरगुणाः पदार्था वा—जीवादयः, तद्विपरीता तु मृणा, मिश्रा तूमयस्वभावेति गार्थार्थः ॥ ३७६ ॥ 'अणही'त्यादि, तिसृष्वप्ययतिता

अनुभवस्वभावा, आसां भावार्थमङ्गीकृत्यातिदेशमाह-एतावत्तस्योऽपि भाषाः-समेदलक्षणसोदाहरणा यथा सूत्रे दशवैकालिके उक्ता-
स्तथैव ज्ञातव्याः, तत्र भेदाः 'जणवय समय ठवणे'त्येवमादि वक्तव्यम्, यावद् 'वोयड अन्वोयडा चेवे'ति गाथार्थः ॥ ३७७ ॥
भाषाधिकारस्यैवानुयर्थमानत्वादाह-द्वादशभ्यो योजनेभ्यः परतो न श्रूयते, द्रव्याणां मन्दपरिणामत्वादित्युक्तम्, अथ किं विषयपर-
तोऽपि द्रव्याणां गतिरस्ति, यथा च विषयाम्यन्तरतो नैरन्तर्येण तद्वातनासामर्थ्यमस्ति तद्वद् किं परतोऽपीति, उच्यते, अस्ति केपा-
चिदालोकान्तात्, आह-यद्येवं-

कईहिं समएहिं लोगो भासाए निरन्तरं तु होइ फुडो । लोगस्स य कहभाए कहभाओ होइ भासाए ॥ (नि० १०)
चउहिं समयेहिं लोगो भासाए निरन्तरं तु होइ फुडो । लोगस्स य चरिमंते चरिमंतो होइ भासाए ॥ ३७९ ॥ (नि. ११)

कोई मंदपयत्तो निसिरइ सयलाइं सदव्वाहं । अन्नो तिच्चपयत्तो सो सुंघइ भिविउं ताहं ॥ ३८० ॥
भिन्नाहं सुट्टमयाए अणंतगुणवट्ठिआहं लोगंतं । पावंति पूरयंति य भासाए निरंतरं लोगं ॥ ३८१ ॥
'कतिही'त्यादि, 'कतिभिः' कियत्संख्यः 'समयैः' परमनिकृष्टकालविशेषैः 'लोकैः' चतुर्दशरज्ज्वात्मकः क्षेत्रलोकः भाषया
निरन्तरमेव भवति 'सृष्टौ' व्याप्तः, तथा लोकस्य च-अस्यैव कतिभागो भवति भाषायाः ? इति, ॥ ३७८ ॥ अत्रोच्यते-

'चउही'त्यादि, पूर्वदि प्राक्वत्, नवरं तुश्चदो न सर्वैश्च, अपि तु 'कयाडयि', यद्वत्पते माध्यकारः--'कोयी'त्येवमादि प्रपञ्चेनावेति,

तथा लोकस्य च क्षेत्रचरमान्तः, प्राक्तनान्तः असंख्येयभागो भवति भाषाया गणितमपेक्ष्य चरमान्ते-प्राक्तने असंख्यभागे, समस्तलोक-
व्यापिन्या इति गार्थोऽर्थः ॥ ३७९ ॥ 'कोधी'त्यादि, कश्चिदुरःशतोपेतत्वेन मन्दप्रयत्नो निःसृजति सकलानि-अदलितानि श-
ब्दद्रव्यस्फुटलानि, अन्यस्तु भाषकः तीव्रप्रयत्नो निरुज्ज्वलत्वात् स तु तानि 'सृजति' प्रेरयति 'भित्त्वा' परमाणुतया कृत्वा
॥ ३८० ॥ अत्र सूत्रम्—'जाहं भते ! अभिष्णाहं निस्सर्ती'त्यादि सर्वमुच्चारणीयं 'ताहं तु' तानि किमत आह—'गंतु'मित्यादि,
तानि 'अभिष्ठाति' निःसृष्टानि गत्वाऽसंख्येयाः खल्ववगाहनावर्गणा 'भिद्यन्ते' अनन्तशो भिदां प्रतिपद्यन्ते, ध्वंसं चापद्यन्ते, शब्दप-
रिणाममपि जहतीत्यर्थः, किं लोकान्तं यात्वा ? नेत्याह-संख्येयानि योजनानि गत्वेति गार्थः ॥ ३८१ ॥ भिन्नेषु का वर्ततेत्यत
आह—'भिन्नानी'त्यादि, भिन्नान्यतिपदुत्ताल्योऽष्टपुटयन्त्रकेण निर्दलितानि स्रक्ष्मतया-अतिप्रचुरतयाऽनन्तगुणवर्द्धितानि वासकत्वात्
लोकान्तं प्राप्नुवन्त्याद्यसमय एव, पदसु विक्षिपति वाक्यशेषः, कियेतावच्छक्तीन्येव ? नेत्याह—'पूरयन्ति च' व्याप्नुवन्ति च 'भाषया'
पराधातवासनावासितसकललोकापब्रवागद्रव्यपटलैः, निरन्तरमिति क्रियाविशेषणं, इतः-इतः पूरणात्, कं ? 'लोकं' क्षेत्रलोकमिति,
एतच्च सामान्येनोपेतं समयानियमनादिति गार्थः ॥ ३८२ ॥ साम्प्रतम् यदुक्तम्—'चउहिं समएहिं' इत्यादि, तत्रानादेशं
पूर्वपक्षीकुर्याह—

जइणससुग्घायगइए केई भासंति चउहिं समएहिं । पूरइ सयलो लोगो अण्णे उण तीहिं समएहिं ॥ ३८३ ॥
पढमसमए चिय जओ मुक्काइं जंति छडिंसि ताइं । चितियसमयम्मि ते चिय छइंढा होति छम्मंथा ॥ ३८४ ॥
मंथंतेरेहिं तइए समये पुन्नेहिं पूरिओ लोगो । चउहिं समएहिं पूरइ लोगंते भासुमाणस्स ॥ ३८५ ॥

दिसिचिद्वियस्स पढमोऽतिगमे ते चैव सेसया तिन्नि । विदिसिद्वियस्स समयया पंचातिगमम्मि जं दोणिण । ३८६॥
 चउसमयमज्झगहणे तिपंचगहणं तुलाइमज्झस्स । जह गहणे पञ्चतगहणं चित्ता य सुत्तगई ॥ ३८७ ॥
 कथइ देसगहणं कथइ घेप्पंति निरवसेसाइं । उक्कमकमजुत्ताइं कारणवसओ निउत्ताइं ॥ ३८८ ॥
 चउसमयविगहे सति महल्लयंधंमि तिसमओ जह वा । मोत्तुं तिपंचसमये तह चउसमओ इह निबद्धो ॥ ३८९॥
 होइ असंखेज्झइमे भागे लोगस्स पढमविइएसु । भासा असंखभागे भयणा सेसेसु समयेसु ॥ ३९० ॥
 आपूरियम्मि लोगे दोण्हवि लोगस्स तह य भासाए । चरिमन्ते चरिमन्तो चरिमे समयम्मि सव्वत्थ ॥ ३९१॥
 न समुग्यायगईए मीसयसवणं मयं च दंडम्मि । जइ तोऽवि तीहिं पूरइ समएहिं जओ पराघाओ ॥ ३९२॥
 जइणे न पराघाओ स जीवजोगो य तेण चउसमओ । हेऊ होज्जाहि तहिं इच्छा कम्मं सहावो वा ॥ ३९३॥
 गंधोऽपि वीससाए न पराघाओ य तेण चउसमओ । अह होज्ज पराघाओ हविज्ज तो सोऽवि तिसमइओ ॥ ३९४॥
 एगविसमाइसमाए दंडं काऊण चउहिं पूरेइ । अन्ने भणंति तं पि य नागमजुत्तिक्खमं होइ ॥ ३९५ ॥
 'जइणे' त्यादि । जैनमनुवृत्तागत्या केचन भाषन्ते चतुर्भिः समयैः सकललोकः पूर्यते, 'प्रथमे समये दंडं' मित्येवमाद्यनयेत्य-
 मित्रायः, तत्रैतन् स्यात्-भाषन्तां को निगारयते इति ? उच्यते, सिद्धान्तः, तथाहि-एषामेवंवादिनामूर्ध्वार्थोदिगद्वये दण्डमात्रगमना-
 शतशुद्दिषु मिश्रग्रन्थयरणमादिगमये न ग्राप्नोति, उक्तं चैतदविशेषेण निर्युक्तिरुक्ता- 'भासासमसेदीओ सवं जं सुणइ मीसयं मु-
 षइ' । अप्य गामान्योक्तिन एव व्याख्यानतोऽर्थप्रतिपत्तिर्दण्ड एव मिश्रग्रन्थवर्णनं, न शेषदिशि गति, नन्वेवमपि विभिरापर्यंत इति

स्यात्, प्रथमदण्डसमयानन्तरं द्वितीयसमय एव पराधातसामर्थ्याच्चतष्टु दिक्षु, मन्थानसिद्धितत्त्वतीयसमय एवापान्तसालपूरणात्, नन्वधिणी निमील्यालोच्यतामेतदिति, तत्रैतत्स्यात्-जैनसमुद्धातगत्योक्तमतो नायं दोषः, दोषश्चेदत्रापि त्रिभिरापूर्णे असजति, किल प्रथमसमये दण्डमात्रगमनात्, तन्न, सिद्धान्तापरिज्ञानात्, तथाहि-जैनसमुद्धातं स्वरूपेणापूर्णादपराधातसामर्थ्यान्न द्वितीयसमये मन्थानसिद्धिर्येन भवत इवात्र समयत्रयापूर्णं भवेत्, “दण्डं प्रथमे समये कपाटमथ चोचरे तथा समये । मन्थानमथ तृतीये” सकर्म-कजीवव्यापारत्वादिति वचनात्, भाषायां तु द्वितीयसमय एव मन्थानं अनुश्रेणीगमनाच्चतुर्दिशं पराधातद्रव्यान्तरावासकत्वाच्च, अचित्तमहास्कन्धः कस्माज्जैनसमुद्धातवच्चतुर्भिरापूर्यतीति चेत्, उच्यते, अचिन्त्यत्वाद्विशेषापरिणामस्य पराधाताभावात् क्रमपरिणामित्वादिति गाथाऽर्द्धार्थः । साम्प्रतं स्थितपक्षवादिमतमाह-‘पुरती’ त्यादि-गाथापश्चाद्, ‘पूर्यते’ व्याप्यते ‘सकलः’ सम्पूर्णो ‘लोकः’ चतुर्दशरज्जु(वा)हल्यः, अन्ये पुनरभिदधति-त्रिभिः समयैरिति गाथार्थः ॥३८३॥ किं चागमात्रेण ?, नेत्याह-‘पढमे’ त्यादि । इह लोकमध्यस्थितवक्तुर्यतः प्रथमसमय एव मुक्तानि तान्यालोकान्तात् पट्सु दिक्षु यान्ति जीवस्रमपुद्गलानुश्रेणीगमनात्, ततः किमित्यत आह-द्वितीयसमये त एव पट् दण्डाः पट् मन्थानो भवन्ति, चतुर्दिशमेकैकशोऽनुश्रेण्या छत्वरीभवन्त इति वाक्यदोषः, इह चान्योऽन्यच्छत्वरानुगमोऽपि न विरुध्यते स्रमत्वादिति गाथार्थः ॥३८४॥ ततोऽपि किमित्यत आह-‘मंथ’मित्यादि पूर्वार्धार्थः । साम्प्रतं छत्रकाराभिप्रायेणाह-चतुर्भिः समयैर्लोकः पूर्यते लोकान्ते भाषमाणस्य, कथं ?, नाह्वा चदिधतसृणां दिशामन्यतरस्यां दिशि शु-धतः प्रथमसमयेऽन्तर्नाडीमनुग्रविश्रुन्ति त्रयोऽन्ये प्रागवद् दण्डादिक्रमेण, अयमत्राभिप्रायः-‘सयंभुरमणपच्छिमपेरंतडिओ भासओ पढम-समये दण्डं निसिरह, सो य-आयामओ रज्जु वाहल्लेण चचारि अंगुलाणि तिरथीनमलोकस्वरित इतिकृत्वेति भावनीयं, ततो वितिय-

समये ताओ दंडाओ सव्यओ परधायसामथेण उद्धो चोदसरज्जूसितं सव्यओ रज्जुवित्थरं चउरंगुलबाहल्लं छप्परं पसरइ णाडि-
मज्जे, पूर्वापरतिरिथीनमित्थर्थः, इओऽवि तिरियं पराधातओ चेव दाहिणुत्तरतिरिच्छयं, मज्झभागं पडुच्च रज्जुमेत्तविच्छिणं वडुं छप्परं
पसरइ, यन्नमध्यत्वाल्लोकस्य, ततो तइए नाडिमज्झतिरिच्छट्ठियछप्परतो सव्यओ तयणुसेटीए दाहिणुत्तरपुब्बावरेण सयलं नाडि
भरेमाणं छप्परं पसरइ, एतदुक्तं भवति-लोकस्य ब्रह्मलोकमध्ये चउदिसिं दुरज्जुओ मंथो, अहोवि चउदिसिं (दु) रज्जुओ मंथो, शेये तु
प्रदेयइहान्या स इति, चतुर्थसमये त्वेतदपान्तरालपूरणात् सकललोकव्याप्तिरिति ॥३८५॥ आह च-‘दिसी’ त्यादि गतार्थं पूर्वदिग्, अन्या-
चार्याभिप्रायमेवाह-‘विदिसिद्वियस्से’ त्यादि, विदिग्व्यवस्थितस्य जल्पतः समयाः पञ्च भवन्ति, लोकापूरणमङ्गीकृत्य, किं का-
रणमित्याह-‘अइगमंमि’ नाडीप्रदेशे यद्-यस्माद् द्वौ समयौ, गच्छतोऽनुश्रेणिगमनादिति साधार्यः ॥३८६॥ यद्येवं किमनेकविक-
ल्पसम्भवे सति घटाकारेण चतुःसमयग्रहणमकारि, उच्यते-‘चउ’ इत्यादि । चतुर्णां समयानां समाहारश्चतुःसमयं, चतुःस-
मयं च तन्मध्यं च त्रिपञ्चसमयापेक्षेयं चतुःसमयमध्यं तस्य ग्रहणं तस्मिन् सति, किमत आह-त्रिपञ्चग्रहणं कृतमेव द्रष्टव्यमिति
वाक्यशेषः, दृष्टान्तमाह-जहा तुलामज्झस्स गहणे आइयज्जंतगहणं, अपि च चित्रा गतिमंगवतः स्रस्स लक्ष्यते ॥३८७॥ तथाहि-
‘नियुक्तानि’ यद्वा नि घटाणि भवन्तीति तन्त्रनीतिरिति गाथार्थः ॥३८८॥ अत्रैव प्रदेशान्तरसंवादिनं दृष्टान्तमाह-‘चउ’ इत्यादि ।
यथा वा भगवत्यां ‘महद्वयंधम्मि’ महद्वयंधोदयके सर्वत्र चतुःसामयिके सति ‘त्रिसमयः’ त्रिसामयिको विग्रहः प्रतिपादितः,
तदंशानि मोनुं विपञ्चमये चउसमयो लोकापूरणप्रकारो निबद्ध इति को दोषः ? इति गाथार्थः ॥३८९॥ अथ यदुक्तं ‘लोकस्य च

कृतिभागे कृतिभागे भवति भाषायाः ? इत्येतद् व्याचिख्यासुराह—‘होई’ त्यादि । ‘लोकस्य’ चतुर्दशरज्जुवाहल्यस्य ‘भवति’ स-
म्ययते ‘असंख्येयतमे भागे’ स्तोत्रविभागे क्षेत्रगणितेन-क्षेत्रगणितमङ्गीकृत्य, कः ? इत्यत आह—भाषाया अपि व्यापिन्या असंख्येयतम
एव भाषाः, कदेत्यत आह—प्रथमद्वितीयसमयोः, मज्जना तु शेषसमयेषु, इयमत्र भावना—त्रिसामयिकव्याप्तौ प्रथमसमये चतुःसमय-
व्याप्तौ च प्रथमद्वितीययोः, तृतीये तु सकलनाडीभरणात् संख्येयभागे संख्येयभागः, यच्चसामयिकव्याप्तौ तु प्रथमद्वितीयतृतीयेषु
‘होती’त्यादिगाथाऽऽद्यपादप्रयानुवृत्तिरित्याद्यानियुक्तिगाथापद्याद्वैधमाह—‘आपूररियं-
मी’त्यादि सुगमा, नवरं ‘सर्वत्रे’ति सर्वपक्षान्तरेष्विति गाथार्थः ॥३९१॥ तदिदानीमनादेशदूषणं साक्षादाह—‘न’ इत्यादि । न केव-
लममुद्रयातमङ्गया चतुःसमयापूर्णं सैद्धान्तिकाः धन्तुमर्हन्ति, किमिति ? यतः तत्र न प्रथमसमये ‘छुदिसि मीसयसवणं लब्धइ’,
उत्तं च प्रयच्छता, व्याख्यानतोऽर्थग्रतिपत्तिः ‘मत्तं च दंडम्भि, जइ’ति ननु तथापि त्रिभिरापर्यत इति स्यात्, किं कारणामित्याह—
पतः—द्वितीयसमय एव चतसृष्यपि दिक्षु पराघातसामर्थ्यान्मन्यानसिद्धिस्तदनन्तरं च व्याप्तिरिति गाथार्थः ॥३९२॥ ननु च यथा
जिनसमुद्रयातः पराघातेऽस्तस्यपि चतुःसामयिकः, एवमयमपीत्येतदाशङ्क्याह—‘जइणे’त्यादि, जेने पराघातो नास्ति, स्वरूपेणापूर-
णात्, येन कारणेनैवं तेन ‘चउसमयो सो होउ, सजीवजोगो य’त्ति, यतथाप्तौ सजीवयोगः—सकर्मजीवव्यापारः तेन चतुःसमयः क्रम-
वृत्तित्वात्, ‘वा’ इत्यथवा तत्र जैनसमुद्रयाते चतुर्भिः समयैर्भवति, भवेत् ‘हेतुः’ कारणं ‘इच्छा’ एवमेव तस्येच्छा स्याद्येनाद्यसमय
ऊर्वाधो दण्डमात्रमेव निवृजति, कर्म वा स्वभावो वेति, शुब्दद्रव्याणां तु अनुश्रेणिगमनपराघातस्वभावमात्रादन्यो न हेतुस्तीति गा-
थार्थः ॥३९३॥ अचित्तमहास्कन्धे कस्मात् प्रथमसमयानन्तरं कपाटमात्रमित्यत आह—‘खंघोडवी’त्यादि प्राय उपताथेवेति ॥३९४॥

अनादेशान्तरमेव पूर्वपक्षीकुर्वन्नाह—‘एगे’ इत्यादि । अन्ते भणंति ‘आदिसमये’ प्रथमसमये एकदिककं दंडं कृत्वा चतुर्भिः पूरयति, एतदुक्तं भवति—ऊर्ध्वदिशा अतिरभसेन दण्डं करोति, द्वितीयसमये तु तत्र मन्यानमघोदिशि च दण्डमतितरलत्वात्, तृतीये तदन्त-
रालापूरणमिति, आह—साध्येवेयं कल्पनेति, तन्न, यतः—‘तं पि’ति तदप्येवं परिकल्पनं नागमक्षमं, क्वचिदश्रुतत्वेनानार्थत्वात्,
नापि च युक्तिक्षमं, सर्वतोऽनुश्रेणिगमनभाजामेकतोदिककं गच्छतां युक्त्यभावात्, वक्तृमुखप्रेरणानुसूल्यं चेत्, तन्न, तेषामाकाशपट-
लस्थानां प्रेर्यमाणत्वात्, तत्र च यद्दिशमनुश्रेणिसवुभावात्, अपिच एवं चतुर्विधेष्वनुसूलावस्थाने विश्रेणीगमनमसङ्गोऽपि स्यात्, तथा
चतुःसमयानियमश्च पडहादिशब्दानां, वक्तृप्रत्ययान्ताभावादिति गायार्थः ॥३९५॥ तदेवमाभिनिबोधिकं तत्त्वतो भेदतश्च चर्चितं, इदानीं
तु पर्यायतो नानादेशजविनेयजनानुग्रहायै चर्चयन्नाह सूत्रकारः—
ईहा अपोह वीमंसा, मगणा य गवेसणा । सण्णा सई मई पण्णा, सव्वं आभिणिबोहिं ॥३९६॥ (नि० १२)

होइ अपोहोऽवाओ सई धिई सव्वमेव मइ पण्णा । ईहा सेसा सव्वं इदमाभिणिबोहिं जाण ॥ ३९७ ॥
सव्वं वाऽभिणिबोहिंमिहोऽगहाइवयणेण, संगहिं । केवलमत्यविसेसं पइ भिन्ना उगगहाइया ॥३९८॥
उगगहणमोगगोत्ति य अक्सिट्ठमवगगहो तयं सव्वं । ईहा जं मइचेट्ठा मइवावारो तयं सव्वं ॥३९९॥
अवगमणमवाउत्ति य अत्यावगमो तयं हवह सव्वं । घरणं च घारणत्ति य तं सव्वं घरणमत्यस्स ॥४०१॥

‘ईहे’त्यादि, ईहनमीहा—सदर्थयमालोचनं, अपोहनमपोहो निर्णयः, ‘विमर्षः’ अपायात् पूर्व ईहायाश्चोत्तरत्र दृष्टधर्मा घटन्ते

इति विमर्शः, मार्गणा त्वन्वयधर्मप्रार्थना, 'गवेपणा' हेयधर्मप्रार्थना, संज्ञानं संज्ञा व्यञ्जनावग्रहादुत्तरकालभावी प्रत्ययः, स्मृतिस्तु स्मरणं-प्रागुपलब्धप्रत्यभिज्ञानं, मननं मतिः कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्नावपि अपूर्वदृष्टमतरधर्मालोचनरूपा बुद्धिः, प्रज्ञानं प्रज्ञा-विशिष्टतरक्षयोपशमाहितप्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा मतिरेवेत्यर्थः । एते विशेषाः, सामान्यमाह-सर्वमेतदाभिनिवोधिकमिति गाथार्थः ॥ ३९६ ॥ अतो यद्यद् अभिधीयते सदाह-—'होइ'इत्यादि, सुगमा, नवरं मतिप्रज्ञे सर्वमेव मतिज्ञानं, शेषभेदास्वीहा, सर्वं चैतन्मतिज्ञानान्न भिद्यते, वयनार्थपर्यायत्वादिति ॥ ३९७ ॥ तथाहि-—'मती'त्यादि, मत्यादिवचनचतुष्टयं वचनपर्यायाः सम्पूर्णवस्तुवाचकत्वात्, यास्त्ववग्रहादिसंज्ञाः सर्वेऽर्थपर्यायाः, अथवा सर्व एवाभिलाषा वचनपर्यायाः, इतरे त्वितरे सर्ववस्तूनां, एवं मतावपीति गायार्थः ॥ ३९८ ॥ 'सब्बं चे'त्यादि, अथवा इह-अस्मिन् प्रस्तावेऽवग्रहादिवयणेणंति पृथक्पृथगवग्रहादीनामन्यतमेनापीति 'सब्बं आभिनिवोहिदं संगहिदं'ति समस्तं मतिज्ञानमाक्रोडितमित्यर्थः, कया ? चेत्, उच्यते-'गुणसंज्ञया' अन्यर्थसंज्ञया वचनव्युत्पत्त्येत्यावत्, सा चैयम्-अवग्रहणमवग्रहः, तथाहि-सामान्यार्थविग्रहवचनेनेहापायधारणाः संगृहीताः, मतिचेष्टापायाविद्युतिरूपत्वात्, पङ्कजवचनेनेव नीलोत्पलोत्पलमृणालनालालिककल्हारकमलादयः, सर्वत्रान्वर्थोविशेषात् ॥ ३९९ ॥ तथा चाह-—'उगग-हृण'मित्यादि, अयमत्र भावार्थः-अवग्रहणमवग्रह इतिकृत्वा यथाऽसौ सामान्यस्य तथेहादयोऽपि यस्य यावत्तथास्य ततः अविशिष्टं सर्वं सामान्येन 'तय' ईहादि सव्वमवग्रहोचि स्थितं, एवं ईहा द्वितीयो मतिभेदो यत्-यस्मान्मतिचेष्टारूपो वर्तते, अतो मतिव्यापारः, तत्रावग्रहादि सर्वं वर्तते, सर्वं तदीहा वर्तत इत्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥ ४०० ॥ तथा-—'अवग्रमण'मित्यादि, अवग्रमनं अपायो येन वर्तते अतः अर्थाविगमस्तत्सर्वमवग्रहेहाधारणादि वर्तते, तथा धरणं धारणेति कृत्वा, चो पूरणार्थो, अतः तदवग्रहादि सर्वं

धारणा, कुतः ? नेतेषु यतो 'धरणमथस्स अत्थि' चि वक्षसेसो, अतोऽभ्यघायि-सत्त्वं वाऽऽभिणिबोहियमिहोगहादिवयणे संगहियम-
न्वर्थसंज्ञाऽविशेषात्, केवलं-नवरं अथविसेसं पति-अर्थविशेषोपेक्षया रुढिमङ्गीकृत्य एकद्रव्योपदेशनीं संज्ञामङ्गीकृत्येतियायत् भिन्ना-
निकृष्टमूर्त्यः अवग्रहादयो भवन्ति, पङ्कजवदिति प्रथमगाथायाः पौर्वापर्यार्थिः ॥४०१॥ यदुक्तं सूत्रकारेण-'तं समासो चउज्विहं
पण्णत्त'मित्येयमादि अथवमाह-

तं पुण चउज्विहं नेयभेयओ तेण जं तदुवउत्तो । आदेसेणं सत्त्वं दब्बाइ चउज्विहं सुणइ ॥ ४०२ ॥

आएसोत्ति पगारो ओहादेसेण सत्त्वदब्बाइ । धम्मत्थिआइयाइं जाणइ न उ सत्त्वभेएणं ॥४०३॥

खेत्तं लोगालोणं कालं सत्त्वद्धमहय तिविहंति । पंचोदइयाइए भावे जं नेयमेवइयं ॥४०४॥

आएसोत्ति व सुत्तं सुओयलेद्धेसु तस्स मइनानं । पसरइ तब्भावणया चिणावि सुत्ताणुसारेणं ॥४०५॥

'तं पुणे'त्यादि, तत् पुनराभिनिबोधिकाज्ञानं 'चतुर्विधं' चतुरूपं, किं स्वरूपतो ?, नेत्याह-'ज्ञेयभेदतः' उपाधिभेदात्, किमि-
त्यत आह-तेन यद्-यस्माद् 'उपयुक्तः' अपितान्तःकरणो मतिज्ञानी 'सर्व' निरवशेषं द्रव्यादि, किंविशिष्टमित्याह-'चउज्विहं' चतुर्भेदं
'मुणत्ति' जानीते, कथमित्याह-'आदेसेणं'ति गाथार्थः ॥४०२॥ कोऽयमादेशो नामेत्यत आह-'आदेस' इत्यादि, आदेश इति प्रकार
उच्यते, स चौचादेशो विशेषादेशश्च, तत्र 'ओहादेसेण' सामान्यादेशेन सर्वद्रव्याणि घर्मास्तिकायादीनि 'जानाति' अवबुध्यते, यथै-
वमेवविशिष्टो घर्मास्तिकाय इत्येवमादि, द्वितीयप्रतिषेधमाह-न पुनः सर्वभेदेन 'न उ सत्त्वपज्जवेहि'ति वचनात्, केवलमगम्यत्वादिति
गाथार्थः ॥ ४०३ ॥ एवम्-'खेत्त'मित्यादि, स्वधिया भावनीयं, किमित्येतावदेवेत्यत आह-'जं नेयं एवइयं'ति गाथार्थः ॥४०४॥

‘आगमो’ इत्यादि, अथा आदेश इति मूलं तेन घटादेशेन आभिनिर्गोदियनाणीं सञ्चद्व्यांश्च ज्ञाप्याह, ण उ सञ्चमेदेणं, आह—यदि
यथादेशेन ऋग्याभिनिर्गोधिस्त्राज्ञेनेति, उच्यते, ननु क्वं शास्त्रं, किमुक्तमित्यत आह—‘सुओऽल्लदेगु तस्म मतिगणं’ क्रियारूपादिषु
प्रसरति, तद्व्यापनया विनापि गृहानुसारेणेति गार्थार्थः ॥ ४०५ ॥ तदेवमिदं तच्चादिभिर्निरूप्येदानीं नमभिलुयोगद्वाररत्यया निरूप-

यितुमाह—

संतपयपरूचयया दृव्यपमाणं च खित्त फुसणा य । कालो य अंतरं भाग भाव अप्यावहुं चेव ॥४०६॥ (नि. १३)

संतंति विज्रमाणं गृह्यस्म गृह्यस्स जा परूचयया । गइयाइएसु वत्तुसु संतपयपरूचयणा सा उ ॥४०७॥

जीपस्स न जं संतं जम्हा तं तेहिं तेसु पा पयति । तो संतस्स पयाइं ताइं तेसुं परूचयया ॥ ४०८ ॥

गइ-इदिणं य काए जोए वेए कसाय-लेसासु । सम्मत्तनाणदंत्तणसंजयडवओगआहारे ॥४०९॥ (नि० १४)

भासगपरित्तपज्जत्तसुहुमसण्णी य भत्रियचरमे य । पुव्वपडिवन्नएवा पडिवज्जंते य मग्गणया ॥४१०॥ (नि. १५)

गुगिंविगजाईओ सम्मामिच्छो य जो य मन्वन्नु । अपरित्ता य अभन्वा अचरिमा य एणं सया सुण्णा ॥४११॥

पियला अपिसुद्धलेसा मणपज्जयणाणिणो अणाहारा । अस्मण्णी अणगसरोऽओगिणो पुब्बपडिवक्षा ॥४१२॥

सेसा पुव्वपयपण्णा नियमा पटियन्माणया भइया । भयणा पुव्वपयपण्णा अकसायावेयया ह्वेति ॥४१३॥

‘संतपये’त्यादि, एव प्रथमप्रकारं ‘संतपदपरूचययपचि,’ सच तत्पदं च सत्यदं तस्य प्ररूपणा २ तद्व्यापः सत्पदमरूपणना,

साऽस्य कर्तव्या, केतुः ?-गतिमार्गैरसु प्रतिद्वारेष्विति वक्ष्यति, यद्वा सद्विषयं पदमिति श्रेयं प्राग्वत्, स्वरविषयपदग्ररूपणाऽप्यस्तीति च सद्वग्रहणम् । अथवा सन्ति च तानि पदानि च-गत्यादीनि सत्पदानि तेष्वस्य प्ररूपणतेति सत्पदग्ररूपणता, प्रथमं द्वारं, तथा मतिज्ञानिद्रव्यप्रमाणं चाल्पेयं, कियन्त्यस्मिन् त्रैलोक्ये तानि ? , कियन्तो वैकल्यसमये मतिज्ञानप्रतिपत्तार इति, चः समुच्चयार्थः, 'न्यस्त'मिति कियति क्षेत्रे इदं सम्भवति ? तत्र वक्ष्यति—"सचोर्वरि अहे पञ्च", किमित्यधः पञ्च ? इति चेत् सम्यग्दृष्टेः सप्तमीतो गमनागमनप्रतिपेधात् । 'कुसणा य' कियत् क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति ? , क्षेत्रस्पर्शनयोः कः प्रतिविशेष इति चेत्, उच्यते, एकस-प्तप्रदेशः, चः प्राग्वत्, कालश्च स्थित्यादि, तथा अन्तरं प्रतिपत्त्यादौ, तथा 'भागः' मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तन्ते इति, तथा 'भावः' कस्मिन् माये एते वर्तन्ते इति, तथाऽल्पबहुत्वं चाल्पेयं मतिज्ञानिनां, भागद्वारादेवायमर्थो लब्ध इति चेत्, तत्र, इह स्वस्थान एव पूर्वमतिपन्नप्रतिपद्यमानापेक्षयाऽल्पबहुत्वचिन्ताधिकासादिति द्वारागार्थः ॥ ४०६ ॥ साम्प्रतमाद्यद्वारव्याचिख्यासये-दमाह—'संवर्ती' त्यादि गतार्था ॥४०७॥ 'जीवस्स चे' त्यादि । अथवा 'जीवस्य' निर्दिष्टस्वरूपस्य यत्सत् आभिनिबोधिकं नामेत्य-भिप्रायः, तत् यस्मात्तर्गत्यादिभिः करणभूतैस्तेषु वाऽधिकरणभूतेषु 'पदति'चि पद्यते गम्यतेऽनुगम्यत इतियावत्, ततः किमित्यत आह—'तो'चि तस्मात् 'संतस्य' सतः पदानि तानि सत्पदानि तेषु प्ररूपणता सत्पदग्ररूपणतेति ॥३०८॥ आह च—'गती' त्या-दि । तत्राभिनिबोधिकमस्ति नास्तीति, उच्यते, अस्ति, यद्यस्ति क्वास्ति ? , 'गति'चि गतौ, सा चतुर्विधा नारक्तितर्यग्नरामरमेदात्, एतस्याभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपन्ना विद्यन्ते, तैरस्या अशून्यत्वाभिधानात्, "आभिनिबोहियनापी नं भंते ! नेरुण्" एवमादिवचनात्, मतिपद्यमानांस्त्वङ्गीकृत्यानियमो विवक्षितकाले व्यभिचारादपि, कोऽन्योर्विशेषः ? इति चेत्, उच्यते, अत्र व्यवहारनिश्चयो, तत्र

व्यवहारस्य प्रतिपद्यमानकोऽन्तर्बुद्धौ, इतरस्य त्वेकं समयं, शेषसमयेषु पूर्वप्रतिपन्न एवेति, 'इदिए थ'चि इन्द्रियाण्यधिकृत्येदं मृ-
ग्यते, तान्येकादीनि पञ्चान्तानि, तत्रास्य पञ्चेन्द्रिया नियमतः पूर्वप्रतिपन्नाः सन्त्येव, इतरे तु भाज्या भारका इवेति भावना, चतुस्त्रि-
द्वीन्द्रियास्तु पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः, श्रवणाभावात्, एकेन्द्रियास्तुभयप्रतिपिद्धाः, एतेषां गत्यन्तर्भविष्य मे-
देनोपन्यासः इन्द्रियविशेषोपाधिमेदाद्, एवं सर्वत्र भावनीयं। 'काय' इति पृथिवीकायो यावत् त्रसकायः, त्रसकाये पञ्चेन्द्रियेष्विव, शेषका-
येष्वेकेन्द्रियेष्विवेति। योगा-मनोवाक्कायलक्षणाः, तत्र समुदितेषु पञ्चेन्द्रियेष्विव, केवलकाययोगे त्वेकेन्द्रिय इव अन्यत्र कर्मणात्।
वेदाः-स्त्रीपुंनपुंसकाख्याः, समुदितेषु पञ्चेन्द्रिया इव। कपायाः क्रोधादयः, पुनरेकैक्यतुर्या-अनन्तानुबन्धप्रत्याख्यानानामधेयप्रत्या-
ख्यानावरणसञ्चलनमेदात्, आद्येष्वेकेन्द्रिया इव, संक्लिष्टपरिणामत्वात्, दादशसु पञ्चेन्द्रिया इव। 'लेस्सा य'चि पद् लेख्याः कु-
प्याद्याः, तत्रोपरितनीषु पञ्चेन्द्रिया इव, आद्यासु विकलेन्द्रिया इव। 'सम्मत्त'चि सम्यग्दृष्टिः, किं पूर्वं प्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानको वेति,
अत्र व्यवहारनिश्चयौ, तत्र व्यवहारस्य सम्यग्दृष्टिः पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, सम्यक्त्वमतिशुतानो युगपच्छलाभभावात् आभिनि-
योधिकप्रतिपत्त्यनवस्थानाच्च, इतरस्य पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च सम्यग्दृष्टिः, आभिनियोधिकलाभस्य सम्यग्दर्शनसहचरितत्वात्
सम्यक्त्वप्रतिपत्तिसमये च सम्यक्प्रतिपत्तेः, क्रियाकालनिष्ठाकालयोगमेदात्, मेदे च क्रियाभावाविशेषात् पूर्ववद्भूततोऽनुत्पत्तिप्रसङ्गात्,
न चेत्यं प्रतिपत्त्यनवस्थेत्यनन्तरं पूर्वप्रतिपन्नकत्वसद्वशात्। 'नाणे'चि नाणं पंचविहं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायेकेवलमेदात्, अत्राप्याह
व्यवहारः-मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, मत्यादिलाभस्य सम्यग्दर्शनसहायत्वात्, केवली
तृतीयप्रतिपिद्धस्तस्य ध्यायोपशमिकभावाभावात्त्वात्, मत्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानवन्तस्तु विवक्षितकाले प्रतिपद्यमानका भवन्ति, त-

त्यतिपन्नः, नत्वितरे, तेषामज्ञानित्वात्, निश्चयनयमतेन तु मतिश्रुताग्रधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमाना अपि, सर्वत्रा-
भिमुखे सति ज्ञानाभ्युपगमात् सम्यग्दर्शनसहचारित्वात् मत्यादिलाभस्य क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्, मनःपर्यायज्ञानिनस्तु पूर्वप्रतिप-
न्ना एव, न प्रतिपद्यमानकाः, तस्य भावयतेरेवोत्पत्तेः, केवलानां तुभयाभाव इति, मत्याद्यज्ञानवन्तस्तु न पूर्वप्रतिपन्ना नापि प्रतिपद्यमानकाः,
प्रतिपत्तिक्रियाचले मत्याद्यज्ञानाभावात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्च भेदात् अज्ञानभावे च प्रतिपत्तिक्रियाऽभावादिति । 'दंसणं' चि, तच्चतुर्द्धा
चतुरचक्षुः (अधिकेनलभेदात्, तत्र ये चक्षुर्दर्शनितोऽचक्षुर्दर्शनिनश्च ते दर्शनलङ्घिमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नाः सन्त्येव, इतरे तु भाज्या इत्यविरु-
द्धमेतत्, चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनोपयोगं त्वङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना एव सन्ति, नेतरे, विरुद्धत्वात्, विरुद्धत्वं चास्यानाकारोपयोगत्वाद् अनाकारो-
पयोगे च लब्धच्युत्पत्तिप्रतिषेधात्, उक्तं च—'सञ्ज्ञाओ लब्धीओ सागारोवयोगोवउत्तस्स उप्पज्जंति' वक्ष्यते चोपयोगद्वार एतदिति, अयधि-
दर्शनिनस्तु ग्राह्यप्रतिपन्ना एव, कैवलिनस्तु उभयविकलाः । 'संजय' चि संयतः ग्राह्यप्रतिपन्न एव । 'उच्चओग' चि, स साकारोऽनाका-
रश्च, साकारोपयोगिनः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्त्येव, इतरे तु भाज्याः, अनाकारोपयोगिनस्तु ग्राह्य प्रतिपन्ना एव । 'आहार' चि
आहारकाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, इतरे भाज्याः, अनाहारकास्त्वपान्तरालगतौ पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, न त्वितरे । 'भास-
न' चि भाषालङ्घिमतो भाषकास्ते भाषमाणा अभाषमाणा वा पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, इतरे भाज्याः, तच्छब्धिश्चान्याश्रोभयविक-
लाः । 'परित्त' इति परीक्षाः—अत्येकगुरीरिणस्ते ग्राह्य प्रतिपन्ना नियमतः सन्तीतरे तु भाज्याः, साधारणास्तुभयविकलाः । 'पज्जत्त' चि,
ये पदभिः पर्याप्तिभिः पर्याप्तास्ते नियमतः पूर्वप्रतिपन्नाः, इतरे तु भाज्याः, अपर्याप्तास्तु पदपर्याप्तयेष्वप्या पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति,
न त्वितरे । 'सुहम्म' चि, सूक्ष्मा उभयविकलाः, वादराः पूर्वप्रतिपन्नाः सन्ति नियमादितरे तु भाज्याः । 'सप्पिण' चि, तत्रेह दीर्घका-

लिक्रोपदेशेन संज्ञिनोऽभिगृह्यन्ते, ते च वादावत्, असांज्ञिनस्तु प्राक्प्रतिपन्नाः सम्यक्वन्ति सास्वादनाः, न त्वितरे । 'भव'ति भवसि-
द्धिदाः सामान्या एते संज्ञिन इव, अभवसिद्धिका उभयशून्याः । 'चरमे'ति चरमो भवो भविष्यति येषां ते अभेदोपचाराच्चरमास्ते पूर्व-
प्रतिपन्ना नियमतः, इतरे भाज्याः, अचरमा उभयविकलाः, उत्तरार्द्धं व्याख्यातमेवेति कृता सत्पदप्ररूपणेति, द्वारम् । अधुनाऽऽभि-
नियोधिकजीवद्रव्यप्रमाणं निरूप्यते-तत्र विवक्षितकाले प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य-सिय सन्ति सिय ण, जइ संति जइअणं एकको वा दो
वा तिन्नि वा, उक्कोसेणं सेउत्तपल्लिओवभासंखेअतिभागो, एवं पुण्वपडिवन्नाइं जहन्नेणं उक्कोसेणं सो येव समाहिओ, वारं । 'खेत्तं'ति
नानाजीवानङ्गीकृत्य सर्व एव मतिज्ञानिनो लोकासंख्येयभागवृत्तयः, एकजीवस्त्विवालिगागत्योर्ध्वमनुत्तरसुरेषु गच्छन् आगच्छन् वा सप्तच-
रैश्चभागवृत्तिः, अवस्तु पण्डपृथिव्यामुत्पद्यमानः उद्धर्त्तमानो वा पञ्चसु सप्तभागेविवि, सम्यग्दृष्टेरधः सप्तस्युपपातोद्धर्त्तनाऽयोगात्,
परित्यजेतेनोत्पद्युद्धर्त्तनात्, 'कुसणा' यत्रावगाढस्तत् क्षेत्रं स्पर्शना तु बहिरपि परमाणोरिव । 'कालो य'ति तत्रोपयोगमङ्गीकृत्य
एकस्यानेकेषां चान्तर्मुहूर्त्तं कालो भवति जयन्यत उत्कृष्टतथेति, लब्धिं त्वङ्गीकृत्यैकस्य जीवस्य जयन्येनान्तर्मुहूर्त्तं 'उक्कोसेणं छावट्टि-
सामरा विसेसाहिया दोवारं विजयाइतु गयस्सऽह्वा तिन्निऽच्चुए' इत्येवमादि, तत ऊर्ध्वमप्रच्युतेनैवापवर्गः, नानाजीवांस्त्वङ्गीकृत्य सर्वका-
लमेवास्ति आमिन्तियोधिकायाराऽन्यत्वाल्लोकास्य । 'अंतरं'ति एकजीवापेक्षयाऽन्तरं जयन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, लब्ध्वेदं सत्पज्य भूयोऽपि
प्रापणात्, धयोपशमवैचित्र्यात्, उत्कृष्टस्तुषार्धपुद्गलपरावर्त्तः, कस्याचिदाश्रतनादिचहुलत्वात्, उक्तं च- "तित्ययरपवयणमुय"मित्यादि,
नानापेक्षया त्वन्तरालाभात् इति । 'भाग'इति मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनामज्ञानिनां चानन्तभागे वर्तन्त इति । 'भाव'ति, इमे मति-
ज्ञानिनः क्षायोपशमिके भावे । 'अप्पावहुं चेव'ति, इह ह्याभिनिवोधिकज्ञानप्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिषेधकापेक्षयाऽल्पचहुत्वविभागोऽय-

मित्यतः भन्नावे सति सर्वस्वोक्ताः प्रतिपद्यमानकाः, इतरे तु जघन्यपदिनस्तेभ्योऽसंख्येयगुणाः, उत्कृष्टपदिनस्तु विशेषाधिका इत्यव-
यमार्यः ॥४०९-१०॥ साम्प्रतं येषु स्थानेषु न सन्ति तान्युपोद्घृत्य ब्राह्म-‘एगिदिचे’त्यादि, एकेन्द्रियः एकेन्द्रियजातीयः, कायद्वारे पृथि-
व्यादयः, तथा ‘सम्भामिच्छो य जो य सव्यणु’ति, गतौ सिद्ध इन्द्रियद्वारेऽतीन्द्रियः कायादिद्वारेष्वकायः अयोगः अलेख्यः केवल-
ज्ञानी फेल्लदृग्गानी नोत्संयतो नोपरीचो नोपर्याप्तको नोद्धृष्टो नोसंज्ञी नोमव्यो, यथापरीचोऽमव्योऽचरमश्चैते-एकेन्द्रियादयः ‘सदा’
सर्वदा शून्या अनेनेति गायार्थः ॥४११॥ ‘चियला’इत्यादि, गतार्था ॥४१२॥ नवरमनाकारोपयोगिनो न प्रतिपद्यमानकाः, अस्य
लब्धिरान्ता ॥४१२॥ ‘सेसा’इत्यादि, शेषाः-उक्तव्यतिरेकिणो नारकादयो गत्यादिविविचि सामर्थ्याद्गम्यते, पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्त्ये-
व, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, ‘भयणे’त्यादि पच्छद्वयस्यायमर्थः, अकपाया अवेदका ओघिकाः पूर्वप्रतिपन्नाः खल्वस्य भवन्ति, कथं?,
मवनया, एतदुक्तं भगवि-उपशान्तधीणीतरागौ प्राक्प्रतिपन्नौ न केवलीति भजनेति गायार्थः ॥ ४१३ ॥ यदुक्तम्-‘सम्मत्तनाण-

सम्मत्तनाणरहियस्स नाणमुप्पज्जइत्ति यवहारो । नेच्छइयनओ भासइ उप्पज्जइ तेहिं सहिअस्स ॥४१४॥
ययहारमयं जायं न जायए भावओ कयघडो व्व । अह चे कयंपि कज्जइ कज्जउं निचं न य समत्ती ॥४१५॥
किरियायेफुहं निय पुव्वमभूयं च दीसाए होंतं । दीसइ दीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥४१६॥
नारंमे यिय दीमइ न सियावदाए दीसइ तवंते । इय न सबणाइकाले नाणं जुत्तं तदंतम्मि ॥४१७॥
नेच्छइओ नाजायं जायअभावत्तओ म्पुणं य । अह च अजायं जागइ जायउ त्ते व्वरविमंगंयि ॥४१८॥

निचकिरियाइदोसा नणु तुल्ला असइ कट्टतरगा वा। पुण्वमभूयं च न ते दीसइ किं खरविसाणं पि ? ॥४१९॥
पइसमउप्पण्णाणं परोप्परचिलक्खणाण सुवहूणं। दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं तथ कुंभस्स ? ॥४२०॥
अण्णारंभे अण्णं कह् दीसइ जह् घडो पडारंभे ?। सिक्कादओ न घडओ, किह् दीसइ सो तदद्दाए ? ॥४२१॥
अन्ति धिय आरद्धो जइ दीसइ तम्मि चैव को दोसो ?। अकयं च संपह गए किह् कीरइ किह् बएसम्मि ? ॥४२२॥
पइसमयकज्जकोडीनिरियिक्खो घडुगयाहिलासोऽसि। पइसमयकज्जकालं धूलमइ ! घडम्मि लाएसि ॥४२३॥
को चरिमसमयनियमो ? पढमे विय तो न कीरए कज्जं। नाकारणंति कज्जं तं चैवं तम्मि से समए ॥४२४॥
उप्पाएऽवि न नाणं जइ तो सो कस्स होह उप्पाओ ?। तम्मि य जइ अण्णाणं तो नाणं कम्मि कालम्मि ? ॥४२५॥
को व सवणाइकालो ? उप्पाओ जम्मि होज्ज से नाणं। नाणं च तदुप्पाओ य दोऽवि चरिमम्मि समयम्मि ४२६
'सम्मत्ते'त्यादि, सम्यक्त्वं च ज्ञानं च सम्यक्त्वज्ञाने ताभ्यां रहितः-शून्य इति सम्यक्त्वज्ञानरहितो, मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः, तस्य
'ज्ञानमुत्पद्यते' ज्ञानं प्रसूयते इति-एवं व्यवहारो नयः प्रतिपद्यते, असत्कार्यवादितया मिथ्यादृष्टिप्रतिपत्त्यभ्युपगमात् क्रियाकालनिष्ठा-
कालयोर्भेदात्, इतरं प्रति का वार्त्तेत्याह-नैश्चयिकनयो भाषते-'उत्पद्यते' प्रसूयते ज्ञानं, किंविशिष्टस्येत्यत आह-ताभ्यां सम्यक्त्वज्ञाना-
भ्यां 'सहितस्य' युक्तस्य, सम्यग्दृष्टेरित्यर्थः, सत्कार्यवादितया सम्यग्दृष्टिप्रतिपत्त्यभ्युपगमादिति समुदायार्थः ॥ ४१९॥ अथयथार्थ-
माह-'चवहारे'त्यादि, व्यवहारनयमतमिदं-यदुत 'जायं'ति, जातं-भूतं कृतमुत्पन्नं न जायते, नोत्पद्यत इत्यर्थः, एषा प्रतिज्ञा,
हेतुमाह-'भावओ'ति विद्यमानत्वात्, दृष्टान्तमाह-कृतघटवत् ? व्यतिरेकेण तत्कृतघट उदाहरणं, विषये चाध्यामाह-'अहं चे'ति अथ

चेत्कृतमपि क्रियते-जातमपि जन्यते ततः 'कज्जल निचं' जन्यतां सदाकालं, प्रयोगः-विबोधितसमये तत्क्रियतां जातत्वात् पाश्चात्य-
समयवत्, ततश्च नित्यक्रियाप्रसङ्गः २, अत एवाह-'ण य सम्मत्ती' नैव चैवं कार्यपरिसमाप्तिः, तस्य निष्पन्नाभ्युपगमात्, निष्पन्नस्य
च भूयोऽपि क्रियमाणत्वात्, 'कयं पि कीरइ' इत्यभ्युपगमाद् ३, अतः सेयमाभिनिवोधिकप्रतिपत्त्यनवस्येति गार्थार्थः ॥ ४१५ ॥
अपिच-एवं चतुर्थश्चायं दोषः--'किरिये'त्यादि, यदि हि कृतमपि क्रियते ततो घटे उत्पाद्ये क्रियायाः-चक्रभ्रमणरूपायाः वैफल्यं
स्यात्, पूर्वपूर्वव्यापारस्याकिञ्चित्कालात् ४, अपिच-एवमध्यक्षविरोधदोषश्च पञ्चमः, कुत इत्याह-यद्-यस्मात् पूर्व-मृत्पिण्डावस्थायां
'अभूतं' अविद्यमानं 'दृश्यते' उपलभ्यते 'भवत्' उत्पद्यमानं, पश्चाद् घटादीति वाक्यशेषः, इतश्च सञ्जायत इति पक्षः क्षतिकृदित्याह-
'दीसती'त्यादि 'दृश्यते' उपलभ्यते 'दीर्घो' द्राघीयान्, चो दूषणोद्भावनार्थः, यतः-यस्मात् क्रियाकालो-निर्वर्त्तनाकालो 'घटादीनां'
घटपटादीनां लयाऽपीति शेष इति गार्थार्थः ॥ ४१६ ॥ तथाहि--'नारंभे चिये'त्यादि, नारम्भ एव-मृत्खननादिपूर्वसेवालक्षणे
दृश्यते-उपलभ्यते, विशिष्टावस्थायां द्रक्ष्यते इत्यत आह-'न सिवादद्वाए' न शिवकस्थासकोदकुशूलावस्थायामित्यर्थः, यद्येवं न
द्रष्टव्योऽसाविति तन्न, यतो दृश्यते तदन्ते-कुशूलावस्थान्त इत्यभिप्रायः, प्रकृतं भावयन्नाह-'इय' एवं घटादिवस्तुवत् 'न श्रवणादि-
काले' न प्रत्यहं साधुसमीपश्रवणकाले 'ज्ञानं युक्तं' सम्यक्त्वादि घटते, येन प्रतिपद्यमानकप्रतिपत्तिः साधीयसी स्यात्, उक्तदोषप्रसं-
गाद्, किं तर्हि ? 'तदन्ते' श्रवणादिनिष्ठाकाले, ज्ञानं युक्तमिति वर्त्तते, प्रागभावात् पश्चाच्च भावात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोर्भेदादिति
व्यवहारः ॥४१७॥ एवमुक्ते--'नेच्छइओ' इत्यादि, निश्चये भवो नैश्चयिकः स आह-यथा 'जातं न जायते भावतो कयघडोच्च'
इति त्रये, एवमहमपि च-अजातमपि न जायते, अकृतस्याकृणात्, तथाहि-नाजातं जायत इति प्रतिज्ञा, अभावत्वात् स्वप्नुष्वदिति, अयमपि

वाधामाह-अथचेदजातमति जायते जायतां ततः खरविपागमपीति, अतः किमुच्यते-जातं न जायत इति गार्थार्थः ॥४१८॥ अपिच असत्कार्यवादिनः! 'निश्चे'त्यादि । ननु इत्यक्षान्तौ 'असद्' इति अविद्यमानस्योत्पत्तौ 'तुल्याः' समानाः, के? इत्यत आह-नित्यक्रियादिदोषाः, कुलालस्यासद्व्यवहारेण सुचिरेणापि कारकाणां स्वाभिधानत्वावधानयोगात्, किं तुल्या एव?, नेत्याह- 'कष्टतरा वा' दुष्परिहार्यतरा वा, अत्यन्ताभायरूपत्वात् खरविपागवत्, विद्यमाने तु पर्यायविशेषार्पणात्-पर्यायविशेषविषयवत्त्वात् स्यादपि क्रियाव्यपदेशः-आकाशं कुरु पादं दृष्टं वा कुर्विति, नायं खरविपागो न्यायः समस्तीति, यदि च प्रागभवत् सत्पश्चात् स्यात् ततः किं तै खरविपागमपि पुण्यव्यवहारेण सत्तमपि पश्चान्न भवद् दृश्यते? येनोच्यते-पुन्यमभूतं च दीसद् हुतं' सीति गार्थार्थः ॥४१९॥ न च दीर्घक्रियाकालदर्शनमविद्यमानोत्पत्तिताघनं, तस्यान्यविषयत्वात्, तथा च-'पत्नी'त्यादि । समयं समयं प्रति उत्पन्ना प्रतिसमयोत्पन्नास्तेषां, केषामिति चेत्, मृत्तुल्यनसंहरणपिटकरासभप्रहारोपणावतारणान्मःसेचनापरिमर्दनभ्रमचक्रमस्तकारोपणमृत्पिण्डशिवकस्यासकोशकुशूलादिकार्यणिमिति गम्यते, किंविशिष्टानामित्याह-परस्परविलक्षणानां सुबहूनामित्युक्तवत् परिगणनादपेक्षयाऽपान्तरालभेदापेक्षया च, दीर्घः क्रियाकालोऽन्तर्गृह्यतादिप्रमाणौ यदि दृश्यते कुलाले व्याश्रयमाणे सति तन्ननु 'किंत्थ कुंभस्स' इति किमत्र घटस्यायातं येनोच्यते 'दीसति दीहो वे'त्येवमादि, तस्य विवक्षितक्रियाकालान्त्यक्षणमात्रोत्पत्तिवादिति गार्थार्थः ॥४२०॥ अतः-'अन्नारंभे' इत्यादि । अथवा यदुक्तं-'नारंभ' इति, अत्राह-अन्यारंभेऽन्यद् घटलक्षणं वस्तु कथं दृश्यते?, नैव, किं कारणं?-तस्य ततोऽन्यत्वात्, पटारम्भे घटवत्, तथा च शिवकादयः, आदिशब्दात् मृत्संहरणस्यासकादयः परिगृह्यन्ते, न घटोऽभिधीयते, अतः कथं दृश्यतां 'सः' घटः 'तदद्वायां' शिवकाद्युत्पत्तिक्षणेऽपि गार्थार्थः ॥४२१॥ एवं च कृत्वा, अथवा यदुक्तं 'दीसद् तदंते' इति तदङ्गीकृत्याह-'अतिचिचे'त्यादि । पूर्वा-

र्द्धमनुद्धार्य, यद्यदन्त आरभ्यते तत्तदन्त एवोपलभ्यते, यथा मृत्पिण्डाद्यन्ते कुञ्जलः, मृत्पिण्डाद्यन्ते चायमारभ्यते इति तदन्त एवोप-
लब्धिन्यप्येति, एवं च क्रियमाणसमयस्य निरंशात्, अन्यथा 'अकयं वे' त्यादि, अकयं 'संपत्ति' ति यदि सम्प्र-
ति समये न कृतं ततः 'गते' घृते क्रियाकाले कयं क्रियतां?, कयं वा एष्ये?, तयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वात्, तथाहि—वस्तु क्रिया-
विरामे वा क्रियेत तत्क्रियानुत्पत्तौ वा?, क्रियानुत्पत्तौ चेन्न क्रियते कयं क्रियाविरामेऽपि क्रियेत?, क्रियानुत्पत्तितद्विरामकालयो-
रर्थतोऽभिन्नत्वात्, अथवा क्रियाविरामे चेत् क्रियते स प्रागप्यासीदिति कस्मात्तदैव न कृतमिति गार्थार्थः ॥४२२॥ तत्रैतत्स्यात्-
सम्प्रतिसमयः—क्रियमाणकालोऽनन्तरस्तु कृतकालः, न च क्रियमाणमस्ति अवस्तुत्वात्, अतः खल्वकृतं क्रियत इति, अत्रेदमसि पृष्ट-
व्यः—तदन्ते हि कायं क्रियया वा क्रियेताक्रियया वा?, क्रियया चेत् कथमसावन्यत्रान्यत्र च कृतं?, नहि खदिरवियस्य छेदन-
स्य पलाये च्छिदुपजायते इति भावः, अपिच—एवं क्रियोपरमे कृतमिति कृत्वा क्रियाकालः कार्यस्य प्रत्युत विमोहेतुः स्यात्, ततश्च
कारणमेवाकारणमिति विरोधः, अक्रियया चेत् सर्वकृतप्रसङ्गः, क्रियाविधानानर्थक्यात्, ततश्च तूष्णीमासीनस्य मोक्ष इति किं स्वा-
स्यायादिक्रियाभिरिति। अपिच—यदुक्तं—'नारंमेचिय दीसइ' ति, तत्र ननु यदारभ्यते तद् दृश्यत एव, यद्येवं किं न मयाऽपि दृश्यते?,
उच्यते, यतः—'पती' त्यादि। प्रतिसमयमवनशीलाः कार्यकोटयः, कोटीग्रहणमसंख्येयोपलक्षणार्थं, तासु निरपेक्ष इति समासः,
मन् घटे गतोऽमिलापो यस्य स घटगतामिलापो घटार्थीभूत इत्यभिप्रायः असि त्वं अतः प्रतिसमयमाविकार्यकालमसम्बद्धं स्थू-
रमिति तात् घटे लगयसि, नाद्याप्युत्पद्यते इत्यभिप्रायात्, यदुत्पद्यते तस्यानवबोधात्, अतो जातं जायत इति प्रक्रम इति गार्थार्थः ॥४२३॥
अत्र व्यपहार आह—'को' इत्यादि। यदि सत् जायते ततः कथमसमयनियमो येन प्रथमसमय एव न दृश्यते, विवक्षितकार्यमिति,

निश्चय आह- नाकारणं कार्यं प्रगृह्यते सदा सदसच्चप्रसङ्गात्, ततः किमित्यत आह-तच्चास्यान्त्य एव समये भवति, नाद्याद्विध्वस्तीति गाथार्थः ॥ ४२४ ॥ अपिच-क्रियामालनिष्ठाकालभेदवादिन् !—‘उत्पायेऽर्ध्वी’त्यादि, उत्पादेऽपि न ज्ञानं-मतिज्ञानं यदि ततोऽसौ कस्योत्पादो भवतु ? किं खरनिषाणस्य ?, ग्रानोत्पादसमये वा यद्यज्ञानं, क्रियाकाल एव यदि वस्तु न निष्ठितमित्यर्थः, ‘तो’ ततः कस्मिन् समये ज्ञानमस्तु ? अनुत्पादसमय इति चेत्, स प्रागप्यभूदित्युक्तं, अतः कृतं क्रियत इति गाथार्थः ॥ ४२५ ॥ यच्चाभ्यधापि ‘इयं न सचणादी’त्येवमादि, तदपि कृत्याह—‘हो चे’त्यादि, को वा श्रवणादिकाल उत्पादो विधिष्ठो यस्मिन् भवेत् ‘से’ तस्य श्रो-तुर्गतिं मतिज्ञानं येनायमुपालम्भः स्यात् ? ‘इयं’ इत्येवमादि, यत्कृतं-युक्तं ‘तदन्तंमि’ति तत्साध्वेव, यतो ज्ञानं च निष्ठा च-तदुत्पा-दय-क्रिया च एते द्वे अपि चरमममये भवतो “भूतिर्येषां क्रिया सेवे”ति वचनाद्, एतदुक्तं भवति-क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदाद् उत्पादकाल एव ज्ञानं, न श्रवणादिकाले, नापि तद्विरमे, इति केनोच्यते—‘जातं न जायते भावतो कथघडोऽयं’, व्यवहारेण चेत् सोऽयं प्रतिपदं दूषित इति गाथार्थः ॥ ४२६ ॥ अथानुप्राप्तं भाषकद्वारमाह—

‘भासासलद्विओ लभइ भासमाणो अभ्रासमाणो वा उभयंपि अलद्विण नत्थि ॥४२७॥
‘भासा’ इत्यादि, भाषालब्धिमान् लभते, भवत्यपि प्रतिपद्यमानक इत्यर्थः, कस्यामवस्थायामित्याह—भाषयन् अभापयन् वा, तथा पूर्वप्रतिपन्नको वा भवेत् नियमेन, अलब्धिके तूभयमपि नास्ति, तस्य दृष्टिव्यादित्वादिति गाथार्थः ॥४२७॥ कृता भाष्य-कृताऽपि सत्पदप्ररूपणतेति ॥ द्रव्यप्रमाणविदानीम्—

किमिहामिणियोहियनानिजीवद्वप्यमाणमिगसमए ! पडिवज्जेज्जंतु नवा पडिवज्ज जहन्नओ एगो ॥४२८॥

रेत्तपलिओवमासंखभाग उक्कोसओ पवज्जेज्जा । पुब्बपवन्ना दोसुवि पलियासंखेज्जईभागो ॥४२९॥
खेत्तं हवेज्ज चोदसभागा सत्तोवरि अहे पंच । इलिआगईए विग्गहगयस्स गमणेऽहवाऽगमणे ॥४३०॥
आगमणंपि निसिद्धं चरिमाओ एइ जं तिरिक्खेसु । सुरनारगा य सम्महिटी जं यंति मणुएसु ॥४३१॥
अवगाहणाइरिस्संपि फुत्तइ याहिं जहाऽणुणेऽभिहियं । एगपएसं खेत्तं सत्तपएस य से फुसणा ॥४३२॥
अहया जत्थोगादो तं खेत्तं विग्गहे मया फुसणा । खेत्तं च देहमेत्तं संचरओ होइ से फुसणा ॥४३३॥
होति असंखेज्जगुणा नाणाजीवाण खेत्तफुसणाओ । एगस्स अणेगण व उवओगंतोमुहुत्ताओ ॥४३४॥
लद्धीवि जहन्नेण एगस्सेवं परा इमा होइ । अह सागरोवमाइं छावट्ठिं सातिरेगाइं ॥४३५॥
दो वारे विजयाईसु गयस्स तिन्नऽच्चुए अहव ताइं । अइरेणं नरभवियं नाणाजीवाण सच्चवद्धं ॥४३६॥
एगस्स जहन्नेणं अन्तरमन्तोमुहुत्तमुक्कोसं । पोग्गलपरिअट्ठं देसूणं दोस्सचहुलस्स ॥४३७॥
जमसुद्धं तेहिं तओ नाणाजीवाणमन्तरं नत्थि । महनाणीं सेसाणं जीवाणमणंतभागम्मि ॥४३८॥
भावे खओवसमिणं महनाणं नत्थि सेसभावेसु । थोवा महनाणविज्ज सेसा जीवा अणंतगुणा ॥४३९॥
नेहऽत्थओ विसेसो भागऽप्पचहुण तेण तस्सेव । पडिक्खमाणपडिक्खन्नगणमप्पाचहुं जुत्तं ॥४४०॥
थोवा पवज्जमाणा असंखगुणिया पवन्नय जहण्णा । उक्कोसए पवन्ना होति विसेसाहिया तत्तो ॥४४१॥
अहवा महनाणीणं सेसयनाणीहिं नाणरहिणहिं । कज्जं सहोभणहि य अहवा गच्चाइभेएणं ॥४४२॥

‘किमिहे’ त्यादि, किमिहाभिनिबोधिकज्ञानपरिणामापन्नानामात्मद्रव्याणां परिमाणमैकैकस्मिन् समये ?, उच्यते-प्रतिपक्षेऽत्र वा, प्रतिपत्तौ तु जघन्येनैक इति गाथार्थः ॥ ४२८ ॥ उत्कृष्टत आह-‘खेत्ते’त्यादि, पुब्बदं कण्ठयं, पूर्वप्रतिपन्नकानाह-पूर्वप्रतिपन्न-कास्तु द्वयोरपि-जघनयोरुत्कृष्टपदयोः पल्योपमासंख्येययाग इति गाथार्थः ॥ ४२९ ॥ दारं ॥ ‘खेत्त’मित्यादि, मतिज्ञानं कियति क्षेत्रे भवेत् ?, ऊर्ध्वमिलिक्रमत्वा गच्छतः सर्वार्थसिद्धिः, ततो वा प्रत्यागच्छतो मतिज्ञानिनः चतुर्दशभागाः सप्त, अधः पञ्च पटुयां गच्छतो वा प्रत्यागच्छत इति गाथार्थः ॥ ४३० ॥ न चाधोऽपि सप्त सम्भवन्ति, यतः—‘आगमण’ मित्यादि, अपिशब्दाद् गमनमपि, शेषं स्पष्टम् । नवरं मणुएसु न, तिरिप्सु इत्यभिप्रायः । दारं ॥ ४३१ ॥ ‘अवगाहणे’त्यादि, अथचे’त्यादि, गाथाद्वयं स्पष्टं ॥ ४३२-४३३ ॥ नानाजीवानङ्गीकृत्याह—‘होती’ त्यादि, पुब्बदं, दारं ॥ ‘एगस्से’ त्यादि, एकस्य मतिज्ञानिनोऽनेकेषां बोधयोगोऽविच्युत्याऽन्तमु-हूर्त्त एवेति गाथार्थः ॥ ४३४ ॥ लब्धिमङ्गीकृत्याह—लब्धिरपि जघन्येन एकस्येति-एकजीवापेक्षया एवमेवेत्यन्तमुहूर्त्तमेव, अथ परा त्वेकस्य जीवस्य लब्धिरियं ‘अहे’त्यादि सोपाद्धां गाथा स्पष्टा ॥ ४३५ ॥ दारं ॥ ‘एगस्से’ त्यादि, सत्तन्मतिज्ञानमवाप्य त्यक्त्वा च पुनरन्तर्मुहूर्त्तादासादयेद्, उत्कृष्टतस्त्वन्तरमुपाद्धिपुद्गलपरावर्त्तो मनाग्न्यूनः, तच्चाशतनादिप्रचुरतयाऽपुण्यभाजः कस्यचिदिति गाथा-र्थः ॥ ४३७ ॥ एवमेकस्य, नानाजीवोऽस्त्वङ्गीकृत्याह—‘ज’मित्यादि पूर्वोद्धं स्पष्टम् । दारं ॥ ‘मती’त्याद्यपि पश्चाद्धं । दारं ॥ ४३८ ॥ ‘मावे’ इत्यादि, पूर्वोद्धं कंठं । दारं ॥ ‘थोवा’ इत्यादि, इह स्तोका मतिज्ञानिनः सकलजीवानामनन्तभागपठितत्वात्, आह च-सेसा जीवा तेभ्यः अनन्तगुणा इति गाथार्थः ॥ ४३९ ॥ एतच्च केषांचिन्मतमेव, यत आह—‘मेह’ इत्यादि, नेहार्थतो भेदो लक्ष्यते भागाल्पवद्गुणद्वारयोः, अतः स्थितपक्षमाह-तेनास्यैव-मतिज्ञानस्य अल्पवद्गुत्वं युक्तं अपौनरुक्त्यात्, केषामित्याह-

प्रतिपद्यमानक्यतिपन्नायेक्षयेत्यर्थः । इति गार्थार्थः ॥ ४४० ॥ तथाहि—‘योवा’ इत्यादि, मतेः सम्प्रति समये प्रतिपद्यमानाः स्तो-
काः ‘जहन्नेणं एको वा दोणि वा तिणि वा उक्कोसेणं असंखेस्साइं’ति सामर्थ्यगम्यं, पुनरेभ्यो जघन्यपदवर्त्तिनो ये पूर्वमतिपन्नास्ते-
ऽसंख्येयगुणिताः बहुत्वात्, पुनरेभ्योऽपि च उक्कोसपदवर्त्तिणो पुव्वपडिवन्नया विसेसाहियत्ति गार्थार्थः ॥ ४४१ ॥ ‘अहवे’त्यादि,
अयवेति स्थितपक्षान्तरप्रदर्शनार्थः, ‘मइनाणीणं सेसयनाणीहिं सह कज्जं अप्पाबहुयं’, किं ज्ञानसहितः?, नेत्याह—‘नाणरहिणहिं’ तत्रापि स
एवार्थ इति भावना, अथवा ‘नाणरहिणहिं सह मइनाणीणं कज्जं अप्पाबहुयं’ अथ ‘उभयेहि य’त्ति समुच्चयविकल्पः, अथवेति—अथवा
गत्यादिभेदेन यथासम्भवं, तत्र स्तोका मतिमन्तो नरा इत्येवमादि स्वधिया भावनीयमिति गार्थार्थः ॥ ४४२ ॥ एवम्—
लक्षणाविहाणविसयाणुओगदारेहिं वणिणया बुद्धी । तयणंतरसुविटं सुयनाणमओ परूचिस्सं ॥४४३॥

‘लक्षणे’त्यादि, लक्षणं-अभिनिबुध्यत इत्येवमादि विधानं-अवग्रहादि विषयो-द्रव्यादि अनुयोगद्वाराणि-सत्पदादीनीति, ज्ञेयं
स्पष्टमिति ॥ समाप्तं मतिज्ञानम् । एतदनन्तस्तुविटं श्रुतं तत्परूपयिष्य इति गार्थार्थः ॥ ४४३ ॥ तच्चेनकप्रकृतिस्वभावं, ताद्वैताः—
संश्रुतासंश्रुताण ताणमेक्खवराइसंजोगा । होति अणंता तत्थवि एक्केक्कोऽणंतपज्जाओ ॥४४४॥ (नि० १७)
संखिज्जक्खरजोगा होति अणंता कइं ? जमभिधेयं । पंचत्थिकायगेयरमन्नोऽन्नविलक्खणमणंतं ॥४४५॥
अणुओ पएसुडुडीणं भिन्नस्त्वाइं धुवमणंताइं । जं कमसो दब्बाइं (इह) हवंति भिन्नाभिहाणाइं ॥४४७॥
तेणाभिहाणमाणं अभिधेयाणंतपज्जवसमाणं । जं च सुयम्मिभवि मणियं अणंतगमपज्जयं सुत्तं ॥४४८॥

‘पत्तेय’मित्यादि, एरुमेकं प्रति प्रत्येकं अक्षराणि-अकारादीन्पत्रेरुमेदभाञ्जि, एतदुक्तं भवति-एकोऽकारोऽष्टादशविधस्तद्यथा-
हस्यो दीर्घः प्लुतः, एकैक उदात्तानुदात्तस्वरितमेदः, पुनरेकैकः साजुनासिकानिरुनासिकमेदाद् द्वेधेति, त्रयः षट्का अष्टादश, एवमि-
कासदयोऽपि सम्भवतः, तथाऽक्षराणां संयोगाः २, संयोगा द्यादिसम्बन्धाः, ‘यावन्तो’ यावत्प्रमाणा लोके, बादस्यवाचार्थामित्यर्थः,
एतावत्त्यः काः १, ‘एतावत्यः’ एतावत्प्रमाणाः ‘प्रकृतयः’ अंशाः ‘श्रुतज्ञाने’ श्रुतज्ञानविषया भवन्ति ज्ञातव्याः एतत्स्वरूपं बुभुक्षुभिरिति
गायौघार्थः ॥ ४४४ ॥ भाष्यकृदाह-‘संयुक्ते’त्यादि, ‘ताणं’ति अकारादीनामक्षराणां, किंविशिष्टानामित्याह-संयुक्तानां-अन्यस-
मृक्तानामसंयुक्तानां-अन्यासम्बद्धानां च, किमत आह-‘भवन्ति’ सम्पद्यन्ते ‘अनन्ताः’ अपर्यन्ताः, के १, इत्याह-‘एकाक्षरादिसंयोगाः’
एकाक्षरसंयोग आदियेषां तेऽमी एकाक्षरादिसंयोगाः, तत्र संयुक्तेकाक्षरसंयोगाः प्लु (थी) असंयुक्तेकाक्षरसंयोगस्तु घटः, द्विरुसंयोगस्तु
प्लु (मन्ने) घटकः इत्येवमादि, एतेषां चानन्त्यमभिधेयस्यानन्तत्वादिति गर्भार्थः, किं निष्पर्यायाः १, नेत्याह-तत्राप्येकैको द्विकादिसं-
योगोऽनन्तपर्यायः-अनन्तधर्मस्वभावः, घटकारसंयोगस्यान्येनान्येन स्वभावेन परमाणुतदूनैलोक्याभ्यां व्यतिरिच्यमानत्वाद्, इत्थं
क्षैतद्, अन्यथा तयोरेक्यापत्तिः स्याद्, एकैकेन स्वभावेन व्यावर्त्तमानत्वादिकल्मस इव, एवं संपादाकारादिसंयोगा अपि बाच्या इति
गाथार्थः ॥ ४४५ ॥ सामान्यश्रुतिमङ्गीकृत्याह-‘संखेज्ज’इत्यादि, ननु च संख्येया अक्षरसंयोगा भवन्ति संख्येयत्वादक्षराणामतोऽ-
नन्ताः कथम् १, उच्यते, यद्-यस्मादभिधेयं-अक्षरसंयोगबाध्यं पञ्चास्तिकायगोचरं, पञ्चास्तिकायप्रमाणमित्युक्तं भवति, किमिष्टिष्टं
तदित्याह-अन्योऽन्यविलक्षणं, किं संख्येयादिगुणोपेतं १, नेत्याह-अनन्तं, एतदुक्तं भवति-संख्येयत्वे सत्यप्यक्षराणामभिधेयपञ्चादा-
नन्त्यं लभ्यते, तेषां तथा तथा संयोगे तत्तद्वृम्भणेन संयोगविच्छेदात्, बाध्यमेदाद् वचनभेदो, वचनं संयोगाः, नर्मदावारिपूर इति

यथेति गार्थः ॥ ४४६ ॥ एतदेव भावयन्नाह—‘अणित्’ परमाणोरारभ्य ‘प्रदेशवृद्ध्या’ द्वित्र्यादिलक्षणया ‘भिन्न-
रूपाणि’ भिन्नव्यक्तिकानि ‘ध्रुवं’ निश्चितं ‘अनन्तानि’ अपर्यन्तानि ‘यद्’ यस्मात् ‘क्रमशः’ परिपाट्या द्रव्याणि भवन्ति, किंविशिष्टा-
नीत्याह—मिन्नाभिधानानि, परस्थानस्य स्थानापेक्षेयसि शेषः, परस्थानमद्वीकृत्य परमाणुद्वयशुकादिव्यपदेशभाजि भवन्ति, स्वस्थानं त्व-
न्नीकृत्याणुः परमाणुः एकांशोऽभेदो निर्भेद इतियायत्, न चैतान्येकाधिकान्येव, समभिरुद्धाभिप्रायेणापि वस्त्यभ्युपगमात् ॥४४७॥
यैनं चैनं किमित्यत आह—‘तेनै’त्यादि, तेनाकारादिसंयोगोपसंख्यानमभिधेयगतानन्तरमाभ्यादिपर्यायितुल्यं, यच्च सूत्रेऽप्युक्तमन-
न्तगमपर्यायं सूत्र—‘अणंता गमा अणंता पञ्जवा’ इति वचनात्, तस्मात् सुगृह्यते—‘संजुत्तासंजुत्ताण’मित्येवमादि ॥ ४४८ ॥ यत्
एवमेताः सामान्यमकृतयोऽनन्ता अतः—

कत्तो मे वण्णेउं सत्ती सुयनाणसव्वपयडीओ ? । चोइसविहनिक्खेवं सुयनाणे आवि वोच्छामि ॥४४९॥ (नि. १८)

पयडित्ति णो तदंसो हेऊ वा तस्स तस्सभावो वा । ते याणंता सव्वे तओ न तीरंति वोत्तुं जे ॥४५०॥
जायंतो वयणपहा सुयाणुसारेण केइ लब्भंति । ते सव्वे सुयनाणं ते याणंता मइविसेसा ॥ ४५१ ॥
उयकोससुपद्दाणीधि जाणमाणोऽवि तेऽभिल्लयेऽवि । न तरइ सव्वे वोत्तुं न पहुप्पइ जेण कालो से ॥४५२॥
नाणम्मि सुण चोइसविहं चसरेण तह य अन्नाणे । अविसरेणुमयम्मि वि किंचि जहासंभवं वोच्छं ॥४५३॥
अक्खर सण्णी सम्मं साइयं खलु सपज्जवसियं च । गमियं अंगपविट्ठं सत्तवि एए सपडिवक्खा ॥४५४॥ (नि. १९)

‘कृत्तो मे’ इत्यादि, कुतो मम वर्णयितुं शक्तिः श्रुतज्ञानस्य सर्वाः प्रकृतीः ? तासां बहुत्वात्, उक्तं च—“जे अक्खराणुसारेण मतिविसेसा तयं मुयं सब्बं । तेऽवि य मतीविसेसे सुयणाणवमन्तरे जाण ॥१॥ उक्कोसयपुव्वयरोवि भणति णहु ते तु सोऽभिलप्पेऽवि । कम्मवत्तिणी य वाया कालो य पहुप्पे ण य से ॥२॥” यतश्चैवमतः चतुर्दशविधनिर्लेपं ‘श्रुतज्ञाने’ श्रुतज्ञानविषयं, चतुर्दशविशेषादक्षरानविषयं च, अपिशब्दादुभयविषयं च, तत्र श्रुतज्ञाने-सम्यक्श्रुते, श्रुतज्ञाने-असंज्ञिभित्थ्याश्रुते उभयश्रुते-दर्शनपरिग्रहविशेषादक्षरान-क्षरश्रुते चेति ‘वक्ष्ये’ अभिधास्ये इति गार्थोवाच्यः ॥ ४४९ ॥ ‘पयच्छि’ गाहाव्याख्या-प्रकृतिरिति सूत्रालापकः, किमुक्तं भवति ?-यः ‘तदंशः’ सूत्रांशः सा प्रकृतिरुच्यते, अथवा तस्य-श्रुतस्य यो हेतुः-याह्यः आलोकादिरान्तरो वा श्रयोपश्रमादिः सोऽयं ‘सत्स्वभावो वा’ श्रुतस्वभावो वा ध्वनितालक्षणः, सैषा, ते च तदंशाः अनन्ताः, अतः सर्वे न शक्यन्ते वक्तुं, परिमितत्वादायुष इत्येवमादीति गार्थार्थः ॥ ४५० ॥ तथा च—‘जावन्नो’ इत्यादि, यावन्नो वचनपथाः श्रुतानुसारेण केचन लभ्यन्ते ते सर्वे श्रुतमित्येतदात्रेदितं माह मतिश्रुतमेद इति, ते च श्रुतमतिपर्यायाः ॥ ४५१ ॥ इत्यतः—‘उक्कोस’ इत्यादि, क्षुण्णार्था ॥ ४५२ ॥ एवमवस्थिते व्याख्यानस्य प्रस्तुतत्वात् किञ्चिन्निक्षेपमाह—‘नाणंमी’ इत्यादि, व्याख्यातार्थे ॥ ४५३-४५४ ॥ ‘अक्खरे’ इत्यादि, द्वाराणि चतुर्दशेति आद्यद्वारं व्याचिख्यासुराह—

न कक्खरइ अणुवओगेऽवि अक्खरं सो य चेयणाभावो । अचिसुद्धनयाण मयं सुद्धनयाणऽक्खरं चैव ॥४५५॥
उचओगेऽवि य नाणं सुद्धा इच्छंति जं न तच्चिरहे । उप्पायभंगुरा वा जं तेऽसि सब्बपज्जाया ॥४५६॥
अभिलप्पावि य अत्था सब्बे दब्बट्ठियाणं जं निच्चा । पज्जायेणानिच्चा तेणक्खर अक्खरा चैव ॥४५७॥

एवं सन्धं चिय नाणमकखरं जमविसेसियं सुत्ते । अविमुद्वनयमएणं को सुयनाणे पइविसेसो ? ॥४५८॥
जइदि शु सन्धं चिय नाणमकखरं तहवि रुद्धिओ वणो । मणइ अकखरमिहरा न खरइ सन्धं सभावाओ ॥
वणिज्जइ जेणत्थो चित्तं वणणेण वाइहवा दढं । वणिज्जइ भणइ लेणऽकखरं वणो ॥
अखरसरणेण सरा वंजणमचि वंजणेण अत्थस्स । अत्थे य खरइ न य जेण खिज्जइ अकखरं तेण ॥४५९॥
सुद्धावि सरंति सयं सारंति य वंजणाइं जं तेणं । होति सरा न कयाइवि तेहिं विणा वंजणं सरइ ॥४६०॥
वंजिज्जइ जेणत्थो घडो त्व दीवेण वंजणं तो तं । अत्थं पायेण सरा वंजंति न केवला जेणं ॥४६१॥
'ण कखरत्ती'त्यादि । 'सर सखले' क्षरतीति धरं तस्य नवा प्रतिषेधक्षरं, अनुपयोगेऽपि न क्षरतीति भावार्थः, तस्य सतत-
मवस्थितत्वात्, न च कः ? इत्यत आह—स चाक्षरपरिणामः, चेतनाभावः—चेतनासत्ता, केषां नयतां मतेनेत्याह—'अविमुद्वनयमतेन'
नैगमसंग्रहव्यवहाराभिप्रायेण द्रव्यार्थिकमूलमकृतित्वात्, शुद्धनयानां तु—ऋजुसूत्रादीनां क्षरमेवेति गाथार्थः ॥४६५॥ कुत एतदित्याह—
'उवज्जो' इत्यादि । यद्—यस्मात् शुद्धनया उपयोग एव सति ज्ञानमिच्छन्ति, नोपयोगविरहे, घटादेरपि तत्प्रसङ्गात्, 'वा' इत्यथवा य-
त्तेषां सर्वे एव भाग उत्पादप्रभृता वर्तन्ते इति गाथार्थः ॥४६६॥ एवं तावदभिलाषहेतोर्विज्ञानस्याक्षरताऽनक्षरता चोक्ता, इदानीम-
भिलाष्यार्थानामप्येनामाह—'अभी' त्यादि । सम्बन्धोक्तार्था, नवरसपियव्वादितरे चेति ॥४६७॥ इदानीमक्षरश्रुताधिकारादिह क-
र्त्तोऽप्यक्षरमभिधीयते अर्थविज्ञानवदिति ज्ञापनार्थं चोद्यं कारयति—'एव'मित्येवमादि । एवं 'अविमुद्वनयमएणं' इत्यत्र सम्बन्धः
अत्र चान्वयसंज्ञाप्रधाननयमतेनेति द्रष्टव्यं, किं ?—सर्वमेव ज्ञानं मत्याद्यक्षरं वर्तते, इतथ 'ज'मिति यद्—यस्माद्विशेषितं यत्र उक्तं

‘संव्यजीवाणंपि यं नं अक्स्वरस्स अणंतमागो निच्चुग्घाडियओ’ति, मावार्थं प्रकटयन्नाह, अतः-‘को मुयणाणे भावमुयलस्वगो’ऽर्थे वा विदेशो येनोच्यते-‘ण फस्वरइ अणुवयोगेचि अक्स्वरं सो य चेयणामावोचि, गाथार्थः ॥४५८॥ उच्यते-‘जती’त्यादि। यद्यप्यविशुद्धन-यमतेन सर्वमेव ज्ञानमक्षरमर्थश्च, तथापि रूढितः-‘एकद्रव्योपदेशिन्या संज्ञया वर्ण एवाक्षरं भण्यते, श्रुतरूपत्वात्, पङ्कजवत्, इतरथा त्वर्थमधिकृत्य सर्वं स्वतत्त्वाच्च क्षरतीत्यक्षरमिति किमनेनेति गाथार्थः ॥४५९॥ अथास्य श्रुतरूपस्य वर्णस्य निर्भेदमाह-‘वण्णी’ त्यादि। ‘वण्यते’ प्रकाशयते ‘येन’ करणभूतेनार्थः-अभिधेयः, केन किंचदित्याह-वर्णेनेव चित्रं-ऋषभस्वामिचरितादि राजपट्टकादिना स वर्णः ‘अहवा’ इत्यथवा ‘द्रव्यं’ गोद्रव्यादि यथा शुक्लादिना गुणेन वर्ण्यते-दर्शयते एवं येन गुणकल्पेन अर्थः गोद्रव्यादिकल्पो दृश्यते स वर्णः, अथवा द्रव्यं वणिज्जइ जेण तेण सो वन्नो भन्नइ, स चाक्षरमिति गाथार्थः ॥४६०॥ स चोक्तशब्दार्थो वर्णो द्वेधा-स्वरतो व्यञ्जनतश्चति, अतः स्वरतस्तावदाह-‘अक्स्वरे’ त्यादि। इहाक्षरशब्देन व्यञ्जनान्याहुः, ‘स्वं शब्दोपत्तापयोः’ ततश्चाक्षरस्वरणात् स्व-राः, व्यञ्जनसंशब्दनादित्यर्थः, एतदुक्तं भवति-व्यञ्जनमौख्यप्रयोजककर्तृत्वप्रतिपत्तवर्णः स्वरोऽभिधीयते, वक्ष्यति चानन्तरगाथया, तथा व्यनयतीति व्यञ्जनं, तद् व्यञ्जनमप्यभिधीयते ‘व्यञ्जनेन’ प्रकटीकरणेन, कस्येत्याह-‘अर्थस्य’ वाद्यस्य मोक्षादेः, एतदुक्तं भवति-अर्थव्यञ्जनाद्वर्णो व्यञ्जनमप्यभिधीयते, वक्ष्यते च द्वितीयगाथया। अथ सामान्याक्षरस्य निरुक्तमाह-अर्थान् क्षरत्यक्षरं स्वयं च न क्षरतीत्यक्षरं ओष इति गाथार्थः ॥४६१॥ ‘सुद्धावी’ त्याद्युक्तसम्बन्धा, ‘ज’मिति येन कारणेन ‘स्वयं’ आत्मना साक्षा-त्कारेण शुद्धा अपि-केवला अव्यञ्जना अपीतियावत्, स्वरान्ति-शुब्दयन्ति, बाह्यं वस्त्विति वाक्यशेषः, तद्यथा-‘आ ई ऊ’ इत्येवमा-दि ‘क कि कु’ तथा येन च कारणेन व्यञ्जनानि स्वरान्ति सन्ति स्वरध्वं स्वरध्वमिति भाणयन्ति तेन स्वरा भवन्ति, तथा च न कदाच-

नापि तैर्विना व्यञ्जनं 'स्वरति' शुब्दयति, निरर्थकत्वात्, अथवा चैतन्याख्याक्षरस्वरणात् स्वराः, तथाहि-भणनादन्तर्विज्ञानाभिव्यक्ति-
रिति गार्थार्थः ॥४६२॥ 'वंजिज्जती'त्यादि, व्यज्यते येनार्थो मोक्षादिः प्रदीपेनेव घट इति तेन तद् व्यञ्जनमुच्यते, अपिच 'अर्थ'
विशिष्टं 'प्रायशो' बाहुल्यतः स्वराः केवला न व्यञ्जयन्ति येन, तथाहि-नापनीतव्यञ्जनमुपनीतस्वरं च वाक्यं विवक्षितार्थप्रत्यायना-
यालं दृश्यते, तद्यथा-'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणी'ति अत्रअअआअइआइ, प्रायोग्रहणं स्वराणां केवलानां स्वात्ममात्राभिया-
नानुमतिप्रदर्शनार्थं, ततश्चाक्षरं वर्णः स्वरो व्यञ्जनमिति पर्यायाः इति गार्थार्थः ॥४६३॥ साम्प्रतं भेदतो व्याख्यामाह-
तं सण्णावंजणलद्विसण्णियं निविहमक्खरं तत्थ । सुबहुलिविभेयनिययं सण्णऽक्खरमक्खरागारो ॥४६४॥
वंजिज्जइ जेणऽत्थो घडोव्व दीवेण वंजणं तो तं । भण्णइ भासिज्जंतं सव्वमकाराइ तक्कालं ॥४६५॥
जो अक्खरोवलंभो सा लद्धी तं च होइ विण्णणं । इदियमणोनिमित्तं जो यावरणक्खलोवसमो ॥४६६॥
दव्वसुयं सण्णावंजणक्खरं भावसुत्तमियं तु । मइसुयचिसेसणम्मिवि मोत्तुणं वव्वसुत्तंति ॥४६७॥
दव्वसुयं सण्णक्खरमक्खरलंभोत्ति भावसुयसुत्तं । सोओवललद्विवयेण वंजणं भावसुत्तं च ॥ ४६८ ॥
'तुं सन्ने'त्यादि । तद्-अक्षरं त्रिविधं-संज्ञाव्यञ्जनलब्धिभेदात्, तत्र संज्ञाक्षरं सुबहुभेदलिपिनियतत्वाच्चित्रं, स चाक्षराकारो
यथा अर्द्धचन्द्राकृतिष्ट(८)कार इत्येवमादीति गार्थार्थः ॥४६४॥ दारं ॥ व्यञ्जनाक्षरं त्वकारादि हकारान्तं भाष्यमाणं सदुच्यत इत्याह
'वंजी' त्यादि गतार्था ॥४६५॥ दारं ॥ 'जो' इत्यादि । योऽक्षरलभस्तल्लब्ध्यक्षरं, तच्चेन्द्रियमनोनिमित्तं विज्ञानं श्रुतग्रन्थानुसारि
प्रवृत्तिशीलं, उपयोग इत्यर्थः, तथा यत्र तदावरणक्षयोपमशमो, लब्धिरित्यर्थः, तल्लब्ध्यक्षरमेवमेतत्त्रितयमिति गार्थार्थः ॥४६६॥

दारं ॥ 'दब्ध' मित्यादि । इह संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं इतरतु लब्धयक्षरूपं भावश्रुतं, एवं च स्थिते पौर्वापर्यं घटयन्नाह-मति-
श्रुतमेवेऽपि यदुक्तं 'भुक्त्वा द्रव्यश्रुत'मिति तत्र 'दब्धे'त्यादि, संज्ञाक्षरं द्रव्यश्रुतं कारणत्वात्, अतः 'अक्षरलभो य'ति यदुक्तं तद्भा-
वश्रुतं विज्ञानमयत्वात्, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिवचनेनोभयसमासभावा, 'वञ्जण'ति व्यञ्जनाक्षरं भावश्रुतं चोक्तमिति गाथार्थः ॥
४६७-६८॥ एतच्च कथं लभ्यते इति ?, उच्यते—

पञ्चकत्वमिद्वियमणेहि लब्धमिह लिंगेण चऽक्षरं कोइ । लिंगमणुमाणमणे सारिकत्वाइ पभासंति ॥४६९॥
सारिकत्व-विवकत्वो-भय-सुखमाऽऽगममेव सन्धमणुमाणं । किंचिम्मत्तविसेसेण वा न तं पंचहा ठाइ ॥४७०॥
भायअहिअस्सतरा गविआ वद्धण भायविति नउल्ला । मायपिऊणं सरणं गवयस्स य सुत्तओ सग्गो (ताले)
इद्वियमणोनिमिस्सपि नाणुमाणाहि भिज्जए किन्तु । नायिकत्वइ लिंगंतरमिह पञ्चकत्वोवयारो त्य ॥४७१॥
जइ ते अनिययमाणं अणुमाणं तिविहमणुवलदीए । अचंत ? सरिस ? विच्छुय ? त्वपुष्क ? कणमास ? पम्हुट्टेइ (ताले)
नाणुरुत्ता न समत्तलिङ्गसंगाहिया न य गुणा य । नियमियपरिमाणाए किंच विसेसेवलदीए ? ॥४७४॥
नाहिगपाऽणुवलदी न वा विवकत्वोस्सि वा तओ सन्धा । सक्खाइगहणेण वा न उ जुत्तो तिविहनियमो से ॥
जेणतिदूरसमीवाणुवलदी लक्खणस्स हीणत्ता । सुहुमाभिभवणवट्ठाणसमाणहारादणुवलदी ॥४७६॥ (ताले)
'पञ्चकत्व'मित्यादि । तच्च लब्धयक्षरं कश्चित्प्रमाता प्रत्यक्षं लभते, एतदुक्तं भवति-तच्च कस्यचिदिन्द्रियमनोभ्यां प्रत्यक्षरूप-
तया चोत्पद्यते, 'लिंगेण च'ति अनुमानज्ञानतया चेत्यर्थः, लिंगं किमित्यत आह—'लिंगमणुमाणं'ति लिङ्गं ह्यनुमानमुच्यते,

धूमेऽ(मा)ग्निज्ञानोपचारात्, प्रत्यक्षहेतौ घटे प्रत्यक्षोपचारवत्, एषः सामान्यः स्थितपक्षः ॥४६९॥ परमतमाशिशङ्कयिपुराह—अन्ये सूरयः सादृश्यादि प्रभापन्ते इत्यनुमानम्, तद्यथा—‘सारिकखे’ त्यादि । ‘सारिकखे’ति सादृश्यानुमानमग्रत्यक्षेऽपि आतुज्ञानं स्मृतिरूप-
त्वात्, विपक्षानुमानमहेर्नकुलज्ञानमेवमादि, उभय इत्यध्वतरात् खराश्वयोरित्येवमादि, उपमानं गोरगवय इत्येवमादि, आगमात् स्वर्गा-
दावित्युच्यते, एवं सर्वमेतदनुमानं नोपन्यस्तानुमानाद् व्यतिरिच्यते, सम्बन्धादन्यतः प्रतिपत्तेः, न चेत् सम्बन्धादन्यतः प्रतिपत्ति-
द्वितीयस्तर्हि दोष इति, किञ्चिद्भेदेनास्यास्माद् भिन्नत्वाददोष इति चेत्, आह—किञ्चिद्भेदेन च भिद्यमानं न तत् पक्षथा स्यास्य-
तीति गार्थार्थः ॥४७०-७१॥ अपिच—‘इदिष्ट’त्यादि, इन्द्रियमनोनिमित्तमपि लब्धयक्षरं नालुमानाद् भिद्यते, आस्तां सादृश्यादीति,
पक्षेयं प्रत्यक्षव्यपदेशः कथमित्युपचाराद्, आह च—किंत्विन्द्रियमनसोरन्यच्छिद्धान्तरं नापेक्षत इति प्रत्यक्षोपचारः केवलं, न तत् साक्षा-
दुत्पत्तेरिति गाथायः ॥ ४७२-७३ ॥ अपिच—इयमनुमानस्य विश्विद्विज्ञेपोपलब्धिः—‘नापुण’ इत्यादि । नापुनरुक्ता, सादृश्योप-
मानयोर्मिथोऽभेदात् सर्वत्र सादृश्याविशेषाच्च, तथा न समस्तलिङ्गविशेषोपसंग्राहिणी, न चेयं गुणाय, अतः किमनया नियमितपञ्च-
विधप्रमाणयेत्यं विशेषोपलब्ध्या परिकल्पितया ?, कस्यचिदथस्यासिद्धेरेकमेवास्तु तदिति गार्थार्थः ॥४७४॥ या चेयं क्वचिद् त्रि-
विधानुपलब्धिः परिकल्प्यते, तद्यथा—अत्यन्तानुपलब्धिः स्वरविषाणादेरिव, तथा सामान्यानुपलब्धिः—महामाषराशिश्रिग्रक्षिप्रमापकणादे-
रिव, तथा विस्मृत्यनुपलब्धिरयमसात्रित्यनुपस्थानमस्मरणतः, इयम्—‘नाहिगते’त्यादि, इयमनुपलब्धिर्लब्धयक्षराधिकारे ‘नाधि-
कृता’ न प्रस्तुता, किं तर्हि ?—उक्तद्वयमेवाधिकृतं, अय मनुष्ये विपक्ष इतिकृत्वा मत्ता, उपलब्धेरन्या अनुपलब्धिरिति व्युत्पत्तेः,
रूपणमाह—उतः सर्गानुपलब्धिर्गर्वाच्या भवता, अतिसंनिकृष्टाविप्रकृष्टमेदभिन्नत्वात्तस्याः, यद्वा आदिग्रहणेन वाच्या, न पुनर्पुनर्भुक्त

एवं त्रिविधनियमः—त्रिपरिगणनमस्या अनुपलब्धेस्तस्मादेतदप्यचारु।

इत्यक्षरस्य तत्त्वभेदपर्यायेभ्यार्याख्या समाप्ता ।

अक्षरलंभो सण्णीण होल्ल पुरिसाइवणविण्णाणं । कत्तो अस्सण्णीणं ? भणियं च सुयम्मि तेसिपि ॥४७७॥

जह् वेयण्णमकिस्सिमस्सण्णीणं तहोह्णानंपि । थोवत्ति नोवलब्भइ जीवत्तमिर्विदियाईणं ॥ ४७८ ॥

जह् वा सण्णीणमणक्खराण असइ नरवणविण्णाणे । लद्धक्खरंति भण्णइ किंपित्ति तहा अस्सण्णीणं ॥४७९॥

साम्प्रतमक्षरथुताधिकारादेव यदुक्तम्—‘अक्षरलब्धीयस्स लद्धिअक्खरं सधुप्यज्जइ’ति तदधिकृत्य चोदकद्वारेणोपतिष्ठते—‘अक्खर’ इत्यादि, ननु चाक्षरलभः संज्ञिनां पर्याप्तकानां भवेत्, काम, यः किंविशिष्टः ? इत्याह—यः पुरुषादीनां वर्णविज्ञानोपयोग इत्यर्थः, आदिशब्दात् लयादिग्रहणं, केषां तु न भवतीत्याह—कुतोऽसंज्ञिनां—एकेन्द्रियादीनां ? तेषामसनस्कत्वात्, परोपदेशजत्वाच्चास्य, ततः किमित्यत आह—भणितं च श्रुते तेषामप्यसंज्ञिनां लब्ध्यक्षराविर्भवनमिति गम्यते, ‘फासिंदियक्खरं रसणिंदियक्खरं घाणिंदियक्खरं सोत्तिंदियक्खरं वे’ति वचनात्, कथं तदिति गाथार्थः ॥ ४७७ ॥ अत्र दृष्टान्तद्वारेणोत्तरमाह—‘जहे’त्यादि, यथैकेन्द्रियाद्यसंज्ञिनां ‘वैतन्यं’ चिच्छक्तिः ‘अकृत्रिमं’ सांसिद्धिकमविशिष्टं श्रद्धीयते ‘तह’ति तथाऽसंज्ञिनामृहाज्ञानमप्यविशिष्टतरं लब्ध्यक्षररूपं कस्मात् सदपि न श्रद्धीयते इति ? यदेवं कस्मान्नोपलभ्यते ? इत्यत आह—‘थोव’ति अणीय इतिकृत्वा, चिच्छिष्टेन रूपेणेति शेषः, किंवदित्याह—जीवत्वमिव, केषामित्याह—‘इंदियादीणं’ एकेन्द्रियादीनां, आदिषदलोपादिति गाथार्थः ॥ ४७८ ॥ दृष्टान्तान्तरमाह—‘जह वे’त्यादि, यथा वा संज्ञिनामेवाक्षरानभिज्ञानां गोपालादीनां असति नरवर्णविषये विज्ञाने लब्ध्यक्षरमिति भण्यते, कुतः ? ,

तदुर्णत्रयणतस्तद्दर्शनतो वा गौरव्याकारिता सती स्वनाम जानीते सवलाड्डं बहुला चेयमित्यभिप्रायः, दाष्टीन्तिकमाह—‘किंपि’ति किंचिद्यच्च यावच्च ‘तथा’ तेन प्रकारेण ‘असंज्ञिनां’ एकेन्द्रियादीनां पृथिव्यवादीनां लब्ध्यक्षरमस्तीति बोद्धव्यं, संज्ञाव्यञ्जनाक्षरयो-
स्त्विहाप्रस्तावः परोपदेशजत्वादिति, लब्ध्यक्षरं त्वस्ति अस्येन्द्रियक्षयोपशमरूपत्वादस्य च सकलसंसारिग्राणि साधारणत्वाद् अल्पबहुत्वे
विचाराद्, तदेवं सर्वेषां लब्धिरस्तीति गार्थार्थः ॥ ४७९ ॥ तदेतदपि परिशोध्येदानीमैकमक्षरमनुग्रहार्थं यथावत्कथयन्नाह—

एकैकैकमकवरं पुण सपरपज्जायभेयओ भिन्नं । तं सब्वदब्बपज्जायरासिमाणं सुणेयब्बं ॥ ४८० ॥

जे लभइ केवलो से सवन्नसहिओ व पज्जवेऽयारो । ते तस्स सपज्जाया सेसा परपज्जाया सब्वे ॥ ४८१ ॥

जइ ते परपज्जाया न तस्स, अह तस्स न परपज्जाया । जं तम्मि असंवद्धा तो परपज्जायववएसो ॥ ४८२ ॥

यायसपज्जायविसेसणाइणा तस्स जमुवउज्जंति । सधणमिवासंबद्धं भवन्ति तो पज्जवा तस्स ॥ ४८३ ॥

सधणमसंयद्धंपि हु चियणंपिव नरे जहा तस्स । उवउज्जइत्ति सधणं भण्णइ तह तस्स पज्जाया ॥ ४८४ ॥

जह दंसणनाणचरित्तगोयरा सब्वदब्बपज्जाया । संद्वेयनेयकिरियाफलोवओगित्ति भिन्नावि ॥ ४८५ ॥

जइणो सपज्जाया इव सकज्जनिष्फायगत्ति सधणं व । आयाणचायफला तह सब्वेसिंपि वण्णाणं ॥ ४८६ ॥

एगं जाणं सब्वं जाणइ सब्वं च जाणमेगंति । इय सब्वमजाणंतो नागारं सब्वहा मुणइ ॥ ४८७ ॥

जेसु अनाएसु तओ न नज्जए नज्जए य नाएसु । किह तस्स ते न धम्मा ? घडस्स रुवाइधम्मन्वं ? ॥ ४८८ ॥

नहि नवरमकवरं सब्वदब्बपज्जायमाणमणंणपि । जं वत्थुमत्थि लोए तं सब्वं सब्वपज्जायं ॥ ४८९ ॥

इहऽयन्वराहिगारो पणवणिज्जा य जेण तन्विसओ । ते चित्तिज्जंतो वं कइभागो सब्बभावाण ? ॥४९०॥
पणवणिज्जा भाचा वण्णाण सपज्जाया तओ थोवा । सेसा परपज्जाया तोऽणन्तगुणा निरभिलप्पा ॥४९१॥
नणु सच्चारागासपणसपज्जाया वण्णमाणमाइट्ठं । इह सब्बदब्बपज्जायमाणगहणं किमत्थंति ? ॥ ४९२ ॥
थोवंति न निदिट्ठा इहरा धम्मस्थियाइपज्जाया । के सपरपज्जायाणं हवंतु किं होतु वाऽभावो ? ॥४९३॥
किमणंतगुणा भणिगा ? जमयुरुल्लहुपज्जाया पणसम्मि । एककेयकंमि अणंता पणत्ता वीयरायेहि ॥४९४॥
तत्थायिसेसियं नाणमक्खरं इह सुयक्खरं पगयं । तं किह केवलपज्जायमाणतुल्लं हविज्जाहि ? ॥ ४९५ ॥
सयपज्जवेहि तं केवलेण तुल्लं न होज्ज न परेहि । सपरपज्जाएहि उ तुल्लं तं केवलेणेव ॥ ४९६ ॥
अचिसेसकेवलं पुण सयपज्जाएहि चेव तत्तुल्लं । जं नेयं पइ तं सब्बभावववावारविणिउत्तं ॥ ४९७ ॥

‘एककेयके’ त्यादि, इह पुनस्तदैकक्रमधरमकारादि संज्ञाभिलाष्यविज्ञानात्मकमिति भावना, स्वपर्यायभेदभिन्नं परपर्यायभेदभिन्नं च सत् किंप्रमाणं ज्ञातव्यमित्यत आह—सर्वाणि यानि द्रव्याणि—धर्मास्तिकायादीनि तत्पर्यायितुल्यत्वेन सर्वात्मकमिति गाथा-र्थः ॥ ४८० ॥ के पुनस्ते ? इत्यत आह—‘जे लभती’त्यादि, ‘यान्’ सानुनासिकादीन् सम्बद्धान् ‘लभते’ प्राप्नोति ‘केवलः’ असंयुक्तः ‘अकारः’ अकारालयो वर्णः, तथा शेषवर्णसहितो वा—अन्यवर्णसंयोगद्वारेण ते सम्बद्धास्तस्याकारस्य स्वपर्याया उच्यन्ते, अस्ति तत्सम्बन्धात्, ते चानन्ताः, कथं ? अभिलाष्यवाह्यनिमित्तभेदात् तस्य च परमाणुद्वयशुक्रादिभेदेनानन्तत्वात्, ध्वनेश्च तथा तथाऽभिधायकत्वपरिणामे सति तदर्थप्रतिपादकत्वात्, संकेतस्य च शब्दार्थानादिभूतसम्बन्धतो युज्यमानत्वादिति, ‘सेसा’ इति शेषास्त्य-

कारादिसम्बन्धिनो घटादिसम्बन्धिनो वा सर्वे परपर्यायाः नास्तित्वसम्बन्धाद्, एते चैतेभ्योऽसत्त्वादन्तगुणा इति भावनीयम्, एवमाका-
रादयोऽपि भावनीया इति गार्थाः ॥ ४८१ ॥ एवमुक्ते सत्याह—‘जती’ त्यादि, यदि ते घटइकारादिघर्म्मभिः परपर्यायाः ततः
परभूतत्वान्न तस्य ते, तत्त्वाभिपर्यायिवत्, ‘अहं तस्मै’ति अथ ते तस्य न तर्हि परपर्यायाः आत्मभूतत्वात् स्वपर्यायकलापवत्,
ततश्च विरोधः?, तन्न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—यत्—यस्मात्तस्मिन् अकारे असम्बद्धा-व्यावृत्तेन रूपेण वृत्तास्ते घटादित्वपर्यायास्ततः
कारणात् परपर्यायव्यपदेशस्तेषामिति, निमित्तभेदेन तदव्यपदेशः, अन्यथैकत्वं स्यात्, तथाहि—द्विविधाः पर्यायिणः पर्यायाश्चि-
न्त्यन्ते—सम्बद्धाश्चासम्बद्धाश्च, तत्र तावदकारे घटादिपर्यायास्तदस्तित्वपर्यायिणासम्बद्धाः नास्तित्वपर्यायेण तु सम्बद्धाः, एवं घटादावप्य-
कारपर्यायाः, इह चाकारे घटस्वपर्यायाणामस्तित्वपर्यायिणासम्बन्धाङ्गीकरणात् परपर्यायव्यपदेशः, अन्यथा ह्यकारपर्याया एव घटादि-
पर्याया इति, तत्रैतत्स्यात्—यत एवाकारे तेऽस्तित्वेनासम्बद्धाः नास्तित्वेन तु सम्बद्धाः अत एव ते तस्य न भवन्तीत्यभिदध्महे,
‘जह ते परपञ्जाया ण तस्मै’ति, अत्रोच्यते—यत एव तस्य ते न सन्तीति विशेष्य ब्रूमो, न तु सर्वथैव न सन्ति, तथात्वे खरविपा-
णग्रन्थत्वप्रसङ्गात्, अत एव ते तस्य परपर्याया एव स्युः, नचैतदेवमकारघटयोरेकत्वप्रसङ्गात्, अथवा यथैव हि ते तस्य न सन्ती-
ति विशेष्य ब्रूमो—न सर्वथैव न सन्ति, स्वपक्षक्षतिप्रसङ्गात्, तथैव ह्यस्तित्वसम्बन्धमात्रं घटगतमङ्गीकृत्य तेऽस्य परपर्यायास्तस्येति-
कृत्वा, नास्तित्वमात्रं त्वेत्तद्गतमङ्गीकृत्य स्वपर्याया एव तेऽस्येति कृत्वा, अथवा यत एव तेऽस्येत्येत्वं पृष्ठ्या ब्रूमो अत एव तेऽकारस्य
पर्यायाः, विशेषणविशेष्यसम्बन्धात्, घटरूपादिवत्, एवमुक्ते पर आह—यमपि विशेष्य ब्रूमो यथेह घटस्य रूपादयः पृष्ठ्या प्रती-
यन्ते तथा नैवमेते घटपर्यायाः, किं तर्हि?, तेऽस्य न सन्तीत्येतावन्मात्रकं ब्रूमः, तथा च भवताऽपि नास्तित्वपर्यायोऽङ्गीकृत एव

अभावरूपाधीनत्वादर्पि वस्तुसत्तायाः, ततश्च नास्तित्वेन घटपर्यायसम्बन्धिना सदाकारस्य कः सम्बन्धः?, तस्याभावत्वात् स्वरविषाणव-
दिति दृष्टान्तदाष्टान्तिकयोर्वैधुर्म्यम्, अत्रेदमेकमुत्तरं—यद्यकारस्य तदभावादसम्बन्धो न, यद्यकारस्य परमात्राभावः पर्यायो न, हन्त ! तर्हि
प्रतिषेधामावे विधिप्राप्तितो भावसम्बन्धग्राह्या अकारघटयोरैकत्वप्रसंगाः ग्राह्यः, अथवा द्वितीयमुत्तरं—न वैधुर्म्यं प्रतिषेधस्य सद्विषयत्वात्,
तथाहि—तेऽस्य न सन्तीति, किमुक्तं भवति ?, त एते स्वपर्यायत्वेन न सन्ति, तथा तेऽस्य सन्तीति, किमुक्तं भवति ?, तस्य घटस्य पर्याय-
त्वेन सन्ति, एवं घटस्यापि स्वरपर्यायतया सन्ति परपर्यायतया न सन्तीति, किं चेह कस्य सर्वात्मना भवेत् ? नहि घटस्य रूपादयः
क्षतत्वेनैव भवन्ति, धारिमाण्डल्यस्य गुणित्वात्, तेषां च गुणत्वात्, गुणगुणिनीश्च पृथग्व्यपदेशात्, अपिच—नास्तित्वपर्यायोऽपि
न सर्वथैवाभावः, पर्यायान्तरेण व्यपदेशात् प्रागभावत्वं, तथाहि—मृत्पिण्डश्चिकस्यासकोशकुशूलादि मृत्पर्यायो भावः सन् घटाकार-
भावमात्रविशेषणात्, प्रागुत्पत्त्यभावो भण्यते, घटाकारोपरमविशेषणाद्वा कपालादिपर्यायः प्रध्वंसाभावः, एतदुक्तं भवति—पर्यायान्त-
रापन्नास्ते न सन्ति, न तु सर्वथैवाभावः, तस्यानभिलाष्यत्वात्, स्वरविषाणादयः स्वत्वभावत्वे सति कसादभिलप्यन्ते ? इति चेत्,
उच्यते, तेऽपि च कृतसंकेतोर्विधुभिर्मिलाप्यार्थभावप्रत्यायनार्थमपदिश्यन्ते, न तु तेषां सर्वथैवाभावः स्वरविषाणमिति शब्दमात्र-
साधारत्करणाद्, अत एतावन्तमर्थं हृदि व्यवस्थाप्याह—‘जं तम्मी’त्यादि गार्थः ॥१८२॥ प्रमाणमाह—‘चाये’त्यादि, पुष्पवृद्धं, अ-
साधारणघटना—तस्म—अकारस्त जं—जम्हा ते ‘उवउज्जंति’ स्वरूपं पोपयन्ति, कथं ?, ‘चायेण’ तृतीयायाः प्रत्येकाभिसम्बन्धात्, तथा
‘सपञ्जाययिसेसणेन य’ आदिशब्दः स्वमेदप्रत्ययापकः, प्रमाणद्वयं चैवं—परपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः, त्यागेन पुष्टिजन-
नादात्मनो नेत्रादिरोगवत्, तदत्यागोपयोगे च स्व इति व्यपदेशायोगात्, तथा तेऽस्य परपर्याया अपि सन्तः सामान्यतः पर्यायाः,

स्वपर्यायविशेषणोपयोगात्, घटस्य रूपादय इव परस्परविशेषकाः, यथा हि घटस्य रूपाणूनां रसाद्यणुकलापः खल्वभावस्वरूपतया विशेषकः पर्यायाश्च त ओघतः, एवमकारस्य स्वपर्यायाणां सकलत्रैलोक्यपर्यायराशय इति, एवमाकारानाकाराक्षरानक्षरश्रुतादिष्वपि वान्यं इति गाथायाः प्रागर्द्धोर्थः । यद्येवमसम्बद्धाः किमस्यामी भण्यन्ते ? इति, उच्यते, असंवद्धा अप्यस्यैते पर्याया इति प्रतिज्ञा, उपपुन्यमानत्वादिति हेतुः, साक्षाद् दृष्टान्तमाह—‘सधणमिवासंबद्धं’ति प्रकटार्थं, अतो—‘भवन्ती’त्यादि निगमनमिति गाथार्थः ॥ ४८३ ॥ अमुमेव भावयन्माह—‘सधण’मित्यादि, गतार्था, नवरं चैतन्यं व्यतिरेकेण वक्तव्यं, ‘तह तस्स ते पज्जाया भवन्ति, उवउज्जंतिंति फाउं’ इति ॥ ४८४ ॥ दृष्टान्तान्तरेमेवाह—‘जहे’त्यादि, ‘जइणो’इत्यादि, यथेति प्रकारार्थः, यतोः—साधोव्यपदिश्यन्त इति वाक्यशेषः, के ? इत्याह—‘सर्वद्रव्यपर्यायाः’ सकलपदार्थस्वभावाः, कीदृशाः ? इत्यत आह—‘भिन्नावि’त्ति अनात्मभूता अपि, किमित्यत आह—‘दंसणनाणचरिचगोयर’त्तिकाउं दर्शनादेर्गोचरीभवन्तो—विषयभावं लभन्त इति गाथार्थः ॥ ४८५ ॥ कस्मादिमेऽमीणो गोचरीभवन्तीत्यत आह—‘सद्धेय’त्ति यस्मात् केचित्तत्र श्रद्धेयफलोपयोगिनो वर्तन्ते, यथा सन्ति पञ्चास्तिकाया विगतदोषेण भगवतीकृत्वात्, तथा केचिज्ज्ञेयफलोपयोगिनो यथैकैकोऽसंख्येयप्रदेशात्मकः सम्भवतः, तथा केचित् क्रियाफलोपयोगिनो यथा ‘वट्टं समचउरंस’मित्येवमादि, कुत इत्यत आह—‘स्वकार्यनिष्पादकत्वात्’ मोक्षप्रसाधकत्वात्, किंवदित्याह—‘सपज्जाया इव’—त्ति ज्ञानादिपर्याया इव, अयमत्र सारः—श्रद्धेयादिपर्यायानन्तरेण श्रद्धानाद्यभावः, विषयाभावाद्विपरिणोऽप्यभावः, परपर्यायानन्तरेण स्वपर्यायाभावा इत्युक्तं भवति, स्वधनमिवेति च मित्रो दृष्टान्तः, दाष्टान्तिकमाह—‘आदाणे’त्यादि, सुगममिति गाथार्थः ॥ ४८६ ॥ न चेयं सामनीयिका, आपोक्तत्वात्, अत आह—‘एवक’मित्यादि, एकं वस्तु जानन् स्वपर्याययानुबोधेन सर्वं वस्तु जा-

नाति, सर्वपरिज्ञानभावभावित्वादेकज्ञानस्य, सर्वं च जानन्नेकं, एकरिज्ञाननान्तरीयकत्वात् सर्वज्ञानस्येति, एवं सर्वमजानन् नाकारं सर्वया 'पुणइ' जानातीति गाथार्थः ॥ ४८७ ॥ तथा चाह—'जेसु' इत्यादि, येषु परपर्यायेज्ज्ञातेष्वकारो न ज्ञायते, अतादृशत्वात्, कथं ते-परपर्याया न तस्य-अकारस्य धर्माः?, किन्तु धर्मा एव, स्वस्थीभूयाधिणी निमील्य चिन्तयैतत् किमेवमुत नेति, प्रयोगश्च-अकारस्य सकलं त्रैलोक्यं पर्यायः, तज्ज्ञाने तज्ज्ञानात्तदज्ञाने चाज्ञानात्, सर्वरूपाद्यात्मघटवत्, तथा चाह—'घडस्स प्रयोगश्च-अकारस्य सकलं त्रैलोक्यं पर्यायः, तज्ज्ञाने तज्ज्ञानात्तदज्ञाने चाज्ञानात्, सर्वरूपाद्यात्मघटवत्, तथा चाह—'घडस्स रूपादिधम्मन्व'ति गाथार्थः ॥ ४८८ ॥ अक्षरमेव खेवंविधमित्याशङ्क्यामिदमाह—'ण ही'त्यादि, न केवलमक्षरमेव सकलधर्माधर्माकाशजीवपुद्गलास्तिकायपर्यायराशिप्रमाणं, किन्तु ? यत्सत्, तदेवं-जो एगं जागती'त्यस्य सूत्रस्य सामान्यप्रवृत्तेरिति गान्धार्यः ॥ ४८९ ॥ यद्येवं किमक्षरमेवाङ्गीकृत्यापं प्रपास इत्याह—'इहे'त्यादि, 'इह' प्रक्रमेऽक्षराधिकारो यतः तथा 'प्रज्ञापनीया एव' अभिलाष्या एव पर्याया येन 'तद्धिपयः' अक्षरस्य सामान्यवर्णस्य विषयो वाच्यः, अतः 'ते' प्रज्ञापनीयाः पर्यायाः 'चिन्त्यन्ते' नृग्यन्ते, एवं अकाराक्षरस्य सर्वपर्यायपरिमाणज्ञापनेन गृह्यति-यद्येवं कतिभागः 'सर्वभावानां' सर्वपर्यायाणां, अभिलाष्या इति शेषः ॥४९०॥ उच्यते—'पन्न'इत्यादि, 'वर्णानाम्' अक्षराणां 'प्रज्ञापनीया भावा' अभिलाष्या धर्माः 'स्वपर्याया' स्वत्वात्मपर्यायाः यतस्ततः 'स्तोकाः' स्वल्पाः, यतश्च शेषाः परपर्यायास्ततोऽनन्तगुणाः, एतेभ्यो वर्गानामनभिलाष्याः पर्याया इति, एतदुक्तं भवति-सर्वस्य सतो वस्तुनः स्वपर्यायाः स्तोकाः, परपर्यायास्त्वनन्ताः, अन्यत्राकाशात्, तस्य हि सर्वतोऽनन्तत्वाद्विपर्यय इति गाथार्थः ॥४९१॥ एवं चर्चिते सत्याह परः—'णणु'इत्यादि, 'नन्वि'त्यम्रयायां 'वन्नमाणमाइट्ठं'ति 'वर्णप्रमाणं' वर्णपर्यायप्रमाणमावेदितं, सूत्र इति सामर्थ्याद् गम्यते, किं तदित्याह—'सर्वाकाशप्रदेशपर्यायाः' सकललोकालोकिगताकाशप्रदेशपर्यायराशिप्रमाणमित्यर्थः, उक्तं च-

सच्चागासपदसंगो सच्चागासपदेसेही'त्येवमादि, अत एवं स्थिते 'इह' श्रुताधिकारे 'सच्चदव्यपजायमाणमहं' किमर्थं, वर्णस्येति ग-
म्यते, येनोच्यते न हि नवरमश्वरं सच्चदव्येत्येवमादि, एतदुक्तं भवति-न खल्वे एवं पठ्यते "सच्चदव्यपएसंग"मिति गार्थार्थः
॥ ४९२ ॥ अत्रोत्तरमाह—'योब'मित्यादि, इह खल्वे चतुरस्तिक्कायपर्यायाः स्तोका इति 'न निर्दिष्टाः' न पठिताः साक्षाद्, अयं-
तस्तु निर्दिष्टा एव, 'जे एगे जाणती'त्येवमादि, अत इव सूत्रप्रामाण्याद् इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यं, यदुत ते गृहीता इत्याह, इह चान्यथा-
तदसंग्रेहं पर्यास्तिक्कायपर्यायाः स्वपरपर्यायाणां वर्णसम्बन्धिनां के भवन्तु ?, ज्यतिस्विताः सन्त इति वाक्यद्वेषः, तथाहि-किं
स्वपर्यायाः सन्तु वचनगोचरा इव, आहोस्तिरूपपर्यायाः सन्त्वाकाशस्वपर्याया इव, वर्णपरपर्यायाः, पूर्वत्र श्रुतास्तिकायचतुष्टययोरेक-
त्वप्रसंगः, इतरत्र तु स्पष्टं परपर्यायत्वं, एवमुक्ते आचार्य एवाशिशङ्कयिषुराह—'किं ह्येतु चाऽभावो'ति किमभावमापद्यतां ?,
पर आह-कामं, तत्र, तेषां सत्पर्यायत्वात्, तस्मात्परपर्यायिकोदयमेवैतेषामवरोध इति गार्थार्थः ॥ ४९३ ॥ अन्येन प्रकारेणाह—
'किमे'त्यादि, ननु च किमित्याकाशप्रदेक्षा अनन्तगुणिता भणिताः 'सच्चागासपदेसंगं सच्चागासपदेसेहि अर्णतगुणियं'ति, उच्यते
'जे'मित्यादि प्रकटार्थम् ॥४९४॥ पुनरप्यपरपा भङ्गया प्राह—'तत्थे'त्यादि, 'तत्रे'त्यधिकरणसप्तमी, ततश्च 'तत्रे'ति 'सच्चागासपदेसंगं
सच्चागासपदेसेहि अर्णतगुणियं पञ्जवक्त्वरं निष्कज्जई'त्यस्मिन् सूत्रे 'नागमक्त्वरं'ति ज्ञानमश्वरं प्रविषादितं, किंविशिष्टमित्याह—'अ-
विशेषितं' सामान्येन, अविशेषितत्वात्, यत् (०भाषिणानावेदं)केवलाक्षरमिति गम्यते, ततः किमित्यत आह—'इह' द्वारे सुतक्त्वरं 'प्रकृतं' अ-
धिकृतं ततोऽपि किमित्यत आह—'तं' मुयक्त्वरं 'कथं' केन प्रकारेण केवलाक्षरपर्यायतुल्यं भवेत् ?, उच्यते, नन्वत्रापि 'सच्चागास'मित्यादि-
खल्वे अपर्यायसितश्रुताधिकारादकाराद्येव गम्यत इति स्थितपक्षः । अथ ब्रूये 'सच्चजीवार्णोपि य णं अस्त्वस्स अर्णतभागो निच्लुग्वाडि-

यजो” इत्यत्र यत्रान्तरे सर्वजीवग्रहणात् तत् न श्रुताक्षरं, चतुर्दशपूर्वविदां सम्पूर्णत्वाद्, तस्मात्केवलाक्षरमेतदिति, यद्येवं केवलस्यापि न सर्वजीवानामनन्तभागस्तिष्ठति सर्वज्ञसद्भावाद्, अतो न तत्केवलाक्षरमपीति कस्यासावनन्तभागोऽस्तु ? अथ मनुषे अविशेषेण सर्वजीवग्रहेण सत्यपि प्रकरणादपिशब्दाद्वा केवलिनो विहायान्येषामनन्तभागो गम्यते, उच्यते, अत एव किन्न श्रुतात्मकमक्षरमङ्गीकृत्य समस्तद्वादशांगविदोऽपि विहायान्येषामस्मद्विधानामनन्तभाग इति गम्यते ? तस्मात्स्वपरपर्यायमेदादुभयमप्यविरुद्धमिति वक्ष्याम इति गार्थार्थः ॥४९५॥ तदेवमर्थतः परिहृत्वाह—‘सय’ इत्यादि, ‘तद्’ वर्णाक्षरं ‘स्वपरपर्यायैः’ स्वपर्यायानङ्गीकृत्य केवलेन तुल्यं न भवेत्, कामयेतत्, एतत्पर्यायाणां सर्वपर्यायरा(इय)नन्तभागत्वाद्, केवलस्य च सर्वद्वयपर्यायप्रमाणत्वाद्, तथा ‘न परैः’ न परपर्यायिराशिनैत्यर्थः तत् केवलेन तुल्यं भवेत्, तस्य सर्वपर्यायानन्तभागोनत्वाद्, उभयमङ्गीकृत्याह—उभयथा तु तुल्यं केवलज्ञानेनैव विशिष्टेनेति शेषः, विशिष्टं द्रुच्यते स्वपरपर्यायमेदोपकल्पितमिति गार्थार्थः ॥४९६॥ एवं स्थिते सत्याह—‘अं-वी’ त्यादि । ‘अविशेषकेवलं पुनः’ अविशेषेण सर्वोपलब्धिकेवलं पुनः—अविवक्षितस्वपरपर्यायविकल्पं केवलं पुनः स्वपर्यायैरेव तत्तुल्यं ‘सव्यागासपदेसग्न’लक्षणाक्षरप्रमाणं वर्त्तते, अयमत्र भावार्थः—इह यद्येन ज्ञानेन ज्ञायते तत्तस्य पर्यायो भण्यते विषयविषयिणोरभेदोपचाराज्जीवदेहवत्, भेदविचक्षायां तु परपर्याया एव, तेनामुना प्रकारेणाद्यस्य ज्ञानचतुष्टयस्य स्वपर्यायाः सन्ति स्तोकाश्च, परपर्यायाः सन्ति भूयांसश्च, केवलं त्वविकल्पकं सर्वज्ञत्वात्, स्वपर्याया एवाविशिष्टस्येत्यर्थः । एता आह—यद्—यस्मात्पञ्चास्ति कायानङ्गीकृत्य ‘तद्’ अविशेषकेवलं ‘सञ्चभाव’ति सर्वात्मना ‘व्यापारविनियुक्तं’ व्यापारं व्यापृतमनुसमयमिति शेषः, न चैवं श्रुताक्षरमिति गार्थार्थः ॥४९७॥ अन्यथा हि—

वत्युसहावं पइ तंपि सपरपज्जायभेयओ भिन्नं । तं जेण जीवभावो भिन्ना य तओ घडाईया ॥४९८॥
अविसेसियंपि सुत्ते अक्खरपज्जायमाणमाइदं । सुयकेवलक्खराणं एवं दोण्हंपि न विरुद्धं ॥४९९॥
तस्स उ अणंतभागो निच्चुग्घाडो य सव्वजीवाणं । भणियो सुयम्मि केवलिवज्जाणं तिविहभेओडवि ॥५००॥
सो पुण सव्वजहन्नो चेयणं नावरिज्जइ कयाई । उक्कोसावरणम्मिचि जलयच्छन्नकभासो ढव ॥५०१॥
धीणद्धिसहियनाणावरणोदयओ स पत्थिवाईणं । वेइंदियाइयाणं परिचड्डइ कमविसेहीए ॥५०२॥
उक्कोसो उक्कोसयसुयणाणविओ तओडवसेसाणं । होइ विमज्झो मज्झे छट्ठाणगयाण पाएणं ॥५०३॥

‘वत्थु’ इत्यादि, अथवाऽधुना विशेषकेवलमङ्गीकृत्य विषयविभागमाह—वस्तुस्वभावं प्रति—आलम्ब्य पिण्डमाश्रित्य तदपि केवलं स्व-
परपर्यायभेदाभ्यां भिन्नं वर्तते जीवस्वभावत्वात् वर्णवत्, ते चास्य परपर्यायास्तुत्या इति जिनभटाचार्यपूज्याः, तथा चाह—तद्येन केवलं
जीवस्वभावस्ततश्च तत्परिच्छेदाः स्वपर्यायास्तथा भिन्नाश्च ततः घटधर्माधर्माकाशादयस्ते च परपर्यायाः, अन्यथा सङ्करस्तदेकत्वं वा स्यादिति
गाथार्थः ॥४९८॥ यदुक्तं वक्ष्याम इति तदभिधीयते—‘अविसेसियंपी’त्यादि, एवं पदविशेषितं ‘सूत्रे’ ‘सव्वागास’मित्यादौ यदक्ष-
रपरिमाणमादिष्टं तद्विशिष्टकेवलश्रुताक्षरयोरविरुद्धं इति गाथार्थः ॥४९९॥ ‘तस्स उ’ इत्यादि, ‘तस्ये’ति सामान्यस्य ‘निचिविहभेओ-
डवि’ति जघन्यमध्यमोक्तुष्ट इति गाथार्थः ॥५००॥ ‘स’ इत्यादि, स पुनः अक्षरलाभः सर्वस्तोकः ‘चैतन्य’ जीवत्वनिबन्धनं नाव्रियते
कदाचित् कस्याचिदिति गाथार्थः ॥५०१॥ स कस्य भवतीत्याह—‘धी’त्यादि, सत्यानद्धिवेदनीयोदयसहिताज्ञानदर्शनावरणोदयादुत्कृ-
ष्टात् प्रथिव्यादीनां स भवति, ततोऽसौ ‘वेइंदिये’त्यादि स्पष्टं ॥५०२॥ साम्प्रतमुत्कृष्टमाह—‘उक्कोस’ इत्यादि, उक्कोसो अक्खर-

लाभो समस्तचतुर्दशपूर्वविदः, विमध्ययसाह-‘तयोऽवसेसाणं मज्जे विमज्झो होइ’ किंविशिष्टानामित्याह-‘छट्टाणगघाण’ पट्थान-
पत्तिनानां, तच्चेदम्-‘अणंतभागहीणे वा असंखेज्जभागहीणे वा संखेज्जभागहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा अ-
णंतगुणहीणे वा’ ‘प्रायेण’ चाहुल्यमङ्गीकृत्य, विवक्षयाऽन्येषामपि तदुन्कृष्टसद्भावादित्युक्तमक्षरश्रुतम् ॥५०३॥ अनक्षरश्रुता-

अभिहितसया प्राह—

धत्सुया माह—
किं नेह्य न मन्वद् कयाइ । अहिगमया वण्णा इव जम्णुस्सारादओ तेणं ॥५०४॥

जससियं नीससियं निच्छृङ्खलसिअं च छीयं च । निस्सिंघियमणुसारं अणक्खरं छेलियाई य॥५०५॥ (नि०२०)

ऊससियाई दब्बसुयमेत्तमहवा सुओवउत्तस्स । सन्धा बिब चावारा सुयामह ता कि न च्छडाव ! ॥५०५॥
‘ऊसे’त्यादि, प्रतीतिथैय ॥५०४॥ भाष्यकृदाह—उच्छ्वसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं कारणत्वाद्, अथ चैतत् श्रुतमेव, यतः श्रुतोपयुक्तस्य सर्व
एव व्यापारः श्रुतमितीह पठितः, पर आह—यद्येवं ‘तो किं न करादिचेष्टावि’ श्रुतं, श्रुतोपयोगाविशेषात् ? ॥५०५॥ उच्यते—‘रूढी’त्या-
दि, रूढया ‘तव्’ उच्छ्वसितादि श्रुतमुच्यते, चेष्टा पुनर्न कदाचित् श्रूयते, दृश्यत्वेनाथव्यत्वात्, अनुस्वारादयस्तर्हि कस्मात् श्रुतमित्यत
आह—यर्णा इवार्थाधिगमकत्वादनुस्वारादयोऽपि श्रुतं ॥ उक्तमनक्षरश्रुतमिति गाथार्थः ॥५०६॥ संज्ञिश्रुताभिधित्सया व्यु-

दृष्टिं तावदाह—

सपिणस्स स्वयं जं तं सपिणस्सयं सो य जस्स सा सण्णा । होइ तिहा कालियहेउदिद्विवाओवएसेणं ॥५०७॥

जइ सण्णासंवंधेण सण्णिण्णो तेण सण्णिण्णो सन्वे । एगिंदियाइयाणवि जं सण्णा दसविहा भणिया ॥६०८॥

धोवा न सोहणाऽविय जं सा तो नाहिक्कीरए इहहं । करिसावणेण धणवं न रूखवं मुत्तिमेत्तेणं ॥५०९॥
 जह बहुदन्वो धणवं पसत्थरूवो य रूखवं होइ । महर्हए सोहणाए य तह सण्णी नाणसण्णाए ॥५१०॥
 इह दीइकालिगी कालिगित्तिसण्णा जया सुदीहंप्पि । संभरइ भूयमिस्सं चितेइ य कह णु कायन्वं ॥५११॥
 कालियसण्णित्ति तओ जस्स तई सो य जो मणोजोगे । खंघेऽणंते घेत्तुं मन्नइ तल्लद्विस्संपण्णे ॥५१२॥
 रूवे जहोवलदी चक्खुमओ दंसिए पयासेणं । तह छव्विहोवओगो मणदन्वपयासिए अत्थे ॥५१३॥
 अविमुद्धचक्खुणो जह नाइपयासम्मि रूखविण्णाणं । असण्णिणो तहत्थे थोवमणोदन्वलद्विमओ ॥५१४॥
 जह मुच्छियाइयाणं अव्यत्तं सब्वविसयविण्णाणं । एगिंदियाण एवं सुद्धयरं बेदियार्हणं ॥५१५॥
 तुल्ले छेयगभावे जं सामत्थं तु चक्करयणस्स । तं तु जहक्कमहीणं न होइ सरपत्तमार्हणं ॥५१६॥
 इय मणोविसईणं जा पट्टया होइ उगगहार्हिसु । तुल्ले बेयणभावे अस्सण्णीणं न सा होइ ॥५१७॥
 जे पुण संचितेउं इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्थूसुं । वदंति नियदंति य सदेहरिपालणाहेउं ॥५१८॥
 पाएण संपए चिय कालम्मि न याइदीहकालणा । ते हेउवायसण्णी निचेट्ठा होंति अस्सण्णी ॥५१९॥
 सम्मदिट्ठी सण्णी संते नाणे खओवसमियम्मि । अस्सण्णी भिच्छत्तम्मि दिट्ठिवाओवएसेण ॥५२०॥
 खयनाणी किं सण्णी न होइ होइ व खओवसमनाणी ? । सण्णा सरणमणागयच्चिंता य न सा जिणे जम्हा ॥५२१॥
 मिच्छो हियाहियविभागानासण्णासमण्णिओ कोइ । दीसइ सो किमसण्णी ? सण्णा जमसोहणा तस्स ॥५२२॥

जह दुव्वयणमवयणं कुच्छियसीलं असीलमसईए । भणइ तह नाणंपिहु मिच्छदिट्ठिस्स अण्णाणं ॥५२३॥
 सदसदविसेसणाओ भवहेउजदिच्छिओवलंभाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्ठिस्स अण्णाणं ॥५२४॥
 ओहो न हेउएँ हेउओ न कालम्मि भणइ सण्णी । जह कुच्छियत्तणाओ तह कालो दिट्ठिवायम्मि ॥५२५॥
 पंचणहमूहसण्णा हेऊसण्णा विइंदियाईणं । सुरनारयगम्भुम्भजीवाणं कालिगीसण्णा ॥५२६॥
 छउमत्थाणं सण्णा सम्मदिट्ठीए होइ सुयनाणं । मइवाचारविमुक्का सण्णाईआ उ केवल्लिणो ॥५२७॥
 मोचूण हेउकालियसम्मत्तकमं जहुत्तरविसुद्धं । किं कालिओवएसो कीरइ तेणाइए स कओ ॥५२८॥
 सण्णिस्सि असण्णिस्सि ण सव्वसुए कालिओवएसेणं । पायं संबवहारो कीरइ तेणाइए स कओ ॥५२९॥
 ‘सण्णिस्से’त्यादि, संज्ञिनः श्रुतामिति संज्ञिथुतं, च च संज्ञी यस्यासौ संज्ञा भवति, सा च त्रिविधा—दीर्घशब्दलोपादीर्घकालिक्यु-
 पदेशेन हेतुधादोपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन चेति तस्युदायगाथार्थः ॥५०७॥ अस्यां व्युत्पत्तायतिप्रसंगचोद्यमाह—‘जन्ती’त्यादि, यदि
 संज्ञासम्बन्धेन संज्ञिनो भवन्तीति त्रूपे तेन सर्वे प्राणिनः संज्ञिनः एव प्राप्ताः, एकेन्द्रियाणामपि प्रज्ञापनायां दशविधसंज्ञाभिधानाद्,
 ‘आहारादि ४ क्रोधादि ४ ओहसत्त्वा लोगसण्णा’ अतः किमुच्यते तेनैवायं दयामेन—‘असण्णी णं भंते ! असण्णिस्सि कालओ केवचि-
 रं होइ ?’ इति गाथार्थः ॥५०८॥ उच्यते—‘धोवा’इत्यादि, ‘इहे’त्यस्यां व्युत्पत्तौ, शेषं स्पष्टं, नहि कार्पापणमात्रघनवांस्तदालुच्यते,
 मूर्तिमान् वा रूपवानिति, जयसिद्धेः ॥५०९॥ किन्तु—‘जहे’त्यादि, यथेह बहुद्रव्यो धनवानित्युच्यते, यद्यस्तमूर्तिसम्बन्धाच्च रूपवानि-
 ति, एवमिह महती शोभना च संज्ञाऽधिक्रियते संज्ञानं संज्ञा—प्रनोविज्ञानमित्यर्थः, तत्सम्बन्धात् संज्ञिन इति गाथार्थः ॥५१०॥ सा च किं-

विशिष्टेहाधिक्रियते ? इत्यत आह—‘इह’ गाहा ॥ इहादिपदलोपादीर्घकालिकी कालिकीत्युच्यते, कालिकी चासौ संज्ञा च पुंवद्भावात् कालि-
कसंज्ञेति, यया मुदीर्घमपि कालमनुस्मरति भूतमेव्यन्तं चानुचिन्तयति कथं नु तत् कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥५११॥ बहुव्रीहिणा मील्य-
‘रूचे जहे’त्यादि, स्पष्टार्थः ॥५१२॥ विपर्ययमधिकृत्याह ‘अविस्तुद्धे’त्यादि, यथा काचकामलाद्युपहतलोचनस्य नातिमकरो रूप-
विज्ञानमस्पष्टं भवति, एवमसंज्ञिनः ऐक्येन्द्रियसम्बुच्छेनजरयार्थविज्ञानं स्यात्, निकृष्टतरक्षयोपशमतयाऽत्यल्पमनोद्रव्यग्रहणशक्तित्वा-
दिति गाथार्थः ॥५१३॥ एकेन्द्रियादिसम्बुच्छेनजानामाह—‘जहे’त्यादि, यथेह मचसुप्तमृच्छितादीनां पुंसामन्यक्तं सकलशब्दादिविषय-
विज्ञानमनुभूयते एवमेकेन्द्रियाणां प्रकृष्टावरणोदयाद्, एतदेव द्वीन्द्रियादीनां, यदि नाम विशुद्धतरमिन्द्रियवृद्धिभाक्त्वात्, इदमत्र यौ-
॥५१५॥ अत्रोच्यते—सामर्थ्यमेवाद्, स च क्षयोपशमानन्त्यात्, तथाहि—‘तुद्ध’इत्यादि, स्पष्टार्थः ॥५१६॥ ‘इय’ इत्यादि, दार्ष्ट-
ान्तिकः प्रतीकार्य एव ॥५१७॥ नवरं मनोविषयिणः—पदपर्याप्तिभाजिनः । तदेवं कालिकोपदेशेन संज्ञिनं प्रपञ्च्य हेतुवाजोपदेशेनाह—
‘जं पुणे’त्यादि, ॥ ‘पाचोने’त्यादि, “इहानिद्राणि विसयवरयुणि—छायातवादीणि । निव्वेह्वाहोति अस्सण्णी” एतदयेथया स्थावरा-
इति गाथाद्वयार्थः ॥५१८-१९॥ ‘सम्भ’गाहा ॥ दृष्टिदर्शनं वदनं वादः, दर्शनवादमङ्गीकृत्य सम्यग्दृष्टिः, क इत्यत आह—संज्ञी, क्व
सतीत्याह—सति ज्ञाने—मतिश्रुतलक्षणे छायोपशमिके, एतद्विपर्ययमाह—‘असण्णी’त्यादि, स्पष्टम् ॥५२०॥ एवमुक्ते मदेशान्तरोक्तं
स्मृत्या आह—‘त्वय’इत्यादि, पुण्यदं कण्ठयं, उचरमाह—संज्ञा हि नाम स्मरणमनागतादिचिन्तोच्यते सा ‘जिने’ भगवति केवलनि

नास्तीति कथं तद्योगादसौ तद्वान् भवेदिति गाथार्थः ॥५२१॥ पुनरप्याह—‘मिच्छो’ इत्यादि, ननु च मिथ्यादृष्टिरपि कश्चिद्, हितादि-
तन्निर्माणविषयविधानोपेतत्वात् कथितसंज्ञीति दृश्यते, स किमसंज्ञी ? येनोच्यते ‘सम्मदिद्वी सण्णी’ यावत्पदत्रयं, उच्यते, संज्ञा यत्त-
स्याश्रोमनेति गाथार्थः ॥५२२॥ अश्रोमनं चावस्थित्यत आह—‘जहे’त्यादि, सुबोधार्थो ॥५२३॥ अपिच—‘सदसदे’त्यादि, प्रा-
ग्वत् ॥५२४॥ कथं चान्यस्यानमागन्त्यव्यपदेशार्हः स्यात् ? कथमित्याह ‘ऊहे’त्यादि, ‘ऊह’ इत्योषमंज्ञानानेकेन्द्रियः ‘न हेतुते’ति न हे-
तुरादोपदेशेन, तथा ‘हेतुत’ति हेतुर्योपदेशसंशयि ‘न कालंमि’ति न दीर्घकालिकोपदेशेन भण्यते संज्ञी—उच्यते संज्ञी ‘यथा’येन प्र-
कारेणागम्भवलक्षणैः, किं कारणमित्याह—‘कुत्तिमतत्वाद्’ अयोग्यत्वात्, तथा किमित्यत आह—‘तथा’ तेन प्रकारेण ‘कालो’ति
दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञी ‘दिष्टिवायम्मि’ति न दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञीरयुच्यते, अतोऽसावज्ञानीति प्रक्रम इति गाथार्थः ॥५२५॥
कैर्नां का संज्ञेति विद्योपेणाह—‘पञ्चणहे’त्यादि, पञ्चानां—पृथिव्यादीनामोषसंज्ञा—अव्यक्तसंज्ञाऽव्यक्तचतुरिन्द्रियत्वात्, हेतुसंज्ञा तु द्वीन्द्रि-
यादीनामासंमूर्च्छनजनपञ्च्येन्द्रियेभ्योऽमनस्कत्वात्, सुरादीनां तु कालिकी समनस्कत्वादिति गाथार्थः ॥५२६॥ इह च ‘छउ’इत्यादि, स-
म्यगृहीतां एवस्थानां या संज्ञा दृष्टिवादोपदेशेनेत्यभिप्रायः सा तेषां श्रुतज्ञानं भवति, मतिव्यापारालिङ्घितत्वात्, केवलिनस्तु मतिव्या-
पारमिरहात् संज्ञाऽतीता इति गाथार्थः ॥५२७॥ एवमुक्ते सत्याह—‘भोत्तणे’त्यादि, मुक्त्वा हेतुकालिरुदृष्टिवादक्रमं यथोचरविद्युद्
‘किं’ कस्मात् कालिकोपदेशः यत्र आदौ क्रियते ? येन कारणेनोक्तं तदनुवृत्त्या ‘होति तिहा कालियहेतुदिष्टिवादोपदेशेन ?’ ति गा-
थार्थः ॥५२८॥ उच्यते—प्रयोजनवशात्, तथाहि—‘सण्णी’त्यादि, मर्कत्र श्रुते संज्ञासंनिवेलायां प्रायः कालिकोपदेशेन संव्यवहारः
क्रियते, येन कारणेन तेन विद्युदिक्रमं बाधित्वाऽपि स कालिकोपदेशेन संज्ञी कृतो धुरीति गाथार्थः ॥५२९॥ तदेवं सप्रतिपक्षमा-

यद्वारद्वयमभिधाय तृतीयमभिधायदाह—

अंगाणंगपविटं सम्मसुयं लोहयं तु मिच्छसुयं । आसज्ज उ सामित्तं लोहयलोत्तरे भयणा ॥५३०॥
सम्मत्तपरिगहियं सम्मसुयं, तं च पंचहा सम्मं । उवसमियं सासाणं खयसमजं वेययं खइयं ॥५३१॥
उवसामगसेदीगयस्स होइ उवसामियं तु सम्मत्तं । जो वा अकयतिपुंजो अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥५३२॥
खीणम्मि उइणम्मि य अणुदिज्जंते य सेसमिच्छंते । अंतोमुहुत्तमेत्तं उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥५३३॥
उवसमसम्मत्ताओ चयओ मिच्छं अपावमाणस्स । सासायणसम्मत्तं तयंतरालम्मि छावलियं ॥५३४॥
मिच्छत्तं जमुहणं तं खीणं अणुइयं च उवसंतं । मीसीभावपरिणयं वेइज्जंतं खओवसमं ॥५३५॥
वेययसम्मत्तं पुण सव्वोइयचरमपोगगलावत्थं खीणे दंसणमोहे तिविहम्मिवि खइयं होइ ॥ ५३६ ॥
चोइस दस य अभिन्ने नियमा सम्मत्त सेसए भयणा । मइओहिवियज्जासेऽचि होइ मिच्छं न उण सेसे ॥५३७॥
तत्तायगमसहावे सइ सम्मसुयाण को पइविसेसो ? । जह नाणवंसणाणं भेओ तुल्लेऽवयोहम्मि ॥५३८॥
नाणमवायधिईओ दंसणमिहं जहोगहेहाओ । तह तत्तरुई सम्मं रोइज्जइ जेण तं नाणं ॥५३९॥
'अंगे' त्यादि । अहानङ्गप्रविष्टं-आचारावश्यकादि सम्यक् श्रुतं, प्रकृत्येति वाक्यशेषः । प्रतिपक्षद्वाराह—लौकिकं पुनर्भार-

तादि मिथ्याश्रुतं, प्रकृत्यैवेति शेषः, स्वाम्यपेक्षया तु ग्राह-आश्रित्य तु 'स्वामित्वं' आधारलक्षणं लौकिके लोकोत्तरे च भजना-लौकिकं मि-
थ्याश्रुतं भवेदितदा, एवं लोकोत्तरमपि, मिथ्यादृष्टिपस्त्रिहात् मिथ्याश्रुतमित्येवमादि, परस्यानविनियोगाद् ॥५३०॥ आह च-'सम्मत्त'-

मित्यादि । इह भारताद्यपि सम्यक् धृतं भवति, इतस्तपि मिथ्याश्रुतं मिथ्यात्वपरिग्रहादित्यनुक्तमपि सामर्थ्याद् गम्यते, तच्च सम्यक्त्वं पञ्चधा भणितं भगवद्भिस्तद्यथा—उपशमनमुपशमस्तत्स्तेन वा निर्वृत्तमौपशमिकं १, तथा 'सासायं'ति 'सासाय-
णसंमत्तं' तत्र तत्त्वश्रद्धानरसास्वादानात् आस्वादनं मिथ्यादर्शनाभिमुख्यादाशातयतीति वेत्याशातनं, सह तेन साशातनस्तस्य सम्य-
क्त्वं साशातनसम्यक्त्वं, ईषत्तत्त्वरसास्वादनं वा आस्वादनं सह तेन सास्वादनं, आशातयतीति वेत्याशातनस्तेन सह यत्तत्साशातनं, सुमर्श-
सायां शोभनास्वादनः स्वास्वादनः, स्वाय(स्य)शातनः—स्या(य)शातनस्तस्येति २ तथा क्षय्योपशमश्च क्षयोपशमौ साभ्यां निर्वृत्तं क्षायोप-
शमिकं ३ तथा वेद्यत इति वेदकं ४ क्षयेण निर्वृत्तं क्षायिकं ५ ॥१९३॥ अयं तावत्पिण्डार्थः, अथावयवार्थं प्रतन्वन्नाह—'उचस्वामगे'त्यादि ।
उपशमयशीत्युपशमकस्तस्य श्रेणिः—अष्टाविंशतिविधमोहनीयराशिश्चकलानामनुक्रमश्चमनं तां गतस्तस्य 'भवति' सम्यग्यते औपशमिकमेव
सम्यक्त्वं दर्शनसप्तकोपशमात्, किमस्यैव ? नेत्याह—यो वा प्रतिपत्ता अकृतत्रिपुञ्जः—अनङ्गीकृतमिथ्यात्वेतरोभयत्रयविभागः सन् 'ल-
भते' प्राप्नोति 'सम्भवं'ति सम्यक्त्वं, तत्रैवं क्षायिकमपि लभते ? इत्यत आह—'अक्षयितमिथ्यात्वः' अक्षयितमिथ्यादर्शनी यः, कथं
पुनरसौ पुञ्जत्रयं करोतीति चेत्, उच्यते—इह कथित्वावाहतोऽनादिमिथ्यादृष्टिस्तथाविधमर्चार्थसामग्रीसमवधाने सत्यपूर्वकरणेनाभिमुख-
स्तीभवन् ततो मिथ्यात्वपुञ्जकान् मिथ्रपुञ्जकं करोति, मदनकोदृग्पुञ्जकादिवार्धविशुद्धतरपुञ्जकं, ततोऽपि च सम्यक्त्वपुञ्जकमर्द्धविशु-
द्धक्रोद्वपुञ्जकादिन सर्वोपधाविशुद्धतरपुञ्जकं, ततस्त्वतीयं सम्यक्त्वपुञ्जकं विशिष्टविपाकतो वेदयन् जन्तुः सम्यग्दर्शनी भण्यते, अय-
मत्र भावार्थः—'तद्यथेह प्रदीपस्य, स्वच्छाभ्रपटलैर्गृहम् । न करोत्यादृतिं काञ्चिदेवमेतद् रवेरपि ॥१॥ एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वाऽ-
ननुक्रममात् । दर्शन्युभयबान्धव, मिथ्यादृष्टिश्च कीर्तितः ॥१॥ वेदयन् पुबुगलान् शुद्धान्, क्षयं नयति दर्शनी । तत्क्षये वेदकत्वेन, मिथ्या-

त्वस्यैव वेदकः ॥२॥ यद्विपुञ्जी स सम्यक्त्वमेव मुदक्ते विपाक्तः । द्विपुञ्ज्यपि च मिथार्यं, एकपुञ्ज्यपि चेतस्त् ॥३॥ ॥५३२॥
प्रदेशानुभवस्तु अन्तर्मुहूर्तकालानुभवसाधारणः, अमुमेवार्थे स्पष्टयन्नाह—‘स्त्रीणम्मी’ त्यादि । इह ‘उदीर्णे’ उदयं प्राप्ते मिथ्यात्वे क्षीणे
सति—आत्मप्रदेशविपाकवेदनया निरूपार्यतामानीत एव सति, किं १, उपग्रामसम्यक्त्वं लभते जीव इति क्रिया, किमेतावन्मात्रकैरेव
गुणेन ? , नेत्याह—‘अणुदिज्जते य सेसमिच्छते’ चि तत्र उपयुक्ताद्यदन्यच्छेषमिति न्यायः, ततश्च शेषमिथ्यात्वे च मन्दपरिणा-
मतया ‘अनुदीर्यमाने’ अनुदयभाजि सति विष्टम्भितोदय इति यावत्, कियन्तं कालं यावदित्याह—अन्तर्मुहूर्तमात्रं, अन्तर्मुहूर्तमेवान्त-
र्मुहूर्तमात्रं, तत ऊर्ध्वं श्रद्धयत्येव, यतश्चायमकृतत्रिपुञ्जी लभते अत इदं न पुद्गलानुभवरूपं, अध्यवसायमात्रमित्यर्थः; अत्र चोपरदेशदावा-
नलदृष्टान्तो भावनीय इति गार्थार्थः ॥५३३॥ सास्वादनामाह—‘उचसमे’ इत्यादि । अस्मादेव न्यवतो मिथ्यात्वं चाद्याप्यग्राप्नुवतोऽपा-
न्तराले प्रोद्गतानन्तानुबन्धितः पडावलिकं कालं सास्वादनं, तदनेनैतत्कथयति—न तत्सत्तामात्रानुबन्धिनी मिथ्यात्वप्राप्तिरिति, एतदुक्तं
भयति—अस्मादेव श्रद्धयन्तो द्वीन्द्रियादिपूतपद्यन्ते, नान्यस्माद्, अन्यतो झटिति मिथ्यात्वप्राप्त्या पडावलिककालाभावात् इति गार्थार्थः
॥५३४॥ क्षायोपशमिकमाह—‘मिच्छते’ मित्यादि । मिथ्यात्वं नाम मिथ्यात्वमोहनीयं कर्म तत् ‘यदुदीर्णं’ यदुद्भूतशक्तिकं, उद-
यावलिकायां व्यवस्थितमित्यर्थः ‘तत्क्षीणं’ तत्प्रलयमुपगतं, ‘अनुदितं च’ अनुदीर्णं च उपशान्तं, उपशान्तं नाम विष्टम्भितोदयमपनी-
तमिथ्यात्वस्वभावं, विष्टम्भितोदयं शेषमिथ्यात्वमपनीतमिथ्यात्वस्वभावं मदनकोद्रवोदाहरणत्रिपुञ्जन्यायशोधितं सम्यक्त्वमेव, आह—इह
विष्टम्भितोदयस्य मिथ्यात्वस्यानुदीर्णता युक्ता, न पुनः सम्यक्त्वस्य, विपाकेन वेदनात्, उच्यते, सत्यमेवमेतत्, किन्तु अपनीत-
मिथ्यात्वस्वभावत्वात् स्वरूपेणानुदयात्तस्याप्यनुदीर्णोपचार इति, यद्वाऽनुदीर्णत्वं मिथ्यात्वस्यैव योज्यते, नतु सम्यक्त्वस्य, कथं मि-

ध्यात्वं ? यदुदीर्णं तत्क्षीणं, शेषकं तु अनुदीर्णं उपशान्तं चेति चशब्दस्य व्यपहितः प्रयोगः, ततश्चानुदीर्णं मिथ्यात्वं उपशान्तं च सम्यक्त्वं, गृह्यते, अत्रार्थः प्राग्वत्, तदेवं 'मिश्री-भाषपरिणतं' क्षयोपशमस्वभावमापन्नं 'वेद्यमानं' अनुभूयमानं मिथ्यात्वं प्र-
देशानुभवेन सम्यक्त्वं विपाकेन, क्षयोपशमाभ्यां निर्वृताभितकृत्वा क्षयोपशमिकं सम्यक्त्वमुच्यते । आह-इदं सम्यक्त्वमौदयिको
मायो मोहनीयोदयमेदन्वादतोऽस्य न युक्तं क्षयोपशमिकत्वमिति, न, अभिप्रायापरिहानाद्, सम्यक्त्वं हि सांतिद्विकमात्मपरिणाम-
रूपं ज्ञानवत् नतु क्रोधादिवत्कर्मणुसम्पकं, तथाहि-सावति मिथ्यात्वधनपटले क्षीणे तथाऽनुभवतोऽपि स्वच्छाप्रकल्पान् सम्यक्त्वा-
णैस्तथाविधसंवित्प्रकाशवत् सहज एवासौ तत्परिणाम इति, क्षयोपशमनिष्पन्नधार्यं, तमन्तरेणाभावात्, न ह्युदीर्णक्षयानुदीर्णोपशमव्य-
तिरेकेणास्य भावः, क्रोधादिभावः पुनरुपशानसामर्थ्यापादितस्फटिकमणिक्कणतावद् सहज इति, आह-यदि परिणामः सम्यक्त्वं ततो
मिश्रीभाषपरिणतं वेद्यमानं क्षयोपशमिकमित्येतद्विरुध्यते, मोहनीयमेदयोरेव मिश्रीभाषपरिणतयोर्वेद्यमानत्वात् न विरुध्यते, तथा-
विधपरिणामहेतुत्वेन तयोरेव सम्यक्त्वोपचारात्, अपरस्त्वाह-औपशमिकादस्य किंकृतो विशेष इति, उच्यते, वेदनाच्चैदनाकृतः,
तथाहि-अस्मिन् प्राक्शमितमनुसममयुदेति, प्रदेशानुभवलक्षणं स्थितिकालमङ्गीकृत्य तथा वेद्यते, क्षीयते च स्थगितमपि कोद्रवष्टा-
न्तात्, न त्वयमौपशमिके प्रकारोऽस्त्युदयविष्टम्भणाभावात्, विष्टब्धाहासवदिति गार्थार्थः ॥५३५॥ चतुर्थमाह-'वेद्यमे' त्यादि । तत्र
वेद्यतीति चेदकः-अनुभविता तस्यानर्थान्तरत्वाद्देदकं समश्चयतीति सम्यक् तदुभाषः सम्यक्त्वं वेदकसम्यक्त्वं, अथवा 'कृत्यल्युटो
बहुल' मिति वचनात् वेद्यत इति वेदकः इति भवत्याहासकत्वात्, कुतः ?--'कृतकृत्यलुटि' तिप्रस्तेपात्तदेदकसम्यक्त्वं, पुनःशब्दस्य
विशेषणार्थत्वात् क्षायिकश्रेणीमभिप्रपन्नस्य भवतीति शेषः, किञ्चिद्विद्यमिति ?, अगोच्यते--'अणमिच्छमीसेसु खविएसु'सम्यक्त्वद-

र्शनमोहनीयमनुगमयमुदीर्योदीर्यानुभवतः क्षपयतश्च निष्ठितोदीरणीयस्य च 'सर्वोदितिचरमपोगलावत्थं'ति चरमाशेषोदीरितपुद्ग-
लानुभूतिमात्रवत् इतिगाथार्थः । आह-क्षायोपशमिकवेदकयोर्न विशेषः, अनुभवस्याविशेषात्, उच्यते, अस्ति उदितानुदितविषय-
त्वादर्थभोक्तुरिवान्यस्माचरमावशेषकवलोपभोक्तुरिति, तथाहि-पूर्वं सम्यक्त्वं योग्यतया वधिकवत् व्यवस्थापितम्, अत्र तु चरमग्रास-
मात्र, अयचोदितानुदितविषयमिति, तथा मिश्रतायास्तत्र विवक्षितत्वात्, अत्र तूह्यमात्रत्वादिति भेदः, तथाऽपीदं क्षायोपशमिकविशेष
एव औपशमिकादित्रयात्मकसम्यक्त्वामिथानात्, अन्यथौदयिकमपि स्यात्, तस्मादपेतमिध्यास्वभावत्वादत्रोपशमः, प्रतिसमयानुभू-
तेषु क्षयोपशम इति कृत्वेदं क्षायोपशमिकविशेष एवेति, एवं 'स्वीणे' स्यादि पञ्चमं स्पष्टार्थमिति गाथार्थः ॥५३६॥ इदानीं श्रुतेऽस्य
नियममाह-'चोदिते' त्यादि । इह चतुर्दश पूर्वणि दश चाभिन्नान्यधीयानो 'नियमात्' नियमेन 'सम्पत्त'ति सम्पगृह्णतिरेव, च-
तुर्दशभ्यः पूर्वभ्यः प्रारभ्यादशभ्यः सम्पूर्णेभ्यो नियमात्सम्यक्त्वपरिग्रह इत्यभिप्रायः, शेषके श्रुते-एतदारत् आसामायिकाव् भजना,
सम्यक्त्वपरिग्रहो वा स्यादितरो वेत्यर्थः, प्रासङ्गिकमाह-मत्स्यवध्योर्विषयसिऽपि कश्चिद् भवति मिध्यात्परिग्रहो, न पुनः शेषे विज्ञा-
नद्वये-मनःपर्यायिकवलक्षण इति गाथार्थः ॥५३७॥ आचार्य एव वक्तव्यताशेषमधिकृत्य चोदयन्नाह-'तत्ते' त्यादि । तत्त्वावगमस्य भावे
तुल्ये सति सम्यक्त्वश्रुतयोः कः प्रतिविशेषो येन सम्यक्त्वविशेषणं श्रुतमुच्यते 'सम्यक्त्वपरिग्रहाच्छ्रुत'मिति, उच्यते, दृष्टान्तसिद्धमे-
तत्, तथाहि-यथा ज्ञानदर्शनयोर्भेदो दृष्टस्तुल्येऽवबोधसामान्ये ॥५३८॥ कथं तदाह-'नाणे'त्यादि । अपायश्रुती ज्ञानं वचनपर्यायत्वेन
विशेषावबोधात्, तथाऽग्रगृहे तु दर्शनमिष्टं, अर्थपर्यायत्वेन सामान्यावबोधात्, तथा किमित्यत आह-तथा 'तत्त्वरूचिः' भगवदहर्हत्प्रणीत-
पदार्थाभिगमः सम्यगभिधीयते, मय येन 'रोच्यते' आपाद्यते तनु ज्ञानं, श्रुतमित्यर्थः, अत्र च रुचिज्ञानयोरेककालं क्षयोपशमाविर्भा-

वेऽपि प्रवन्धत उपकार्योपकारकभावः त्रिकाष्टिकाया ह्वाचिरुद्धः, न चेत्यभितरेतराश्रयो दोषः, एवं गुणत्वेन दृष्टत्वादिति गाथार्थः ॥
॥ ५३९ ॥ साम्प्रतं चतुर्थपञ्चमद्वारे सप्रतिपक्षे युगपदभिदधदाह—

अच्छित्तिनयस्सेयं अणाइपज्जंतमत्थिकाय न्व । इयरस्स साइसंतं गइपज्जाएहि जीवो न्व ॥५४०॥
दब्बाइणा व साइयमणाइयं संतमंतरहिं वा । दब्बम्मि एगपुरिसं पटुच्च साइं सनिहणं च ॥५४१॥
चोइसपुब्बी मणुओ देवत्ते तं न संभरइ सव्वं । देसम्मि होइ भयणा सट्ठाणमवेऽवि भयणा उ ॥५४२॥
भिच्छभवंतरकेवलगेल्लपमायमाइणा नासो । आह किमत्थं नासइ ? किं जीवाओ तयं भिण्णं ? ॥५४३॥
जइ भिन्नं तब्भावेऽवि तो तओ तस्सभावरहिओत्ति । अण्णाणिचिय निच्चं अंधव्व समं पईवेण ॥५४४॥
तं ता नियमा जीवो जीवो न तदेव केवलं जम्हा । तं च तवण्णाणं वा केवलनाणं व सो होज्जा ॥५४५॥
तं जइ जीवो नासे तण्णासो होउ सव्वसो नत्थि । जं सो उप्पायव्वयधुवधम्माऽणंतपज्जाओ ॥५४६॥
सव्वं पिय पइसमयं उप्पज्जइ नासए य निच्चं च । एवं चेव य सुहदुक्खबंधमोक्खाइसब्भाओ ॥५४७॥
अहवा सुत्तं निब्बाणभाविणोऽणाइयं सपज्जंतं । जीवत्तं पिव नियं सेसाणमणाइपज्जंतं ॥५४८॥
खेत्ते भरहेरवया काले उ समाउ दोणिण तत्थेव । भावे पुण पणवगं पणवणिज्जे व आसज्ज ॥५४९॥
उवओगसरपयत्ता थाणविसेसा य होति पणवणए । गइठाणमेयसंधायवणणसदाइभावेसु ॥५५०॥
दब्बे नाणापुरिसे खेत्ति विवेहाई कालि जो तेसु । खयउवसमभावम्मि य सुयनाणं वट्टए सययं ॥५५१॥

‘अच्छिन्ती’ त्यादि । इह च श्रुतज्ञानं न्याभ्यां परीक्ष्यते, तौ च द्रव्यपर्यायास्तिकौ, तत्र तावदव्यवच्छित्तिनयस्येदं श्रुतमना-
द्यपर्यवसितं अक्षयादिधर्मत्वात् पञ्चास्तिकाया इव, ‘इतरस्य तु’ व्यवच्छित्तिनयस्य सादिसान्तं, सादिसपर्यवसानमित्यर्थः, प्रतिसमयो-
त्पत्तिमन्वात् गतिपर्यायैर्जीववत् इति गाथार्थः ॥५४०॥ अथवेदं द्वारचतुष्टयं द्रव्यादिद्वारेणाह-‘दन्वावी’त्यादि । अथवा द्रव्य-
क्षेत्रकालभावः साधनादि चिन्त्यते-‘सान्तं’ सपर्यवसितं ‘अंतरहितं चा’ अपर्यवसितं वा सादिसप० इदमुद्देशमात्रं, साम्प्रतं द्रव्य-
मधिकृत्याह-‘द्रव्य’ इति द्वारपरामर्शः, एकं पुरुषद्रव्यमधिकृत्य सादि ‘सनिधनं च’ सपर्यवसितं चेति गाथार्थः ॥५४१॥ कथ-
मित्यत आह-‘चोदसे’ त्यादि । चोदसपुन्वी मणुओ देयते उववणो तं सुयं न संभरह, किं सर्वथा ? , नेत्याह-‘सर्व’ कृत्स्नम-
खण्डमदोपमितियान्, तथा चाह-‘देसम्मि’ देशे-सुत्रार्थे स्रग्मात्रादौ ‘भवति’ संपद्यते ‘भजना’ विकल्पना, स्मरत्यपीतिकृत्या, कि-
मस्य स्वर्गमेवाद्नीकृत्य भजनेति ? , नेत्याह-स्वस्थानभवेऽपि भजनैव इति गाथार्थः ॥५४२॥ कथमित्यत आह-‘मिच्छभवे’ त्या-
दि । इहैव जन्मनि मिथ्यात्यात्रासौ सादिसपर्यवसितं स्यात्, तथा भवान्तरे, न च स्वस्थानभवचिन्तावाधेन चोदनमाधेयं, सामा-
न्येनास्याभियानात्, तथा केवलोत्पत्तौ ग्लानत्वे प्रमादादिना च ‘भ्रंशो’ नाशः अस्य स्यात् ॥५४३॥ आह-किमर्थे तदनुवृत्तिभाजः
पुरुषस्य नश्यति ? किं जीवात्तदन्यत् ? ‘जती’ त्यादि । ‘यदि भिन्नं’ यद्यर्थान्तरं ‘तो तओ’चि तो सो जीवो ‘तन्भावेवि’ सु-
यभावेपि ‘तस्स भावरहिओ’ सुयपगासभावरहिओत्तिकाउं अण्णाणिच्चिय णिच्चं, दृष्टान्तमाह-प्रदीपहस्तान्धवत्, अनन्यत्वे ज्ञत्वं युक्तं,
प्रकाशरुत्वे सति बाह्यानुग्रहाच्चक्षुष्मतः प्रदीपप्रकाशोपलब्धवत् ॥५४४॥ गुरुरुत्तरमाह-‘तं ते’ त्यादि । तत्रावत् श्रुतं नियमाज्जीव
एव, अजीवो न भवति, जीवस्तु न तदेव केवलं, जीवो न श्रुतमात्रं केवलं, कस्मादित्याह-यस्मादसौ भवेत् ‘तद्वा’ श्रुतं, वा उत्तरापेक्षः,

तथा 'सद्विज्ञानं वा' श्रुताज्ञानं वा, वाच्यब्दादवधिर्वा, तथा केवलज्ञानं वा, वाच्यब्दान्मनःपर्यायज्ञानं चेति भाथार्थः ॥५४५॥ तस्मात्तत्तत्पञ्जीव एवेत्युक्ते सत्याह—'तं जई' त्यादि । 'तं सुयं जति जीवो' तो 'तद्व्यासे' सुतणासे होउ जीवस्स, अनर्थान्तरभूतत्वात्, उच्यते, 'होउ' चि द्विरावर्त्यते, भवतु कथञ्चिदपर्यायविशिष्टस्य नाशः, किन्तु 'सञ्चसो नत्थि' सर्वेण-सर्वात्मना नास्ति, तन्नाशेऽस्य नाश इति प्रकृतं, यदसावुत्पादव्ययधुधधर्मा वर्धते, तथाहि-यस्मिन्नेव समये विनश्यति तस्मिन्नेव 'समये' उत्पद्यते, नापि च नश्यति, त्रिस्वभावत्वादङ्गुलिद्रव्यवत्, तथाऽनन्तपर्यायश्च, यदसौ क्वचिज्ज्ञानी क्वचिदज्ञानी च, ज्ञानाज्ञानयोश्चानन्तरपर्यायता तत्पदस्थानकस्योक्तत्वात्, किमात्मैक्यं?, नेत्याह—'सब्बं चिये' स्यादि । सर्वमेव प्रतिसमयं पर्यायत उत्पद्यते नश्यति चेति नित्यं च द्रव्य-ता, कथेत्ये गुण इत्याह—एवमेव सुखादिसद्भावः, तथाहि-नैकान्तनित्ये सुखादिसद्भावः, तस्य सहकारिकारणजन्यत्वात्, तत्कृतो-पकारापेक्षानपेक्षत्वे चानित्यत्वतद्वैयर्थ्यादिदोषकोटीकोटिमसङ्गात्, एवं स्थधिया दुःखादावप्यायोजनीयमिति, नाप्येकान्तानित्ये अवि-कारित्वाज्जन्मानन्तरयुतवत्, स्थितास्थितविकल्पद्रव्याद्वेति, अस्मत्पक्षे तु सकलजनप्रकटोऽयमिति प्रथमो भङ्ग इति गाथार्थः ॥५४६-७॥ द्वितीयभङ्गस्य गृह्यत्वात् तृतीयमाह—'अहवे' स्यादि । अहवा सुचं-मिच्छासुयं निव्वाणभाविणो जीवस्स अणादीयं धव्यत्ववत्, स-पर्यवसानं तु सम्यक्त्वप्राप्तेः, चतुर्थमाह—जीवत्वमिव नियतं 'सेसाणं' अनिर्वाणभाविनां-अभयानामनाद्यपर्यवसानं चेति द्रव्यत-थतुर्मङ्गीति गाथार्थः ॥५४८॥ 'खेत्त' इत्यादि । क्षेत्रे विचार्यमाणे भरतैरावतान्मङ्गीकृत्येदं सादिसपर्यवसितं, काले तु भक्ते च 'म-रहे' वत्तेसु दो समाउ पडुच ओसपिणीउस्सपिणीउ सादिसपञ्जवसियं' भावे पुनर्विचार्ये 'पञ्चवंगं' ति प्रज्ञापकोपयोगमाश्रित्य प्र-नीयान् वा भावानाश्रित्य सादिसपर्यवसितम् ॥५४९॥ कथमित्याह—'उचओगे' त्यादि, 'उपयोग' इत्युपयोगात्मकत्वात् श्रुतस्य ज्ञाप

‘अच्छिन्ती’ त्यादि । इह च श्रुतज्ञानं नयाभ्यां परीक्ष्यते, तौ च द्रव्यपर्यायास्तिकौ, तत्र तावदव्यवच्छित्तिनयस्येदं श्रुतमना-
द्यपर्यवसितं अक्षयादिधर्मत्वात् पञ्चास्तिकाया इव, ‘इतरस्य तु’ व्यवच्छित्तिनयस्य सादिसान्तं, सादिसपर्यवसानमित्यर्थः, प्रतिसमयो-
त्पत्तिमन्यात् गतिपर्यायैर्जीववत् इति गार्थार्थः ॥५४०॥ अथवेदं द्वारचतुष्टयं द्रव्यादिद्वारेणाह-‘दन्वादी’त्यादि । अथवा द्रव्य-
क्षेत्रकालभावैः साधनादि चिन्त्यते-‘सान्तं’ सपर्यवसितं ‘अंतरहितं वा’ अपर्यवसितं वा सादिसप० इदमुद्देशमात्रं, साम्प्रतं द्रव्य-
मधिकृत्याह-‘द्रव्य’ इति द्वारपरामर्शः, एकं पुरुषद्रव्यमधिकृत्य सादि ‘सनिधनं च’ सपर्यवसितं चेति गार्थार्थः ॥५४१॥ कथ-
मित्यत आह-‘चोदसे’ त्यादि । चोदसपुन्वी मणुओ देवत्वे उववणो तं सुयं न संभरइ, किं सर्वथा ? , नेत्याह-‘सर्व’ कृत्स्नम-
खण्डमशेषमितियावत्, तथा चाह-‘देसम्मि’ देशे-सुत्राधे सुत्रमात्रादौ ‘भवति’ संपद्यते ‘भजना’ विकल्पना, स्मरत्यपीतिकृत्या, कि-
मस्य स्वर्गमेवाङ्गीकृत्य भजनेति ? , नेत्याह-स्वस्थानभवेऽपि भजनैव इति गार्थार्थः ॥५४२॥ कथमित्यत आह-‘मिच्छभवे’ त्या-
दि । इहैव जन्मनि मिथ्यात्वात्सातौ सादिसपर्यवसितं स्यात्, तथा भवान्तरे, न च स्वस्थानभवचिन्ताबाधेन चोदनमाधेयं, सामा-
न्येनास्याभिधानात्, तथा केवलोत्पत्तौ ग्लान्त्ये प्रमादादिना च ‘भ्रंशो’ नाशः अस्य स्यात् ॥५४३॥ आह-‘किमर्थं तदनुद्वृत्तिभाजः
पुरुषस्य नश्यति ? किं जीवात्तदन्यत् ? ‘जती’ त्यादि । ‘यदि भिन्नं यद्यर्थान्तरं’ ‘तो तओ’चि तो सो जीवो ‘तन्मावेवि’ सु-
यमावेपि ‘तस्स भावरहिओ’ सुयपगासभावराहियोत्तिकाउं अण्णाणिच्चिय णिच्चं, दृष्टान्तमाह-प्रदीपहस्तान्धवत्, अनन्यत्वे ज्ञत्वं युक्तं,
प्रकाशकृत्ये सति बाह्यानुग्रहाचक्षुष्मतः प्रदीपप्रकाशोपलब्धिवत् ॥५४४॥ गुरुलुत्तरमाह-‘तं ते’ त्यादि । तत्तावत् श्रुतं नियमाज्जीव
एव, अजीवो न भवति, ‘जीवस्तु न तदेव केवलं’ जीवो न श्रुतमात्रं केवलं, कस्मादित्याह-यस्मादसौ भवेत् ‘तद्वा’ श्रुतं, वा उत्तरापेक्षः,

तथा 'तदज्ञानं वा' श्रुतज्ञानं वा, वाशब्दादवधिर्वा, तथा केवलज्ञानं वा, वाशब्दान्मनःपर्यायज्ञानं चेति गाथार्थः ॥५४५॥ तस्मात्तत्तावज्जीव एवेत्युक्ते सत्याह—'तं जह' त्यादि । 'तं सुयं जति जीवो' तो 'तन्नासे' गुणनासे होत जीवस्त, अनर्थान्तरश्रुतत्वात्, उच्यते, 'होउ' त्ति द्विरावर्त्यते, भवतु कथाश्चित्तपर्यायविशिष्टस्य नाशः, किन्तु 'सब्वसो नत्थि' सर्वेण-सर्वतिमना नास्ति, तन्नाशेऽस्य नाश इति मकृतं, यदसावुत्पादव्ययधुवधर्मा वर्त्तते, तथाहि-यस्मिन्नेव समये विनश्यति तस्मिन्नेव 'समये' उत्पद्यते, नापि च नश्यति, त्रिस्वभावत्वादङ्गुलिद्रव्यवत्, तथाऽनन्तपर्यायश्च, यदसौ क्वचिज्ज्ञानी क्वचिदज्ञानी च, ज्ञानाज्ञानयोश्चानन्तपर्यायता तत्पदस्थानकस्योक्तत्वात्, किमात्मैवम् ? , नेत्याह—'सब्वं चिये'त्यादि । सर्वमेव प्रतिसमयं पर्यायत उत्पद्यते नश्यति चेति नित्यं च द्रव्यतः, कश्चेत्यर्थं गुण इत्याह—एवमेव सुखादिसद्भावः, तथाहि—नैकान्तनित्ये सुखादिसद्भावः, तस्य सहकारिकारणजन्यत्वात्, तत्कृतोपकारापेक्षानपेक्षत्वे चानित्यत्वतद्वैयर्थ्यादिदोषकोटीकोटिप्रसङ्गात्, एवं स्वधिया दुःखादावप्यायोजनीयमिति, नाप्येकान्तनित्ये अकारित्वाज्जन्मानन्तरपुत्रवत्, स्थितास्थितविकल्पद्वयाद्वेति, अस्मत्पक्षे तु सकलजनप्रकटोऽयमिति प्रथमो भङ्ग इति गाथार्थः ॥५४६-७॥ द्वितीयभङ्गस्य शून्यत्वात् तृतीयमाह—'अहवे'त्यादि । अहवा सुतं-मिच्छासुयं निव्याणभाविणो जीवस्त अणादीयं भव्यत्ववत्, सपर्यवसानं तु सम्यक्त्वप्राप्तेः, चतुर्थमाह—जीवत्वमिव नियतं 'सेसाणे' अनिर्वाणभाविनां-अभयानामनाद्यपर्यवसानं चेति द्रव्यतश्चतुर्भङ्गीति गाथार्थः ॥५४८॥ 'खेस्त' इत्यादि । क्षेत्रे विचार्यमाणे भरतैरागतान्पङ्कीकृत्येदं सादिसपर्यवसितं, काले तु भक्ते च 'मरहेस्वते'सु दो समात पडुच ओसापिणीउस्मापिणीउ सादिसपज्जवसियं' भावे पुनर्विचार्ये 'पञ्चवंगं'ति प्रज्ञापकोपयोगमाश्रित्य मनीषान् वा भावानाश्रित्य सादिसपर्यवसितम् ॥५४९॥ कथमित्याह—'उवओगे'त्यादि, 'उपयोग' इत्युपयोगात्मकत्वात् श्रुतस्य ज्ञाप

च क्षणिकत्वात् सादिसपर्ययसितं, स्वरो-ध्वनिः प्रयत्नः-तात्वादिब्यापारः स्थानविशेषास्त्वष्टौ उरआदयः भवन्त्यन्ते प्रज्ञापकेऽनित्यत्व-
पर्यायाः, अभिधेयगतानाह-गतेः अणोरनित्यतामङ्गीकृत्य सादिसपर्ययसितं श्रुतं ठाणे तस्यैव स्थितिः भेदोऽन्येन संघातोऽन्येनैव
वर्णः-ऋणादिः शुब्दो-मधुरमन्दादिः आदिशब्दाद्रसादिग्रहः, 'भवेत्सु'चि गति(प्रभृति) पर्यायेष्वित्यर्थः, प्रत्येकाभिसम्बन्धाल्लिङ्ग-
दि(परिग्रहः) । साम्प्रतं द्रव्यादिद्वारेणैवानाद्यपर्ययसितमाह-‘दन्वे’ इत्यादि । द्रव्येऽधिकृते नानापुरुषानङ्गीकृत्य अनाद्यपर्ययसितं त-
दवियोगं च क्षेत्रे निदेहानङ्गीकृत्य कालो यः तत्र स एव अनुत्सर्पिण्यवसर्पिणीसंज्ञकः क्षायोपशमिकं भावमङ्गीकृत्य अभिधेयं सत-
तं-अनाद्यपर्ययसितमिति गाथार्थः ॥५५०-१॥ साम्प्रतं पठं द्वारं सप्रतिपक्षमाह-

‘अंगगणियाहं गमियं जं सरिसगमं च कारणवसेणं । गाहाइ अगमियं खलु कालियसुय दिट्ठिवाए य ॥५५२॥
‘नदे’त्यादि । भद्रकगणितादिसंकुलं गमिकं, गमबहुलं गमिकमेक(गम)मित्यर्थः, (यत् श्रुतं सदृशगमं च कारणवशेन सदृशेन
विष्यादिना कारणेन तद् गमिकमित्यर्थः) एतच्च प्रायो दृष्टिवादे, तथा गाथाश्लोकादिप्रतिबद्धगमिकं, खलु अलङ्कारार्थः, एतच्च
प्रायः कालिकश्रुतं, यत आह-‘दृष्टिवादे’ च, किञ्चिद्गाथाद्यसमानग्रन्थमिति गाथार्थः ॥ ५५२ ॥ साम्प्रतं सप्तमं सप्रतिपक्षं
द्वारमाह-

गणहरथेरकं या आपसा मुयक्कागरणओ वा । धुवचलविसेसओ वा अंगणंगेसु नाणत्तं ॥५५३॥
जइवि य भूतावाणं सन्वस्स वओगंयस्स ओयारो । निज्जहूणा तहावि हु दुम्मेहे पप्प इत्थी य ॥५५४॥
तुच्छा गारययहला चलिदिया दुव्वला धिईए य । इय अहसेसज्जयणा भूयावाओ य नो त्थीणं ॥५५५॥

उचउत्तो सुयनाणी सव्वद्व्वाइं जाणइ जहत्थं । पासइ य केइ सो पुण तमचक्खुदंसणेणंति ॥५५६॥
तेसिमचक्खुदंसणसामण्णाओ कंहं न मइनाणी । पासइ व कंहं सुयनाणी ? किंकओ मेओ ? ॥५५७॥
मइमेयमचक्खुदंसणं च चज्जित्तु पासणा भणिया । पणवणाए उ फुडा तेण सुए पासणा जुत्ता ॥५५८॥
जह नवहा मइनाणं संतपयपरुवणाइणा गमियं । तह नेयं सुयनाणं जं तेण समाणसामित्तं ॥५५९॥

‘गणहरे’त्यादि, गणधराः—भगवन्तो गौतमस्वाम्यादयः तत्कृतमङ्गप्रविष्टमभिधीयते, आचाराद्यादृष्टिवादात्, स्थचिरास्तु भद्रयाहुस्वाम्यादयश्चतुर्दशपूर्वविदः तदुद्व्यं तु अनङ्गप्रविष्टिमाचक्षयकादि, इदमनयोर्नानात्वम्, अथवा यदादेशाद्—आदेशेन त्रिष्टुब्धोदयं तदङ्गप्रविष्टं, स्थविरकृतं अङ्गवाहं, उत्पृष्टव्याकरणमात्रोपसंहतं वा, अथवा ध्रुवचलविशेषात्, तथाहि—सर्वतीर्थेषु नियत-मङ्गप्रविष्टं, अनियतमितरदिति ॥५५३॥ एवं विभक्ते सत्याह—ननु दृष्टिवाद एवकादशाङ्गाङ्गनाथार्थपरिसमाप्तेः पूर्वं कृतानि पूर्वणि चैत्यन्वर्थतस्तेष्वेव समस्तवाह्मयावतारैर्कादशाङ्गादिनिर्व्यूहेण कश्चिदनुग्रहः सत्त्वेषु गणश्रुदादीनामुपलभ्यते, उच्यते—‘जह-चिए’ त्यादि गतार्था ॥५५४॥ किं पुनः कारणं स्त्रीभ्यो न दृष्टिवादो दीयते ? इत्यत आह—‘तुच्छा’ इत्यादि । इह स्वभावेनैव स्त्री सुच्छा भवति, न्यूनभाजनत्वात् ‘अहो अहं दृष्टिवादमपि पठामि’ इत्यहङ्कारतः पुरुषपरिभवनशीलतयाऽपचीयमानत्वात् मानितया तथा च दुर्गोत्पत्तनाद्, अनुग्रहार्थं च भगवत्प्रवृत्तेः, अत एवाह—गारवदुला स्तोकेनैव माद्यतीतिकृत्वा, चलेन्द्रिया न स्त्री तपस्विनी स्या-त्, चलेन्द्रियथास्यायोग्यो भगवद्बुभिः व्यवस्थापितः, धृत्या च दुर्बला भवति, क्लीबत्वाद्, ‘इय’ एवं कृत्वाऽतिशयाध्ययनानि-उत्थानसमुत्थानश्रुतादीनि दृष्टिवादश्च न स्त्रीभ्यो दीयते इति । यतश्चानुग्रहार्थं ताभ्योऽपि किञ्चिद् देय अत एकादशाङ्गादिपृथक्कर-

णं सफलमिति गार्थः ॥५५५॥ यदुक्तं सूत्रकारेण—‘तं समासतो चतुर्विह पण्णत्तं, तं जहा-द्व्यओ खित्तओ कालओ मा-
वओ, द्व्यओ णं सुयणाणी उवउत्ते सब्बदब्बाइं जाणइ, न पासती’त्येवं क्षेत्रादावपीति, एतदधुना ग्राह—‘उव’ इत्यादि । इह ‘उप-
युक्तः’ सर्वतः संक्रोडितावधानः ‘श्रुतज्ञानी’ साधुः सर्वं द्रव्यादि ज्ञेयं, द्रव्यतः पञ्चास्तिकायान् क्षेत्रं लोकालोकं कालं सर्वाद्रं
मात्रानौदयिकादीन् गुरुलब्धादीन् वा ‘जानाति’ अवबुध्यते ‘यथार्थं’ यावत् एवं चैवं चैदं वर्त्तत इति । न तु पश्यत्यसम्भवात्,
मनःपर्यायज्ञानिवत् । इह च शब्दार्थज्ञानोद्भूतिवेलायां यतो विशेष एव परिच्छिद्यते अतो जानात्येव, न पश्यति, श्रुतमनःपर्याय-
योः पश्यत्याया अनभिधानात्, पाठान्तरं वा ‘पासइ’ति, तदेव पूर्वपक्षीकृत्यग्राह—केचन अभिदधति यथा जानात्येव पश्यत्यपीति, के-
नाभिप्रायेण ते एवमाहुरित्यत आह—‘सो पुण सुयणाणी तं पासति अचक्खुदंसणेण’ति, अयमभिप्रायः—इह मतिज्ञानी श्रु-
तज्ञानी भवत्येव, मतिज्ञानिनश्चक्षुर्दर्शनं अचक्षुर्दर्शनं चोक्तमेव, दर्शनज्ञानरूपत्वात्(तस्य) ‘दंसणमिदं तद्गोमहेहाव’ति वचनात्, ततश्च
मतिज्ञानी चक्षुर्दर्शनेन पश्यति श्रुतज्ञानी त्वचक्षुर्दर्शनेन पश्यति, कस्तेषां दोषः ? इत्याह—‘तेसि’ मित्यादि । तेषामेवं पठतां म-
तिज्ञानिश्रुतज्ञानिनोः परस्परभिन्नत्वेन ‘अचक्खुइंसणसामन्नाओ’ चि अचक्षुर्दर्शनस्य सामान्यात्—शेयेन्द्रियोपलब्धेः साधारण-
त्वात् ‘कथं ?’ केन प्रकारेण कया युक्त्या न मतिज्ञानी पश्यति ? अचक्षुर्दर्शनेनापीति वाक्यशेषः, तथा पश्यति वा कथं श्रुतज्ञानी ? अ-
चक्षुर्दर्शनेनेति वाक्यशेषः, निर्भर्त्सयन्नाह—अनु ‘किं कृतो भेदः’ किं कृतोऽयं विशेषः ? येनायमनेन पश्यत्ययं त्वनेन नेति, तदेतदुक्तं
भवति—‘जइ सुयणाणी अचक्खुदंसणेण पस्सति कइं मइणाणीचि तेण न पासति ? जइ य न मइणाणी तेण पासति ततो किं सुय-
णाणी तेण पासइत्ति बुच्चइ’ तस्मात् ‘जाणइ न पासइ’चि स्थितं, स्थापना ‘मइ’ गाहा कण्ठया । तदेवमिदं प्ररूप्य प्रकारान्तरेणा-

पि प्ररूपयन्नाह—‘जहे’ त्यादि प्राग्वत् ॥ ५५६-५९ ॥ उत्तरगाथासम्बन्धमाह—

सन्व्यादसयनिहाणं तं पाणं जओ पराहीणं । तेण विणेयहियत्थं गहणोवाओ इमो तस्स ॥५६०॥

आगमसत्थगहणं जं बुद्धिगुणेहिं अट्ठहिं दिट्ठं । वेति सुयनाणलंभं तं पुब्बविसारया धीरा (नि० २१)

सासिज्जइ जेण तयं सत्थं तं च्याविसेसियं नाणं । आगम एव य सत्थं आगमसत्थं तु सुयनाणं ॥५६२॥

तत्समायाणं गहणं दिट्ठं जं मइगुणेहिं सत्थम्मि । वेति तयं सुयलाभं गुणा य सुस्तत्सणाईया ॥५६३॥

सुस्तत्सइ पडिपुच्छइ सुणेइ गिणहइ य ईहए वावि । तत्तो अपोहए वा धारेइ करेइ वा सम्मं (नि० २२)

सुस्तत्सई ठ सोउं सुयमिच्छइ सविणओ गुरुमुहाओ । पडिपुच्छइ तं गहियं पुणोऽवि नीसंकिं कुणइ ॥५६५॥

सुणइ तत्तपमभीउं गहणेहाऽयायधारणा तस्स । सम्मं कुणइ सुयाणं अंमपि तओ सुयं लहइ ॥५६६॥

सुस्तत्सइ या जं जं गुरवो जंपंति पुब्बभणिओ य । कुणइ पडिपुच्छिज्जं सुणेइ सुत्तं तदत्थं वा ॥५६७॥

मूयं हुंकारं वा घाठक्कार पडिपुच्छवीमंसा । तत्तो पसंगपारायणं च परिणिट्ठसत्तमए ॥५६८॥ (नि० २३)

सुत्तरथो खलु पढमो वीओ निज्जुत्तिमीसओ भणिओ । तइओ य निरवसेसो एस विही होइ अणुओने (नि० २४)

‘भणियं परोक्खमहुणा पचक्खं तं च तिविहमोहाइ । पुब्बोइयसंयं तत्थावत्तिमाइओ वोच्छं ॥५७०॥

‘सन्धे’ त्यादि, स्पष्टार्थो ॥५६०॥ ‘आगम’ गाहा । आगमनं—आगमः, आडोऽभिविधिमयाद्वार्थत्वात् अभिविधिना मयादया वा

गमः—परिच्छेद इत्यागमः, स च केवलमत्यवधि(मनःपर्यय)लक्षणोऽपि भवति अत आह—आस्यतेऽनेनेति आस्ये—श्रुतं, आगमग्रहणं तु पाटित-
न्यादिव्यवच्छेदार्थं तेषामनागमत्वात्, सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वायोगात् आस्यतया च रूढत्वात्, ततश्च आगमधासौ शास्त्रं च आगम-
शास्त्रं तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिग्रहणं, यद् बुद्धिगुणैः—वक्ष्यमाणलक्षणैः कर्णभूतैरष्टाभिर्दृष्टं श्रुते श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञान-
लाभस्तं तदेव ग्रहणं श्रुते, के?, पूर्वेषु ‘विशारदाः’ विपश्चितो ‘धीराः’ व्रतानुपालनस्थिरा इत्यर्थः, इति गाथार्थः ॥५६१॥ ‘सासिज्जती’-
त्यादि, गाथादयं प्रायो भावितार्थ ॥५६२-५६३॥ ते चामी बुद्धिगुणाः—‘सुस्तसुसती’त्यादि। विनयप्रणतः सन् गुरुमुखाच्छ्रोतुमिच्छती-
ति श्रुथूपति १ पुनः पृच्छति श्रुतं निःशंकार्यमिति प्रतिपृच्छति २ पुनः कथितं सच्छृणोति ३ गृह्णाति—आदत्ते ४ आदाय चेहते—किमेवमुत
एवमिति ५ अपिद्यन्दात्पर्यालोचयन् किञ्चित्स्वबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते, ततः—तदनन्तरमपोहते, एवमेवैतद्यथाऽऽहृगुरवः ६ पुनस्तमर्थमागृहीतं धा-
रयति ७ करोति सम्यक् तदुक्तमनुष्ठानमिति ८ तदुक्तानुष्ठानमपि च श्रुतप्राप्तिहेतुर्भवत्येव, तदावरणक्षयोपशमादिनिमित्तत्वात् तस्येति। अथवा
यद्यदाज्ञापयन्ति गुरुस्तत्सम्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छति श्रुथूपति, पूर्वसन्दिष्टश्च सर्वकार्योनि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति,
पुनरादिष्टः सम्यक् शृणोति, शेषं श्रान्वदिति गाथार्थः ॥ ५६४ ॥ ‘सुस्तसुसती’त्यादि, ‘सुणती’त्यादि, गतार्थे, नवरं ‘सुणद्’-
ति श्रुतज्ञानम् ॥५६५-५६६॥ द्वितीयं व्याख्यापक्षमधिकृत्याह—‘सुस्तसुसती’ त्यादि गतार्थो ॥ ५६७ ॥ बुद्धिगुणानभिधाय सा-
म्प्रतं श्रमणविधिमभिधित्युराह—‘मूअ’ मित्यादि। मूकमिति प्रथमं मूकं शृणुयात्, प्राथमिकत्वेनाविज्ञातपरमार्थत्वात्, द्वितीयश्र-
वणे हुंकारं च दद्यात्, क्षेत्रीभूतत्वात्, तृतीये वाढकारं कुर्यात्, उपरितनस्यापि श्रवणेन तुष्टत्वात्, चतुर्थे व्युत्पन्नतरत्वेन सर्वथा वा
निष्ठितत्वात् ‘प्रतिपृच्छ’ पूर्वापरविरोधलक्षणां कुर्यात्, पञ्चमे मीमांसां कुर्यात्, ततः षष्ठे तदुत्तरोत्तरगुणप्रसङ्ग-

पारमर्शनं चास्य स्यात्, सप्तमर्के तु परिनिष्ठा, गुल्वदनुभाषणादिति गायार्थः ॥५६८॥ साम्प्रतं व्याख्याकरणविधिमाह—‘सुत्तत्थो’ इत्यादि । दृष्टस्यार्थः सूत्रार्थः, सूत्रार्थ एव केवलो व्याख्यायते यत्रानुयोगे स सूत्रार्थः—सूत्रार्थमात्रप्रतिपादनपरः सूत्रार्थः, खल्वित्यवधारणे, एवंभूत एवाद्योऽनुयोगः कर्त्तव्य इति, द्वितीयस्तु निर्युक्तिमिश्रकः कर्त्तव्य इति भणितोऽहदादिभिः, तृतीयस्तु निरवशेषोऽप्यथाशक्त्या नैगमादिनयजालप्रपञ्चतः कार्यो, व्युत्पन्नत्वात् शिष्याणां, एष च त्रिधा श्रक्तनसप्तकाविरोधेनेति ॥५६९॥ समाप्तं श्रुतज्ञानम् । अथ प्रत्यक्षे आद्यं प्रत्यक्षमभिधित्सुराह—‘भणिय’ मित्यादि । उक्तं परोक्षम्, अथ प्रत्यक्षं, तच्च त्रिधा अवध्यादि, तत्र प्रागुक्तप्रस्तावमादितोऽवधि वक्ष्ये इति गायार्थः ॥५७०॥ तत्र —

संखार्इयाओ खलु ओहीनाणस्स सव्वपयडीओ । काई भवपच्चइया खओवसमियाओ काओऽवि ॥५७१॥
कत्तो मे वण्णेउं सत्ती ओहिस्स सव्वपयडीओ ? । चउइसविहनिक्खेवं इड्डीपत्ते य वोच्छामि (नि. २४-२५)

तस्स जमुष्फोसयखेत्तकालसमयप्पसपरिमाणं । तण्णेयपरिच्छिन्नं तं चिय से पयडिपरिमाणं ॥५७३॥
संखार्इयमणंतं च तेणमणंतपयडिपरिमाणं । पेच्छइ पोगलकायं जमणंतपएसपज्जायं ॥५७४॥
भवपच्चइया नारयसुराण पक्खीण था न भोगमणं । गुणपरिणामनिमिस्ता सेसाण खओवसमियाओ ॥५७५॥
ओही खओवसमिए भावे भणिओ भवो तहोदइए । तो किह भवपच्चइओ वोत्तु जुत्तोऽवही दोण्हं ? ॥५७६॥
सोऽविहु खओवसमओ किंतु स एव खखओवसमलाभो । तम्मि सइ होअवस्सं भणणइ भवपच्चओ तो सो ॥५७७॥

गमः—यस्मिन्नेद इत्यागमः, स च केवलमत्यवधि(मनःपर्यय)लक्षणोऽपि भवति अत आह—आस्यतेऽनेनेति आस्यं—श्रुतं, आगमग्रहणं तु पठित-
न्यादिव्ययच्छेदायं तेपामनागमत्वात्, सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वायोगात् आस्यतया च रूढत्वात्, ततश्च आगमश्रासौ आस्यं च आगम-
आस्यं तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिर्ग्रहणं, यद् बुद्धिगुणैः—वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूतैरष्टाभिर्दृष्टं ब्रुवते श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञान-
लाभस्तं तदेव ग्रहणं ब्रुवते, के?, पूर्वेषु ‘विशारदाः’ विषयितो ‘धीराः’ व्रतानुपालनस्यिरा इत्यर्थः, इति गाथार्थः ॥५६१॥ ‘सगसिज्जती’-
त्यादि, गाथादयं प्रायो भावितार्थः ॥५६२-५६३॥ ते चामी बुद्धिगुणाः—‘सुस्तसती’त्यादि। विनयप्रणतः सन् गुरुमुखाच्छ्रोतुमिच्छती-
ति श्रुथूपति १ पुनः पृच्छति श्रुतं निःशंकार्यमिति प्रतिपृच्छति २ पुनः कथितं सच्छृणोति ३ गृह्णाति—आदत्ते ४ आदाय चेहते—किमेवमुत
एवमिति ५ अपिशब्दात्पर्यालोचयन् किञ्चित्स्वबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते, ततः—तदनन्तरमपोहते, एवमेवैतद्यथाऽऽहुर्गुरुवः ६ पुनस्तमर्थमागृहीतं धा-
रयति ७ करोति सम्पक् तदुक्तमनुष्ठानमिति ८ तदुक्तानुष्ठानमपि च श्रुतमस्मिन्नेतुर्भवत्येव, तदाव्रणक्षयोपशममिति निमित्तत्वात् तस्येति। अथवा
यद्यदापयन्ति गुरुवस्तत्सम्पगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छति श्रुथूपति, पूर्वसन्दिष्टश्च सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति,
पुनरादिष्टः सम्पक् शृणोति, शेषं प्राग्गदिति गाथार्थः ॥ ५६४ ॥ ‘सुस्तसती’त्यादि, ‘सुणती’त्यादि, गतार्थं, नवरं ‘सुणर्ह’-
ति श्रुतज्ञानम् ॥५६५-५६६॥ द्वितीयं व्याख्यापक्षमिच्छत्याह—‘सुस्तसती’ त्यादि गतार्थी ॥ ५६७ ॥ बुद्धिगुणानभिधाय सा-
म्भवं श्रमणविधिमभिधित्सुराह—‘मूअ’ मित्यादि। मूकमिति प्रथमं मूकं शृणुयात्, प्राथमिकत्वेनाविज्ञातपरमार्थत्वात्, द्वितीयश्र-
वणे दुर्भारं च दद्यात्, क्षेत्रीभूतत्वात्, तृतीये वाढकारं कुर्यात्, उपरितनस्यापि श्रवणेन तुष्टत्वात्, चतुर्थे व्युत्पन्नतस्त्वेन सर्वथा वा
निष्ठितत्वात् ‘प्रतिपृच्छं’ पृथोपरिरोधलक्षणां कुर्यात्, पञ्चमे मीमांसां कुर्यात्, प्रमाणैरिति गम्यते, ततः षष्ठे तदुत्तरोत्तरगुणमसङ्ग-

भवे सति मन्त्रवचनं भण्यते भवप्रत्ययस्ततोऽसौ नारकदेवावधिः, व्यवहितकारणेऽव्यवहितकारणोपचारात् ॥५७॥ तथा 'उदये'त्यादि, प्रसिद्धार्था अतो यद्यवध्यावरणधयोपशमो भवमासाद्य (भवतीति तन्निमित्तकावधेरपि भवप्रत्ययत्वं) स्यात् को दोषः ? ॥५७८॥
द्वितीयम् लगाथाभाष्यम्—'इय' इत्यादि, सुबोध्या ॥५७९॥ सोऽयं चतुर्दशावधौ निक्षेप इत्यादि—

ओही खेत्तपरिमाणो, संठाणे आणुगामिण् । अवट्टिण् चैले तिन्व-मंदपडिवाउप्पयाइर्य ॥५८०॥
नेणदंसंणविठभंगे, "देसे खिंत्ते गैई इर्ये । इड्डीपत्ताणुओगे य, एमेया पडिवत्तिओ ॥५८१॥

गइपज्जंता चोदस रिद्धी चसमुच्चियत्ति पंचवसी । ओहिपयंयं च मोत्तुं सेयरमणुगामियं काउं ॥५८२॥
केई चोदमभेयं भणंति ओहित्ति न पयडी जग्हा । पयडीण य निक्खेवो जं भणिओ चोदसविहोस्ति ॥५८३॥
'ओही' त्यादि 'नाणे' त्यादि द्वारगाथादयं, तत्रावधिरित्यवधेर्नामादिभेदस्य स्वरूपमभिप्रातव्यं, तथाऽवधिशब्दो द्विरावर्त्यत इति व्याख्यातव्यं, तथा (खेत्तपरिमाणविषय) योऽयं धिर्वक्तव्यः, संस्थानविषयश्च, अथवा 'अर्थोद्भिभक्तिपरिणाम' इति द्वितीयैवेयं, त-
थायधेर्जघन्यमध्यमोल्कटभेदमिन्नं क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यं, तथा संस्थानं, अनुगमनशीलोऽनुगामुकः समतिपक्षो वाच्यः, एकारान्तः
प्रथमान्त इतिकृत्वा, यथा 'कतरे आगच्छ' इति, तथाऽवस्थितोऽवधिर्वाच्यः, द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपत्तितः सन् लब्धित उपयो-
गतथास्त इति, चलो वक्तव्यः, चलः—अनवस्थितः, स च वर्द्धमानः क्षीयमाणो वेति द्वेधा, 'तीव्रमन्द' इति तीव्रो मन्दो मध्यमश्चावधि-
र्वक्तव्यः, तत्र तीव्रो—विशुद्धः मन्दश्च अविशुद्धः, इतरस्तस्मयप्रकृतिः, 'प्रतिपादोत्पादा' इति एककाले द्रव्याद्यपेक्षयाऽयधेर्वक्तव्यो, त-

उदय-चरित्र-कव्यओवसमो-चसमा जं च कम्पुणो भणिषा । दद्वं खित्तं कालं भवं च भावं च संपप्प ॥५७८॥
इय सञ्चपपडिमाणं कह कमवसवणवत्तिणी चाया । वोच्छिउत्ति सव्वं सञ्चालणावि संखिज्जकाळेणं ? ॥५७९॥
'संखे' त्यादि, संख्यानं संख्या तामतीताः संख्यातीताः, असंख्येया इत्यर्थः, कथं?, यस्माल्लोकासंख्येयभागादारम्य ग्रन्थेयपरिवृद्ध्या अ-
संख्येयलोकप्रदेशपरिमाणं क्षेत्रं पश्यति, कालतः आधालिकाऽसंख्येयभागादारम्य समयप्रवृद्ध्या असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयपरिमाणं
कालमालोकयति, जतोऽव्यथायि-क्षेयोपाधिपद्यात् संख्यातीताः, तावन्नभनन्ता अपि स्फुरित्यत आह-'खत्वि'ति, खलुशब्दस्य विनोपगार्थ-
त्वात् क्षेत्रकालविवक्षयैवासंख्येयाः, द्रव्यभावविवक्षया त्वनन्ताः, तथाहि-तैजसवाग्द्रव्यापान्तगलवर्चनन्तमन्देन्द्रिकात् स्कन्धादारम्य चि-
चित्रवृद्ध्या सर्वपुद्गलालस्तिकायविषयं वक्ष्यति, तथा प्रतिवस्तुगतासंख्येयविषय(परी)यमानं च वक्ष्यति, भावतोजनन्ता अपि, द्वेयभेदात्,
कस्य?, अवधिज्ञानसमाभिरूपितशब्दार्थस्य, काः?, सर्वाश्च ताः प्रकृतयथेति २, प्रकृतयो भेदाः स्वभावा अंश इति पर्यायाः, आत्मा मध्ये काश्चन
प्रकृतयो भवप्रत्ययाः क्षयोपशमिवयः काश्चन इति गार्थार्थः ॥५७९॥ अधासां यथावत्प्रतिपादनसामर्थ्यमात्मनोऽप्यवयन् इदमाह-'कस्सो मे'
इत्यादि, कुतो मम वर्णयितुं शक्तिरवधेः सर्वाः प्रकृतीः? तथापि प्रारब्धत्वात् तयाप्यस्य चतुर्दशविधे निधेयमवस्थ्यादिकं वक्ष्ये प्राप्त-
र्द्धौश्च ॥५७९॥ प्रथमनिर्मुक्तिगार्थार्थमाह-'तस्से'त्यादि, तस्यावधेः तेषामासादव्याणमंतरालाओ जमुक्कोसयखेत्तप्पएसपरिमाणं
कालसमयपरिमाणं च, क्षेत्रं प्राग्बदनुसर्तव्यम्, 'संख्याती'त्यादि, उक्तार्था, पश्चार्धव्याचिख्यासुराह-'भवे'त्यादि, गतार्था ॥५७३-५॥
एतत्पूर्वदिग्दर्शनीकृत्य बोधम्-'ओही'त्यादि, स्पष्टार्था ॥५७६॥ उच्यते-'सोऽवी'त्यादि, असावपि नारकादिष्वयोपगमादेव प्रवृ-
यते, यद्येवं 'दोणं' भवपचइओ देवाण य णेरइयाण य'चीदं कयम्?, एतदार्थमप्याह-किन्तु स एव क्षयोपगमलाम्हेपां तस्मिन्-

भवे सति भवत्प्रत्ययस्य भवत्यस्ततोऽसौ नारकदेवावधिः, न्यवहितकारणेऽव्यवहितकारणोपचारात् ॥५७७॥ तथा 'उदये'त्यादि,
प्रसिद्धार्थो अतो यद्यवध्यावरणक्षयोपशमो भवमासाद्य (भवतीति तन्निमित्तकावधेरपि भवप्रत्ययत्वं) स्यात् को दोषः ? ॥५७८॥
द्वितीयम् लगाथाभाप्यम्-'इय' इत्यादि, सुबोध्या ॥५७९॥ सोऽयं चतुर्दशविधो निक्षेप इत्यादि—

ओही खेत्तपरिमाणे, संठाणे आणुगामिद् । अवट्टिण् चैले तिठ्व-मंदपडिवाउप्पयाइयं ॥५८०॥
भाणदंसंणविठभगे, "देसे खिंसे" गेई इयं । इड्डीपत्ताणुओगे य, एमेया पडिवत्तिओ ॥५८१॥

गदपज्जंता चोदस रिद्धी चसमुचियत्ति पंचदसी । ओहिपयंपि च मोनुं सेयरमणुगामियं काठं ॥५८२॥
केई चोदसभेयं भणंति ओहत्ति न पयडी जम्हा । पयडीण य निक्खेवो जं भणिओ चोदसविहोस्ति ॥५८३॥
'ओही' त्यादि 'नाणे' त्यादि द्वारगाथाद्वयं, तत्रावधिरित्यवधेर्नामादिभेदस्य स्वरूपमभिधातव्यं, तथाऽवधिशब्दो द्विरावर्त्यत
इति व्याख्यातव्यं, तथा (खेत्तपरिमाणविषयोऽवधिर्वक्तव्यः, संस्थानविषयश्च, अथवा 'अर्थोद्विभक्तिपरिणाम' इति द्वितीयैवेयं, त-
त्थावधेर्जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिनं क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यं, तथा संस्थानं, अनुगमनशीलोऽनुगाम्युकः समत्तिपक्षो वाच्यः, एकारान्तः
प्रथमान्त इतिकृत्या, यथा 'कतरे आगच्छ'त्ति, तथाऽवस्थितोऽवधिर्वाच्यः, द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपत्तितः सन् लब्धित उपयो-
गतव्यास्त इति, चलो वक्तव्यः, चलः-अनवस्थितः, स च वद्धमानः क्षीयमाणो वेति द्वेधा, 'तीव्रमन्द' इति तीव्रो मन्दो मध्यमश्चावधि-
र्वक्तव्यः, तत्र तीव्रो-विशुद्धः मन्दश्च अविशुद्धः, इतरस्तूभयप्रकृतिः, 'प्रतिपादोत्पादा' विति एककाले द्रव्याद्यपेक्षयाऽवधेर्वक्तव्यो, त-

खेत्ते जत्थुप्पज्जइ कहिज्जए पेच्छए च दब्बाहं । एव चेव य काले न उ पेच्छइ खित्तकाले सो ॥५८८॥

जग्मि भवे उप्पज्जइ वट्ठइ व जं भवोही सो । एमेव य भावोही वट्ठइ य तओ खओवसमे ॥५८९॥
 'नाम'मित्यादि, अत्राप्याद्यद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह भाष्यकारः—'अवधी' त्यादि । यस्य जीवादेर्वस्तुनोऽवधिरिति नाम क्रियते, यथा मर्यादायाः, तद्वस्तु लोकेऽवधिरिति नामावधिः, स्थापनावधिः भवत्यवधेर्निक्षेपो यथाऽधादेर्विन्यास इति गार्थार्थः ॥५८५॥ 'अहवे' त्यादि यद्वा तस्यैव नामावधेः यदभिधानं चचनपर्यायरूपं स नामावधिस्तस्य स्वर्यायत्यात्, स्थापनाऽवधि-
 स्त्वाकारविशेषः, केषामित्यत आह—तद्वद्रव्यक्षेत्रस्वामिनां, द्रव्यतः पनकादिः, क्षेत्रतो जम्बूद्वीपादि, स्वामिनः कूर्मस्तुतादेरिति गार्थार्थः ॥५८६॥ द्रव्यावधिमाह—'खब्बोही' त्यादि । द्रव्यावधिरुच्यते—यत्रासौ द्रव्ये उत्पद्यते यद्वा तेन पश्यति यद्वाऽस्योत्पत्तिसौदेहाद्यु-
 पष्टम्भकं स द्रव्यावधिरिति गार्थार्थः ॥ ५८७ ॥ क्षेत्रावधिमाह—'खेत्त' इत्यादि । क्षेत्रे यत्रोत्पद्यते भरतादौ कथ्यते पश्यति वा द्रव्याणि स क्षेत्रावधिः, एवं यत्र काले दुष्पमसुपमादौ उत्पद्यते कथ्यते पश्यति वा सोऽयं, किमयमिसौ पश्यति ? , नेत्याह, नतु पश्यति क्षेत्रकालावसौ अमूर्तत्वात्, वर्णनादिरूपं कालं पश्येत्, पुद्गलाश्रितत्वात् तस्येति गार्थार्थः ॥ ५८८ ॥ 'ज'मित्यादि । यत्र नारकादावौदयिके भव उत्पद्यते उत्पन्नो वाऽर्थान्तरतया वर्तते पश्यति वा यं भवं स भवावधिः, 'एमेव य भावोहि' चि एवं भावावधिरपि यत्र भाव उत्पद्यते पश्यति वा यं भावं, वर्तते वाऽसौ स्वरूपतः क्षयोपशम इति ॥ ५८९ ॥ ओहिस्ति दारं गयं ॥
 द्वितीयद्वारसम्बन्धमाह—

ओहिस्स खेत्तमाणं जहणमुक्कोस्स मज्झिमं तत्थ । पाएण तदाईए जं तेण जहन्नयं वोच्छं ॥ ५९० ॥

जायइया तिसमयाहारगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्स । ओगाहणा जहण्णा ओहीखित्तं जहण्णं तु ॥ ५९१ ॥
जो जोगणसाहस्सो मच्छो नियए सरीरेसम्मि । उववज्जंतो पढमे समए संखिवइ आयामं ॥ ५९२ ॥
पयरमसंखिवज्जंतुलभागतणुं मच्छदेहविच्छिण्णं । धीए, तइए सुहं संखिविडं होइ तो पणओ ॥ ५९३ ॥
उययायाओ तइए समए जे देहमाणमेयस्स । जण्णेयव्वभायणमोहिक्खित्तं जहन्नं तं ॥ ५९४ ॥
किं मच्छोऽतिमहल्लो? किं तिसमयओ च? कीस वा सुहुमो? । गहिओ कीस व पणओ? किं जहण्णावगाहणओ? ॥
मच्छो महल्लकाओ संखित्तो जो य तीहि समएहि । सो किर पयत्तविसैसेण सण्हमोगाहणं कुणह ॥ ५९५ ॥
सण्हयर सण्हयर सुहुमो पणओ जहण्णदेहो य । सुयहुविसेसविसिद्धो सण्हयरो सबवेहेसु ॥ ५९७ ॥
पढमयिइण्डतिसण्हो जमइत्थूलो चउत्थयाइत्तु । तइयसमयम्मि जोगो गहिओ तो तिसमयाहारो ॥ ५९८ ॥
केई दो षत्तसमया तइओ पणगत्तणोवचायम्मि । अह तिसमओ आहारओ य सुहुमो य पणओ य ॥ ५९९ ॥
उयथाण येय तओ जओ जहण्णो न सेससमयेसु । तो किर तदेहसमाण-मोहिक्खित्तं जहण्णं तु ॥ ६०० ॥
'ओहिस्से' त्यादि स्पष्टार्थी ॥५९०॥ 'जायइया' इत्यादि । 'चावती' यावत्यमाणा त्रीन् समयानाहारायतीति त्रिसमया-
हाररुत्तास्य, ग्रहमनामकमोदयारुद्रमस्तस्य, पनकथाती जीवथ पनकजीवः, वनस्पतिविद्येप इत्यर्थः, तस्य, अवगाहन्ति यस्यां प्राणिनः
मात्रगाहना, तदुरित्यर्थः, 'जपन्या' सर्वस्तोका अवधेः क्षेत्रं अवधिदेवं 'जपन्य' सर्वस्तोकं सर्वजचन्यं, तुअब्द एवकारार्थः स चाव-
धाणे, तस्य चयः प्रयोगः-अवधिदेवं जपन्यमेवावधेवेति ॥५९१॥ अत्र साम्प्रदायिकमर्थे मास्यकार उद्दुभावयन्नाह-'जो' इत्यादि ।

जो जोयणसाहस्सो मच्छो णियए सरीरेसम्मि 'उवज्जंतो' उवज्जंतुक्कामो कर्मवशात्, स प्रथमसमये किं करोतीत्याह-पढमे
समए 'संखिवति' उवसंहइ आयांमं, आत्मप्रदेशानां शरीरान्तर्दीर्घाभावेन, संहृत्य किमसौ करोतीत्याह-'परं'ति प्रतरं-मूल-
कक्रन्दकचक्रलिसंस्थानमिति भावना, किंविशिष्टमित्याह-'असंखेज्जंगुलभागतणुं'ति सर्वतोऽङ्गुलासंख्येयभागश्लक्ष्णं, ऊर्ध्वतिर-
शीर्षं च, किंविशिष्टमित्यत आह-मत्स्यदेहविस्तीर्णं तद्, अन्तःशरीरसम्बद्धत्वात्, एषः प्रथमसमयव्यापारः । ततो 'वितिते'ति
द्वितीये समये तं परं उभयदिसिञ्जो संहरिउं स्रइ करेइ अंगुलासंख्येयभागविच्छेदं मच्छसरीरकुडियमाणायामं, एष तु द्वितीयसमय-
व्यापारः, तृतीयसमयव्यापारमभिदधत्पथार्द्धमाह-'तइए समये तं स्रविं संखिविदुं, परभवायुयेति प्रच्छन्नोऽभिप्रायः, अविग्रहगत्या ततः
स्वकायदेशे पनक उत्पद्यते ॥ 'उचव चाओ' इत्यादि, अस्मादुपपातसमयात् तृतीये समये यद् देहमानमेतस्य पनकस्य, तत्किमित्यत
आह-'ओहिक्खेत्तं जहन्नं तु'ति तज्जपन्यमगधिक्षेत्रं, किंस्वरूपं?, 'तज्जेयद्रव्यभाजनं' पनकशरीरस्येयद्रव्याधारमिति गाथात्रयार्थः
॥ ५९२-५९३-५९४ ॥ अत्र कश्चिदह- 'कि'मित्यादि ॥ किमिति मत्स्योऽतिमहान् गृह्यते? किं 'तिसमइओ व' ति, किं चास्य
तृतीयसमये निजदेहदेश उत्पादः? किमिति वा पणको? जघन्यावगाहनको वेति ॥ ५९५ ॥ उत्तरमाह-
'मच्छो' इत्यादि । स एव हि महामत्स्यस्त्रिभिः समयैरात्मानं सङ्घिपन् प्रयत्नविशेषात् स्रक्षमावगाहनो भवति, नान्य इत्यतो महद्-
ग्रहणमिति गार्थार्थः ॥ ५९६ ॥ 'कीस वा सुहुम?' इत्यादेस्तावदुत्तरमाह-'सण्हत्तरो' इत्यादि, श्लक्ष्णादपि श्लक्ष्णतरत्वेन स्रक्षमः
पनक एव भवति जघन्यदेहश्च, एवं सुवहुविशेषणविशिष्टः श्लक्ष्णतरः श्लक्ष्णतमश्च 'सन्वदेहेसु' सर्वदेहेभ्यः स एव भवतीति गार्थार्थः
॥ ५९७ ॥ 'किं तिसमयओ वे'त्यस्येदानीमुत्तरमाह-'पढमे'त्यादि । यस्मात्प्रथमद्वितीयसमययोरिति श्लक्ष्णः, चतुर्थोऽपि चातिस्थूरः,

तृतीयममेव तु योग्योऽन्तस्त्रिसमयाहारग्रहणमिति गार्थः ॥५९८॥ 'केई'त्यादि ॥ एवं स्थिते केचन सूक्ष्मधियो व्याचक्षते-द्वौ द्वय-
नमयानायामनिष्क्रमसंहाररुणलक्षणौ गृह्यते, तृतीयः पनकत्वोपपाते सूचि संहार इति सामर्थ्याद् गम्यते, अथैवं सति त्रिसामयि-
रुनं लभ्यते यदुक्तं निर्युक्तिकारेण, आहारकथाविग्रहेणोत्पादात्, 'सुहुमेो य'त्ति प्रत्युतातिसूक्ष्मतरः पनकश्च परमवोत्पन्नः ॥५०९॥ तथा
च—'उचचाप'इत्यादि, 'उपपात एव' उपपातसमय एवासौ यतो 'जयन्यो' जयन्यावगाहनो, न 'क्षेपसमयेषु' द्वितीयादिषु ईपन्मह-
त्वाद्, ततः किल तदेहमानमेवानधिष्ठेनं जयन्यमिति, एतच्च न सत्यमेव सूक्ष्मधीवचनं, त्रिसमयाहारकत्वस्य पनऋजीवविशेषणत्वा-
भ्युपगमाद्, मत्स्यायामनिष्क्रमसंहारणमयद्वयस्य च पनकसमयत्वायोगात्, त्रिसमयाहारकत्वाख्यविशेषणानुपपत्तिप्रसङ्गादिति
गार्थः ॥६००॥ अथोत्तरमाह—

संव्यचहुअगणिजीवा निरंतरं जत्तियं भरिज्जंसु । खेत्तं सव्वदिसागं परमोही खेत्तनिहिट्ठो ॥६०१॥ (नि. ३१)

अन्नागणः सन्नागु कम्मन्मीसु जं तवारंभा । सव्वयद्दवो मणुस्सा होंतऽजियजिणिदकालम्मि ॥ ६०२ ॥
उरुहोसया य सुहुमा जया तथा सव्वयद्दुगमगणीणं । परिमाणं संभवओ तं छद्धा पूरणं कुणइ ॥ ६०३ ॥
एरुकेरुतागामपणसजीवरयणाणं सावगाहे य । चउरंसचणं पयरं सेढी छट्ठो सुयाणसो ॥ ६०४ ॥
घणपयरसेट्ठिगणिपं नणु तुल्लं निय, विगप्पणा कीस । छद्धा कीरइ?, भणणइ पुरिसपरिक्खेवओ भेओ ॥ ६०५ ॥
निययायगादणागणिजीवसरीरावली समंतेणं । भामिज्जइ ओहिनाणिदेहपज्जंतओ सा य ॥ ६०६ ॥

अद्वयं तूण अलोमं लोगागासम्पमाणमैतादं । ठाह असंखेज्जाहं इदमोद्विखेत्तमुक्कोसं ॥६०७॥
 सामत्येमेत्तमेयं जह दद्वन्वं हवेज्ज येच्छेज्जा । न य तं तत्यज्जति जओ सो खविनिंयणो भणिओ ॥६०८॥
 चट्टनो उण याहिं लोयत्यं चैव पासइ दब्बं । सुट्टमयरं सुट्टमयरं परमोही जाव परमाणुं ॥६०९॥
 भणियं जहणणमुक्कोसयं च खेत्तं यिमज्झिमं सेसं । एयस्स कालमाणं चोच्छं जं जम्मि खेत्तम्मि ॥६१०॥
 'सन्वे'त्यादि । सर्वेभ्यो-विवक्षितकालावस्यापिभ्योऽनलजीवेभ्य एयं बहवः सर्वबहवः, न भूतमधिष्यद्भ्यो, नापि च शेषजीवे-
 भ्योऽमगमात्, अग्नयश्च ते जीवाश्चाग्निजीवाः, सर्वबहवश्च तेऽग्निजीवाश्च सर्वबहुग्निजीवाः, निर्गतमन्तरं यस्मात् क्षेत्रात्तद् निरन्तरं
 सन्वत्तमपिच्छेदेन नैरन्तर्येणेत्यर्थः 'यावद्' यावत्प्रमाणं क्षेत्रं (वि) भूयुर्वधुर्वा, व्याप्तवन्त इत्यर्थः, भूतकालनिर्देश्यथाजितस्यामिकाले एव प्रा-
 यः सर्वबहुवोऽनलजीवा भयन्त्यस्यामयसर्पिण्यामित्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थः, सर्वदिशो गच्छतीति सर्वदिगं-सर्वा दिशो व्याप्नोति, सर्व-
 दिशमित्यर्थः, परमधासावधिश्च परमावधिः, क्षेत्रं अनन्तरव्यापणितं प्रभूतानलजीवमिदमङ्गीकृत्य 'निर्दिष्टः' प्रतिपादितो गण्यरादि-
 मिरिति, ततश्च परमावधेः पर्यायेणैतावत् क्षेत्रमिदमित्युक्तं भवति, अथवा सर्वबहुग्निजीवा निरन्तरं यावत् भूतवन्त क्षेत्रं सर्वदिगं
 गतावति क्षेत्रे यान्यवस्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टो, भावार्थः ग्राह्यत्, अपमक्षरार्थः
 ॥ ६०१ ॥ साम्प्रतं साम्प्रदायिकमर्थं भाष्यकार आह—'अञ्चाघाण' इत्यादि । अव्याघाते-गर्भव्युत्क्रान्तिकपुरुषोत्कृष्टसम्पद्युत्तके
 काले सर्वाणु कर्मभूमिणु-सर्वाणु धर्मचरणप्रवृत्तिषु क्षितिषु पञ्चसु भरतखतेषु विदेहेषु चेत्यर्थः, 'यत्' यस्मात् 'तदारम्भाः'
 अग्निसमारम्भाः सर्वबहवो विवक्षितापस्त्योपरिभेभ्यो बहवो 'मनुष्याः' पुरुषा 'भवन्ति' सम्पद्यन्ते, कथासौ काल इत्याह—

‘अजितजिनेन्द्रकाले’ अस्यामेवावसर्पिण्यां द्वितीयतीर्थककाल इत्युक्तं भवति, यदि नमैवमेतत् ततः प्रकृतोपयोगः क इति ? उच्यते-
तेषु च नानाविधाग्निसाध्यकार्यैर्घकरणनिपुणेषु सर्वबहवोऽग्निजीवा भवन्त्यमी, वादराश्रिते, इओ य ‘उक्कोस’ इत्यादि । सुहुमा
य अनलजीवा ‘उक्कोसया’ उक्कोसपदवृत्तिर्नो जया भवति तदा सव्यबहुभगणीण परिमाणं भवति, वादरेषु सूक्ष्मप्रक्षेपात्, ततः
किमित्यत आह—‘संभयओ’ यथासम्भवं ‘तत्’ सर्वबहुग्निजीवरिमाणं योढा पूरणं करोति ॥६०३॥ तत्र यञ्जानादेशः, एकस्त्वादेशः,
कथमित्यत आह—‘एक्केक्कं’ इत्यादि । चउरंसघणो कीरइ, पुणो सो ओहिण्णाणिणो देवेण वा दाणवेण वा सव्वओ भामिज्जंतो
जं फुसइ तावतियमुक्कोसयमोहिखेत्तं’ कथमित्यत्राह—‘एक्केक्कागासपएसजीवरयणाए’ अत्र दोषद्वयं—क्षेत्राल्पत्वमुत्तिसिद्धान्तदोषश्च,
एकमदेशे जीवानामनवस्थानादसंख्येयप्रदेशावगाहिस्वभावत्वात्, द्वितीयमतमाह—सावगाहे, अत्राप्येको दोष इत्यनादेशः, तथा ‘पत्तरं-
ति ततियचउत्था भणंति-पदरो कीरइ, कथं ? ‘एक्केक्कागासपएसजीवरयणाए सावगाहे य’ चि ते एव दोषाः । पंचमच्छद्वा भणंति-
‘सेत्ति’ चि सेढी कीरइ, कथमित्याह ‘एक्केक्कं’ त्येतदेवावर्तते । पष्ठमतमनुजानन्नाह—पठे श्रेणिपसे ‘श्रुतादेशः’ श्रुताभिप्रायः गुणद्वययो-
गादिति गार्थार्थः ॥६०४॥ आह—‘घण’ इत्यादि । ननु घनादिगणितस्य तुल्यत्वान्मा भूत् पदविधा कल्पना, एतदुक्तं भवति—प्रति-
प्रदेशघनः प्रतिप्रदेशप्रतरादिभिः सार्धं न परमार्थतो भिद्यते, एवं स्वावगाहघनोऽपि स्वावगाहप्रतरादिभिः सार्धं न परमार्थतो भिद्यते,
कुतः ? क्षेत्रप्रदेशसाम्यात्, संवृतविधुतेनत्रपटस्पृष्टाकाशप्रदेशकलापचद् अतो घन एव कल्पनादयेनास्तु, प्रतरः सूची वेत्यभिप्रायः,
अरिराह—‘भण्णइ’ चि उच्यते उत्तरं, पुरुषपरिक्षेपतो मेदः सर्वत्रास्तीत्यध्याहारः, स च यथोत्तरमसंख्येयगुणः, तथाहि—तद्वह्निः
श्चावगाहनायनो अग्न्यमाणो यावत् स्पृशति तावतः स्वावगाहनाप्रतरोऽसंख्येयगुणं, तस्मादपि श्रेणीति गार्थार्थः ॥ ६०५ ॥

‘नियये’त्यादि गाथाद्वयं सुबोधम्, पवरं खंडाहं फुसिकुं ‘ठाति’ तिष्ठति स्पृशतीत्यर्थः, न चैवं भावतोऽप्युक्तं कल्पनेति ।
॥६०६-६०७॥ असम्मवोऽयमिति चेत्, उच्यते—‘सामन्थ’मित्यादि स्पष्टा, नगरं रूपिद्रव्यं चालोके नास्तीति सामर्थ्यमात्रम-
वशिष्यत इति ॥६०८॥ सोपयोगेयमन्यकर्तुंकी गाथा ॥ ‘वटुंतो’इत्यादि प्रतीत्यर्थः ॥६०९॥ इदानीं विमध्यमक्षेत्राभिधित्सया
सम्वन्धगाथामाह—‘भणिय’मित्यादि पुव्वदं कण्ठयं ‘एतस्य’ विमध्यमस्य कालमानं वक्ष्ये, यद्यस्मिन् क्षेत्रे भवति, एतदुक्तं भवति
क्रियति क्षेत्रोपलम्भे कियान् कालोपलम्भः ? कियत्का लोपलम्भे च कियान् क्षेत्रोपलम्भः ? इति गाथार्थः ॥६१०॥ तत्र—

अंगुलमावलियाणं भागमसंखिज्ज दोसु संखिज्जा । अंगुलमावलियंतो आवलिया अंगुलपुहुत्तं ॥६११॥ (नि. ३२)
हत्थम्मि सुहुत्तंतो दिवसंतो गाउयम्मि वोद्धव्वो । जोयणदिवसपुहुत्तं पक्खंतो पणवीसाओ ॥६१२॥ (नि. ३३)
भरहम्मि अद्धमासो जंबुद्वीवम्मि साहिओ मासो । वासं च मणुयलोए वासपुहुत्तं च रुयगम्मि ॥६१३॥ (नि. ३४)

तेत्तमसंखेज्जंगुलभागं पासंतमेव कालेणं । आवलियाए भागं भूयमणागयं च जाणाइ ॥६१४॥

तत्थेय य जे दव्वा तेसि चिय जे हवति पज्जाया । इय खेत्ते कालम्मि य जोएज्जा दव्वपज्जाए ॥६१५॥

संतेज्जंगुलभाए आवलियाएवि मुणइ तइभागं । अंगुलमिह पेच्छंतो आवलियंतो मुणइ कालं ॥६१६॥

आवलियं मुणमाणो संपुणं खेत्तमंगुलपुहुत्तं । एवं खेत्ते कालं काले खेत्तं च जोएज्जा ॥६१७॥

संखिज्जम्मि उ काले दीवसमुदाएवि हति संखिज्जा । कालम्मि असंखिज्जे दीवसमुदा य भइअव्वा १८ (नि. ३५)

काले असंख्ये दीवसागरा खुड्या असंखेज्जा । भयणिज्जा य महद्धा खेत्तं पुण तं असंखेज्जं ॥६१९॥
'अंगुले'त्यादि ॥ 'हृत्थम्मी'त्यादि ॥ 'भरहम्मी'त्यादि ॥ अङ्गुलं चावलिका च अङ्गुलावलिके तयोरङ्गुलावलिकयोर्भागं
'असंखं' असंख्येयं पश्यत्यवधिज्ञानी, एतदुक्तं भवति-अङ्गुलासंख्येयभागावगादानि योग्यद्रव्याणि पश्यन्नावलिकासंख्येयभागाका-
लाभ्यन्तरे घृत्तान् भाविनश्च पर्यायान् जानाति, न क्षेत्रकालौ साक्षादिति भावना, तथा 'दोसु संखेज्ज'सि द्वयोरङ्गुलावलिकयोः सं-
ख्येयौ भागौ पश्यति, अङ्गुलसंख्येयभागं पश्यन्नावलिकाया अपि संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः, भावना प्राग्बत्, तथाऽङ्गुलं स-
म्पूर्णं क्षेत्रतः पश्यन् कालतः आवलिकान्तः पश्यति, आवलिका हृदयमाना सम्पूर्णा कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वं दर्शयत्यवधिज्ञा-
निनः, पृथक्त्वं द्विप्रभृति आनभ्यः, इति गाथार्थः ॥६१९॥ हस्त इति हस्तविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतोऽवधिः कालतोऽवधिः, भिन्नं मुहूर्ते-
मित्यर्थः, अरघ्यवधिमत्तोरमेदोपचातादवधिः पश्यतीत्युक्तं, तथा दिवसान्तः कालं पश्यतः क्षेत्रतो 'गव्यूत' इति गव्यूतविषयो बो-
द्धव्यः, योजनं तु पश्यन् दिवसपृथक्त्वं पश्यति, तथा पक्षान्तः-भिन्नं पक्षं पश्यन् क्षेत्रतः पञ्चविंशतियोजनानि पश्यति । तथा
भरतक्षेत्रत्रिपयेज्वघार्षमासः, एकः पक्ष इत्यर्थः, तथा लम्बूदीपविषयेज्वघौ साधिको मासः, वर्षं च मनुष्यलोकाविषयेज्वघौ, मनुष्य-
लोकोऽर्द्धतृतीयदीपममुद्रपरिमाणः, वर्षपृथक्त्वं च-वर्षसहस्रं वा रुचकदीपाख्येबाह्यदीपविषयेज्वघावगन्तव्यमिति गाथा (द्वया)र्थः
॥६१२-६१३॥ भाष्यकार आह-'खेत्त'मित्यादि । अङ्गुलासंखेज्जभागं खेत्तं पासंतो तमेव-असंखेज्जभागं आवलियाए 'कालेण'
कालं अंगीक्रिय मुणति अतीतमणागं च, उपचारेण ॥६१४॥ यत आह-
'तत्थेव'इत्यादि, 'संसेज्जे'त्यादि 'आवलिय'मित्यादि, श्रेयं भावितं सुगमं वा ॥६१५-६१६-६१७॥ किं बहुना?, संख्यायते

दिग्गमपञ्चमगादिभिरिति संख्येयः, यच्चैरूपलक्षणोऽपि भवति ततश्च तुमुन्वविशेषयात् संख्येयो वर्षसहस्रान् परतोऽभिगृह्यते, अत एवेत्येतत्—“यास्यहस्तं च रुयगंमि”ति, कलने कालः कलाममूहो वा तस्मिन् संख्येये कालेऽवधिज्ञानगोचरे सति क्षेत्रतस्तस्यैवावधे-
गोचरतया द्वीपगमूद्रा अपि भवन्ति संख्येयाः, अपिग्रन्थात् महानेकोऽपि तदेकदेशोऽपि, क्षेत्रप्रमाणस्यैव प्रस्तुतत्वात् संख्यायाश्चा-
प्रयोजनरूपात्, तथा कालेऽसंख्येये-पल्लयोपमादौ अवधिविषये सति तस्यैवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्यतया द्वीप-
समुद्रास्तु “भवतन्व्याः” विकल्पयितव्याः, कथं?, कदाचिदसंख्येया एव, इहस्थस्य पुंसोऽसंख्येयद्वीपोदधिविषयावधिविज्ञानोत्पत्तेः,
कदाचिद् संख्येया महान्तः, क्षेत्रप्रमाणस्य प्रस्तुतत्वादित्युक्तं, कदाचित्त्वेकस्याप्येकदेशः स्वयंभूरमगतिर्यमगधेः, तस्याद्वैरज्जुप्रमा-
णाभ्योनधिसंस्थितत्वात्, कालासंख्येयकलयुत्वेन च तदेकदेशोपलब्धेः स्वयंभूरमगतिर्यमगधेः, योजनापेक्षया तु
मयैव्यपि पक्षेण तुल्यमेव क्षेत्रं त्रिविधितकालासंख्येयक्रान्तिरित्यादिति मार्यार्थः ॥६१८॥ एतामेव भजनां व्याचष्टे भाष्यकारः—

‘काले’इत्यादि भावितवदनुसर्चन्वेति ॥६१९॥ एवं तावत् परिस्फुरं न्यायमस्तीकृत्य क्षेत्रवृद्धया कालवृद्धिरनियता कालवृद्धया च क्षेत्र-
वृद्धिरुक्ता ॥ साम्प्रतं द्रव्यक्षेत्रकालमात्रापेक्षया यस्य वृद्धौ यद्वृद्धिर्भवति न भवति वा तदभिधित्सुराह—

काले चउणह बुद्धी कालो भइयण्वु लेत्तबुद्धीए । बुद्धीए दण्वपज्जव भइयण्वा खित्तकालाओ । ६२० । (नि. ३६)

फाले पवणुमाणे सण्वे दण्वादओ पवणुंति । लेत्ते कालो भइओ वणुंति उ दण्वपज्जाया ॥६२१॥

भयणाणं लेत्त-काला परिवणुंतेसु दण्वभावेसु । दण्वे वणुइ भावो भावे दण्वं तु भयणिज्जं ॥६२२॥

‘काले’ इत्यादि । काले-आवलोक्यसंख्येयभागादौ वर्द्धमाने सति ‘चउण्ह वुद्धी’ नियमात् क्षेत्रादीनां वृद्धिरिति प्रतिज्ञा, कुतः ? कालात् स्रक्षमस्रक्षमतरस्रक्षमतमत्वात् क्षेत्रादेः, तथाहि—यदि नाम स्थूरस्य कालस्य वृद्धिस्तत्रनु क्षेत्रस्य सुतरामेव तया भवितव्यं, तदेकसमयवृद्धावितरस्य प्रदेशकोटीकोटीवृद्धेः, ‘नचि अत्थि नचि य होहिति उल्लावो’ इत्यादिन्यायतोऽसद्भाव उच्यते, अत एव वक्ष्यति-‘अङ्गुलसेढीमेत्ते उस्साप्पिणीउ असंखेज्जे’ ति, एवं क्षेत्रवृद्धौ द्रव्यवृद्धिर्दृश्य तस्यार्थशून्यत्वात्, तदुपलब्धौ तदुपलब्धेरित्यर्थः, एवं द्रव्यवृद्धौ पर्यायवृद्धिः, तस्य पर्यायाविनाभूतत्वात्, तद्वदौ च तद्वदौ; तथा ‘कालो भइयव्वो खेत्तवुद्धीए’ ति क्षेत्रवृद्धौ कालो भाज्य इति प्रतिज्ञा, कुतः ? प्रदेशान्तरोक्तविरोधप्रसङ्गात्, यदि हि नियमेन क्षेत्रवृद्धावपि कालवृद्धिर्भवेत् ततोऽसंख्येयस्रक्षस्रक्षिष्यवसर्पिणीष्यतिक्रान्तास्वेकमङ्गुलमात्रं लभ्यत इतिकृत्वा, यदुक्तं ‘हत्थंमि पुहुत्तौ’ ति तद्व्याहन्यते, एवं वक्तव्यं स्यात् ‘हत्थंमि असंखिज्जाओ उस्साप्पिणिओ हवन्ति नायव्वा’ । ‘तथा वुद्धी य दव्वपज्जव’ चीत्यादि, द्रव्यपर्याययोर्वृद्धौ सत्यां क्षेत्रकालौ भाज्योवेव, यतः प्रागुपलब्ध एव क्षेत्रमात्रादावनुसमं तथा तथा क्षयोपशमाविर्भावतोऽपूर्वपूर्ववृद्धयणुकादिष्वक्षमपरिणामविशिष्टं पुद्गलास्तिकायं पश्यति, अतो द्रव्यवृद्धाविमौ भाज्यौ, न तु पर्याया भाज्याः, अपि तु पर्यायवृद्धौ द्रव्यं भाज्यं, कदाचिद्वर्द्धते, द्रव्यवृद्धौ पर्यायवृद्धेरुपवत्त्वात्, कदाचिन्न वर्द्धते, एकस्मिन्नेवाणौ तत्प्रभृतरोपलब्धेरिति गाथार्थः ॥६२०॥ ‘काले’ इत्यादि ‘भयणाए’ इत्यादि भाव्यगाथाद्वयं गताथं ॥६२१-६२२॥ उत्तरगाथासम्बन्धनार्थं प्रश्नयति—

अण्णोऽण्णनिवद्दाणं जहण्णयाईण खित्तकालाणं । समयप्पणसमाणं किं तुल्लं होल्ल हीणहिंयं ? ॥६२३॥
सुहुमो य होइ कालो तत्तो सुहुमयरं हवइ खेत्तं । अंगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणिओ असंखेज्जा ॥२४॥ (नि. ३७)

लेखं बहुयमंगुलसेढीमिच्छे पणसपरिमाणं । जमसंखेजोसप्पिसमयसमं थोवओ कालो ॥६२५॥
 कालो वित्तं दब्बं भावो य जहुत्तरं सुहुमभेया । थोवासंखणतासंखा य जमोहिविसयम्मि ॥६२६॥
 सव्वमसंखेज्जगुणं कालाओ खेतमोहिविसयम्मि । अवरोप्परसंवद्धं समयपणसप्पमाणेणं ॥६२७॥
 खेतपणसेद्धितो दब्बमणंतगुणियं पणसेद्धिं । दब्बेद्धितो भावो संखगुणोऽसंखगुणिओ चा ॥६२८॥
 मणियं खेतपमाणं तम्ममाणमियं भणामि दब्बमओ । तं केरिसमारंमे परिणिट्ठाने विमज्जे वा ? ॥६२९॥
 ‘अण्णोण्णे’त्यादि ‘अन्योऽन्यं’ मिथः निचदयोरेतावत्क्षेत्रोपलम्भे इत्येवमादिनियमितयोजन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नयोः
 क्षेत्रकालयोस्त्वधिविषययोरिति गम्यते, किं ? समयमानं प्रदेशमानं च किं तुल्यं स्यादधिकं चाशब्दाद्वीनमिति ? उच्यते, सर्वत्र म-
 तियोगिनः सत्त्वावलिकासंख्येयभागादेः कालादसंख्येयगुणं क्षेत्रं ॥६२३॥ यत आह—‘सुहुमो य’इत्यादि । सूक्ष्म एव भवति
 कालः, उत्पलपद्मव्यतिरेकोदाहरणसिद्धत्वात्, ततोऽपि सूक्ष्मतरं क्षेत्रं भवति, यतोऽङ्गुलभेणिमात्रे क्षेत्रे प्रतिप्रदेशं समये न्हिय-
 माणे सत्यवसर्पिण्योऽसंख्येयाः समतिगच्छन्तीत्यतः स्तोकः कालः स्थूत्वादिति गाथार्थः ॥६२४॥ ‘खित्त’मित्यादि भाष्यगाथा
 गतायां ॥६२५॥ विशेषाभिधानार्थमाह, अत्र च—‘कालो’ इत्यादि । कालादयो यथोत्तरं सूक्ष्माः, कुतः ? इत्याह—यतः—‘स्तोकाः’
 अल्पाः, किं सामान्येनैव ? नेत्याह—स्तोका एते अवधिविषय एव, तस्मात् न सामान्येनेति गाथार्थः ॥६२६॥ तथा—‘सव्व’मि-
 त्यादि ओधिविसयं सेत्तं अंगुलासंखेज्जभागादि कालो—आवलियअसंखेज्जभागादिलव्वणओ असंखेज्जगुणं, किंचिशिष्टं यदित्याह
 परस्परतम्यद्धं जं अंगुलावलिकपोरसंख्येयादि, केनेत्यत आह—समयमानेन प्रदेशमानेन वेति गाथार्थः ॥६२७॥ एवम्—‘खित्त’मि-

त्यादि, क्षेत्रन्देशेभ्योऽङ्गुलासंख्येयभागादिभ्यः द्रव्यमनन्तगुणं, कैरित्याह-प्रदेशैरणुधित्यर्थः, तथा द्रव्येभ्यो भावः संख्येय-
गुणः 'दो पञ्चवे दुगुणिये'तिवचनात्, असंख्येयगुणो वा एकैकस्मादिति गाथार्थः ॥६२८॥ निगमयन्नाह-'भणिय'मित्यादि, उक्तं
च त्रेधा क्षेत्रयरिमाणमयेः, दारं, उत्तरद्वारसम्बन्धनार्थमाह-अत ऊर्ध्वं 'भणाभि' वच्मि, किंविशिष्टं ? 'तन्मानमिति' जघ-
न्याद्यत्रधिद्वेयप्रमाणमितं, किमिति ?-अवधिविषयद्रव्यावधित्वादेतन्निरूपणायाः, अन्यथा नानेनार्थः स्यात्, अत एतदारम्भकद्रव्य-
स्वरूपनिगासुः प्रश्नयति-'तद्' द्रव्यमवधिज्ञानगोचरमङ्गुलासंख्येयभागाद्यगादि च 'कीदृशं' कीदृक्स्वरूपं 'आरम्भे' प्रस्थाने ? , तथा
'परिनिष्ठाने' श्रेयो, विमल्ये चेति गाथार्थः ॥६२९॥ आचार्ये उत्तरमाह-

तेयाभासादब्बाण अतरा एत्थ लभइ पटुवओ । गुरुलहु अगुरुयलहुयं तंपि य तेणेव निट्टाइ ॥६३०॥ नि. ३८

पटुवओ नामावधिनाणस्सारंभओ तयाईए । उभयाजोगं पेच्छइ तेयाभासंतरे दब्बं ॥६३१॥

गुरुलहु तेयासन्नं भासासन्नमगुं च पासेब्बा । आरंभे जं दिट्ठं ददूणं पडइ तं वेव ॥६३२॥

तेयाभासाजोगं किमजोगं वा तयंतराले जं । ओरालियाइतणुवग्गणा कमेणं तयं सज्जं ॥६३३॥

ओरालविउब्बाहारतेयभासाणपाणमणकम्मे । अह दब्बवग्गणाणं कमो विवज्जासओ खेत्ते ॥६३४॥ नि. ३९.
कुइयण्णगोविसेसोवलक्खणोवम्मओ विणेयाणं । दब्बाइवग्गणाहिं पोग्गलकायं पयंसंति ॥६३५॥
एगा परमाणूणं एगुत्तरवट्ठिया तओ कमसो । संखेज्जपएसणं संखेज्जा वग्गणा होंति ॥६३६॥

तत्तो संखाईआ संखाइयप्पएसमाणं । तत्तो पुणो अणंताणंतपएसणा गंतूणं ॥६३७॥
 ओरालियस्स गहणप्पाओग्गा वग्गणा अणंताओ । अगहणप्पाओग्गा तस्सेव तओ अणंताओ ॥६३८॥
 एधमजोग्गा जोग्गा पुणो अजोग्गा य वग्गणाऽणंता । वेउड्वियाइयाणं नेयं तिविगप्पमिक्केक्कं ॥६३९॥
 एक्केक्कस्साईए पळंतम्मि य हवंतिऽजोग्गाइं । उभयाजोग्गाइं जओ तेयाभासंतरे पढइ ॥६४०॥
 कम्ममेवहिं धुवेयरसुण्णेयरवग्गणा अणंताओ । चउधुवणंतरतणुवग्गणा य मीसो तहाऽचित्तो ॥६४१॥ (नि.४०)
 निचं हंति धुवाओ इयरा लोए न हंतिवि कयाई । एकोत्तरवुड्डीए कयाइ सुणंंतराओऽचि ॥६४२॥
 जाओ हवंति ताओ सुणंंतरवग्गणस्ति भणंति । निययं निरंतराओ हंति असुणंंतराउत्ति ॥६४३॥
 धुवणंतराइं चत्तारि जं धुवाइं अणंतराइं च । भेयपरिणामओ जा सरिरजोग्गत्तणाभिमुहा ॥६४४॥
 खंधदुग्गदेहजोग्गत्तेण वा देहवग्गणाउत्ति । सुहुमो दरगवचायरपरिणामो मीसयक्खंधो ॥६४५॥
 जइणसमुग्गायगईए चउहिं समएहिं पूरणं कुणइ । लोगस्स तेहिं चैव य संहरणं तस्स पडिलोमं ॥६४६॥
 जइणसमुग्गायसच्चित्तकम्मपोग्गलमयं महाखंधं । पइ तस्समाणुभावो होइ अचित्तो महक्खंधो ॥६४७॥
 सउवुक्कोसपएसो एसो केइं न चायमेगंतो । उवकोसपएसो जमवगाहट्ठिओ चउट्ठाणो ॥६४८॥
 अट्ठप्फासो य जओ भणिओ, एसो य जं चउप्फासो । अण्णेऽचि तओ पोग्गलमेया संतिस्ति सदेयं ॥६४९॥
 एगपएसोगाढाण वग्गणेगा पएसवुड्डीए । संखेजोगाढाणं संखेज्जा वग्गणा तत्तो ॥६५०॥

तत्तो संवर्द्धया संवर्द्धयप्पएसमाणानं । गंतुमसंखेज्जाओ जोग्गाओ कम्मुणो भणिया ॥६५१॥
तत्तो संवर्द्धया तस्सेव पुणो हवन्ति जोग्गाओ । माणसदब्बाईणवि एवं तिविगप्पमेक्केक्कं ॥६५२॥
गंगा समयडिदं संखेज्जा संखसमयठिइयाणं । होति असंखेज्जाओ तओ असंखेज्जसमयाणं ॥६५३॥
गंगा एगगुणाणं एगुत्तरगुडिया तओ कमसो । संखेज्जगुणाण तओ संखेज्जा वगगणा होति ॥६५४॥
संवर्द्धयगुणाणं संवर्द्धया य वगगणा तत्तो । होति अणंतगुणाणं दब्बाणं वगगणाडणंता ॥६५५॥
वण्णरत्तगयफासाण होति वीसं संमासभेएणं । गुरुलहुअगुरुलहुणं बायरसुहुमाण दो वग्गा ॥६५६॥
भणियं तेयमासाविमज्झदब्बावगाहपरिमाणं । ओहिन्नाणारंभो परिणिट्ठाणं च तं जेसुं ॥६५७॥
गुरुलहुवन्नारद्धो गुरुलहुदब्बाइं पिच्छिळं पच्छा । इयराइं कोइ पेच्छइ विसुज्झमाणो कमेणेव ॥६५८॥
अगुरुलहुसमारद्धो उट्ठं वट्ठइ कमेण सो नाहो । वट्ठतो चिय कोई पेच्छइ इयराइं सयराहं ॥६५९॥
'तेया'इत्यादि । तेजसं च भाषा च तेजसभाषे तयोर्द्रव्याणि२ तेषां तेजसभाषाद्रव्याणामन्तरात्-अन्तरे 'अर्धाद्विभक्तिपरिणतिः'
अथवा सप्तम्येव पाठः, 'एतय'इति अत्रान्यदेव तदयोग्यं द्रव्यं 'लभते' पश्यति, कः ? इत्याह 'पट्टवओ'इति अवधिज्ञानप्रारम्भकः-
अवधिज्ञानप्रतिपत्ता, किंविशिष्टं तदित्याह-'गुरुलहु अगुरुलहुय'इति, अस्यार्थः-गुरुं च लघु च गुरुलघु न गुरुलघु अगुरुलहु, एत-
द्रुक्तं भवति-गुरुलघुपर्यायोपेतं वा अगुरुलघ्विति, इह च तेजसद्रव्यासन् गुरुलघु भाषाद्रव्यासन्नगुरुलघ्विति, तदपि चावधिज्ञानं-
तदारण्योदयात् अस्य मतेनैव द्रव्येणोपलब्ध्येन सत्ता निष्ठां याति-प्रतिपत्ति, अपिच्छेदेन ह्यापयति-प्रतिपत्तिन्ययं न्यायो, न

त्वयइयमिदं प्रतिपत्तयेव, चशब्दस्यास्यैवकारार्थत्वेनावधारणार्थत्वात्, एतदेवैवं निष्ठां याति, न शेषज्ञानानीति गार्थाः 'पट्टयओ' इत्यादि गतार्थम् ॥६३०-६१-६२॥ अमुमर्थं श्रुत्वा शिष्यः प्रश्नयति—'तेषामासा' इत्यादि । तैजसभाषणोपयोग्यं-अनुकूलं द्रव्यं तत् 'किं' कतमदिति कथय भगवन् !, तयोर्वाऽन्तराले यदयोग्यं कतिप्रदेशं वा तदिति, अत्रोच्यते, 'ओरालियाइ' ति परमाण्वौदारिक-वैक्रियादितनुवर्गणाक्रमेण साध्यमिदानीं भवतः अन्यथा तत्प्रतिपत्त्यसम्भवाद्, अत उक्तं भगवता—'ओराले' त्यादि । द्रव्यवर्गणाक्रमः, क्षेत्रतस्तद्वयमेव विपर्यासो भवति, सांन्यासिकं चैतत्पदमिति समुदायार्थः ॥६३३-३४॥ आह—किमेता वर्गणाः प्ररूप्यन्ते ? उच्यते, शिष्यासम्मोहार्थं, तथा चोदाहरणम्—'कुन्ती' त्यादि । इह भरतक्षेत्रे मगधाजनपदे ग्रभूतगोमण्डलस्वामी कुचिकर्णो नाम धनपतिरभवत्, स च तासां गवामतिबाहुल्यात् सहस्रादिसंख्यामितानां पृथक्पृथगनुपालनार्थं प्रभूतान् गोपार्थकार, तैजसि च परस्परसम्मिलिताः ताः गोप्वारमीयाः खल्वजानानाः सन्तोऽकलहयत्, तांश्च परस्परतो विवदमानानुपलभ्यासौ तदव्यामोहार्थमधिकरणव्यवच्छिद्ये च शुद्धपञ्चघर्णसंयोगवर्णोपलक्षितानां गवां प्रतिगोपं विभिन्ना वर्गणा व्यवस्थापितवान्, एवं कुचिकर्णसमः शास्ता गोपसन्नेभ्यो विन्नेभ्यो गोवर्गसदृशं पुद्गलास्तिकायं परमाण्वादिवर्गणाक्रमेण व्यवस्थापितवान्, तद्यथा—'एगा' इत्यादि गाथाओ, इयमासां भावना—इह वर्गणासमूहो मेलकः, तत्र 'एगपएसियाणं एगा, एवं जावेक्केक्कपरमाणुवड्डीए संखिज्जपदेसियाणं संखेज्जाओ, तओ एगुत्तरवड्डीए चैव असंखेज्जपदेसियाणं असंखेज्जाओ, एवमेगुत्तरवड्डीए चैव अणंतपएसियाणं अणंताओ, एयाओ सज्जाओऽवि ओरालियस्स अगहणपाओगाओ अइसुहुमचणओ, पुणो जोगाओ तत्तत्परमाणुयोगे वादस्परिणामोपपत्तेः, पुनरयोग्यास्तत्परमाणुमीलने ससम्भवेनायोग्यत्वात्, इतोऽपि चायोग्यास्तत्परमाणुमीलनेन ससम्भ-

त्वादित्येवमादि यावत्कर्मणं, स्थापना-जाव १० संखेज्जाणं सं १५ अंसं २० अणं २० अणं २५ जाव चतुर्वर्णान्तरवर्गणा,
एताथैवम्-उराडप्रजोग ३ । विडव्य अजोग ३ । आहारअजोग ३ । भासाअजोग ३ । आणुअजोग ३ ।
मणअजोग ३ । कम्मअजोग ३ । धुव० । सुन्न० । पत्त० । सुन्न० । धापर० । सुन्न० । सुद्धम० । सुन्न० । अविस्त ।
धुवादिष्वंक्रयोजनं-धुव । ९१।९२।९३ । अथुव ९४।९५।९६ । (अन्य) ९७।९८।९९ । अन्यांतर १०२-१०३। १०४ । (नायं क्रमः
कर्मग्रन्थलुकरां) मिथं वक्ष्यत्यन्ति च, तत्र 'कर्मोपरी' त्यादेर्भावना-कर्मयोग्या नन्तरद्रव्यवर्गैणैकाधिकसहस्रमतरत्वेनाद्यपरिणाम-
वत्याः रत्नारम्यैकैकोत्तराः स्वस्थानानन्तरमाणूपचिततथामूर्तिस्याभाव्यात् सहस्रसहस्रमतरपरिणामवत्यः सकललोककथापिन्यो
विगृहितानन्तकाजहृत्तयोऽनन्ताः धुवपरिणामोपेतव्यत् पञ्चास्तिकायवन्निस्त्याः-शाधता इति वर्गेणा धुववर्गणाः, अष्टवास्त्वे-
तद्विपरीताः (भाष्याननुयायि पाठान्तरमिदमग्रतः 'एवमेवैव श्रद्धक्रमेण' त्यादेरर्चि, न चेदं भूयसीषु प्रतिषु दृश्यते) ॥ ६३५-४०॥
'कर्मोपरि' मित्यादि । कर्मग्रहणेन चाश्रयणात् कर्मवर्गेणा आश्रीयन्ते, तदुपर्यव्यवहिता एकादिप्रदेशशृङ्खलाऽनन्ता
धुववर्गेणा, धुवत्वं च सदाभावविशेषाव्यभिचासात्, नत्संख्येयकालादुपर्यवस्थानं स्वस्थानां स्वचित्तमविपादितं, तदुपर्येकादिप्रदेशशृ-
ङ्खला अनन्ता एवेतराः अनुवर्गेणा इत्यर्थः, अनुवर्गं चेतासां कदाचित्तसंख्याविवक्षितानन्तकजहृत्तयो न स्मरन्ति वर्गेणाः अनुवर्गे-
त्याश्रयणात्, तदनन्तरमेकादिप्रदेशशृङ्खला अनन्ताः शून्यवर्गेणाः, अत्रेतासां सर्वदा तत्संख्याकस्थानानामन्तरा एकान्तरसंख्याविशेषः
गृह्य एव, अत एव चेतासां आगमे संतरनिरन्तरवर्गेणैति पर्यायशब्दः पठ्यते, तदनन्तरमेकादिप्रदेशशृङ्खला ब्रह्मः, शून्येतरव-
र्गेणानामन्तकाश्रयारः पठ्यन्ते, अत्र चैवं अक्षराणाभिभिमान्यन्तः-शून्याद्येतराश्च शून्येतराः, शून्येतराश्च ता वर्गेणाश्च शून्येतरवर्गे-

णाः, ताश्च कियन्त्यो भवन्ति ? अत आह-अन्तः, अनन्ता अपि शून्येतरत्वाभ्यां समुदिताः सत्योऽनन्ता आहोस्वित्प्रतिव्यक्त्यनन्ताः
किन्नान्यथेत्यत आह-‘चउधुवणंतरतणुवगणा य’ चतस्रश्च ता ध्रुवाश्च चतुर्धुवा, ध्रुवग्रहणेन चात्र शून्यवर्गणा आगमपरिप-
ठिता गृह्यन्ते, यत उक्तम्-“उक्कोसंतानिरंतराओ उवरि एगे रुवे छुटे पढमधुवसुण्णवगणा होइ” ता एव यदैकदेशोच्चारणात्,
अधुवास्तु तद्विपरीताः । एवमनेनैव वृद्धिक्रमेण शून्यानि-व्यवहितान्यन्तराणि यासां ताः शून्यान्तराः, ताश्च लोके कदाचिन्न भवन्त्यपि
विचित्रत्वादित्समागतिवशपुद्गलास्तिकायगतेः । ‘एगुत्तरवट्टीए’ इत्यादि (गाथा) द्वयव्याख्यानं प्रकटार्थम् । ‘चउधुवणं’ति चतुः-
संख्याप्रमितत्वाच्चत्वारि ध्रुवाः नित्यत्वात्, अनन्तराः स्वस्थानेऽनन्तपरमाणुनिर्वृत्ता अपि सत्य एकैकप्रदेशदृष्टत्वात्, तथा भेदा-
भेदपरिणामाभ्यां या औदारिकादिशरीरयोग्यत्वाभिमुखाः । ‘खंधे’ इत्यादि । स्कन्धः मूर्तिद्वयमूर्तियोग्यत्वाभिमुखा वा‘या’ इति द्रव्य-
वर्गणाः । ‘मीत्तो’ति व्याचिख्यासुराह-‘सुहुमो’ति ब्रह्म एवार्थगतवादरपरिणामस्तदभिमुखो मित्र उच्यते । ६४१-६४२-
६४३-६४४-६४५ । अचित्तमहास्कन्धस्त्वेवं भवतीत्याह-‘अईण’ इत्यादि । प्रथमे समये दण्डमित्येवमाद्यष्टसामयिक इति
गाथार्थः ॥६४६॥ आह-महास्कन्धस्यैवं विशेषणमनर्थकं अचित्तत्वाव्यभिचारित्वेन व्यवच्छेद्याभावात्, न, कैवल्यसमुद्घाते सचित्त-
क्रमपुद्गललोकव्यापिमहास्कन्धव्यवच्छेदित्वात् विशेषणस्य, तथाहि-‘जइण’ इत्यादि सुगमा ॥६४७॥ अत्र परमतमाह-‘स-
इलुक्कोसे’ त्यादि । केचन व्याचक्षते-अयमेव सकलस्कन्धेभ्य उत्कृष्टप्रदेशनिर्वृत्तः, ततः किमित्याह-‘न चायमेकान्तो’ न चायं
नियम एव, दुष्प्रतिष्ठितत्वात्, कः प्रत्ययः इत्याह-यस्मादुत्कृष्टप्रदेशिकोऽन्यस्मात् प्रतियोगिनोऽवगाहनास्थितिभ्यां चतुःस्थानो
भवतीति, उक्तं प्रज्ञापनायम्-“उक्कोसणसियाणं मंते ! खंधाणं केवइया पज्जवा पणत्ता ? अपणत्ता ! अपणत्ता, से केणट्टेण

भंते ! एवं युच्यते ? गोयमा ! उक्कोसपदेसिए खंधे उक्कोसपयसियस्त खंधस्त दज्जदुयाए तुल्ले' एकैकद्रव्यत्वात्, पदेसदुयाए तुल्ले, उत्तुष्टपदेसियस्यैव ग्रस्तुतत्वात्, ओगाहणदुयाए चउट्ठाणवडिए अंसखेज्जतिमागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा अंसखेज्जगुण ० वण्णगंधरसफासपज्जवेदिं उट्ठाणवडिए' । तथा चाह—'अट्ठ' इत्यादि । 'अट्ठफासो त जओ भणिओ,' उक्कोसपयोसोत्ति अणुवड्ढे, व्यतिरेकमाह—एप चाचित्तमहास्कन्धः यद्—यस्माच्चतुःस्पष्टः, अन्येन तुल्य इत्यर्थः, तस्मान्न तत्परवचनं साधीयः, ततोऽपि किमित्याह—ततोऽन्येऽपि स्कन्धा एतद्वद्बृहत्तराः सन्तीति अद्वयमित्युक्ता द्रव्यचर्गणाः ६४८—६४९ । साम्प्रत विपर्यसितः क्षेत्र इति व्याचिरयासुराह—'एगपएसो' इत्यादि । एकमदेशाथगाहिस्वभावानामेका वर्गणा, सा चाणुकाद्यनन्दाणुकाऽपि स्यात्, ततः देशद्वया संलयेयावगादानां संलयेया इति माथार्थः ॥६५०॥ 'तत्तो' इत्यादि । ततोऽसंलयेयावगादानामसंलयेया यात्वा कर्मणो प्रजयोग्या भवन्ति ॥६५१॥ 'तत्तो' इत्यादि, ततः असंलयेयास्तस्यायोग्या भवन्ति वादरत्नात्, एवं मवआदिव्वप्यारात् औदारिकादिति क्षेत्रवर्गणाः ॥६५२॥ कालत आह—'एक्का' इत्यादि प्रतीतायव इति कालवर्गणाः ॥६५३॥ भावत आह—'एगा' इत्यादि 'संत्वा' इत्यादि स्पष्टाय ॥६५४—६५५॥ नवरमनन्तगुणान्यपि भावाधाराणि द्रव्याणि भवन्तीति ता अप्यनन्ताः । 'वण्णो'त्यादि ॥ पंच वण्णा दोन्नि गंधा पंच रसा अट्ठ फासा एवं वीसं तथा' गुरुल्लु 'त्ति गुरुल्लुपय्याणां वादराणां 'अगुरुल्लुहणं' ति अगुरुल्लुपय्याणां छरमाणामेतावेव द्वौ वर्गविति ॥६५६॥ प्रकृतं निगमयन्नाह—'भणिय' मित्यादि स्पष्टार्थः, नवरं येषु च द्रव्येषु परिनिष्ठानं तदपि मणितमिति ॥६५७॥ अत्र च 'गुरुल्लु' इत्यादि । 'गुरुल्लुद्रव्यारब्धः' तैजसप्रत्यासन्नारब्धः इत्यप्रकाश्याभिप्रायः, किं करोति आह—गुरुल्लुधूनि द्रव्याणि दृग्भा औदादिकदीनीत्यभिप्रायः, कश्चिच्च क्रमेण विद्युद्रव्यमान इतराणि-

अगुरुलघूनि मायादीनि पश्यति, यस्तु न विद्युद्धयते स तेष्वेव क्रियन्तमपि कालमास्ते पतति चेति गाथायैः ॥६५८॥ तथा 'अगुरुं द्रव्यादि। मायाद्रव्यान् उर्ध्वमेव पश्यते क्रमेण, नाथः, आद्यस्त्येवस्य का वर्तेत्याह-कथिदितराण्यपि पश्यति, वर्धमानः सन् पटुत्वादिनि गाथार्थः ॥६५९॥

गुरुलघुमगुरुलघुं वा तेयाभासंतरेति निदिष्टं । ओरालार्हयाणं किं गुरुलघुमगुरुलघुयं वा ? ॥३६०॥

ओरालियेउविचयआहारगतेय गुरुलघु दब्बा । कम्मगमणभासाई एयाई अगुरुलहुयाई ॥३६१॥ (नि. ४९)

गुरुयं लहुयं उभयं नोभयमिति यावहारियनयस्स । दब्बं लेद्धुं दीवो वाऊ वोमं जहासंबं ॥३६२॥
निच्छयओ सव्वगुं सव्वलहुं वा न विज्जण दब्बं । वायरमिह गुरुलहुयं अगुरुलहुं सेसयं सव्वयं ॥३६३॥
जइ गुरुयं लहुयं वा न सव्वहा दव्वमत्थि तो कीस । उट्टमहोऽवि य गमणं जीचाणं पोग्गलाणं च ? ॥३६४॥
उट्टं लहुकम्माणं भणियं गुरुकम्मणा महो गमणं । जीचा य पोग्गलाविय उट्टाहो गामिणो पायं ॥३६५॥
अन्नच्चिय गुरुलहुया अन्नो दव्वयाण कीरियपरिणामो । अन्नो गइपरिणामो नावस्सं गुरुलहुनिमित्तो ॥३६६॥
परमलहणमणूणं जं गमणमहोऽवि तत्थ को हेऊ ? । उट्टं धुमार्हणं धूलयरणंपि किं कज्जं ? ॥३६७॥
किं न यिमाणार्हणं नाहो गमणं महागुरुणंपि । तणुपरदेहो देवो हववुवइ य किं महासेलं ? ॥३६८॥
अह तस्स कीरियं तं तो नाहो गमणकारणं गुरुया । उट्टगइ कारणं वा लहुया एगंतओ जुत्ता ॥३६९॥
विरियं गुरुलहुयाणं अहट्ठियं गइविवज्जयं कुणइ । तह गइठिइपरिणामो गुरुलहुयाओ विलवेइ ॥३७०॥

भणिओ नित्तद्वाणं सुद्धाणं चिय परोप्परनिवंधो । इह ताणं चिय भण्णइ दब्बेण समं निवंधोऽयं ॥६७॥
पुच्छा-‘गुरुलघु’इत्यादि स्पष्टा ॥६६०॥ उत्तरमाह-‘ओरालिधे’ स्यादि स्पष्टैव ॥६६१॥ नवरमादिशब्दात्प्राणापानः
परिगृह्यते, अत्र च नयविचारप्रस्तावः, तौ च व्यवहारनिश्चयो, व्यवहारस्त आह-‘गुरुय’मित्यादि व्यवहारनयस्य गुर्विति लेब्धादि
यथासंख्यम् ॥६६२॥ निश्चयस्त आह-‘निच्छयओ’ इत्यादि, पुष्पदं कण्ठयम्, किं तददस्तीत्याह-वादरं गुरुलघ्वस्ति लेब्धादि,
नेपं चागुरुलघु द्वाभ्याम् ॥६६३॥ व्यवहारस्य चोद्यं कुर्वन्नाह-‘जई’त्यादि, यदि सर्वगुरु सर्वलघु, वाक्यन्दावुभयं च द्रव्यं नास्ति,
ततः किमिति लीयानामूर्ध्वयोगमनं पुद्गलानां च ?, अयमत्राभिप्रायः-गुरुत्वनिवन्धनमधोयानं लघुत्वनिवन्धनं चोर्ध्वयानं
गुरुलघुनिवन्धनं तिरश्चीनं अगुरुलघुनिवन्धनं च विमानावस्थानमिति ॥६६४॥ तथाहि-‘उहु’मित्यादि, गतार्था, नवरं प्रायो-
प्रवणमादित्यादंस्तिरश्चीनगमनात् विमानानां चावस्थानादाकाशस्य स्वस्ति(स्वस्य)त्वे सति सकलविकल्पातिरिक्तत्वात्, तस्माद्यदयोग-
मनस्वभावं तद् गुरु इतरत् लघु इति द्रव्यचतुष्टयसिद्धिं अथोचि व्यवहारः ॥६६५॥ उच्यते-अन्येव च काचित् गुरुता लघुता अन्यथ
द्रव्याणां देवादीनां वीर्यपरिणामोऽन्यथ गतिपरिणामः, ततः किमित्याह-तावदयं गुरुनिमित्तो लघुनिमित्तो उभयनिमित्तो वा, कः ?-
ऊर्ध्वधोमात्रगमनादियकारः ॥६६६॥ कुतः ?-‘परम’इत्यादि । यद्-यस्मात्परमलघूनामप्यनूनाम्, अपिशब्दस्यात्र प्रयोगात्, ‘गमनं’
प्रापणं ‘अद्यः’ अधस्तात् तत्र ‘को हेतुः’ किं निमित्तं ?, किं कार्यमितियावत्, तयोर्ध्वं धूमादीनामप्राणामपि यद् गमनं तत्र ‘किं
कार्यं ?’ को हेतुरित्यर्थः ॥६६७॥ तथा-‘किं चे’त्यादि । यदि च गुरुत्वमधोगमनस्य हेतुः स्यात् ततः किमिति च विमानादीनां
महागुरुणामपि नाप्योगमनम् ?, एतदुक्तं भवति-लघोरप्यधोगतिपरिणामादधोगमनं, गुरोरप्यूर्ध्वगतिपरिणामादूर्ध्वगमनं, स्थितिवरिणा-

मधिशेषाच्च विमानाद्यवस्थानं, तथा-तनुतरदेहो देव उत्क्षिपति किं महाशैलं यदि गुलत्वमधोगतिकारणं स्यात्?, ननु महीयसा मही-
ध्रेणास्याक्रमणं न्याय्यमिति गाथार्थः ॥६६८॥ 'अहे'त्यादि । अथ मन्यसे तस्य-लघोर्देवस्य 'तव'महन्महीध्रोद्वरणं वीर्यं'तो'
इत्यादि पादत्रयं-पठित्वा, अपि तु वीर्यमपि, तथाहि-वीर्यात् गुर्वप्यूर्ध्वं याति तत्स्वामान्याच्छैलयत्, लघ्वपि चाधस्तात् तत्स्वामान्या-
त्तरताडितचाप्यवद्, तस्मादुक्तम् ॥६६९॥ 'विरिय'मित्यादि दृष्टान्तोपसंहारः स्पष्टः, तथाहि-एवं गतिस्थितिपरिणामो गुललघु-
ते अतिक्रामति तस्मात् युद्धमयादरमेदात् द्विविधमेव द्रव्यमवधि निधयेनेति 'गुललघु अगुललघुयं' चे'ति स्थापितमिति गाथार्थः
॥६७०॥ साम्प्रतमुत्तरगाथासम्बन्धनार्थमाह-'अणिओ'इत्यादि ॥ उक्तः क्षेत्रकालयोः शुद्धयोरेव परस्परनिबन्धः 'अङ्गुलिमावलि-
याणं' इत्यादिना, इह तयोरेवायं द्रव्येण सहोच्यत इति गाथार्थः ॥६७१॥ तत्र-

संखेज्ज मणोदव्वे भागो लोगपलियरस वोद्धव्वो । संखिज्ज कम्मदव्वे लोए थोज्जणयं पलियं ॥६७२॥ (नि. ४२)

लोगपलियाण भागं संखइमं मुणइ जो मणोदव्वं । संखेज्जे पुण भाए पासइ जो कम्मुणो जोगं ॥६७३॥

सयलं लोयं पासं पासइ पल्लोवमं स देसुणं । सुद्धाण किमत्थाणे गहणमिहं खेत्तकालाणं ? ॥६७४॥

कम्मइव्वमईओ पेच्छइ दुगमित्थियंति जं भणियं । उवरिंप्पि तओ कम्मसो साहिज्जा तयणुमानेणं ॥६७५॥

तेयाकम्मसरीरे तेयादव्वे य भासदव्वे थ । वोद्धव्वमसंखेज्जा दीवसमुद्दा य कालोय ॥६७६॥ (नि. ४३)

पयाइं जओ कम्मयदव्वेहिं तोजतिथूलयरयाइं । तेयाइयाइं तम्हा थोवयरा खेत्तकालज्जथ ॥६७७॥

जस्रो कम्मदब्बेहिंतो धूलाणि 'तम्ह'ति तस्मात् 'ये'त्यत्र धीवं खेत्तं असंखेज्जदीवसमुहा कालोऽपि पल्योपमअसंखभागो' अत-
आइ- 'धोयतरा सेत्तफाला' इति, कर्मद्रव्यविषये त्वधौ अनन्तरातीतमूलगाथायां लोकपाल्योपमयोः पृथक् पृथक् संख्येया भागा उक्ताः
'मंनेज्जकम्मदब्बे'ति यचनादिति गाथायः ॥६७॥ ननु च जघन्यावधिप्रमेयमभिदधता गुरुलघ्वगुल्लपु वा पश्यति, न सर्व-
मेधेयुक्ताम्, एवमदुलासंख्यादिविमध्यभावधेरपि नियत एव विषयस्तत्रस्थानां केषांचिदेव दर्शनादित्युक्तं, तत्किमुल्लुप्यधेरभ्येताव-
न्मात्रमेव सामर्थ्यमुत्पत्त्यद् ? अत्रोच्यते--

एगपएसोगाढं परमोही लहइ कम्मगसरीरं । लहइ य अगुरुयलहुयं तेयसरीरे भवपुहुत्तं ॥६७८॥ (नि. ४४)

एगपएसोगाढं पेच्छइ य कम्मयतणुं पि । अगुरुलहुपव्वाणि य चसइओ गुरुलहइंति ॥६७९॥

एगपएसोगाढं पेच्छइ य कम्मयतणुं पि । जेगेसु चहुतरणु सरिख न उ पासए सव्वे ॥६८०॥

तेयसरीरं पासं पासइ सो भवपुहुत्तमेगभवे । जेगेसु चहुतरणु सरिख न उ पासए सव्वे ॥६८१॥

एगपएसोगाढं भणिए किं कम्मयं पुणो भणियं ? । एगपएसोगाढे विट्ठे का कम्मप चित्ता ? ॥६८२॥

अगुरुलहुगहणं पि य एगपएसोगाढो सिद्धं । सव्वं वा सिद्धमिजो ख्वगयं लहइ सव्वंति ॥६८३॥

एगोगाढं भणिणं संसओ संसण जहाऽऽरंने । सण्हयरं पिच्छंतो पूलयरं न मुणइ घडाइं ॥६८४॥

जइ चा मणोविओ नत्थि दंसणं सेत्तएत्थिलेवि । एगोगाढे गहिंए तह सेसे संसओ होज्जा ॥६८५॥

इय नाणवित्तयवइचित्तसंभवे संतयावणोयत्थं । भणिण्डेवोगाढे केइ विसेसे पयंसंति ॥६८६॥

एगोगाढंगहणेणुगादओ कम्मयंति जा सव्वं । तदुवरि अगुरुलहइं चसइओ गुरुलहइं पि ॥६८६॥

‘संखेज्ज’ इत्यादि ‘मणोदब्धे’ति मनोद्रव्यविषयेऽवधौ प्रादुर्भूते सति ‘लोगस्त पालिजोवमस्त य संखेज्जभागो वोदब्धो’ प्रमे-
यत्वेनेति गम्यते, एतदुक्तं भवति-यनोद्रव्याणि साक्षात्कुर्वन् लोकस्य संख्येयमाणं पश्यति, पश्योपमस्य च, तद्यथा हस्तशतान्ता-
वृत्तं पश्यन् हस्तशतमिति वक्तुलोपाधिनाकाष्ठपरिच्छिन्निरिति भावनीयम्, तथा ‘कम्मवन्व’सि कर्मणशरीरमायोग्यावद्धद्रव्य-
विषये चावधौ ‘संखेज्ज’ति संख्येया भागा लोकपक्षयोपपत्तौः पृथक् पृथक् बोद्धव्याः । तथा ‘लोप’ति चतुर्दशरज्ज्यात्मकक्षेत्रलो-
कविषये त्ववधौ कालतः स्तोकान्पूर्व-देशेन पश्योपमं प्रमेयत्वेन गम्यत एव, ननु च बोटाखण्डस्य विस्तृतो घोटः, तथाहि-द्रव्यो-
पनिबन्धाधिकारे किमनयोरेव केवलयोरेवमुच्यत इति ? उच्यते-कर्मद्रव्यमतिक्रम्येतावन्तौ क्षेत्रकालौ पश्यतीति ज्ञापनार्थम्, एतद्वृद्धौ
च द्रव्यवृद्धेरित्यत एव च कर्मणद्रव्योपर्यपि पृथवर्गणादिद्रव्यपरिणामं पश्यतः क्षेत्रकालवृद्ध्या पश्योपमभरणादिना प्रकारेण परमा-
वधिभग्नचोऽनुमेय इति गार्थार्थः ॥६७२॥ ‘लोग’इत्यादि ‘सयल’मित्यादि ‘कस्मे’त्यादि गतावधौ नष्टं ‘दुग्गमेत्ति यं’ति
‘होगं धोयूरुगं च पल्लि’ति यदुक्तं चरमावधये तत्रापि द्रव्योपनिबन्धः सामर्थ्यमापित इति वाक्यशेषः, यतश्च ततः-‘उयत्तिपी’-
र्यादि ॥६७३-६७४-६७५॥ एवम्-‘तेया’इत्यादि । तेजोविकारस्मैजसं कर्मविकारः कर्मणं शरीरशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, त-
तश्च तैजसवृद्धशरीरविषये चावधौ तथा तैजसवृद्धद्रव्यविषये भावाद्व्यविषये च सत्यवधौ द्रव्यतः क्षेत्रतः, क्षेत्र-
किमित्यत आह-‘असंखेज्जा दीवसमुदा वोदब्ध्या’ प्रमेयत्वेन ‘कालो य’ति कालाद्यासंख्येयो बोद्धव्याः, स च पश्योपमासंख्येय-
भाग इति नियमः, अत्र च पदचतुष्टयेऽप्यविशेषेणासंख्येयत्वेऽभिहितेऽप्यर्थादिदं लघुवृद्धचतुर्त्तरं नूतनं च यावन्नीयम्, एवं क्रमेण
यद्भावादिसंभावत्वाद् यद्वादवदस्य स्रक्ष्मन्त्वात् पदतन्तुवदिति गार्थार्थः ॥६७६॥ ‘पत्ताइ’मित्यादि । एतावन्तैर्यातिपादं चत्वारि वस्तुनि

जओ कम्मदब्बेहिहो धूलाणि 'तम्ह'ति तस्माद् 'तथे'त्यत्र थोवं खेत्तं असंखेज्जदीवसमुदा कालोऽपि पत्त्योपमअसंखभागो' अत-
आइ-'थोवतरा सेत्तकाला' इति, कर्मद्रव्यविषये त्वधौ अनन्तरातीतमूलगाधायां लोकपत्त्योपमयोः पृथक् पृथक् संख्येया भागा उक्ताः
'संखेज्जकम्मदब्बे'ति वचनादिति गाथार्थः ॥६७॥ ननु च जघन्यावधिप्रमेयमभिदधता गुरुलघ्वगुरुलघु वा पश्यति, न सर्व-
मेवयुक्तम्, एवमधुलासंख्यादिविमध्यमावधेरपि निपत्त एव विषयस्तत्रस्थानां केषांचिदेव दर्शनादित्युक्तं, तत्किमुक्तप्रावधेरप्येताव-
न्मात्रमेव सामर्थ्यमुतान्यद् ?, अत्रोच्यते—

एगपएसोगाढं परमोही लहइ कम्मगसरीरं । लहइ य अगुरुयलहुयं तेयसरीरे भवपुहुत्तं ॥६७८॥ (नि. ४४)

एगपएसोगाढं पेच्छइ पेच्छइ य कम्मयत्तणुं पि । अगुरुलहुदब्बाणि य चसइओ गुरुलहइति ॥६७९॥

तेयसरीरं पासं पासइ सो भवपुहुत्तमेगभवे । नेगेसु बहुतरए सरिज्ज न उ पासए सन्वे ॥६८०॥

एगपएसोगाढे भणिण किं कम्मयं पुणो भणियं ? । एगपएसोगाढे दिट्ठे का कम्मए चित्ता ? ॥६८१॥

अगुरुलहुगहणं पि य एगपएसोगाढो सिद्धं । सन्नं वा सिद्धिमिओ रूवगयं लहइ सन्नंति ॥६८२॥

एगोगाढे भणिण संसओ सेसए जहाऽऽरंभे । सण्हयरं पिच्छंतो थूलयरं न मुणइ घडाइ ॥६८३॥

जह वा मणोविओ नरिध दंसणं सेसएऽतियूलेवि । एगोगाढे गहिए तह सेसे संसओ होज्जा ॥६८४॥

इय नाणविसयवइचित्तसंभवे संसयावणोयत्थं । भणिण्डवेगोगाढे केइ चिसेसे पयंसंति ॥६८५॥

एगोगाढगहणेऽणुगादओ कम्मयंति जा सन्नं । तदुवरि अगुरुलहइं चसइओ गुरुलहइं पि ॥६८६॥

गाथार्थः ॥६८०॥ आह्वयमपि—‘एग’इत्यादि ॥ प्रथमेनैवावयवेनैकप्रदेशावगाढे उक्ते किमिति भूयः कर्मणग्रहणं ?, तथाहि—
एकप्रदेशावगाढत्वेन सूक्ष्मे दृष्टे ‘कर्मणे’असंख्येयप्रदेशावगाढित्वेन परिस्थूरे का ‘चिन्ता’ कथेति गाथार्थः ॥६८१॥ अपि च—‘अगु-
रु’इत्यादि ॥ अगुरुलघुग्रहणमपि तृतीयपादोक्तं प्रथमपादोक्तेन चरितार्थत्वाच्च कर्तव्यं, चशब्दार्थं चाशङ्क्याह—सर्वं चैतत्सिद्धं लब्धं,
अतोऽन्यस्माद्ब्रूनाद्ब्रूयति—‘रूपगतं’ सूत्रजातं ‘लभते’ पश्यति ‘सर्व’कृत्स्नं, परमावधिरिति गम्यते इति, तस्मात् एकप्रदेशावगाढमात्र-
कमेवास्तु, मा वा भूदिति गाथार्थः ॥६८२॥ अग्नौच्यते—‘एगो’इत्यादि, एकप्रदेशोगाढेऽपि सुहुमे भणिते सेसते असंखेज्जपएसोगाढे
संसजो होह, दृष्टान्तमाह—‘यथा’ येन प्रकारेण ‘आरम्भे प्रारम्भे’ श्लक्ष्णतद्व्यं पश्यन्नपि तेजोभाषान्तर इति गम्यते, स्थूरतरात्र
मनुते घटादीन्, तेपामयोग्यत्वादिति कस्मान्न कर्मणे चिन्तेति गाथार्थः ॥६८३॥ द्वितीयमाह—‘जह वे’त्यादि। यथा वा मनःपर्याय-
ज्ञानिनो नास्ति, ‘दर्शनं’ साक्षादुपलम्भनं ‘शेषके’ मनस्त्वपरिणतद्रव्यव्यतिरिक्ते बाधे मन्ये मन्दरमकराकारौ अतिस्थूरेऽपि ततः
शेषे संशयो मा भूदतो द्वितीयावयवस्याप्यभिधानमिति गाथार्थः ॥६८४॥ ‘इय’इत्यादि, एवमवधेर्विषयवैचित्र्यसम्भवे सति भणितेऽ-
प्याघेज्जयवे संशयापोहारार्थं द्वितीयादिपदोपन्यासेन काश्चिद्विशेषान् प्रदर्शयन्ति भद्रबाहुस्वामिमिश्राः, इति गाथार्थः ॥६८५॥ एवमिदं
परिहृत्य प्रकारान्तरमाह—‘एगो’इत्यादि। अथैकप्रदेशावगाढग्रहणेन सर्वमणुकादि गृह्यते आकाशमणात्, ततश्च ‘एगपएसोगाढं परमोद्दी-
लभद् जाव कम्मगसरीरं’ति स्यात्, ‘तदुपरि’ कर्मोपरि अगुरुलघु—‘धुवादि लभते, ‘कम्मोच्चरिं धुवेयर’ इति वचनात्, चशब्दात् गुरुल-
घूनप्यौदारिकादीनि लभते, ‘एवं वे’त्यादि एवं वा सर्वाणि गृहीतानि लभते, वक्ष्यमाणं तर्हि पुनरुक्तमित्यत आह—तेपामेवाखिलानां
परमाण्वादिवर्गणानां नियमार्थं वक्ष्यति—‘सर्वे रूपगत’मिति चैतान्नदेव, अतः परं न तद्विषयोऽस्तीति गाथार्थः ॥६८६-८७॥ एवं ताव-

त्परमानधि द्रव्यतोऽभियायुना क्षेत्रकालाभ्यामाह—

परमोहि असंखेज्जा लोगमित्ता समा असंखिज्जा । रूवगयं लहइ सव्वं खेतोवमियं अगणिजीवा ॥ नि. ४५ ।

रित्तमसंखेज्जाइं लोगसमाइं समाणकालं च । दव्वं सव्वं रूवं पासइ तेसिं च पज्जाए ॥ ६८९ ॥

खेतोवमाणमुत्तं जमगणिजीवेहिं किं पुणो भणियं ? । तं चिय संखाइयाइं लोगमित्ताइं निहिंइ ॥ ६९० ॥

अहया दव्वं भणियं इह रूवगयंति खेतकालदुगं । रूवाणुगयं पेच्छइ नय तं चिय तं जओऽमुत्तं ॥ ६९१ ॥

परमोहीनाणविओ केवलमंतोमुहुत्तमित्तेण । मणुयक्खवओवसमिओ भणिओ तिरियाण वोच्छामि ॥ ६९२ ॥

‘परमोही’ त्यादि । ‘परमोही असंखेज्जाइं अलोए लोगप्पमाणाइं खंडाइं खेतओ लहइ’ समास्तु—उत्संखिण्यवसंखिणीरसंखेयाः पश्यति, द्रव्यतः सर्वं रूपगतं, भावतस्तु वक्ष्यमाणान् पर्यायानिति, अथ यदिदमुक्तं—‘असंखेज्जा लोयमेत्त’त्ति, अस्य नियमार्थमाह—उपमानमुपमितमिति भावे निष्ठाप्रत्ययः क्षेत्रस्योपमितं क्षेत्रोपमितम्, एतदुक्तं भवति—उत्कृष्टावधिक्षेत्रोपमानमग्निजीवा इति प्रागुक्ता एवेति मूलगाथार्थः ॥६८८॥ अथ साक्षेपरिहार विस्तरार्थमाह ‘भाज्यकारः—‘खेत्त’ मित्यादि उक्तार्थः ॥६८९॥ अथ मूलगाथा-पदार्थस्याग्ररतुतत्वमनुध्यमान आह—‘खेतोवमाण’मित्यादि ॥ जमगणिजीवेहिं खेतोवमाणं तमुक्तं, क्व ?—अनन्तरगाथायां ‘एग-प्पसोगाढ’ मित्यस्यामाध्यैन न्यायेन, अतः किं पुनरभिहितमधिकृतगाथापश्चादर्थ इति भावनीयं, ततश्चाद्यमेवाद्वैतमस्तु, तत्र, प्रतिविहितत्वात् । अथ भाष्यं परिहारमाह—तं चिय—अगणिजीवखेतोवमाणं संखादीयाइं अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं निहिंइ निर्युक्तिरुवा पश्चादर्थं नुतेति गाथार्थः । ६९० । परिहारान्तरमाह—‘अहवे’त्यादि ॥ अथवा ‘एगप्पसोगाढ’ मित्यनया गाथया

पौत्रपौत्र्येण द्रव्यमेव परमावधेमणितं, निगमनमप्येतदेवेति भावनीयं, ततः किमित्यत आह-‘इह’चि इहास्यामधिकृतगायायां
‘स्विन्नकालदुर्ग’ति ‘परमोद्दी’ अस्तेजसा लोयमेवा सप्ता अस्तेजसा इत्येतत्, स्ववर्गयति लहइ मर्जयति मूलगायावयवः, कोऽस्यायं
इत्यतः ग्राह-रूपानुगतं-रूपोपाधि पश्यति ‘रेतकालदुर्ग’ति प्रक्रमः, विपक्षपतिषेधमाह-ननु तदेव द्रव्यं पश्यति, तस्यामूर्तत्वात्
मूर्तिप्रियत्वाद्याचार्येति भावनीयमेतदहद्वचनं, मोक्षान्नत्वादिति गायार्थः ॥ ६९१ ॥ अथ च कृतिनोऽन्तर्मुहूर्तेन केवलश्री-
सम्प्राप्तिरित्यत उच्यते-‘परमोद्दी’त्यादि स्मार्थार्थ ॥६९२॥ नवरघुत्तरार्धेनानन्तरग्रन्थाभिसम्बन्ध इति ॥

आहारतेयलंभो उक्कोसेण तिरिक्खजाणीसु । गाउय जहणमोही नरएसु य जोयणुकोसो ॥६९३॥ (नि. ४६)

ओरालिय- वेउळिय-आहारग-तेयगाइं निरएसु । उक्कोसेणं पेळइ जाइं च तदंतरालेसु ॥६९४॥

भणिओ लओवसमिओ भवपयइओ स चरिमपुद्वीण । गाउयमुक्कोसेणं पदमाण जोयणं होइ ॥६९५॥

चत्तारि गाउयाइं अधुट्टाइं तिगाउयं चैव । अट्टाइज्जा दोणि य दिवहुमेगं च नरएसु ॥६९६॥ नि. ४७

अट्टट्टगाउयाइं जहणयं अट्टगाउयंताइं । जं गाउयंति भणियं तं पइ उक्कोसयजहणं ॥६९७॥

सक्कीसाणा पढमं दोच्चं च सणकुमारमाहिंदा । तच्चं च वंभलंतग सुक्कसहस्सारय चउत्थि ॥६९८॥ (नि. ४८)

आणयपाणयकप्पे देवा पासंति पंचमिं पुढविं । तं चैव आरणच्चुय ओहिण्णाणेण पासंति ॥६९९॥ (नि. ४९)

छट्ठिं हेट्ठिममज्झिमगेविज्जा सत्तमिं च उवरिल्ला । संभिण्णलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा ॥७००॥ (नि. ५०)

एषसिमसंखिज्जा तिरियं दीवा य सागरा चेव । बहुययरं उवरिमगा उडुं च सकप्पथूभाई ॥७०१॥ नि. ५१
संखेज्ज जोयणा खलु देवाणं अद्धसागरे ऊणे । तेण परमसंखेज्जा जहणणयं पणणीसं तु ॥७०२॥ नि. ५२

वैमाणियवज्जाणं सामणमिणं तहावि उ विसेसो । उडुमहे तिरियम्मि य संठाणवसेण विण्णेओ ॥७०३॥
पणवीसजोयणाइं वसवाससहस्सिया ठिई जेसिं । दुविहोऽवि जोइसाणं संखेज्ज ठिई विसेसेणं ॥ ७०४ ॥
वैमाणियाणमंगुलभागमसंखं जहण्णओ होइ । उवंगाए परंभविओ तवमवजो होइ तो पच्छा ॥ ७०५ ॥
उक्कोसो मणुपसुं मणुस्सतेरिच्छिपसु य जहण्णो । उक्कोस लोगमेत्तो पडिवाइ परं अपडिवाइ (नि. ५३)

‘आहारं’त्यादि ॥ आहारकं च तैजसं च आहारकैवजसो तयोर्लाभः आहारकैवजसलाभः, किमुक्तं भवति ?-औदारिकवैक्रिया-
हारकतेजोद्रव्यपरिच्छेदः, स सूक्ष्मेन-प्रकर्षेण तियग्योनिषु, योनियोनिमतमभेदोपचारात् तिर्यग्योनिकविषयो य इत्यर्थः तस्येति,
मत्स्यादीनां योऽवधिरिति भावना, क्षेत्रकालौ त्वेतदनुसारेणास्य प्रमेयतया द्रष्टव्यौ, उक्तं च-‘महतोऽप्येकदेशः सम्बद्धावधुत्पत्तेर्मत्स्य-
स्ये’ति, उक्ताः धायोपशमिकयः, साम्प्रतं भवप्रत्ययाः प्रकृतय उच्यन्ते, तत्राल्पत्वाभ्रारकाणामाह-‘गाउय’मित्यादि, नरान् काय-
न्तीति नरकाः, ते च नारकाथयाः, आश्रयाथयिणोभेदोपचारात्, तेषु नरकेषु च, एतदुक्तं भवति-नारकाधारो योजविः स जव-
न्यं-स्तोकं गव्यूतमेकं साक्षात्करोति, उत्कृष्टतस्तु योजनम्, इदमधिकं, सामुदायिकत्वादिति गार्थार्थः ॥ ६९३ ॥ ‘ओराल्लिये’-
त्यादि ॥ औदारिकादिशरीरव्याप्ययसुकृष्टतः पश्यति, तदयोग्यानि चेति गार्थार्थः ॥ ६९४ ॥ एवम्-‘मणिओ’ इत्यादि ॥

भवप्रत्ययः सप्तमष्टिव्यां गव्यूतसुत्कृष्टेन, प्रथमायां तु योजनं क्षेत्रतो, द्रव्यकालौ त्वेतदनुसारेणेति गार्थार्थः ॥ ६९५ ॥ साम्प्रतं रत्न-
प्रभादिदुत्कृष्टतरमाह—‘चत्तारि’ इत्यादि ॥ यथासङ्ख्यमुत्कृष्टं सप्तस्वपि ॥ ६९६ ॥ जघन्यमाह—अदुष्टगाउयाइं, (अदुष्टुद्वाइयाइं) जघन्य-
मथगव्यूतान्तानि सप्तस्वपि यथासङ्ख्यं, तथा चाभ्यघादयार्थदयामेन—‘स्यणप्पभापुदविनेरइयाणं भंते ! केवत्तियं खेत्तं ओहिणा
जाणंति पासंति ? गोयमा ! जहन्नेण अदुष्टुद्वाइं गाउयाइं, उक्कोसेणं चत्तारि, एवं जाव चरिमाए जहन्नेण अदुगाउयं, उक्कोसेणं
गाउयं” । ननु च प्राक् सप्तम्यां गव्यूतस्योक्तत्वाद् ‘अदुगाउयंताइं’ति विरुध्यते ? इत्यत आह—‘जं गाउयंति भणियं’ मूल-
गाथायां तद् गव्यूतमुत्कृष्टं योजनं प्रति—अङ्गीकृत्य जघन्यं वर्त्तते, स्वस्थाने तु तदुत्कृष्टमेव, “जहन्नेणं अदुगाउयं उक्कोसेणं गाउयं”—
त्यागमादिति गार्थार्थः ॥ ६९७ ॥ ‘सक्कीसाणे’ त्यादि ॥ ‘आणये’ त्यादि ॥ ‘छट्ठी’ त्यादि ॥ शक्रेथेथानथ शक्रेथानौ तदुप-
लक्षितकल्पद्वयवासिसामानिकदेवा इत्यर्थः, ते प्रथमां पृथिवीं यावद्, अवधिना पश्यन्ति क्षेत्रत इति क्रिया द्वितीयगाथायामिति,
एवमनया भावनया यावच्चतुर्थीम्, एवमानतत्राणतौ आणाव्युतावपि, अवधिनेति स्वरूपकथनं, यदि नाम विशुद्धतरां वित्तिमिस्तरां
च, लोकपुरुषप्रीवानुकारिणो ब्रवेयकाः, ते आधस्त्यमध्यमाः पृष्ठीं पश्यन्ति, उपरितनाः सप्तमीम्, अनुत्तरविमानपञ्चक्रवासिनः
सम्भिन्ना चासौ लोकनाडी चरतां पश्यन्ति, तत्र सम्भिन्ना चतसृष्वपि दिक्षु सपरिकरा कन्याचोलक्रानुकारिणीत्यर्थः, द्रव्यादि तु एत-
दनुसारेण, गाथात्रयार्थः ॥ ६९८-६९९-७०० ॥ ‘एत्तेसि’ मित्यादि । एतेषां शक्रेथानादीनामसंख्येयास्तिर्यक्-तिरथीनाः ‘द्वीपाः’
जम्बूद्वीपादयः ‘सागराः’ लवणादयः क्षेत्रतोऽवधिपरिच्छेद्या इति गम्यते, तथा ‘बहुतरं’ बृहत्तरमुक्तद्वीपोदधिप्रमाणम् उपरिमा एवो-
परिमकाः—सनत्कुमारादयः पश्यन्ति यावद् अनुत्तराः, ऊर्ध्वमाखकल्पस्थूभात् आदि शब्दाद् ध्वजादिपरिग्रह इति गार्थार्थः ॥ ७०१ ॥

तदेवं वैमानिकानामवधिप्रमाणमभिधायापरेषां सामान्येनैवाह-‘संखेज्जे’त्यादि ॥ संख्येयानि योजनानि, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वे सति उभयथा प्रयोगं दर्शयिष्यामः, देवानां-क्रीडावद्भाग्निविशेषाणां अर्धसागरे-अर्धसागरोपमे न्यूने खण्डे आयुषि सति संख्येयान्येव योजनानि, तथाऽर्धसागरे न्यून एव सत्यवधिक्षेत्र, ततः किमित्याह-‘तेण परं’ सम्पूर्णाद्दसागरोपमादावायुषि सत्यसंख्येयानि योजनान्यवधिक्षेत्रप्रमाणं, देवानामिति वर्त्तते, एतच्च वैमानिकवर्जानां सामान्यतः, विशेषतस्तूर्ध्वाधस्तिर्यक्संस्थानविशेषात् ज्ञातव्यं, तथा जघन्यकं, देवानामिति वर्त्तते, पञ्चविंशतिरेव, तुल्यशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, एतच्च दशवर्षसहस्रस्थितीनां भवनपतिव्यन्तराणामवसेयं, ज्योतिष्काणामनल्पतरस्थितित्वासंख्येययोजनान्येव जघन्यमितरचावसेयमेतावलीचिताद् उक्को० पल्यो० १-१००००० वर्ष, ज० प. ६ ॥७०२॥ अमुमेवार्थं किञ्चिदाह-‘वैमाणिचे’त्यादि ॥ अयमत्र भावः-यथा दिशा स्तोकः प्रभूतो वा तथा संस्थानविशेषाद्ब्रह्ममाण्डो बोद्धव्य इति गार्थार्थः ॥७०३॥ ‘पणवीसे’त्यादि ॥ ‘पंचवीसजोयणाइं जहन्नं खेत्तप्पमाणं’ शेषमुक्तार्थम् ॥७०४॥ वैमानिकानां जघन्यं नोक्तमित्यत आह-‘वैमाणियाणां’मित्यादि ॥ वैमानिकानां पारभविकत्वेन क्षायोपशमिकोऽङ्गुलासंख्येयभागमेव स्यादुपपाताद्यसमये, द्वितीयसमये तु मग्नप्रत्यय एवेति गार्थार्थः ॥७०५॥ परमावधिस्तु कस्य स्यादित्यत आह-‘उक्कोसे’इत्यादि ॥ उत्कृष्टोऽवधिर्द्रव्यादिविषयो मनुष्येष्वेव स्यात्, न ग्रये, कैवलज्ञानलाभप्रापकत्वात्, तस्य च मनुष्येष्वेव प्राप्तेः, तथा जघन्यो मनुष्यतिर्यक्त्वेव स्यात्, न द्वये, तदपान्तरालद्रव्यदर्शनात्, अपि च-‘उक्कोसे’त्यादि, उक्कोसेण लोयं ददद्दणं पडिवण्ज्जा, परमेकस्मादपि प्रदेशोपलम्भादप्रतिपातीति, कोऽस्य प्रस्तामः ? इति चेत्, उच्यते-प्रसङ्गागताभिधानलक्षण इति गार्थार्थः ॥ ७०६ ॥ एवं ‘खेत्तपरिमाणे’स्ति दारं गयं ॥ संस्थानद्वारमाह-

थियुगागार जहन्नो वट्टो उक्कोसमायओ किंची । अजहणमणुक्कोसो य खेत्तओ ऽणेगसंठाणो ॥७०७॥ नि. ५४
पणओ थियुयागारो तेण जहन्नावही तयागारो । इयरो सेट्ठिपरिक्खेवओ सदेहाणुवत्तीण ॥७०८॥
तप्पागारे-पल्लग-पडहग-झल्लरि-मुइंग-पुप्फ-जवे । तिरिअमणुएसु ओही नाणाविहसंठिओ भणिओ ॥ नि. ५५॥

नेरइयभयणवणयरजोइसकप्पालयाणमोहिस्स । गेविज्जणुत्तराण य होत्तागिईओ जहासंखं ॥७१०॥
तप्पेण समागारो तप्पागारो स चाययत्तंसो । उट्ठायओ य पल्लो उवरिं च स किंचि संखित्तो ॥७११॥
नचायओ समोऽविय पडहो हिट्ठोवरिं पईओ सो । चम्मावणद्धविच्छिण्णचलयरूवा य झल्लरिया ॥७१२॥
उट्ठायओ मुइंगो हेट्ठा रुंदो तहोवरिं तणुओ । पुप्फसिहावलिरइया चंगेरी पुप्फचंगेरी ॥७१३॥
जवनालउत्ति भणिओ उब्भो सरकंठुओ कुमारीण । अह सव्वकालनियओ कायाइक्कोऽयि सेसाणं ॥७१४॥
नाणागारो तिरियमणुएसु मच्छा संयंभूरमणेब्ब । तत्थ बलयं निसिद्धं तस्सिह पुण तं पि होज्जाति ॥७१५॥
भयणवहवंतराणं उट्ठं चहुगो अहो य सेसाणं । नारयजोइसियाणं तिरिअं ओरालिओ चित्तो ॥७१६॥

‘थियुगागारे’त्यादि ॥ जघन्यो वृत्तस्तियुकाकारत्वात्, उत्कृष्ट आयतः किञ्चिदितरस्तु नाना ‘खेत्तओ’ति क्षेत्रत्रयात्,
वक्ष्यति च ‘तप्पागारे’इत्येवमादिनेति गार्थः ॥७०७॥ ‘पण इत्यादि’ ॥ स्पष्टत्वाच्च वितन्यते, सामान्यतश्चैतन्न विशेषतः, वस्तु-
स्थितिविवक्षया तु यदि स्यात् स्यात् को दोषः? इति ॥७०८॥ अथ निर्युक्तिमाथापथादर्धमाह निर्युक्तिकार एव ‘तप्पागारे’इत्यादि ॥

७०९॥ पूर्वार्थे पदानि सप्त, किंविपयाणीत्यत आह-‘नेरइये’त्यादि सुगमा ॥७१०॥ ‘तप्ते’त्यादि ॥७११॥ ‘णच्चे’त्यादि ॥७१२॥ ‘उदे’त्यादि ॥७१३॥ ‘जये’त्यादि सुगमम् ॥७१४॥ अथायं सर्वकालम् आभवं यावन्नियत एव, शेषाणां तु कादाचित्क इति, आह च-‘तिरियमणुयाणमोही नाणाविहसंठिओ भणिओ’ति । अस्य भाष्यम् ‘नाणे’त्यादि सुगमा, नवरमिह तु-अवधाविति द्रष्टव्यम् ॥७१५॥ इह च ‘अचणयई’त्यादि भवनव्यन्तराणामयमुपरि बहुः, नारकज्योतिष्काणां तिरश्चीनं, मनुष्यतिरश्चां तु मित्रिण इति गाथायः ॥७१६॥

अणुगामिओ य ओही नेरइयाणं तहेव देवाणं । अणुगामी अणुगामी मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥नि. ५६॥

अणुगामिओऽणुगच्छइ गच्छंतं लोयणं जहा पुरिसं । इयरो य नाणुगच्छइ ठियपईवेव्व गच्छंतं ॥७१८॥
उभयसदायो मीसो देसो जस्साणुजाइ नो अओ । कासइ गयस्स गच्छइ एगं उवहयम्मि(म्मइ) जहइरिच्छे ॥७१९॥

‘अण्वि’त्यादि अनुगच्छतीत्यानुगामुकः तच्छीलत्वाद्धोचनपवत्, तुयब्दस्यावधारणार्थत्वादनुगामुक एव, अर्वाधिः, केषामित्याह-नारकाणां, ‘तयैवे’त्यानुगामुक गवेत्युक्तं भवति, केषामित्याह-देवानां, तत एव हेतोस्तद्वत्, तथा अनुगामुक उक्तशब्दार्थः अना-नुगामुक उक्तस्वरूप्यतिरिक्तत्वात् नृमुलाप्रतिबद्धप्रदीपवत्, तथा मित्रश्च-मित्रोऽभिधीयते देशान्तरगतपुरुषैकलोचनोपधातोपमः, एतन् त्रयं केषु भवतीत्याह-मनुष्यतिरिच्छे, कथं ?-देवनारकव्यतिरिक्तानुभावादिति गाथार्थः ॥७१७॥ ‘अणु’इत्यादि गतार्थः । द्वास्म ॥ ७१८-१९॥ अथापरिपवदाम् ॥-स्मिक्तं भवति ? अवस्यतिस्वस्यानं, तदवधेराधारात् उपयोगतो लब्धितश्च चिन्त्यते, तत्र-

खित्तस्स अवट्ठाणं तेत्तीसं सागरा उ कालेणं । दब्बे भिन्नमुहुत्तो पज्जवलंभे य सत्तट्ठ ॥७२०॥ नि. ॥५७॥
अट्ठाएँ अवट्ठाणं छावट्ठी सागरा उ कालेणं । उट्ठोसगं तु एयं एक्को समओ जहन्नेणं ॥७२१॥ नि. ॥५८॥

आहारे उचओगे लट्ठीए वा हविज्जवत्थाणं । आहारो से खित्तं तेत्तीसं सागरा तत्थ ॥७२२॥
चिज्जयाईत्तूययाए जत्थोगाहो भवक्खओ जाव । खेत्तेज्वचिट्ठइ तहिँ दब्बेसु य देहसयणेसु ॥७२३॥
दब्बे भिन्नमुहुत्तं तत्थऽण्णत्थ व हविज्ज खेत्तम्मि । उचओगो न उ परओ सामत्थाभावओ तस्स ॥७२४॥
दब्बे तत्थेव गुणा संघरओ सत्त वट्ठ वा समया । अण्णे पुण अट्ठ गुणे भणंति तत्पज्जवे सत्त ॥७२५॥
जह जह सुहुमं वत्थुं तह तह धोवोवओगया होइ । दब्ब-गुण-पज्जवेसुं तह पत्तेयंपि नायब्बं ॥७२६॥
तत्थऽण्णत्थ य खित्ते दब्बे गुण-पज्जयो-वओगे य । चिट्ठइ लट्ठी सा पुण नाणावरणक्खवोवसमो ॥७२७॥
सो सागरोवमाइं छावट्ठि होज्ज साइरेगाइं । विजयाइसु दो दारे गयस्स नरजम्मणा समयं ॥७२८॥
सब्बजहणो समओ दब्बाइसु होइ सब्बजीवाणं । स पुण सुरनारगाणं हविज्ज किह सेत्तकालेसु ? ॥७२९॥
चरिमसमयम्मि सम्मं पडिबज्जंतस्स जं चिय विभंगं । तं होइ ओहिनाणं गयस्स वीयम्मि तं पडइ ॥७३०॥

‘खेत्तस्से’त्यादि ॥ ‘क्षेत्रस्य’ पञ्चानुत्तरविमानलक्षणस्य सम्बन्धि ‘अवस्थानम्’ अविचलभावेनासनं, क्षेत्रभग्नमित्यभिप्रायः,
कियन्तं कालं यावदवधेर्भवतीत्याह-त्रयस्त्रिंशदेव सागरोपमाणि भवन्ति ‘कालेने’ति कालमाश्रित्य, उपयोगतस्तु कियन्तं कालमि-

त्यत आह-‘द्रव्ये’ मेधादौ विषये भिन्नगुहर्त्तौ मुहूर्त्तान्तर्यावधिरविचलित आस्ते इति, तथा ‘पर्यायलामे च’ मेर्वाद्रिव्यपर्यायीप-
लम्मे चोपयोगत एव सप्ताशौ वा समयानवधेरनस्थानम्, एतदुक्तं भवति-एकगुणोपलब्धिरेतान्नन्तं कालं, पुनरन्यत्रावश्यं संक्रम इति,
अन्ये त्वादुः-द्रव्येऽन्तर्गृहर्त्तुं गुणेष्वथौ पर्यायेषु सप्त यथाक्रमं गृह्णन्त्यादुपयोगोऽप्येवमेवेति गाथार्यः ॥७२०॥ लब्धितः कियन्तं कालमय
मास्ते ? इत्यत आह-‘अद्धे’त्यादि, ‘अद्धाए’ कालतो यत्र कुत्रचिदवस्थानमवधेर्लब्धिमङ्गीकृत्य कियन्तं कालं यावद् भवतीत्याह-पदपष्टि-
सागरोपमाणि, तुल्यद्वाराभरजन्माधिकानि, निगमयन्नाह ‘कालेणमुकोसयं तु एवं’ लब्धयवस्थानं, जयन्यमाह-एकः समयो जयन्येनावधे-
र्लब्धयवस्थानं, कथमिति चेद्वक्ष्यति माध्यकार इति गाथार्यः ॥७२१॥ ‘आहारे’ इत्यादि ॥ आहारो इत्याधाराग्रङ्गी त्यास्यावस्थानं
स्यात् तत्रास्याधारः क्षेत्रं विजयादि तत्र कालतोऽवस्थानं-‘तेत्तीसं सागरा’ इति, तदेव भाग्यपत्राह ‘विजये’त्यादि । विजयादिपूषपाते
सति (यत्राभवक्षयमवगाहस्तत्र क्षेत्रेऽवधिरवतिष्ठते, द्रव्येषु च) देहपर्यङ्कतल्यादिवित्याधार इति गाथार्यः ॥७२२-७२३॥ उपयोगत
आह-‘दृढवे’ इत्यादि तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे उपयोगः-तद्वथापारो भवेत् द्रव्ये द्रव्यविषये, कियन्तं कालं यावदित्याह-भिन्नमुहूर्त्तं, न परतः,
सामर्थ्याभावात् । तथा ‘दृढवे’ इत्यादि ॥ तत्रैव मेधादौ द्रव्ये गुणे पीतपीततरादौ ‘सञ्चरतो’ व्यापारमनुभवतोऽवधिः, शेषं स्पष्टम् ॥
सामान्येन दृष्टान्तमभिधाय पश्चादर्थेन दार्ष्टान्तिकमभिदधद्विमाह ‘जह जहे’त्यादि ॥ एतदुपयोगतः, अथ लब्धित आह ‘तत्त्वे’त्यादि
सुगमा ॥७२४-२७॥ ‘सो’ इत्यादि ‘सः’ तदावरणक्षयोपश्रमः, शेषं गतार्यम् ॥ ‘एको समयो जहण्णेण’ इत्यस्य व्याख्या-‘सञ्च-
इत्यादि । सर्वजघन्योऽवधिः द्रव्यादिषु भवत्येकं समयं, केषामित्याह-सर्वजीविनां नारकतिर्यङ्मनसामराणामपि, अपिशब्दलोपात्, एवमुक्ते
मत्याह-स पुनः समयः सुरनारकयोर्भवेत् ‘कयं’ ? केन ?-भावनाक्रमेण, नैवेत्यभिप्रायः, क सतीत्याह-‘खित्तकालेसु’ति, खेत्तयो

सागरोपमा ३३ कालो ६६ एतावत्प्रमाणोऽयं कथमेकं समयं स्यादित्यर्थः, एतदुक्तं भवति-नरतिथोरयं युक्तः प्रतिपादित उपयो-
गोऽविरुद्धत्वात्, न त्वनयोरिति, उक्तत्रयोरिति, गाथार्यः ॥७२८-२९॥ उच्यते, नैतदेवं, सिद्धान्ताभिग्रायापरिज्ञानात्, तथाहि-‘चरिमे’-
त्यादि, इह सामान्ये देवादेर्भगवच्चरित्वेन सादृश्यमये यदस्य विभंगं तत्सम्भक्तत्वं लभमानस्यावधिज्ञानं भवति ततः-मयस्स त्रुतस्स
भट्टस्स वा से इह चित्तियसमये प्रपद्यतीति ॥७३०॥ अथ चलद्वारम्-चलतीति चलः-पुरः प्रसर्पति रीत्रत्यादीरवीपुरुष-
वदित्तरत्र नियम्य इत्यत आह-

बुद्धी वा ह्यणी वा चउञ्चिहा होइ दुविहा छञ्चिह पुण पज्जवे होइ ॥नि. ५९

बुद्धी वा ह्यणी वाऽणंतासंखिज्जसंख-भागणं । संखिज्जासंखिज्जाणंतगुणा चेति छब्भेया ॥७३२॥

पइसमयमसंखिज्जइ-भागहियं कोइ संख-भागहियं । अन्नो संखेज्जगुणं खित्तमसंखिज्जगुणमण्णो ॥७३३॥

मेच्छइ-विद्यद्गुमाणं ह्ययंतं वा तदेव कालंपि । नाणंतबुद्धिहाणी पेच्छइ जं दोऽवि नाणंतं ॥७३४॥

दव्यमणंतंसहियं अनन्तगुणवद्वियं च पेच्छेज्जा । ह्ययंतं वा भावम्मि छञ्चिहा बुद्धिहाणीओ ॥७३५॥

बुद्धीण चिय बुद्धी ह्यणी ह्यणीण न उ विवज्जासो । भागे भागो गुणणे गुणो ण दब्बाइसंजोण ॥७३६॥

किह खेत्तअसंख-भागाइ संभवे संभवो न दब्बेऽवि ? । किह वा दब्बाणंतं पज्जवसंखिज्ज-भागाइ ? ॥७३७॥

खेत्ताणुवत्तिणो पोगगला गुणा पोगगलाणुवत्ती य । सामण्णा विण्णेया न उ ओहिन्नाणविसयम्मि ॥७३८॥

दब्बाइं सखेत्ताओऽणंतगुणा पज्जवा सदब्बाओ । निययाहाराहीणा तेसि बुद्धी य ह्यणी य ॥७३९॥

नउ निययाहारवसा अवहिनियंथो जओ परिचो सो । चित्तो तहणहविय आणागेज्झो य पाण्ण ॥७४०॥
 'बुद्धी चेत्यादि' इह क्षेत्रं च कालश्च तौ क्षेत्रकालौ तयोः क्षेत्रकालयोरेवधिविषययोः 'वृद्धिर्वा' अपूर्वापूर्वांशोपलब्धिर्वा
 'हानिर्वा' उपलब्धोपलब्धस्याव्या(ना)वृत्तिर्वा, किमत आह-'चतुर्विधा भवति' चतुरूपैव भवति, प्रथममेवासंख्येयप्रदेशसमयोपलब्धेः,
 तद्यथा-'पच्छाणुपुब्बीए पाढो-असंखेज्जगुणवट्ठी वा संखेज्जगुणवट्ठी वा असंखेज्जभागवट्ठी वा ।' एवं हानि-
 रपि, तथा द्रव्येषु भवति 'द्विविधा' द्विविधेवेति शेषप्रतिषेधः, प्रथममेवानन्तद्रव्योपलब्धेः, तद्यथा-'पच्छाणुपुब्बीए चैव पट्ठणा'
 अर्णतगुणाहिंयं वा हाणी वा अर्णतभागब्भहिंयं वा हाणी वा, पर्याये पुनः 'पड्विधा' पडूरूपैव, शेषप्रतिषेधः, तत्प्रथमतयैव समुदाय-
 मङ्गीकृत्यानन्तपर्यायोपलब्धेस्तद्यथा पश्चात्तुपूर्वैश्च स्थापना-॥ एवं हानिरपि चोद्धव्या, तद्यथा-'अर्णतगुणवट्ठी वा १ असंखेज्जगुणवट्ठी
 वा २ संखेज्जगुणवट्ठी वा ३ संखेज्जभागवट्ठी वा ४ असंखेज्जभागवट्ठी वा ५ अर्णतभागवट्ठी वा ६ इत्येव गाथार्थः ॥ ७३१ ॥
 आह-नात्र भावार्थं विद्मः किं चातुर्विध्यादि १, अत आह भाष्यकारः-'बुद्धी चेत्यादि पदस्थानकस्थापनया भाषितार्था ॥ किमयमुत्क्रम
 इति चेत्, उच्यते, अस्य व्यापकत्वोपदर्शनार्थमेतदन्तर्गते च चतुर्द्विस्थानके इति दर्शनार्थमिति गायार्थः ॥ ७३२ ॥ एवं निरूप्य
 निर्युक्तिगाथाद्यार्थं व्याचिख्यासुराह-'पड्वी'त्यादि ॥ अस्याक्षरघटना-'कोइ'ति कश्चिद्वचिज्ञानी अनुसमं प्रागुपलब्ध्यात्पनकोपलक्षित-
 क्षेत्रात्, किमत आह-असंखेज्जभागहिंयं खेत्तं पेच्छति विवट्ठमाणं, कुतः? विशुध्यमानत्वेन तीव्रत्वात्, तद्यथा-एवं कोई संखभागब्भहिंयं
 खेत्तं पेच्छइ विवट्ठमाणं, तद्यथा तथा अन्नो संखेज्जगुणं खेत्तं पेच्छइ विवट्ठमाणं, लोकमात्रं वा, किमस्यायमेव
 प्रकारोऽन्यो वेत्त्याह-'हायंतं वा'-प्रतिसमयमेनैव प्रकारेण क्षीयमाणं वा, प्रतिलोममिति शेषः । एवं जहा खेत्तं तदेवकालंपि

पेच्छद् विवद्वमाणं हायंतं वा, अस्यैव नियमार्थमाह-नानंतद्विद्वहानी अनयोः पश्यति, कुतः ? इत्याह-यस्माद् द्वावपीमौ नानन्तौ अव-
धिचिपय इति गम्यते ॥ तृतीयं पादं व्याचिख्यासुराह 'दन्वमणंतंसहिचं' कोऽर्थः ? प्रागुक्तात्पनकद्रव्यराशेः पुनस्तदनन्तभाग-
वृद्धं पश्यति कश्चित् कश्चित्तु तदेवानन्तगुणवर्धितं पश्येत्, समस्तलोकमात्रद्रष्टृसम्भवात्, एवं हायंतं वा प्रातिक्ल्व्येनेति गम्यते,
चतुर्थपादन्याचिख्यासयाऽऽह-भावे च पदविधे द्विद्वहानी इत्युक्तवद्, इति मूलगाथार्थोऽपि भाव्यकृता व्याख्यात इति ॥ अधानयोर्बुद्धि-
हान्योर्लक्षणमाह 'बुद्धीए चिय बुद्धी' त्यादि । अत्र 'दब्बाहसंजोए'ति कालखेत्तद्व्यभावाणं इत्युक्तं भवति, अन्यतरस्य कस्य-
चित्, किमत आह-बुद्धौ बुद्धिरेवान्येषां त्रयाणामुक्तत्वात् 'काले चउण्ह बुद्धी' ति वचनात्, नतु कस्यचित् बुद्धावन्येषां हानिरुक्त-
त्वात्, अवस्थानं तु स्यादुक्तवत्, 'कालो भतियब्बो खेत्तबुद्धीए'ति वचनादिति वाक्यार्थः । अथवा बुद्धावेवान्यतमस्येतेषां बुद्धिर्नतु
हानिः, यद्वहयति 'न उ विवज्जासो' ति वाक्यार्थः, तथा 'हाणी हाणिण'ति कस्यचिद्वहानी अपरस्यापि हानिरेव, नतु विपर्ययो
नतु बुद्धिरसम्भवात्, अवस्थानं तु स्यात्, तथा 'भागो'ति एकस्य भागे वर्द्धमाने सत्यपरेषामपि भाग एव वर्धते संखेया-
संख्येयानन्तलक्षणः तथा संख्येयासंख्येयलक्षणश्च, नतु तृतीयेऽपि स्थाने, संख्येयलक्षणक्षेत्रकालभागबुद्धावपि द्रव्यस्यानन्तगुणबुद्धि-
दर्शनात्, अत एव पूजपादैः स्वटीकायां प्रायोग्रहणं कृतमित्येवमादि, तथा 'गुणे गुणो'ति संख्येयगुणबुद्धिरेव असंख्येयगुणबुद्धावपि
सैवेत्यर्थः, स्थापना इति गार्थः ॥७३६॥ तत्रैतत्तस्यात्-क्षेत्रचतुःस्थानकवद् द्रव्यस्यापि चतुःस्थानकमस्तु, तत्रस्थत्वात्, द्रव्यद्विस्था-
नकवच पर्यायाणामप्येतदेवास्तु तन्निबन्धनत्वाद्, आह च-'किह' इत्यादि, कथं क्षेत्रस्यासंख्यभागादिसम्भवे द्रव्येऽपि न तत्सम्भवो ?
येनोच्यते-दन्वेसु होइ दुन्निह'चि, नन्व्यतां-दन्वेसु होइ चउह'चि ? कथं वा द्रव्यानन्त्ये सति पर्यायाणां असंख्येयभागबुद्ध्यादिचतुष्टयं

स्थापना अणंतगु० वृ० अणं० मा० वृ० मध्यमभिधीयते, भागगुणद्वयं त्वाद्यचरमं तुल्यमेव येनोच्यते 'छविवह'ति तन्निबन्धनत्वात्तस्या इति
गाथार्थः ॥७३७॥ तत्र, यत इह गाथायां विशेषन्यायस्याङ्गीकृतत्वादित्यमुपन्यासस्तथाहि—'खेत्त' इत्यादि । 'क्षेत्रानुवर्त्तिनः' क्षेत्रपरिसंख्या-
नवन्तः पुद्गलाः—स्कन्धादयस्तदाधेयत्वात्, तथा गुणाश्च—पर्यायाश्च पुद्गलानुवर्त्तिन इति 'सामन्ना विन्नेया' इति सामान्यन्यायमङ्गीकृत्यै-
वमित्युक्तं भवति, कथं पुनर्नवमित्याह—न त्ववधिविषये एत एवं ॥७३८॥ तत्र स्वक्षेत्रानन्तगुणत्वाद् द्रव्याणां पुद्गलेभ्यश्च पर्यायाणा-
मित्याह—स्वक्षेत्राद्वि द्रव्याण्यनन्तगुणानि, स्वद्रव्यादपि च पर्याया अनन्तगुणाः, अतोऽवधिविषये न क्षेत्रानुवर्त्तिनः पुद्गला इति द्वि-
स्थानकमेव, न च द्रव्यानुवर्त्तिनः पर्याया इति पदस्थानकमेवेति, अथ सामान्यन्यायस्य निगमनमाह—अतो निजाधाराधीना तेषां द्र-
व्यपर्यायाणां वृद्धिः हानिर्वा वृद्धिर्न हानिर्वा, अहानिर्वा वृद्धिः, एतदुक्तं भवति—तस्मात्सामान्यन्यायमङ्गीकृत्य यावती क्षेत्रस्य वृद्धिर्वा
हानिर्वा तावत्येव हि द्रव्यस्य तदाधारत्वात्, यावती च द्रव्यस्य तावत्येव पर्यायाणामिति गाथार्थः ॥७३९॥ प्रकृतन्यायनिगमनमाह—
'न उ' इत्यादि न तु निजाधारवशादवधिविबन्धो यस्मादसौ परीतः असंख्येयत्वात्, क्षेत्रकालयोरपि च विज्ञेयं, नात्रानुपपत्तिश्चेद्या, तथा
चान्यथा च प्रवृत्तेः, आज्ञाश्राव्यत्वाच्च, प्रायोग्रहणं यथायोगं युक्त्यभिधानादिति, द्वारम् ॥७४०॥ तीव्रमन्दाविति द्वारमाह—
फड्ढा य असंखेज्जा संखेज्जा यावि एगजीवस्स । एगप्फइड्डुवओगे नियमा सव्वत्थ उवउत्तो ॥७४१॥ (नि. ६०)

फड्ढा य आणुगामी अणानुगामी य मीसया चेव । पडिवाई अपडिवाई मीसा य मणुस्सतेरिच्छे ॥७४२॥ (नि. ६१)
जालंतरत्थदीवप्पद्देवमो फड्डुगावही होइ । तिब्बो विमलो मंदो मलीमसो मीसरूवो य ॥७४३॥

उवओगं एगेणवि दितो सो फड्डएहिं सन्वेहिं । उवउज्जइ जुगवं चिय जह समयं दोहिं नयणेहिं ॥७४४॥
कह नोवओगवहुया ? मण्णइ न विसेसओ स सामणो । तग्गयविसेसविमुहो खंधावारोवओगोव्व ॥७४५॥
अणुगामि-नियय-सुद्धां सेयरां च मीसयां च । एक्केक्कसो विभिन्नां फट्टयां विचित्तां ॥७४६॥
निययाणुगामियाणं को भेओ ? को वतव्विवक्खाणं ? । नियओऽणुजाइ नियमा नियओऽनियओ व अणुगामी ॥७४७॥
चयइच्चिय पडिवाइ अणाणुगामी जुओ पुणो होइ । नरतिरिगहणं पाओ जं तेसु विसोहिसंकेसा ॥७४८॥
गहणमणुगामियां किं कयं तिब्बमंदच्चिताए ? । पायमणुगामि नियया तिब्बा मंदा य जं इयरे ॥७४९॥
अणो पडिवायुप्पायदार एवाणुगामियांणि । नरतिरियगहणेणं अहवा दोसुं पि न चिरुद्धं ॥७५०॥

फड्डा येत्यादि । फड्डानि-अवधिज्ञानज्योत्स्नानिर्गमस्थानानि जालान्तरस्थप्रदीपोपमत्वात्, तानि चैकजीवस्य संख्येयान्यसंहये-
यान्यपि च भवन्ति, क्षायोपशमिकविशेषात्. एवं च स्थिते एकफड्डकोपयोगे नियमात् सर्वेषु युक्तो लभ्यते एकोपयोगत्वाल्लोचनवत्,
तत्रैतत् स्यात्-प्रक्रमविरोधस्तीव्रमन्दद्वाराभिधाने फड्डकावधिरूपणादिति, तत्र, तीव्रमन्दत्वात् फड्डकानाम् । आह च ग्रन्थकार एव-
'फड्डा ये'त्यादि । अनुगमनशीलान्यनुगामुकानि, नियतानीत्यभिप्रायः, नानुगमनशीलान्यननुगामुकानि, ध्वंसस्वाभाव्ये सत्यपि तद्वैवा-
गतस्य पुनर्मर्वानीत्यभिप्रायः, मिथ्याणि चेवेति उभयत्राप्युभयस्वभावानीत्यभिप्रायः । आद्ययोर्विषययमाह- 'पडिवाइ अपडिवाइ'त्ति
प्रतिपत्तनशीलानि प्रतिपातीनि, तद्देशपेक्षया देशान्तरभावीनि तु भवन्तीत्यर्थः, अप्रतिपत्तनशीलान्यप्रतिपातीनि, नियतान्येवेत्यर्थः, मि-
थ्याणि चोभयसामान्यानि चेत्यर्थः, एतानि च मनुष्यतिर्यक्षु भवन्ति, एतेष्वेव विशुद्धिसंक्लेशसद्भावादिति नियुक्तिगथाद्वयार्थः ॥७४१-

विशेषाव-
कोट्याचार्य-
वृत्तौ

॥२४८॥

७४२॥ 'जालंतरत्ये'त्यादि । प्रागद्वन्तास्य स्वरूपम् । कः पुनरयं तीव्रादिरित्याह-यो विमलः स तीव्र उच्यते, मलिनस्तु मन्दः, मि-
श्रस्तमयस्यमायः, सदेगत्यादिति गाथार्थः ॥७४३॥ इह च-'उवजोग' मित्यादि प्रकटार्थम् ॥७४४॥ तत्राह-'कह'मित्यादि । कथं
नोपयोगमात्रुयेयमेतैरुपयुज्यमानस्य स्यात् ? उच्यते, एकोपयोगस्तदित्युक्तत्वात्, एकोपयोगो ह्यात्मा तत्स्वाभावात् लोचनद्वयब-
दोपत्तो न मेदेन, किंतु 'सारमणो'ति 'सामान्य' साधारणः, कुतः ?-'तगगयधिसेसविमुहो'ति तद्वृत्तविद्येयैषुल्ल्यात्
लोचनद्वयेन स्वरूपावरोपयोगवत्, यथा हि जालशृङ्खलान्तर्ज्यातिसप्रदीपप्रभानिर्गमः एकः, एकत्वादन्तः प्रदीपस्य, एवमत्राप्येकत्वात्
पच्छिन्नुरसावपि तदुपयोग एक एवेति गाथार्थः ॥७४५॥ द्वितीयां मूलगाथां व्याचिख्यासुराह-'अणुगामी'त्यादि । अणुगामिनियत-
शुद्धा इति निकल्पाश्रयः, सेतरा इति त्रय एव, ततश्च परं विकल्पाः, 'मीसस्याहं' च'ति 'अणुगामिअणुगामीणि निययाणिययाणि
सेतराहं नेति प्रतिपशुभूतानि पञ्चाशुदे 'मीसस्याहं व'ति उभयस्वभावाति एव, एवं विचित्राणि, एकैकशो जघन्यादिमेवेन वर्त्तमानत्वा-
दिति, स्यापना नेपमानः, एवमुक्ते सत्पाह-'नियये' स्यादि, 'निययाणुगामियाणो' अयत्तिपात्यनुगामिनोरित्यर्थः, उच्यते, 'नि-
यजो'ति यो नियतत्वेनायविषातीः सोऽनुयात्येव निपणाव, तत्स्यभावत्वाल्लोचनवत्, अनुगामुकस्तु नियतोऽपि स्यात्, तत्स्वाभावा-
ल्लोचनवत्, अनिपणोऽपि स्यात्, किमदपि यात्वा विध्यंसमपनादंल्लोचनोपपातवदिति गाथार्थः ॥७४६-४७॥ विपद्येऽधुनोत्तरमाह-
'नपहं'-त्यादि । प्रतिपानो नाम अनियतः, अन्यत्र तु भरत्यसकृदप्यवधिमानोत्पत्तेः, अनानुगामुकस्तु

च्युतः सन् पुनरपि तत्रैवायातस्य भवति । पश्चादद्धं न्याचिख्यासुराह-‘नरे’ त्यादि गतार्थम् । चोदक आह-‘गृहण’ मित्यादि । तीव्रमन्दद्वारे किमेपां ग्रहः?, उच्यते, एतद्ग्रहण एवानयोः स्वरूपोक्तेः, आह च-‘पाय’मित्यादि स्पष्टम् ॥७४८-४९॥ ‘अण्णे’ इत्यादि । अथवाऽन्ये क्षरयः प्रतिपात्युत्पादद्वार एव वक्ष्यमाणेऽनुगास्तुकादीन्यवधिज्ञानान्याचक्षते, न पुनरत्र, केनेदं सिद्धम्?, अत आह-‘नरतिरियगृहणेण’ नरतिर्यग्रहणात्, तिर्यङ्मानुष्यग्रहणास्तिङ्कादित्यर्थः, न चैतदेव प्रमाणं, यत आह-अथवा द्वयोरपि द्वारयोस्ते-ऽनुगास्तुकादयो न विरुद्धाः, आर्थेन न्यायेनेति सामर्थ्यात् गम्यते, एतदभिधाने तीव्रमन्दत्वाभिधानादित्येवमाद्युभयत्रोत्प्रेक्ष्य वक्तव्यमिति. ॥ द्वातम् ॥७५०॥ अथ प्रतिपातोत्पादद्वारम्—

बाहिरलंभे भज्जो दब्बे खेत्ते य कालभावे य । उप्पा-पडिवाओऽवि य तदुभयं चेगसमयेणं ॥७५१॥ (नि. ६२)

बाहिरओ एगदिसो फट्ठोही वाऽहया असंबद्धो । दब्बाइस्तु भयणिज्जा तत्थुप्पायादओ समये ॥ ७५२ ॥
उप्पाओ पडिवाओ उभयं वा होज्ज एगसमएणं । कहमुभयमेगसमये ? विभागओ तं न सब्वस्स ॥ ७५३ ॥
दावानलो ब्व कत्थइ लग्गइ विज्झाइ समयमन्नत्तो । तह कोइ ओहिदेसो संजायइ नासए चिइओ ॥ ७५४ ॥
अभितरलद्धीए तु तदुभयं नत्थि एगसमएणं । उप्पापडिवाओऽवि य एगयरो एगसमयेणं नि. ॥६३॥

अभिभतरलद्धी सा जत्थ पड्वप्पभव्व सब्वत्तो । संबद्धमोहिनानं अब्भंतरओऽव्वहीनाणी ॥ ७५६ ॥
उप्पाओ विगमो वा दीवस्स च तस्स नोभयं समयं । न भवणनासा समयं वत्थुस्स जमेगधम्मणेणं ॥ ७५७ ॥

उत्पायव्ययधुवया समयं घट्टमन्तरेण न विरुद्धा । जह रिउवक्कं गुलिता सुरनरजीवत्तणां वा ॥ ७५८ ॥
उत्पज्जइ रिउयाए नासइ वक्कत्तणेण तत्समयं । नउ तम्मि चैव रिउयानासो वक्कत्तभवणं च ॥ ७५९ ॥
लद्धत्तलाभनासो जुज्जइ लाभो य तत्स समयं । जइ तम्मि चैव नासो निचविण्ठे कुओ भवणं ? ॥ ७६० ॥
सत्तुत्पायाभावा तदभावे य विगमो भवे कस्स ? । उत्पायवयाभावे काडवठिइ ? सत्तवहा सुण्णं ॥ ७६१ ॥
दन्वाइणं तिण्हं पुत्तं भणिओ परोप्परनिचंधो । इह दन्वस्स गुणेण भण्णइ दन्वासिओ जं सो ॥ ७६२ ॥

‘वाहिरलंभे’ इत्यादि ॥ ‘वाहिरलंभे’ बाह्यावधिग्रासो ‘भाज्यः’ सेव्यः, कः ? इत्याह-उत्पादः प्रतिपातस्तदुभयं चैकमम-
येन, अपिशब्दचशब्दौ पूरणसमुच्चयार्थौ, क्वेत्याह-द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च, एतदुक्तं भवति-कदाचिदस्यैकसमये उत्पाद एव-वृद्धिरेव
कदाचिद्वय एव कदाचित्पूत्रं दावदृष्टान्तेन सदेतत्वादिति समुदायार्थः ॥ ७५९ ॥ लक्षगमाह-‘वाहिरओ’ इत्यादि ॥ वाहिरओ
नाम एगओ दिशो, एकया दिशा प्रतिबद्ध इत्यर्थः, फट्टकावधिर्ग्रासम्बद्ध एव, अथवा वलयाकारत्वादसम्बद्धस्तत्र-द्रव्यादौ सेव्या-
विरूपणीया वा उत्पादादयः ‘समकं’ युगपत्, एतदुक्तं भवति-सदेशोऽयं ततश्चक्रायैतत्कतो दिगं यदैव तिरथीनं सङ्कोचस्तदैवाग्रतो
विकाशः, एवं प्रायः फट्टकावधावपि, वलयाकारोऽप्येकया दिशाऽस्य शुभिरपूरणमाधत्ते, परया तु तद्विधानमेव यदा उत्पादविनाशो, यदा
तूत्पाद एव तदा तनु सत्त्वलयं विसरति, व्यये तु पृथु सत्तनूभवति, विचित्रत्वादिति गार्थार्थः ॥ ७५९ ॥ एतदेव भाग्यनाह-‘उत्पा-
ओ’ इत्यादि, पूर्वार्थं गतार्थम्, एवमुक्तं सत्याह-‘कहसुभयमेगसमये’ति उत्पादव्ययौ भिन्नकालावेकैकसमये युक्तविविरुद्धत्वात्,
नतूभयमिति, उच्यते, ‘विभागतो तन्न सन्नस्स’चि विभागतः-एकदेशमङ्गीकृत्य तद्-उत्पादव्ययोभयमवधेरिति प्रकृतं, न सर्वस्य-

निमूर्लत एव तदस्याभिदध्मे, तथाहि-‘दावानलो’ वेत्यादि ॥ यथा दावानलः कुत्रचित्-शुष्ककुशस्तम्बादौ लगति तस्मिन्नेव च
समयेऽन्यत्र भूतुणादौ विध्यायति सदेशत्वात्, तथा किमित्यत आह-‘तह कोह ओहिदेसो लगति-चद्धइ विज्झायइ-वितिओ नासइ’ति
गाथार्थः ॥७५३५४॥ विपर्ययमधिकृत्याह-‘अञ्जितरलद्धीए तु’ इत्यादि ॥ अम्यन्तरावधिप्राप्तौ तुर्विशेषणार्थः, किं?, ‘तदुभयं’
उत्पादव्ययोभयं ‘नास्ति’न विद्यते ‘एकसमयेन’एकस्मिन् समये, अदेशावधित्वेन सर्वात्मप्रदेशावधित्वात्, सम्यद्वावधित्वादित्यर्थः,
किं तर्ह्यस्यैकसमयेनेत्याह-उत्पादप्रतिपातावन्यतराविति गाथार्थः ॥ ७५५ ॥ लक्षणमाह-‘अञ्जितरलद्धी’त्यादि प्रतीतिार्था
॥७५६॥ ‘उत्पाओ’ इत्यादि तस्येत्यभ्यन्तरावधेः ‘उत्पादः’ प्रादुर्भावः, तथा ‘विगमो वा’ भ्रंशो वा ‘समय’ति एकैकस्मिन् समये
मवेत्, एतदुक्तं भवति-एकस्मिन् समये उत्पाद एव स्याददेशत्वात् प्रदीपस्येव, एवं व्ययोऽपि, अनभिमतप्रतिषेधमाह-न ‘उभयं’ उ-
त्पादव्ययद्वयमस्यैकसमये स्यात्, किं कारणमित्याह-‘य’ति यस्मात् ‘वस्तुनो’ द्रव्यस्य ‘एकेन धर्मेण’ एकेन स्वभावेन ‘समकं’
हेतुस्यैव ‘न भवननाशौ’ नोत्पादव्ययौ स्यातां, नह्युल्लिख्यं येनैव धर्मेण भवति तेनैव भवति तेनैव भवति, विरोधात्, धर्मान्तरेण त्वे-
कसमयमपि भवेत्, यतो यस्मिन्नेव समये तत्तथोत्पद्यते, तस्मिन्नेव चान्यथा व्येति, द्रव्यतया त्ववस्थितमेवास्ते इत्याह ‘उत्पाए’त्यादि
पूर्वार्धेन दार्ष्टान्तिकः पश्चादर्थेन तु दृष्टान्तः, यस्मिन्नेव समये क्रजुत्वोत्पादस्तस्मिन्नेव क्रकत्वनाशोऽङ्गुलिर्द्रव्यतया त्ववस्थितैवेति भावनीयं
सर्वत्र ॥७५७-७५८॥ तथा च-‘उत्पज्जती’त्यादि । उदेत्यकौटिल्येनाङ्गुलिर्द्रव्यमिति शेषः, नश्यति कौटिल्येनैकदा चिष्टति चेति गम्य
ते, अत्राविरोधः, नतु तस्मिन्नेवाकौटिल्यसमये नाशोऽकौटिल्यतायाः, तथा भाविकत्वभवनं वा, विरोधात्, ॥७५९॥ तथा चाह-‘लद्ध’
इत्यादि ॥ इह वस्तुनो कौटिल्यादेर्लब्धात्मलाभस्य सतो नाशो युज्यते, लाभश्च-स्वभाववाच्यमिदं तस्य कौटिल्यादेः समयेन, ततश्च

उत्पायन्वयधुवया समयं धम्मन्तरेण न विरुद्धा । जह रिउवक्कंगुलिता सुरनरजीवत्तणाइं वा ॥ ७५८ ॥
उत्पज्जइ रिउयाए नासइ चक्कत्तणेण तस्समयं । नउ तस्मि चेर रिउयानासो वक्कत्तभवणं च ॥ ७५९ ॥
लद्धत्तलाभनासो जुज्जइ लाभो य तस्स समणं । जह तस्मि चेर नासो निचविणट्ठे कुओ भवणं ॥ ७६० ॥
सन्धुत्पायाभावा तदभावे य विगमो भवे कस्स ? । उत्पायवयाभावे काज्जठिइ ? सन्वहा सुण्णं ॥ ७६१ ॥
दब्बाईणं तिण्हं पुब्बं भणिओ परोप्परनिबंघो । इह दब्बस्स गुणेणं भण्णइ दब्बासिओ जं सो ॥ ७६२ ॥

‘वाहिरलंसे’ इत्यादि ॥ ‘वाहिरलंसे’ वाह्यावधिग्रामौ ‘भाज्यः’ सेव्यः, कः ? इत्याह—उत्पादः प्रतिपातस्तदुभयं चैकममे-
येन, अपिशब्दचशब्दौ पूरणसमुच्चयार्थौ, केवत्याह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च, एतदुक्तं भवति—कदाचिदस्यैकसमये उत्पाद एव—वृद्धिरेव
कदाचिद्वचय एव कदाचिदुभयं दावदृष्टान्तेन संदेशत्वादिति समुदायार्थः ॥ ७५१ ॥ लक्षणमाह—‘वाहिरओ’ इत्यादि ॥ वाहिरओ
नाम एगओ दिशो, एकया दिशा प्रतिबद्ध इत्यर्थः, फट्टकावधिर्वासम्बद्ध एव, अथवा बलयाकारत्वादसम्बद्धस्तत्र—द्रव्यादौ सेव्या-
विरूपणीया वा उत्पादादयः ‘समकं’ युगपत्, एतदुक्तं भवति—सदेशोऽयं ततश्चैकायैतत्कतो दिग्गं यदेव तिरश्चीनं सङ्कोचस्तदैवाग्रतो
विकाशः, एवं प्रायः फट्टकावधावपि, बलयाकारोऽप्येकया दिशाऽस्य शुषिरपूरणमाधत्ते, परया तु तद्विधानमेव यदा उत्पादविनाशौ, यदा
तुत्पाद एव तदा तन्नु सद्वलयं विसरति, व्यये तु पृथु सत्तनूभवति, विचित्रत्वादिति गाथार्थः ॥ ७५२ ॥ एतदेव भावयन्नाह—‘उत्पा-
ओ’ इत्यादि, पूर्वार्धं गतार्थम्, एवमुक्तं सत्याह—‘कहमुभयमेगसमये’ति उत्पादव्ययौ भिन्नकालावैकैकसमये युक्तावविरुद्धत्वात्,
ननुभयमिति, उच्यते, ‘विभागतो तन्न सव्यस्स’चि विभागतः—एकदेशमङ्गीकृत्य तद्—उत्पादव्ययोभयमवधेरिति प्रकृतं, न सर्वस्य-

निमूर्त एव तदस्माभिर्धम्मे, तथाहि-‘दावानलो’ वेत्यादि ॥ यथा दावानलः कुत्रचित्-शुक्लशस्तम्बादौ लगति तस्मिन्नेव च समयेऽन्यत्र भूतुणादौ विधायति सदेशत्वात्, तथा किमित्यत आह-‘तद् कोह ओहिदेसो लगति-चद्धइ विज्झायइ-वितिओ नासइ’ति गार्थार्थः ॥७५३-५४॥ विपर्ययमधिकृत्याह-‘अभिन्तरलद्धीए तु’ इत्यादि ॥ अभ्यन्तरावधिप्राप्तौ तुर्विशेषणार्थः, किं?, ‘तदुभयं’ उत्प्लादव्ययोभयं ‘नास्ति’न विद्यते ‘एकसमयेन’एकस्मिन् समये, अदेशावधित्वेन सर्वात्मप्रदेशावधित्वात्, सम्बद्धावधित्वादित्यर्थः, किं तर्ह्यस्त्यस्यैकसमयेनेत्याह-उत्पादप्रतिपातावन्यतराविति गार्थार्थः ॥ ७५५ ॥ लक्षणमाह-‘अभिन्तरलद्धी’त्यादि प्रतीतार्था ॥७५६॥ ‘उत्पाओ’ इत्यादि तस्येत्यभ्यन्तरावधेः ‘उत्पादः’ प्रादुर्भावः, तथा ‘चिगमो वा’ अंशो वा ‘समय’चित् एकैकस्मिन् समये भवेत्, एतदुक्तं भवति-एकस्मिन् समये उत्पाद एव स्याददेशत्वात् प्रदीपस्येव, एवं व्ययोऽपि, अनभिमतप्रतिपेधमाह-न ‘उभयं’ उत्पादव्ययद्वयमस्यैकसमये स्यात्, किं कारणमित्याह-‘य’त्ति यस्मात् ‘वस्तुनो’ द्रव्यस्य ‘एकेन धर्मेण’ एकेन स्वभावेन ‘समकं’ हेतयैव ‘न भवननाशौ’ नोत्पादव्ययौ स्यातां, नह्युल्लिख्यं येनैव धर्मेणर्जु भवति तेनैवर्जुत्वेन व्येति, विरोधात्, धर्मान्तरेण त्वेकमयमपि भवेत्, यतो यस्मिन्नेव समये तत्तथोत्पद्यते, तस्मिन्नेव चान्यथा व्येति, द्रव्यतया त्ववस्थितमेवास्ते इत्याह ‘उत्पाए’त्यादि पूर्वार्धेन दाष्टान्तिकः पश्चादर्थेन तु दृष्टान्तः, यस्मिन्नेव समये ऋजुत्वोत्पादस्तस्मिन्नेव यकत्वनाशोऽहुल्लिख्यतया त्ववस्थितैवेति भावनीयं सर्वत्र ॥७५७-७५८॥ तथा च-‘उत्पज्जती’त्यादि । उदेत्यकौटिल्येनाहुल्लिख्यमिति शेषः, नश्यति कौटिल्येनैकदा तिष्ठति चेति गम्यते, अत्राविरोधः, नतु तस्मिन्नेवाकौटिल्यसमये नाशोऽकौटिल्यतायाः, तथा भाविवक्तव्यमनं वा, विरोधात्, ॥७५९॥ तथा चाह-‘लद्ध’ इत्यादि ॥ इह वस्तुनो कौटिल्यादेर्लब्धात्मलाभस्य सतो नाशो युज्यते, लाभश्च-स्वभावावाप्तिश्च तस्य कौटिल्यादेः समयेन, ततश्च

यदि तस्मिन्नेव-उत्पत्तिसमये नाशः श्रुतिपादितः ततो 'नित्यचिन्ष्टे' नित्यमनाविर्भूते 'कुतो भवनं?' कुतः स्वात्मलाभप्राप्तिः?, अत एवमेकेन पर्यायेण विनाशोत्पादे ॥७६०॥ किमत आह-'सञ्चुप्पाये'त्यादि ॥ सर्वस्यामूलादुत्पत्त्यभावस्तदभावे च विनाशः-अभावो भवेत् कस्य?, लब्धात्मलाभस्य ध्वंसात्तस्य चाप्राप्तेः, तदभावे च स्यित्यभावः, ततश्च सर्वाभावस्ततोऽप्यायाताऽशेषस्य जगतः शून्यतेति । दाष्टान्तिकभावना त्वेवम्. उप्पज्जइ वज्जेणं णासइ अञ्भंतरेण तस्सभयं । णउ तंमि चेव अंतो नासो वज्जा हि भवणं वा ॥१॥ तन्हा तं णोभयं समयं इति स्थितम् ॥७६१॥ उत्तरगायासम्बन्धनार्थमाह-'दब्बाईणम्मि'त्यादि सुग्गा, नवरं पूर्वमिति 'संखेज्जमणोदब्बे'इत्येवमादिना ॥७६२॥

दब्बाओ असंखेज्जे संखेजे यावि पज्जवे लहइ । दो पज्जवे दुग्गुणिण् लहइ य एग्गाओ दब्बाओ । नि. ६४
एगं दब्बं पेच्छं खंधमणुं वा स पज्जवे तस्स । उक्कोसमसंखिज्जे संखिज्जे पेच्छए कोई ॥७६४॥
दो पज्जवे दुग्गुणिण् सच्चजहणेण पेच्छए ते य । वण्णाइए य चउरो नाणंते पेच्छइ कयाई ॥७६५॥
सागारमणागारा ओहि-विभंगा जहणया तुल्ला । उवरिमगेवेज्जेसुं परेण ओही असंखेज्जो । ७६६। नि. ६५

सचिसेसं सागारं तं नाणं निब्बिसेसमणगारं । तं दंसणंति ताइं ओहिविभंगाण तुल्लाइं ॥७६७॥
आरब्भ जहण्णाओ उवरिमगेवेज्जगावसाणाणं । परओऽवहिनाणं चिय न विभंगमसंखयं तं च ॥७६८॥
'दब्बाओ'इत्यादि, इहावधिज्ञान्येकसात् परमाण्वादेर्द्रव्यादसंख्येयान् पर्यायान् नीलनीलेतरादीनेकादिगुणकृष्णादीन् वा गुरुलघ्वा-

दीन् वा लभते उत्कृष्टः, मध्यमः संख्येयान्, जघन्यस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ, चतुरो वर्णादीनित्यर्थः । इति गाथार्थः ॥७६३॥
'एगं दन्व'मित्यादि, 'दो पज्जवे'त्यादि सुबोध्यम्, नवरं नानन्तान् प्रतियुक्तिकं, न समुदायमङ्गीकृत्य । द्वारम् ॥७६४-७६५॥
अथ "नाणदंसणविभङ्गं" इतिद्वारत्रयमभिधीयते, कस्य कियानवधिरिति, तत्र गाथा—'सागारे'त्यादि ॥ जघन्य एव जघन्यकः,
सर्वस्तोक इत्यर्थः । तस्मात् जघन्यकादारभ्य 'तुल्यो'सदृशो भवतः, सर्वत्रेति शेषः, कावित्याह—'अवधिविभङ्गो' अवधिस्य विभङ्गश्च तौ,
किंविशिष्टौ यावित्याह—साकारानाकारौ, एतदुक्तं भवति—सम्यग्दृष्टेर्वधिः, स च साकारो भवत्यनाकारश्च, मिथ्यादृष्टेर्विभङ्गोऽसावपि
च साकारोऽनाकारश्च, तौ जघन्यादारभ्य सर्वत्र तुल्यौ, किमविशेषेण ? , नेत्याह—उपरिमग्नैवेयकेषु, तुरपिशब्दार्थः; तेनैतदुक्तं भवति—
भवनपतित आरभ्य उपरिमग्नैवेयकेष्वप्ययमेव न्यायो यदुत—'सागारमणागारा ओदिविभंगा जहणञो आरब्भ तुल्ला' परतस्तु किमित्यत
आह—परतोऽधिरैव, तत्र मिथ्यादृष्ट्युपपातासम्भवात्, स चासंख्येय इत्यत आह—स चासंख्येयो योजनापेक्षया, देवानां चार्यं प्रायो
निरूपित इति गाथार्थः ॥७६६॥ 'सर्विसेस'मित्यादि 'आरब्भे'त्यादि गतार्थे ॥७६७-७६८॥द्वारम्॥ साम्प्रतं देशद्वाराभिधानायाह—
नेरइय-देव-तिरथंकरा य ओहिस्सऽवाहिरा होति । पासंति सन्वओ खलु सेसा देसेण पासंति ॥नि. ६६

ओहिण्णाणख्लेत्तब्भंतरगा होति नारयाईया । सन्वदिसोऽवहिविसओ तेस्सि दीवप्पभोचम्मो ॥७७०॥

अविभंतरत्ति भणिए भण्णइ पासंति सन्वओ कीस ? । ओयइ जमसंतयदिसो अंतोऽवि ठिओ न सन्वत्तो ॥७७१॥
निययावहिणो अविभतरत्ति वा संसयावणोयत्थं । तो सन्वओऽभिहाणं होउ किमविभतरगहणं ? ॥७७२॥
अविभतरत्ति तेणं निययावहिणोऽवसेयया भइया । भवपचयाइवयसा सिद्धे कालस्स नियमोऽयं ॥७७३॥

सेसच्चिय देसेणं न उ देसेणेव सेसया किंतु । देसेण सञ्चलन्ति नरा तिरिक्त्वा य ॥७७४॥

‘नेरइय’ इत्यादि ॥ नरकेषु भवा नारकाः क्रीडाभालो देवाः तीर्थकरणशीलास्तीर्थकराः द्वन्द्वश्च समासः, च एवकारार्थत्वादवधारणार्थः, अस्य च व्यवहितं प्रयोगं दर्शयिष्यामः, त एते नारकादयः ‘अवधेः’ अवधिज्ञानस्य ‘अवाह्या भवन्ति’ अवध्युपलब्धस्य क्षेत्रज्ञानन्तर्भवन्ते, सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवदित्युक्तं भवति, तत्तदार्थादिवाह्यावधय एव भवन्ति, नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः, तथा ‘पश्यन्ति’ आलोकयन्ति ‘सर्वतः’ सर्वोऽपि दिक्षु, खलुशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चाप्यवधारण एव, सर्वास्वपि दिग्निदिक्ष्विति, तत्रैतत्स्माद्-एतेऽवधेरवाह्या भवन्तीत्यनेनैव पश्यन्ति सर्वतः खल्विति सिद्धत्वात् द्वितीयपदोपादानं न कर्त्तव्यं, गतार्थत्वात्, तन्न, सन्देहापनोदार्थत्वात्, तथाहि-बलयाकारावधिसन्तोऽप्यवधिज्ञानोपलब्धक्षेत्रज्ञान्तर्भवन्तो न सर्वतः पश्यन्ति दिगन्तरालादर्शनात्, अत उच्यते-पश्यन्ति सर्वत एव, शेषास्तु शेषास्तिर्यग्रा देशेनेत्येकदेशेन पश्यन्ति, अत्र चेष्टोऽवधारणविधिः, शेषा एव देशतः पश्यन्ति, न तु शेषा देशत एवेति गार्थार्थः ॥७६९॥ अथवाऽन्यथा व्याख्यायते-ततश्च नारकदेवतीर्थकरा अवधेरवाह्या भवन्तीति कोऽर्थः ?, अवधिज्ञानवन्तोऽमी भवन्ति, अयमर्थः, अत इदानीं संशयः-किमेते देशतः पश्यन्तीत्यत आह-पश्यन्ति सर्वत एव, आह-यथेवं पश्यन्ति सर्वत इत्येतावदेवास्तु अभ्यन्तरग्रहणमनर्थकं, संशयोद्भूतिहेतुत्वाद् अस्य च तद्व्यावृत्तिहेतुत्वात्, तन्न, एतद्ग्रहणे सत्यपि अभ्यन्तरग्रहणस्य नियतावधित्वविशेषकत्वादतो नियतावधयोऽमी भवन्ति सर्वतोऽवभासवन्तश्चेति गौर्वापर्यम् । तत्रैतत्स्मात्-नियतावधित्वमप्यमीपामत एव सिद्धं, भवप्रत्ययो नारकदेवानां (तच्चा० अ० १ सू०) इति वचनात्, तीर्थकृतमपि पारम्भिकोऽवधिरिति प्रसिद्धेऽस्तत्तत् ‘यासंती’-त्याधेवास्त्विति, तन्न, यतः भवप्रत्ययादिवचसा सिद्धे कालस्य नियमोऽयं, भवक्षयं यावदमी अभ्यन्तरावधयः पश्यन्ति च सर्वतः इति

पुनरपि पौर्वापर्यमिति गार्थार्थः ॥७६९॥ आद्यं व्याख्यानं कुर्वन्नाह भाष्यकारः—‘ओहि’ इत्यादि ॥ अवध्यभ्यन्तरा नारकादयो भवन्ति यतः सर्वतः ‘संवद्धे’त्यादि स्पष्टम् ॥७७०॥ चोदक आह—‘अभिन्तर’मित्यादि पूर्वार्द्धे स्पष्टं, स्वरिहाह—‘जं अन्तोवि ठिओ न सव्वओ ओयद्’, कोऽसौ ? असंततदिशो वलयाकारः एकदिशो वेति भावनेति गाथाद्वयार्थः ॥७७१॥ द्वितीयं व्याख्यानं कुर्वन्नाह—‘नियये’-त्यादि । अथवाऽभ्यन्तर इति कोऽर्थः ?, नियतावधयो, नियमेनामीषामवधिर्भवतीत्याकृतं, ते च किं देशतः पश्यन्ति उत नेति संशयापनोदार्थं पश्यन्ति सर्वत एवेत्याह, यद्येवं ततः सर्वतोऽभिधानमेवास्तु किमनेनेति, उच्यते—‘अभिन्तरत्ती’ त्यादि । ‘तेने’ति तत्तत् हि अभ्यन्तरा इति कोऽर्थः ?, नियतावधयो, नियमेनामीषामवधिर्भवतीत्यभिप्रायप्रकटनम्, अवशेषास्तु—तिर्यङ्मनुष्याः भजिताः कदाचिन्नियतावधयः कदाचिदन्नियतावधय इति गाथाद्वितीयः, भवप्रत्ययादिवचनादेवेदं सिद्धमिति चेत्, अत आह—‘भवै’ त्यादि, गतार्थम् ॥७७२-७३॥ चरमावयवं व्याख्येयसुराह—‘सेसच्चिये’ त्यादि, गतार्था ॥७७४॥ द्वास्म । अथ क्षेत्रद्वारम्—संखेज्जमसंखेज्जो पुरिसमवाहाए खेत्ततो ओही । संवद्धमसंवद्धो लोगमलोगे य संवद्धो ॥७७५॥ (नि. ६७॥)

ओही पुरिसे कोई संवद्धो जह पभा व दीवम्मि । दूरंघयारदीवयदरिसणमिब कोइ विच्छिण्णो ॥७७६॥

संखिज्जमसंखिज्जं देहाओ खित्तमंतरं काउं । संखेज्जासंखेज्जं वेच्छइ तदंतरमवाहा ॥७७७॥

संवद्धासंवद्धो नरलोयंतेसु होइ चउमंगो । संवद्धो उ अलोए नियमा पुरिसेऽवि संवद्धो ॥७७८॥

तत्र ‘संखेज्ज’ इत्यादि, तत्र क्षेत्रतोऽवधिर्दिष्टा भवति, ‘संवद्धमसंवद्धो’चि, किमुक्तं भवति ?—इह कश्चिदवधिः पुरुषे-पूर्णः सुखदुःखानामिति पुरुषः तस्मिन् पुरुषे-द्रष्टरि ‘सम्बद्धः’ प्रतीष्ठितः सन्ततत्वात् प्रदीपप्रभावत्, कश्चिदासम्बद्धः श्रुतितत्वात्, प्रकटत-

मोल्याकुलप्रदेशव्यवहितप्रदीपप्रयासमुद्योतितक्षेत्रदर्शनवद्, तत्र यस्तावदसंबद्धस्स संख्येयोऽसंख्येयो वा, कथं ?—‘पुरिसमबाहाए’-
ति अवाधनमवाधाऽपान्तरालमित्यर्थः, पुरुषस्यावाधा पुरुषावाधा तथा हेतुभूतया सह, अयमभिप्रायः—असम्बद्धोऽवधिः क्षेत्रतः
संख्येयो वा असंख्येयो वा योजनापेक्षया, एवं सम्बद्धोऽपि, तदनेन स्वतन्त्रावधिचिन्तनमात्रं कृतम्, इदानीमयमवाधया चिन्त्यते,
अत्र चतुर्भङ्गी-संख्येया अवाधा संख्येयोऽवधिः १, संख्येया अवाधा असंख्येयोऽवधिः २ असंख्येया अवाधा संख्येयोऽवधिः
३ असंख्येया अवाधा असंख्येयोऽवधिरिति ४, सम्बद्धे तु विकल्पाभावः, तथा ‘लोगमलोने य संबद्धो’ति लोके चतुर्दशरज्ज्या-
त्मके पञ्चास्तिकायवति, अलोकं च-केवलाकाशास्तिकायात्मके, चः समुच्चये, ‘संबद्धः’ लज्जः, कथं ? ‘लोने’ति पुरुषे सम्बद्धो लोके
च, लोकप्रमाणावधिः, पुरुषे न लोके, देशतोऽभ्यन्तरावधिः, न पुरुषे न लोके इति बाह्यावधिः, अलोक-
सम्बद्धस्त्वात्मसम्बद्ध एवेति गार्थार्थः ॥७७५॥ ‘ओही’ त्यादि ‘संख्येजे’ त्यादि ‘संबद्धे’ त्यादि ॥७७६-७७७-७७८॥ उक्तार्थं
स्थापनाद्वारम् । गतिद्वारधुना—

गइ नेरइयाईया हेट्टा जह वणिणया तहेव इहं । इट्टी एसा वणिणजइत्ति तो सेसियाओऽवि ॥७७९॥ (नि. ६८)
जे पडिवज्जंति मइ तेऽवहिनाणं पि समहिआ अण्णे । वेयकसायाईया मणपज्जवनाणिणो चेव ॥ ७८० ॥
सम्मा सुरनेरइयाऽणाहारा जे य होति पज्जत्ता । ते च्चिय पुव्वपवण्णा वियलाऽसण्णी य मोत्तूणं ॥ ७८१ ॥
आमोसहि विप्पोसहि खेलोसहि जल्लमोसही चेव । संभिन्नसोय उजुमइ सव्वोसहि चेव बोद्धव्वो ॥ (नि. ६९)

चारणा आसीविस केवली य मणनाणिणो य पुब्बधरा । अरहंतचक्कवट्ठी धलदेवा वासुदेवा य ॥ (नि. ७०)
संफरिसणमामोसो सुत्तपुरीसाण विप्पुसो विप्पो । अन्ने विडिति विट्ठा भासंति य पत्ति पासवणं ॥७८४॥
एए अन्ने य बह जेसिं सब्बे य सुरमओऽवयवा । रोगोवसमसमत्था ते होति तओसहिप्पत्ता ॥७८५॥
जो सुणइ सब्बओ सुणइ सब्बचिसए य सब्बसोएहि । सुणइ बहूए व सहे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥७८६॥
रिखु सामणं तम्मत्तगाहिणी रिखुमई मणोनाणं । पायं विसेसविमुहं घडमेत्तं चित्तिंयं सुणए ॥७८७॥
विउलं वत्थुविसेसण माणं तग्गाहिणी मई विउला । चित्तिंयमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जवसएहि ॥७८८॥
अइसयचरणसमत्था जंघाविज्जाहिं चारणा सुणओ । जंघाहिं जाइ पढमो नीसं काडं रविकरेऽवि ॥७८९॥
एगुप्पाएण गओ रुयगवरमिओ तओ पडिनियत्तो । धीएणं नंदिस्सरमिहं तओ एइ तइएणं ॥७९०॥
पढमेण पंडगवणं धीओप्पाएण नंदणं एइ । तइओप्पाएण तओ इह जंघाचारणो हो(ए)इ ॥७९१॥
पढमेण माणुसोत्तरनणं स नन्दिस्सरं तु विइएण । एइ तओ तइएणं कयक्खेइयंदणो इहइ ॥७९२॥
पढमेण नन्दणवणे धीओप्पाएण पंडगवणंमि । एइ इहं तइएणं जो विज्जाचारणो होइ ॥७९३॥
आसी दाढा तग्गयमहाविसाऽसीविसा दुविहमेया । ते कम्मजाइमेएण योगहा यउविहविगट्पा ॥७९४॥
मणनाणिगगहणेणं विउलमई केवली चउन्नेओ । सम्मत्तनाणदंसणचरणेहिं खयप्पसएहि ॥७९५॥
ओहिन्नाणावसरे मणपज्जवकेवलाण किं गहणं ? । लद्धिपसंगेण कयं गहणं जह सेसलद्धीणं ॥७९६॥

सोलस रायसहस्ता सन्ववलेणं तु संकलनिवद्धं । अंछंति वासुदेवं अगडतडम्मी ठियं संतं ॥ नि. ७१ ॥
 धेन्तूण संकलं सो वामगहत्येण अंछमाणानं । भुंजिज विलिपिज्ज व महुमहणं ते न चापंति ॥ नि. ७२ ॥
 दो सोला वत्तीसा सन्ववलेणं तु संकलनिवद्धं । अंछंति चक्कवट्ठिं अगडतडम्मी ठियं संतं ॥ नि. ७३ ॥
 धेन्तूण संकलं सो वामगहत्येण अंछमाणानं । भुंजिज्ज विलिपिज्ज व चक्कहरं ते न चापंति ॥ नि. ७४ ॥
 जं केसवस्सउ वलं तं दुयुणं होइ चक्कवट्ठिस्स । तत्तो वला बलवगा अपरिमियवला जिणवारिदा ॥ नि. ७५ ॥
 खीर-महु-सप्पिसाओवमा उ वयणा तयासवा होंति । कोट्टयधन्नसुनिगगलसुत्तत्था कोट्टबुद्धीया ॥ ८०२ ॥
 जो सुत्तपण यहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो । जो अत्थपपणत्थं अणुसरइ स बीयबुद्धी उ ॥ ८०३ ॥
 उदय-चव्वय-वउवसमो-वसमसमुत्था बहुप्पगाराओ । एवं परिणामवसा लद्धीओ होंति जीवाणं ॥ ८०४ ॥
 केई भणंति वीसं लद्धीओ तं न जुज्जए जम्हा । लद्धित्ति जो विसेसो अपरिमिया ते य जीवाणं ॥ ८०५ ॥
 गणहरते पाहारयपुलायवोभाइगमणलद्धीओ । एवं बहुगाओविय सुव्वंति न संगिहीयाओ ॥ ८०६ ॥
 आमोसही य तेले जल्ले विप्पे य होइ सव्वे य । कोट्टे य बीयबुद्धी पयाणुसारी य संभिन्ने ॥ १ ॥
 उजुमइ-विउल क्खीरे महु-अक्खीणे विउव्वि-चरणे य । विज्जाहर-अरहंता चक्की बल-चासु वीसइमे ॥ २ ॥
 भवसिद्धियाणमेता वीसंपि हवंति एत्थ लद्धीओ । भवसिद्धियाण महिलाण जत्तिया जा उ तं वोच्छं ॥ ३ ॥

निण-चल-चक्र-केसव-संभिन्ने-जंघचरण-पुन्वे य । भविष्याद्वि इत्थीण एयाओ न सत्त लद्धीओ ॥ ४ ॥
रिजुमइ-विउलमईओ सत्त य एयाओ पुन्वभणियाओ । लद्धीओ अभन्वाणं होति नराणंपि न कयाइ ॥ ५ ॥
अभवियमहिलाणंपि हु एयाओ न होति भणियलद्धीओ । महुलीरासवलद्धीविनेय सेसाउ अविरुद्धा ॥ ६ ॥
भन्वाभन्वाइविसेसणत्थमह्वा तयंपि सवियारं । भन्वावि अभन्वा विय जं चक्कहरादओ भणिया ॥ ८०७ ॥
पोगलपरियद्वं जं नरदेवंतरं सुए भणियं । तो सो भन्वो कालो जमयं निन्वाणभावीणं ॥ ८०८ ॥
भणिओऽवहिणो विसओ तहायि तस्संगहं पुणो भणइ । संखेचरुईण हिंयं अन्वामोहत्थमिदं च ॥ ८०९ ॥
दन्वाइ अंगुलावलिसंखेज्जाईयभागविसयाइं । पेच्छइ चउगुणाइं जहण्णओ सुत्तिमंताइं ॥ ८१० ॥
उक्कोसं संत्वाइयलोगपोगलसमानियद्धाइं । पइदन्वं संत्वाइयपज्जायाइं च सन्वाइं ॥ ८११ ॥
ओहिचिभाने भणियंपि लद्धिसामणओ मणोनानं । विसयाइचिभागत्थं भण्णइ नाणक्कमायातं ॥ ८१२ ॥

‘गई’त्यादि । गतिनार्कादिका, आदिशब्दादिन्द्रियादियस्यहः, अधस्तायथा मतिग्रस्ताव उक्ता एवमिहाप्यवधौ, विशेषं वक्ष्यति
भाष्यकारः, एया च आदिरतोऽनेन प्रस्तावेन शेषा अप्याभर्षोपध्यादय उच्यन्ते इति गार्थार्थः ॥ ७७९ ॥ ‘जे’इत्यादि । ये मतिज्ञा-
नस्य प्रतिपद्यमानकास्तेऽवधेरिति, किमविशेषेण ? , नेत्याह-समधिका अन्ये अवधेः प्रतिपद्यमानकास्तद्यथा वेदातीताः श्रेणिद्वयेऽवधेः
प्रतिपद्यमानका भवन्ति, मतेस्तु नोक्ताः, सम्यक्त्वमाप्तावेतल्लाभात्, एवं सर्वत्र भावना, तथा कयायातीताश्च द्रुमसम्परायादयः
तथा मनःपर्यायज्ञानिनश्चेति गार्थार्थः ॥ ७८० ॥ तथा-‘सम्मा’ इत्यादि । अपस्विडियसम्महिद्धीणो मणुया नारगमुरेसु उवयज्ज-

माणा आहारगदारे अनाहारकमङ्गीकृत्य षड्विज्जमाणया, मतेः पुनरसी नोक्ताः, तथा ये च भवन्त्यपर्याप्तिका अविग्रहोपातादौ अपर्या-
प्तद्रारे शुक्तिमङ्गीकृत्य, पूर्वप्रतिपन्नेषु का चोत्तयत आह-त एवास्य पूर्वप्रतिपन्ता ये मतेः, किमविशेषण ? , नेत्याह-विकलेन्द्रियान्
असंयुिनो मुक्त्वा, तेषां तद्विषयत्वादेवेति गाथार्थः ॥ ७८१ ॥ प्रागुक्तसम्बन्धं गाथाद्वयमाह-‘संफरिसण’मित्यादि भाष्यगाथाः
पञ्च प्रतीतार्याः, नवरं यः किल सर्वतः शृणोति स संभिन्तश्रोताः, यद्वा श्रोतांसि इन्द्रियाणि सम्भिन्नान्यैकैकशः सर्वविषयैरस्य परस्प-
रतो वेति स सम्भिन्नश्रोताः, सम्भिन्नान् वा परस्परतो लक्षणतो विधानतश्च सुचद्वनपि शुब्दान् शृणोति स संभिन्नश्रोतेति ॥७८४-८८॥
अयं ‘न्यारण’ चि पदम्-‘अहसये’त्यादि । अतिशयो-यथावत्श्रुताभ्यासजनितो विद्यादिलासः अतिशयेन चरणे-गमने समर्थाः-
मत्पलाः, के च ते ? इत्याह-‘मुनयः’ साधवो भगवन्तः, ते च द्विविधा भवन्ति, कथमित्याह-‘जंघाविज्जाहि चारण’ति जङ्घाचा-
रणा विज्जाचारणा य, प्रथमसामर्थ्योपवर्णनायाह-जंघाभ्यां याति प्रथमो-जङ्घाचारणः, किं कृत्वेत्याह-‘निश्रां कृत्वा’ अवलम्बनं कृत्वा
‘रविकरानपि’ आदित्यकिरणानपि, मेरुशिखरादाविति गम्यत इति गाथार्थः ॥७८९॥ कथमित्यत आह-‘एगु’इत्यादि । अतः एत-
स्मात्कर्मभूमिव्यानाद् ‘एगुतोत्पादेन’ एकक्रमेण ‘गतो’ याति रुचकवरद्वीपं, चैत्यवन्दनार्थमिति गम्यते, ततो रुचकवराद् प्रत्याग-
च्छन् द्वितीयेनोत्पादितेन नन्दीश्वरद्वीपं तदाराद्धर्तिनमागच्छति, ततस्तृतीयेनावस्कन्देन इह एति यतो गतः आसीदिति गाथार्थः ॥७९०॥
एवं तावत्तियंक्त्वा मध्यमं, अयं ऊर्ध्वमाह-‘पटमेणे’त्यादि । प्रथमेन क्रमेणाश्रुतः षण्डकवनं याति, मेरोः शिखरमित्यर्थः, द्वितीयेन नन्द-
नवनं, प्रथमां मेखलामित्यर्थः तृतीयेन त्विहतीति गाथार्थः ॥७९१॥ विद्याचारणसामर्थ्यमप्याह-‘पटमेणे’त्यादि । अयमपि प्रथमे-
नारस्कन्देन मानुषोत्तरं पर्वतमेति, द्वितीयेन नन्दीश्वरमेति-यातीत्यर्थः, तत्परावृत्तः एति ततो नन्दीश्वराद् कृतचैत्यवन्दन इह-भरत-

क्षेत्रादाविति गाथार्थः ॥७९२॥ एतत्तिर्यग्, ऊर्ध्वमथ आह-‘पदमेणे’त्यादि । स्पष्टार्थो ॥७९३॥ ‘आसी’त्यादि । आस्यो-दंष्ट्राः तासु विप्रेषामित्यासीविषाः ते द्वेधा-कर्मभेदेन जातिभेदेन च, तत्र जातिभेदेन चतुर्विधविकल्पा वृश्चिकमण्डूकोरगमनुप्यजातयो यथार्थस्त-
अन्यात्, कर्मतस्तु क्रियातस्तु तपश्चरणादितोऽन्यतो वा गुणतोऽनेकविधास्तद्यथा तिर्यञ्चो मनुष्याः देवाश्चासहस्रारादिति गाथार्थः
॥७९४॥ ‘मणे’त्यादि । मनोज्ञानिग्रहणेन विपुलमतिः, प्रागुक्तमासीत्, स्वरूपप्रापनार्थं, ‘केवली य’ ति केवली च चतुर्दो, कः ?
इत्याह-सम्यक्त्वादभिः क्षायिकैरिति गाथार्थः ॥ एतद्वस्तु मन्यमान आह ‘ओही’त्यादि स्पष्टा, नवरं लक्ष्मी एते मनःपर्यायिकेवल्ले
अत उक्ते, प्रसङ्गायातव्याचाराणादियत् ! ‘पुञ्चधर’ चि पूर्वाणि धारयन्तीति पूर्वधराः, अहंदादयस्तु प्रतीता इति निर्युक्तिगायाद्-
यार्थः ॥७९५-७९६॥ साम्प्रतमत्रैव वासुदेवादीनां महापुरुषाणां धीर्यन्तरायधयोपशमादिप्रभवं सामर्थ्यमृत्कीर्यते-‘सोलसे’त्यादि ।
गाथाः पञ्च । ‘अच्छन्ति’ आकर्षन्ति ‘भुंजेज्ज’चि शुद्धीत विलिम्पेत वा न चोयंरथाक्रष्टुं, ततः-सामान्यजनपदवलाद् बलदेवा
बलचक्राः, जिनचरेन्द्रास्त्वनन्तवलाः, समस्तवीर्यान्तरायकर्मधयादिति, श्रेयं स्पष्टत्वाभ्याख्यातम् । तदेवमेता लब्धयः किल
संश्लेषेणोक्ताः, साम्प्रतमेतदधिकारानुवृत्तेर्विमध्यमप्रमाणोपदर्शनाय चाह भाष्यकारः-‘खीर’ इत्यादि । ‘जो सुत्ते’ त्यादि
॥ ८०२-३ ॥ उपसंहरन्नाह-‘उदये’त्यादि ॥८०४॥ तदेवमभिधाय केषांचिन्मतमाशिशङ्कयिषुसाह-‘केइ’ इत्यादि । केचन प्रज्जामि-
मानिनो व्याचक्षते यथा विंशतिरेव लब्धयः, नाधिका न्यूना वा, उक्तं च-अतः पूर्वपक्षतः ‘केइ मणंति वीसं लक्ष्मीओ,’ मणंतु
काऽत्रानुपपत्तिरित्याह-तन्न, लब्धेरतिशयत्वात्तस्य च जीवेष्वपरिमितत्वादिति गाथार्थः ॥ ८०५ ॥ अपि च यदि सत्यमेव विंशति-
लब्धयः स्युस्ततोऽन्यासामपि परिगणनं स्यात्, तथा च सति संख्यानियमो प्लान्येत, गणघरादिलब्धिपरित्यागप्रसङ्गात्, तथा

च-‘गणहरे’त्यादि स्पष्टा ॥ ८०६ ॥ स्वरिवाह-‘भव्या’ इत्यादि । अथ चेत् भव्याभ्यादिविशेषणार्थमेव लब्धीनां प्ररूपण-
प्रपासः, एतदुक्तं भवति-एता विश्वतिर्भव्यानामेव, शेषास्त्वभव्यानामिति, उच्यते, तदप्येवं प्ररूपणं सविचाग्म-अदिकान्तिकम्,
अन्यत्रापि समानत्वात् व्यभिचाराच्च, तथाहि-नैता भव्यानामेव, अपि त्वभव्यानामप्युक्तवत्, कथं चाऽन्यत्रापि समानत्वमित्याह-
यद्-यस्मात् चक्रप्रसदयः भव्या एव सन्तोऽभव्या अपि, असंख्यलब्धिव्यपि मध्ये ‘भणिताः’ पठिताः शृङ्गेस्तो न्यत्रापि समा-
नम्, आह-कथं पुनर्ज्ञायते भव्या एव चक्रधरा इति ? उच्यते-‘पोगले’त्यादि ॥ यद्-यस्मान्नरदेवान्तरं श्रुते भणितं कालतः पुद्गल-
परावर्त्तस्याप्यर्द्धं ‘होळण चक्रवट्टी पुणोवि अह होइ एत्ति ए य गए’चित्तो असौ भव्यो वर्त्तते, कुतः ? इत्याह ‘यत्’ यस्मात्कालोऽयं-पुद्-
गलपरावर्त्तर्पिप्रमाणः काञ्चा निर्वर्णभाविनां, भव्यानामित्यर्थः, अभव्यानां त्वन्तरकालो यनस्यत्तिकाल इति गार्थार्थः ॥ ८०७-८ ॥
उपसंहरन्नाह-‘भणिओ’ इत्यादि ॥ उक्तोऽवधेर्विषयः ‘ओही खेत्तपरिमाणे’ इत्यादि द्वारगाथादयेन तथापि येऽतिसंक्षेपरुचयः सन्वा-
स्तद्विधाय तत्संग्रहं भूयोऽपि ‘वक्ति’ भणति च, अर्थात् स्रक्कारः अव्यामोहार्थत्वाद्, इष्टं चैतच्छब्दव्यादिहितत्वादिति गार्थार्थः ॥ ८०९ ॥
‘वक्काइ’ इत्यादि ॥ इह ओहिणाणी जहणओ मुत्तिमत्ताइ दब्बाइ’ पेच्छइ क्षेत्रकालाभ्यां तु अङ्गुलावलिकासंख्येयभागाभ्यन्तरतः
भावतो चउगुणाइ दब्बाइ ‘दो पजेवे दुगुणिए’ ति वचनात् ॥ ‘उक्कोस’मित्यादि भावितार्था ॥ तदनेन यदुक्तं ‘तं समासओ चउ-
विहं पणचं’ति तदास्त्यतमिति अवधिज्ञानार्थस्वत्परिसमाप्तः ॥ ‘ओही’त्यादि ॥ ८१०-८१२ ॥

मणपज्जवनाण पुण जणमणपरिचिंत्तियत्थपागडणं । माणुसखेत्तनिवद्धं गुणपच्चइयं चरित्तवओ (नि. ७६)
पुणसद्धो उ विसेसे रूविनिवंधाइतुल्लभावेऽवि । इदमोहिन्नाणाओ सामिविसेसाइणा भिन्नं ॥ ८१४ ॥

तं संजयस्स सञ्चप्पमायरहियस्स चिविहरिद्धिमओ। समयक्खेत्तन्निभतर सण्णिमणोगयपरिण्णणं ॥८१५॥
 सुणइ मणोदब्बाइं नरलोए सो मणिल्लमाणाइं। काले भूयभविस्से पलियासं खिल्लभागम्मि ॥८१६॥
 दब्बमणोपल्लाए जाणइ पासइ य तग्गएऽणंते। तेणावभासिए उण जाणइ दब्बेऽणुमानेणं ॥८१७॥
 सो य किर अचयखुब्बसणेण पासइ जहा सुयन्नाणी। जुत्तं सुए परोक्खे पच्चक्खे न उ मणोनाणे ॥८१८॥
 जइ जुल्लए परोक्खे पच्चक्खे नणु विसेसओ घडइ। नाणं जइ पच्चक्खं न दंसणं तस्स को दोसो ? ॥८१९॥
 अन्नेऽयहिंदंसणओ वयंति न य तस्स तं सुए भणियं। न य मणपल्लवदंसणमन्नं च चउप्पयाराओ ॥८२०॥
 अहवा मणपल्लवदंसणस्स मयमोहिंदंसणं सण्णा। विब्भंगदंसणस्स व नणु भणियमिदं सुयाईयं ॥८२१॥
 जेण मणोनाणविओदो तिण्णि व दंसणाइं भणियाइं। जइ ओहिंदंसणं होल्ल होल्ल नियमेण तो तिण्णि ॥८२२॥
 अन्ते उ मणोनाणी जाणइ पासइ य जोऽवहिंसमगो। इयरो य जाणइ चिय संभवमेत्तं सुएऽभिहियं ॥८२३॥
 अन्ने जं सागारं तो तं नाणं न दंसणं तम्मि। जम्हा पुण पच्चक्खं पेच्छइ तो तेण तन्नाणी ॥८२४॥
 भणणइ पणयणाए मणपल्लवनाणपासणा भणिया। तो एव पासए सो संदेहो हेउणा केण ? ॥८२५॥

‘मण’इत्यादि। मनःपर्यायज्ञानं—आग्निरूपितशब्दार्थम्, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, इदं हि रूपिद्रव्यनिबन्धनक्षायोपशमिकप्रत्यक्षादि-
 सामान्येऽपि सत्यवधिज्ञानात् स्वाम्यादिभेदेन विशिष्टमित्यर्थभेदेनेति, स्वरूपमस्याह—जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं, मानुषक्षेत्रम्—अर्ध-
 तृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तन्निबद्धं ‘गुणप्रत्ययम्’ असाधारणक्षान्त्यादिगुणप्रभवम्, इदं च चास्त्रिवत एव स्याद्, एतदुक्तं भवति-आम-

पौपध्यादिश्रद्धिग्राप्तस्यैवेति समुदायार्थः । 'पुण'इत्यादि ॥ १८१३ १५॥ यदुक्तं-तं समासो च उच्चिह-
मित्येतदाह-'मुणइ' इत्यादि । मन्यमानान्ययं जानीते योग्यानि काले त्रिविधेऽपि, कियत्प्रमाणे ?-पल्योपमासंख्येयभागेऽतीतादौ ।
पर्यायत आह-'द्वयमणो' इत्यादि । द्रव्यात्मकं मनो द्रव्यमनस्तस्य पर्याया द्रव्यमनःपर्यायारतान् 'जानाति' विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदतः
साधारकरोति स्पष्टावभासित्वात्, करतलमलकवत्, तथा पश्यति च सामान्येन, क्व स्थितानित्याह-'तद्रतान्' द्रव्यमनोऽस्ति त्वपर्याय-
मन्वद्धानित्यर्थः, कियत् इत्याह-अनन्तान्, अन्यानपि भावान्, किं साक्षात्करोति ?, नेत्याह-तेन पुनर्द्रव्यमनसाऽवभासितान् बाह्यान्
मन्दरमकराकरादीन् जानात्यनुमानेन, न साक्षाद्, अमूर्तत्वादपि ब्रह्मस्येति गार्थार्थः ॥ १८१६-७॥ आह-अन्यच्च प्रतिपादितं-'जाणइ
णपासति' अतः किमुक्तं-'जाणति पासति य' ? इत्यत आह-'सो य किरे' त्यादि । स च किल-मनःपर्यायज्ञानी अचक्षुर्दर्शनेन-
शेषेन्द्रियोपलब्धिरूपावग्रहादिमतिव्यापारेण तान् पश्यति, क इवेत्याह-'यथा' येन प्रकारेण श्रुतज्ञानी अचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीत्युक्तं,
विकल्पत इति भावः, एवं परिहृते सत्याह-'युक्तं' घटमानकं 'श्रुते' ज्ञातस्वभावे मेवादावचक्षुर्दर्शनेन दर्शनमिति प्रक्रमः, किमिति ?
परोक्षत्वात्तस्य, 'न तु' नैव मनःपर्यायज्ञाने ज्ञातस्वभाव एव युक्तमचक्षुर्दर्शनेनावग्रहादिरूपमतिव्यापारेण तद्दर्शनं, तस्य प्रत्यक्षत्वादिति
गार्थार्थः ॥ १८१८॥ उच्यते-'जइ जुज्जए' इत्यादि । यदि परोक्षे श्रुते युज्यते अचक्षुर्दर्शनेन दर्शनं तन्ननु प्रत्यक्षेऽस्मिन् विशेषतः-
सुतरां घटते अवग्रहादिलक्षणमतिव्यापाराचक्षुर्दर्शनेन दर्शनं, तथाहि-'ज्ञानं' मनःपर्यायज्ञानं यदि प्रत्यक्षं न दर्शनमचक्षुर्दर्शनं ततस्तस्य
मनःपर्यायविदः को दोषो ?, नैव दोषः, तस्यान्यविषयत्वात्, अवधिज्ञानिनश्चक्षुर्दर्शनानाचक्षुर्दर्शनवत्, अत एव 'जाणइ पासइ' यदुक्त-
मिति गार्थार्थः । अन्ये पुनरस्य पश्यतामेवं समर्थयन्तीत्याह-अन्ये त्वाहुः-असौ अवधिदर्शनेन पश्यति इति ब्रुवतां को दोषः ?

इत्यत आह-‘न च’ नैव तस्य-मनःपर्यायविदस्तत्-अवधिदर्शनं ह्येव प्रतिपादितं, न य अण्णं च’चि न च अन्यत्-चतुष्प्रकाराद् दर्शनाधिकं मनःपर्यायदर्शनमस्ति, चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनमिति सूत्रप्लुतेरिति गाथार्थः ॥८१९-२०॥ ‘अहवे’त्यादि ॥ अथ चेन्मनःपर्याय-दर्शनस्यावधिदर्शनमिति संज्ञा मता तस्यां ह्यत्रश्रुताविति, कस्येवेत्यत आह-‘विभंगवंसणस्त च’ यथा विभङ्गदर्शनस्यावधिदर्शन-मिति संज्ञा, सिद्धं दृष्टान्तः, उच्यते-भणियं नन्विदं त्वया श्रुतातिक्रान्तं, किं वाहमात्रेण !, नेत्याह-‘जेने’त्यादि ॥ येन मनोज्ञानविदो भगवत्पामासीविपोद्देशके द्वे दर्शने प्रतिपादिते चक्षुरचक्षुदर्शने, त्रिज्ञानित्वाद्, त्रीणि वा चतुर्ज्ञानित्वे सति, ततश्च यद्यवधिदर्शनं स्यान्मनःपर्यायदर्शनं सूत्रश्रुतौ ततः स्यान्भियमेन त्रीणीत्यतस्त्रयमेवावश्यमिति गाथार्थः ॥८२१-२२॥ ‘अन्ने’ इत्यादि ॥ अन्ये तु मन्यन्ते-अयं जानाति पश्यति चेति, कः ! इत्यत आह-योऽवधिज्ञानसमग्रः, इतरस्तु जानात्येव केवलं त्रिज्ञानी, अतः सूत्रे सम्मथमात्रं मणितं नन्वादौ ‘जाणति पासती’ति गाथार्थः ॥ ८२३ ॥ ‘अन्ने’ इत्यादि ॥ अपरे अभिदधति, यद्-यस्मान्मनःपर्यायज्ञानं ‘साकारं’ सविशेषं ‘तो’ ततस्तज्ज्ञानमुच्यते, तेन च जानात्येव, न तत्र दर्शनं, यस्मात्पुनस्तानेव स्कन्धान् ‘प्रत्यक्षं पश्यति’ साक्षात्करोति ‘तो’ ततस्तेन प्रत्यक्षब्रह्मत्वेन तज्ज्ञानी भण्यते, क्षमाश्रमणदीकायां त्वियम्, अन्ये त्वाहुः-साकारोपयोगान्तःपातित्वान्न दर्शनं, दृश्यते चानेन प्रत्यक्षत्वादवधिबन्ध, इत्येतदपि न दर्शनं, दृश्यते चानेनेति विरुद्धम्, उभयधर्मान्वयाभावाद्वा न किञ्चिदिति गाथार्थः ॥८२४॥ उच्यते-‘भण्णई’ त्यादि कण्ठ्या ॥ ८२५ ॥ सत्यदप्ररूपणादि तु स्वाम्यनुसारेणावधेरिवानुसर्तव्यमिति ॥ समाप्तं मनः-पर्यायज्ञानम् ॥

अथ केवलमुच्यते—

अहं सत्त्वदन्वपरिणामभावविघ्नत्तिकारणमणंतं । सासयमप्यडिवाई एगविहं केवलद्वानां ॥ ८२६ नि. ७७ ॥
 मणपज्जवनाणाओ केवलमुदेसमुद्धिलाभेहिं । पुब्बमणंतरमभिहियमहसदोऽयं तयत्थम्मि ॥ ८२७ ॥
 सत्त्वदन्ववाण पओगवीससामीससा जहाजोगं । परिणामा पज्जाया जम्मविणासावओ सन्वे ॥ ८२८ ॥
 तेसिं भावो सत्ता सल्लखणं वा विससओ तस्स । नाणं विण्णत्तीए कारणं केवलण्णणाणं ॥ ८२९ ॥
 किं बहुणा ! सत्त्वं सत्त्वओ सया सत्त्वभावओ नेयं । सत्त्वावरणाईयं केवलमेगं पयासेइ ॥ ८३० ॥
 पज्जायओ अणंतं सासयमिदं च सदोवओगाओ । अव्वयओऽपडिवाई एगविहं सत्त्वसुद्धीए ॥ ८३१ ॥
 केवलनाणेणऽट्ठे नाउं जे तत्थ पन्नवणजोगे । ते भासइ तिरथयो वइजोग सुयं हवइ सेसं ॥ ८३२ ॥ नि. ७८ ॥
 नाऊण केवल्लेणं भासइ न सुएण जं सुयाईओ । पण्णवणिज्जे भासइ नाणभिलप्पे सुयाईए ॥ ८३३ ॥
 तत्थवि जोगे भासइ नाजोगे गाहयाणुवित्तीए । भणिए व जम्मि सेसं सयम्मूहइ भणइ तम्मत्तं ॥ ८३४ ॥
 वइजोगो तं न सुयं खओवसमियं सुअं तओ न तओ । विघ्नाणं से खइयं सदो उण दन्वसुयमित्तं ॥ ८३५ ॥
 सेसं छउमत्थाणं विघ्नाणं जं सुयाणुसारेणं । तं भावसुयं भण्णइ खओवसमिओवओगाओ ॥ ८३६ ॥
 भण्णंतं वा न सुयं सेसं कालं सुयं सुणेतानं । तं चैव सुयं भण्णइ कारणकज्जोवयारेण ॥ ८३७ ॥

अहवा वइजोगसुयं सेसं सेसंति जं, गुणबभूयं । भावसुयकारणाओ जमप्यहाणं तओ सेसं ॥ ८३८ ॥
वइजोगसुयं तेसंति केह तेसंति भासमाणानं । अहवा सुयकारणाओ वइजोगसुयं सुणेतानं ॥ ८३९ ॥

केवलनाणं नन्दी मंगलमिति चेह परिसमत्ताइं । अहुणा स मंगलत्थो भणइ पगओऽणुओगत्ति ॥ ८४० ॥

‘अथे’त्यादि, अथेत्यान्तर्यायो वक्ष्यमाणोपपत्तिभ्यः, शेषं स्पष्टम्, गाथाः पद यावदिति शेषः ॥ ८२६-८२७-८२८-८२९-८३०-८३१ ॥ इह तीर्थकृत् समुत्पन्नकेवलज्ञानः सद्धर्मदेशनां करोतीति ध्वनिर्द्रव्यश्रुतं, स च भावश्रुताविनाभावीति तत्सम्भवैलनि-
ष्टापत्तिरिति मा भूदव्युत्पन्नाधियां मतिमोहोऽत उच्यते-‘केवले’त्यादि स्पष्टार्था, नवरं ‘वइजोग’ति तस्यासौ वाग्योग उच्यते, शेषं
छद्मस्थानां श्रुतं भवति, श्रुतानुसारप्रभवत्वात् ॥ ८३२ ॥ शेषं भाष्यकृदाह-‘नाऊणे’त्यादि ॥ केवलैर्नैव ज्ञात्वा भापते, नास्मद्वि-
धवच्छ्रुतेन, तदतीतत्वात्, ‘पन्नवणजोगा’ प्रज्ञापनीयास्तान् भापते, नेतरान्, वागोचरातिक्रान्तत्वात् ॥ ८३३ ॥ ‘तत्थवी’त्यादि
सुगमा ॥ ८३४ ॥ ‘वइ’ इत्यादि ॥ तस्यासौ ध्वनिर्वाग्योगमात्रं, नतु श्रुतं, श्रुतस्य क्षायोपशमिकत्वात्, न चासौ क्षयोपशमस्तस्यास्ति,
एतदुक्तं भवति-क्षायिकं तस्य विज्ञानं, शब्दस्तु द्रव्यमात्रम् ॥ ८३५ ॥ सुतं भवतु ‘सेसं’ति व्याचिख्यासुराह-‘सेस’मित्यादि सुगमा,
‘अहवा सुयं भवति सेसं’ कालमित्यध्याहारः ॥ ८३६ ॥ तथा चाह-‘भणंतं वे’ त्यादि ॥ इह भगवता भण्यमानं न श्रुतं, शेषं तु
कालं श्रुतं, नच ‘सुणेतानं’ गणहराणमित्यर्थः, अथवा ‘तं चेव सहमेतं सुयं भन्नइ’ कथं ? वाग्योग एव श्रुतं वाग्योगश्रुतमिति विग्रहः,
कुत इत्याह-कारणे कार्योपचाराद् वृष्टौ तन्दुलोपचारत् ॥ ८३७ ॥ ‘अहवे’त्यादि ॥ ‘वइजोगसुयं सेसं’ति कोऽर्थः ? इत्याह-‘सेसंति जं
गुणबभूयं’, कुत एतदेवमित्याह-‘भावे’त्यादि पच्छद्धं कंठं, अथवा-‘वइ’इत्यादि, केति भणंति ‘वतिजोगसुयं (वइह) तेसं’ ‘तेसं’ति

कोऽर्थः इत्यत आह—‘भासमाणं’ तीर्थकराणां, नतु ‘तित्थगर’ इत्येकवचनाभिधानादेवं वचनभेददोषः, तन्न ‘अच्छंदा जेण भुंजंति, न से चाहति चुच्चइ’ति न्यायसिद्धत्वात्, ‘अहवा वइजोगसुयं’ति चायोग एव धृतं, केपां?, शृण्वतां श्रुतकारणत्वादिति गाथार्थः, तदेवं तत्त्वादिभिर्निरूप्य गत्यादिभिरिदं निरूप्यते—तत्र गतौ सिद्धमनुष्ययोः केवलमस्ति, इन्द्रियेष्वतीन्द्रियस्य, एवं त्रसकायाकाययोः, सयोगायोगयोः, अवेदकस्य, अकषायस्य, शुक्ललेइयालेइययोः, सम्यग्दृष्टेः, केवलज्ञानिनः, संयतनोसंयतनोअसंयतयोः, साकारा-नाकारोपयोगयोः, आहारकानाहारकयोः, भाषकाभाषकयोः, परीचनोपरीचापरीचयोः, पर्याप्तिकनोपर्याप्तिकापर्याप्तिकयोः, चादरनोवाद-रयोः, नोसंज्ञिनः, भव्यनोभव्ययोः, चरमाचरमयोः, द्रव्यप्रमाणं प्रतिपद्यमानानामुल्लुहतोऽष्टशतं, पूर्वप्रतिपन्नाः केवलिनोऽनन्ताः, क्षेत्रं जघन्यतो लोकस्यासंख्येयमागः उत्कृष्टतो लोकः, स्पर्शनमप्येवमेव, कालतः साधपर्यवसितं, नास्यान्तरमस्ति, भागाल्पबहुत्वे प्राग्वत् ॥ ८३८-३९ ॥ अथैतावत्कालादारव्यव्याख्यानस्य फलमाह—‘केवल’मित्यादि ॥ केवलज्ञानं समाप्तं, तत्समाप्तौ नन्दी, तत्समाप्तावपि मंगलं समाप्तमिति ॥

अथ समुदायार्थद्वारमभिधित्सुराह—

‘केवलं नाण’ मित्यादि ॥ ‘अधुना’ साम्प्रतं ‘स’ प्रकृतः प्रस्तुतोऽनुयोगोऽभिधीयते, किंविशिष्ट इत्याह—‘मङ्गलार्थः’ मङ्ग्यते हितमनेनेति मङ्गलं तस्यार्थः, मङ्गलसाध्य इत्यर्थः ॥ ८४० ॥ (इत्थं. नि. ७९) साम्प्रतं स इति सामान्येनोक्तत्वादाचार्य एव प्रश्नं कारयन्नाह—

सो मइनाणार्हणं कयरस्स?, सुयस्स, जं न सेसाइं । होंति पराहीणाइं न य परबोहे समत्थाइं ॥ ८४१ ॥

प्राण पराहीणं दीवोच्च परस्परचोदयं जं च । सुयनाणं तेन परस्परचोदयत् तदनुओगो ॥ ८४२ ॥
सोऽहिगओ धिय आवस्तयस्त कयस्त किंथ चिताप ॥ तं धिय सुयंति साहृ सुपाणुयोगाभिहाणेण ॥ ८४३ ॥
'सो' इत्यादि ॥ सोऽनुयोगः ज्ञानपञ्चकमये कस्य १, उच्यते, शुभस्य, तस्य गुर्गपत्त्वान् परस्पायकत्वाच्च ॥ ८४१ ॥ तथाहि-
मर्गं धरा आरम्भः परमोर्ग्यारम्भते, न पुनराहोर्ग्यारम्भते, येन कारणेन तं तेन तदनुयोग आरम्भते, किमर्थः १, परमोर्ग्यारम्भं, तथाहि-
॥ ८४२ ॥ परमुक्ते सत्याह- 'सोऽहिगओ' इत्यादि ॥ 'मः' अनुयोगोऽधिष्ठत एतान्नयस्य 'कयस्वयणप्पणामो' इत्यादिना
अतः 'स्तरस्म' ति किमयानया विन्तया १ येनोच्यते- 'सो मतिनाणादीणं कतरस्म' ति १, उच्यते, इह 'सुताणुयोगाभिहाणेण सुभस्म' ति
उचरेण तद्वारम्भं शुभमेव, नान्यत् किञ्चित्कियादि इत्येतत् 'साधयति' कथयति को दोषः १, तस्मान् प्रचिष्टिभिर्दं 'कतरस्म १,
गुभस्म' ति गार्थः ॥ ८४३ ॥ आह- यद्येवमनुयोग इति कः शब्दार्थः १ इत्यत आह-

अनुजोपणमणुओगो सुयस्त नियण जमभिहेण १ वायरो वा जोगो जो अनुर्वोऽणुकूलो वा ॥ ८४४ ॥
अहया जसयओ धोचपच्छभावेहि सुयमणुं तस्त १ अभिहेण वायरो जोगो तेणं च संबंधो ॥ ८४५ ॥
'अनु' इत्यादि । अनुयोजनमनुयोगः, त्रिमुक्तं भवतीत्याह- सुयस्म नियणेण जमभिधेयेण संबंधणं, 'वायरो वा योगो' ति 'वा' इत्य-
प्या योगी योजनं 'वायरो' ति त्रिमुक्तं भवति, यत्तय योग एवानुयोगोऽनुबद्धलोपात्, पुनरपि त्रिमुक्तं मनतीत्याह- योऽनुर्वोऽणुकू-
लो वा त्रस्तस्यार्थेन सह यो व्यापारः सोऽनुयोग इति गार्थः ॥ ८४४ ॥ 'अहवे' त्यादि ॥ अथवा 'यत्' यस्मादर्थनः- अर्धतः सका-

श्रुत्वा स्तोत्रपद्यादुभाषाभ्यां सुखं अणु, ततः किमित्यत आह-तस्य-अणोः सुत्रस्याभिधेये व्यापारः योगोऽनुयोगः, तेन वाऽणुना योगो यः सोऽणुयोग इति गार्थः ॥ ८४५ ॥ अतः 'आवस्सयस्स अणुओगो'ति स्थितम् ॥ अत्राह—
आवस्सयस्स जइ सो तत्थंगार्हेण अट्ट पुच्छओ । तं होइ सुयक्खंधो अज्झयणां च, न उ सेसा ॥ ८४६ ॥
नणु नन्दीवक्खाने भणियमणंगं इहं कओ संका ? । भण्णइ अकए संका तस्सानियमं च दाण्णइ ॥ ८४७ ॥
नाणाभिहाणमेस्सं मंगलमिद्धं न तीए वक्खानं । इहमट्ठाने जुज्झइ, जं सां वीसुं सुयक्खंधो ॥ ८४८ ॥
इह साणुगगहसुइयं न उ नियमोऽयमहवाऽपवादोऽयं । दाइज्झइ कहणाए कयाइ पुरिसादवेक्खाए ॥ ८४९ ॥
'आव'इत्यादि ॥ यद्यसावावश्यकस्य तच्च श्रुतविशेषः, तत्राङ्गादीनामष्टौ पृच्छाः "आवस्सयं णं किं अंगं अंगां सुयक्खंधो सुय-
क्खंधा अज्झयणं अज्झयणां उदेसो उदेसा" ? उत्तरमाह— "तं आवस्सयं सुयक्खंधो अज्झयणां च सेसपडिसेहो"ति गार्थः ॥ ८४६ ॥
अपर आह— 'नणु'इत्यादि ॥ नन्वित्यस्ययां 'नन्दी' ज्ञानपञ्चकस्वरूपाभिधायी ग्रन्थः तद्व्याख्याने इदं भणितमनङ्गमङ्गानङ्गाधिकारे
इह कुतः शङ्का येनाष्टौ प्रश्नाः प्रयुज्यन्ते ? इति, भण्यते, अकृते आदौ नन्दीव्याख्याने 'शङ्का' सन्देहो जायते, अपितु पृच्छयन् गुरु-
स्तस्यादौ नन्दीव्याख्यानस्यानियमं दर्शयतीति गार्थः ॥ ८४७ ॥ आह—मङ्गलार्थमवश्यमेव नन्दीव्याख्यानात् कथमनियममदर्श-
नमिति, 'नाणा'इत्यादि ॥ इहादौ मङ्गलमिदं, किं ? ज्ञानाभिधानमात्रम् अनभिमतप्रतिषेधमाह-न तस्या व्याख्यानम्, अस्थानत्वा-
दुत्सर्गेणेत्यभिप्रायः, तथाहि-पथि गच्छन्नघ्वगोदधि दृष्ट्वा मङ्गलमिति शृङ्गाति, नतु भक्षयत्यपि, किमित्याह-यदसौ नन्दी पृथक्श्रुतस्क-
न्ध इति गार्थः ॥ ८४८ ॥ इह पाठे किमिति प्रपञ्चत उक्तेति चेत्, उच्यते, 'इहे'त्यादि ॥ 'इह'आवश्यकारम्भे 'सानुग्रहम्' अनु-

ग्रहार्थम्, 'उदितम्' उक्तं ज्ञानपञ्चकव्याख्याने, नतु नियमोऽयं तद्व्याख्याने, अपित्प्रभिधानमात्रस्यैव नियमो, मङ्गला-
र्थत्वात्, अथवा इदमन्यत् परिहारान्तरम्-अपवादोऽयमिह नन्दीकथनेन कथ्यते, कथमित्याह-कदाचित् पुरुषाद्यपेक्षया अन्यान्मन्त्र-
न्यदप्युत्क्रमेणाभिधीयते समस्तदध्युपयोगवदित्यतोऽष्टौ पृच्छा इति गार्थार्थः ॥ ८४९ ॥ अत्र च-

आवस्सयस्युयक्खंधो नामं सत्थस्स तस्स जे भेया । ताढं अञ्जयणाइं नासो आवस्सयाईणं ॥ ८५० ॥

कज्जो पिहत्तिपहाणं जहत्थमजहत्थमत्थसुण्णंति । नामे चैव परिच्छा गज्जं जइ होहिइ जहत्थं ॥ ८५१ ॥
नामाईओ नासो चउठिबहो मंगलस्स व स नेओ । विण्णेओ य विसेसो सुत्तगओ किंकि वुच्छामि ॥ ८५२ ॥
आगमओ दव्वायासयं तमायासयं पयं जस्स । सिक्खियमिच्चाइ तयं तयणुवउत्तो निगदमाणो ॥ ८५३ ॥
सिक्खित्तयमंतं नीयं द्विययम्मि ठियं जियं दुर्य एइ । संखियवण्णाइ मियं परिजियमेन्नुक्कमेणपि ॥ ८५४ ॥
जह् सिक्खियं सनामं तह तंपि तहा ठियाइ नामसमं । गुरुमणियघोससरिसं गहियमुदत्तादओ ते य ॥ ८५५ ॥
नचि हीणक्खरमहियमरं च वोचत्थ रयणमालब्ब । वाइद्धक्खरमेयं वच्चासियवण्णयिण्णासं ॥ ८५६ ॥
न तलियमुयलहलंपिय अमिलियमसरुवधण्णमेलोव्व । वोचत्थगंधमहवा अमिलियपयवक्कविच्छेयं ॥ ८५७ ॥
नय चिविहत्सत्थपल्लवविमिस्समट्ठाणछिन्नगहियं वा । विच्चामेलिय कोलियपायसमिच भेरिकंथ च्च ॥ ८५८ ॥
मत्ताइनिययमाणं पडिपुण्णं छंदसाज्जवज्ज्थेणं । नाकंखाइसदोसं पुण्णमुदत्ताइघोसेहिं ॥ ८५९ ॥

कंडोद्विप्पमुक्कं नान्वत्तं बालमूयभणियं व । गुरुवायणोवयातं न चोरियं पोत्थियाओ वा ॥ ८६० ॥

आगमओऽणुवउत्तो वत्ता दब्बवंति सिद्धमावासां । किं सिक्खियाइसुयणुणविसेसणे फलमिहब्बभहियं ॥८६१॥
जह सन्वदोसरहियं पि निगदओ सुत्तमणुवउत्तस्स । दब्बसुयं दब्बावासयं च तह सन्वकिरियाओ ॥८६२॥
उवउत्तस्स उ खलियाइयं पि सुद्धस्स भावओ सुत्तं । साहइ तह किरियाओ सन्वाओ निज्जरफलाओ ॥८६३॥
अहिण कुणालकविणो हीणे विज्जाहराइ विट्ठंता । चालाउरातिभोयणमेसज्जविवज्जआ उभए ॥८६४॥
चंदयुत्तपुत्तो उ, पिंदुसारस्स ननुओ । असोगसिरिणो पुत्तो, अन्धो जायइ कागणिं ॥८६५॥
जो जहा बहए कालो, तं तहा सेव चानरा ! मा बंजुल परिब्भट्ठो, चानरा ! पढणं सर ॥८६६॥
विज्जाहर रायगिहे उप्पय पढणं च हीणदोसेण । कहणोसरणागमणं पयाणुसारिस्स दाणं च ॥८६७॥
चित्तकडुमेसजाइ मा ण पील्लज्ज ऊणए देइ । पउणइ न तेहिं अहियेहिं मरइ चालो तहाहारे ॥८६८॥
अत्थस्स विसंवाओ पयमेआओ तओ चरणमेओ । तत्तो मोक्खाभावो मोक्खाभावेऽफला दिक्खा ॥८६९॥
नोआगमओ जाणयमन्वसरीराइरित्तमावासां । लोइयलोगुत्तरियं कुप्पावयणं जहा सुत्ते ॥८७०॥
लोउत्तरे अभिक्खणमासेवालोयओ उदाहरणं । स रयणदाहगयाणिचनाएण जईहुक्खालद्धो ॥८७१॥
आगमओ भावावासयं तदत्थोवओगपरिणामो । नोआगमओ भावे परिणामो जाण किरियासु ॥८७२॥
लोइयलोउत्तरियं कुप्पावयणं च तं समासेणं । लोउत्तरं पसत्थं सत्थे तेणाहिगारोऽयं ॥८७३॥
'आवस्सण' त्यादि, 'कज्जो' इत्यादि, शास्त्रनाम आवश्यकयुतस्कन्धस्तदुभेदाध्याध्ययनानि 'तम्हा आचस्सयं निक्खिवि-

स्सामि'इत्येवमादि, आह च-न्यासो निक्षेपः, आवश्यकदीनां पृथक् पृथक् कार्यः, किं कारणं?, यतो नाम त्रिविधं भवति, यथार्थाऽ-
यथार्थान्नान्यतामेदत्, यथार्थं शिखी, अथार्थं पलाशः, डित्यादि त्वर्थश्चन्यम्, अतो नाम्नेवास्यास्माभिः परीक्षा कर्तव्या, ततश्च
ग्राहं यदि यथार्थं स्यात्, तत्रैव समुदायार्थपरिसमाप्तेः, विवेचितकारित्वाद् भगवदहंछासनप्रतिपन्नानामिति गाथाद्वयार्थः॥८५०-८५१॥
अथ मेदतत्त्वपर्यायिभिर्दधदावश्यकनिक्षेपं तावदाह-'नामाह'त्यादि, आवश्यकस्य हि चतुर्विधो नामादिन्यासः सर्वं मङ्गलस्येव, तद्यथा
नामावश्यकमित्येवमादि, विशेषश्च विशेषोऽस्य सौत्रः-अनुयोगद्वारेपूक्तः, तथा च कश्चिद्विशेषं वक्ष्यामि, अनुग्रहप्रवृत्तत्वादिति गाथार्थः
॥ ८५२ ॥ तत्र नामस्थापने क्षुण्णार्थे, द्रव्यावश्यकं द्वेधा-आगमनोआगमभेदात्, तत्र 'आगमतो' इत्यादि प्रश्नयति-'आगमओ'
इत्यादि, आगमतो द्रव्यावश्यकं कियत्?, उच्यते, 'जस्स णं आवस्सएत्ति पदं शिक्षितं ठितं जित'मित्येवमादि 'जाव णो अणुप्पेहाए',
तथा चाह भाष्यकारः-'तमावासरं पद' मित्यादि, स्पष्टम्, एतच्च सांन्यासिकचोद्यवीजमित्यभिप्राय इति गाथार्थः॥८५३॥ शिक्षि-
तमिति किमुक्तं भवतीत्याह-'सिखिखअ'मित्यादि, अन्तं नीतमधीतत्वात्, शेषं सुगममिति गाथार्थः॥८५४॥ पञ्चानामपि पदानां
दृष्टान्तमाह-'जहे'त्यादि, यथा हि स्वनाम शिक्षितं स्थितं जितं मितं परिचितमेवमेतदपीत्यस्यायमर्थः, वाचनाचार्याभिहितबोधैः
सदृशं गृहीतं घोषसममुच्यते, ते चोदात्तादयः-उदात्तानुदात्तसर्गरिताः॥८५५॥ 'नचि ह्रीण'मित्यादि अन्यनाक्षरमहीनाक्षरं अनधिका-
क्षरमनत्यक्षरं, तथा चाइदाल्लरमेवं भणति यदुत वचासितवन्नविन्नासं, अन्यत्रान्यत्रापादितवर्ण, अत इदं वर्णमात्रत एव विवक्ष्यते, न
पदवाक्यतः, तस्यान्यविषयत्वात्, दृष्टान्तमाह 'चोचत्थरणमालब्ध' प्रत्यन्तनिवास्याभिरीश्रोतरत्नमालावत्, एतद्विपर्ययेण 'अव्वाइद-
क्खरं'ति गाथार्थः॥८५६॥ 'न खलिय'मित्यादि, न स्वलितमुपलोकुलभूमिलाङ्गलवत्, तथा न मिलितं, तत्र मिलितम्-असमान-

तृतीयधान्यमेलकत्वं सङ्कीर्णं यन्नैव तदमिलितम्, अस्यैव द्वितीयं व्याख्यानं कुर्वन्नाह—‘वोच्चत्वं यन्महव’ति अथवा विपर्यस्त-
ग्रन्थं मिलितं विपर्ययेण चामिलितं, तृतीयं व्याख्यानन्तरमाह—‘अहव’ति द्विरावर्त्यते, अथवाऽमिलितः—असंसक्तः पदवाक्यविच्छेदो यत्र
तदमिलितपदवाक्यविच्छेदममिलितमिति गार्थार्थः ॥ ८५७ ॥ ‘अविच्छामेलिय’ति पदमाचिख्यासुगह—‘नये’त्यादि’ ‘नय विचा-
मेलिय’ति सम्बन्धः, किञ्च विचामेलियम् ! अत आह—विविधसत्त्वपल्लवविमिस्सं, यथा ‘धम्मो मंगलमुक्किट्ठमत एकनवते कल्पे मत्तो
ऽन्ये सदर्याश्च गुणाः, न ह्याभ्यामर्थे परिच्छिद्य प्रवर्तमाने जीवा द्विविधाः’ इत्येवमादि, तथा अस्यानच्छिन्नग्रथितं वा यथा—प्राप्तराज्यस्य
राजस्य, राज्ञा नियतं गताः” इत्येवमादि, यद्वा कोलिरूपायसवत्, यद्वा भेरीकन्धावत्, इति गार्थार्थः ॥ ८५८ ॥ ‘पडिपुन्नन्ति
दुविहं—मुत्तओ अत्यओ य’ तत्र सूत्रतः—‘मत्ताइ’ इत्यादि, मात्रादिनियतमानं अहवा छन्दसा—छन्देण पडिपुणं सूत्रतः, अर्थेण उ-
पडिपुणं किमत आह—‘अन्येण’ नकाङ्क्षादिसदोपं, न क्रियाध्याहं यदपेक्षत इत्यर्थः, ‘पडिपुणघोसं’ इत्येतदाह—उदात्तादिघोपसम्भूत-
त्वात् प्रतिपूर्णघोपमिति गार्थार्थः ॥ ८५९ ॥ ‘कठ’ इत्यादि कठथा, नवरं वासुब्दात्कर्णाघाटितं, आह—आगमतोऽनुपयुक्तो द्रव्याव-
श्यकमित्येवावर्तयामिलपितार्थसिद्धेः किमनेन भणिण्येण ‘जस्स णं आवस्सएत्ति पय’मित्यादिना, आह च—‘आगमओ’ इत्यादि
गतावो ॥ ८६०—१ ॥ ‘जहे’त्यादि, यथोक्तगुणविशिष्टमपि निगदतः सूत्रम्—आवश्यकपदमतुपयुक्तस्य द्रव्यश्रुतं द्रव्यावश्यकं च,
तथा सर्वा गमनागमनप्रत्युपेक्षणादिक्रिया द्रव्यं द्रव्यावश्यकं चेति आपनार्थम् । अस्य विपर्ययमाह—‘उवउत्तरस्से’त्यादि, उपयुक्तस्य
त्वावश्यकपदे स्वतन्त्रादिदोषदुष्टमपि पठतः शुद्धस्वभावत्वाद् भावतः सूत्रं कथयति यथा तथा सर्वाः क्रियाः निर्जराफलाः कथयति
उपयुक्तस्य, तस्मान् उपयोगे दृढं यत्नः कार्यः प्रथममिति गाथाद्वयार्थः ॥ ८६२—८६३ ॥ ‘अट्ठिण’ इत्यादि, अत्र च ‘हीणनखरे

अवायदंसणरयमिणमो उदाहरणं—“मरहमि य रायगिहं, सेणियराया जिणिदमत्तिगओ । पुत्तो अमयकुमारो, बुद्धिं चउच्चिहाए
जुत्तो ॥ १ ॥ अह अन्नया जिणिदो, वीरो तत्तेव गुणसिलुज्जाणे । मुग्घिज्जाहरचारणसंयुत्ततो समोमरिओ ॥ २ ॥ धम्ममग्घा-
अवसाणे, गच्छतेसु मुरनारणांसु । एगस्स एगअक्खरविस्मरणे ण वहइ विज्जा ॥ ३ ॥ तो तं मंडक्कंपिउ उप्पिडसंक्किउणयं करे-
माणं । ददहणं निज्जाहरमिणमो राया विचिंतेइ ॥ ४ ॥ किं मन्ने एम एवं?, अहवा पुच्छामि जिणवरं गंतुं । वीरेणवि से कहियं पग्घुहं
अक्खरं सेगं ॥ ५ ॥ तं च मुणेत्ता अमओ पयाणुमारी तयं मणइ गंतुं । भो ! चिस्सरियं तुहमेगमक्खरं अवहिओ सरसु ॥ ६ ॥
जइ य पुणो मम सामण्यसिद्धिमिह कुणमि तो तुहं अहयं । लहमि तयं पडिवन्ने कहिओ से साहजोवाओ ॥ ७ ॥ तो सो तस्सेवे-
गमयरस्स लामेण रयतगिरिसिहरे । संपत्तो घरविज्जाहरंगणाकीडणमुहिल्लि ॥ ८ ॥ अत्थोवण्तो उ इहं, कायव्जो अधिय अक्खरं
उणे । होइ विणासो गुत्ते, अत्थे किरियाऽफलियदिवत्ता ॥ ९ ॥ अण्णे भणंति स तहा विट्ठो अपएण पुच्छिओ कहियं । पट-
मयविज्जं पट्टिया लदं च तमक्खरं तेण ॥ १० ॥ पाठक्रममद्दीकृत्येदमपूर्वं कथितमित्यभिप्रायः । अहिंए कुणालमक्खडा तंजहा-
“राया गुणंदत्तो, पाडलिपुत्तंमि पुरवरे आसि । पुत्तो सि विंदुसारो, तस्सवि पुत्तो असोगसिरी ॥ ११ ॥ निचमसोगाहिं तओ विसेसओ
दोहि अगमहिंसीहि । रज्जवरणुत्तरयणुज्जलाहिं सह झंजती भोए ॥ १२ ॥ तस्म य एगाए सुओ वालो नामेण पुण कुणालोत्ति ।
दिस्सा से बालमुत्ती उज्जेणी तस्स राएणं ॥ ३ ॥ अह अन्नया कयाई कुणालवालस्स माइसवचीए । सहियस्स वामभवणे कहियं
वरंरुइज्जेणं ॥ १४ ॥ भयवं ! कुणालवालो वइइ अइरेगअट्ठासोत्ति । तेणवि लिहिओ लेहो, सयमेव अयीयओ कुमरो ॥ ५ ॥
तीण्णिय मो गहिओ णयणंजणविंदुयं अगास्स । त्वरिं दिण्णं रण्णो, छइछयाए मणं हरिउं ॥ ६ ॥ पडिअप्पिओ य रण्णो,

णयावि अनुगइओ पमत्तेणं । संवत्तिऊण मुदाएँ अंकिओ गीउ उज्जेणीं ॥ ७ ॥ वायाविओ य तेण य, ण लेहओ कहइ तं
त्रिरोहिन्ति । समयेव याइउं चिन्तियं कुणालेणिमं तत्थ ॥८॥ मोरिद्वंसाणऽम्हं, आणा अप्पडिहया तिहुयणंमि । ता किं तातस्साणं
पढमं लेघिअ अहमेव ? ॥९॥ भो ! भो ! आणेह लहुं, जलंतजलणाफुलिगवीभत्थं । तत्तं लोहसलागं, जेणं अंजेमि अच्छीणी ॥१०॥
तो अंजिऊण तीए हाहारमभरियदसदिसाभोयं । जाओ य णयणविरहेण सयलअत्थमियजियलोओ । ११॥ तो जाणिऊण रण्णा,
दिप्पो से तुच्छजीवणो गामो । गंधव्वेयणिउणो य तत्थ सो भुंजती भोए ॥१२॥ तो तस्सवि संसारस्स भावदोसेण दारओ आओ ।
तो सो अणअमाणो गायंती वसुमत्तिं भमत्ति ॥१३॥ पाडलिपुत्तं पत्तो, कहियं रण्णो इमेरिसो कोइ । उग्गाइ किंनरो इव, रण्णा हक्का-
रिओ तो सो ॥१४॥ रन्नो पुरओ गायइ, अंतरिओ जमणियाए रम्माए । तुट्टेण य सो मणिओ, रन्ना मग्गाहि किं देमि ? ॥१५॥
सो भणति-चंदगुत्तपयोत्तो तु, बिंदुसारस्स णत्तुओ । असोगसिरिणो पुत्तो, अन्धो जायइ कागणीं ॥१६॥ तो उण रन्ना पुट्ठो कोऽसि
तुमं ? तेण साहियं सब्बं । ओसारिया य पोत्ती, भणिओ य पुणोऽवि किं देमि ? ॥१७॥ सो भणति-कागणिं राइणावि तुच्छंति
मग्गियं भणिओ । मंतीहि य से व्हियं, रायसुए कागणीं रज्जं ॥१८॥ रायावि भणति अन्धो, करेसि रज्जेण किं ? तओ आह । मम
पुत्तो उप्पण्णो संपइ इइ राइणा भणिते ॥१९॥ संपति चिय से नामं, पत्तिट्ठियं तस्स रायपुत्तस्स । तं चेव य से रज्जं रण्णा पितिसंतियं
दिप्पणं ॥२०॥ सो चेव उयणओत्ति । अहवा भावादिए इमं लोइयं उदाहरणं— “कामियसरआसणो, वंजुलरुवखो महालओ अत्थि ।
तत्थ य चडिऊण जले, जो पडइ तिरिखओ संतो ॥२१॥ सो होइ किल मणूसो, अह मणुओ पडइ होइ तो देवो । अह चितियंपि
पंडेज्जा, पुब्बिछो चेव तो होइ ॥२२॥ एवं च ठिते सह वानरीए तत्थेव वानरो आओ । दिट्ठं च तत्थ पडियं, नरमिहुणं ताउ रुक्खा-

उ ॥३॥ जायं च देवमिहणं, पडियाणि दुएऽवि नरजुयं जायं । सो भणति पुण पडामो, जा देवजुयं किल भवामो ॥४॥ तीए वरजुव-
तीए, पडिओ घरेतीए सो नरो सलिले । जाओ पुणोऽवि सोचेव मक्कडो सिरिमतिच्छंतो ॥५॥ नारी रमा गहिया, सोऽविय
माइंजालपुरिसेहि । रणो पुरओ णचंतएसु सो वानरो मुक्को ॥६॥ तं ददुट्ठणं वरहाररणपरिमंढियं नियं जुवइ । पत्थेइ तीए भणिओ,
एम सिलोगोत्ति निउणाए ॥७॥ जो जहा वट्टर कालो, तं तहा सेव वानरा ! मा वंजुल पडिब्भट्ठो, वाणरा ! पडणं सर ॥८॥” उ-
वणओ एस एवेत्यधिकृतगाथापूर्वार्द्धार्थः । अथ भावहीणादि उदाहरणं, तथा चाह-‘उभये’त्ति भावहीणे भावहिने य दृष्टान्तः, कः ?
इत्यत आह-‘चालाउराइभोयणमेसज्जविज्जओ’ एतदुक्तं भवति-‘तित्तकइमेसयाइ मा णं पीलेज्ज ऊणये देत्ति, पउणइ ण, तेहि
अहिएहि मरति, ग्लान इति गम्यते, एवं चालोऽप्याहारमङ्गीकृत्येति गार्थः ॥ ८६४ ॥ ‘चंदगुत्ते’त्यादि, गायाः पञ्च ॥ ८६५-६९ ॥
इत्यागमतो व्रज्यावश्यकं गतं, द्वितीयमेदमधिकृत्याह-‘नोआगमतो’इत्यादि । नोआगमतः झशरीरव्यावश्यकं “परिणि-
वुयमुणिदेहं सिद्धसिलातलगयं मुणेयव्वं । अणुभूयभाववेक्खा, वइ तडवडिओ घयघडोव्व ॥१॥” तथा भवशरीरद्रव्यावश्यकं
यच्छरीरमानश्यकमिति पदं ज्ञास्यति योग्यत्वात् घृतघटवदेव, उभयव्यतिरिक्तं तु त्रिविधं, कयमित्याह-‘लोइय’त्ति जे इमे
राईसरादि मुखादिप्रक्षालनमुपसि कुर्वते, लोकोत्तरं च जे इमे समणगुणमुक्कजोगी जाव उभओ कालं आवासयस्स उवट्ठायन्ति,
तथा कुप्पायणियं तिण्हं तिसट्ठणं पायादुयसयाणं कोट्टकिरियादीणं उवलेयणसंमज्जणादि एवं जहा सुत्ते अणुओगदारेणु तथा
वन्नेयव्वंति गार्थः ॥८७०॥ “वसंतपुरे अगीयत्थसंविगपरिवारो तहाविहो चेव गणी गच्छो य परिवसति, तत्थ य एगो साह
दियसंदेवसियं उदउल्लाइअणेसणादि पडिगाहेत्ता रयणीए महयामहया संवेणेणालोएत्ति, तस्स पुण गणी अगीयत्थत्तणओ पायच्छित्तं

देतो इमं भणइ-अहो ! इमो घम्मसद्धिओ !, मुहं पडिसेविउं दुक्खं आलोइउं, अओ असदत्तणओ सुद्धो'त्ति, इमं च ददुं अन्ने मण्णत्ति-
आलोइज्जइ चेव य, न एत्थ दोसोत्ति, वच्चकालो, अन्नया तत्थ संविग्गो साहू आगतो, तेण सा दिवसदेवसिया अविही दिट्ठा, चित्तिंयं
च- 'अहोऽपेण इमेण विणासिज्जन्ति, ततो तेण कद्धानयं कहियं- "गिरिनगरे कोडीसरो नाम वाणियओ महल्लमोहुरयणाणं वरं भरि-
ऊण पलीवेइ, तं च लोगो पसंसइ-यइसाणरं तिप्पे हित्तिचि, एवं वरिसाणि वधंति, अन्नया तेण तं तहा पलीवियं वायवसेण य सव्वं
नगरं दट्ठं, ततो राइणा हक्कारिऊण सव्वस्सहरणो कओ निद्धाडिओ य सविसयाडत्ति ॥ अन्नोऽवि महुराए एवं चेव करेइ, सो राइणा
सुओ, सव्वस्सहरणो चेव काउं विसज्जिओ, भणिओ य-अडविमि किं न पलीवसि?, एवं भो ! जहा तेण वणिण्ण अवसेसा गेहा दट्ठा
एवं तुमं पसंसतो एए साहुणो भिगसंठाणिए सव्वे झामित्ता परिच्चयसि, जाहे य सो गणी ण ठाइ ताहे तेण साहुणो भणिया-भो ! भो !
एस अगीयत्थो निद्धम्मो य, अलमेयस्स वसवत्तिचेण, सो तेहि तओ निद्धाडिओ" आह च- 'लोउत्तरे' इत्यादि । स इत्यगीतार्थः, शेषं
स्पष्टम् ८७१ ॥ द्रव्यावश्यकं गतम्, भावावश्यकमपि द्वेधा-आगततो नोआगततश्च, तत्र पूर्वार्धं स्पष्टम् ॥ द्वारं ॥ नोआगततो
ज्ञानक्रियापरिणामो, मिश्रत्वादिति गाथार्थः ८७२ ॥ तदपि त्रेधा- 'लोइयं' तथा । 'लोइयं' पुण्वण्हे भारहं अवरण्हे रामायणं
'कुप्पावणियं' इज्याञ्जल्यादि, लोकोत्तरं शास्त्रे चायमधिकार इति गाथार्थः ॥ ८७३ ॥

तस्साभिन्नत्थाइं सुपसत्थाइं जहत्थनिययाइं । अब्बाभोहाइनिमित्तं आह पज्जायनामाइं ॥ ८७४ ॥

आवस्सयं अवस्सं करणिज्जं धुवनिग्गहो विसोही य । अज्झयणछक्कवग्गो नाओ आराहणा मग्गो ॥ ८७५ ॥
समणेण सावण्ण य अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा । अंतो अहो निसिस्स उ तम्हा आवस्सयं नाम ॥ ८७६ ॥

जदवस्सं कायच्चं तेणावस्सयमिदं गुणानं वा । आवासयमाहरो आ मज्जायाभिबिहिवाहं ॥८७७॥
आ वस्सं वा जीवं करेह जं नाण-दं सणगुणाणं । संनिज्जभावणच्छायणेहिं वा वासयं गुणओ ॥८७८॥
'तस्से'त्यादिना पर्यायत आह गाथाः पञ्च, अत्र च 'आवस्सयं' ति अवश्यंकरणादावश्यकं, किञ्च तत् ? , चक्रवालसा-
माचार्ययुष्ठानं, 'धुवनिग्रहः' अनादिकालीनकर्मोपिनयनं, एवं च पदानि नव दश वेति, यतश्चाहोरात्रान्तः श्रमणादिना कर्तव्यमत
आवश्यकं, आपाश्रयो वेदं गुणानां, आडो मर्यादाभिविधिवचनत्वादापाश्रयं, ततश्च प्राकृतशैल्या लिङ्गव्यत्ययादावासयंति, गुणानां
वा वश्यमात्मानं करोतीति, यथाऽन्तं करोतीत्यन्तकः, गुणशून्यं वा आत्मानमावासयति गुणैरिति, गुणसान्निध्यमात्मनः करोती-
त्यर्थः, गुणैर्वा आवासकम्-अनुरञ्जकं वस्त्रधूयादिवदिति, गुणैर्वाऽऽत्मानमाच्छादयतीति 'वस आच्छादने' इति कृत्वा ॥८७४-७८॥
तदेवं भेदतत्त्वपर्यायैरावश्यकमुक्तं, श्रुतस्वन्धपदयोरप्यतिदेशनं तावदाह-

एवं चिय सेसाहं विउसा सुयलक्खणाणुसारेण । कमसो वत्तब्बाहं तथा सुयस्सं धनमाहं ॥८७९॥
आगमओ दब्बसुयं वत्ता सुत्तोवओगनिरवेवखो । नोआगमओ जाणयभब्बसरीराइरित्तिमिदं ॥८८०॥
पत्ताइगयं सुत्तं सुत्तं च जमंडजाइ पंचधिहं । आगमओ भावसुयं सुओवउत्तो तओऽणण्णो ॥८८१॥
नोआगमओ भावे लोइय लोउत्तरं पुराऽभिहिदं । सम्मत्तपरिगहिं सम्मसुयं मिच्छमियरंति ॥८८२॥
आगमओ भावसुयं जुत्तं नोआगमे कंहं होइ ? । जह नागमो न सुत्तं, जह सुत्तमणागमो किहं पु ? ॥८८३॥
उवओगो जम्मत्ते तं तं जह वाऽऽगमोऽवसेसं तु । नोआगमोत्ति एवं किमणुवउत्तम्मि दब्बसुयं ? ॥८८४॥

अचिसुद्धनयमण्ण व जइ लद्धिसुयमणुवउत्तेऽवि । भावसुयं चिय पढओ, किमणुवउत्तस्स दब्बसुयं ? ॥८८५॥
आगमसुओवओगो सुद्धो चिय न चरणाइसंमिस्सो । मीसेऽवि वा चिवक्खा सुयस्स चरणाइभिन्नस्स ॥८८६॥
चरणाइसमेयम्मि उ उवओगो जो सुए तओ समए । नोआगमोत्ति भण्णइ नोसद्धो मीसभावम्मि ॥८८७॥
सव्वनिसेहे दोसो सव्वसुयमणगमो पसज्जेज्जा । होज्जा वाऽणगमओ सुयवज्जमणगमसुयं तु ॥८८८॥
देसनिसेहे सयलं नोआगमओ सुयं न पावेज्जा । भिन्नंपि व तं देसो चरणाइणं पसज्जेज्जा ॥८८९॥
होज्ज व नोआगमओ सुओवउत्तेऽवि जं स देसम्मि । उवजुज्जइ न उ सव्वे तेणायं मीसभावम्मि ॥८९०॥
आह नणु मीसभावे नाभिहिओ अभिहिओ य नोसद्धो । देसे तदन्नभावे दब्बे किरियाए भावे य ॥८९१॥
सचमयं देसाईसु तहवऽत्थवसेण सहविणिओगो । अमियत्था य निवाया जुज्जइ तो मीसभावेऽवि ॥८९२॥
अविसेसियसंमिस्सोवओगदेसुत्ति वा सुयं काउं । नोआगमभावसुए नोसद्धो होज्ज देसेऽवि ॥८९३॥
नोआगमओ कोई सहसहायमुवओगमिच्छंति । नणु सुतरमागमत्तं हि दब्बभावागमे जुत्तं ॥८९४॥
अह नागमोत्ति सद्धो नोआगमया य तदहियत्तणओ । आगमओ दब्बसुयं किह सद्धो नागमो जइ णो ? ॥८९५॥
अन्ने नोआगमओ सामित्ताणासियं सुयं वेत्ति । जइ न सुयमणुवओगो नणु सुयरमणासियं नत्थि ॥८९६॥
सुय-सुत्त-गंथ-सिद्धंत-सासणे आण-वयण उवएस्सो । पणवण आगमोऽवि य एगद्धा पज्जया सुत्ते ॥८९७॥
'एयं चिये' त्यादि स्पष्टार्था, नवरं 'सुयाणुसारेणं' अनुयोगद्वारानुसारेणेति गाथार्थः ॥८९९॥ अथ प्रपञ्चतः श्रुतपदमुच्यते-तच्चतुर्धा-

मङ्गलवत्, नामस्थापने प्राग्वत्, द्रव्यश्रुतमागमनोआगममेदाद्, आद्यं प्रतिपादयन् गाथापूर्वादिमाह, द्वितीयं च पश्चार्धं, तृतीतार्थो ८८०॥
किं तदिदमित्याह-पुस्तकपत्रकादिन्यस्तम् । “अहवा सुते पंचविहे पत्रचे-अण्डए वॉडए वागते किङ्किसे” इति, आहव-
‘सुत्तं चे’ स्यादि । तत् द्रव्यश्रुतं व्यतिरिक्तमिति प्रक्रमः । द्वारं । भावश्रुतं द्वेधा-आगमनोआगममेदादेव, तत्रागमतो भावश्रुतं, कः
इत्याह-‘श्रुतोपयुक्तो’ वक्ता, ततोऽन्नन्यस्यात् ॥ ८८१ ॥ ‘भावे’ भावविषयं नोआगमतो भावश्रुतं, किमत आह-लोहयं भारतादि,
लोकोत्तरं चाचारादि क्षायोपशमिकविशेषात्, तच्च प्रागेवोक्तं, तच्च सम्यक्त्वादपिग्रहात् तथोच्यते । अत्राह-‘आगमतो’ इत्यादि ।
इह हि आगमतो भावावश्यकश्रुतं ‘युक्तं’ पटमानकम्, अविरुद्धत्वात् जनन्यवध्यावत्, (किन्तु न) युक्तमित्याह-‘नो आगमे’
नोआगमतस्तु कथं भवति ? न कथञ्चिद्विरोधात् जीवाचितन्यवत्, तथा कोऽयं नोआगमो नाम ?-‘जति’ इत्यादि, यदि
नोआगमो-न आगमः ततो ‘न सुत्तं’ति न भावश्रुतम्, अथ श्रुतं कथं नोआगमो, जीवाचितन्यवदिति, तस्मादयुक्तमेतत् द्वितीयं
भावश्रुतमिति गार्थः ॥ ८८२-८३ ॥ स्यात् पठतः, ‘उचयोगो’ दत्तावधानता ‘जमत्ते’ सि यावति २
तत्राह यदि चागमो भवतामभिप्रेतः, अवसेसं तु उपयोगाविषयीकृतं श्रुतं नोआगमत इति, ततश्च सर्वमतिपेधात् ‘नोआगमतो भाव-
श्रुतं योज्यते इति चेद् उच्यते, एवमनया कल्पनया किं-कस्मात् अनुपयुक्ते पठति-वक्तारि ‘दन्वसुयं’ अथस्तादुक्तं येनोच्यते ‘नो अ-
नुपेहाए’ति, एतदुक्तं भवति-अनुपयोगत्वेन तस्यापि नोआगमच्चाद्, अनुपयोगत्वेन तत्रापि लब्धिसद्भावादित्यभिप्राय इति गा-
थार्थः ॥ ८८४ ॥ अर्थतत्परिजिहीर्षोः सरेर्मतमाह चोदक एव-‘अवी’ त्यादि । यदि ‘अविशुद्धनयमतेन’ द्रव्यास्तिकनयमतेन
यदि तल्लब्धिश्रुतं श्रुतं सन्नोआगमरूपं अनुवउचेऽपि वक्तारि पठति सति ‘भावसुत्तं चिय’ति भावश्रुतमेव वर्तत इति, उच्यते, ननु

तदेवाचने, तथाहि-यद्येवं ततः पठतो किमणुवउत्तस्स दब्बसुयं ? एतदुक्तं भवति- तदपि भावश्रुतमेवास्तु, लब्धिसद्भावात्, इ-
ति चोद्यार्थः, उच्यते-नतचोद्यं, मिद्वान्तानभिप्रायात्, तथाहि-सर्वप्रतिषेधवचन एव नोशब्द इदं स्यात्, न मिश्रवचन इति, आह च-
'आगममुओवओगो' इत्यादि । आगच्छतीत्यागमः श्रूयत इति श्रुतं, आगमश्चासौ श्रुतं च आगमश्रुतं, तद्विषय उपयोगः
आगमश्रुतोपयोगः, 'शुद्ध एव' केवल एव, किमुक्तं भवति इत्याह-'न चरणादिसन्मिश्रो' न चारित्रदर्शनाभ्यां संवलितः यदा
'इष्यते तदा' आगमनस्ताम् भावश्रुतमभिधीयत इति शेषः, ज्ञानदर्शनचारित्रमिस्सेऽवि 'वे'त्यत्र मिश्रेऽप्युपयोगे चरणादि-
भिन्नस्य श्रुतस्य विपक्षा क्रियते, ततश्चागमतस्तावेदं भावश्रुतं भवतीति गाथार्थः ॥८८५-६॥ नोआगमतः पुनः कथं भवतीत्याह-'चर-
णाई' त्यादि । यः पुनः श्रुते उपयोगः, किञ्चिच्छिष्टे श्रुते ? इत्याह-'चरणादिसमेते' चरणदर्शनाभ्यामनुविद्धे, स किमित्यत आह-
ततोऽगौ 'गमये' मिद्वान्ते नोआगम 'इति' एवं भण्यते, नोआगमतो भावश्रुतं भण्यत इति भावना, किं कारणमित्याह-यतः नोशब्दोऽ-
यं मिश्रभावे, मिश्रवचनो वर्णत इति, एवं चैतद्, अन्यथाऽयं सर्वनिषेधवचनो वा लयेप्यते देशनिषेधवचनो वेति द्वयी गतिः, किंचा-
नः ? तत्र प्रथमविकल्पे प्रसङ्गमापादयन्नाह-'सन्ध्व' इत्यादि । 'सर्वनिषेधे' सर्वप्रतिषेधवचने नोशब्दोऽभ्युपगते भवतो 'दोषः'
अपराधः स्यात्, यत एवं मयं श्रुतमनागमः प्रसज्येत, आगमो न भवतीति नोआगमः, तत्प्राप्तेः श्रुतस्य मत्यादिचतुष्टयीभवनमित्य-
भिप्रायः, अनागमस्य वा श्रुतत्वीभवनमिति, आह च-'होञ्जा वा' भवेद्वा, कः किमित्यत आह-'अनागमसुयं तु' अनागमो-मत्या-
दिननुष्टयलक्षणः, उत्तरस्य लुप्तत्वात्, श्रुतमेव नान्यः, किञ्चिच्छिष्टो य इत्याह-'सुतवज्ज' न्ति श्रुतवज्जः, किं कारणमित्याह-
'अनागमतो' अनागमाद्भूतोः, क्षमाश्रमणटीकाऽपीयं । 'सन्ध्वणि' गाहा । निषेधवचनत्वे पुनर्नोशब्दस्य सर्वनिषेधो देशनिषेधो वा ग-

म्यते, तत्र सर्वनिषेधे तावन्नोआगमतो भावश्रुतमिति सर्वश्रुतस्यानागमत्वप्रसङ्गः स्यात्, अश्रुतस्य वा मत्प्रादेः श्रुतत्वप्रसङ्ग इति गा-
थार्थः ॥८८७-८८॥ अथ त्रूपे-न त्रूमो नोशब्दस्य सर्वप्रतिषेधवचनत्वं येन 'सर्वसुखमनागमो पसज्जउ' किंतु देशे, अत आह-
'देस'इत्यादि । इह नोशब्दं देशनिषेधे देशोऽस्यागमो न भवतीति वाचके सति भवतः सकलं श्रुतं 'नोआगमतो' नोआगमस्वरूपेण
प्राप्नुयाद्, एकदेशे अनागमत्वात्, इष्यते च सर्वत्र नोआगमतया सर्वं श्रुतं, ज्ञानदर्शनचारित्र्यपर्यायानुविद्धत्वात् । 'भिन्नं पि वे-'
त्यादि वा इत्यथवा एवं सति अपि सम्भावनार्थः, ततश्चायमर्थः-चरणादीनां भिन्नं सत् निःकृष्टं सत्तत्-श्रुतं देशः प्रसज्येत अनेनैव
प्रकारेण, एदप्यसम्भारणीयं, सम्भाव्यते वा भिन्नदेशं धात्वञ्जनकपिसवर्णकवत्, अन्यथा सकैकत्वादितोपप्रसङ्गात्, तस्मात् पारिशे-
ल्यान्मिथयचनेऽस्मिन्नोआगमतो भावश्रुतमिति भावः । 'होज्ज' इत्यादि । 'वा' इत्यथवा अपरस्यापि भङ्ग्या अयं नोशब्दो मिश्रवचन
इत्युच्यते, कंह ? 'होज्ज व णोआगमतो सुओवउत्तोवि' चि, एतस्याक्षरघटना-श्रुतोपयुक्तोऽपि सन् भवेन्नोआगमतो भावश्रुतं, उप-
योगतद्वतोरभेदात्, कथमित्यत आह-'यत्' यस्मात् 'असौ' उपयोगवान् 'देशे उपयुज्यते' ज्ञानदर्शनचारित्र्यकलापैकभागश्रुतैकदेशे प्र-
णिहितो भवति, 'न उ सन्वे' एकममय इत्थमुपयोगाभावात्, येन कारणेनैवं तेनायमनयाऽपि भङ्ग्या मिश्रभावे भवति, क्वचिदुपयोगानु-
पयोगप्रवृत्तेः पूर्वत्र तु मिश्र उक्त आसीद् भवेत् नो आगमतो भावश्रुतं चरणादिसमेते इह तु इत्येवमतो महान् विशेष इति गाथार्थः ॥८८९-
९०॥ 'आहे-'त्यादि । ननु मिश्रभावे नोशब्दो न क्वचिदभिहितः, अभिहितश्च देशादौ, तथाहि-विचक्षया नोशब्दो देशवचन उक्तो द्रव्ये
घटादौ, यथा-देशे नो घटः, यो घटः स देशे नो घटो, नतु सर्वत्र, अघटप्रसङ्गात्, तत्प्रसंगे च घटाभावप्रसङ्गात्, सर्वत्रैवमिति शून्यतापत्तिः ।
अथ पुनर्देशे घटस्तत् एकघटे घटवहुत्वप्रसङ्गः, एवं पटादिष्वपीति व्यवहाराभावः, तथा तदन्यभावे नो घटः पटादिस्तत्संख्यवहार-

व्यपदेशज्ञानदर्शनात्, द्रव्ये नोऽशब्दः षट्कण्डेशवचनादिरेव विवक्ष्योक्तत्वात्, क्रियायां नो पचति नो पक्वत्वमस्ति, तथा भावे च नो दृश्यते नो स्वीयते इति गार्थार्थः ॥८९१॥ उच्यते-‘सच’ मित्यादि । सत्यमयं देशादिषु पठितो, न मिश्रभावे, किन्तु तथाऽप्यर्थवशेन शब्दविनियोगः क्रियते, अपिच-अमितार्थाश्च निपाताः, द्योत्वेनार्थेनार्थवत्त्वाद्, यत एव ततो युज्यते अयं मिश्रभावेऽपीति गार्थार्थः ॥८९२॥ अस्तु वाऽयं भवद्वयरोधेन देशादिनियत एव तर्हि भविष्यतीति, आह च-‘अविसेसिच्ये’ त्यादि । अविशेषितत्वेन सम्मिश्रोपयोगः तस्य द्रुतमेकदेश इतिकृत्वा, किमत आह-नोआगमतो भावश्रुते साध्ये देशवचनोऽपि नोऽशब्दः स्यात्, षट्ग्रीवाल्यैकदेशे नोषटाभिधानवद्, यथाहि-सामान्यैकषट्स्यैको देशो नोचट इत्युच्यते, एवं ज्ञानादित्रयाद्युपयोगाच्छ्रुतोपयोगोऽपीति, नोआगमतो भावश्रुतमिदम्, एकदेशवचनत्वादिति गार्थार्थः ॥८९३॥ अत्र च-‘नो’ इत्यादि । केचन नोआगमतो भावश्रुतमिच्छन्ति ‘उपयोगं’ प्रणिधानं, किंविशिष्टमित्याह-‘शब्दसहायं’ शब्दानुविद्धमित्यर्थः, शब्दोपयोगो ईक्यं, नोपयोगमात्रं, अत्रोच्यते, ननु सुतरामेवागमतो भावश्रुतत्वं, द्रव्यभावागमसंयोगे ‘युक्तं’ घटते, कुतस्तत्रानागमतो ? न हि तत्रोपलसंनिपातो भवतीत्यभिप्रायः, इदं बुकूटयिषोः परस्य मतमाशङ्कते-‘अहे’त्यादि । अथ चेच्छब्दो-‘स्वनिर्वर्ण आगम इति कृत्वा, ततश्च ‘तदधिकत्वात्’ शब्दाधिकत्वादुपयोगस्य नोआगमतापत्तिः-नोआगमतैव, उपयोगमात्रस्य शब्दसाहाय्यात्, यदि नोआगमतो भावश्रुतमित्यर्थः, उच्यते, यद्यसावुपयोगसहायः शब्द आगमो न तत आगमतो द्रव्यश्रुतं कथं त्वयाऽप्यश्रस्तात् प्रतिपन्नमिति शेषस्तस्मात् ‘णञि’त्यादि स्थितम् ॥८९४-९५॥ ‘अणो’ इत्यादि । अन्ये सूरयो व्याचक्षते-आगमतो भावश्रुत स्वामित्याश्रितमुपयोगं, तथा नोआगमत इत्यत्र तुशब्दलोपो द्रष्टव्यः, नतश्च नोआगमतः पुनः स्वामित्वानाश्रितमन्य इत्याधनुवर्त्तने,

उच्यते, सम्बद्धमप्यनुपयोगेण 'सुयं'ति न भावश्रुतम्, अधीयानस्यानुपयुक्तत्वात्, ननु सुतरामनाश्रितं स्वामिनि नास्ति नोआगमतो मावश्रुतं, यदि सम्बद्धमपि द्रव्यश्रुतं प्रतिपन्नमसम्बद्धं तु कस्मात् प्रतिपद्यते ? क्व वा तदित्यंभूतमिति, तस्मादेतदपि परि-
कल्पयति गाथार्थः ॥ ८९६ ॥ तत्त्वं तु द्वायतीति सूत्रं, पर्यायशब्दानाह--'सुये'त्यादि स्पष्टा ॥ ८९७ ॥ द्वारं ॥ स्कन्धोऽपि मङ्गल-

वचतुर्था, द्रव्यत आह-

त्वंधपण्डणुवउत्तो वत्ताऽऽगमओ स दव्वखंघो उ । नोआगमओ जाणय भव्वसरीराइरित्तोऽयं ॥ ८९८ ॥

सच्चित्तो अचित्तो मीसो य समासओ जहासंखं । तुपयाइ दुपणसाइओ य सेणाइदेसाई ॥ ८९९ ॥

अहवा कस्सिणोऽकस्सिणो अणेगदव्वो स एव विण्णेओ । देसाऽवचिओवचिओ अणेगदव्वो विसेसोऽयं ॥ ९०० ॥

आगमभावकखंघो खंघपयत्थोवओगपरिणामो । नोआगमओ भावमि नाण-किरिया-गुणसमूहो ॥ ९०१ ॥

सामाइयाइयाणं छण्हऽऽहयणाण सो समावेसो । नोआगमोत्ति भणइ नोसव्वो मीसभावमि ॥ ९०२ ॥

गण-काण य निकाण खंघे वग्गे तहेव रात्ती य । पुंजे पिंठे नियरे संघाण आउल समूहे ॥ ९०३ ॥

'खंघे'त्यादि, पूर्वार्द्धं स्पष्टम् ॥ द्वारम् ॥ नोआगमतस्तु त्रिविध इत्याह--'नोआगमओ'इत्यादि, उत्तरार्धं स्पष्टं, व्यतिरिक्तत्रिवि-
धमाह--'सच्चित्तो'इत्यादि । स चायं यथासंख्यं द्विपदादिरसंख्येयात्प्रदेशमात्रः नरहयस्कन्धादिः, द्विप्रदेशादिः प्रतीतः, 'सेणाति-
वेसो य'ति, सेणाए अग्निमे खन्धे सेणाए मज्झिमे खन्धे' इत्येवमादीति गाथार्थः ॥ ८९८-९९ ॥ 'अहवे'त्यादि । अथवा त्रिविधः
स्कन्धः--कृत्स्नोऽकृत्स्नोऽनेकद्रव्यश्च, तत्र कृत्स्नः स एव द्विपदादिरक्षतः, अकृत्स्नः स एव द्विप्रदेशादिरचयत्वात्, विपदेसियाउ

दुपदेसिओ अकसिणखंधो' इत्येवमादि, तथा 'अणेगदब्बो'ति स चानेकद्रव्यः सामान्येन जीवच्छरीरपिण्डः देशे नखादावपचितो-हीनो जीवतया, तद्योपश्रितथ, युक्तथायमस्यान्यतो विशेष इति ॥९००॥ भावस्कन्धमाह- 'आगमे'त्यादि पुब्बद्वं कंठं ॥ द्वारं ॥ नोआगमतो ज्ञानक्रियासमूहः ॥९०१॥ कथमित्याह- 'सामाई' इत्यादि । 'सो'ति णोआगमतो भावस्कन्धः, शेषं स्पष्टम् ॥९०२॥ 'गणे'त्याद्येकाधि-
कानि स्पष्टानि ॥ उक्तः स्कन्धोऽपि, साम्प्रतं व्यस्तस्य सतोऽस्यावश्यकादिपदत्रयस्यैकवाक्यता क्रियते, पण्णां श्रुतविशेषाणां समुदायः स्कन्ध उच्यते, आवश्यकं च तद् श्रुतस्कन्धश्चेत्यावश्यकश्रुतस्कन्ध इति, आह्वाभिधानमेतदिति गाथार्थः ॥८०३॥ आह-

किं पुण छक्कज्झयणं ? जेण छलत्थाहिगारविणिउत्तं । सामाइयाइयाणं ते य इमे छ ज्झासंखं ॥९०४॥
सावज्जजोगविरई उक्कित्तण गुणवओ य पडिवत्ती । खलियस्स निंदणा वणतिगिच्छ गुणधारणा चेव ॥९०५॥
दारक्कमागयाणं वीसुं वीसुमिहमोहनिप्फन्ने । अज्झयणाणं नासं वक्खामो लाघवनिप्पिस्सं ॥९०६॥

आवस्सयस्स एसो पिडुत्थो वणिणओ समासेणं । एत्तो एक्केक्कं पुण अज्झयणं वणयिस्सामि ॥९०७॥
तत्थज्झयणं सामाइयंति समभावलक्खणं पढमं । जं सब्बगुणाहारो चोमं पिव सब्बदब्बाणं ॥९०८॥

अहवा तब्भेयच्चिय सेसा जं दंसणाइयं तिविहं । न गुणो य नाणंदसणचरणब्भहिओ जओ अत्थि ॥९०९॥
'किं पुणे'त्यादि । किं पुनः कारणमिदमावश्यकमध्ययनपदकमिति ? आह-येन पदभिरर्थोधिकारैर्नियुक्तं सामायिकादीनां, ते चामी अर्थोधिकाराः- 'सावज्जे'त्यादि ॥ सामायिकाध्ययने सकलसावद्योगविरतिसर्याधिकारः, द्वितीये त्वर्हतां गुणोत्कीर्तना, तृतीये गुणवतः प्रतिपत्तिः कृतिकर्मादिलक्षणा, श्रुतशीलस्खलननिन्दना चतुर्थे, पञ्चमे चारित्रात्मनो व्रणचिकित्सा, षष्ठे तु व्रतातिचा-

रेतरोपचित्कर्मविशरणार्थमनशुनादिगुणधारणमिति गाथार्थः ॥९०४-५॥ आह-उक्तभावत्रयकथुतस्कन्धाऽध्ययनानीत्यतोऽध्ययननि-
क्षेपोऽपीद्वैव कर्त्तव्योऽवसमाप्त्वात् श्रुतानन्तरं स्कन्धवद्, उच्यते-‘दारवकमेत्यादि । द्वाराणि-उपक्रमादीनि तेषां क्रमस्तेनागतानां
प्रत्येकं २ इह-शास्त्रे ओघनिष्पन्ने निक्षेपे, शेषं स्पष्टम् ॥९०६॥ उपसंहरन्नाह-‘आवस्सयस्से’त्यादि । तद्व्यावर्णनाचोक्तं
चतुर्थं मूलद्वारं ‘तस्स फलयोगमद्दलससुदायत्थे’ति, इति गाथार्थः ॥९०७॥ पञ्चममाह-‘तत्थे’त्यादि, स्पष्टा, नवरं प्राथम्यमस्य
सकलगुणाधारत्वात् ॥९०८॥ ‘अहवे’त्यादि । अथेवेति प्राथम्यकारणान्तरोपदर्शनार्थः, ‘तद्वमेदा एव’ सामायिकविशेषा एव
‘ज्ञेयाः’ अध्ययनविशेषाः, यस्मात् तत्सामायिकं दर्शनादि त्रिविधं ‘सामाहयं’ति विविहं सम्मत्तं सुयं तथा चरिषं च’ति वचनात् न
धान्यो गुण एतद्विरेहणास्तीत्यतस्तदाधारत्वाच्चेदमाधमिति गाथार्थः ॥९०९॥

अनुओगद्वाराहं महापुरस्सेव तस्स चत्तारि । अनुओगोत्ति तदत्थो दाराहं तस्स उ मुहाहं ॥९१०॥

अकयद्धारमनगरं कएगदारं पि दुक्खसंचारं । चउम्लद्धारं पुण सपडिद्धारं सुहाहिगमं ॥९११॥

सामाहयमहपुरमवि अकयद्धारं तद्देगदारं वा । दुरहिगमं चउदारं सपडिद्धारं सुहाहिगमं ॥९१२॥

ताणीमाणि उक्कक्कमनिक्खेवाणुगमनयसनामाहं । छत्तिदुदुविगप्पाहं पभेयओऽणेगभेयाहं ॥९१३॥

तस्य च सामायिकाध्ययनस्य-‘अनुओग’इत्यादि । अनुयोगः कः? इत्यत आह-तदर्थः-अध्ययनार्थस्तत्प्रवेद्यस्थानानि तु
द्वाराणि, नचैतत् परिकल्पनमनर्थकं, दृष्टान्तसिद्धत्वाद्, यथा हि पुरं-‘अकये’त्यादि ॥, अकृतदारमनगरं भवति, सन्ततप्राकारवल-
यादिवेष्टितत्वात्, तत्रैतत् स्याद्-एकद्वारं नगरं भविष्यतीत्याह-कृतैकदारमपि दुःखसञ्चारं भवति, संप्रभिन्नमदजलकरीन्द्रोद्भूतयवर-

पदातिस्त्रीजनादिसङ्कुलत्वात् कार्यातिपाति च स्यात्, चतुर्मूलद्वारं पुनः सप्रतिद्वारं सुखनिष्काशप्रवेष्टं स्यात्, दृष्टत्वात् ॥ दार्ष्टान्ति-
कोपसंहारमाह-‘सामाहये’त्यादि, स्पष्टा, ॥९१०-१२॥ ‘ताणी’त्यादि पृषाद्ध । द्वारम् । ‘छत्ती’त्याद्युत्तरार्द्ध । द्वारम् । अथैतेषां
निरुक्तं, तत्र उप सामीप्ये ‘क्रसु पादविक्षेपे’ उपक्रमणमुपक्रमो-दूरस्थस्य सतो वस्तुनस्त्वैस्तैः प्रकारैः समीपापादनमित्यर्थः, निक्षेपणं
निक्षेपः ‘क्षिप प्रेरणे’ इति निश्चितः क्षेपो निक्षेपः, मोचनं रचनं न्यास इतियावत्, अनुगम्यतेऽनेनेत्यादिनाऽनुगमनं वा अनुगमः,
अणुणो वा-सूत्रस्य गमोऽणुगमः, अनुरूपार्थगमनं वाऽनुगमनः, सूत्रार्थानुगमः-सूत्रार्थानुसरणमित्यर्थः, ‘णीञ् प्रापणे’ वक्तैव सूत्रार्थ-
प्रापणव्यापारोपयोगात् नयतीति नयः ॥९१३॥ अत उच्यते—

सत्थस्त्वोवक्कमणं उवक्कमो तेण तम्मि व तओ वा । सत्थसमीवीकरणं आणयणं नासदेसम्मि ॥९१४॥
निक्खिस्वप्पइ तेण तहि तओ व निक्खेवणं व निक्खेवो । नियओ व निच्छिओ वा खेवो नासोत्ति जं भणियं ॥
अणुगम्मइ तेण तहि तओऽणुगमणमेव वाऽणुगमो । अणुणोऽणुरूवओ वा जं सुत्तत्थाणमणुसरणं ॥९१५॥
स नयइ तेण तहि वा तओऽहवा वरधुणो व जं नयणं । बहुहा पज्जायाणं संभवओ सो नओ नाम ॥९१७॥
दारक्कमोऽयमेव उ निक्खिस्वप्पइ जेण नासमीवत्थं । अणुगम्मइ नाणत्थं नाणुगमो नयमयविहणो ॥९१८॥
संबन्धोवक्कमओ समीवमाणीय नत्थनिक्खेवं । सत्थं तओऽणुगम्मइ नएहि नाणाविहाणेहि ॥९१९॥
गुरुभावोवक्कमणं का परिवाडी कइत्थमज्झयणं ? । भावम्मि कम्मि वट्ठइ ? किमिदं दब्बं गुणो कम्मं ? ॥
जीवगुणोऽजीवगुणो ? किं नाणं दंसणं चरित्तं वा ? । पच्चक्खं अणुमाणं ओवम्ममहागमो वाऽवि ? ॥९२१॥

लोहयलोउत्तरिओ ? किं सुयमत्थोऽहवोभयं होज्जा ? । अप्पणओऽणंतरओ परंपरं वाऽज्जमो कस्स ? ॥९२२॥
किं दिट्ठिचाइयं कालियं च किं वा सुयत्थपरिमाणं ? । ससमय-परसमयोभयसिद्धंताण व को वच्चो ? ॥९२३॥
को च समएगदेसो समुदायत्थाहियार इह नियओ । अऽक्षयणोवचकमणं कायन्वमिहेवमार्हं हि ॥९२४॥
'सत्थस्से'त्यादि, 'निक्खिप्पई'त्यादि, 'अन्वि'त्यादि, 'स गयती'त्यादि सुप्रसिद्धमिति । द्वारम् ॥ अमीपामित्थं क्रमाभिधाने
किं प्रयोजनमित्यत आह- 'दारे'त्यादि ॥ नानुपक्रान्तं निक्षिप्यते अमुष्टिस्थमोक्षणवत्, न चान्यस्तमनुगम्यते, नाननुगतं नयावसरं
भवतीति गार्थार्थः ॥९१८॥ यतश्च- 'संचचे'त्यादि ॥ सम्बन्धरूप उपक्रमः सम्बन्धोपक्रमः तस्मात्समीपमानीय ज्ञात्वा प्रथमं ततः
पुनर्न्यस्तनिक्षेपं पुनरनुगम्यते नानाविधैर्नयैः, अतोऽयमेव क्रमोऽत एतावन्तमालोचयाह- 'तस्स फलजोगमंगले'त्यादि ॥९१९॥
साम्प्रतमनुपहार्यमुपक्रमसङ्घेपाधिकारोपप्रदर्शनमिदं गाथापञ्चकमाह- 'गुरुभावोवचकमण' मित्यादि, इह सामायिकाध्ययनार्थं
बुधुत्सुना विनयेन गुरोर्मोषोपक्रमः कर्त्तव्यः, कथा पुनरयं भट्टया सुप्रसन्नः स्यात् १, तथा 'का परिपाटी'कयाऽऽनुपूर्व्येदं कतिथमिति
वाच्यं, कथं वा भावे वर्त्तते १, किंवेदं द्रव्यादीनां, जीवगुणत्वे च सति कतमो ज्ञानादेः १, ज्ञानत्वे सति कतमत् प्रत्यक्षादेः, आगम-
त्वेऽपि च सति लौकिको लोकोत्तरो वा १, लौकिकत्वेऽपि सूत्रमर्थ उभयं १, सर्वथा प्रतिषेधः, लोकोत्तरत्वे सूत्रार्थोभयस्वरूपः, तत्रापि
'अप्पयओ'त्ति कस्य कः आत्मागमः अनन्तरागमः परम्परागमो वेति, तथा किमिदं दृष्टिधादादिकमुत कालिकं १, कालिकत्वेऽस्य
किं सूत्रार्थप्रमाणं १, ससमयोऽस्य वाच्यः, तत्त्वेऽपि कोऽस्य समयैकदेशः समुदायार्थत्वेनाधिक्रियते, एवमादिभी रूपैरध्ययनोपक्रमणं
कार्यं, व्याख्यानान्नत्वात् गुरुभावोपक्रमवत् ॥९२०-२४॥ तथा च-

नामाई छम्भेओ उवक्कमो दब्बओ सचित्ताई । तिविहो य पुणो दुविहो परिकम्मे वत्थुनासे य ॥९२५॥
परिकम्मं किरियाए वत्थुणं गुणविसेसपरिणामो । तदभावे य विणासो दब्बाईणं जहाजोगं ॥९२६॥
खेत्तमरूवं निचं न तस्स परिकम्मणा न य विणासो । आहेयगयवसेण उ करणविणासोवयारोऽत्थ ॥९२७॥
नावाएँ उवक्कमणं हल-कुलियाईहिं वावि खेत्तस्स । संमज्जभूमिकम्मे पंथत्तलागाइयाणं च ॥९२८॥
जं वत्तणाइरूवो कालो दब्बाण येव पज्जाओ । तो तक्करणविणासे कीरइ कालोवयारोऽत्थ ॥९२९॥
छायाएँ नालियाए व परिकम्मं से जहत्थविच्चाणं । रिक्खाईचारेहि व तस्स विणासो विवज्जासो ॥९३०॥
जं परहिययाक्खावधारणमुवक्कमो स भावस्स । तस्सासुभस्स मरुइणिगणियामच्चावओऽभिहिया ॥९३१॥
सीसो गुरुणो भावं जमुवक्कमए सुहं पसत्थमणो । सहियत्थं स पसत्थो इह भावोवक्कमोऽहिगओ ॥९३२॥
को वक्खाणावसरे गुरुचित्तोवक्कमाहिगारोऽयं ? । भण्णइ वक्खाणंगं गुरुचित्तोवक्कमो पढमं ॥९३३॥
गुरुचित्तापत्ताइं वक्खाणंगं जेण सब्बाइं । तो जेण सुप्पसन्नं होइ तयं तं तहा कज्जं ॥९३४॥
ओ जेण पगारेणं तुस्सइ करणविणयाणुवत्तीहिं । आराहणाएँ मग्गो सो च्चिय अब्बाहओ तस्स ॥९३५॥
आगारिणियकुसलं जइ सेयं वायसं वए बुज्जा । तहवि य सिं नवि कूडे विरहम्मि य कारणं पुच्छे ॥९३६॥
नियपुच्छिण गुरुणा भणिओ गंगा कओमुही वहइ ? । संपाइयवं सीसो जह तह सन्वत्थ कायन्वं ॥९३७॥
जुत्तं गुरुमयगहणं को सेसोवक्कमोवओगोऽत्थ ? । गुरुचित्तपसायत्थं तेऽवि जहाजोगमाओज्जा ॥९३८॥

परिक्रमनासणाओ देसे काले य जा जहा जोगा । ताओ दळ्वाईणं कळाऽऽहराइकळ्जेसु ॥९३१॥

उचहियजोगाइव्यो देसे काले परेण विणएणं । चित्तणू अणुकूलो सीसो सम्मं सुयं लहइ ॥९४०॥

अहवोवक्कमसामणओ मया पगयनिरुवओगावि । अणत्थ सोवओगा एवं चिय सव्वनिकवेवा ॥९४१॥

गुरुभावोवक्कमणं कयमज्झयणस्स छब्बिहमियारिणिं । । तत्थऽणुपुब्बाईसुं इदमज्झयणं समोयारे ॥९४२॥

अणुपुब्बिसमोयारो कळो सामाइयस्स संभवओ । नियमावतारणं पुण कित्तणगणणाणुपुब्बीसु ॥९४३॥

‘णामादी’त्यादि । इह प्रथम उपक्रमाख्यो द्वारविशेषो द्वेधा-शास्त्रीय इतरथ, तत्रैतः षोढा-नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, नामस्थापने प्राग्वत्, द्रव्यतः आगमनोआगमभेदात्, तत्र नोआगमे व्यतिरिक्तः ‘सचित्तादी तित्विहो’चि सचित्तद्रव्योपक्रमः अचित्तद्रव्योपक्रमः मिश्रद्रव्योपक्रमश्च, तत्र सचित्तद्रव्योपक्रमः द्विपदचतुष्पदापदानां, पुनरेकैको द्वेधा-परिकर्मणि वस्तुनादो चेति गार्थः ॥२९५॥ परिकर्म किमुच्यते ? इत्याह-‘परिकर्म’मित्यादि पुनर्यदं कण्ठं, यथा कुष्माण्डधृतरसायनाद्युपयोगात् पुरुषस्य वर्णवयोऽवस्थापनं भण्डसकलप्रोतनादिभिर्वा कर्णादिबोधक्यादिकरणमिति, अन्ये तु शास्त्रपरिक्षानगन्धर्वनृत्यादिकलासम्पादनमपि द्रव्योपक्रममित्याचक्षते, तत्र, भावत्वादस्य, स्यादपि च आत्मद्रव्यसंस्कारविवक्षायामिति, एवं शुक्रसारिकादावपि भावनीयं, चतुष्पदेषु हस्त्यादिषु, अपदेषु चाप्रतरुकेतक्यादिषु वृक्षायुधेदात्, तत्रैतस्यात्-तरोर्वधिव्याद्युपक्रमणं युक्तं, कालान्तरे स्वयं भावित्वात्, न तु पुंसो वर्णादिसम्पादनं, कालान्तरेऽपि विवक्षितहेतुजालमन्तरेणानुपपत्तेः, तन्न, कालान्तरेऽपि विवक्षितहेतुजालमन्तरेणा-नुपपत्त्यसिद्धेः; वर्णस्य नामकर्मविपाकित्वेन स्वयमपि भवनस्वभावत्वात्, विभ्रमविलासादीनां तु यूनोऽवस्थायां दर्शनात्, अत उक्तं-‘प-

रिक्तं किरियाए रत्नं गुणवित्तसपरिणामोत्ति, 'तदभावे च' वस्त्वभावापादने च विनाश उपक्रम्यते कालान्तरभावितात्, आह-
अनयोर्न विशेषः, उभयत्र पूर्वरूपपरित्यागेनोचररूपावस्थानात्, उच्यते, नैतत्, एकत्र प्रत्यभिज्ञादिदर्शनात्, अन्यत्र त्वदर्शनात्, अथैकत्र
नाशस्यैव विनशितत्वात्, केषामिमावित्याह-द्रव्यादीनां, द्रव्यस्य द्विपदापदचतुष्पदलक्षणस्य चेतन्यवतः खद्गदशनजिह्वादिभिः अचेतन-
स्य च पञ्चरागमणैः क्षारसृष्टुपाकादिना परिकर्म, विनाशस्त्ययोधनधातादिभिः, मिश्रितस्य तस्यैव द्विपदादेरलङ्कारादिसहितस्य, आदि-
शब्दात् क्षेत्रकालपरिग्रहः, खद्गप्रहारगजबन्धनाङ्गेन मेदादिभिरिति गाथार्थः ॥ ९२६ ॥ एवमुक्ते सत्याह—'खेत्तमि'त्यादि ॥ क्षेत्रं
तरुपित्यान्नित्यमतस्तस्य नेमौ, उच्यते, सत्यं, किं त्वाधेयद्रव्यगतविवर्धनेन करणविनाशोपचारावत्र, मञ्जाः क्रोशन्ति यथेति । आह-
'नाचाए'इत्यादि, इह क्षेत्र(स्य)जलाधारस्य नायुडुपतरण्डकादिभिरुपक्रमणं क्रियते, इतरस्य च हलादिभिः, एवं संमार्जनभूपन्यतडागा-
दिकरणेन च क्षेत्रोपक्रम इति गाथार्थः ॥ ९२७-२८ ॥ 'जन्मि'न्यादि । यतः कालो हि वर्चनादिरूपो द्रव्यपर्यायो वा चन्द्रोपरागादिलक्षणो
वा अवत्तरकरणविनाशो कालोपचारः क्रियत इति गाथार्थः ॥ ९२९ ॥ अस्य च कालस्य—'छायाए'इत्यादि प्रतीतिार्थः ॥ ९३० ॥ अथ भावोप-
क्रमस्य तामल्लक्षणमाह—'जं परे'त्यादि ॥ यत्परहृदयाकृतामधारणमिमलापितार्थपरिपुष्टयेऽसौ भावस्योपक्रमः, स द्वेधा—आगमत उपक्र-
मपदार्थश्चैस्तत्रोपयुक्तः, नोआगमतो द्वेधा—प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र तस्याशुभस्य भावोपक्रमस्य स्वरूपप्रतिपादका मरुकिणिगणिकाऽमा-
त्यादयो दधान्ता अभिहिता इति गाथार्थः ॥ ९३१ ॥ "पाडलिपुते कपिलत्ति माहणी तीए तिवि धूयाओ । सा चितेइ—कहं पुण एयाओ
शेज्ज मुहियाओ ॥ १॥नाओ मए उवाओज्ज तीए परिणाविया घुया पढया । सिक्खाविया तई भवणतलंमि जइया ठिओ होइ ॥ २ ॥ तुह
भत्तारो तइया सव्वायसेण कइनि वाराओ । वरनेउरेण चलणेण मत्थए देख दढपण्ह ॥ ३ ॥ ताएवि तह कए सो हा हा ! दुक्खावियत्ति

य वयन्तो । मलिज्जणं आदत्तो तीए कमलोवमे चलणे ॥४॥ तो सा वसितं गोसे साहइ माऊएँ पुच्छियं तीए । तीएइवि णाल जामाउयस्स मावो उवाएणं ॥५॥ भणिया य पुत्ति ! जं जं करेसि विणयं च अविणयं वावि । तं तं ते भत्तारो अमयं व वयं च मन्नेही ॥६॥ ता तेण समं पुत्तिय ! दुद्धइलंमंमि माणुसे जम्ममे । भुंजसु सच्छंदमती मोए एसो तुहं दासो ॥७॥ वितियाएवि तहच्चिय, भणियाए खीलपण्हि-
 धिक्काहि । परिपिट्टिउ भत्तारो स्वणमेत्तं झिस्विउं धक्को ॥८॥ सावि य तीए भणिया जणणीए पुत्ति ! तुज्झ भत्तारो । परिस्सिखणओ होहिति कएइए घावि कज्जंमि ॥९॥ झिस्वणओ चिय नवरं ण तु घाडेहिति तओइवराहेइवि । भुंजसु तुमंयि मोए नियतवलद्वेण वरणं ॥१०॥ तइयाएवि तहच्चिय आढपंते कुसीलदुहियाए । अभिमाणघणवरणं तेण हक्कासि जं दिण्णा ॥११॥ भीया सा महियद्वे पडिया सहसा पुणोवि उट्टेउं । आढत्ता दाउं जे, एण्ही भत्तारसीसंमि ॥१२॥ तत्तो पुणोवि हक्काएँ घरहरंती महीयले पडिया । जणणीए वयणकारी तहेव काउं समाढत्ता ॥१३॥ तो तेणवि खरमिउडीमीमनिडालेण रोसरत्तच्छं । णूणं गहेण गहियत्ति तेण तीए समं दिण्णा ॥१४॥ तो तेण सासुयारोसय(सरपगट्टमाण)अधरेण । ओयारेऊण भवणा वाहिरे थंभये वद्धा ॥१५॥ सिसिरमासदूसइसी-
 ततुसारेण भिन्नसच्चंगा । हेट्टिमनएएव्व कहंचि जीविया तत्थ रयणीए ॥१६॥ शुक्का य सासुयाए धरिज्जमणीवि रोसपसरेणं । रोयंती जणणीए गया समीवंमि सा भणति ॥१७॥ पुत्तग ! जइ तस्सुट्टियणिसण्णगस्सुट्टिया णिसत्था य । होहिसि तुमं ततो से, भोच्छिसि मत्तं च पोत्तं च ॥१८॥ तो मम वयणाओ तुमं अनुयत्तसु दसविहाए जुत्तीए । मम जामाउयमेयं अनुयत्तसु देवदुल्लहयं ॥१९॥ इयाणि गणियत्ति—पाडलिपुत्ते नयरम्मि देवदत्तचि दारिया अत्थि । विच्छइमिचित्तिमहाविमलवलयपासायदुल्ललिया ॥१॥ सच्चालंका-
 रघरी णवजोव्वणमाणतिहुयणन्महिया । कोट्टीयकाणकुट्टय सत्तामारोव्व परिमोझा ॥२॥ तीए य चित्तियमिदं मज्झ गिहं विविहवेस-

पुरिसाणं । अट्टारसपगहभंतराण को सो न जो एह ॥३॥ तो गियगिया दिजाई मगेहि समुचरंतवबद्धा । विद्वालिहणसुसिस्त्रियचि-
त्तकरेणं सभाभिची ॥४॥ चित्ताविया मणोज्जा, तीए घटकारलोहकारेहि । तुआयकट्टुभारयणिवसेदिसुयातिचरियद्धा ॥५॥ सा आगयस्स
नरवण्णटायिणो पढमं पयत्तेणं । दाहज्जइ जेण तओ, गज्जइ को एस पुरिसोचि ॥६॥ सोऽवि य तं दट्ठणं, विसेसओ संसती नियं
जाइ । लड्डं लट्ठनि इमो घटकारो भामती चक्कं ॥७॥ इय तस्स तई भावं, चिंघेणमिमेण जाणिउं कुसला । अणुयत्तइ तहयेव य जह सो
तुट्ठो धणं देइ ॥८॥ ‘अमच्चे’त्ति ॥—‘महुत्तए जलणसेणो राया चिन्पिओ य से मन्ती । सो अत्रया य बाहिं विणिगगतो आस-
वाहणियं ॥९॥ तत्थ य गोप्पयमड्ढंमि मुत्तियं वेसरेण तं च तओ । झल्लमलंतं दट्ठं, चिरकालं चितई इणमो ॥१०॥ होइ थिरोदगमित्तं
उदगनियानंति वाहिउं तुरगं । बोलीणो सो राया, मंतीणवि तं धियाणेउं ॥११॥ कारावियं तलायं सहसंववणुव रम्मपालीयं । दिट्ठं व तयं रत्ता,
दसमाओ नवरि वरिसाओ ॥१२॥ षड्ढिपुच्छियं ष रण्णा केण खणावियमियं कया किं वा ? कहियं चागारिगियकुसलेण य मे अमच्चेणं ॥१३॥
रत्तायि विविहचिन्तणणासंकाये भीयहियेणं । पूयात्थामलयेच्चिय, (पूया धामधणेहि य) (उवहारो) से कओ घणि ॥१४॥ इति गा-
थार्थः ॥१५॥ साम्प्रतं प्रशस्तलक्षणमाह—‘सीसो’इत्यादि, ‘शिष्यः’श्रोता ‘गुरोः’ व्याख्यातुः ‘भावम्’ अनङ्गं मनो यदुपक्रमते तद्व-
त्तल्लीनतयाऽतीन्द्रियं सत् यदिङ्गिताकारज्ञत्वेन प्रत्यक्षमिव करोति, किंविशिष्टमित्याह—‘शुभं’ शुभभावहेतुत्वात् शुभस्तं, किंविशिष्टः
सन् ?—प्रशस्तमनाः, किमर्थमित्याह—स्वहितार्थं, स एव प्रशस्तः इह च स एवाधिकृत इति गाथार्थः ॥१६॥ एवमुक्ते सत्याह—‘को’
इत्यादि ॥ कोऽध्ययनोपक्रममावसरेऽनेनाधिकारः, उच्यते, प्रथमव्याख्याज्ञत्वादध्ययनोपक्रमवत्, एतदुक्तं भवति—यथाऽध्ययनोपक्र-
मादन्ते व्याख्यानं कर्तुं न शक्यते एवं गुरोर्भेतःसमाधानमन्तरेण श्रोत्राऽपि न श्रोतुं पर्यत इति, आह च—‘गुरु’ इत्यादि सुबोध्या ॥१७॥

तस्मात्-‘जो’ इत्यादि । ‘आगारिगिते’ त्यादि, श्रिव्यविशेषणमाद्यपदे इति ॥२३५-३६॥ ‘निचे’ त्यादि सुबोध्या ॥२३७॥ कथानकं च प्रतीतम् । यथेवम्-‘जुत्त’ मित्यादि । युक्तमेवं गुरुषु भावोपक्रमणमिति, किं शेषः ?, उच्यते, गुरोर्द्रव्याद्युपक्रमो हरति चेतः । तथा हि-‘परिक्रम्मे’ त्यादि । परिक्रमं गुडशुष्यादिना द्रव्यादेः संस्करणं, नाशनं त्वलभागादेः देजे अजाङ्गले विषये जाङ्गले वा काले ग्रीष्मादौ ताः कुर्यात् गुरोः, ततश्च ‘उच्यते’ त्यादि सुचर्चमिति गाथार्थः ॥२३९-४०॥ ‘अद्वये’ त्यादि । अथवा द्रव्योपक्रमादय उपक्रममामान्यादिह प्ररूपिताः मन्तोऽन्यत्र सोपयोगा मविष्यन्तीति लाघवाथ, एवमेव मर्चनिक्षेपाः । तदेवं लौकिकोपक्रमव्याचर्जनप्रसंगेन-‘गुरुभावो’ इत्यादि । गुरुभावोपक्रमं कृतमव्ययनस्येदानीं शास्त्रीयमुपक्रममङ्गीकृत्य क्रियते, कतिविधमित्याह-पद्मविधं-पोढा अनुपूर्वी नाम प्रमाणं यत्कल्पताऽर्थोधिकारः समवतार इति, पच्छुद्धं कंठं ॥२४१-४२॥ तथाहि-‘अणि’त्यादि । अनुपूर्व्यां सामायिकस्यान्तारः कार्यः, कथं ?, ‘सम्भवतो’ यत्र सम्भवति, एवं सामान्येनाभिधाय विशेषमाह-नियमावतारणं पुनरुत्कीर्णनगणनानुपूर्व्योः-“नामं टपणादविते, खेत्ते काले य गणन अणुपुट्वी । (उक्कित्तण संठाणे) सामायरी य भावे य ॥१॥” इति गाथार्थः ॥२४३॥ तन्नेत्कीर्तनानुपूर्व्यां सामायिकश्रुतीर्च्यते, गणनानुपूर्व्यां तु कथमिति चेत्, उच्यते-सा त्रिविधा, तद्यथा-“पुष्पाणुपुट्वी पच्छाणुपुट्वी अणाणुपुट्वी” इति, तत्र-

पुष्पाणुपुट्वीओ तं पढमं पच्छाणुपुट्वीओ छट्ठं । जायइ गणित्तमाणं अनियमियमणाणुपुट्वीण ॥२४४॥

पुष्पाणुपुट्वीओ तं पढमं पच्छाणुपुट्वीओ छट्ठं । जायइ गणित्तमाणं अनियमियमणाणुपुट्वीण ॥२४५॥

पुष्पाणुपुट्वीओ तं पढमं पच्छाणुपुट्वीओ छट्ठं । जायइ गणित्तमाणं अनियमियमणाणुपुट्वीण ॥२४६॥

पुष्पाणुपुट्वीओ तं पढमं पच्छाणुपुट्वीओ छट्ठं । जायइ गणित्तमाणं अनियमियमणाणुपुट्वीण ॥२४७॥

‘पुब्बा’ इत्यादि स्पष्टा । अणानुपुब्बीणं चेयं करणगाथा-‘एगा’ इत्यादि । एकाद्या एकोचरा आनुपूर्वीप्रक्रममद्रीकृत्य संख्या-
माह-‘छगच्छगया’ यत्समूहश्रुतिवद्धा, सा च परस्पराम्यस्ता, पूर्वत उत्तरेण गुणिता इत्यर्थः, या अङ्कावली भवति सा पुनः ‘पुरि-
मंतिमदुगहीणा कीरइ’ आनुपूर्वीपश्चादनुपूर्वित्वात् तस्य द्वयस्य, ततश्च परिमाणमनानुपूर्वीणां सिद्धयति, कथं चेत् ? उच्यते, ‘पुब्बाणु’
इत्यादि । स्पष्टा, नवरमनुपुब्बान्यनयनकरणगाथेयं-‘पुब्बाणुण्वि हेट्ठा समयामेण कुण जहाजेट्ठं । उवरिमतुल्लं पुरओ नसेज्ज पुब्बक्क-
मो सेसे ॥१॥’ तथाहि-पुब्बाणुपुब्बी, सा च क्रमाङ्करूपा, ततश्च हेट्ठा कुण-अधस्तात् न्यसेत् ज्येष्ठं-पूर्वमङ्कं, न क्रमं विगणय्य ? ,
नेत्याह-‘समयामेदेन’ पदस्त्वयविनाशेन, उक्तं च-“जहियंमि तु निक्खित्ते पुणरवि सो चेव होइ दायव्वो । सो होइ समयमेदो, वज्जे-
यव्वो पयत्तेण ॥१॥” तत उपरिमतुल्यं पुरतः-अग्रतः न्यसेत्, यादृगुपरि लक्ष्यत इत्यर्थः, पृष्ठतः का वार्त्तत्यत आह-पूर्वक्रमः शेषे,
शेषांश्च पूर्वक्रमं यदास्ते तत्परिणाद्या न्यसेत्, सिद्धमेतत्प्रमाणं ७१८, तत्र यदुक्तं परस्पराम्यस्तेति, तत्रेदं करणगाथाद्वयम्-“दो एक-
गाइ दोन्नि उ तिन्नि दुगा छत्ति चउ चउवीसा । एतेवि पंच गुणिया, विसुचंरं होइ समयेगं ॥१॥ एयंपि य छग्गुणिंयं, सत्त सया
होति वीस अन्भहिया ! एए य दुरूवणा सत्तसयट्ठारसा होति ॥२॥ अत्र चासम्मोहारं वित्तत एव दृश्यते-‘दंसणं नाणं चरित्तं
१ तथ दंसणस्स जेड्ढो णरियत्ति तो नाणस्स हेट्ठा णाणजेड्ढो दिअइ, एवमेव समयामेदात्, “पुरओ उवरिमतुल्लो सेसे उ पुब्बक्क-
मो’ ततो नाणे हेट्ठे दंसणे ठविज्जमाणे समयमेदो होइ उवरिमतुल्लणसणओ, ततो किं दंसणहेट्ठा णाणं धरिज्जतु ? , उच्यते-एवं-
यि समयमेय एव, अतो चारित्तस्स हेट्ठा णाणं ठविज्जउ, पुब्बक्कमो सेसे २ ततो दंसणहेट्ठा दंसणेवि ठविज्जमाणे सो च्चिय दोसो,
चारिणाश्चारित्रन्यासमाप्तेः अतश्चारित्राघो दर्शनम्, उवरिम० पुब्बक्कमो ४, ततो चारिचहेट्ठे दंसणे ठविज्जमाणे सो चेव दोसो, तो

किं दसणहेट्टा णाणं ठविज्जउ ? उच्यते, एवंपि सो चेव दोसो, ज्ञानस्याधो ज्ञानस्याधो दर्शनं दीयते, पुण्वक्कमो प ततो नाणहेट्टे दंसणे दिज्जमाणे सो चेव दोसो, ततो चरणहेट्टा णाणं ठविज्जउ, ठव० पुब्बा० ६ । अत्र चतस्रः अनानुपूर्व्य इति गार्थार्थः ॥२४५-४६॥ द्वारं ॥ नामाह—

जं वट्ठुणोऽभिहाणं पज्जयमेयाणुसारि तं नामं । पइभेयं जं नमए पइभेयं जाइ जं भणियं ॥२४७॥
छन्विहनामे भावे खओचसमिए सुयं समोचरइ । जं सुयत्ताणावरणयखओचसमजं तयं सव्वं ॥२४८॥
'ज'मित्यादि यद्वस्तुनः अभिधानं ज्ञानरूपादिपर्यायभेदानुसरणस्वभावं तन्नाम, किमुक्तं भवतीत्याह-णम् प्रहृत्वे इति भेदं प्रति यन्नमति-प्रतिप्रभेदं याति, यद्वाचकत्वेनेति भणितं भवति, तच्चैकादि दशान्तमतः—'छन्विहे' त्यादि । 'छन्विहनामे' पइ भावाः—औदयिकः १ औपशमिकः २ क्षायिकः ३ क्षायोपशमिकः ४ पारिणामिकः ५ सांनिपातिकः ६, अतो भावेऽधिकृते 'खयोव' इत्यादि, स्पष्टम् । द्वारम् ॥२४७-४८॥ अथ प्रमाणम्—

वव्वाइचउभेयं पमीयए जेण तं पमाणंति । इदमउच्चयणं भावोत्ति भावमाणे समोचरइ ॥२४९॥
जीवाणणत्तणओ जीवगुणे वोहभाधओ नाणे । लोउत्तरसुत्तत्थोभयागमे तस्सभावाओ ॥२५०॥
सुयओ गणहारीणं तस्सस्साणं तहाऽवसेसाणं । एवं अत्ताणंतरपरम्परागमपमाणम्मि ॥२५१॥
अत्थेण उ तित्थंकरगणहरसेसाणमेवमेवेदं । मूढणयंति न संपइ नयप्पमाणेऽवयारो से ॥२५२॥
आसीं पुरा सो नियओ अनुओगाणमपुहुत्तभावम्मि । संपइ नत्थि पुहुत्ते होज्ज व पुरिसं समासज्ज ॥२५३॥

संख्यामाणे फाल्गुयसुयपरिमाणे परित्तपरिमाणं । सुयओ तदत्थओ पुण भणियं तमणंतपज्जायं ॥२५४॥
 'ददयाइ' इत्यादि । प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणं, तच्चतुरूपं द्रव्यादिविषयत्वात्, ततश्चेदमध्ययनं द्रव्यादित्रयव्यपौहेन भाव इति-
 कृत्या भावप्रमाणे समवतरतीति गार्थार्थः ॥२४९॥ ननु च भावप्रमाणं त्रेधा-गुणनयसंख्याभेदात्, ततश्च कतमेतदिति, उच्यते,
 गुणप्रमाणं, ननु चेदमपि द्वेधा-जीवाजीवभेदादिति, उच्यते, जीवगुणप्रमाणमिति, आह च-'जीवाणण' मित्यादि । आत्मभावा-
 नर्थान्तरत्वात् जीवगुणप्रमाण एवास्य समवतारः, ननु च तदपि त्रेधा-ज्ञानदर्शनचारित्रभेदादतः क्वास्य समवतारः ? इत्याह-बोधस्व-
 भावत्वात् ज्ञाने, ननु च चतुर्थो ज्ञानं-प्रत्यक्षानुमानोपमानागमभेदात्, उच्यते, आगमेऽस्य समवतारः, ननु चासौ देवा-लौकिक-
 लोकोत्तरभेदात्, उच्यते-'लोगुत्तरे'ति लोकोत्तरे, ननु चायं त्रेधा-सुत्रार्थोभयरूपत्वात्, अत आह-'सुत्तत्थोभयागमे'ति सूत्रा-
 गमेऽर्थागमे उभयागमे वाऽस्य समवतारः, किं कारणमित्याह-तरस्वभावत्वात्, ॥२५०॥ ननु च सूत्रागमस्त्रिविधः-आत्मानन्तरपरम्प-
 रभेदात्, एदमर्थगमोऽप्यतः कथं वेपां कः ? इत्यत आह-'सुयओ' इत्यादि । 'अत्थेण उ' इत्यादि गाहर्द्ध, तत्र श्रुतमङ्गीकृत्य
 गणधारिणां तथा तच्छिष्याणां जम्बूस्वाम्यादीनामदेशेणाणां च तच्छिष्याणां प्रभवादीनाम्, 'एवं' अनेनैव क्रमेण, किमत आह-'ज-
 हासंगं' 'अत्ते' इत्यादि, २५१म् । तथा एदमेवेदमध्ययनमर्थमङ्गीकृत्य तीर्थकर-गणधर-जम्बूनां किम् 'अत्ते' इत्यादि अनुवर्तते ॥ द्वारं ॥
 'नय' इति मूदनयमिदमितिकृत्वा नास्याधुनाऽस्मिन् समवतारः ॥२५१-५२॥ तथा च-'आसी' इत्यादि । 'सो'ति समोतरो, शेषं
 स्पष्टं, स्याद्वा पुरुषमाश्रित्यासावपीति गार्थार्थः ॥२५३॥ द्वारं ॥ संख्या नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालौपम्यपरिमाणभावभेदभिन्ना, तत्र-
 'संखे'त्यादि । यत्रतो नियतपरिमाणं "संखेज्जा अक्खरा" इत्यादिवचनात्, अर्थतस्त्वनन्तम् 'अनन्ता गमा' इत्यादि वचनादिति

गार्थः ॥९५४॥ द्वारं ॥ अथ वक्तव्यता, सा च त्रिविधा, स्वसमयवक्तव्यतादिभेदाद्, आह च—

समओ ज्ञो सिद्धंतो सो सपरोभयगओ तिविहमेओ । तत्थ इमं अज्झयणं ससमयवत्तव्वयानिययं ॥९५५॥

परसमओ उभयं वा सम्मदिट्ठिस्स ससमओ जेणं । तो सव्वज्झयणाइं ससमयवत्तव्वनिययाइं ॥९५६॥

मिच्छत्तमयसमूहं सम्मत्तं जं च तदुवगारस्मि । बह्व परसिद्धंतो तो तस्स तओ ससिद्धंतो ॥९५७॥

सावज्जजोगविरइं अज्झयणज्थाहिगार इह सो य । भण्णइ समुदायत्थो ससमयवत्तव्वयादेसो ॥९५८॥

अहुणा य समोयारो जेण समोयारियं पइहारं । सामइयं सोऽणुगओ लाघवओ नो पुणो वओ ॥९५९॥

‘समओ’ इत्यादि सुगमा ॥९५५॥ केन कारणेनेत्यत आह—‘पर’ इत्यादि पूर्वोद्धमसकृद् भावितभावाथं ‘तो’ इत्यादि स्पष्टम्

॥९५६॥ अपि च—‘मिच्छन्ते’ त्यादि स्पष्टा ॥९५७॥ द्वारम् । (अर्थोधिकारः) ‘सावज्जे’ इत्यादि । इहाध्ययनार्थोधिकारः सावधयो-

गविरतिः, स च सावधयोगविरतिलक्षणोऽर्थोधिकारः समुदायार्थो भण्यते, असावपि च स्वसमयवक्तव्यतैकदेशः संपूर्णाया इति शेषः

॥९५८॥ द्वारम् । ‘अहुणे’ त्यादि । साम्प्रतं समवतारः, स चानुगत इति सम्यन्धः, चकारश्चोक्तवद् भिन्नक्रम इति, सम्भवतः

प्रतिद्वारं समवतारितत्वात् तस्य, तत्रैतत्स्यात्—पुनरप्येतद् ग्रन्थावर्त्तनेन समवतार्यतां, तन्न, यतो ‘लाघवाथं’ ग्रन्थगौरवपरिहाराथ, न

पुनरसौ वाच्योऽन्याय्यत्वात्, तदेवमयं क्षयोपशमत उक्तामितिः ॥९५९॥ इत्युपक्रमः समाप्तः । अथ निक्षेपः—किमर्थं पुनरयं

भण्यते ? इत्यत आह—

‘भण्णइ धिप्पइ य सुहं निक्खेवपयाणुसारओ सत्थं । ओहो नामं सुत्तं निक्खेत्तव्वं तओज्वस्सं ॥९६०॥

ओहो जं सामण्णं सुयाभिहाणं चउन्विहं तं च । अउद्दयणं अज्झीणं आओ झवणा य पत्तेयं ॥९६१॥
 नामाइचउन्नेयं वण्णेऊणं सुयाणुसारेणं । सामाइयमाउज्जं चउत्तुं पि कमेण भावेसु ॥९६२॥
 जेण सुहृत्पज्झयणं अज्झप्पाणयणमहिमयणं वा । बोहस्स संजमस्स व मोक्खस्स व जं तमज्झयणं ॥
 अज्झीणं दिज्जेतं अब्बोच्छित्तिनयओऽत्थिकायन्व । आओ नाणार्हणं झवणा पावाण कम्ममाणं ॥९६४॥
 सामाइयंति नामं विसेसविहिंयं चउन्विहं तं च । नामाइं निरुत्तीए सुत्तप्फासे य तं बोच्छं ॥९६५॥
 इह जइ कीस निरुत्ते तत्थ व भणिएह भणए कीस ? । निक्खेवमित्तमिहइं तस्स निरुत्तीए वक्खाणं ॥
 तो कीस पुणो सुत्ते ? सुत्तालावो तओ न तन्नामं । इह उण नामं नत्थं तं वक्खायं निरुत्तीए ॥९६७॥
 इह पुण कीस न भण्णइ ? जं निक्खेवो इमो स निज्जुत्ती । निज्जुत्ती वक्खाणं निक्खेवो नासमेत्तं तु ॥९६८॥
 नलु निज्जुत्तिअणुगमे भणिया एसवि नासनिज्जुत्ती । सधम्मियं निज्जुत्ती इयं तु निक्खेवमित्तस्स ॥९६९॥
 निक्खेवमित्तमहवा अत्थवियारो य नासजुत्तीए । सधगओ य निरुत्ते सुत्तप्फासम्मि सुत्तगओ ॥९७०॥
 जो सुत्तपयन्नासो सो सुत्तालावयाण निक्खेवो । इह पत्तलक्खणो सो निक्खिप्पइ न पुण, किं कज्जं ? ॥९७१॥
 सुत्तं चेव न पावइ इह सुत्तालावयाण कोऽवसरो ? । सुत्ताणुगमे काहिइ तण्णासं लाघवनिमित्तं ॥९७२॥
 इह जइ पत्तोचि तओ न नस्सए कीस भणए इहइं ? । वाइज्जइ सो निक्खेवमेत्तसामण्णओ नवरं ॥९७३॥
 संपयमोहार्हणं संनिक्खित्ताणमणुगमो कज्जो । सोऽणुगमो दुविगप्पो नेओ निज्जुत्तिसुत्ताणं ॥९७४॥

निञ्जुत्ती तिचिगप्पा नासोवग्घायसुत्तबक्खाणं । निक्खेवस्साणुगया उद्देसाईदुवग्घाओ ॥९७॥

‘अण्णइ’ इत्यादि । ‘भण्यते’ व्याख्यायते व्याख्यात्रा ‘गृह्यते च’ आदीयते च ओत्रा ‘सुखं’ अक्लेशेनैव ‘निक्षेपपदानुसारतो’ निक्षेपश्लेषादुयोगाद्वारोपणमेव ‘शास्त्रं’ सामायिकाध्ययनादि यत्ततः ‘अद्यक्ष्यं’ नियमेन ओषो नाम घृते च निक्षेपश्लेषम्, ओषमागमनिष्पन्नब्रालापकमेव न त्रिविधित्वादिति गार्थाः ॥९६॥ तत्रौघनिष्पन्न इति किमुक्तं भवतीत्याह-‘ओहो’ इत्यादि ॥ ओषो यत्सामान्यं शुभमित्यभिधानं तच्चतुर्विधं, तद्यथा-‘अद्यक्ष्यं’मित्यादि पदचतुष्टयन्यास इति गार्थाः ॥९६॥ ‘नामादी’त्यादि ॥ अत्र चैकैकं नामादिना चतुर्मेदं व्याख्यायानुयोगाद्वारानुसारेण, किमत आह-‘सामायिकं’ सामायिकाध्ययनम् ‘आयोज्यं’ दवतव्यं चतुर्विधं ‘क्रमेण’ आनुपूर्व्यार्थं ‘भावेसु’ति भावाध्ययने भावाक्षीणि भावाये भागक्षयणार्थं चेत्यर्थः, इति गार्थाः ॥९६॥ एकैकस्याध्ययनादेनिरुक्तमाह-‘जेजो’त्यादि ॥ येन कारणेन शुभं-प्रशस्ते अद्यात्म-वेतः, तत्तद्वं शुभं अस्यात्मं जनयतीति ‘सुहृद्गण्यणं’ एकारलोपः प्राकृतश्चेत्या, ततो ‘तमज्झयणं’ति सम्बन्धः, अथवा ‘अज्झ-प्याणयणं’ति पकासाकारणकारलोपात्, दोषं प्राग्वत्, ‘वा’ इत्यथवा ‘अधिकं’ विशेषेण ‘अयनं’ गमनं प्रापणं, कस्येत्याह-बोधस्य संयमस्य वा, कारणत्वान्मोक्षस्य वेति गार्थाः ॥९६॥ ‘अज्झणीणं’ मित्यादि स्पष्टा इत्यथमोचनिरूपक उक्तः ॥९६॥ साम्प्रतं नामनिष्पन्नः, तत्र-‘सामादये’त्यादि ॥ सामायिकमित्येतन्नाम विशेषविहितं, न सामान्यकृतं, तद्यास्य विशेषेण कतिविधमित्यत आह-‘चतुर्विधं’ चतुरूपं, तथास्य वर्तते, कथमित्यत आह-‘नामादि’ नामसाधयिकादि, इदं च निक्षेपमात्रं, निक्षेपश्च क्वचिद् व्याख्येय इति भावनीयं, ततः किमत आह-‘तं’ ति तदस्य नामादिनिक्षेपं ‘वोच्चं’ वक्ष्ये, वक्ष्येत्याह-‘निरुत्तीणं’ति अनुगमाल्य-

विशेषात्
कोव्याचार्य
दृष्टौ

॥३०१॥

द्वास्मतिद्वारे, तथा सूत्रस्पर्शे च-अनुगमाल्यद्वारविशेष एव, सुत्तफासगयं नामादि सौत्रं निश्चितं कृत्वा तद्व्याख्यानादिति गाथार्थः ॥९६५॥ इदानीमतिगहनद्वारकलापविवेचनार्थं चोद्यं कारयन्नाह-‘इहे’त्यादि ॥ इह-अस्मिन्नवसरग्रासे नामनिष्पन्नेऽपि निक्षेपे यदि सामायिकं नाम प्राप्तं ततः ‘कीस निरुक्ते’ति किमिति निरुक्तौ वक्ष्यते ? अथ तत्रेदं वक्ष्यते इह किमिति भण्यते ? उच्यते, ‘निष्पन्ने-चमेत्तमिहहं तरस’ति तस्य-सामायिकनामादेरिह-नामनिष्पन्ने ‘निक्षेपे’ निक्षेपद्वारांशे निक्षेपमात्रमधिक्रियते, तच्च ‘कृतमेव’ नाम-सामायिकमित्येवमादिवचनात्, ‘निरुक्तीए वक्ष्वाणं’ति निरुक्तौ तु व्याख्यानं तस्याधिक्रियते, निक्षेपव्याख्यानयोश्च महान् विशेष इति गाथार्थः ॥९६६॥ आह-यद्येवं ‘तो कीस’ इत्यादि ॥ यदि निक्षेपद्वारस्यस्तं सामायिकनाम निरुक्तौ व्याख्यायते ततः किमिति ‘पुनः’ भूयो द्वितीयां वारां ‘सूत्रे’ सूत्रस्पर्शिकायां तद्वक्ष्यते, येनोच्यते ‘सुत्तफासे व तं वोच्छे’ति, करोमि भदंत ! सामायिकमिति प्रबन्धेन, तस्मात् सर्वमेतदमग्न्यद्वामिति, उच्यते, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि-सूत्रालापकः खल्वसौ त्रुटिमात्रसमाननिदशभावी, अनभिमतमतियेषमाह-‘तओ न तं नाम’न्ति तन्नाम, ‘सूत्रालापकव्याख्या’सा, न तु नाम्नो व्याख्या सा, तस्या निरुक्तिविषयत्वात्, असम्यद्धतां परिहरन्नाह-इह तु-नामनिक्षेपे सामायिकनाम न्यस्तं, तद्व्याख्यानं तु निरुक्तौ, अतः सुव्यवस्थितमादिप्रतिज्ञागाथासूत्रमिति गाथार्थः ॥९६७॥ आह-परिहृतं नामैतत्, तथापि-‘इहे’त्यादि ॥ ‘इह पुण’सि इहैव निक्षेपद्वारे तन्नाम निक्षेपमात्रं कृत्वा लाघवार्थम-ध्ययननामार्थनिरूपणमपि ‘कीस ण भण्णाह’ ? किमिति न क्रियत इत्यर्थः, उच्यते, यत्-यस्मादयं-तन्नामादि निक्षेपो-निक्षेपद्वारं ‘सा णिज्जुत्ति’ति सा निरुक्तिः निर्युक्तिर्वर्त्तते, ततो निक्षेपमात्रे व्याख्याऽनवसरः, व्याख्यावसरः कः ? तथा चाह-‘निज्जुत्ती चक्ख्वाणं’ उपोद्घातस्येति शेषः, निक्षेपसु ‘न्यासमात्रं’ रचनामात्रमिति महदन्तरमिति गाथार्थः ॥९६८॥ अत्रैवान्येन कारणेनाह-‘नणु’ इत्यादि ॥

नन्वेपाऽपि-न्यासनिर्गुक्तिः नन्वेपाऽपि निक्षेपस्य व्याख्या 'भणिता' प्रतिपादिता, न्वेत्याह-'निज्जुत्तिअणुगमे' अनुगमाख्यद्वार-
स्याद्यभेदे, कः प्रत्ययः ? इति चेत्, उच्यते, यतः श्रूयन्ते गायन्तो निक्षेपनिर्गुक्तयुगमोऽनुगतो यदिदमथो निक्षिप्तम्, अत इहैव निक्षे-
पार्थव्याख्याऽप्यस्तु, किमुच्यते तस्य निर्गुक्तादौ व्याख्येति ? उच्यते, सत्याभियं निर्गुक्तिन्यासस्य, निक्षेपस्वेत्यर्थः, किं त्वियं 'नामा-
दिनिक्षेपमात्रस्यैव' नामादिन्यासस्वरूपनिरूपणमात्रार्थेवयं, न तु निक्षेपस्य न्दार्थनिरूपणार्थापि, तस्य निरुक्तिविषयत्वादिति गायार्थः
॥१९६९॥ पुनरपीदं प्रकरणं विषयविभागे व्यवतिष्ठापयिषुराह-'निक्खेव' इत्यादि ॥ अथवा निक्षेपद्वारे सामायिकस्य 'निक्खेवमेतं'
तस्य अन्नं भासिञ्जह, तथा तदर्थविचारमात्रं तु 'न्यासनिर्गुक्तं' निक्षेपनिर्गुक्तौ यथा 'जस्स जोरस्म वेत्येवमादि', निरुक्त्वौ तु शब्द-
विचारः, द्वास्पर्शं च द्वाग्रगत एव भविष्यति, द्वाार्थपर्यालोचनारूपत्वात्, नतु सामायिकनाम्न इति ॥१९७०॥ नामनिष्पन्नो गतः,
सूत्रालापकनिष्पन्नमाह-'जो' इत्यादि ॥ 'सुत्त'मित्यादि ॥ यः सूत्रपदानां नामादिन्यासः सोऽयं, म चेह प्राप्तावसरोऽपि न निक्षि-
प्यते, आह-किं कजं ? उच्यते, इह सूत्राप्रसेस्तदालापकानामविभागः, यत एवं तस्माद्वाधवाये सूत्रानुगमे न्यासं करिष्यत इति गायार्थः
॥१९७१-७२॥ अत्राप्याह-'इहे'त्यादि ॥ इह यद्यसौ प्राप्नोऽपि तन्न न्यस्यते किं तेनोक्तेन ? तद्यथा-सूत्रालापकनिष्पन्नमेवेति, उच्यते,
निक्षेपमात्रमङ्गीकृत्योपदर्शयत एव, नवरं केवलं, न तूयन्यस्यते, ग्रन्थगौरवप्रसङ्गात्, इत्युक्तः सूत्रालापकनिक्षेपः, तदुक्तौ च निक्षेप
इति ॥१९७३॥ अथ तृतीयद्वारसम्बन्धनार्थमाह-'संपय'मित्यादि ॥ साम्प्रतमोषादीनां निक्षिप्तत्वादनुगमः कार्य इत्यनुगमः प्राप्तः, स
चानुगमो देया-सूत्रानुगमो निर्गुक्तयुगममेवेति गायार्थः ॥१९७४॥ तत्र तत्राधिर्गुक्तयुगमसिद्धिः-निक्षेपनिर्गुक्तयुगमः उयोदयात्-
निर्गुक्तयुगमः द्वास्पर्शनिर्गुक्तयुगममेवेति । आह च-'निज्जुत्ती'त्यादि पूर्वार्द्धमुक्तार्थं, तत्र 'निक्षेपस्यानुगता' निक्षेपमात्रस्यावसिता,

संयास व्याख्या यः न्यासमात्रमिति कृत्वा । द्वायम् । तथोद्देशादिभिर्द्वारैः 'उपोदुघातः' शास्त्रोत्पत्तिमुगम्यत इत्यध्याहारः ॥९७५॥ तद्यथा-
उद्देशे निद्देशे य निगमे खेत्त काल पुरिसेय । कारण पञ्चय लवखण नए समोयारणाऽणुमए (नि. ७९)
किं कइविहं कस्त कहिं केसु कहं केचिरं हवइ कालं । कइ संतरमविरहियं भवाऽऽगरिस फासण निरुत्ती (८०)

‘उद्देश’ इत्यादि ॥ ‘किमि’त्यादि ॥

अज्ज्ञयणं उद्देशोऽभिहितं सामाहयंति निद्देशो । सामणविसिट्ठाणं अभिहाणं सत्थनामाणं ॥९७८॥
दारोवन्नासाइसु निक्खेवे ओहनामनिप्फन्ने । उद्देशो निद्देशो भणिओ इह किं पुणगगहणं ? ॥९७९॥
इह विहियाणमणागगहणं तत्थऽन्नहा कहं कुणउ ? । तेसिं गहणमकाउं दारन्नासाइकज्जाइं ? ॥९८०॥
अहया तत्थुद्देशो निद्देशोऽचिय कओ इहं तेसिं । अत्थाणुगमावसरे विहाणवक्खाणमारुद्धं ॥९८१॥
अन्ने उ विसेसमिहं भणति नोद्देशयद्धमेयंति । जाणावियमज्झयणं समासदारावयारेणं ॥९८२॥
अंगाइपण्हकाले कालियसुयमाणसमयारे-य । तमणुद्देशयवद्धं भणियं चिय इह किमब्भहिंयं ? ॥९८३॥
नणु निगगंमो गउ चिय अत्ताणंतरपरंपरागमओ । तित्थराईहिंतो आगयमेयं परंपरया ॥९८४॥
इह तेसिं चिय भण्णइ निद्देशो निगगंमो जहा तं च । उवयातं तेहिंतो खेत्ताइविसेसियं बहुहा ॥९८५॥
अज्झयणलवखणं नणु खओवसमियं गुणप्पमाणे वा । नाणागमाइगहणे भणियं किमिहं पुणो गहणं ? ॥९८६॥

निर्देशमेतत्तु तं वक्ष्याणिज्ज्ञइ सवित्थरं तमिह । अहवा सुयस्स भणियं लक्खणमिह तं चउण्हंयि ॥९८७॥
 भणिया नयप्पमाणे भणंतीहं नया पुणो कीस ? । मूलदारे य पुणो एणमि को णु विणिओगो ? ॥९८८॥
 जे धिय नयप्पमाणे ते चिय इहइं सवित्थरा भणिया । जं तमुवक्कममेतं वक्खाणमिणं अणुगमोत्ति ॥९८९॥
 अहवा तत्थ पमाणं इहं सरूयावहारणं तेसिं । तसो वक्कंता वा इह तदणुमयावतारोऽयं ॥९९०॥
 सामादयसमुदायत्थमेतवाचारतप्परा एए । मूलदारनया पुण सुत्तप्पासोवओगपरा ॥९९१॥
 जीयगुणो नाणंति य भणिण इह किंति का पुणो संका ? । तं चिय किं जीवाओ अणमणन्नंति संदेहो ॥९९२॥
 भणिण एओवसमियंति किं पुणो लब्भण कंहं तंति ? । इह सो चिय चिंतिज्झइ किह लब्भइ सो म्वओवसमो ? ९९३
 किं बहुणा ? जमुवक्कमनिकलेवेसु भणियं पुणो भणइ । अत्थाणुगमावसरे तं वक्खाणाहिगारत्थं ॥९९४॥
 सत्थसमुत्थानत्थो पायेणोवक्कमो तद्दायंयि । सत्थस्सोवग्घाओ को एणसिं पइचिसेसो ? ॥९९५॥
 उद्देशमेतन्नियओ उक्कूमोऽयं तु तच्चियोहत्थं । पाणोवग्घाओ नणु भणिओऽयं जओऽणुगमो ॥९९६॥
 नासस्स य संयणमुयक्कमोऽयं तु सुत्तवक्खाण । संयंघोवग्घाओ भणइ जं सा तदंतम्मि ॥९९७॥
 'अज्जे'त्यादि । इह शास्त्राध्ययनमिति सामान्याभिधानमुद्देश उच्यते, सामायिकमिति च विशेषोक्तिर्निर्देशः । अमुमेवार्थं पद्याद-
 र्जनाह- 'सामण्णे'त्यादि, तत्र 'अभिहाणं' इत्यभिधानं उद्देशनिर्देशौ, कयोरित्यत आह- 'सत्थनामाणं'ति शब्धं च नाम
 च शास्त्रनामनी तयोः, किंविशिष्टयोः ? , सामान्यविशिष्टयोः इति गाथार्थः ॥९९८॥ आह- यदेवं

न वाच्यमेतद् द्वारद्वयं, प्रागेव गतार्थत्वाद्, अनुयोगद्वारप्रारम्भवेलायामेव अस्य च सामायिकाध्ययनस्य चत्वारित्याद्युक्तत्वात् ॥ आह
न चोदकः-‘द्वार’ इत्यादि ॥ द्वारोपन्यासादवेतौ भणितौ, ‘अस्य च सामायिकाध्ययनस्ये’ति वचनात्, ओषणामनिष्पन्ननिक्षेपयो-
श्चैतादुक्तौ, ‘अध्ययनं सामायिक’मिति वचनात्, अत इह-उपोद्धाते किं पुनरनयोर्ग्रहणमिति गाथायः ॥९७९॥ उच्यते-‘इहे’त्यादि,
इहोपोद्धातस्त्वस्थाननिहितयोः सतोस्तयोः स्रष्टारोपन्यासादौ अनागतग्रहणमकारि, इत्थं चैतद्, अन्यथा कथं करोतु तयोरध्ययन-
सामायिकरूपयोरुद्देशनिर्देशयोर्ग्रहणमकृत्वा द्वारोपन्यासादौ ‘कार्याणि’उपक्रमदिद्वारन्यासादीनि, आकाशस्येवेति प्रतीतिः स्यादिति
गाथार्थः ॥९८०॥ ‘अह्वये’त्यादि । अथवा तत्र द्वारोपन्यासादौ अनयोःस्रुत्तमात्रैव पठिता, इह तूपोद्धातनिर्युक्तौ तयोर्विधानतो लक्षणतश्च
व्याख्यानं प्रारब्धं, किमिति ? अर्थानुगमावसरत्वात् साम्प्रतकालस्य, तदनेन कालक्रमेणाध्ययनं व्याख्यातुं पार्यते न हेतुयैवेत्येतदाहेति गा-
थार्थः ॥९८१॥ ‘अन्ने उ’ इत्यादि । अन्ये तु व्याख्यातार इह उपोद्धाते द्वारोपन्यासाद्युक्तयोरप्यनयोर्विशेषं भणन्ति, किंविशिष्टमित्याह-
इदमध्ययनं नोद्देशरूपमतिवद्धमिति ज्ञापितं भवति, केनेत्याह ‘समासद्वारावतारेण’ अङ्गथुतस्कन्धाध्ययनसमासद्वारावतारेण, इहोद्देश-
निर्देशाभियानेनेत्यर्थ इति गाथार्थः ॥९८२॥ आह-अस्त्वयं न्याय्य इति, तत्र, पौर्वापर्यनिवबोधात्, तथाहि-‘अंगादी’त्यादि । ‘अंगा-
दिपण्डकाले तमणुद्देशयवद्धं भणियं नियतं णो उद्देशो णो उद्देशो णो उद्देशो णो उद्देशो णो उद्देशो णो उद्देशो’ अर्थात् ‘न
संखेज्जा उद्देशा’ इह किमभ्यधिरुमज्ञातं ज्ञाप्यते ?, संस्मर्यत इति चेत्, न त्वतिग्रसङ्ग इति गाथार्थः ॥९८३॥ तदेवमाद्यं द्वारद्वयं
शोधितभिदानीं तृतीयशुद्धये प्राह, आह-‘नष्टि’त्यादि ॥९८४॥ नन्वागमद्वारे निर्गमोक्तेः किमितीह भूय उच्यते ?, उत्तरमाह-
‘इहे’त्यादि । इह निर्गमे उपोद्धाते वा तेषामेव लिनगणघराणां ‘भण्यते’ प्ररूप्यते, क इत्यत आह-निर्देशः, क एते जिनादय

इति, तथा 'निर्गमो' निष्कामो मिथ्यात्वतमः, तत्र सामाधिकं यथा तेभ्यः ब्रह्मत्वं, किञ्चिद्विष्टम् ? 'क्षेवादिविशेषितं'
द्रव्यदेवकालपुरुषकारणमत्ययादिनिशिष्टं 'बद्धा' नानेति गार्थः ॥९८५॥ लक्षणमधिकृत्याह-'अजस्रयण' मित्यादि ।
नन्वस्ययनलक्षणं धायोपशमिकमुक्तमेवास्ति इह किं भूयो लक्षणग्रहणं ? तथा गुणग्रमाणे वा 'भाणमिदं मणियं'
तत्राप्यागमादिग्रहणे मणित्वमिदमन्तः किमितीह लक्षणमिति गार्थः ॥९८६॥ उच्यते-'निर्देस' इत्यादि । तस्य लक्षणस्या-
शक्तानिर्देशमात्रमुक्तमिह तु तत्सविस्तरं व्याख्यायन इति को दोषः ? अथवाऽप्यस्तात् सुतमामाहयस्स तल्लक्षणमुक्तम्, इह तु चतुर्णा-
मपि सामाधिकानामुच्यते, 'सम्मतं सुयं देसे सव्ये तद होर सामग्र्यं'ति गार्थः ॥९८७॥ नयानङ्गीकृत्याह-'अभिप्रा' इत्यादि
'गुणनये'ति वचनात् मणिता नयद्वारे नया इह किमुच्यन्ते ? तथा मूलद्वारे चतुर्थे मणिताः, को वाऽनयोद्धारयोर्यिबियोगः ? इति
गार्थः ॥९८८॥ उच्यते-'जे' इत्यादि । आपस्तया एवेह सविस्तरमुच्यन्ते, द्वितीयं परिहारमाह-यस्माच्च तेषामुपक्रमणमानमुक्त-
मिह तु तैज्यात्पानं-कः किमिच्छतीत्येवमादीति गार्थः ॥९८९॥ 'अहवे'त्यादि । अथवा तत्र मूलद्वारे प्रमाणं भणितं यथा सप्त ते
नया इति, इह तु तेषामेव स्वरूपनिरूपणम्, अथवा तत्रोपक्रान्तानामिह तदनुमतावतारोऽयं चिन्त्यत इति गार्थः ॥९९०॥ तथा-
'सामाहये'त्यादि । नयप्रसङ्गोक्ता उपोद्घातोक्ता नयाः सामायिकसमुदायार्थमात्राभ्यापारपराः, न सत्रार्थविनियोगिनः, मूलद्वार-
नयास्तेऽयमिति गार्थः ॥९९१॥ आह-'जीवगुणो' इत्यादि पुच्छा, उच्यते, स एव हि गुणो गुणिनोऽर्थान्तरमनर्थान्तरं वेति सन्दे-
हात् किमित्यहोति गार्थः ॥९९२॥ आह-'अणिण' इत्यादि । पदविषयान्नि धायोपशमिकमेतदिति मणिते पुनः कथं लभ्यत इति
कोऽस्य विभागो ? ननु उदाहरणधायोपशमाद्युच्यत इति को न जानाति ? उच्यते, इह स एवास्ति कथं लभ्यत इति चिन्त्यत इति

जगदि'त्येवमादि, उपघातजनकं-सञ्चोषघाती, यथा-वेदविहिता हिंसा हिंसा न भवति, निरर्थकं चर्णक्रमनिर्देशवद् ददरादिवत् डित्यादि-
वद्वा, पौर्वापर्यायोगादयत्तिसम्बन्धार्थपर्यायकं, यथा-दश दाडिमानि षड्रूपाः कुण्डमज्जानिं पललपिण्डस्त्वर कीटिके दिशमुदीचीं स्पर्श
नकस्य पिता प्रतिसीन इत्येवमादि, वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलं वाकछलं, यथा-नवकम्बलो देवदत्त इत्येषमादि, द्रोहस्वभावं
ब्रुहिलं, यथा-"यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत्" इत्येवमादि, कलुषं वा द्रुहिलं, येन पुण्यपापयोः समता आपाद्यते, यथा-
"एतावानेय पुरुषो, यागानिन्द्रियगोचरः" इत्येवमादि, निःसारं परिफल्गु वेदवचनवत्, वर्णादिभिरभ्यधिकमधिकं, तैरेव हीनं न्यूनम्,
अथवा हेतूदाहरणाधिकमधिकं, यथाऽनित्यः शब्दः कृतकत्वग्रयत्नानन्तरीयकत्वाभ्यां घटपटवदित्येवमादि, एताभ्यामेव न्यूनं हीनं,
यथा-अनित्यः शब्दः पटवद् अनित्यः शब्दः कृतकत्वादित्येवमादि, शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात्, तथा अर्थापन्नस्य
स्वशब्देन पुनर्वचनं च, तथाहि-शब्दपुनरुक्तमिन्द्र इन्द्र इति, अर्थपुनरुक्तमिन्द्रः शक्र इति, अर्थादापन्नस्य स्वशब्देन पुनर्वचनं यथा-
(पीनो)देवदत्तो दिवा न भुङ्क्ते इत्यर्थादापन्नं रात्रौ भुङ्क्ते इति, तत्र यो ब्रूयात् दिवा न भुङ्क्ते रात्रौ भुङ्क्ते इति स पुनरुक्तमाह, व्याहृतं नाम
यत्र पूर्वोणापरं विहन्यते यथा-"कर्म चास्ति फलं चास्ति, कर्ता नास्ति तु कर्मणा"मित्येवमादि, अयुक्तम्-अनुपपत्तिक्षमं यथा-"तेषां
कटतटभ्रैर्गजानां मदविन्दुभिः। प्रावचेत्त नदी घोरा, हस्त्यश्वाथवाहिनी ॥१॥"इत्येवमादि 'क्रमभिन्न'मित्यादि, क्रममिन्नं यत्र यथा-
संख्यमनुदेशो न क्रियते, यथा-स्पर्शनरसनघ्राणयक्षुःश्रोत्राणामर्थाः श्रुतमगन्धवर्णशब्दा इति वक्तव्ये स्पर्शरूपशब्दग्रन्थरसा इति
ब्रूयादित्येवमादि, 'वचनमिन्नं' वचनव्यत्ययो यथा-ब्रूषावेतौ पुष्पिताविति वक्तव्ये ब्रूषावेते पुष्पितावित्येवमादि, 'विभक्तिमिन्नं'
विभक्तिव्यत्ययः यथैव वृक्ष इति वक्तव्ये एव वृक्षमित्याह, लिङ्गव्यत्ययः यथेयं स्त्रीति वक्तव्ये अयं स्त्रीत्याह, अनभिहितम्-अनुप-

दिष्टं स्वसिद्धान्ते, यथा-सप्तमः पदार्थो दशमं वा द्रव्यं वैशेषिकस्य, प्रधानपुरुषाभ्यां अधिकं सांख्यस्य, चतुःसत्यातिरिक्तं च शाक्यस्ये-
त्येवमादि, अपदं पद्यविधान्यच्छन्दोऽधिकारेऽन्यच्छन्दोऽभिधानं यथाऽऽर्यापदे वैतालीयादिपदाभिधानं, स्वभावहीनं यद्वस्तुनः स्वभा-
वतोऽन्यथावचनं, यथा-शीतोऽग्निः मूर्त्तिमदकाशमित्येवमादि, व्यग्रहितम्-अन्तर्हितं, तथाहि-यत्र प्रकृतमुत्सृज्याप्रकृतं व्यासतोऽभिधाय
पुनः प्रकृतमधिक्रियते, यथा-हेतुकथामधिकृत्य सुसिद्धन्तपदलक्षणप्रपञ्चमर्थशास्त्रं वाऽभिधाय पुनर्हेतुवचनमित्येवमादि, 'काले'त्यादि
'कालदोषः' अतीतादिकालव्यत्ययः, यथा-रामो वनमनुग्रविशति वध्यते कर्ण इत्येवमादि । 'यतिदोषः' यतिव्यत्ययः, यतिः-विच्छेदः
तस्याकरणमस्थानकरणं वा यथा-स्रग्धरायास्त्रिसप्तकेष्वकरणमन्यत्र वा करणमित्येवमादि, 'छविदोषः' छविविहीनता, छविर्बलङ्कार-
विशेषस्तेजस्विता, समयविरुद्धं यत् स्वसिद्धान्तविरुद्धं, यथा-सांख्यस्यासत्कारणे कार्यं, सर्वशेषिकस्येत्येवमादि, वचनमात्रमहेतुकं, यथेष्ट-
भूदेष्टलोकमध्याभिधानम्, अर्थापत्तिदोषो यत्रार्थादिनिष्ठापत्तिर्यथेष्टव्याख्यानो न हन्तव्य इति, अर्थादिब्राह्मणधातापत्तिः, 'असमासदोषः'
समासव्यत्ययः, यत्र वा समासविधौ सत्यसमासवचनं यथा-राज्ञः पुरुषोऽयमित्येवमादि, उपमादोषो-हीनाधिकोपमानुपमाभिधानं, यथा
मेरुः सर्पपोपमः सर्पपो मेरूपमो, मेरुः समुद्रोपम इत्येवमादि, रूपकदोषः-स्वरूपावयवव्यत्ययो यथा-एवंतरूपावयवानां पर्यन्तेऽनभिधानं
समुद्रावयवानां चाभिधानमित्येवमादि, अनिर्देश्यदोषो यत्रोद्दिश्यपदानामेकवाच्यभावो न क्रियते, यथेष्ट देवदत्तः स्यात्यामोदनं पच-
तीति वक्तव्ये पचतिशब्दानभिधानं, पदार्थदोषो यत्र वस्तुपर्यायवाचिनः पदार्थस्यार्थाः तत्परिरूपनमाश्रीयते, यथेष्ट द्रव्यस्वरूपपर्या-
यवाचिनां सत्तादीनां द्रव्यादर्थान्तरपरिरूपनमुल्लङ्घनं, सन्विदोषो विशिष्टसंहितत्वं व्यत्ययो वेति, एभिर्विमुक्तं द्वात्रिंशदोषरहितं
लक्षणयुक्तं सूत्रं, तदिति वाक्यशेषः, द्वात्रिंशदोषरहितं यच्चेति वचनात्पृच्छब्दनिर्देशो गम्यते ॥ तथाऽष्टाभिश्च गुणैरुपेतं तत्, लक्षण-

युक्तमिति वर्तते, ते चेमे गुणाः-‘निदोस’मित्यादि, निर्दोषपुस्तकवत् सारवद्-बहुपर्यायं गोशब्दवत् सामायिकाभिधानवद्वा हेतुयुक्तं
उपपन्त्युपेतं अलङ्कृतं उपमादिभिः उपनीतं उपनयोपसंहृतं सोपचारं-अग्राभ्याभिधानं मितं-वर्णानियतपरिमाणं मधुरं श्रवणहा-
सीति श्लोकार्थः ॥१००१-३॥ तथा-‘अप्पक्खरे’त्यादि, असंदिग्धं असंशयं न यथा सैन्धवाभिधानेऽश्वलवणपुटपुरुषाभिधानादि-
संशयः ‘अल्पाक्षरं सारवचोक्तं, अन्यपरिपाठ्या चेदमित्यचोद्यं ‘विश्वतोमुखं’ अनेकमुखं, अनुसूत्रं अनुयोगवत्पुण्याभिधानात्,
सारवत्तु-प्रतिमुखमनेकार्थाभिरायकमिति, अपुनरुक्तं, वैहिहकारादयोऽनर्थकाः पदच्छिद्रपूरणायैवोपादीयमानाः स्तोभका इत्युच्यते,
स्तोभकः-क्षेपकस्ताद्विरहादस्तोभकः अनवद्यं अगर्हमित्यादिलक्षणं इत्यल्पग्रन्थमहार्थमित्यादिग्रहणकगार्थः ॥१००४॥

सुत्तेऽणुगणं सुद्वेत्ति निच्छिणं तद् कए पयच्छेए । सुत्तालावयनासे निक्खित्ते सुत्तफासो उ ॥१००५॥
एवं सुत्ताणुगमो सुत्तालावगगओ य निक्खेवो । सुत्तफासियनिजुत्ती नया य वधंति समयं तु ॥१००६॥
सुत्तं पयं पयत्थो संभवओ विगगहो वियारो य । दूसियसिद्धी नयमयविसेसओ नेयमणुसुत्तं ॥१००७॥
पयमत्थयायगं जोयगं च तं नाभियाइ पंचविहं । कारग-समास-तद्विय-निरुत्तवच्चोऽविय पयत्थो ॥१००८॥
परवोहहिओ वज्ज्थो किरिया-कारगविहाणओ वच्चो । पज्जायवयणओऽविय तद् भूयत्थाभिहाणेणं ॥१००९॥
पच्चक्खओऽहवा सोऽणुमाणओ लेसओ व सुत्तस्स । वच्चो व जहासंभवमागमओ हेउओ चेय ॥१०१०॥
पायं पयविच्छेओ समासविसओ तयत्थनियमत्थं । पयविगगहोत्ति भणणइ सुद्धपए सो न संभवइ ॥१०११॥
सुत्तगयमत्थविसयं च दूसणं चालणं मयं तस्स । सदत्थणणायाओ परिहारो पच्चवत्थाणं ॥१०१२॥

एवमणुसुत्तमत्थं, सत्त्वनयमयावयारपरिबुद्धं । भासेज्ज निरवसेसं, पुरिसंव पटुच्च जं जोगं ॥१०१३॥
 होइ कयत्थो वोत्तुं, सपयच्छेयं सुयं सुयाणुगमो । सुत्तालावगनासो, नामाइन्नासविणिओगं ॥१०१४॥
 सुत्तप्फासियनिज्जुत्तिनिओगो सेसओ पयत्थाई । पायं सोखिय नेगमनयाइमयगोयरो होइ ॥१०१५॥
 पायं पययिच्छेओऽपि सुत्तफासोचसंहिओ जेण । कत्थइ तयत्थकारगकालाइगई तओ खेव ॥१०१६॥
 अणुओगप्पाराणं परूवणं तप्पओयणं जं च । इय खेव परिसमाणिपमब्बामोहत्थमत्थाजे ॥१०१७॥
 दाइयदारविभागो, संखेबेणेह वित्थरेणावि । वाराणं विणिओग, नाहिह काउं जहाजोगं ॥१०१८॥
 संपयमत्थाणुगमे, सत्थोवग्घायचित्थरं वोच्छं । कयमंगलोचयारो, सोऽत्तिमहत्थोत्तिक्काऊणं ॥१०१९॥
 'सुत्ते' इत्यादि, एवं सूत्रानुगमः । इत्येवमादि, तथा सूत्रालापकनिक्षेपात् सूत्रालापकन्यासे
 एवं विनिश्चिते, तथा सूत्रानुगमादेव पदच्छेदे कृते, यथा करोमि भदन्त । इत्येवमादि, तथा सूत्रालापकनिक्षेपात् सूत्रालापकन्यासे
 च निश्चिते नामकरणमित्यादिना संभवतः, ततः किमित्यत आह—'सुत्तफासो' सि ततः पुनः सूत्रस्पर्शो व्यापार्यत इति ॥१००५॥
 ततश्च—'एव' मित्यादि । एवं 'सूत्रानुगमः' अनुगमद्वितीयभेदः, तथा सूत्रालापककृतश्च निक्षेपः, प्रतिबन्धमित्य-
 'सूत्रस्पर्शो निर्युक्तिः' निर्युक्त्यनुगमवृत्तीयभेदः 'नयाश्च' मूलद्वाराविहिता 'व्रजन्ति' गच्छन्ति 'समंक' युगपद्, प्रतिबन्धमित्य-
 व्याहारः ॥१००६॥ एते चैवं व्याख्यायमाने सति गच्छन्तीत्यतो व्याख्यालक्षणमाह—'सुत्त'मित्यादि । सूत्रमिति प्रथममुक्तलक्षणं
 सूत्रं पठनीयं, पुनः पदच्छेद इत्यादि द्वारगाथासूत्रं कण्ठयं, नवस्मेवं ज्ञेयमनुसूत्रं व्याख्यातं, पदमधिकृत्याह—'पद'मि-

त्यादि । इदार्थस्य वाचकं पदं भवति द्योतकं च, तत्र वृक्षस्तिष्ठतीत्येवमादि वाचकं, प्रादयश्चादयश्च प्रायेण द्योतकं, एवं सामान्येन, न पुनर्विशेषतः, विशेषतः ग्राह-तत्पुनर्नामिकादि पञ्चविधं, तत्राश्च इति नामिकं, खल्विति नैपातिकं, परीत्यौपसर्गिकं, घात्रतीत्याख्यातिकं, संयत इति मिश्रम् । पदार्थतुविधस्तद्यथा-कारकविषयो, यथा राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः, तद्वितविषयो वसुदेवस्यापत्यं वसुदेवः, निरुक्तविषयो भ्रमर इति गाथार्थः ॥१००७-८॥ 'पर' इत्यादि । अथवा परयोधहितः पदार्थस्त्रिविधो वाच्यः, तद्यथा-क्रियाकारकविषयो यथा-घट चेष्टायामिति घटः, तथा पर्यायवचनतोऽपि यथा घटः कुटः कुम्भः इति, तथा भूतार्थाभिधातश्च ऊर्ध्वकुण्डलोष्णयतवृक्षश्रीवत्त्वाद् घट इति यथेति गाथार्थः ॥१००९॥ अत्रैव प्रकारान्तरमाह-'पच' इत्यादि । अथवाऽसौ पदार्थो वाच्यः सूत्रस्य कथं ?-प्रत्यक्षतः एव, सम्यग्दर्शनादीनि मोक्षकारणं 'अहंवाऽणुमाणतो सो वचो सुत्तस्स' अनुमानं-अर्थापत्तिः, ततश्च मिथ्यादर्शनादीनि तु न, 'लेसतो व' ति अथवा लेशतोऽसौ सूत्रस्य वाच्यः, किमुक्तं भवति ?-समस्तपदोपादानात्, न व्यस्तानीत्यर्थः, तथा-'वचो चे'त्यादि, अथवा यथासंभवं वाच्यस्तद्यथा-आगमतो भव्यामव्याभिधानादिवत्, हेतुतो न सर्वगतोऽयमारामा. कर्तृत्वात् कुलालादिवत्, आह-मूर्तोऽपि स्यात्त एव हेतोस्तद्वद्, उच्यते, इष्यत एव संसारीति गाथार्थः ॥१०१०॥ 'पाय' मित्यादि । इह बाहुल्यतः 'पदविच्छेदः' पदविश्लेषः 'समासविषयः' समासाव्यभिचारी सदाऽनेकार्थो बहुव्रीहिविशेषणसमासादिप्रकारेण अतस्तदर्थनियमार्थः 'पदविग्रहो भण्यते' पदयोः पदानां वा समासः क्रियते, यथा राज्ञः पुरुषः राजपुरुषः श्वेतः पटोऽस्येति श्वेतपटः, स च शुद्धपदे न संभवत्येवेति गाथार्थः ॥१०११॥ 'सुत्त' इत्यादि ॥ 'सूत्रगतं' सूत्रेण न्यायेन 'अर्थगतं' (विषये) आर्थेन न्यायेन यच्छिष्यचोदकाभ्यां दूषणमारभ्यते तच्चा-

लनं मतं, तस्य 'शब्दार्थन्यायतः परिहारः प्रत्यक्षस्थानं' मतमिति, यथा करोमि भदन्त ! सामायिकमित्यत्र गुर्वोमन्त्र-
णवचनो भदन्तशब्द इति, अतश्चोद्यते-गुरुविरहे तदभिधानमयुक्तं, अनर्थकत्वात्, न, आचार्याभावेऽपि स्थापनाचार्यक्रियोपस्थापन-
ज्ञापनार्थत्वात् तद्, यथाऽहं त्यतिमोपसेवने, गुरुगुणज्ञानोपयोगाद्वा विज्ञातमात्राचार्यमन्त्रणवचनाद्वा आचार्यगुणनिबन्धनाद् विनयमूल-
धर्मोपदर्शनात् स्वातन्त्र्यप्रतिपेयार्थं वेति गाथार्थः ॥१०१२॥ उपसंजिहीर्षुराह-'एव'मित्यादि । एवं सूत्रं सूत्रं प्रति सर्वेनयमत्ता-
वतारपरिशुद्धमर्थं आपेत निरवशेषं योऽस्यार्हद्विभक्तः सस्यां शक्तौ, पुरुषं वा नयमतनभिज्ञं प्रतीत्य यद्योग्यं वस्तु तद-
भिदध्यादिति गाथार्थः ॥१०१३॥ इह च-'होर्ह'त्यादि 'सुते'त्यादि 'सुबोधार्थम् ॥१०१४-१५, किन्वाद्यगाथाद्याचवापवाद्गाह-
'पाय' मित्यादि । 'प्रायः' बाहुल्यतः 'पदविच्छेदोऽवि' च सूत्रानुगमोऽपीत्यर्थः 'सुस्तप्तासोवसंहिवो' चि सूत्रस्पष्टे अर्थप्रत्या-
यनफले उपसंहृतः-उपक्षिप्तो वर्तते, 'केन कारणेनेत्याह-'जेण कथ्यई-तओ चेच' चि येन क्वचित् देशे तत एव-पदविच्छेदात्
'तदत्थ' चि तस्य पदस्यार्थस्तदर्थस्त्वस्मिन् गतिः-परिच्छेदो भवति, तथा कारकगतिश्च, तथा कालगतिः, आदिशब्दः स्वभेदप्र-
त्यापकः, कालश्च वर्तमानो वृत्त एष्यंश्चेत्यनुयोगद्वारप्रघट्टपरिसमाप्तिरिति गाथार्थः ॥१०१६॥ त तत्स्याद्-अस्थानमस्येह,
अध्ययनपरिसमाप्तिविषयत्वादिति, तन्न, यतः- 'अणु' इत्यादि । इह व्यवधानभयादेतत्प्ररूपणादि अस्थान एवोक्तं अव्यामोहार्थत्वाच्च,
तथाहि-'दाइते'त्यादि स्पष्टा, तदेवं नन्दीअनुयोगद्वारप्रघट्टश्च शोधित इति गाथार्थः ॥१०१७-१८॥ पेढवंधो समस्तो ॥ नमः
श्रुतदेवतायै भगवत्यै ॥ अथ यथाविधितमापूरयन्नाह भाष्यकारः-'संपद'मित्यादि, 'साम्प्रतं' अधुना 'अर्थानुगमे' अर्थानुगमद्वारे
मामान्ये स्थितः शास्त्रस्याधिकृतस्योपोद्धानविस्तर इति समासस्तं 'वोच्छं' वक्ष्ये, किंविशिष्टः सन्नित्यत आह-'कृतमङ्गलोपचारः

एतदेवमित्यत आह-‘दसे’त्यादि ॥ दशकालिकादिनिर्युक्तिराम्भोऽयमिति, वक्ष्यति ‘आवस्सयस्से’ त्येवमादि, यतथोपरिष्टाद-
‘पुपोद्घातस्य परिसमाप्तौ भणितं-यदुत ‘सेसेसुवी’त्यादि गार्थार्थः ॥१०२६॥ अत्राप्याह-‘सामाहय’इत्यादि ॥ सामायिकव्या-
प्त्याने कोऽमीयां भागो येनोच्यते ‘दसगालियस्स तहे’त्येवमादि १, उच्यते, किमिदमसकृद्भक्ष्यसे १ । ‘ज’मित्यादि स्पष्टं, प्रा-
योग्रहणं दशकालिकस्य शय्यम्भवस्यामिनो निर्गतत्वात्, तथा चाह-‘इहे’त्यादि ॥ ‘इहे’ति सामान्योपोद्घाते ‘तेषां’आवश्यकादीनां
‘तस्मिन्’ उपोद्घाते ‘गते’ अतिक्रान्ते ‘वीसुं वीसुं’पत्तेयं २ ‘विसेसमेत्तायं’ विशेषमात्रं यथाऽमुकादमुकं निर्गतमिति ग्रहीष्यति
‘सुगं’ सुखेन अप्रयासेन, तदपि लघु शीघ्रमेव, अतो लाघवार्थमिह तद्ग्रहणं, लाघवार्थोऽयमधिकार इति गार्थार्थः ॥१०२७-२८॥
तन्माह’ इत्यादि ॥ तस्माद् येन कारणेन महार्थमिदं उपोद्घातारव्यं शास्त्रं सर्वानुयोगन्यापकत्वाद्, येन वेदं शास्त्रान्तरं तेन भूयो-
ऽप्यस्य मद्गलग्रहणं क्रियते ॥१०२९॥ तद्यथा-

तित्थयेरे भगवंते अणुत्तरपरक्खमे अमियनाणी । तिण्णे सुगइगइ गए सिद्धिपहपएसए वंदे (नि. ८१) ॥१०३०॥
तिज्जइ जं तेण तद्दि तओ व तित्थं तयं च दब्बम्मि । सरियाईणं भागो निरवायो तम्मि य पसिद्धे ॥१०३१॥
तरिया तरणं तरियव्वयं च सिद्धाणि तारओ पुरिसो । बाहोडुवाइ तरणं तरणिज्जं निन्नयाईयं ॥१०३२॥
देहाइतारयं जं यज्झमलावणयणाइसत्तं च । णेगंताणच्चंति यफलं च तो दब्बतित्थं तं ॥१०३३॥
इह तारणाइफलं यं ण्हाणपाणावगाहणाईहि । भवतारयंति केहं, तं नो जीवोचघायाओ ॥१०३४॥
सूणं पिव तमुदूहलं व न य पुण्णकारणं ण्हाणं । न य जइजोगं तं मंडणं व कामंगभावाओ ॥१०३५॥

देहोवगारि वा तेण तित्थमिह दाहनासणार्हं । महु-मज्ज-भंस-वेस्सादओऽवि तो तित्थमावन्नं ॥१०३६॥
भावे तित्थं संघो सुयविहियं तारओ तर्हि साह । नाणाइतियं तरणं तरियव्वं भवसमुद्दोऽयं ॥१०३७॥
जे नाणदंसणचरित्तभावओ तव्विवक्खभावाओ । भवभावओ य तारेइ तेण तं भावओ तित्थं ॥१०३८॥
तह कोह-लोह-कम्ममयदाहतणहा-मलायणयणां । एगंतेणऽव्वंतं च कुणइ य सुद्धिं भवोघाओ ॥१०३९॥
दाहोवसमाइसु वा जं तिसु थियमहव दंसणाइसु । तो तित्थं संघोच्चिय, उभयं व विसेसणविस्सेसं ॥१०४०॥
कोहगिगिदाहसमणादओ व ते च्चेव जस्स तिणऽत्था । होइ तियत्थं तित्थं, तमत्यसदो फलत्थोऽयं ॥१०४१॥
अहवा सम्मदंसणनाणचरित्ताइं तिन्नि जस्सऽत्था । तं तित्थं पुव्वोइयमिह अत्थो वत्थुपज्जाओ ॥१०४२॥
इह सम्मं सद्धानोवलद्धिकिरियासभावओ जेणं । तित्थमभिप्पेयफलं सम्मपरिच्छेयकिरियव्व ॥१०४३॥
णाभिप्पेयफलाइं तयंगवियलत्तओ कुत्तिथाइं । वियलनयत्तणओऽविय, विफलाइं वियलकिरियव्व ॥१०४४॥
अहव सुहोतारुत्तारणाइ दब्बे चउव्विहं तित्थं । एवं चिय भावम्मिवि, तत्थाइमयं सरक्खाणं ॥१०४५॥
तच्चणियाण यितियं, विसयसुहकुसत्थभावणाधणियं । तइयं च योडियाणं, चरिमं जइणं सिवफलं तु ॥१०४६॥
मणु जं दुहावयारं दुक्खुत्तारं च तं दुरहिगम्मं । लोयम्मि पूइयं जं सुहावयारं सुहुत्तारं ॥१०४७॥
एवं तु दव्वतित्थं, भावे दुक्खं हियं लहइ जीवो । मिच्छत्तऽन्नाणाविरइविसयसुहभावणाणुगओ ॥१०४८॥
पडिवणो उण कम्माणुभावओ भावओ परमसुद्धं । किह मोच्छइ जाणंतो परमहियं दुल्लहं च पुणो ॥१०४९॥

अइकफखडं च किरियं रोगी दुक्खं पवज्जए पढमं । पडिवन्नो रोगक्खयमिच्छंतो मुंचए दुक्खं ॥१०५०॥
इय कम्मवाहिगहिओ संजमकिरियं पवज्जए दुक्खं । पडिवन्नो कम्मक्खयमिच्छंतो मुंचए दुक्खं ॥१०५१॥
'नित्थगरे भगवंते' इत्यादि ॥ इह हि तीर्थकरणीलास्तीर्थकरास्तान् वन्द इति क्रिया, तत्र तु पुननतरयोरित्यस्य 'पावुत्तु-
दिवचिरिचिसिचिब्यस्यमि'ति (उ० २-७) थक् प्रत्यये अनुबन्धलोपे च कृते 'ऋत इद्वातो'रिति (पा० ३-१-११०) इत्वे खरत्वे 'हलि' चे'ति
(पा० ३-१-७७) दीर्घत्वे परगमने च तीर्थ इति स्थिते 'डुकृञ् करणे' इत्यस्य चरेष्ट (३-२-१६) इत्यस्मात् सुब्राह्मण्यधिकारेऽनुब-
र्त्तमाने 'कुञ्जो हेतुवाच्छील्यानुलोम्ये'ति (३-२-३०) टप्रत्ययेऽनुबन्धलोपे च कृते गुणे रपरत्वे परगमने च तीर्थकर इति स्यात्,
शेषं माण्य एव व्याख्यास्यामः, तच्चेदम्-'तिज्जत्ती'त्यादि । तत्र तीर्थकरणातीर्थकराः, अथ तीर्थमिति कोऽर्थः ? इत्यत आह-'निज्जनि
जं तेण' चि तीर्थेऽनेनेति तीर्थं, अयमात्मा परं पारं प्राप्यत इत्यर्थः, 'नहि'चि तीर्थेऽस्मिन्निति वा, 'तओ च'चि तीर्थे अस्मा-
दिति वेति तीर्थं, 'तयं च'चि तच्च तीर्थं नामादि यावद् व्यतिरिक्तं 'दब्बम्मि' द्रव्येऽधिकृते, किमत आह-सरिदादीनां समो भूभागो
निरपायश्च द्रव्यतीर्थं, तत्र [द्रव्य]तीर्थं सिद्धे सति कानि सिद्धानि सम्बन्धिष्यद्भूतया प्रसिद्धानि भवन्तीत्यत आह-'तरिता' इत्यादि
प्रतीतिर्या ॥१०३०-२॥ किं पुनः कारणमिदं द्रव्यतीर्थमित्यत आह-'देहादी' त्यादि । यस्मादिदं देहादिमात्रं तारयति-परं कुलं नयति, न
त्वात्मानं, मोक्षस्य परमार्थेन परकूलत्वेन व्यवस्थितत्वात्, बाह्यमलापनयनादिशक्तत्वाच्च, एतदुक्तं भवति-'तण्हाइयं वितण्हीकरेइ अवणेइ
आहिरे'पकं, नान्तरं' तस्य प्राणातिपातादिमहापातकपञ्चकजनितत्वात्, तस्य च तदिनिवृत्तिमन्तरेणोत्पत्तिनिरोधाभावात्, प्रागुपात्तस्य च
विशिष्टक्रियासव्यपेक्षाध्यवसायजन्यस्य तत्प्रत्ययनीक्रियासहगताध्यवसायतः क्षयोपपत्तेः, अलं चक्ष्येति । तथा नैकान्तिकफलत्वाच्च, तथा

हि-अनेन कदाचितीर्यते कदाचिच्च अग्रित इति, तीर्णमपि च पुनस्तीर्यत इति प्रसिद्धं, 'नो' इति ततो द्रव्यतीर्थं तत्, स्वयमपिच द्र-
व्यत्वादिति गाथार्थः ॥१०३३॥ एतदेव केनचिद्विशेषेण भिन्दत् भावयन्नाह-'इहे'त्यादि । इह केचिदुदकसूकराः प्रलपन्ति-
'कृष्णपाणावगहणादीहि विधीए सेविज्जतं उदयं भवाओऽवि तारेइ' कुतः ? इत्याह--'तारगादिफलदं'ति शरीरसंतारणादिफलं दृष्ट-
मेतत्, दृष्टेन परोक्षानुमानादिति भावना, तदेतत् न, कुतः ? इत्याह-जीवोपधातसद्भागादिति गाथार्थः ॥१०३४॥ 'स्रूण'मित्यादि ।
अयमिह पौर्वाप्येण प्रयोगः-स्नानं पुण्याय न भवति, जीवोपधातान्तरीयकत्वात्, जालवदुदखलवद्वा, न च दृष्टमात्रेण परोक्षसिद्धि-
नियामकमात्रात्, मत्पक्षसिद्धप्राप्पुपमर्द्धाधितत्वादित्येवमादि स्वधियोत्प्रेक्ष्य असकृदुक्तव्यं, दलत्वात्, अथवा किं बहुनोक्तेन ?,
'ण चे'त्यादि गाहापच्छदं स्पष्टं, नवरं व्यक्तिरेकेण ज्ञानम् । 'देहो' इत्यादि । अथ चेदाहनाशनादिभिर्देहोवकारीति तीर्थं स्यात् उ-
त्तरं पश्चाद्धेनाह-मच्चादयोऽपि तीर्थं, देहोपकारिन्वाविशेषादिति गाथार्थः ॥१०३५-३६॥ द्वारम् । 'भावे'त्यादि । भावे-भावविषयं तीर्थं,
कः ? इत्यत आह-'संघः' साध्यादिसमुदायो गुणसंघातत्वात्, किंविशिष्टमत आह-धृतविहितं, उक्तञ्च-'तित्थं भंते । तित्थं ? , ति-
त्यक्करे तित्थं ? , गोयमा । अरहा ताव (नियमा) तित्थंकरे, तित्थं पुण चाउब्बन्नो समणसंघो' तत्र संधे तद्विशेषः स्वरिसाधुः, ज्ञाना-
दिवयं तु वरणं, तरणीयं भवोदन्यानि । इह च तीर्थादीनां परस्परतोऽन्यताऽन्यता च विवक्षातोऽवसेया, तत्र सम्यग्दर्शनादियरि-
णामानन्यत्वात् संघस्तीर्थं, तारणात्तदन्तर्भावित्वाच्चद्विशेष एव तरिता (तारयिता) साधुः, स्वातन्त्र्येण सम्यग्दर्शनाद्यनुष्ठानात्, तस्य च
करणभानापन्नस्य साधकतमत्वेन करणत्वात् तरणत्वं, तरणीयं आत्मन एवौदयिकादिसंसारपरिणामस्तत्परित्यागादिति गाथार्थः
॥१०३७॥ किमित्ययं भावः ? इत्याह-'ज' मित्यादि । 'यस्मात्' ज्ञानादिस्वाभाव्याद्धेतोः तद्विपक्षात्-मिथ्यात्वादिलक्षणात्

‘तारयति’ उत्तारयति, तथा भवसत्तायाश्च, अतस्तद् भावतीर्थमिति, उक्तञ्च—“रागाद्यग्भाः प्रमादव्यसनशतचलदीर्घवह्नीलहेलः, क्रो-
धेष्यत्राडवाग्निर्मृतिजननमहानक्रचक्रौघरौद्रः । तृष्णापातालकुम्भो भवजलधिरयं तीर्यते येन सद्यस्तद् ज्ञानादिस्वभावं कथितमिह सुरे-
न्द्रार्चितभवितीर्थं । १। इति गाथार्थः ॥१०३८॥ ‘तद्दे’ त्यादि । ‘तद्दे’ त्युपपत्त्यन्तराकर्षणार्थः, क्रोधश्च लोभश्च कर्म च क्रोधलोभ-
कर्माणि तन्मया दाहवृष्णामलाः क्रोधलोभकर्मदाहवृष्णामलाः, क्रोधात्मको दाहः परितापरूपत्वात् . लोभात्मिका वृट् आशंभारूपत्वात्,
कर्मात्मको मलो मलिनस्वभावत्वात्, तेयमपनयनानीति समासः, तानि एकान्तेन-नियमेन अत्यंतं च-सर्वात्मना करोति यतः शुद्धिं
च भवौघात् ‘तेन तं भावओ तित्थं’ ति गाथार्थः ॥१०३९॥ त्रिषु ना स्थितत्वात्त्रिस्थमिति, आह च—‘दाहे’ त्यादि । “दाहोव-
समे तण्हाएँ छेयणे मलपवाहणे चेव । जं तिसु वत्तह तित्थं, भावत्थो वन्निओ चेव ॥१॥” आव० १०७७ । अहवा दंसणादीसु तिसु
जं टियं ‘नो’ ततः त्रिस्थं भण्यते, पुनश्च तित्थं स्यात्, तत्तु संघः एवेति, उभयं वा त्रिस्थसंघक्षणं विशेषणविशेष्यं स्यात्, तद्य-
था-कः संघः ? इति प्रश्ने त्रिस्थविशेषणविशिष्टो य इत्युत्तरं, कः त्रिस्थ इति च प्रश्ने संघत्वविशेषणविशिष्टो य इत्युत्तरमिति गा-
थार्थः ॥१०४०॥ इयर्थत्वास्त्रिफलत्वाद्वा तित्थमित्याह-कोह(ग्गी)तीत्यादि गतार्था । त्रिपर्यायत्वाद्वा तित्थमित्याह-‘अह्वे’
त्यादि गतार्था । प्रमाणमाह-‘इहे’ त्यादि । इह जैनमेव तीर्थमभिप्रेतेनार्थेनार्थवत्, सम्यक्थद्दानोपलब्धिक्रियासद्भावात्, सम्यक्प-
रिच्छेदक्रियावद्, यथाहि-नैपुण्यवतो वैद्यस्यासाधारणश्रद्धापरिज्ञानक्रियाभिधिक्रित्सा अभिप्रेतार्था-अर्थवती, एवमिदमपीति, वैद्यभ्येण
कूटवैद्य इति गाथार्थः ॥१०४१-४३॥ तथाहि-‘णा’ इत्यादि । न कुशामनानि धायोपशमिकत्वे सत्यभिप्रेतफलानीति प्रतिज्ञा, ज्ञाना-
दिविकलत्वाद्विकलक्रियावत्, प्रधानैहिकविकलक्रियावत्, तथा विकलनयत्वादायि च-एकनयान्तराधिष्ठितत्वादिपि च विकलानि तानि एकौप-

धरहितविवक्षितद्रव्यसंघातवदिति गार्थार्थः॥१०४॥ एवं तावद्रद्रव्यभावतीर्थद्वन्द्वं चचितम् । अहव सुहोयार' इत्यादि ॥ सुहोयारं सुहु-
चारं ॥ 'तच्च' इत्यादि सुगमम् ॥ एयमुक्ते सत्याह- 'नणु' इत्यादि सुगमा, नवरं तस्मादाद्यभङ्गो ज्यायान् नचरम इति, लोकप्रसिद्धिवा-
धितत्वाद्, उच्यते- 'एव' मित्यादि। एवं पूजितं भवति द्रव्यतीर्थमेव, ग्रथमभद्रव्यवस्थितत्वात्, भावे तु भावमङ्गीकृत्य दुःखं कथञ्चि-
द्वितं संसागममुद्रतरकाण्डं 'लभते' प्राप्नोति 'जीवः' प्राणी, किं कारणमित्याह- मिथ्यात्वानुगतत्वाद्, उक्तञ्च- "जह जरियस्स न
रुचइ, मफरपित्तयेसेण । तह जिणवयणु न रुचइ, जीवहु कम्मवसेण ॥१॥" तथा अन्नानानुगतत्वाद्, उक्तञ्च- "विवरीयदिद्विपसरा चंपक-
फुल्लंति मन्नि मन्त्रता । अग्गीं कीडपयंगा, पंडंति अन्नाणदोसेण ॥१॥" तथा अचिरत्यनुगतत्वाद्, उक्तञ्च- "पावट्ठाणेहिंतो अप्पडिचिरओ
निरंकुमो जीवो । णस्सइ हियाउ करिणीविमोहिओ वणगइंदो ज्व ॥१॥" विषयसुखभावनानुगतत्वाच्च-आलजालचिन्ताव्यामृदमनस्त्याचेति
गार्थार्थः ॥१०४५-४८॥ अभिलषितमर्थं प्रतिपादयन्नाह- 'पडी' त्यादि ॥ 'पडिवन्नो पुण मिच्छतादीणि जिणिउं' अत एवाह- 'कम्मा-
णु' मायओ' कथं ?-भावतः परमार्थेन, जिणवयणंति मामर्थ्याद्रिम्यते, किंविशिष्टमित्याह- 'परमणुदं' अलिपादिदोसरहियं, एतदुक्तं
मयति-भावतिरथे उअरिय पच्चदओत्ति यदुक्तं भवति 'किह मोच्छिइ पुणो' कहं उत्तरिही ?, कहं उणिक्कवमिहिति भणियं होइ,
जाणंतो परममइदुल्लहं पणजं । लद्धं जं सामण्णं, सचट्ठ भवेहि नेइ निब्बाणं । तं इह जावज्जीवं भण को जेणं न निव्वहइ ? ॥१॥" अवि-
य- "इह माणुसज्मं निय, दुलहं जीवस्स होइ संसारे । किं पुण पंचमहव्यगुणगणमगहारि सामण्णं ॥१॥" इति गार्थार्थः ॥१०४९॥ दृष्टा-
न्तान्तरमाह- 'अति' इत्यादि ॥ 'इये' त्यादि ॥ सुचर्च, तस्मात्सुष्ठु संभवति चरमभद्र इति ॥१०५०-५१॥ एवं तीर्थं निरूप्य तीर्थकरमाह-
अणुलोमहेउतरसीलयाय जे भावतित्यमेयं तु । कुब्वंति पगासंति य, ते तित्थयरा हियत्थकरा ॥१०५२॥

ईसरियरूपसिरिजसधम्मपयत्ता मया भगाभिक्खा । ते तेसिमसामण्णा संति जओ तेण भगवंते ॥१०५३॥
 विरियं पक्कमो इह परेऽरयो वा जओ तदक्कमणं । सोऽणुत्तरो चरो सि अणुत्तरपरक्कमा तो ते ॥१०५४॥
 अमियमणंतं नाणं तं तेसि अमियणाणिणो तो ते । तं जेण नेयमाणं, तं चाणंतं जओ नेयं ॥१०५५॥
 तिण्णा समइक्कंता भवणवं कं गइं गया तरिउं ? सुगईण गइं पत्ता, सुगइणगया तओ होंति ॥१०५६॥
 सच्चिय सुगईण गइं सिद्धी सिद्धाण जो पहो तीसे । तद्देसया पहाणा सिद्धिपहपपसया तो ते ॥१०५७॥
 सिद्धिपहो पुण सम्मत्तनाणचरणाइं वक्खमाणाइं । भवहेउविवक्खाओ तिठाणपडिक्कुलकिरियच्च ॥१०५८॥
 वंदेऽभिवादयेऽभित्थुणामि वा ते तिलोगमंगल्ले । सामणवंदणमिणं तित्थयरत्ताविसिद्धानं ॥१०५९॥
 पत्तेयवंदणमिओ संपइ तित्थादिवस्स वीरस्स । सुयनाणत्थप्पभवो, सविसेसेणोवगारिस्ति ॥१०६०॥
 तुल्लगुणाणं परिसं, नमिऊण जहेव सामियं नमइ । तद्दुल्लगुणेऽवि जिणे नमिउं तित्थाहिवं नमइ ॥१०६१॥
 ‘अणुलोमे’त्यादि ॥ ‘चे’ इत्यनिर्दिष्टस्वरूपाः परमपुरुषविशेषाः ‘तु’ पुनर्भावतीर्थमिदं-श्रमणसङ्घलक्षणं
 ‘कुर्वन्ति’ निष्पादयन्ति तथा ‘प्रकाशयन्ति’ केवलज्ञानज्योत्स्नयोज्ज्वालयन्ति च, कथं कुर्वन्तीत्यत आह-अणुलोमहेतुताच्छील्य-
 तया तत्र ‘कञ्चो हेतुताच्छील्यानुलोम्येष्विति (पा. ३-२-२०) करोतेहेतौ ताच्छील्ये आणुलोम्ये(च)ट्यत्ययो भवति, तत्र हेतौ सद्वर्मेतीर्थ-
 क्रियाहेतवः यद्वद् यशस्करी विधेति, ताच्छील्ये कृतिनोऽपि सन्तस्तीर्थकरणामकर्मोदयाद् भव्यसत्त्वानुकम्पापरतया सद्वर्मेतीर्थदेशना-
 करणशीलाः कुलकरनृपवत्, आणुलोम्ये स्त्रीपुरुषबालवृद्धस्थविरजिनकल्पिकानामुत्सर्गापवादविधानानुरूप्यतः सद्वर्मेतीर्थानुलोमका-

रिणो, वचनरुचि, इत्थंभूतास्तीर्थकरा उच्यन्ते, अत एवाह—‘हितार्थकराः’ हितमर्थं कुर्वन्ति भव्यसत्त्वानामिति हितार्थकराः, नि-
र्वाणकरा इत्युक्तं भवति, तदेवं तीर्थकर इति पदं व्याख्यातं । अथवा ‘पङ्कदाहृदिपासाना’ मित्येवमादि, ‘पङ्कस्तावत्पाप’मित्ये-
वमादि, तीर्थकरः पुनः ‘यः कालत्रयवर्त्तिभि’रित्येवमादीति गार्थार्थः ॥१०५२॥ ‘भगवन्ते’ति, अयं केऽमीपां मता भगाभिरुषा-
मगसञ्ज्ञाः ? इत्यत आह—‘ईसरिये’त्यादि ॥ तत्र त्रिविधातिशेषमयमैधर्यं ? निरुपमा रूपसम्पत् २ श्रीः—तपस्तेजोविभूतिः ३ यशः
अचिन्त्यगुणाविभूतिः ध्रुवनव्यापि ४ धर्मः उत्तमक्षमादिः, अशेषचारित्रमोहनीयमलापगमादलत इत्यर्थः ५ प्रयत्नं प्रयत्नः—अप्रमादः ६,
त एते भगसञ्ज्ञाः, शेषं स्पष्टम् ॥१०५३॥ ‘चिरिय’मित्यादि ॥ अशेषवीर्यान्तगयप्रक्षयात्पराक्रमो वीर्यं, शेषं स्पष्टम् ॥ अमितेत्यादि-
स्पष्टा, बहुव्रीहिः ॥ ‘निणो’त्यादि सुगमा, नवरं तरन्ति स्म—तीर्णाः ॥ ‘सच्चिये’त्यादि ॥ तस्या एव सुगतीनां गतेः सिद्धेः पन्थाः २
प्रयानाः प्रगताः प्रशस्ता आदौ वा देशकाः प्रदेशकाः सिद्धिपथप्रदेशकास्तान् । ‘सिद्धि’त्यादि स्पष्टा ॥१०५४-५८॥
‘चंदे’ इत्यादि ॥ ‘वदि अभिवादनस्तुत्योः’ इति चन्दे-अभिवादेऽभिष्टुत्ये वाऽहमित्युक्तं भवति, सामान्यवन्दनमिदं मङ्गलार्थं,
तीर्थकरत्वा(द)विशिष्टानामुपभोगादीनामिति मूलगार्थार्थः ॥१०५९॥ उत्तरगाथासम्बन्धमाह—‘पत्तेये’त्यादि, ‘तुल्ये’त्यादि, सुखो-

त्रेयम् ॥१०६०-१०६१॥

वंदामि महाभागं महामुनिं महायसं महावीरं । अमरनरायमहिं तित्थयरमिमस्स तित्थस्स (नि. ८२)
‘भागोऽचिन्ता सत्ती स महाभागो महप्पभावोत्ति । स महामुणी महंतं जं सुणइ नुणिप्पहाणो वा ॥१०६३॥
तित्थयणविक्रवायजसो महाजसो नामओ महावीरो । चिकंतो व कसायाइसत्तुसेन्नपराजयओ ॥१०६४॥

इरेइ विसेसेण व खवेइ कम्माइं गमयइ सिवं वा । गच्छइ य तेण वीरो स मंहं वीरो महावीरो ॥१०६५॥
अमरनरायमहिंयंति पूइयं तेहिं किमुय सेसेहिं । संपइ तित्थस्स पट्ट मंगल्लमहोवगारिं च ॥१०६६॥

एक्कारसऽवि गणहरे पवायए पवयणस्स वंदासि । सव्वं गणहरवंसं वायगवंसं पवयणं च ॥१०६७॥ [नि. ८३]

पुल्लो जहऽत्थवत्ता सुयवत्तारो तथा गणहरावि । पुल्ला पवायगा पवयणस्स ते वारसंगस्स ॥१०६८॥
जह वा रायाऽऽणत्तं रायनिउत्तपणओ सुहं लहइ । तह जिणवर्दिदविहिंयं गणहरपणओ सुहं लहइ ॥१०६९॥
जह मूलसुयप्प भवा पुल्ला जिणगणहरा तथा जेहिं । तदुभयमाणीपभिदं तेसिं वंसो किह न पुज्जो ? ॥१०७०॥
जिणगणहरुगयस्सवि सुयस्स को गहण-धरण-दाणाइं । कुणमाणो जइ गणहरयायगवंसो न होज्जाहिं ॥१०७१॥
सीसहिंया वत्तारो गणाहिंया गणहरा तयत्थस्स । सुत्तस्सोवज्जाया वंसो तेसिं परंपरओ ॥१०७२॥
पगयं पहाणययणं पवयणं वारसंगमिह तस्स । जइ वत्तारो पुल्ला तंपि विसेसेण तो पुज्जं ॥१०७३॥

तेवंदिज्जण सिरसा अत्थपुह तस्स तेहिं कहियस्स । सुयनाणस्स भगवओ निज्जुत्तिं कितइस्सामि [नि. ८४]

ते तित्थयराईएऽभिवदिउं सुकयमंगलायारो । निविग्घमओ वोच्छं, पगयमुच्चघायनिज्जुत्तिं ॥१०७५॥
अत्थो सुयस्स विसओ तत्तो भिन्नं सुयं पुहुत्तंति । उभयभिदं सुयनाणं नियोजणं तेसिं निज्जुत्ती ॥१०७६॥
अत्थस्स व पिहुभायो पुहुत्तमत्थस्स वित्थरत्तंति । इह सुयविसेसणं चिय अत्थपुहुत्तं व से सण्णा ॥१०७७॥

अतथाओ व पुहुत्तं जस्स तओ वा पुहुत्तओ जस्स । जं वा अत्थेण पिहुं अत्थपुहुत्तंति तब्भावो ॥१०७८॥
'वन्दामी'त्यादि सभाष्या गाथाः सुखोच्चेया इति, नरं 'भागः' अचिन्त्या शक्तिः, अथवा 'भज सेया'मिति भजनं भागो, भक्तिरित्यर्थः, महान् भागोऽस्येति महाभागः-महाविशेषभजनम्, अथवा महद्भिः-इन्द्रादिभिर्भागो-भजनं सेवेति, 'मन ज्ञाने' इति मन्यतेऽसावित्येवमादि, वन्दे वन्दामीति च प्राकृते सर्वत्रोभयपदोपदर्शनार्थमिति ॥१०६२-६६॥ अथ वक्तुर्मङ्गलार्थं वन्दनमभि-
धायधुना व्रनकर्तृप्रभृतीनामप्याह-'एवकारसञ्ची'त्यादि ॥ एकादशेति संख्या, 'अपिः' समुच्चये, अनुत्तरज्ञानदर्शनादिधर्मगणं धारय-
न्तीति ते गणधरास्तान्, प्रकर्षेण प्रधाना आदौ वा वाचकाः प्रवाचकास्तान्, कस्य ?-प्रवचनस्य' आगमस्य, किं ? वन्दामि, एवं ता-
वन्मूलगणधरवन्दनं, तथा 'सर्व' निरवशेषा गणधरा-आचार्यास्तेषां प्रवाहो वंशस्तं, तथा वाचकाः-उपाध्यायास्तेषां वंशस्तं, तथा
'प्रवचनं च' आगमं च वंदामीति सम्यन्धः, तत्रैतत्स्याद्-वंशद्वयस्य प्रवचनस्य च कथं वन्द्यतेति ? उच्यते, यथा अर्थसूत्रप्रणेतारस्तीर्थ-
करगणधरा वन्द्याः एवं यैरिदमर्थसूत्ररूपं प्रवचनमानीतं तद्वंशोऽध्यायनयनद्वारेणोपकारित्वाद्बन्ध एवेति, प्रवचनं तु साक्षाद्दृश्यैवोपका-
रीति गार्थार्थः ॥१०६७॥ 'पुज्जो' इत्यादि भाष्यगाथाः षडेतदनुमारेणानुसर्चव्याः ॥१०६८-७३॥ प्रकृतमुपदर्शयन्नाह-'ते' इत्यादि ॥
'ते तित्थे'त्यादि ॥ ते तित्थगरादीण्डभिर्विदितं सिरमा, सुकृतमङ्गलोपचार इत्यर्थः, किमत आह-प्रकृतामुपोद्घातनिर्युक्तिं वक्ष्ये, कस्ये-
त्यत आह-श्रुतज्ञानस्य भगवतः, स्वरूपं चैतत्, किंविशिष्टस्येत्यत आह-तैः-तीर्थकरादिभिः कथितस्य, पुनरपि किंविशिष्टस्येत्यत आह-
'अत्थपुहुत्तस्स'ति वृत्तार्थोभयरूपस्य, अर्थाद्वा पृथग्भूतस्येत्येवमादिति गार्थार्थः ॥१०७४-७५॥ सांप्रतं-'अत्थपुहुत्तस्स निज्जुत्ति'
इत्येतद् व्याचिख्यासुराह-'अत्थो' इत्यादि ॥ अर्थ्यत इत्यर्थः, असावर्थः श्रुतस्य निययो, वाच्यत्वात्तस्य, कसेत्यत आह-'श्रुतस्य' श्रुतज्ञान-

स्य वाचकत्वात्, ततश्चानेन 'अत्थ' चि व्याख्यातं, तच्च श्रुतं ततो भिन्नं, ततोऽर्थार्थान्तरं सत्किमित्यत आह- 'पुहुत्त' चि पृथक्त्वमाख्या-
यते, निपयविपयिणोर्भेदात्, ततश्चार्थं पृथक्त्वं चेति द्वन्द्वः, इह चोभयमिदं 'सुयनानं' न्ति उभयमिदमर्थपृथक्त्वलक्षणं श्रुतज्ञानं भगवद-
भिधीयते, निर्युक्तिस्तु का अभिधीयते ? इत्याह- 'नियोजनं' निश्चितं सम्बन्धनं तयोर्विपयविपयिणोर्निर्युक्तिरभिधीयत इति गाथार्थः
॥१०७६॥ 'अत्थस्स चे' त्यादि ॥ 'वा' इत्यवा 'पृथु विस्तार' इति, अर्थो हि प्राह्निरूपितशब्दार्थः तस्य 'पृथुभावः' विस्तरभावः पृथु-
त्वमुच्यते, अत एवाह- 'अत्थस्स चित्थरत्तं' चि, ततश्च 'इह' व्याख्याने 'सुययिसेत्तणं चिय' चि श्रुतस्यैव भगवतो विशेष्य-
स्येदमर्थविस्तरत्वं विशेषणं वर्तते, तद्यथा-घटस्य लक्षणं कीर्त्तयिष्यामि, किंविशिष्टस्य ?-रत्तस्सा, तत्र रत्तस्येति वक्तव्ये रत्तत्वस्येति
जातं, एवमत्रापि श्रुतज्ञानस्य निर्युक्तिं वक्ष्ये, किंविशिष्टस्य ?- 'अत्थपुहुत्तस्स' चि तत्रार्थपृथोरिति वक्तव्येऽर्थपृथुत्वस्येत्युच्यते,

अर्थविस्तरस्येति जायते स्थापना लक्षण घट रत्त
निर्युक्तिश्रुत अर्थ आह-एवमत्र घट इव सामानाधिकरण्यं न प्राप्नोति, भावप्रत्ययश्रवणाद्, उच्यते, न
दोषः, प्राकृतैश्वर्या भावप्रत्ययश्रवणस्यानादत्वाद् बहुव्रीहिर्वा, अर्थपृथोर्भावो यस्मिंस्तदर्थपृथु श्रुतं तद्भावोऽर्थपृथुत्वं तस्यार्थपृथुत्वस्य श्रुत-
ज्ञानस्य निर्युक्तिं वक्ष्ये इति, 'अत्थपुहुत्तं च से सण्ण' चि 'से' तस्यार्थपृथक्त्वं वा सञ्ज्ञा वर्तते, ततश्चार्थपृथक्त्वसिद्धितस्य-अर्थपृथक्त्व-
नाम्नः श्रुतस्य निर्युक्तिं वक्ष्ये इति गाथार्थः ॥१०७७॥ 'अत्थाओ वे' त्यादि ॥ अर्थाद्वा सकाशात् 'पृथक्त्वं' नानात्वं यस्य श्रुतस्य
तदर्थपृथक्त्वं तस्येति, 'तओ वा' असौ वाऽर्थः 'पुहुत्ततो' भेदेन वर्तते यस्य तत्तथा तस्येति, 'जं वे' ति यद्वा, किमत आह-अर्थेन
पृथु अर्थपृथु तद्भावोऽर्थपृथत्वं तस्य निर्युक्तिं, किं ? कीर्त्तयिष्यामीति गाथार्थः ॥१०७८॥ किमविशेषेण ? न, तद्विशेषाणामिति, आह च-

आवस्सयस्स दसकालियस्स तह उत्तरज्झमायारे । सुयगढे निज्जुत्तिं वोच्छामि तहा दसाणं च (नि. ८५)
कप्पस्स य निज्जुत्तिं बवहारस्सेव परमनिउणस्स । सूरियपणत्तीए वोच्छं इसिभासियाणं च (नि. ८५)
एप्पत्तिं निज्जुत्तिं वोच्छामि अहं जिणोत्तयस्सेण । आहरणंहिउकारणपयनिवहुमिणं समासेणं (नि. ८७)

हेऊ अणुगमस्यरेगलफणो सज्जयत्थुपज्जाओ । आहरणं विट्ठतो कारणसुबवनिमेत्तं तु ॥१०८२॥
एवं प्रयाण निवत्तो हे ऊदाहरणकारणत्थाणं । अहया पयनिवदोधिप्य कारणमाहरणहेऊणं ॥१०८३॥
इय सव्वसंगहाइएँ जेणभावसयं अत्तिकयं च । सामाहयं च तस्सत्ति तो पवमं तस्स वोच्छामि ॥१०८४॥
'आवस्सय'त्यादि । 'कप्पस्स ये'त्यादि । 'एप्पत्ति'मित्यादि षष्ठसिद्धम् ॥ तृतीयगाथापश्चाद्दिगाह—'हेऊ'इत्यादि ॥ हिनोत्ति-गम-
यति जिज्ञासितधर्मविशिष्टानर्थानिति हेतुः, स चाणुगमलक्षणः, सकलसपक्षव्यापित्वाद्, व्यतिरेकलक्षणैककान्तेन विपक्षव्यापृतत्वात्,
किं द्विरूप एव ? , नैत्याह—साध्यगस्तुपर्यायः, निमाधयिपित्तर्मनिशिष्टधर्मिधर्म इत्यर्थः, आहरणं तु दृष्टान्तः, साधर्म्यतरो द्वेभ्यः क्रमेण
चेत्तो भाव्यठोत्तरो, प्रयोगक्रमस्याङ्गीकृतत्वाद्, स्रष्टृकृता त्वादावाहरणमन्यथायि तथाविधन्यायोपदर्शनाय, तथाहि—अस्त्यसावपि
न्यायो यत्र हेतुमनभिधायापि दृष्टान्त उच्यते, तथा-गतिलक्षणे धर्मास्ति कायो मत्स्यजलवदित्येवमादि, क्वचिच्च हेतुरेव केवलोऽभि-
धीयते, यथाऽस्ति धर्मास्ति कायः जीवणुद्रलयोग्येत्यन्यथाऽनुपपत्तेः, 'कारणसुपपत्तिमात्रं' यथा निरुपमसुखः सिद्धः, ज्ञानानावाधा-
प्रकर्षात्, उपपत्तिमात्राऽस्याऽऽविद्वदङ्गनादिलोकप्रसिद्धोपमानासंभवात्, तत्राहरणार्थमिधायकं पदमाहरणपदं, एवं हेत्यर्थेपदं काट-

पदं, पुनश्च द्वन्द्वस्तेषां निवहः-सङ्ख्यतो यस्यां सा तथोच्यते तामिति गार्थार्थः ॥१०७९-८२॥ अमुमेगार्थमाह-‘एव’मित्यादि ॥ एवं पदानां बहूनां, किमर्थानामित्याह-(हेतूदाहरणकारणार्थानां) ‘निवहः’ सङ्ख्यतो यस्यां सा हेतूदाहरणकारणपदनिवहा तां वक्ष्ये, अथ-चा आहरणं च हेतुश्च तौ तयोः कारणं आहरणहेतुकारणं २ चासौ पदनिवहश्च २ स विद्यते यस्यां सा तथोच्यते इति गार्थार्थः ॥१०८३॥ एवं तावदुपन्यस्तगाथात्रयमाल्ल्याय यथोद्देशं निर्देश इति न्यायमाश्रित्याभिप्रेतार्थविवेचनार्थमुत्तरगाथा म्बन्धमाह-‘इयं’इत्यादि ॥ अथवा आह-अशक्यैषा प्रतिज्ञा, युगपद्वक्तुमशक्यत्वाद्, अत्रोच्यते-‘इयं’इत्यादि सुगमा, नवरं तो तस्मै पदमं वोढुमि उवगथाप-निज्युति’ न्ति ॥१०८४॥

सामादयानिज्युतिं वोच्छं उवयसियं गुरुजनेणं । आथरियपरंपरण आगयं आणुपुन्वीए ॥१०८५॥ नि.८८॥

जिणगणहरगुरुदेसियमाथरियपरंपरागयं तत्तो । आयं व परंपरया पच्छा सयगुरुजणुद्धिं ॥१०८६॥

उज्जेणीओ नीया जहेट्टगाओ पुरा परंपरया । पुरिसेहिं कोसंधिं तहाड्ढाएयं परंपरया ॥१०८७॥

वव्यस्स परंपरओ जुत्तो भावसुयसंकमो कत्तो ? । सदेऽवि नागओऽयं स एव जिणगणहरुच्चरिओ ॥१०८८॥

आगयमिवागयं तं तत्तो जत्तो समुम्भवो जस्स । स परंपरओ य जओ तमागयमिओ तदुवयारो ॥१०८९॥

‘सामायिक’इत्यादि ॥ सामायिकं-वक्ष्यमाणशब्दार्थं तस्य निर्युक्तिः वक्ष्यमाणशब्दार्थैव तस्य निर्युक्तिस्तौ ‘वोच्छं’ वक्ष्ये उप-सामीप्येन देशितां ‘गुरुजनेन’ तीर्थकावल्यादिलक्षणेन, पुनश्चोपदेशकालादारभ्याचार्यपारंपर्येणागतां, स च परंपरको द्वेधा-द्रव्यतो भावतश्च, द्रव्य परंपरओ इष्टाणं, भावओ एसच्चिय उवगथायनिज्युत्ती, कथमायातामित्याह-‘आनुपूज्या’ परिपाठ्या, तथाहि-‘जंबुओ पम-

वेणं ततो सेज्जंभवेण आणीया' इत्येवमादि, अथवाऽऽचार्यपार्यंण्यायातां पुनश्च स्वगुरुभिराल्यातामिति ॥ दण्डपरंपरए उदाहरणं—
सागेयं नगरं, जियसत्तू राया, सयलरायंगण्डिपुण्णो, तस्स पुरत्थिमे दिसीभाए आराममज्जे आययणं, तत्थ सुरप्पिओ नाम जक्खो वसइ, सन्निहियपाडिहरेत्तणेण मंडलप्पसिद्धो, सो य वरिसे वरिसे चित्तिजइ, महो य से कीरइ, चित्तिओ य चित्तयरं मारेइ, अह न चित्तिजइ जणं मारेइ, ततो राया अप्पवहुयं आलोएउं चित्तावेइ, चित्तयरा य पलायंता रत्ता नाया, संकलियापाडहुयाय काउं रुद्धा, णामाणि य लिहिउं कलसे पक्खित्ताणि, ततो वरिसे २ जस्स नामं उच्छलइ सो चित्तेउं मरइ, तत्थ य एगा धेरी, तीसे पुत्तो सो-मइओ नाम सयलचित्तसेणिओन्नरिउत्ति, वच्चइ कालो, अन्नया य कोसंबीओ दासओ चित्ताण (विन्नाण) निमित्तं सोमदेवो नाम आगओ, तस्सा गिहं ओयरिओ, सिक्खइ, वच्चइ कालो, अन्नया य सा धेरी वगरक्खस (वारऽक्खम) वारयागमणसंकाए रुयंती तेण भणिया—किं अम्मो ! रयसि ? सा भणइ—पुत्त ! नियवावारं कुरु, 'जो य ण दुहिए०' गाहा, तीए कहियं, सो भणइ—अहं चित्तिस्सं, सा भणइ—सरिसें चेव रोवणयं, तुमं पि मे पुत्तोत्ति, तओ तेण सा बोहिया, तहाऽहं एईए जचाए चित्तिस्सं जहा न मरिस्संति, तीएज्वि पडिवन्नं, कयाइ एयं पि भवइत्ति, तओ तहिं चेव वरिसे उच्छल्लियं सोमदेव(डय)स्स नामयं, खेडिओ वारओ, ततो सोमदेवो छट्ठभत्तं काऊग गतो जक्ख-गिहं, ण्हायसुइभूएणाहायं वत्थजुयलं परिहियं, अट्टगुणाए य पोत्तीए मुहकमलमावरियं, णवयेहिं ण्हुवणकलसेहिं मज्झिओ जक्खो, णव येहिं कुच्चएहिं उग्घुट्ठो, सुईए मछए पोंडवद्दणियाए सेडियाए अल्लेसं घवलिओ, पवित्तोदगरायवट्टगादीहिं वण्णाएहिं चित्तिऊग पाएसु पडिओ, भणितो "फुडमरायदलसामल विबुद्धवारकमलपत्तमरिसच्छ ! । जक्ख ! तुमे खमियव्वो तुम्ह कओ जो मए दोसो ॥१॥" जक्खोऽपि भणति—तुट्ठो वरेहि वरंति, तेण भणियं—सत्ताणमभयं देहि, जक्खो भणति—दिण्णं चेव जं तुमं न मउत्ति, किमेयेण ? अन्नं

नरोदि, सो भणति-जह एवं तो जसस सनेयणनेयणस्स दुपयचउणयाइयस्स एगावयवंपि पस्सेज्जा तस्साहं विइट्ठाणयं लिहेज्जा, जसरेण दिज्जो चरो, ततो सो ते चित्तगरे खरंटेचा सिद्धकज्जोचि कोसंबि गओ । तत्थ य सयाणिओ नाम गया, सो अन्नया कयाइ गुदासगओ दूयं पुच्छइ-जं अन्नेसिं राईणं अत्थि तं ममं किं नत्थि?, दूयेण भणियं-चित्तसभा, मणसा देवाणं वायाए पत्थि-वाणं, तस्सयमेत्तमेव आणचा चित्तकरा, तेहिं सभाओवासा विभइचा चित्तिचा, तस्स चरदिन्नगस्स जो रन्नो अन्तेउरकीडा (पएसो) सो पएसो दिन्नो, तेण तत्थगयाणुरुवेसु निम्मिएसु कया उ मिगावईए जालकीडगंतरेण पायंगुहुओ दिट्ठो, उवमाणेणं णायं जहा मिगा-वईएरि, तेण तयंगुहुगाणुसारेण देवीए रुवं निव्वत्तियं, तीसे चक्खुंमि उम्मिछंतं एगो मसिंविंदू ऊरुअन्तरे पडिओ, तेणं पुच्छिदो, ण यं सा सोहइ, पुणोपि उम्मिछिज्जेसु पडिओ, एवं तिन्नि चारा, पच्छा तेण नायं-एएण एवमेव भवियब्बं, तओ चित्तसमा निम्माया, ततो राया चित्तसमं फलोपंतो तं पएसं पचो जत्थ सा देवी लिहिया, तन्निव्वणंतेण सो विंदू दिट्ठो, तं ददट्ठण रुद्धो, एएण मय पची धरिसियचित्ताऊण चज्झां आणत्तो, तओ चित्तकरसेणी उवट्ठिपा, सामि ! एस वरलद्धओत्ति, तओ से खुज्जाए सुहं दाइयं, तेण सा वयाणुरुवा लिहिया, तद्ववि तेण संडासओ छिंदायिओ निव्वियसओ य आणत्तो, सो पुणोऽवि तस्सेव जक्खस्स उवयासेण ठिओ, भणिओ य-यामेण चित्तेहिसि, तओ सो सयाणियस्स पओसं गओ, तेण चित्तिंयं-पज्जोओ एयस्स पीदिं पिवेज्जा, तओऽण्णेण मिगावईए रुवं फलए चित्तेऊग पज्जोयस्स उमट्ठाविंयं, तेण दिट्ठं, पुच्छियं, तेण दूओ पेसिओ, जह न पट्टवेसि ततो एमि, तेण अस-क्कारिओ निद्धमणेण निट्ठो, तेण सिट्ठं, इमोऽवि तेण दूयवयणेण रुद्धो सच्चवलेण कोसंबि एइ, तं आगच्छंतं सोऊण य सयाणिओ अपयलो अणिसारेण मथो, जहं मिगावईए चित्तिंयं-मा इमो चालो मम पुत्तो विणस्सिहत्ति, एस खरेण न सक्कइ, पच्छा दूओ पट्ट-

मित्रो, भगिओ-एम् दुमारी चालो, अम्हेहि गतेहि मा सामन्तराइणा केणइ अन्नेण या पेछिजिहिचि, सो भगति-अहं भलामि, को पेल्लेइ ? सा भणइ-उस्सीमेये सप्पो जोयणए वेओ किं कीरिहिइ ? तो नगरी दहं करेहि, तो भणति-आमं करेमि, ताए भणइ-उज्जेणीए इट्ठाओ बलियाओ, ताहि कीरउ, आमंति, तस्म य चोइमराइगो नमरत्तिणो, तेण ते सगला ठगिया, पुरिसपरंपरण तेहि आणियाओ इट्ठाओ रुयं (दह) नगर, ताहे ताए भणइ-इयाणि धन्नस्स भरेहि नगरि, तेण भरिया, जाहे नगरी रोहगसजा जाया ताहे मा निसंइया, चित्तिं च नाए-घन्ना णं ते गामागरनगरजासंनिवेमा जेसु णं सामी निहरइ, जइ य सामी इहं एजा तओ अहं पव्वज्जं नेण्हेजा, तओ भगवं विहरतो आगंतूण तत्थेव वाहिरियाए समोसदो, तओ वेरा पसमंति, मियाइ निगया अहिंभतरियाओ, इओ य-सामी समोसदोचि सोउं एगो पंचतमाहणतणओ संसयायन्तो आगंतूण पच्छणं मणसा पुच्छइ, तवो सामिणा भणिओ-चायाए पुच्छ देवाणुप्पिया ! बहवे सत्ता संयुज्झंतिचि, एयमवि भणिते तेण भणियं-भगवं ! जा सा सा सा ? तत्थ भगवया भणियं-आमंति, भणिए गोयमसामिणा भणियं-किमेण जा सा सा सत्ति भणियं ? एत्थ तीसे उट्ठाणपरियाणियं सव्वं भगवं परिकहेतिचि । तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपानामाए नयरीए, तत्थेगो सुवन्नगारो इत्थीलोलो, पंच सुवन्नसयाणि दाऊण जा पहाणा कन्ना तं परिणेइ, एवं तेण पंचसया विडिया एककेकाए तिलगचोइसं अन्नाभरणं करेइ, जइयसं च जाए समं भोगे भुजिहिइ तद्विसं देइ अलङ्कार, तेसकालं न देइ, सो इस्सालुओ तं घर न कयाइ मोकलं सुयइ, न वा अन्नस्स अल्लिउं देइ, सो अन्नया भित्तेहि पणए चाहितो अणि-च्छंतो बला णीओ, तं च विप्पगिहं, तओ तहि गओचि नाऊण ताहिं चिन्तियं-किं अम्हाणं एणं सुवन्नएणंति, अज पहरिकं ण्हामो समालभामो आनिद्धामो य, ण्हायाओ पहरिकमज्जनिहीए तिलगचोइसणेणं अलंकारेण अलङ्कारेण अदागं गहाय पेहमाणीओ चिट्ठंति,

सोऽवि य अचरत्तयेण नियत्तो, पहाणपत्तीए से अगला अवणिया, तं पसाहिंयं दट्ठण कसायाणलडब्बमाणेणं तालगेणं मारिया, ताओ अन्नाओ य भणंति-एस अम्ह एक्केविकयं मारेहित्ति तम्हा एयं एत्थ अदागपुंजं करेमो, तत्थेगणेहिं पंचहिं महिलासएहिं पंच एगूणाइं अदागसयाइं जमगसमगं पविस्वत्तानि, तत्थ सो अदायपुंजो जाओ, पच्छा पुणोऽवि तासिं पच्छादावो जाओ-का मई अम्ह पइमारियाणं भविस्सइ ! लोए य उदंसणाओ सहियव्याओ, ताहे ताहिं घणकवाडनिरंतरं छिड्डाइं ठवेऊण अग्गी दिन्नो सज्जओ समंतओ, तेण पच्छायाणुतावेण साणुक्कओसयाए य ताए य अकामनिज्जराए पंचंते मणूसा उववणा, पंचवि सया चोरा जाया, एगंमि पच्चए परिवसंति, सोऽवि य कालगओ अप्पट्ठित्तिस्खेसु उववन्नो, तत्थ जा सा पढमं मारिया सोऽवि तिरिएसु उववणो तओ उव्वट्ठिऊण वंभणकुले चेडो आयाओ, सो य पंचवरिसो, सोऽवि य सुदणकाओ तिरिस्खेहिंतो उव्वट्ठिऊण तंमि चेव य कुले दारिया जाया, सो चेडो तीसे बालग्गाही, सावि य असुहभावा निच्चमेव रुवइ, तओ तेण उदस्पोथ(प्प)यं करंतेण कहवि सा जोणिदारे हत्थेग आहया, तह चेय ठिया रोविंडं, तेण नायं, जहा लद्धो मए उवाओत्ति, एवं सो निच्चकालंमेव करइ, सो तेहिं मायायितीहिं णाओ, ताहे हणिऊम धाडिओ, सांऽवि अपडुप्पणा चेव विदाया, सो य चेडो पलायमाणो चिरणगरविणट्ठुडुसीलायारो जाओ, गतो. एगं चोरपछि जत्थ ताणि एगूणगाणि पंच चोरमयाणि परिवसंति, सावि पइरिक्कं हिंडंती एगं गामं गया, सोऽवि गामो तेहिं चोरेहिं पेल्लिओ, सा य अण्णेहिं गहिया, सा तेहिं पंचहिं चोरसएहिं परिशुत्ता, तेसिं चित्ता जाया-अहो इमा वराइं एत्तियाणं घरिमणं सहइ, जइ अन्ना से चित्तिज्जिया लभेज्जा तो से विस्सामो होज्जा, ततो तेहिं कयाइ तीसे चित्तिज्जिया आणिया, जदिवसं च सा आणिया तदिवसं चेव सा तीसे छिदाइं मगइ, केण पुण उवाएण एयं मारेज्जा ?, ते य चोरा अन्ना उदाइया, तीएवि सा भणिया-हला पेच्छ

कूचे क्रियि दीमदन्ति, तओ ॥ उज्जुययाए ददुट्टमारद्धा, तीए तत्थेव छुट्ठा, चोरा आगया पुच्छंति, तीए भण्णइ-अप्पणो महिलं किं न सारचेह ? तेहिं णायं-जहा एइए मारिया, तओ तस्स वंमणचेठगस्स द्वियए ठियं, जहा एसा सा मम पावकम्मा भगिणिप्ति, चित्तेइ य-भगवं महावीरो सन्वण्णू सन्वदरिसी यस्मि वादो सुच्चइ, तवी एस इहागओ समोसरणे पुच्छइ, ताहे सामी मण्णइ-सञ्चेय सा तव भगिणी, एरय सो संवेगमावधो पव्वतिओ ॥ एयं च कहाणयं सोउं सन्वा सा परिसा पयपुरागा संघुत्ता, ततो सा मिगावती देवी जेणेव सयणे भगवं महावीरे वेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिच्चा समणं भगवं जाव रायं पज्जोयं आपुच्छामि ततो तुम्ह सगात्ते पव्वयामिति भगिज्जणं पज्जोयं आपुच्छइ, तओ सो पज्जोओ वीसे महइमहालियाए संदेवमणुयासुरपरिसाए लज्जाए न सख चारेउंति विसज्जिया, तओ मिगावई पज्जोयस्स उदयणं कुमारं निक्खेवनिहिज्जं काळण पव्वइपा, पज्जोयस्सवि अट्ट अंगावईपसुहाओ देवीओ आउच्छिऊण पव्वइयाओ । तानि पंच सयाणि तेण साहुणा गंतुं वोहियाणि पव्वविियाणि य, एयं पसंगेणं भणियं, एतथ इमं परंपरेण अधिगारो, एस दवंपरंपरओत्ति गाथार्थः ॥१०८५॥ पथाई व्याचिख्यासुराह-‘जिणे’ त्यादि, ‘उज्जेणी’ त्यादि भावितवत् ॥१०८६-७॥ अत्राह-‘दन्वे’ त्यादि ॥ ‘द्रव्यस्य’ इष्टकादेः ‘परम्परकः’ इत्तसञ्चारेण गमनं ‘युक्तो’ घटते, भावयुतसंक्रमस्तु कृतः १, तस्यात्मपर्यायत्वेनान्यत्र संक्रमयोगात्, तत्रैतत् स्यात्-भावश्रुतहेतोर्द्रव्यस्यागतस्तदुपचारादागतव्यपदेशः, तदस्यसाधु, यतः अयं स एव जिणगणधरोपरितः शब्द इत्येवं न आप्तः, श्रुत्यनन्तरमेवोपरमादिति गाथार्थः ॥१०८८॥ उच्यते-‘आ’ इत्यादि ॥ जस्स जतो समुत्तमवो वत्तत आगतमिवागतं, तद्यथा-रूपकत् घृतं, घटत् तद्विज्ञानं दाष्टान्तिक्काह, यतस्तत्सामायिकमिदागतं ‘परम्परतः’ पारम्पर्येण-त्यसौ, परम्परकः उपचारात्, एतदुक्तं भवति-सामायिकमाचार्येणारम्पर्यप्रत्ययत्वात्तस्मादागतमित्युच्यते, न चायमागतशब्दो गमि-

क्रियामचनः, किं तर्हि ? उत्पत्तिवचनो बोधवचनो वेति गाथार्थः ॥१०८९॥

निज्जुत्ता ते अत्था जं वद्धा तेण होइ निज्जुत्ती । तहवि य इच्छावेइ विभासिउं सुत्तपरिवाडी ॥नि. ८९॥

जं निच्छयाइजुत्ता सुत्ते अत्था इमीएँ वक्खाया । तेणेयं निज्जुत्ती निज्जुत्तथाभिहाणाओ ॥१०९१॥

सुत्ते निज्जुत्ताणं निज्जुत्तीए पुणो किमत्थाणं ? । निज्जुत्तेजवि न सव्ये कोइ अवक्खाणिए सुणइ ॥१०९२॥

तो सुयपरिवाडि चिय इच्छावेइ तमणिच्छमाणंपि । निज्जुत्तेजवि तदत्थे वोतुं तदणुगदहाए ॥१०९३॥

फलयलिहियंपि मंतो पढइ पभासइ तहा कराईहिं । दाणइ य पइवत्तुं सुहयोहत्थं तह इहंपि ॥१०९४॥

अहया सुयपरिवाडी सुओवएसोऽयमेव जदवस्सं । सोयव्वं निस्संकिय सुयथिणयत्थं सुवोहंपि ॥१०९५॥

इच्छह विभासिउं मे सुयपरिवाडि न सुददु बुज्झामि । नातिमई वा सीसो गुरुभिच्छावेइ वोतुं जे ॥१०९६॥

कत्तो पत्तयमागयमारियपरंपराएँ सुयनाणं । सामाहयाइयमिदं सव्वं चिय सुत्तमतथो वा ? ॥१०९७॥

एयं नणु भणियं चिय अत्थपुहुत्तस्स तेहिं कहियस्स । इह तेहिं चिय सीलाइकहणगदहणफलविसेसो ॥१०९८॥

अथ निर्युक्तिरिति कः शब्दार्थः ? इत्यत आह—‘निज्जुत्ती’ इत्यादि ॥ निश्चयेन साधु आधिक्येनादौ वा युक्ता घटिता इति

निर्युक्ताः, के ? ‘अर्थः’ मन्दरमकराकरादयः श्रुतगोचरा जीवादयश्च, एतदुक्तं भवति—एते ह्यर्थाः सूत्रे करोमीत्यत्र प्रतिबद्धा एव

सन्तो निर्युक्ताः सम्यग्व्यवस्थापिताः स्वत्वनया गाथापद्धत्या ‘ज’ मिति यद् येन कारणेन तेन कारणेन भवति इयं, केत्याह—

‘निज्जुत्ती’ अत्र च निर्युक्तानां युक्तिनिर्युक्तयुक्तिरिति प्राप्ते निर्युक्तिः, एरुस्य युक्तशब्दस्य लोपाद्, उच्चुस्वी कन्येति यथा, निर्युक्ता-

विशेषाण०
कोट्याचाय
युक्तौ

1133911

[illegible]

अन्यजन्मनि भर्तृमित्र आयाते सुखकोणको दत्त आसीत् ततोऽस्याः शिरस्थाने कण्टकवृक्षः समुद्गत इत्येवमादि, किमयं ? सुखयो-
धार्थं, दाष्टान्तिकोपसंहारमाह-तथेहापि श्रोतृवैचित्र्यं पश्यन् सर्वानुग्रहग्रहणबुद्धिर्भगवान् भद्रबाहुस्वामी सूत्रे निर्युक्तानपि सतो-
ऽर्थाननया दर्शयति विनेयानामिति गाथार्थः ॥१०९४॥ 'अहवे' त्यादि ॥ अथवा मूलगाथापूर्वाद्वै व्याख्याते 'तद्वि य इच्छावेह';
का ? इत्याह- 'सुयपरिचाडी' श्रुतविधिर्यदुत 'श्रुतोपदेशः' श्रुताज्ञा इयेनेन, यदवश्यं सुबोध्यमपि श्रोतव्यं, निःशङ्कितश्रुतार्थं विन-
यार्थं चेति गाथार्थः ॥१०९५॥ पाठान्तरमधिकृत्याह- 'इच्छहे' त्यादि ॥ 'वा' इत्ययवा नातिमतिः शिष्यः 'गुरुं' आचार्यं 'इच्छावेह'
एष्यति 'चोत्तुं जे' वक्तुं, कथमित्याह- 'इच्छह विभासिउं मे' ति इच्छतेच्छत विभाषितुं मम मन्त्रपद्धतिं, नाहमेनो सुष्ठु, अवबुध्य
इति गाथार्थः ॥१०९६॥ अथवाऽप्रतिबुध्यमाने श्रोतयनन्तरत्वान्निर्युक्तिरेवानुप्रयोक्त्री भवति-इच्छत विभाषितुं सूत्रपरिपाटिं, नायमव-
बुध्यत इति निर्युक्तिशब्दार्थः । अथ यदुक्तमनन्तरगाथायां 'आयरियपरंपरेणमागय'न्ति, तत्रायमुत्तरगाथासम्बन्धनार्थं प्रश्नः- 'कत्तो'
इत्यादि ॥ कुतः पुनः प्रसूतामिमामायिरियपरंपरागतां वक्ष्यसे 'कत्तो वा' आगतमाचार्यपरंपरेण 'सुयनाणं सामाइयादियमिदं सव्वं
वियं' सूत्रादिरूपं इति गाथार्थः ॥१०९७॥ तीर्थकरादिभ्य इति चेदेतदाशङ्क्याह- 'एय' मित्यादि ॥ नन्वेतत्कथितमेव, केन ग्रन्थे-
नेत्यत आह- 'अरथे' त्यादि, अत्राचार्य आह-सत्यं, किन्त्विह वक्ष्यमाणे प्रकृते तेपामेव तीर्थकरणयरादीनां शीलादिकथनफलविशेष
उत्कीर्त्यते, तद्यथा-भगवतः शीलं-तपोनियमज्ञानादीनि, आदिशब्दस्तपआदिषु स्वभेदप्रख्यापकः, एतान्येव वृक्षः 'कहण' ति तदा-
रोहणेऽभिधानक्रिया 'फलविसेसो' ति भव्यजनबोधनार्थता, गणधराणां त्विह ग्रहणग्रन्थनफलविशेष उत्कीर्त्यते, तत्र ग्रहणं सामर्थ्य-
प्रापितं, तत्फलं ग्रन्थनं, संदर्भणमित्यर्थः, फलविशेषः प्रवचनार्थता सुखग्रहणार्थता चेति ॥१०९८॥ अत उच्यते-

तव नियमनाणस्त्वं आरूढो केवली अमियनाणी । तो मुयइ नाणवुट्ठिं भवियजणविवोहणट्ठाए नि. १०
तं बुद्धिमएण पडेण गयाहरा गेण्हउं निरवसेसं । तित्थयरभासियाइं गंथंति तओ पवयणट्ठा । नि. ११।

‘तवे’त्यादि ॥ ‘तं बुद्धी’त्यादि ॥ तयो-द्वादशप्रकारमनश्नादि, नियमः-इन्द्रियनियमो नोइन्द्रियनियमश्च, ज्ञानं-केवलज्ञानं
संपूर्णं गृह्यते, तपश्च नियमश्च ज्ञानं चेति समासः, तान्येव वृक्षः, रूपणे च कारणं वक्ष्यामः, तं ‘आरूढः’ अधिष्ठितः, केवलस्य संपू-
र्णत्वात् संपूर्णताख्यापनार्थेवाह-केवलमस्यास्तीति केवली, अयमपि चतुर्धा श्रुतसम्यक्त्वचारित्रशायिकज्ञानमेदात्, अथवा श्रुताव-
धिमनःपर्यायकेवलज्ञानमेदाद्, अत आह-‘अमितज्ञानी’ सर्वज्ञ इत्यर्थः, ‘तो’ ततस्तस्मात् ज्ञानवृक्षात् ‘मुञ्चति’ विसृजति ‘ज्ञान-
वृष्टि’ ज्ञानकारणामृतरसास्वादोपमशब्दवृष्टिं, किमर्थमित्यत आह-अनादिपारिणामिकमन्यभावयुक्तो जनो भव्यजनस्तद्वितार्थीय
(तद्वियोधनार्थीय) अपव्यजनस्य तु मुक्ताऽपि नानुग्रहायासौ, स्वदोषदुष्टत्वाद् आदित्यविस्तृतकरनिकरवदुत्पलानामिति गार्थार्थः
‘नं’ तां मुक्तां ज्ञानवृष्टिं ‘बुद्धिमयेन’ बुद्धिविशेषप्रसरत्तन्वात्मकेन ‘पटेन’ आधारविशेषेण ‘गृहीत्वा’ आदाय ‘निरवशेषां’ समस्तां
के ?-‘गणधराः’ तदन्मतिशयिनः पुरुषविशेषाः, बीजादिबुद्धित्वात्, किं कुर्वन्ति ?, अत आह-भाषणानि भाषितानि तीर्थकराणां भा-
षितानि तीर्थकरभाषितानि कुसुमकल्पानि ‘ग्रथन्ति’ छत्रीकुर्वन्ति, विचित्रकुसुममालामिव, किमित्यत आह-‘प्रवचनार्थ’ द्वादशाङ्ग-
गणिपिटकप्रवचनार्थ, सद्धार्यं वा प्रवक्तीति प्रवचनत्वात्तस्येति गार्थाद्वयार्थः ॥१०९९-१००॥ तपआदीनां रूपणे किं
प्रयोजनमित्यत आह-

रुमयाइरूचयनिरूचणट्टभिह दन्वरुमखदिहंतो । जह कोइ चिउलवणसंडमज्झयारट्टियं रम्मं ॥११०१॥
तुंगं चिउलमंगं साइसओ कप्परुमखमारूढो । पज्जत्तगहिययहुविहसुसुरभिकुसुमोऽणुकंपाप ॥११०२॥
कुमुमत्थिभूमिचिट्टियपुरिसपसारियपडेसु पक्खिवइ । गंथंति तेऽवि चेत्तुं सेसजणाणुगहट्टाप ॥११०३॥
लोगयणसंडमज्जे चोत्तीसाइसयसंपदोवेओ । तव नियमनाणमइयं स कप्परुमखं समारूढो ॥११०४॥
मा होज्ज नाणगहणम्मि संसओ तेण केवल्लिगगहणं । सोऽवि चउहा तओऽयं सन्वण्णू अभियनानिस्सि ॥११०५॥
पज्जत्तनाणकुसुमो ताइं छउमत्थभूमिसत्थेसु । नाणकुसुमत्थिगणहरसिययुद्धिपडेसु पक्खिवइ ॥११०६॥
फीस कहेइ कयत्थो ? किं चा भवियाण येव योहत्थं ? । सन्वोपायविहिण्णू किं वाऽभव्वे न योहेइ ? ॥११०७॥
नेगंतेण कयत्थो जेणोदिहं जिणिदनामं से । तदवंसकलं तस्स य खवणोवाओऽयमेव जओ ॥११०८॥
जं व रुयत्थस्सयि से अनुवरुयपरोवगारिसा भव्वं । परमहियदेसियत्तं भासयसा भव्वमिव रविणो ॥११०९॥
किं व कमळेसु राओ रविणो योहेइ जेण सो ताइं । कुमुएसु व से दोसो जं न विवुज्झंति से ताइं ? ॥१११०॥
जं योहमउलणाइं त्तरकरामरिसओ समाणाओ । कमलकुमुयाण तो तं सा भव्वं तस्स तेसिं च ॥११११॥
जह योत्तगार्हणं पयासधम्मोऽवि सो सदोसेणं । उइओऽवि तमोरूवो एवमभव्वणा जिणसुरो ॥१११२॥
सज्झं तिगिच्छमाणां रोगं रागी न भणए वेज्जो । नुणमाणो य असज्झं निसेहयंतो जह अदोसो ॥१११३॥
तह भव्वरुममरोगं नासंतो रागवं न जिणवेज्जो । न य दोसि अबव्ववासज्झकम्मरोगं निसेहंतो ॥१११४॥

मोक्षमजोगं जोगे दलिए रूचं करेइ रूवारो । न य रागद्वोसिद्धो तहेव जोगे विरोहेतो ॥१११५॥
 तं नाणकुसुमबुद्धिं चेत्तुं वीयाइबुद्धओ सन्वं । गंथंति पवयणट्ठा माला इव चित्तकुसुमाणं ॥१११६॥
 पगयं वयणं पवयणमिह सुयनाणं कहं तयं होज्जा ? । पवयणमहवा संघो गहेति तयणुगगहट्ठाए ॥१११७॥
 चेत्तुं य सुहं सुहगुणधारणा दाउं पुच्छिउं चेव । एपहि कारणेहि जीयंति कयं गणहरेहि ॥१११८॥
 मुक्कुसुमाण गहणाइयाइं जह दुक्करं करेउं जे । गुच्छाणं च सुहकरं तहेव जिणवयणकुसुमाणं ॥१११९॥
 पयवक्कपणरणज्झायपाहुडाहनियतक्कमपमाणं । तदणुसरता सुहं विय चेप्पइ गहियं इदं जेज्झं ॥११२०॥
 एवं गुणणं धरणं दाणं पुच्छा य तदणुसारेण । होइ सुहं जीयंति य कायच्चमिदं जओऽवस्सं ॥११२१॥
 सन्वेहिं गणहरेहि जीयंति सुयं जओ न वोच्छिज्झं । गणहरमज्जाया वा जीयं सक्काणुचिन्नं वा ॥११२२॥
 जिणभण्हिइच्चिय सुत्तं गणहरकरणम्मि को विसेसोऽस्थ ? । सो तदवेक्खो भासई नउ वित्थरओ सुयं किंतु ॥११२३॥
 रुक्खादिरूवयेत्यादिगाथाः १७ सुगमाः ॥ 'चेत्तुं वे'त्यादि प्रयोजनान्तरप्रतिषिपादयिष्या चेदमुच्यते 'ग्रहीतुं च' आदातुं च
 ग्रथितं तत्तन्नीकृतं सुखं भवति अर्हद्वचनवर्पणं, मुक्तमुक्तत्वात् कुसुमसंघातवत्, 'चः' समुचये, एतदुक्तं भवति-नानासंदर्भितं सत् तत् प-
 दवाक्यप्रकरणाप्ययनादिना प्रतिषधमपत्नेनाप्युपादातुं शक्यमिति, एवं सुखेनैव गुणनधारणे अस्य क्रियेते, तत्र गुणनमेतावदधीत-
 मेतावचाध्येयं, धारणं अप्रच्युत्या, तथा दातुं प्रष्टुं चेति, 'चः' समुचये, 'एव' एवकारावधारणात्, ग्रहीतुः सुखमेव भवतीति, दानं
 शिष्येभ्यो निसर्गः, प्रश्नः संशये निःसंदेहार्थं विद्वत्संनिधौ स्वविवक्षासूचकं वाक्यमिति, 'एभिः कारणैः' अनन्तरोक्तैर्हेतुभूतैः जीवि-

तमित्यव्यवच्छिन्नित्याभिप्रायतः सूत्रमेव 'जीतं' ति प्राकृतशैल्या 'कृतं' रचितं गणधरैः, अथवा 'जीत' मित्यवश्यं गणधरैः कर्त्तव्यमेतदिति, तन्नामकर्मोदयादिति गार्थार्थः ॥ 'मुक्ते'त्यादि स्पष्टा ॥१११९॥ तथा च-'पदे'त्यादि ॥ अनेकवर्णसमुदायः पदं, अनेकरूपदसमुदायो वाक्यं, एवं कृते अर्हद्वचनं कृतं अतः 'तदनुसरता' पदाद्यनुसरता साधुनेति, शेषं स्पष्टम् ॥ ११२० ॥ 'एव'मित्यादि गतार्थः ॥११२१॥ 'सञ्चेही'त्यादि ॥ यद्वा सर्वेराचितं तत्, जीतमिति पञ्चमव्यवहारवदव्यवच्छेदनयाभिप्रायात् सूत्रमेव जीतमुच्यते 'जीयं' ति प्राकृताभियानादिति गार्थार्थः ॥११२२॥ उत्तरगाथामम्बन्धमाह-'जिने'त्यादि ॥ जिनभणितिरिव यत्रं, गणधरभाषणे को विशेषः?, उभयोरपि सूत्रभणनात्?, उच्यते-'सः' तीर्थकृत् 'तदपेक्षं' गणधरापेक्षं भाषते, मातृकापदाक्षराणि उप्यन्ने वेत्येवमादि, अत एवाह-न पुनर्विस्तारेणाचारादिना थुतं, आह च, किन्तु ॥

अर्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं । सासणस्स हियट्ठाए तओ सुत्तं पवर्त्तई । नि. ११।
नणु अत्थोऽणभिलप्पो स कहं भासइ? न सहस्सो सो? । सइमि तदुचयारो अत्थप्पच्चायणफलम्मि ॥११२५॥
तो सुत्तमेव भासइ अरसप्पच्चायणं न नामत्थं । गणहारिणोऽवि तंचिय करिंति को पइविसेसोऽत्थ? ॥११२६॥
सो पुरिसावेक्खाण धोवं भणइ न उ वारसंगाई । अत्थो तदवेक्खाए सुत्तं चिय गणहराणं तं ॥११२७॥
अंगाइसुत्तरयणानिरवेक्खो जेण तेण सो अत्थो । अहवा न सेसपवयणहियत्ति जह वारसंगमिणं ॥११२८॥
पवयणहियं पुण तयं जं सुहगहणाइ गणहरेहिंत्तो । वारसविहं पवत्तइ निउणं सुहुमं महत्थं च ॥११२९॥
निययगुणं वा निउणं निदोसं गणहराऽहवा निउणा । तं पुण किमाइपज्जंतपमाणमिह को व से सारो? ॥११३०॥

अत्यमित्यादि ॥ अस्य व्याख्या-‘नणु’ इत्यादि ॥ ननु ‘अर्थः’ घटादिरभिलाष्यो वर्तते ‘सः’ तीर्थकृत् कथं तं भाषते ? येनोक्तं ‘अर्थं सो भाषद्’ इति, स शब्दश्चेत्तन्न, यतो न शब्दरूपोऽसौ अध्वनित्वात्, उच्यते-‘सदंमि’ मधुरमनोहारिण्यस्मत्स्वामिमुखपङ्कजा-
भिर्योति सति ‘तदुपचारः’ अर्थोपचारः क्रियते, अर्थप्रत्यायनफलत्वाच्छब्दस्येति गाथार्थः ॥११२४-५॥ आह-‘तो’ इत्यादि ॥ तत्
उपचारेऽपि कृते सति, शेषं स्पष्टम् ॥ अत्रापि परिहारमाह-‘सो’ इत्यादि पुब्बद्धं कंठं, ततश्च मातृकापदभाषणं भगवतोऽर्थो
वर्तते, किमपेक्षया ? इत्यत आह-‘तदपेक्षया’ द्वादशांग्यपेक्षया, यावति चोक्ते शेषमनुक्तमपि जानते वीजयुद्धित्वात् तदपेक्षयाऽर्थः,
गणधराणां तु तत्पदत्रयं सूत्रमेवार्थो वेति गाथार्थः ॥११२६-२७॥ कथं पुनरर्थो वेत्युक्तमत आह-‘अंगे’ इत्यादि । स ‘उष्णणेति वे’
त्यादि शब्दो गणमृतां ‘अंगादिसुतरयणानिरवेक्त्वो लेण अर्थो, सेसपत्रयणं संघो’ अत आह-अथवेत्यादि, ‘तो सो अत्यो’
प्रवचनहितं तु किमित्यत आह-‘पत्रयणे’ इत्यादि सुगमा, नवरं ‘निपुणं’ ति सूक्ष्मत्वान्महार्थत्वाच्चेति ॥ प्रकारान्तरमाह-‘नियये’ इत्यादि ।
नियतगुणत्वाद्वा संनिहितादुगुणत्वाद्वा निपुणं, निर्दोषत्वाद्वा द्वात्रिंशदोषविरहात्, पाठान्तरेण निज्जा वा गणधरा इति मूलगाथार्थः
॥११२८-३०॥ उत्तरगाथासम्यग्यमाह-‘तं पुण सुयनानं किमाह किंपज्जत्तं किंपमाणं को च से सारो ?’ इत्यत आह-
सामाह्वयमाह्वयं सुयनानं जाव विन्दुसाराओ । तस्सवि सारो चरणं सारो चरणस्स नेव्वाणं (नि. १३)
सोऽं सुयणणवं वा दुग्गेज्जं सारमेत्तमेतस्स । वेच्चं तयंति पुच्छइ सीसो चरणं गुरू भणइ ॥११३२॥
अन्नाणओ हयत्ति य किरिया नाणकिरियाहिं नेव्वाणं । भणियं तो किह चरणं सारो नणस्स तमसारो ? ॥११३३॥
चरणोवलद्धिहेऽं जं नाणं चरणओ य नेव्वाणं । सारोत्ति तेण चरणं पहाणगुणभावओ भणियं ॥११३४॥

नानां ययासयं चिय युत्ति-चिखुद्धिफलं च जं चरणं । मोक्खो य बुगाहीणो चरणं नाणस्स तो सारो ॥११३५॥
जं सव्वनाणलाभाणंतरमहवा न मुचए सव्वो । मुचइ य सव्वसंवरलाभे तो सो पहाणयरो ॥११३६॥

लाभेऽपि य जस्स मोक्खो न होइ जस्स य स होइ स पहाणो । एवं चिय सुद्धनयानेव्वाणं संजमं वेत्ति ॥११३७॥

‘सामाये’त्यादि । सामापिकमादिष्यस तत्सामापिकादि ‘जाच विंदुसाराओ’ विन्दुसारपर्यन्तं, यावच्छब्दाद् ‘द्वयेनेकद्रावद्वा-
मेव’-मिति गम्यते, तस्यापि श्रुतज्ञानस्य सारः-फलं चरणं-चारो, भावे ल्युट्प्रत्ययः, चर्यते वाऽनेनेति चरणं, परमपदं गम्यत इत्यर्थः,
सारशब्दः प्रधानफलपर्यायो वर्तते, अपिशब्दान्सम्यक्त्वस्यापि सारश्चरणमेव, अथवा व्यवहितः सम्बन्धः, तस्य सारश्चरणमपि, अ-
पिशब्दान्निर्माणमपि, अन्यथा ज्ञानस्य निर्वाणेहेतुत्वं न स्यात्, चरणस्यैव च ज्ञानरहितस्य स्यात्, अनिष्टं चैतत्, सम्यग्दर्शनादि-
प्रयान्मोक्षान्मुपगमाद्, इह त्वनन्तरफलत्वाच्चरणस्य तदुपलब्धिनिमित्तत्वाच्च श्रुतस्य निर्वाणेहेतुत्वसामान्ये सत्यपि ज्ञानचरणयोगुणप्र-
धानभागादित्यमुपन्याम इति गाथार्थः ॥११३१॥ ‘सोड’मित्यादि । अथवा ‘सोडं सुयन्नवं दुग्गेज्झं’ (श्रुतस्य) महत्त्वात्परिमित्त्वा-
दायुपः सतश्च जडत्वात् सारमात्रकमस्य ग्रहीष्य इति कृत्वा तत्पृच्छति शिष्यः-कोऽस्य मारः?, गुरुर्भणति-चरणं, अपृष्ट एमाह-तस्या-
पि मोक्षमात्रमिति गाथार्थः ॥११३२॥ अत्र दृढमूढतया परस्त्रस्यापि सारश्चरणमित्यक्षमन्नाह-‘अण्णाणओ’ इत्यादि । अण्णाणओ
इत्येति किरिया, अकिरियाओवि हयं नाणं’ त्रिकृत्वा ज्ञानक्रियाभ्यां निर्वाणं भणितं भगवता’ ‘तो किह नाणस्स चरणं सारो तं
तु नाणं असार’मित्युच्यते । ननूक्तं सारशब्दः प्रधानफलपर्यायिवचन इति, तत्रैतत्स्याद्-एतदेव न क्षम्यत इत्यत आह-‘चरणे’त्यादि
‘यत्’ यस्मात् ज्ञानं त(स्य चरणलामे)स्य कारणं चरण(लामश्च) निर्वाणस्य, साक्षात्कारणत्वात्, तेन कारणेनास्य सारश्चरणं, कोऽत्र

भावार्थ इत्यत आह, अथर्वहोमयसंयोगान्मोक्ष इत्यत्रोच्यते-प्रधानभावश्च गुणभावश्च सत्तत्तस्माद् 'अणितं' उक्तं 'चरणं' मोक्षकारणं मूलगाथायामित्युत्तरोत्तराधान्येन पूर्वपूर्वगुणभावादिति गायार्थः ॥११३३-४॥ अपिच ज्ञानवादिन् ! 'नाण'मित्यादि । यस्मान्जी-
वशृङ्गकर्मचक्रविशुद्धौ कर्त्तव्यायां ज्ञानं प्रकाशमात्रकरणेनोपकृते, द्रव्यशृङ्गह्रजोविशुद्धौ मदीपवत्, चरणं च यस्माद् गुप्तिविशुद्धिफलं,
गुप्तिश्च विशुद्धिश्च फलं च गुप्तिविशुद्धिफलानि तानि यस्मिन् सन्ति तद् गुप्तिविशुद्धिफलं, गुप्तिः-सप्तदशविधः संयमो विशुद्धिर्विज्ञान-
न्तरतपःफला निर्जरा, ततः किमिष्यत आह-मोक्षः इत्याधीनः-संवरनिर्जरायत्तत्त एवमिति गायार्थः ॥११३५॥ एवं तावत्तदायो-
पगमिकभावमद्वैतयोक्तं, अथ ध्यायिकमध्यस्तीकृत्याह-'ज'मित्यादि । अथवा जं सव्यनाणलाभानन्तरं न मुच्यते सर्व एव माणी क-
र्मणा, मुच्यते च सर्वसंवरलाभे ततोऽसावेव संवरः प्रधानतरः, केवलज्ञानानन्तरं मोक्षानवाप्तेः । तथाहि-'लामेऽवी' त्यादि ।
संवरस्तु प्रधानमवभावमाचित्वान्मोक्षस्य, अत एव शुद्धनयाः संवरमेव निर्धृतिमाहुः, कारणे कार्योपचाराद्, अत्यन्तप्रत्यासत्तेः, नतु
ज्ञानं, व्यग्रहितत्वादिति गायार्थः ॥११३६-३७॥

आह पदार्थं नाणं न चरितं नाणमेव वा सुदं । कारणमिह न उ किरिया सायि हु नाणफलं जम्हा ॥११३८॥
जह ता नाणस्स फलं तह सेसंपि तह योहकालेऽपि । नेयपरिच्छेयमयं रागादिविणिग्गहो जे ॥११३९॥
जं च मणोच्चितियमंतपूयविसभक्खणाइ बहुमेयं । फलमिह सं पचक्कं किरियारहिंयस्स नाणस्स ॥११४०॥
जेणं यिय नाणाओ किरिया ततो फलं च तो दोऽपि । कारणमिह रा किरियारहिंयं चिय तं पसाहेज्जा ॥११४१॥
नाणं परंपरमंतरा उ किरिया तयं पहाणयरं । जुत्तं कारणमहवा समयं तो दोद्वि जुत्ताइ ॥११४२॥

नाणं पयासयं चिय गुत्ति-चिसुद्धिफलं च जं चरणं । मोक्त्वो य दुगाहीणो चरणं नाणस्स तो सारो ॥११३५॥
जं सञ्चयनाणलाभायंतरमहया न मुचए सञ्चो । मुचइ य सञ्चसंवरलामे तो सो पहाणयरो ॥११३६॥
लामेऽवि य जस्स मोक्त्वो न होइ जस्स य स होइ स पहाणो । एवं चिय सुद्धनयानेव्वाणं संजमं वेत्ति ॥११३७॥
'सामाहये'त्यादि । सामायिकमादिर्यस्य तत्सामायिकादि 'जाव चिदुसारो' विन्दुसारपर्यन्तं, यावच्छब्दाद् 'द्वयनेकद्वयादश-
भेद'-मिति गम्यते, तस्यापि श्रुतज्ञानस्य सारः-फलं चरणं-चरो, भावे व्युद्गत्ययः, चर्यते वाऽनेनेति चरणं, परमपदं गम्यत इत्यर्थः,
सारशब्दः प्रधानफलपर्यायो वर्तते, अपिशब्दान्तरस्यैकस्यापि सारश्चरणमेव, अथवा व्यवहितः सम्बन्धः, तस्य सारश्चरणमपि, अ-
पिशब्दान्तिर्नामपि, अन्यथा ज्ञानस्य निर्वाणहेतुत्वं न स्यात्, चरणस्यैव च ज्ञानरहितस्य स्यात्, अनिष्टं चैतत्, सम्यग्दर्शनादि-
प्रयान्मोक्षान्मुपगमाद्, इह त्वन्तरफलत्वाच्चरणस्य तदुपलब्धिनिमित्तत्वाच्च श्रुतस्य निर्वाणहेतुत्वसामान्ये सत्यपि ज्ञानचरणयोर्गुणप्र-
धानभागादित्यमुपन्यास इति गार्थार्थः ॥११३१॥ 'सोऽ'मित्यादि । अथवा 'सोऽं सुयन्नवं दुग्गेज्जं' (श्रुतस्य) महत्त्वात्परिमितत्वा-
दायुपः स्वतश्च जडत्वाद् सारमात्रकमस्य ग्रहीष्य इतिकृत्वा तत्पृच्छति शिष्यः-कोऽस्य मारः?, गुरुर्भणति-चरणं, अपृष्ट एवाह-तस्या-
पि मोक्षमात्रकमिति गार्थार्थः ॥११३२॥ अत्र दृढमूढतया परस्स्यापि सारश्चरणमित्यक्षयन्नाह-'अण्णाणओ' इत्यादि । अण्णाणओ
ह्यपि किरिया, अकिरियाओनि इयं नाणं' विकृत्वा ज्ञानक्रियाभ्यां निर्वाणं भणितं भगवता 'तो किह नाणस्स चरणं सारो तं
तु नाणं असार'मित्युच्यते । ननूतं मारशब्दः प्रधानफलपर्यायवचन इति, तत्रैतत्स्याद्-एतेदेव न क्षम्यत इत्यत आह-'चरणे'त्यादि
'यत्' यस्मान् ज्ञानं त(स्य चरणलामे)स्य कारणं चरण(लामे)स्य निर्वाणस्य, साक्षात्कारणत्वात्, तेन कारणेनास्य सारश्चरणं, कोऽत्र

भावाय इत्यत आह, अयमेवोपयसंयोगान्मोक्ष इत्यत्रोच्यते-प्रधानभावश्च गुणभावश्च सतस्तस्माद् 'भणितं' उक्तं 'चरणं' मोक्षकारणं मूलतयायामित्युत्तरात्तत्राधान्येन पूर्वपूर्वगुणभावादिति गायार्थः ॥११३३-४॥ अपिच ज्ञानवादिन् ! 'नाण'मित्यादि । यस्माज्जी-
वगृहकर्मचयविशुद्धौ कर्त्तव्यायां ज्ञानं प्रकाशमात्रकरणेनोपकुल्ले, द्रव्यगृहजोविशुद्धौ श्रदीपवत्, चरणं च यस्माद्गुप्तिविशुद्धिफलं,
गुप्तिश्च विशुद्धिश्च फलं च गुप्तिविशुद्धिफलानि तानि यस्मिन् सन्ति तद् गुप्तिविशुद्धिफलं, गुप्तिः-सप्तदशविधः संयमो विशुद्धिर्वाद्याभ्य-
न्तरतपःफला निर्जरा, ततः किमित्यत आह-मोक्षः द्वयाधीनः-संयमनिर्जरायत्तत एवमिति गायार्थः ॥११३५॥ एवं तावत्तयायो-
पशमिकमात्रमङ्गीकृत्योक्तं, अथ क्षायिकमप्यङ्गीकृत्याह-'ज'मित्यादि । अथवा जं सत्त्वनाणलामानन्तरं न मुच्यते सर्व एव प्राणी क-
र्मणा, मुच्यते च सर्वसंश्रलामे ततोऽस्तावेव संयमः प्रधानतरः, कैवलज्ञानानन्तरं मोक्षानवाप्तेः । तथाहि-'लामेऽर्ची' त्यादि ।
संयमस्तु प्रधानस्तद्भावमावित्वान्मोक्षस्य, अत एव शुद्धनयाः संयमेव निवृत्तिमाहुः, कारणे कार्योपचाराद्, अत्यन्तप्रत्यासत्तेः, नतु
ज्ञानं, व्यवहितत्वादिति गायार्थः ॥११३६-३७॥

आह पद्याणं नाणं न चरितं नाणमेव वा सुद्धं । कारणमिह न उ किरिया सावि ह्यु नाणफलं जम्हा ॥११३८॥
जह सा नाणस्त फलं तह सेसंपि तह वोहकालेऽवि । नेयपरिच्छेयमयं रागादिविणिग्गहो जो य ॥११३९॥
जं च मणोचितियमंतयूयविसंभयत्वाद् बहुभेयं । फलमिह तं पद्यकवं किरियारहियस्स नाणस्स ॥११४०॥
जेणं चिय नाणाओ किरिया ततो फलं च तो दोऽवि । कारणमिह रा किरियारहियं चिय तं पसाहेज्जा ॥११४१॥
नाणं परंपरमणंतरा उ किरिया तयं पहाणयरं । जुत्तं कारणमहवा समयं तो दोल्लि जुत्ताहं ॥११४२॥

कारणमंतं प्रोक्तुं किरियमणंतं कदं मयं नाणं ? । सहचारित्ते व कदं कारणमेकं न पुणरेकं ? ॥११४३॥
 रागाइसमो संजमकिरियचिय नाणकारणा होज्जा । तीसे फले विवाओ तं तत्तो नाणसहिगाओ ॥११४४॥
 परिजयणाई किरिया मंतेसुचि साहणं न तम्मत्तं । तण्णाणओ य न फलं तं नाणं जेणमकिरियं ॥११४५॥
 तो तं कत्तो ? भदइ तं समयनिबद्धदेवओवहियं । किरियाफलं चिय जओ न भंतनाणोवओगस्स ॥११४६॥
 यत्थुपरिच्छेपफलं हवेज्ज किरियाफलं च तो नाणं । न उ निव्वत्तयमिदं सुद्धं चिय तं जओडमहियं ॥११४७॥
 सुयनाणस्मिन्नि जीवो वद्वतो सो न पाउणइ मोक्खं । जो तवसंजममइए जोगे न चएइ वोढुं जे । नि. ९४ ।
 मक्किरियापरिहाओ इच्छिपसंपावयं न नाणंति । मग्गणू वाड्चेट्ठो वायविहीणोऽहवा पोओ ॥११४९॥
 जह छेयलद्धनिज्जामओऽवि वाणियग इच्छियं भूमिं । वाएण विणा पोओ न चएइ सहणव त्रिउं । नि. ९५ ।
 तह नाणलद्धनिज्जामओऽवि सिद्धिवसाहिं न पाउणइ । निउणोऽवि जीवपोओ तवसंजममारुयविहूणो । नि. ९६ ।
 संसारसागराओ उव्वुड्ढो मा पुणो निबुद्धेज्जा । चरणगुणविप्पहूणो बुद्धइ सुवहुं पि जाणंतो । ११५२ । नि. ९७ ।
 संसारसागराओ कुम्मो इव कम्मचम्मविवरेण । उम्मज्जिउमिह जहणं नाणाइपगासमासज्ज ॥११५३॥
 बुलहं पि जाणमाणो सयणसिणेहाइणा तयं चत्तो । संजमकिरियारहिओ तत्थेव पुणो गिबुद्धेज्जा ॥११५४॥
 आहंइण्णाणी कुम्मो पुणो निमज्जेज्ज न उण तन्नाणी । सक्किरियापरिहीणो बुद्धइ नाणी जहंइ न्नाणी ॥११५५॥

नेच्छइयनयमण व अन्नाणी चेय सो मुणेतोऽवि । नाणफलाभावाओ कुम्मो व निवुद्धइ भवोहे ॥११५६॥
 सुवहुपि सुयमहीयं किं काही चरणविप्पहूणास्स । अंधस्स जह पलित्ता दीवसयसहस्सकोडीवि ? । नि. १८ ।
 संतंपि तमण्णाणं नाणफलाभावओ सुवहुयंयि । सक्किरियापरिहीणं अंधस्स पईवकोटिन्व ॥११५८॥
 अंधोऽणवयोहोचिय योहफलं पुण सुयं किमण्णाणं ? । योहोऽवि तओ विफलो तस्स जमंधस्स वऽवयोहो ॥११५९॥
 अप्पंपि सुयमहीयं पगासयं होइ चरणजुत्तस्स । एक्कोऽवि जह पईवो सचक्खुअस्सा पयासेइ । नि. १९ ।
 किरियाफलसंभवओ अप्पंपि सुयं पगासयं होइ । एक्कोऽवि हु चक्खुमओ किरियाफलदो जह पईवो ॥११६१॥
 नहि नाणं विफलं चिय किलेसफलंयं चरणरहियस्स । निफलपरिवहणाओ चंदणभारो खरस्सेव ॥११६२॥
 जहा खरो चंदणभारवाही भारस्स भागी नहु चंदणास्स । एवं खु नाणी चरणेणहीणो नाणास्स भागी नहु सुग्गईए
 हयं नाणं कियाहीणं, हया अन्नाणओ किया । पासंतो पंगुलो दहो, धावमाणो य अंधओ ॥११६४॥ नि. १०१ ।
 हयमिह नाणं किरियाहीणंति जओ हयंति जं विफलं । लोयणविन्नाणंपि व पंगुस्स महानगरवाहे ॥११६५॥
 काहिह नाणवायं किरियाए चेव मोक्खमिच्छंतो । मा सीसो तो भन्नइ हया य अन्नाणओ किरिया ॥११६६॥
 अइसंफडपुरदाहम्मि अंधपरिधावणाइ किरियन्व । तेणंऽनोन्नावेक्खा साहणमिह नाणकिरियाओ ॥११६७॥
 पत्तेयमभावाओ नन्वाणं समुदियासुऽवि न जुत्तं । नाणकिरियासु वोचुं सिकतासमुदायतेल्लं व ॥११६८॥

चीनुं न मन्व्यहविय सिरुतातेहं व साहणाभाबो । वेसोवंगारिया आ सा समवायम्मि संपुण्णा ॥११६९॥
 संजोगसिद्धीइ फलं वयंति, नहु एगचक्केण रहो पयाइ । अंधो य पंगू य वणे समेच्चा, ते संपउत्ता नगरं पविट्ठा॥
 दुगमंजोगम्मि फलं सम्मकिरिओवलद्धिभावाओ । इट्ठपुरागमणंपिच संजोए अंधपंगूणं ॥११७१॥
 यइरगो जं विफलं न तत्थ सम्मकिरिओवलद्धीओ । दीसंति गमणधिगळे जहेगचक्के सुधि रहम्मि ॥११७२॥
 मण्हारित्ते तेसि किं केणोवकुन्ते सहवैणं ? । भाणवरणणमहवा सहवनिद्वारंणमियाणि ॥११७३॥
 भाणं पयासयं सोहओ तवो संजमो य शुत्तिकरो । तिण्हं पि समाओगे मोक्खो जिणसासणे भणिओ ॥ नि. १०३
 अत्तहापममोदिकरं नाणमिह पगासमेत्त भाणाओ । सोहेइ घरकयारं जह सुपगासोऽवि न पहुँचो ॥११७४॥
 न ए मन्व्यविमोदिकरी किरियावि जमपगासधम्ममा सा । जह न तमगेहसलं नरकिरिया सच्चवा हरइ ॥११७५॥
 दीयाइपयासं पुण सकिरियाण विमोहिण कयारं । संवरियकयारागमचारं सुद्धं धरं होइ ॥११७६॥
 तत्त नाणधीयचिमलं तयकिरियासुद्धफम्मयकयारं । संजमसंवरियमुद्धं जीवधरं होइ सुविसुद्धं ॥११७७॥
 संजमतयोमई जं संवरमित्ररफला मया किरिया । तो तिगसंजोगोऽवि ह तालचिय नाणकिरियाव्वो ॥११७८॥
 'आहे' त्पादि । ज्ञाननय आह, ननु च प्रधानं-सारः चारित्रस्य ज्ञानमेव, न तु चारित्रं, मूलत्वात्, अथवा ज्ञानमेव शुद्धिमस-
 दायं काणमिह, मोक्षस्पेति प्रकृतं, अनभिमतप्रतियेयमाह-न तु किर्या, किमित्यत आह-असावपि मोक्षफला क्रिया, यस्मात् 'ज्ञान-

विशेषात्
क्रियाकार्य

बुद्धौ

॥३४९॥

फलमेव' ज्ञानकार्यमेव मोक्षवत्, तथाहि-ज्ञानं मोक्षस्य कारणीभवदपान्तरालवत् शैलेश्यवस्थाया अपि कारणीभवत्येव, यथा मृदु घट-
स्य मृत्पिण्डादीनामपि । तथा च-'जहं सा' इत्यादि । यथाऽसौ क्रिया ज्ञानस्य कारणस्य 'फलं' कार्यं तथा शेषमपि क्रियाकार्यं
मोक्षारूपं ज्ञानफलमेव, यथा हि मृदो मृत्पिण्डः फलमेवं तत्फलोऽपि घटः, तथा बोधकालेऽपि ज्ञेयपरिच्छेदात्मकमात्मरूपकं ज्ञा-
नस्यैव फलं तदन्तरेण तदभावात्, 'यश्च' रागादिविनिग्रहः स चेति गार्थार्थः ॥११३८-९॥ 'जं चे'त्यादि । यच्च मनश्चिन्तितमन्त्रपूत-
विषयभक्षणभोगमनादि बहुभेदभिद् फलं दृश्यते तत्प्रत्यक्षसिद्धं, क्रियारहितस्यैव ज्ञानस्य फलमिति । एवमदृष्टमपि मोक्षारूपं वस्तु
ज्ञानस्यैव फलमिति पूर्वपक्षः । 'जेण' मित्यादि । यत एव ज्ञानात् क्रिया जायते 'ततः' क्रियातश्च 'फलं' मोक्षारूपं 'तो' ति
अत एव द्वे अपि कारणमिति द्रूमः, इतरथा 'क्रियारहितमेव' क्रियानिरपेक्षमपि तत् ज्ञानं प्रसाधयेत् मोक्षं, क्रियामिवेति गार्थार्थः
॥११४०-१॥ यदि नाम-'नाण'मित्यादि । ज्ञानं व्यवहितकारणं क्रिया त्वनन्तरकारणमतस्तत् क्रियानुष्ठानं प्रधानतरं युक्तं
कारणं मोक्षस्य, अथ चेत्सकं कारणं विवक्षया ततो द्वे अपि युक्ते, न युक्तमप्राधान्यं क्रियाया इति गार्थार्थः ॥११४२॥ अपिच
ज्ञानमोक्षवादिन् ! 'कारण'मित्यादि । क्रियामन्त्यं कारणं युक्त्वाऽनन्त्यं कथं मनं मोक्षकारणं ? सहचारित्वं चेदुच्यते-सह-
त्वादि स्पष्टं ॥११४३॥ यच्चाभ्यधायि-'रागादिविनिग्रहो जो य'सि तदधिकृत्याह-'रागादी'त्यादि । रागादिप्रशमः संयम-
क्रियैव, नान्यत्किञ्चित्, सा च बहुव्रीहिन्यायेन 'ज्ञानकारणा' ज्ञानफला स्यादित्युच्चैरिदमभिदधामहे, किन्तु 'तीसे' किरियाए 'फले'
ज्ञान्तौ विवादः, तथाहि-तन्मोक्षफलं किं ? ततः क्रियाया उत ज्ञानसहिताचरणादित्यत्र विचारः, तत्र वयं द्रूमो-ज्ञानसहितायाः कि-
यायाः, न तु ज्ञानमात्राद्रागादिशमक्रियावदिति व्यतिरेकीति गार्थार्थः ॥११४४॥ यच्चोक्तं 'जचे' त्यादि, अत्रोच्यते-'परो' त्यादि ।

‘भूतस्तु चि’ चि मन्त्रज्ञानेऽपि विषयनिर्वातं कुर्वन्तु सत्सु परिजपनादिक्रिया विद्यत एव यत् सहायं तत्करोतीति न ‘तन्मात्रं’ ज्ञान-
मात्रं तत्करोति, तत्रैतत्स्यात्, प्रत्यक्षविरुद्धमेतत्, क्वचिज्ज्ञानमात्रादेव फलदर्शनाद्, अत्रोच्यते, मन्त्रज्ञानादेव न फलं नभोगमना-
दि, नहि ‘तज्ज्ञानं’ साक्षात्फलमुपाहरदुपलभ्यते, मन्त्रज्ञानस्याक्रियत्वात्, कथञ्चिदिति शेषः, ततश्चावबोधमात्रशक्तिकं ज्ञानमात्र-
मित्यर्थः, तथा चोक्तम्—‘न योपिबुद्ध्यभोगज्ञो, ज्ञानमानात्सुखीभवेत् ।’ प्रयोगः—ज्ञानमात्रं विवक्षितफलसाधनायालं न भवति,
अक्रियत्वाद् आकाशपद्, व्यतिरेकेण कुलाल इति गाथार्थः ॥११४५॥ आह—यद्येवम्—‘तो’ इत्यादि । ततस्तत् प्रत्यक्षसिद्धं नभोगम-
नादिकार्यं कुतः ? उच्यते, भवानेवात्र पृष्टव्यो य एवमाह, न चेत् ज्ञायते भण्यते—तत्कार्यं मन्त्राक्षरपरिपाटीनिबद्धदेवताप्रसादजनितं,
सा च क्रिया, तत्फलमेव तदिति गाथार्थः ॥११४६॥ अत्राधिकृतभावाथप्रतिपादनव्याजेनोपराजिहीर्षुराह—‘बन्धु’ इत्यादि । ‘तो’ ततः
पारिदोष्यात् ज्ञानं चस्तुपरिच्छेदः फलं यस्य सकललोफालोक्तिर्भेदलक्षणस्तत्तयोच्यते, स्यादेतद् अनेनांशेन सक्रियं—भोग्यं, एत-
दवबोध्यादिति, तदनन्तरं क्रियाफलं च स्यात्, तद्भोगादिति भावार्थः, न तु स्वतन्त्रमेव जनकमिष्टं मोक्षस्येति, अत्र स्वमनीषिकां
परिहरन्नाह यतो भणितं भगवता ॥११४७॥ किं भणितमित्यत आह—‘सुयनाणम्मिमी’ त्यादि । स जीवः श्रुतज्ञाने अपि-
शब्दान्मतिज्ञानादिभ्यः वर्तमानो न मोक्षं प्राप्नोतीति पक्षः, सायोपशमिकत्वादिति सूत्रग्रन्थितो हेतुः, अवधिज्ञान इवेत्युपरिष्ठाह-
स्यति, कोऽयमित्यत आह—यस्तपःसंगमात्मकान् योगान् न शक्नोति वोढुमित्यनेन हेतुर्गः सूचितो, दृष्टान्तस्त्वभ्युह्य
इति गाथार्थः ॥११४८॥ अथैतद्व्याख्यानार्थमुत्तरग्रन्थसम्बन्धनार्थं च प्रयोगमाह—‘सः’ त्यादि । ज्ञानमात्रमभीप्सितार्थप्राप्तकं न
भवति, सत्क्रियाग्रन्थत्वात्, मार्गज्ञाचेष्टवत्, सद्गतप्रेरणहीनयानप्राप्तवदेति गाथार्थः ॥११४९॥ सौत्रमेव दृष्टान्तमाह—‘जहे’ त्यादि ।

‘तहे’ त्यादि, सुचर्चम् ॥११५०-१॥ तस्माच्चरित्रेऽप्रमादवता भवितव्यं येन ‘संसारं’ त्यादि । संसारसागराद् इदादिव कर्मः ‘उच्चुष्टुः’ उन्मथः कथञ्चित्कारुवालीयन्यायात् मा पुनः भूयोऽपि तत्रैव निमज्जेत् । नन्वज्ञान्यसात्रित्यत आह-‘चरणे’ त्यादि स्पष्टम् ॥११५२॥ ‘संसारं’ त्यादि ॥ अत्र भाग्यार्थः-जहा हरदो तहा संसारसागरो, जहा तस्स कंहंचि चम्मविवरं तहा कम्मविवरं, जहा कुम्मो तहा जीवो, जहा तस्स उम्मज्जणं तहा जीवस्स सुमाणुसत्तलाओ, जहा तस्स कौमुदीचन्द्रप्रकाशप्रतिस्तथा जीवस्स जिनधर्मप्राप्तिः, जहा सो तयं दुलर्म्मपि जाणमाणो तओ सयणसिणेहाइया हेउणा मोहिओ तत्थ पडिबज्झइ, एवं एसोऽपि नाणी नियं सयणं छहेउं परल-णमत्तणीकरेइ, अतः प्रतिपेवोऽभिधीयते-मैंवं कार्पीः, तथा च संयमक्रियारहितस्तत्रैव-यतो निर्गतस्तत्रैव निमज्जेन्नात्र सन्देह इति, इतिगाथार्थः ॥११५३-४॥ ‘आहे’ त्यादि स्पष्टा ॥५५॥ अथवा-‘नेच्छई’ त्यादि स्पष्टा ॥५६॥ अतः स्थितमेतत्-‘सु’ इत्यादि ॥ संतंपी’ त्यादि । ‘सदपि’ अधीतमपि, श्रेयं स्पष्टम् ॥११५७-८॥ चोदक आह-‘अंधो’ इत्यादि ॥ ‘अन्यः’ अत्र एव आलोकाच्चबोध-शून्यत्वात् कर्मवत्, श्रुतं तु किमज्ञानं?, बोधफलरत्नात्, चक्षुर्मत्प्रदीपवत्, उच्यते, तस्यासौ बोधोऽपि यस्मादबोध एव, हिताहितविवेक-शून्यत्वेन विफलत्वादन्धस्येवेति गाथार्थः ॥११५९॥ व्यतिरेकमाह-‘अप्यंपी’ त्यादि, ॥६०॥ ‘किरिया’ इत्यादि, स्पष्टम् ॥६१॥ अपि च-‘णही’ त्यादि ॥६२॥ ‘जहा’ इत्यादि ॥६३॥ तस्मात्-‘हय’ मित्यादि ॥६४॥ ‘हये’ त्यादि ॥६५॥ ‘काहिई’ त्यादि ॥६६॥ किनदि-त्याह-‘अई’ त्यादि ॥६८॥ उच्यते-‘वीसु’ मित्यादि व्यतिरेकी दृष्टान्तः ॥६९॥ आह च-‘संजोग’ इत्यादि ॥७०॥ ‘दुग’ ‘पत्तेच’ त्यादि, स्पष्टा ॥७१॥ ‘वइरेओ’ इत्यादि ॥७२॥ उत्तरगाथामभ्यन्धनार्थमाह-‘सहे’ त्यादि ॥७३॥

‘नेसि’न्ति पाणचरणान् ॥ ‘नाण’ मित्यादि, सुचर्ची ॥७४॥ ‘असह्य’ मित्यादि ॥७५॥ ‘न चे’त्यादि ॥७६॥ तमःप्रधानं गृहं तमोगृहं तस्मिन् मलमिति ॥ ‘तहे’ त्यादि स्पष्टम् ॥७७॥ आह-एवं द्रव्यकारणाभ्युपगमविरोधः १, उच्यते-‘संजम’ इत्यादि ७८ ॥ ‘ज’ति यवः ‘क्रिया’ चारिचात्मिका एकैव सती संयमतपोमयी सता, किंविशिष्टेत्यत आह-संचरनिर्जर-फलं यथासंख्यमिति, शेषं स्पष्टम् । आह-एवमपि ‘सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गं (तत्त्वा० अ० १ सू० १) इति विरुध्यते, सम्यग्दर्शनसाधनाभ्युपगमात्, तत्र केचित्परिहारं व्यावर्णयन्ति ‘पूर्वस्य लाभे भजनीयमुत्तरं, उत्तरलाभे तु नियतः पूर्वलाभ’ (१-१ तत्त्वा० भाष्यं) इति न्यायेनोत्तरग्रहणे पूर्वग्रहणमेवेति न विरोधः, अत्रोच्यते-नायं न्यायो ज्यायान्, क्रियामात्रग्रहणप्रसङ्गात्, क्रियालाभे चाद्यद्रव्यलाभात्, अपिच-नायमासमिफः, ज्ञानशून्यसम्यक्त्वादंशनात्, अनवबुद्धे श्रद्धानायोगात्, इतश्च न सम्यग्दर्शितः ‘सम्यग्दर्शनेतिर्मविज्ञान’ मित्येवमादिवचनात्, यच्चाहुः-न निसर्गसम्पद्दर्शनलाभकाले श्रुतमस्ति किल परीपदेशाभावात्, तदपि न मृष्यते, परीपदेशत्वेन शब्दस्य द्रव्यश्रुतमात्रत्वाद्, द्रव्यश्रुतस्य चानधिकृतत्वाद्, भावश्रुतस्य चाधिकृतत्वात्, तस्य च ‘सम्मद्विस्स सुयं सुयनाण’ मिति वचनेनानिषिद्धत्वात्, मतिज्ञानसद्भावाच्च, मतिज्ञानस्य च श्रुतज्ञानाशून्यत्वात्, ‘जत्य मतिनाणं ततश्च सुयनाणं’ ति वचनात्, धारिशेष्यात् ज्ञानविशेष एव सम्यक्त्वमिति ज्ञानग्रहणादवरुध्यते, न लाभक्रमनियमात्, कथं पुनः १, उच्यते, यथा बोधात्मिकाया मतेरनाकारत्वादग्रहणे दर्शने, साकारत्वाच्चापायधारणे ज्ञानं, एवं व्यवसायात्मकत्वेऽप्यायस्य श्रद्धानावगमोऽध्यवसायभेदेन सम्यक्त्वज्ञानलक्षणो भेद इति सुस्पष्टयते-‘नाणं पगासय’ मित्येवमादीति गाथार्थः ॥११७९॥ अथ पौर्वी-परेणोत्तरगाथासम्बन्धनार्थमथुं प्रपञ्चेनाह-

न लहइ सिचं सुयम्मिचि वटंतो अचरणोत्ति जं तस्स । हेअ खओवसमजो जह वटंतो ज्वहिण्णाने ॥११८०॥
सक्किरियम्मिचि नाणे मोक्खो खइयम्मि न उ खओवसमे । सुत्तं च खओवसमे न तम्मि तो चरणजुत्तेऽपि । ११८१।
जं सुयचरणोद्धितो न्वाइयनाणचरणाणि लभंति । ततो सिचं सुयं तो सचरणमिह मोक्खहेउत्ति ॥११८२॥
आहं थ निज्जिण्णे थिय कम्मे नाणंति किं त्य चरणेणं ? न सुयं खयओ केवलनाणचरिस्ताइं खइयाइं ॥११८३॥
तेसु य ठियस्स मोक्खो तो सुयम्मिह सचरणं तदट्ठाणं । तं किह मीसं खइयं च केवलं जं सुएऽभिहिंयं ॥११८४॥
भावे खओवसमिह दुवालसंगं पि होइ सुयनाणं । केवलियनाणलंभो नणत्थ खए कसायाणं (नि. १०४)

सव्वंपि किमुय देसो केवलवज्जाणि चाविसेदणं । चत्तारि खओवसमे सामइयाइं च पाएणं ॥११८५॥

सव्वकसायावगमे केवलमिह नाण-वंसण चरितं । देसकखए चि सम्मं धुवं सिचं सव्वग्वइएणुं ॥११८७॥

‘न लभे’त्यादि ॥ ‘न लभइ सिचं’ न पाउणइ मोक्खं ‘सुयम्मिचि वटंतो’ सुयनाणंमिचि वटंतो सो अचरणोत्ति ‘जं’ति जं भणियं पूर्वं ‘तस्स’ति तस्य पक्षत्वात्कारणाद्धेतुर्वक्तव्यः, स चायं ‘खयोवसमयो’ति तस्य धायोपशमिकत्वाद् अयधिज्ञान इवेति दृष्टान्तः, आह-सचरणेऽपि ज्ञाने मा प्राप्नोतु तत एव हेतोस्तद्वत्, किन्तु-‘सक्की’त्यादि ॥ सक्रियेऽपि ज्ञाने मोक्षो भवति क्षायिके, क्षपकश्रेणुत्तरकालभाविज्ञानचरणान्यामित्यर्थः, न तु धायोपशमिके, ततः किमित्यत आह-अयं च-श्रुतज्ञानं च क्षायोपशमिके भावे पश्यते ततस्तस्मिन्मथरणसहितेऽपि सति न मोक्ष इति गार्थः ॥११८०-१॥ आह-यदेवं ततो यदादायुक्तं ‘सुयना-णंमिचि जीवो वटंतो सो न पाउणइ मोक्खं’ति एतन्न वक्तव्यं, अत्यन्तासंभवेन विवक्षाया अप्यग्रदृत्तेः, उच्यते, साक्षात्प्रतिपाद्यो, न

पारंपर्येणेति, आह च-‘ज’ मित्यादि ॥ ‘यत्’ यस्मान्छ्रुतचरणयोर्मिश्रयोः क्षायिके ज्ञानचरणे लभ्येते, तयोश्च शिवं लभ्यते
आनन्तर्येणेति गम्यते । प्रकृतोपसंहारमाह-‘तो’ ततः श्रुतं सचरणमिह मोक्षहेतुः पारम्पर्येणेति गम्यते, अतो युक्तोऽमायुषन्यास इति
साथार्थः ॥११८२॥ आह-कुतोऽयं हेतुः प्रामाणिकः ? इत्यत आह-‘भावे स्वओवसमिह’ इत्यादि, अहवापरं सम्यग्यमाह-‘आह’
इत्यादि ॥ अथवाऽह-अनन्तरगाथायां त्रयाणामपि समायोगे मोक्ष इत्युक्तं, तच्चायुक्तं, यतः-‘निज्जिन्ने क्षिय कस्मे पाणं’ति
परिक्षीण एव कर्मणि ज्ञानलाभो, नोदिते, अतः किमत्र चरणेन ? एतदुक्तं भवति-यथा कर्मक्षयाज्ज्ञानं जातं एवं मोक्षोऽपि भविष्यति
किं चारित्र्येणेति ? उच्यते, न सुयं स्वयदो, यदा त्वेवं तदा क्वेदं भवितुं युज्यते ? किन्तु केवलज्ञानचरणे क्षायिके कर्मनिर्जणा-
नन्तरमुत्पत्तेः ॥८३॥ ततः विमित्यत आह-‘तेस्तु’ इत्यादि ॥ तयोश्च स्थितस्य मोक्षो दृष्टः तो सुयमिह सचरणं तददृष्टाए, क्षायिक-
द्वयार्थमाद्रियते, तत्र च वर्तमानो न प्राप्नोतीत्युक्तं, पृच्छति-तत्कथं ? श्रुतं मिश्र-क्षायोपशमिकं क्षायिकं केवलं चारित्रं च ?
उच्यते-यतः श्रुतेऽभिहितम् ? ॥८४॥ ‘भावे’ इत्यादि । भवनं भवतीति वा भावः, स चौदयिकादिरपि स्यादत आह-‘क्षायोपशमिके’
प्राग्निरूपितशब्दार्थे ‘श्रुतज्ञानं’ श्रुतं ‘भवति’ वर्तते, किञ्चिद्विशिष्टमित्याह-द्वादश अङ्गानि यस्मिन्निति तद् द्वादशाङ्गं, अपिशब्दादङ्गत्वा-
त्त्वमपि, अथवा मत्यादित्रयमपि, अथवा सामायिकचतुष्टयमपि, किं तर्हि क्षायिकमित्यत आह-केवलभावः कैवल्यं-घनवातिकर्मविह-
स्तस्मिन् ज्ञानं कैवल्यज्ञानं तस्य लाभ इति विग्रहः, स क्षय एव कषायाणां स्यात्, ‘नणन्त’ति नान्येन प्रकारेणेत्यर्थः ॥८५॥ ‘स-
त्त्वंपी’त्यादि ॥ सर्वमपि आस्तां तावदेश इति, शेषं स्पष्टम् ॥८६॥ पश्चाद्दर्श्याचिख्यासयाऽह-‘सत्त्वे’त्यादि ॥ शीणयन्त्येतानि षोडश-
कषायक्षये, देशक्षयेऽप्यनन्तानुबन्ध्यादिलक्षणे सम्यक्त्वलाभो भवति, ‘श्रुतं’ निश्चितं ‘शिवं’ निर्माणं ‘सत्त्वस्वइष्टु’ षोडशस्यपि

क्षीणेष्टु, केवलमिति गार्थः ॥११८७॥ अथ यदुक्तं 'चत्वारि खयोऽसम' इत्यादि तदधिकृत्य प्रश्नद्वारेणोत्तरगाथाघटनार्थमिदमाह-
कहमेयाणमलामो ? लाभो च ? कमो ? तदावरणया वा ? । आवरणखओयसमो ममो खओ वा कहं कस्स ? ॥११८८॥
अहवा तवाइमइयं कहमाळ्हो तं जिणो ? कहं वा । तत्तो पवक्खमाणा जाया जिणपवयणुप्पत्ती ? ॥११८९॥
निज्जुत्तिससुत्थाणप्पसंगओ नाणत्तरुसमारोहो । वच्चइ य वक्खमाणा समयं जिणपवयणुप्पत्ती ॥११९०॥
'कह'मित्यादि । कथमेतेषां सम्यक्स्वयुतदेसवविणितिसामायिकानां लाभो न भवति जीवस्य ? , कथं वा लाभः ? , कमो वा
लाभे कः ? कस्य वा किमावरणं ? कस्य वा कथमावरणक्षयोपशमः ? कथं चोपशमः ? क्षयो वेति द्वारगाथौगार्थः ॥११८८॥ 'अथवे'-
त्यादि । यदुक्तमधस्तात्-'तवनिचमनाणरुक्ख' मित्येवमादि, अगजाननः पृच्छति-तपोनियमज्ञानात्मकं तं 'कथं' केन हेतुना ?
केन वा क्रमेण आरूढो जिनः ? इति, कथं वा ततो जिनात् प्रवक्ष्यमाणा जाता जिनप्रवचनोत्पत्तिरिति सम्यन्धत्रयमिति गार्थः
॥११८९॥ इह च पौर्वापर्येण द्वारविधेरुत्तर्थाविग्रन्थैर्पर्यमाह-'निज्जुत्ती' त्यादि । निर्युक्तिरससुत्थानप्रसंगतो-निर्युक्तिप्रसवा-
धिकारेण ज्ञानवृक्षमारोहो 'व्रजति' गच्छति 'समकं' युगत् तथा वक्ष्यमाणा जिनप्रवचनोत्पत्तिश्च, वचब्दस्य भिन्नक्रमत्वात् व्र-
जति च समकमिति वर्त्तत इति गार्थः ॥११९०॥

अट्टण्हं पयडीणं उक्कोसठिईए वट्टमाणो उ । जीवो न लहइ सामाइयं चउण्हं पि एगयरं ॥११९१॥ (नि. १०५)

वीस अयरोवमाणं कोडाकोडीउ नामगोयाणं । सयरी मोहस्स ठिई सेसाणं तीसमुक्कोस्ता ॥११९२॥

आउस्स सागराइ तेत्तीसं अवरओ मुहुत्तंतो । अट्ट य नामा-गोए वेयणिए वारस मुहुत्ता ॥११९३॥

मोहस्तुक्कोसाए ठिईँ सेसाण छणहमुक्कोसा । आउस्तुक्कोसा वा मज्झिमिया वा न उ जहणणा ॥११९४॥
मोहचिवज्जुक्कोसयठिईँ मोहस्स सेमियाणं च । उक्कोस मज्झिमा वा कासइ व जहणिया होज्जा ॥११९५॥
सम्म-सुय-देस-सव्वव्वयाण सामाइयाणमेक्कंपि । उक्कोसठिईँ न लहइ भयणा उण पुब्बलद्धाई ॥११९६॥
सव्वजहणठिईँउवि न लभए जेण पुब्बपडिबन्नो । आउयजहणठिईँओ न पवज्जंतो न पडिबन्नो ॥११९७॥
'अट्टण्ह' मित्यादि । अण्डानां ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमानो जीवो न लभते सामायिकं, किंविशिष्टं ?-चतुर्णामन्यतरदिति, त्वपिशब्दौ व्याख्यास्यामः, एताश्च प्रतिसमयोपादीयमानादिस्वभावा अन्यत्रायुषो, 'जाव-
णं अयं जीवे' इत्येवमादिवचनात्, केवली त्वसांपरायिकबन्धक इति समुदायार्थः । अपिशब्दात् मत्यादि च न लभते, अपिच-न
केवलं न लभते, पूर्वप्रतिपक्षकोऽपि न भवत्युत्कृष्टस्थितिः, तथाहि-सकृदवाप्तसम्यक्त्वस्तत्परित्यागेऽपि न पुनरुत्कृष्टां कर्मस्थितिं ब-
ध्नाति, ग्रन्थेनतिक्रमात् सकृद्भेदे च भेदाद्, एवं तावत्समुदायमङ्गीकृत्य, आयुष्कोत्कृष्टस्थितौ तु द्वयोः पूर्वप्रतिपक्षः स्यात्, तद्यथा-
उपपातेऽनुत्तरविमानवासी सुर इति, तुशब्दात्सर्वजघन्यस्थितिमानपि सत्त्वविशेषो न लभते, तस्य सूक्ष्मसम्परायच्छब्दस्थयीतरागकेवल-
त्वेन त्रितयप्रतिपन्नत्वात्, तथाहि-सूक्ष्मसंपरायो भोहनीयजघन्यस्थितिमान्, अनन्तरमेतत्परिशाटविधानात्, इतरो ज्ञानदर्शनावरणा-
न्तरायाणि प्रतीत्य, इतरोऽपि च शैलेभ्यवस्थायां भवोपग्राहिकर्मत्रयमङ्गीकृत्य, न त्वायुष्कं, तस्यैवं जघन्यस्थितित्वे सत्यपि तत्तद्व्यप-
देशस्याविप्रक्षितत्वाद्, इतरेण किमेवं विवक्षेति चेद्, उच्यते, इह सप्तानामायुष्कवर्जानां जघन्यस्थितीनां कर्मणां स्थितिर्विबन्धप्रधाना, न
त्वनुभमप्रधाना, जघन्यस्य ज्ञानावरणस्योत्कृष्टेन महदनुभवेन सह वेदनाद्, एवं यावदन्तरायस्य, नत्वेवमायुष्के न्यायोऽयं, यत

उत्तरकृष्टवन्धे तन्मात्रमेव वेद्यते, एवं मध्यमे जघन्ये च, इतश्चेतेष्वप्यं न्यायः, उत्तरप्रकृतिसंक्रमाच्च, तथाहि-मतिज्ञानावरण एव सर्वज्ञा-
नावरणप्रक्षेपवेदनाद्, अत्र तु नैव, नहि नारकायुक्तेऽन्यदायुष्कान्तरं प्रक्षिप्य शुक्ले, प्रतिनियतत्वात्, तस्मात्परिभाषितमेवात्रानयोपप-
त्त्याऽऽयुष्कं, अतो जघन्यायुष्कस्थितिमांस्तुभयप्रतिपिद्वस्तस्य क्षुल्लकभग्नग्रहणाधारत्वादिति गाथार्थः ॥११९१॥ अथ किंविशिष्टा खल्वा-
सां स्थितिरित्यत आह-‘बीस’मित्यादि, स्पष्टा ॥९२॥ ‘आउस्से’त्यादि। आयुषस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति, ‘अवरओ’-
त्ति जहन्नेणं ‘मुहुस्संतो’ अन्तर्मुहूर्त्तं स्थितिस्तद्यथा-पहमविचउत्थंपंचमलुट्ठाणं कम्मपयडीणं, यत आह-पच्छदं कंठं ॥९३॥ आह किमेया
समयं उक्कोसठिती उआउ एगाये उय कहवि अन्नहचिय वेचित्तं ?, सुण विहिं वोच्छं । ‘मोह’इत्यादि । मोहनीयस्योत्कृष्टा-
यां स्थितौ शोषाणां पण्णामुत्कृष्टैव भवति, मूलदृष्टावुत्तरष्टदेः, आयुषः की विधिरित्याह-आयुषः-आयुष्कस्य तूत्कृष्टा वा
स्यात् सप्तममहीनारकस्येव, मध्यमा वा शोषनारकमनुष्यतिर्यगादेरिव, अनभिमतमतिपेधमाह-न तु जघन्याऽऽयुष्कस्य स्थितिः,
अस्याः क्षुल्लरुभवग्रहणभावित्वात् तत्र च मोहनीयोत्कृष्टस्थित्यभावादिति गाथार्थः ॥११९४॥ तथा-‘मोहे’ त्यादि । उक्कोसठितीय’-
त्ति अन्यतरस्य ज्ञानावरणीयादेरन्तरायांतस्योत्कृष्टायां स्थितौ सत्यां, किंविशिष्टस्यान्यतरस्येत्यत आह-‘मोहधियज्जस्स’त्ति
मोहनीयवर्जस्य, किमेतद्वर्ज्यते? इति चेदुच्यते-एतद्दृष्टावन्वष्टुद्धेर्नियमितत्वात्, किमित्यत आह-‘मोहस्य’ मोहनीयस्य शोषाणां च
प्रकृतीनां, अष्टमं तु न विवक्षितमेवेति भावना, उत्कृष्टा वा स्यात्, तद्यथा-ज्ञानावरणवृद्धौ सप्तमष्टथिवीनारकस्य सर्वशुद्धिः, तथा
विमध्यमाऽपि कस्यचित्स्यात् कस्यचिद्वा जघन्याऽपि स्यात्, यथा ज्ञानावरणवृद्धावेवायुषो जघन्या, क्षुल्लकविषयत्वादिति गाथार्थः
॥११९५॥ एवम्-‘सम्ममे’ त्यादि । सत्तण्हमुक्कोसाए ठिईए चउण्हंपि एगयरं न लभइ, आयुषि का वर्त्तित्यत आह-आयुष्युत्कृष्टे सति

३३ आद्ययोर्द्वयोः पूर्वत्वञ्चे अङ्गीकृत्य भजना-विकल्पना, तथाहि-अनुचरोपपातिकः पूर्वप्रतिपन्न आद्ययोः, नाद्यः सप्तमनारक इति गायार्थः ॥११९६॥ मूलगाथोक्ततुल्यार्थमाह-‘सर्व्वे’ त्यादि । सर्वासां जघन्या स्थितिरस्येति सर्वजघन्यस्थितिः, प्राय आयु-
ष्कं विहायेत्येव बोद्धव्यं, असावपि न लभते, किं कारणमित्याह-‘जेण ‘पुञ्चपडिवन्नो’ येनायं पूर्वप्रतिपन्न एव भवति, त्रयाणां
वृक्षसंपरायादित्वात्, पूर्वत्वञ्चेत्यव्यक्त्वादित्याः वृक्षसम्परायादय इति पूज्यपादाः, आयुषि का वर्त्तित्याह-आयुर्जघन्यस्थितिस्तु-
भयप्रतिपिद्धः, क्षुल्लकभायात्त्वादिति गायार्थः ॥११९७॥

सत्तण्हं पयडीणं अन्तिमतरओ उ कोडिकोडीए । काऊण सागराणं जइ लहइ चउणहेमगयरं ॥११९८॥ (नि.१०६)
अन्तिमकोडाकोडीए सव्यकम्माणमाउयज्जाणं । पलियासंखिज्जइमे भागे खीणे हवइ गंठी ॥११९९॥
गंठिरि सुवुब्भेओ कक्खडघणरूढगूढगंठिव्व । जीवस्स कम्मजणिओ घणरागदोसपरिणामो ॥१२००॥
भिन्नन्नि तम्मि लाभो सम्मत्ताईण मोक्खहेऊणं । सो य दुलहो परिस्समचित्तविघायाहविग्घेहि ॥१२०१॥
सो तत्थ परिस्सम्मइ घोरमहासमरनिग्गयाइव्व । विज्जा य सिद्धिकाले जहवहुविग्घा तहा सोऽवि ॥१२०२॥
कम्मट्ठिई खुदीहा खविया जइ निग्गुणेण सेसंप्पि । स ख्वेउ निग्गुणोच्चिय किं थ पुणो दंसणाईहि ? ॥१२०३॥
पाएण पुव्वसेवा परिमउई सारणम्मि गुरुतरिया । होइ महानिज्जाए किरिया पायं सविग्घा य ॥१२०४॥
तह कम्मट्ठिइखवणे परिमउई मोक्खसाहणे गुरुई । इह दंसणाइकिरिया दुलहा पायं सविग्घा य ॥१२०५॥
अहव जओच्चिय सुवहुं खवियं तो निग्गुणो न सेसंप्पि । स ख्वेइ लहइ य जओ सम्मत्तसुयाइगुणलाभं ॥१२०६॥

करणं अहापवत्तं अपुञ्चमनियद्विमेव भव्वाणं । इयरेसि पढमं चिय भन्नइ करणंति परिणामो ॥१२०७॥
जा गंठी ता पढमं गंठिं समइच्छओ अपुञ्चं तु । अनियदीकरणं पुण समत्तपुरक्खडे जीवे ॥१२०८॥

॥ लाभद्वारं गयं ॥

‘सप्तपण्ड’मित्यादि । सप्तानामपुञ्चवर्जानां कर्मप्रकृतीनां स्थितिमङ्गीकृत्यान्त्या या सागराणां कोटाकोटी तस्या अभ्य-
न्तर एव कृत्वा, कं ? आत्मानमिति गम्यते, किं ? यदि लभ्यते चतुर्णामन्यतरत्, तत एव लभते, नान्यथेति, एतदुक्तं भवति-एवं
समुत्थानारोहणोत्पत्तयः स्युः, नान्यथेति गाथार्थः ॥११९८॥ ‘अन्तिमे’ त्यादि, स्पष्टा, नवरं क्षीणे इति निर्गुणस्यैवेति बोद्धव्यं
‘भवति’ आविर्भवति ग्रन्थिरिति । किमुक्तं भवतीत्याह-‘गंठी’ त्यादि । ग्रन्थिरिति जीवस्य घनरागद्वेषपरिणामो भवति, अत एव
चाह-कर्मजनितः’ कर्मात्मकः, रागद्वेषपरिणामस्य कर्मफलत्वात्, स च ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः भावग्रन्थित्वात्, किंविशिष्ट इत्याह-
‘सुदुर्मेदः’ सुदुर्मेचः, किंवदित्याह-‘कचन्वडे’त्यादीनां द्वन्द्वं कृत्वा समानाधिकरणः, तत्र कचन्वडः अतिपरुषः पलाशमूलवत्
वलकलप्रतिबद्धत्वात्, स च शिथिलोऽपि भवतीत्यत आह-घनः-सर्वतो निविडः, आकृष्याकृष्य परिपीडितत्वात्, स चाद्रोऽपि
भवतीत्यत आह-रूढः-शुष्कः, असावप्ययःशलाकादिभिरुद्धेष्टयते इत्यत आह-गूढः-अनेकशोऽनेकशश्च तत्रैव २ अनुविद्धव्याविद्ध-
त्वात् ॥१२००॥ ततः किमित्यत आह-तस्मिन् भावग्रन्थौ भिन्ने सति सम्यक्त्वादवाप्तिरिति, आह च-‘भिण्णमी’ त्यादि ॥१॥
‘सो तत्थे’ त्यादि स्पष्टम् ॥२॥ आह-‘कम्मे’ त्यादि । कर्मस्थितिरतिद्राघीयसी यदि निर्गुणेनैव यथाप्रवृत्तकरणतः क्षपिता ततः
शेषमपि तथैव क्षपयतु, किमत्र दर्शनादिभिर्येनोच्यते-तद्दर्शनाद्यनुगृहीतः क्षपयित्वा मोक्षं यास्यतीति गाथार्थः ॥१२०३॥ उच्यते-

‘पापणे’त्यादि । यथेह महाविद्यायाः ‘पूर्वसेवा’ पूर्वक्रिया ‘परिमृद्नी भवति’ लब्धी भवति, प्रायोऽन्यानपेक्षित्वात्, तथा मिद्धिः साधनं तस्मिन् ‘साधने’ मिद्धिवेलायां कृष्णचतुर्दश्यादिवेलायां गुरुतरा-गुर्वी गरीयसी भवति, सकलसामग्रीसंनिधाना-पेक्षित्वात्, केत्याह-‘क्रिया’ जपादिलक्षणा यथा च प्रायः सा सविन्ना, ततो महार्थसिद्धेः ॥१२०४॥ तथा किमित्याह-‘नहे’त्यादि, दाष्टान्तिरुः सुवोध्यः ॥१२०५॥ ‘अथेवे’त्यादि परिहारान्तरं, यत एव निर्गुणेन सता प्रभूतं क्षपितमत एवासौ सातिशयत्वेन गुणै-रधिक्रियते, तत्सहाय्य देय्यूनकोटाकोटीवेद्यं कर्म क्षपयिष्यतीति को दोषः १, यतश्चासवस्यां कर्मविषयायां सम्यक्त्वादिगुणलाभे लभते, कर्मचिररामार्थ्यात्, एकवाच्यतया चेयं नीयते चक्षुर्दलोपादिति गाथार्थः ॥१२०६॥ तं च करणेनासौ लभते, तच्च त्रिविध-मिति, आहच-‘करण’ मित्यादि ॥ तत्रैकं करणं यथामधुतं भवति, यथैव प्रवृत्तं पूर्वोक्तगण्ययोरविशिष्टत्वात्, सांसिद्धिकमित्यर्थः । तथाऽऽप्तपूर्वमपूर्वं प्रागवस्थाविशिष्टमात्मरूपं, निवर्त्तनशीलं निवर्त्ति न निवर्त्ति अनिवर्त्ति आ सम्यग्दर्शनलामात्, एतच्च त्रयं भव्या-नामेव भवति, अभव्यानां त्वाद्यमेव, करणं त्वात्मपरिणामो भण्यते, अध्यवसायविशेष इति गाथार्थः ॥१२०७॥ अथ कतमत्कथं भवतीत्याह-‘जा गंठी’त्यादि । तत्रादितः प्रारभ्य ग्रन्थेराद्यं, यत्र प्रभूतकर्मसैन्यजेता विश्राम्यतीति भावार्थः, तथा समाविर्भूतो-ल्लमदध्ययमायुरुन्ताग्रेण ग्रन्थि भिन्दानस्यापूर्वं, इतरतु सम्यक्त्वाभिमुखस्येति गाथार्थः ॥१२०८॥ यथा च प्रभूतं क्षपयित्वा सामा-यिकमप्राप्नोति तथा दृष्टान्तानाह—

पङ्कगे गिरिसरिउवले पिवीलियापुरिसपहजरंगहिया । कोहवजलं वत्थाणि य सामाइयलाभदिटुता ॥ नि. १०७
जो पल्लेइतिमहले घणनं पयिग्वह थोवथोचयरं । सोहेइ बहुबहुतरं छिज्जइ थोवेण कालेण ॥ १२१० ॥

तद्द कम्मचयपद्धे जीवोऽणाभोगओ बहुतरागं । सोहंतो थोवतरं गेण्हंतो पावण गंठि ॥१२११॥
 गिरिन्हवत्तणिपत्थरघडणोवम्मेण पढमकरणेणं । जा गंठी कम्मट्ठिखवणमणाभोगओ तस्स ॥१२१२॥
 वित्तिताभाचियगमणं थाणूसरणं तओ समुप्पयणं । थाणं थाणुसिरे वा ओरुहणं वा सुहंमाणं ॥१२१३॥
 ग्विइगमणंपिच पढमं थाणूसरणं व करणमपुब्बं । उप्पयणंपिच तत्तो जीवाणं करणमनियट्ठि ॥१२१४॥
 थाणुच्च गंठिदेसे गंठियसत्तस्स तत्थऽवत्थाणं । ओयरणं पिच तत्तो पुणोऽवि कम्मट्ठिइविबुद्धी ॥१२१५॥
 जह्वा वा तिल्लि मणूसा जंतडविपहं सहावगमणेणं । वेलाइअमभीया तुरंति पत्ता य दो चोरा ॥१२१६॥
 वट्ठं मगगतडत्थे तत्थेगो मगओ पडिनियत्तो । वित्तिओ गहिओ तइओ समइकंतो पुरं पत्तो ॥१२१७॥
 अड्ढी भवो मणूसा जीवो कम्मट्ठिइ पद्दो दीहो । गंठी य भयत्थाणं रागदोसा य दो चोरा ॥१२१८॥
 भगो ठिइपरिवुद्धी गहिओ पुण गंठिओ गओ तइओ । सम्मत्तपुरं एवं जोएज्जा तिण्णि करणाइं ॥१२१९॥
 उचएसओ सयं वा लहइ पदं कोइ न लभइ कोई । गंठित्थाणं पत्तो सम्मत्तपहं तद्दा भब्बो ॥१२२०॥
 भेसज्जेण सयं वा नस्सइ जरओ न नस्सइ कोई । भव्वस्स गंठिदेसे भिच्छत्तमहाजरोऽवेवं ॥१२२१॥
 नासइ सयं व परिकम्मओ व जह्वा कोइवाण मयभावो । नासइ तद्द भिच्छमओ सयं व परिकम्मणाए वा ॥
 अप्पुब्बेण तिपुंजं भिच्छत्तं कुणइ कोइवोवमया । अनियटीकरणेण उ सो सम्मदंसणं लहइ ॥१२२३॥
 तित्थंकराइपूयं दट्ठणऽण्णेण वाचि कज्जेण । सुयसामाइयलाहो होज्ज अभव्वस्स गंठिम्मि ॥१२२४॥

मयणा दरनिव्वलिया निव्वलिया य जह कोदवा तिविहं । तह मिच्छत्तं तिविहं परिणामवसेण सो कुणइ ॥१२२५॥
जहवेह किंचिमलिणं दरमुद्धं सुद्धमं बु वत्थं च । एवं परिणामवसा करेह सो दंसणं तिविहं ॥१२२६॥
सम्मत्तम्मि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होइ । चरणोवसमव्याणं सागरसंखंतरा होति ॥१२२७॥
एवं अपपरिवडिणं सम्मत्ते देवमणुजम्मिस्सु । अण्णयरसेदिवज्जं एगभवेणं व सव्वाइ ॥१२२८॥
अहुणा जस्सोदयओ न य लभई वंसणाइसामइयं । लद्धं व पुणो भस्सइ तदिहावरणं कसायई ॥१२२९॥
अहवा ग्वयाइओ केयलाइ तं जेसि ते कह कसाया ? । को वा कसावरणं ? को व खयाइ कभो कस्स ? ॥१२३०॥
'पह्लये' त्यादि द्वाराणि नव ॥१२०९॥ आद्यद्वाव्याचिख्यासयाऽह—'जो पह्ले' इत्यादि । अपमस्याः सम्बन्धः, परबोधयति—
ननूत्तं मर्षस्य संसारिणो योगवतः प्रतिसमयं कर्मण्यथापचयी स्यातां, तथा च मिथ्यादृष्टिरेवं, यत उक्तं—'पह्ले महइमहल्ले, कुंभं पक्खिवइ
सोहए नालि । अस्संजए अबिएवहु वंधइ निजरे थोवं ॥१॥ पह्ले महइमहल्ले कुंभं सोहइ पक्खिवे नालि । जे संजए पमत्ते बहु निजरे
बंधती थोवं ॥ २ ॥ पह्ले महइमहल्ले कुंभं सोहइ पक्खिवे किंचि । जे संजए पमत्ते बहु निजरे वंधइ न किंचि ॥३॥' (श्राव. प्र.)
यतश्चैवं कथमसंयतमिथ्यादृष्टिरित्याः कर्मस्थितेरपचेता भविष्यति येनायं ग्रन्थिदेशमवानुयात् ? इति, उच्यते—प्रायोदृष्टिरेषा,
यदुक्तमाद्यगाथायां—'पह्ले' इत्यादिना, अन्यथोपचयावस्थानाभावेन कर्मपुद्गलपरिमाणानवस्थानतः सर्वपुद्गलबन्धप्रसङ्गः स्यात्, तथा
च मति सम्यग्दृष्टाद्यभावः, दृश्यते च सम्यग्दृष्टादयः, तस्मादिह कस्यचिद्बन्धहेतुप्रकर्षात् पूर्वोपचितकर्मानुभूतिहेतुवैकल्याच्चोपचय-
प्रकर्षः, कस्यचिद् बन्धानुभवेहेतुसाम्यादुपचयापचयसाम्यं, कस्यचित्तु मन्दपरिणामतया बन्धहेतुवैकल्यादनुभवनहेतुप्रकर्षाच्चोपचयप्रक-

पस्तव्या-‘जो पद्मेऽङ्गमद्भ्ये’ ॥१०॥ ‘तद्दे’ त्यादि सुगमं, दारं ॥११॥ कथं पुनरनाभोगतोऽपचय इति द्वितीयं द्वास्माह-‘गिरी’त्या-
दि ॥ गिरिसरिदुपलपद्वनीपम्बेनेति, यथा हि गिरिनदीपपाणाः परस्परतः संघृष्यमाणा नैकाकृतयो जायन्ते, (तथा भव्या) अनभिप्राय
वन्तोऽपि, केनेत्याह-ग्रथमकरणेन, तस्यानाभोगात्कर्मक्षपणं यावद्ग्रन्थिपरिति भाषार्थः ॥१२१२॥ दारं ॥ ‘खिर्द’-त्यादि ॥ ‘मुईगणं’
पिपीलिकानां, किमुक्तं भवति ?-यथेह पिपीलिकानां ‘खिर्दसाहावियगमणं’ ति शृथिव्यां स्वाभाविकमवसर्पणं प्रागवस्थायाः त्वत्त्व-
विशिष्टं इतश्चेतश्च वृन्ममणमित्यर्थः, एवमनाभोगतो जीवस्य द्रावीयः कर्मस्थितिक्षपणं ‘धाणूसरणं’ ति यथा च तासां पुनः स्याजो स-
रणं-आरोहणं तथा जीवानामपूर्वकरणं, किलाग्राप्तपूर्वत्वेन विशिष्टतत्त्वात् २, ततो ‘समुत्पयणं’ ति यथा च तासामेव ततः स्यात्पारो-
हणादुत्पत्तनं-संजातपक्षत्वादिहायोगमनं, एवमनिवृत्तिकरणमिति ३ । तथा ‘धाणं धाणुसिरे च’-ति अथवा यथा स्याणुशिरस्येव तासां
स्थानमित्तथेतात्थालिगमिपया आसनं, एवं ग्रन्थिकमचस्य, तत्र संमोहो ‘नो हव्याए नो पाणए’-ति कृत्वा । ‘ओरुहणं च’ ति यथा वा
तासां ततः स्याणुशिरमोज्वतरणं, तथा ग्रन्थिकमचस्य पुनरप्युत्कटकर्मस्थितिपरिवृद्धेस्त एव दरास्त एव मेदका इति, आह च-‘खिर्दग-
मण’ मित्यादि ॥ ‘धाणुव्ये’त्यादि ॥ देशतश्च दृष्टान्त इति विशेषचोदना परिहर्तव्येति द्वारम् ॥१३-१४-१५॥ ‘जह्वे’त्यादि पुल्लय-
द्वान्तस्तु सोपनयः सुगमः । द्वारम् ॥१६-१९॥ ‘उव’इत्यादि ॥ तथा ग्रन्थिस्थानं प्राप्नो भयः सम्पृक्तस्य स्थानमुपदेशादिभ्यो लभत
इति । द्वारम् ॥२०॥ ‘अस’इत्यादि ॥ भयज्यमुपदेशः इति द्वारम् ॥२१॥ ‘नासइ’इत्यादि ॥२२॥ इह चायमात्मा ‘अट्टुव्वे’त्या-
दि ॥ अपूर्वकरणेन मिथ्यात्वं त्रिपुञ्जीकरोति, कयोपमयेत्याह-मदनार्द्धशुद्धमुदकोद्रयोपमानेन, ततोऽनिवृत्तिकरणविशेषात् त्रयेऽपि स-
म्यक्त्वनमेवानुपतति, एष तावत् भव्यो, ग्रन्थयन्तः स्थितः, तत्परित्यागेऽपि पुनर्लभान्नित्यमेव मिथ्यात्वं कारिष्यति, तत्राप्यपूर्वमिनाप-

वमिति जिनभटाचार्यपूज्यपादा इति गार्थार्थः ॥ १२२३ ॥ तित्य'मित्यादि ॥ अभव्यस्य तु ग्रन्थौ व्यवस्थितस्य तीर्थंकरादिस्ना-
त्रपूजासंस्कारादिदर्शनाद् (आ) हारदेवलोकाप्रतिश्रवणाद्वा श्रुतसामायिकमात्रलाभ इति गार्थार्थः ॥ १२२४ ॥ 'अप्पुन्वेण त्तिपुंज'-
मित्यस्य विवरणमाह-'मयणा'इत्यादि द्वारं ॥ २५ ॥ 'जहे'त्यादि द्वारद्वयं स्पष्टं ॥ २६ ॥ 'लाभोव' त्ति गतम् । ततः-'सम्म'
इत्यादि ॥ 'सम्यवत्व एव' सम्यवत्वमात्रके लब्धे सति ग्रन्थिभेदप्रसादाद् पुनस्तस्याः सर्वचरमकोटीकोट्याः पल्योपमपृथक्त्वेन
क्षीणेन सता श्रावकः स्यात्-देशविरतिं प्रतिपद्येत, ततः संख्येयेषु सागरोपमेषु क्षीणेषु चारित्रीस्याद्, ततः संख्येयेष्वेवोपशमीस्याद्,
मंख्येयेषु च क्षयीति गार्थार्थः ॥ १२२७ ॥ कथमयं क्रमः ? इत्यत आह-'एव'मित्यादि ॥ एवमयं क्रम उक्तः अप्परिविडिण् संमत्ते,
केसु ?-देवमणुयजग्मेसु, एतदुक्तं भवति-सम्यक्त्वं लब्ध्वा मनुष्यः सन्नुपशमश्रेण्यां मृत्वा सर्वार्थं व्रजति, पुनर्मनुष्यो भूत्वा क्षपक-
श्रेणिमवाप्य मोक्षं गच्छति, पदपष्टिसागरोपमविषयत्वात्सम्यक्त्वसन्ततेः, तथाऽऽद्यस्त्येवपि देवलोकेष्वेनां सम्यक्त्वस्थितिं नयति
मनुष्यमवेषु च, विरोधाभावात्, तदेवमनया विवक्षयाऽयं क्रम उच्यते, अन्यथा 'अन्नयरे' त्यादि स्पष्टं, यदा अंते उपशमकश्रेणी
तदाऽनुचरादौ गच्छति, यदा तु क्षपकश्रेणी तदा मोक्षमित्यभिप्राय इति गार्थार्थः ॥ १२२८ ॥ क्रमद्वारं गतम् ॥ उत्तरगायासम्बन्ध-
नार्थमाह-'अहुणे'त्यादि ॥ तदिहावरणं प्रतन्यते गाथायां, तच्च कपायादि, एतदुक्तं भवति-सम्यक्त्वसामायिकस्याप्यावरणं कपायादि
मिथ्यादर्शनं च, श्रुतस्य ज्ञानावरणं, चारित्रमोहनीयं च चारित्रस्येति गार्थार्थः ॥ १२२९ ॥ 'अथवे'त्यादि ॥ अथवेति सम्बन्धान्त-
रप्रदर्शनार्थः, यदुक्तं क्षयादितः केवलज्ञानप्राप्त्यादि तद् येषां क्षयादितो लभ्यते, आदिशब्दात्क्षयोपशमः परिगृह्यते, ते कति कपायाः
?, को वा कपायः कस्य सामायिकस्यावरणं ? उपरितनस्यापि सम्बन्धनार्थमाह-को वा क्षयक्षयोपशमक्रमः कस्य कपाया-

देः ? इति गार्थः ॥१२३०॥ अत आह—

पढमिल्लुयाण उदये नियमा संजोणाकसायाणं । सम्मदंसणलंभं भवसिद्धियावि न लहंति ॥ (नि. १०८)
खणं पडुच पढमा पढमगुणविधाइणोत्ति वा जम्हा । संजोयणाकसाया भवादिसंजोयणाओत्ति ॥१२३३॥
कम्मं कसं भयो वा कसमाओ सि जओ कसाया ते । कसमाययंति व जओ गमयंति कसं कसायसि ॥१२३३॥
आओ व उयादानं तेण कसाया जओ कसस्साया । चत्तारि बहुवयणओ एवं विइयावओऽवि मया ॥१२३४॥
भवसिद्धियावि अणिए नियमा न लहंति तयम भव्वावि । अविसवेण व गहिया परित्तसंसारियाईया ॥१२३५॥
'पढमी' त्यादि । प्रथमा एव प्रथमिल्लुकाः देशीवचनतो यथा 'पढमिछाए छणरे (एत्थ घरे) इत्येवमादि, तेषामनन्तालुब-
निधनां क्रोधादीनामित्युक्तं भवति, प्रायव्यं चामीषां सम्यक्त्वाख्यप्रथमगुणघातितात् सपणक्रमादेति । उदये उदीरणावलिकगतत्पु-
द्गलोद्भूतजीवाशुभभावपरिणामे, किंविशिष्टानामित्याह—कर्मणा तत्फलभूतेन वा संसारेण सह संयोजयन्तीति संयोजनाः, संयोज-
नाश्च ते कप्पायाधेति सगासस्तेषां, किमत आह—'नियमात्' नियमेन सम्पद्यदर्शनलाभं सकलकल्याणपरम्परामूलं भवे सिद्धिर्येषां
ते भवसिद्धिकाः, ननुच सर्वेषामेव भवे सति सिद्धिर्भवतीति, उच्यते, एवमेतत्, किन्त्वह प्रकरणात्तदुभवोऽधिक्रियते, ततश्च भविष्य-
त्सिद्धिका अपि चरमशरीरा अपि, आस्तां तावदभव्यादयो, न लभन्ते नासादयन्ति अशुभदलिकोपस्तत्त्वादिति गार्थः ॥१२३१॥
'खवण'मित्यादि गतार्था । अथवा—'कम्म' मिन्यादि । कर्म कपं, कप्पत आत्माऽस्मिन्नितिकृत्वा, सुगणवत्, भवो वा कप्पतेऽनेने-
तिकृत्वा, तथा कर्म भवो वा आयो-लामो येषां ते कप्पायाः, अथवा यतः कप्पमाययन्ति—गमयन्त्यतः कप्पाया इति गार्थः ॥१२३३॥

‘आओ’ इत्यादि । अथवा यत आयः उपादानं हेतुः, तेन कपस्याया ये ते कपायाः, ते च चत्वारो भवन्ति, कुतो ज्ञायते ? इत्याह-
बहुवचनतः ‘पदमिल्लुयाणं’ति वचनात्, एवं द्वितीयादयोऽपि द्वितीयतृतीयचतुर्था मताः, उत्तरोत्तरगुणघातित्वेनेति गाथार्थः
॥१२३४॥ ‘भवे’ त्यादि गतार्थमिति मूलगाथार्थः ॥१२३५॥

वीचकसायाणुदए अप्पच्चक्खाणानामधेयाणं । सम्महंसणलंभं विरयाविरइं न उ लहंति ॥१२३६॥ (नि.१०९)

सब्बं देसो च जओ पच्चक्खाणं न जेसिमुदयम्मि । ते अपच्चक्खाणा सन्वनिसेहे मओऽकारो ॥१२३७॥
सम्महंसणलंभं लहंति भविपत्ति वक्कसेसोऽयं । विरयाविरइविसेसणतुसइसंसलक्खिओऽयं च ॥१२३८॥
‘वीचे’ त्यादि । देशविरत्तिलक्षणद्वितीयगुणघातित्वात् क्षणक्रमाद्वा द्वितीयाः क्रोधादय एव कपाया निरूपितनिरुक्ताः, द्विती-
याश्च ते कपायाश्चेति २ तेषामुदये, किंविशिष्टानां ?-न विद्यते प्रत्याख्यानं काकमांसभक्षणनिवृत्तिरूपमपि येषूदयप्राप्तेषु ते तथोच्यन्ते,
प्रसज्यप्रतिषेधश्चायमत्र नञिति, त एव नामधेयं येषां ते तथोच्यन्ते, तेषां किमत आह-सम्यग्दर्शनलभं, भव्या लभन्त इति वाक्य-
शेषः । अयं च वाक्यशेषो विरताविरतिविशेषास्तुशब्दादध्यवसीयते, तथा चाह-विरमणं-विरतं न विरतिरविरतिः विरमणं चाविरतिश्च
यस्यां निवृत्तौ सा तथोच्यते तां विरताविरतिं, न तु लभन्ते, तुशब्दात्सम्यग्दर्शनं तु लभन्ते प्रथमकपायक्षयोपशमतः, प्रथमादिगुणो-
पेतत्वादिति गाथार्थः ॥१२३६॥ ‘सब्ब’ मित्यादि, ‘सम्म’ मित्यादि गतार्थम् ॥१२३७-८॥

तइयकसायाणुदए पच्चक्खाणावरणानामधेज्जाणं । देसेक्कदेसविरइं चरिच्चलंभं न उ लहंति ॥१२३९॥ नि.११०

सब्धं पञ्चम्याणं वरेन्ति ते जं न देसमेणं । पञ्चम्याणावरणा आ मज्जावीसदत्थेसु ॥१२४०॥

नासंतस्सावरणं न सत्तोऽभञ्जाद्विरमणपसंगा । पञ्चम्याणावरणा तम्हा तस्संभवावरणा ॥१२४१॥

उदण विरइपरिणइं न होइ जेसिं मयाइओ होइ । पञ्चकखाणावरणा त इह जहा केवलावरणं ॥१२४२॥

‘नडये’ त्यादि । सर्वनिरतिलक्षणवृत्तीयगुणधातित्वात् क्षणक्रमाद्वा वृत्तीयाः, कपायाः प्राग्वत्, पुनश्च समानाधिकरणः, तेऽपि च क्रीडादय एव चत्वारस्तेषामुदये, किञ्चिच्छिष्टानां ?—आवृणन्तीत्यामरणाः प्रत्याख्यानं—निरतिरूपं चारित्रं तस्यावरणा इति प्रत्याख्या-
नामरणाः, प्रत्याख्यानानामरणा एव नामधेय येषां ते नथोच्यन्ते तेषां, तत्रैतत्स्यात्—अप्रत्याख्याननामधेयानामुदये न प्रत्याख्यानं ल-
भ्यते, नत्रा प्रतिपिद्धत्वाद्, इहापि आमरणशब्देन तस्यैव प्रतिषेधात् क एषां मिथो विशेषः ? इति, उच्यते—तत्राहि—नञ् सर्वप्रतिषेधे,
इह पुनरादौ मयदिपदार्थमचनत्वात् मयदिद्या वृणन्तीत्यावरणास्ततश्च सर्वनिरतिनिषेधार्थ एवाय वृत्तते, न देशविरतिनिषेधार्थोऽप्यामरण-
शब्दः, तथा चाह—देशधैरुदेशश्च देशैकदेशौ, तत्र देशः—स्थूराणातिपातः, एकदेशः, तस्यैव यथाहश्यवनस्पतिकायातिपातस्तयोर्विरतिः—
निवृत्तिस्ता, लभन्त इति शेषः, अत्रापि चान्यशेषश्चारित्रविशेषणात् तुल्यत्वादाक्षिप्यत इति, आह—चारित्रलभं न तु लभन्ते, देशवि-
रतिं पुनर्लभन्ते, अन्यकोटाकोटीतः क्षीणपल्योपमप्रथक्त्वादिति गाथार्थः ॥१२३०॥ ते हि यतः—‘सञ्च’ मित्यादि । सर्वं प्रत्याख्यानं
आवृणन्त्युदिताः सन्तः, न तु देश, ‘गन्तेषु’ त्यादि स्पष्टं । ननु चाऽऽवृणन्तीत्यामरणा इत्युक्तं अतोऽभिदध्महे—किं मतः प्रत्या-
ख्यानस्यामरणास्तौ उतामतः ?, किं चातः, यद्यमतस्ततः—‘नासंत’ इत्यादि । ‘असतः’ अविद्यमानस्य प्रत्याख्यानस्य न आवरणं,
स्वरविषाणावरणप्रमङ्गादभावाविशेषात्, अथ चैवं पठ्यतां ‘स्वरविषाणावरणनामधेज्जाणं’ति, ततश्चेद्राह—न ‘सतः’ न विद्यमानस्य तेऽ-

स्वारत्नं, किं कारणमित्यत आह-अभ्यस्यापि विरमणप्रसङ्गात्, तेषामन्येतत्कथयसद्भावात्, एतदुक्तं भवति-अस्ति येषामिदं यदि नामापृतमिति, उच्यते-तस्मात् पारिशेष्यात् तत्संभवावस्थात्-प्रत्याख्यानपरिणत्यावरणादेतोः प्रत्याख्यानाचरणाः प्रतिपदिताः नि-
शुक्तिरुता, परिणतमुन्दलोपात्, सा चाभ्यानां नास्ति, तत्त्वेनैव तदयोग्यत्वात्, तदयोग्यत्वे च तच्चविरोधात्, तथा च-‘उदये-
त्यादि । येषामुदये चिरतिपरिगतिर्न भवति, स्यादित्यत्र भवति, त इह प्रत्याख्यानाचरणाः, दृष्टान्तमाह-यथा हि केनलावरणे क्षीणे
तत्परिणतिरनती जायते, एवमियमपि प्रत्याख्यानपरिणतिः स्वावरणशयादिभ्यो जायत इति भावनीयं, इह केचित् केवलमपि विघ-
मानमेवात्रियत इति मन्यते, द्रव्यस्य स्वपर्यायाशून्यत्वात्, तच्च न, अभव्यादिकेवल्लास्तिप्रसङ्गात्, अस्ति तदात्रियत इति चेन्न,
अकेवलत्वप्रसङ्गात्, तथाहि-आत्रियते केवलमिति चेति व्याहन्यते, भवतु वाज्यावृत्तत्वं, तस्याप्यन्तः स्वात्मप्रकाशनप्रसङ्ग इति प्र-
तिजानीमहे, यदिगद्यतत्वात् मल्लकसंप्लुतस्यगितोज्वलज्वलत्तदीपवत्, तथाऽऽवरणपरिच्छेदोऽपि च तदनन्तगुणावरणसद्भावात्, सदा
नाभिर्भावप्रमङ्गः, सकलसंसारप्रतिचिदज्ञानावरणीयादिपुङ्गलेभ्य एकाकाशमदेशावगाढपुद्गलानामनन्तगुणत्वात्, तस्य तथाभूता-
संग्येपप्रदेशारगादत्वात्, तेषां च सकललोकापन्नज्ञानावस्थादिकर्मपुद्गलाधारत्वेन तदाधारत्वात्, तस्मादुत्तम्बी खल्यावृताविर्भावः,
किन्तु तदुदये-चद्विशिष्टसंज्ञेयो सति तत्परिणतिर्न भवतीति द्रूम इति गार्थः ॥१२४०-४२॥ उक्तमेवार्थं संगृह्यब्राह्म-

मूलगुणाणं लभं न लहइ मूलगुणाघाइणो उदए । संजलणाणं उदए न लहइ चरणं अहक्खायं (नि. १११)
सम्मत्तसमेयाइ, महव्यपाणुव्वथाइ मूलगुणा । मूलं सेसाहारो चारस तग्घाइणो एए ॥१२४४॥

निसिमतचिरमणंपि ह्मु न्मु मूलगुणो कट्टं न गहिंयं तं । वयधारिणो चिय तयं मूलगुणो सेसयस्सियरो १२४५

आहारचिरमणाओ तवोव्व तव एव वा जओऽणसणं । अहव महव्वयसंरक्खणत्तणाओ समिइउ व्व ॥१२४६॥
तद्वचि तयं मूलगुणो भणइ मूलगुणपालयं जम्हा । मूलगुणगहणम्मिय तं गहियं उत्तरगुणव्व ॥१२४७॥
जम्हा मूलगुणचिय न होतितव्विरहियस्स पडिपुन्ना । तो मूलगुणगहणे तग्गहणमिहइत्थओ नेयं ॥१२४८॥
जइ मूलगुणो मूलव्वओवगारित्ति तं तवाइया । तो सव्वे मूलगुणा जइ व्व न तो तंपि मा होज्जा ॥१२४९॥
सव्वव्वओवकारी जह तं न तहा तवादओ वीसुं । जं ते तेणुत्तरिया होति गुणा तं च मूलगुणो ॥१२५०॥
इत्ति सयराहं वा संपाए वा परीसहाइणं । जलणाओ संजलणा नाहक्खायं तदुदयम्मि ॥१२५१॥
अक्खायमहक्खायं जं संजलणोवए न तं तेणं । लव्वइ लद्धं च पुणो भस्सइ सव्वं तदुदयम्मि ॥१२५२॥
नहु नवरिमहक्खाओवघाइणो सेसचरणदेसंपि । घाएत्ति ताणमुदये होइ जओ साइयारं तं ॥१२५३॥

‘मूल’इत्यादि ॥ मूलभूता गुणा मूलगुणाः, उत्तरगुणाधारा इत्यर्थः, ते च सम्यक्त्वमूलाः पञ्चाशुब्रतमहाव्रतादयः, तेषां लामं
‘न लभते’ नासादयति, मूलगुणान् धातयितुं शीलं येषां ते तथोच्यन्ते, ते चाद्या द्वादश क्रोधादयस्तेषामुदये सति, तथेपज्जलना-
त्संजलनाः सपदि परीपहादिसंघातज्जलनाद्वा क्रोधादय एव चत्वारस्तेषामुदये न लभते चारित्रं, किं सर्वमेव ?, नेत्याह-यथैवाख्यातं
यथाऽऽख्यातं, अकपायमित्यर्थः, सकपायं तु लभत एव, न च यथाख्यातचारित्रमात्रोपधातिनः संजलनाः, किन्तु शेषचारित्रदेशोपधा-
तिनोऽपि, तदुदये शेषचारित्रदेशातिचारिसिद्धेरित्युत्तरगाथाऽभिसम्बन्ध इति गाथार्थः ॥१२४३॥ ‘सम्मत्ते’स्यादि गताथी ॥१२४४॥
अत्राऽऽर्थेन न्यायेनाक्षिप्तमनवगच्छन्नाह-‘निसी’त्यादि ॥४५॥ ननु निशिमक्कविरमणमपि मूलगुण एव अतः कथं तन्न साक्षान्मूलगुणत्वेन

गृहीतं ? , एतदुक्तं भवति-इह त्रयस्याप्युपादानं कर्तव्यं, अविशेषेण मूलगुणत्वाद्, अन्यतरपदवद्, उच्यते, असिद्धो हेतुः, यतो महाव्रत-
धारिण एव तन्मूलगुणो, गृहिणस्तृत्तरगुण एव, कुतः ? इत्याह-‘आहारे’त्यादि । आहारविस्मृणात्तपोवत्, तथा ‘तव एव व’न्ति
गृहिण इदमुत्तरगुणः, तपोविशेषत्वादनानवत्, इत्यध्याहार्यो दृष्टान्तोऽनुक्तत्वात्, कथं च तपोविशेषः ? , उच्यते-यतोऽनग्रं आहार-
निश्चित्यतुर्थदिवत्, अथवा उत्तरगुण इदं, महाव्रतसंरक्षणहेतुत्वात् समितय इव, तदेवमस्यौघत उत्तरगुणत्वं साधितमिति गाथार्थः
॥१२४६॥ अत्राह-यद्येवं व्रतधारिणोऽपि किमिति तन्मूलगुणः ? इत्यत आह-‘तद्वची’त्यादि ॥ तथाऽप्येवमुत्तरगुणत्वे सत्यपि तत्
साधोर्मूलगुणो भण्यते, मूलगुणपालनात्, प्राणातिपातादिविस्मृणवत्, अन्तरङ्गत्वाच्चेति, तदननैतज्ज्ञापयति-एतत्सुस्थे शेषं सुस्थं, अन्यथा
विपर्यय इति, प्रकृतं योजयन्नाह-‘मूलगुणग्रहणे च’ महाव्रतोपादाने च तत्रात्रिभोजनं संगृहीतमार्थेन न्यायेन, न तु शब्देन,
नैश्वयिकं दृष्टान्तमाह-उत्तरगुणवत् ॥१४७॥ किमित्यत आह-‘जम्हे’त्यादि स्पष्टा, नवरमिहेति ‘सम्मत्ते’स्यादिगाथापामिति ॥१४८॥ एवं
स्थितेऽतिप्रसङ्गविरोधावाह-‘जदी’त्यादि ॥ जनि तं मूलगुणो मूलव्रतोपकारित्वात् ततः सर्वे तपआदयो मूलगुणार मूल-
व्रतोपकारित्वादित्युच्छिन्नैदानीमुत्तरगुणवर्त्तेति, यदि च न ते मूलगुणा ननु तदपि मा भूत्, न सार्द्धं कुक्कुट्याः पच्यतेऽर्द्धं प्रमवाप
फल्यते, उपकारित्वाविशेषात्, तथा विरोधश्च, ननु स्मर्यतामुक्तं भवता-“अहव महव्ययसंस्मरणसणाओ समितितो वने”ति गाथार्थः
॥१२४९॥ उच्यते-तस्योभयधर्मकोर्त्तेन विरोधः, अथवा विशेषहेतुरभिधीयते-‘सन्धे’त्यादि ॥ यथा हि तत् सर्वव्रतोपकारिन्तरङ्गत्वात्
एवं ‘न तद्वा तवादयो वीसु’ ‘यत्’ यस्मादेवं तेन ते तस्योत्तरगुणा एव भवन्ति साधोः, किमिति तद्वात्तोर्च्छेद उद्घुष्यते, तच्च
मूलगुण इति का नामात्र क्षिप्येति, एतदुक्तं भवति-साधोरासम्भजप्राणातिपातनिवृत्तत्वात् तदासेयने च तद्भावाद् इतरस्तु ततो न

निवृत्त इति निशि भुञ्जानोऽपि न मूलगुणान् खण्डयत्यनिष्टत्वादिति गार्थार्थः ॥१२५०॥ पश्चाद्विवृत्तिमाह—‘ईसि’मित्यादि,
‘अकसाय’मित्यादि, ‘नहु’इत्यादि, गवार्थाः ॥१२५१-५२-५३॥
सर्वेऽविय अइयारा संजलणाणं तु उदयओ होंति । मूलच्छेजं पुण होइ वारसणहं कसायाणं । नि.११२।

अइयारा छेदंता सब्बे संजलणहेयवो होंती । सेसकसाओदयओ मूलच्छेजं वयारुहणं ॥१२५५॥

अहवा संजममूलच्छेजं तदयकलुसोदए निययं । सम्मत्ताई मूलच्छेजं पुण वारसणहं पि ॥१२५६॥

मूलच्छेजे सिद्धे पुब्बद्धे मूलगुणघाइगहणेणं । इह कीस पुणो गहणं ? अइयारविसेसणत्थंति ॥१२५७॥

पगयमहक्कवायंति य अइयारे तम्मि च्चव मा जोए । तो मूलच्छेजभिणं सेसचरित्ते निओएइ ॥१२५८॥

‘सब्बे’इत्यादि ॥ इह संजलनानामेवोदयतः सर्वेऽपि च, अपिशब्दात्क्रियन्तोऽपि वाऽतिचारा भवन्ति, चारित्रपटलाञ्छनवि-
शेषा भवन्ति, एतदुक्तं भवति—“आलोयण पडिक्कमणे मीस विवेगे तहा विओसग्गे । तव छेया” एतावत्प्रायश्चित्तशोध्याधारित्रस्वल-
नाः संज्वलनकृता इति, द्वादशानां पुनः कपायाणामाधस्त्यानामुदये मूलेन-अष्टमप्रायश्चित्तेन छिद्यते-विदार्यते यदोपजातं
तन्मूलच्छेदमभिधीयते तद् भवति, किञ्च तद् पुनरपि महाव्रतारोपणमित्युक्तं भवति । अथवा मूलच्छेजं पुण होइ वारसणहं कसायाणं उदये,
कथं ? यथायोगमिति सिद्धान्तपरिज्ञानात् ज्ञायते, तथाहि—प्रत्याख्यानावरणोदये सर्वचारित्रविनाशः, अग्रत्याख्यानोदये देशविरतिम-
णाशः, अनन्तानुबन्धयुदये च सम्यक्त्वहानिरिति गार्थार्थः ॥१२५४॥ ‘अइयारा’इत्यादि ॥ ‘छेदंता’इति किमुक्तं भवति ?—छेदंतेण
पायच्छिजेण अन्तो जेसि ते छेदन्तंता इति वाच्ये छेदंता यण्णति, एकान्तशब्दलोपात्, शेषकपायोदयतस्तु मूलच्छेजं, क्रियत इति

वाच्यशेषः, तद्विशुद्धये च प्रायश्चित्तं व्रतारोपणम् ॥५५॥ द्वितीयं व्याख्यापक्षमधिकृत्याह—‘अहवे’त्यादि ॥ संघममूलच्छेद्यं’ सर्वविस्ते-
रणयनं तृतीयकपायोदये ‘नियते’ आवश्यकं, ‘सम्यक्त्वादीनां’ सम्यक्त्वदेशनिरतिमर्कविस्तीनां पुनर्मूलच्छेद्यं भवति द्वादशानाम-
शुद्धये यथायोगम् ॥५६॥ अथ यौर्वीपर्यं शोधयन्नाह—‘मूल’ इत्यादि ॥ इह पूर्वमनन्तरासीतगाथापूर्वोद्धेन मूलच्छेद्ये सिद्धे सति, केन ग्रन्थे-
नेत्यत आह—मूलगुणवातिग्रहणेन ‘मूलगुणवाहणं उदए’ चि वचनात्, इह ‘सन्वेऽविष्य’ चि अस्यां गाथायां किमिति भूयोऽपि
ग्रहणं पश्चाद्धेन मूलच्छेद्यस्य ? उच्यते, अतिचारविशेषनाथ, नते यथाख्यातै, तदा हि पूर्वगाथापश्चाद्द्वारभ्य ‘संजलणानं उदये ण
लहद चरणे अहकस्वार्थ’ इति यथाख्यातं प्रकृतमनुवर्तते, इतोऽपि च पूर्वोद्धेयं—‘सन्वेऽवि य अह्यारा संजलणानं य उदयओ होंती’-
त्यतः प्रकृतस्यैव मा प्राप्तुम्, अतो मूलच्छेद्यग्रहणस्तु पुनः शब्दविशेषणाच्च शेषचारित्रे श्वायोपश्रमिके गम्यन्ते, एतदुक्तं भवति—यस्यैव
मूलच्छेद्यं चारित्रस्य तस्यैवातिचारा अप्यवस्थामेवेनेति ॥५७॥ तथाऽनुमेवार्थमाह—‘पगय’ मित्यादि ॥ इहानन्तरगाथायां प्रकृतं यथा-
ख्यातं, ततश्चातिचारांस्तस्मिन्नेव मा कश्चिद् योजयेत् ‘सन्वेऽवी’त्यादिना, तत इदमेतद्गाथापश्चात्त्वाद्दर्शितं शेषचारित्रे योजयति, न
तौपक्षमिकक्षापिक्वोरिति गार्थः ॥१२५७॥ आवरणद्वारम् ॥ यतर्धवमतः—
धारस्तविहे कस्ताए खइए उवसामिए व जोगेहिं । लब्धमइ चरित्तलंभो तस्स विसेसा इमे पंच । नि. ११३।

खविए उवसामिए वा वासदेणं खओवसामिए वा । वारसविहे कसाए पसत्थक्षाणाइजोगेहिं ॥१२६॥
खीणा निव्वापहुयासणोच्च चारपिहिउव्व उवसंता । दरविज्झाघविहडियजलणोवम्मा खओवसमा ॥
खवओ वा समओ वा खओवसमओ व तिणिण लब्धंति । सुहुमाहक्खायाइं खयओ समओ य नऽण्णत्तो ॥

लब्ध इ चरित्तलाभो घयाडओ धारसण्ह नियमोऽयं । न उ पंचविहनियमणं पंच विसेससि साम्मणं ॥
जं तिणिण धारसण्हं लब्धंति खयाइओ कसायाणं । सुहुमं पणरसण्हं चरिमं पुण सोलसण्हंपि ॥१२६४॥
'धारसे'त्यादि, 'खविण्'इत्यादि ॥ क्षीणादीनां लक्षणमाह—'क्षीणा'इत्यादि प्रतीतार्थो ॥५९-६१॥ 'लब्ध'इति व्याचष्टे—'स्वय-
दोवे'त्यादि पद्यानुपूर्व्या व्याख्या—'त्रीणि' सामाधिकानि आद्यानि 'लभ्यन्ते' प्राप्यन्ते जीवेन, कथमित्यत आह—क्षयोपशमतो वा,
प्रमिद्धमेतत्, तथा 'समतो वा' उपशमरुथेणिप्रतिपत्तेः, अत एव मध्यमतीर्थानामयीयं स्यात्, छेदोपस्थापनं तु न भवतीत्यभिप्रायः,
तथा 'क्षयतो वा' स्वहसंपरायलाभादधः, एवं छेदोपस्थानं क्षयोपशमादित्रयात्, एवं परिहरविशुद्धिकं क्षयोपशमादुपशमात् क्षयाद्वा
यथाऽनित्येन सर्वमेतत्स्वहसंपरायात्प्राग् लभ्यते साम्प्रतं चेति ॥ क्षमाश्रमगटीरुऽपीयं "तत्र सामायिकरुदित्रयस्यापि लाभस्ताव-
त्प्रायः क्षयोपशमात्, श्रेणीद्वयेऽवतिष्ठमानस्य प्राक् स्वहसंपरायलाभादुपशमात् क्षयाद्वा संभवतः प्राग्लाभः साम्प्रतो वै"ति, श्रेणिद्व-
यान्तर्भावात्तदपेक्षत्वाच्च, स्वहसम्पराययथाख्याते क्षयोपशमान्न लभ्येते, एतदुक्तं भवति—श्रेणिद्वयशिवरापेक्षत्यादिति गाथार्थः ॥
१२६२॥ साम्प्रतं मूलगाथाचरमानयवसम्बन्धनार्थमाह—'लब्ध'इत्यादि ॥ वारसण्ह क्रमायाण खयाइओ लब्ध इ चरित्तलाभो, निय-
मोऽयं, अत्रैतावति नियमः, अतः कावना मूलगाथा पठ्यते—'वारसण्हक्रमाये खविण् उरसामि ए य जोएहिं लब्ध इ चरित्तलंभो' न
लभ्यते, क्व तर्हि अनियमः? इत्यत आह—'न उ पंचविहनियमणं'चि न तु पञ्चविधमपि क्षयादिभ्यो नियम्यते, किं तर्हि?, यतः
कुतश्चिच्छब्धस्य 'पञ्च चिदोपा' इति पञ्चभेदा भवन्ति, कथमित्यत आह—'सामन्नं'ति सामान्येन, विशेषस्यानियमितत्वात्, एतदुक्तं
भवति—त्रयाणां त्रिस्त्रिभावत्वात्, आह—'ज'मित्यादि ॥ द्वयोर्द्विस्त्रिभावत्वात् आह—'ज' मित्यादि, गतार्था ॥६३-६४॥ ते चामी-

सामादय तथ पढमं छेओवट्ठावणं भवे वीयं । परिहारविसुद्धीयं सुहुमं तह संपरायं च ॥नि, ११४॥
तत्तो य अहक्खायं खायं सव्वम्मि जीवल्लोयम्मि । जं चरिज्जणसुविहिता वच्चंतऽयरामरं ठाणं ॥नि, ११५॥
सच्चवभिणं सामदणं छेयाइयिसेसओ पुणो भिन्नं । अविसेसिय सामदयं ठियमिह सामदससन्नाणं ॥१२६७॥
सायज्जजोगविरदत्ति तत्थ सामादयं दुहा तं च । इत्तरमावकहं चिय पढमं पढमंतिमजिणाणं ॥१२६८॥
नित्थेमुमणारोयिययगस्स सेहस्स धोयकालीयं । सेसाणमावकहिंयं नित्थेसु विदेहयाणं च ॥१२६९॥
नणु जावज्जीयाणं इत्तरियंयि गहिंयं सुयंतस्स । होइ पइण्णालोवो जहाऽऽवकहिंयं सुयंतस्स ॥१२७०॥
नणु भणिंयं मच्चं चिय सामादयभिणं विसुद्धिओ भिन्नं । सावज्जविरइमदयं को वयलोवो विसुद्धीणं ॥१२७१॥
उप्पिगव्वमओ भंगो जो पुण तं निय करेइ सुद्धयरं । सन्नामेत्तविसिद्धं सुहुमंपिच तस्स को भंगो ॥१२७२॥
परियायस्स य छेओ जत्थोवट्ठावणं वणसुं च । छेओवट्ठावणमिह तमणइयायेयरं दुविहं ॥१२७३॥
सेहस्स निरइयारं तित्थंतरसंक्रमे न तं होज्जा । मूलगुणघाइणो साइयारमुभयं च ठियकप्पे ॥१२७४॥
परिहारेण विसुद्धं सुद्धो व तयो जहिं विसेसेण । तं परिहारविसुद्धं परिहारविसुद्धियं नाम ॥१२७५॥
तं दुचिगप्पं निच्चिस्समाणनिदिट्ठकाइयवसेण । परिहारियाणुपरिहारियस्स कप्पट्ठियस्सऽचिय ॥१२७६॥
परिहारो पुण परिहारियाण सो गिम्हसिसिरवासासु । पत्तेयं तिचिगप्पो चउत्थयाई तवो नेओ ॥१२७७॥

चिट्ट० (निम्नहसिरवासासुं चउत्थयाईणि चारसंताइं । अद्रुक्कंतीइ जहणमज्झमुक्कोसय तवाणं) ॥
 सेसा उ निययभत्ता पायं भत्तं च ताणमायामं । होइ नवणहवि नियमा न कप्पए'सेसयं सन्वं ॥१२७९॥
 परिहारियाणुपरिहारियाण कप्पट्टियस्सवि य भत्तं । छच्छममासा उ तवो अट्टारसमासिओ कप्पो ॥
 कप्पसमत्तीए तयं जिणकप्पं वा उवेलि गच्छं वा । ठियकप्पे चिय नियमा दो पुरिसजुगाइं ते हेलि ॥
 कोवाइ संपराओ तेण जओ संपरीइ संसारे । तं सुहुमसंपरायं सुहुमो जत्थायसेसो सो ॥१२८२॥
 सेट्ठं यिलग्गओ तं विसुज्झमाणं तओ चयंतस्स । तह संकिलिस्समाणं परिणामवसेण विक्षेयं ॥१२८३॥
 अहसवो जाहत्थे आहोऽभिहिहीणं कट्ठियमक्खायं । चरणमकसायमुवितं तहमक्खायं जहडक्खायं ॥१२८४॥
 तं दुविकप्पं छउमत्थकेवलिविहाणओ पुणेक्केक्कं । खयसमज सजोगाजोगकेवलिविहाणओ दुविहं ॥१२८५॥
 भणियं खओवसमओ अहुणोवसमेणं लहइ जह जीवो । सांभइयं तं भण्णइ सो जं च खओवसमपुब्बो ॥
 अह्वा खओवसमओ चरणतियं उवसमेण खयओ वा । सुहुमाऽहक्खायाइं तेणोवसमक्खया कमसो ॥
 सेट्ठिगयस्स व सुहुमं सेढीओ निग्गमस्सऽहक्खायं । सा ओवसमक्खयओ पढमं तत्थोवसमसेढी ॥१२८८॥
 'सामाइये'त्यादि, तत्तो ये'त्यादि द्वारागाथा इयम् ॥६५-६६॥ 'सन्वं'मित्यादि ॥ सर्वमेतत्पञ्चविधं चारित्रं सामायिकं, समभावल-
 क्षणत्वाविशेषात्, किन्तु छेदादिविशेषत एव भिन्नं नदर्थतः संज्ञातव्यं नानात्वं प्रतिलभते, तत्राविशेषितमाद्यम् निर्विशेषगमाद्यं
 चारित्रं, यतस्तत्स्थितमिह-प्रवचने सामान्यचिन्तासंज्ञायां सामायिकमिति । ६७। साम्प्रतं प्रपञ्चमभिदधत् सामायिकमङ्गीकृत्य तावदिद-

माह-‘सावज्जे’त्यादि ॥ ‘नित्थे’त्यादि ॥ तत्रेति निर्धारणार्थः, सावधयोगविरतिः सामायिकं, तच्च द्वेया, इत्वरं-इत्वरकालिकं, यावद-
प्यारमनः कथेति यावत्कथं, अथेदं संभवतोर्द्धवृत्तीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, निरूपयन्माह-पठमं-इत्तरियं सामायिकं प्रथमान्त्यजिनयोः
अपभ्रवद्भमानस्वामिनाम्नोऽतीर्थयोरनारोपितव्रतस्य शिष्यकस्य भवति, स्तोककालीयत्वात् । शेषतीर्थकरतीर्थेषु तु २२विदे-
हगानां च तीर्थेष्वेव यावत्कथं, ऋजुप्रज्ञात्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥१२६८-९॥ तदत्रेत्वरसदृभावे दोषमुद्भावयन्माह-‘नणु’इत्यादि ॥
ननु तेनानगारेणेत्वरमपि यावज्जीवया गृहीतं ‘करेमि भंते ! सामाहय’ मित्येवमाद्य गीतत्वात्, ततश्च छेदोपस्थापनीयप्रतिपत्तौ तन्मु-
ञ्चतः प्रतिज्ञालोपो भवति, अनिर्व्यूहस्याद्, उन्निक्रमणविधौ गणा यावत्कथिकं मुञ्चत इति गार्थार्थः ॥१२७०॥ उच्यते-‘नणु’इत्यादि
ननूक्तं पञ्चविधमपीदं सामायिकं सामायिकं समभावलक्षणत्वादित्यादि, अतः को व्रतलोपः ? काञ्चानिर्व्यूहता ? ‘चिसुद्धीण’ चि
विशुद्धतरं प्रतिपद्यमानस्येति गार्थार्थः ॥१२७१॥ ‘उन्नी’त्यादि ॥ उत्पन्नजतो भङ्गो भवति व्रतस्य, यः पुनस्तदेव प्राग्गृहीतं विशु-
द्धतरं गृह्णाति, किंविशिष्टं ? सञ्ज्ञामात्रविशिष्टं छेदोपस्थापनमिति सूक्ष्ममम्परायमिव परिहारविशुद्धिकमिव वा, तस्य को
भङ्गो ? नैव, उक्तं सन्नमेदं सामायिकद्वारम् ॥७२॥ द्वितीयस्य शब्दार्थमाह-‘परियाये’त्यादि ॥ यतः प्राक्पर्यायस्य च्छेद उपस्थापनं
च महाव्रतेषु, यतः साधोरिति गम्यते, तदपि च सातिचारमनतिचारं चेति गार्थार्थः ॥१२७३॥ कस्य कतमत् ? इत्याह-‘सेहस्से’त्यादि,
शिष्यकस्य यदारोप्यते तन्निरतिचारं, नच प्राक्पर्यायोच्छेदः, तस्यापि लब्धत्वात्, यद्वा तीर्थान्तरप्रतिपत्तौ, यथा पार्श्वनाथतीर्थान्तद-
पत्यानां वर्द्धमानतीर्थं संक्रमतां । द्वारम् । तथा मूलगुणघातिनः साधोः सातिचारं तच्छेदोपस्थापनं स्यात्, उभयं चैतत्सातिचारानति-
चारच्छेदोपस्थापनीयचारित्रद्वयं स्थितकल्प एव स्याद्, आद्यचरमतीर्थकरतीर्थयोरिति गार्थार्थः ॥ १२७४ ॥ द्वारं ॥ तृतीयशब्दा-

धमाह-‘परी’त्यादि ॥ परिहरणं परिहारः-तपोविशेषस्तेन ‘विशुद्धं’ विशुद्धो वा सो तवो विसृजेत जल्य तत्परिहारविशुद्धं तदेव परि-
हारविशुद्धिकं, नास्ति निपात इति गार्थार्थः ॥१२७५॥ इदमाह-‘त’ मित्यादि ॥ तदपि द्वेधा-निर्विशयमानकं निर्विशेषाधिकं च,
तत्र निर्विशयमानं-आसेव्यमानं ग्राप्यमानं चेति ४।४।१। अथवा तदनुष्ठातारो निर्विशयमानकास्तत्सहयोगादितस्तदपि निर्विशयमानकं,
तथा निर्विशेषः कायो यैस्ते निर्विशेषकाया एव निर्विशेषकायिकाः, स्वार्थे कप्रत्ययोपादानात्, तत्सहयोगादितो निर्विशेषका-
यिकं, तस्य च बोद्धारः(बोद्धारः) ४ अनुपरिहारिकाश्च ४ कल्पस्थितश्चैकः १ इति नग्नो गणः, तत्र परिहारिकाणां निर्विशयमानकं, अनु-
परिहारिकाणां निर्विशेषाधिकं, कल्पस्थितस्य चेति गार्थार्थः ॥१२७६॥ कथं पुनरयं नवको गगस्तपः करोतीत्याह-‘परिहार’
इत्यादि ॥ परिहारः पुनरसौ ज्ञेयः ‘परिहारियाणां’ बोद्धाणां ग्रीष्मशिशिरवर्षासु प्रत्येकं त्रिविकल्पः, किमुक्तं भवति १ परि-
हार इति, अत आह-तपः कर्मकञ्चुकसत्तापकारी तपोविशेष इत्यर्थः १ स्थापना २ ३ ४ क्षि. । तथा चाह-चिह्ने (गिम्हे) त्यादि स्पष्टा,
नवरं पौषापर्ययन्त्रभावनार्थेति बोद्धव्यम् । एवमिमेष्वायामाम्लेन पणमासांस्तपः कुर्वन्सु इरेषु को विधिः १ इत्यत आह-‘सेसा’इत्यादि,
ज्ञेयाः पुनरनुपरिहारिकाः कल्पस्थितश्च प्रायः, प्रायोग्रहणं स्वेच्छयोपगमसकरणाविरोधात्, ‘नियतभक्ताः’ इति प्रतिदिचमाया-
माम्लभोजिनः, तथा चाह-‘भक्त’मित्यादि, पाठसिद्धम् ॥७७-७९॥ एवम्-‘परी’त्यादि ॥ परिहारियाणं ति निर्विशयमानाणां इयरे
पडियरणं करंति, भक्तं चोभयोरपि यथायोगमुक्तवद् भावनीयं, तथा अनुपरिहारियाणं तं नवं चरंताणं इयरे निर्विशेषकायत्वात्प्रतिजागरणं
कुर्वन्ति, भक्तं च भवितव्यं, ततः स्थितकल्पस्यापि भक्तं तेन विधिना असेविताः, तयोर्द्वैधादितरे प्रतिजागणमातन्वते, एवं त्रया-

णामपि 'उच्छम्मासा उ तवो'ति अट्टारसमासा लग्गतिचि गाथार्थः ॥१२८०॥ ततः किं कुर्वन्तीत्याह—'कप्पे'त्यादि ॥ तत्परि-
ममासौ रुदाचित्पुनस्तदेव प्रतिषेधेन जिनकल्पं चोपयन्ति, गच्छं वा प्रविशन्ति, क्वेदं पुनश्चरणमित्यत आह—स्थितकल्प एव
नियमात्, नास्थितकल्प इति, तस्मिन्नपि द्वयोः पुरुषयोगयोस्ते स्युः, एतदुक्तं भवति—तीर्थकृतसमीपे चेदं प्रतिपद्युः तीर्थकृतसमीप-
प्रतिपन्नान्यसमीपे वा, णो उवट्ठावियठवगा इति गाथार्थः ॥१२८१॥ द्वारम् ॥ चतुर्थशब्दार्थमाह—'कोवादी' त्यादि ॥ कोपादी
क्रोरमानमायालोभाख्यः कषायव्रातः संपरायो भण्यते, संसर्पयेत्येभिः संसारमिति संपरायाः, तदिह यत्रासौ संपरायः दूक्षमोज्ज्वलेषो लोभा-
द्यानशेषतयाऽणीयांस्तत्तद्वृक्षसंपरायमिति गाथार्थः ॥१२८२॥ तदपि द्वेयेत्यत आह—'सेहि'मित्यादि कण्ठसिद्धम् ॥८३॥ द्वारम् ॥ पञ्च-
मस्य शब्दार्थमाह—'अहे'त्यादि । अयेत्यव्ययं याथातथ्यार्थे, आहभिविधावेव, ततश्च याथातथ्येनाभिविधिना वा ख्यातं कथित-
मिति यथाख्यातं अनतिचारः तदकषायत्वादिति गाथार्थः ॥१२८४॥ 'त' मित्यादि ॥ तद् द्विविधं, छद्मस्वविधानतः केवलविधानतश्च
पुनरैकं द्विविधं, तत्राद्यं स्वयसमयविधाणदो' द्विविधं, द्वितीयं तु सजोगिकेनल्लिहिणतो अजोगिकेनल्लिक्विधाणदो वेति गाथार्थः
॥१२८५॥ साम्प्रतं निगमयन्नाह—'अणिय'मित्यादि स्पष्टा, नवरं स इत्युपशमः ॥८६॥ 'अहवे'त्यादि ॥ यद्वा आद्यं चारित्रत्रयं क्षयोप-
शमतः, शमतः क्षपतश्चोक्तं, उपशमात् क्षयाव येनोपरिमे द्वे, तेनोपशमं भणित्वा क्षयं वक्ष्य इति गाथार्थः ॥१२८७॥ 'सेही'त्यादि ॥
वा इत्यथवा श्रेण्यन्तर्भाविनः दूक्षसंपरायपष्ठुक्तं, तस्या निर्गतस्य च यथाख्यातं, अतः श्रेणीद्वयमाख्येयं, उभयश्रेणिलाभे चोपशमश्रेण-
रादौ ॥१२८८॥ अतः सैव तावदुपदिश्यत इत्यत आह—

अणदंसनपुंसित्थीवेयच्छकं च पुरिसवेयं च । दो दो एगंतरिए सरिसे उवसमेइ ॥नि.११६॥

उचस्तामगसेदीणं पट्टवओ अप्पमत्तविरओ उ । पज्जवसाणे सो वा होइ पयसो अविरओ वा ॥१२९०॥
अद्वे भणंति अविरयेदसपमत्तापमत्तविरयाणं । अद्यपरो पडिवज्जइ दंसणसमणम्मि उ नियदी ॥१२९१॥
भवमणुयंथंति जओऽणंतमणंताणुयंथिणो तेणं । ते चत्तारिवि समयं समेइ अंतोमुहुत्तेणं ॥१२९२॥
तत्तो य वंसणत्तिगं तओऽणुइणं जह्मयवेयं । तत्तो चित्तिं छक्कं तओ य वेयं सयमुदिन्नं ॥१२९३॥
मज्झिमुत्तासायाणं कोहाइ समाणजाइए दो दो । एक्कैक्कैणंत्तरिणं संजलणेणं उवसमेइ ॥१२९४॥
संजलणाईणं समो जुत्तो संजोयणादओ जे उ । ते पुब्बं थिय समिया नणु सम्मत्ताइलाभम्मि ॥१२९५॥
आसि खओवसमो सि सुमोऽणुणा भणइ को विसेसो सिं । नणु खीणम्मि उइणो सेसोवसमे खओवसमो ॥
सो येव नणूवसमो उइणं खीणम्मि सेसए समिए । सुहुमोदयया मीसे न तूवसमिए विसेसोऽयं ॥१२९७॥
वेएइ संतकम्मं खओवसमिणसु नाणुभावं से । उचसंतकसाओ पुण वेएइ न संतकम्मंमि ॥१२९८॥
संजोयणाइयाणं नणूदओ संजयरस पडिसिद्धो । सचमिह सोऽणुभावं पटुच न पणसकम्मं तु ॥१२९९॥
भणियं च सुए जीवो वेएइ नयाऽणुभावकम्मंमि । जं पुण पणसकम्मं नियमा वेएइ तं सत्त्वं ॥१३००॥
नाणुदियं निज्जीरइ नासंतमुदेइ जं तओऽवस्सं । सत्त्वं पणसकम्मं वेएउं सुवए सत्त्वो ॥१३०१॥
किह दंसणाइयाओ न होइ संजोयणाइवेदयओ ? । मंदाणुभावयाए जहाऽणुभावम्मि कट्ठिचि ॥१३०२॥
निचोदिन्नंमि जहा सयलचउण्णाणिणो तदावरणं । न विधाइ मंदयाए पणसकम्मं तहा नेयं ॥१३०३॥

किरियाए कुणइ रोगो मंदं पीलं जहाज्वणिज्जंतो । किरियामेत्तकयं चिय पएसकम्मं तहा तवसा ॥१३०४॥
दंसणमोहाईओ भण्णइ अनियट्ठिवायरो परओ । जाव उ सेसो संजलणलोभसंखेज्जभागोत्ति ॥१३०५॥
दंसणत्तिगे पसंते करणत्तिगं कुणइ मोहसमणत्थं । आदिदुगंभि विसोही केवलमणियट्ठिकरणस्स ॥१३०६॥
संखिज्जइमे तो सेसे लोभोवसमओ कमा कम्मे । जाव उ सेसो संजलण लोभसंखेज्जभागोत्ति ॥१३०७॥
तयसंखेज्जइभागं समए समए समेइ एक्केक्कं । अन्तोमुहुत्तमेत्तं तस्मासंखेज्जभागंपि ॥१३०८॥

लोभाणुं वेयेंतो जो खलु उवसामओ व खवओ वा । सो सुहुमसंपराओ अहखाया ऊणओ किंचि (नि.११७)
उवसामगाहिगारे तस्समभागोत्ति खवगनिहेसो । सुहुमसरागातीतोऽहम्वाओ होइ निगंगथो ॥१३१०॥
यद्वाऊ पडिवन्नो सेट्ठिगओ वा पसंतमोहो वा । जह कुणइ कोइ कालं वचइ तोऽणुत्तरसुरेसुं ॥१३११॥
अनिवद्धाऊ होउं पसंतमोहो मुहुत्तमेत्तदं । उहयकसाओ नियमा नियत्तए सेट्ठिपडिलोमं ॥१३१२॥

‘अणे’त्यादि । ‘अणे’त्यन्तानुबन्धिनो यक्ष्यमाणशब्दार्थीयत्वाः क्रोधमानमायालोभाः तांश्चतुरोऽपि अन्तर्मुहूर्त्तेन युगपदुपशमयति-एकान्तनिस्फुरान् करोति तिरश्चीनरचित्त्वात्, तदो ‘दंस’ति मिथ्यादर्शनादित्रयमेवेति भावना, ततो ‘नपुंस’ति, पुरुषस्य प्रक्रान्तत्वादनुदीर्णजघन्यतरवेदं, स्त्रीवेदस्य मध्यमतत्त्वात् अतिरश्चीनत्वेनैकत्वात्, तथैव भावना, ततो ‘इत्थि’ति स्त्रीवेदं, मध्यममित्यर्थः, ततो हास्यरत्यरतिभयशोकजुगुप्सापदकं ‘चः’ समुच्चयार्थः, ततः प्रधानत्वादात्मीयत्वात्पुरुषवेदं, चः प्राग्वत्, शेषं च, ततो द्वौ सदृशत्वेन समानजातीयौ क्रोधौ अग्रत्याख्याननामधेयप्रत्याख्यानावरणौ, एवं मानौ मावे लोभौ च प्राय एकैरेक

सजातीयैर्नैव संज्वलनेन क्रोधादिनाऽन्तरितौ-व्यवहितौ सदृशमेकस्मिन्नन्तर्गृहं चे उपशमयति, तिरश्चीनरचितावन्तर्मुहूर्त्तनैकरचनं चेत्युक्तं भवति, सकलश्रेणीपरिसमाप्तिकालोऽप्यन्तर्गृहं चेवेति भावनीयं, इह च किल सञ्ज्वलनलोभप्रपञ्चमयं द्वित्रा करोति, ततो द्वौ भागौ युगपत् शमयति, ततस्तृतीयं खण्डं संख्येयभागशः कृत्वा पृथक्कालभेदेन शमयति, तच्चासखण्डमप्यसंख्येयानि खण्डानि कृत्वा एकैकमणुं समये समये उपशमयति, बलवत्त्वालोभस्य, इह च दर्शनसप्तके प्रशमिते त्रिवर्गसिवादरः, तत ऊर्ध्वमनिर्वृत्तिबादर इति गाथा-समुदायार्थः ॥१२८९॥ स्थापनात्वियम् ॥ 'उचस्तामे'त्यादि । कः पुनरस्याः शास्त्रभक्तः ? इत्यत आह-अस्याः प्रस्तो(स्या)ताऽग्रमचसंयत एव तावत्, अग्रसानमङ्गीकृत्याह-'पञ्चवसाणे' तस्याः प्रतिपत्तुं स वा भवेद्-अग्रमतसंयतो वा स्यात्, अग्रतो वाऽविरतसम्यग्द-ष्टिर्वा, वाञ्छदात् सम्यक्त्वमपि जह्यादिति गाथार्थः ॥१२९०॥ 'अन्ने' इत्यादि । अन्ये भगवन्ति-अविरतदेशग्रमत्ताग्रमत्तसंयतानाम-न्यतरः प्रतिपद्यते, इह दर्शनसप्तकोपशमे निवर्त्यभिधीयत इति गाथार्थः ॥१२९१॥ शब्दार्थं कथयन्नाह-'भवे'त्याद्युक्तार्थः ॥१२९२॥ 'तस्ते चे'त्यादि स्पष्टा, नवरं यथायोगं पूर्वानुवृत्तिर्योज्या ॥१२९३॥ 'मञ्जिह्वले'त्यादि । अनन्तानुबन्धिसंज्वलनयोरन्तरालदृत्तौ मध्यमकृपाया-विति, शेषं स्पष्टम् ॥१२९४॥ अत्रानिष्ठातपुद्गिर्दुर्धितद्वयीश्वोदक आह-'संजलणे'त्यादि । इह श्रमणस्य संज्वलनानामादिशब्दादस्या-देशेदानीं शमो युक्तः प्रागुदयसद्भावात् तदुदयसंभवाविरोधाद्वा, केषां तु न युक्त इत्याह-ये द्वादश संयोजनार्थिकयायाः, आदिशब्दा-निमित्थात्वादि चे, ते प्रागेव शमिताः, ननु कदेत्याह-सम्यक्त्वादिलाभकाले, तदनुपशमने तदलाभ इति गाथार्थः ॥१२९५॥ 'आसी'त्यादि । तस्मिन् कालेऽमीषां क्षयोपशम आसीत्, अत एव तानि क्षायोपशमिकानीति, अधुना तूपशम उच्यते, इत्युक्ते म-णति चोदकः-कोऽनयोः क्षयोपशमशमयोर्भेदः ? उच्यते-तन्मूर्तीणं मिथ्यात्वादौ क्षीणे सति-यस्मतां याते सति 'क्षीया निर्वाण-

दुनाग्राना'दिति लक्षणात् 'सेसोचसमे य'न्ति श्रेणे चोपशान्ते-प्रायोऽपनीतशक्तिके क्षयोपशम उच्यते 'दरविज्जायविहाडिये'त्यादि-
यनान् ॥९६॥ पुनर्विभागमलभमान आह-'सो येवे'त्यादि । उदिते खीर्जमि सेसए समिए जो होइ सो चैव समोऽवि भन्नह, उच्यते-
मृद ! सुस्मोदयता मनाग, मनाक् स्फुरणता मिश्रेऽस्ति, 'दरे'त्यादिवचनात्, न तूपशमिते साऽस्ति, 'छारिपिहुव्व उवसंता' इत्यध-
स्तादेव गतत्वात्, अयमनयोर्विशेषः, आधृतानाधृताभोगभोगकृत इति भावनेति गार्थः ॥१२९७॥ तथा चाह-'चेदेदी'त्यादि
गतार्था, नगरं सत्कर्ममिति प्रदेशकर्म आह, तस्मादिहैषां श्रम उच्यत इति प्रतिष्ठितम् ॥९८॥ पुनरप्याह-'स'मित्यादि । ननु संयोजना-
दंरुद्रयः संयतस्य निषिद्धस्तत्किञ्चन्यते 'समोऽधुण'न्ति, उच्यते, सत्यं, इहासाबुदयोऽनुभावं प्रतीत्य प्रतिपिष्यते, न प्रदेशमङ्गीकृत्य,
नियमवेद्यत्वात् प्रदेशानुभयस्येति गार्थः ॥१२९९॥ तथा चोक्तमागमे-'एवं खलु गोयमा ! मए दुविहे कम्मं पज्जेत्ते, तंजहा-पए-
मकम्मं य अणुभायकम्मं य, तत्थ णं जं तं पएमकम्मं तं नियमा वेएइ, तत्थ णं जं तं अणुभावकम्मं तं अत्थेगइयं चेदेइ अत्थेग-
तिथ नो वेएइ" (भग०) तथा चाह-'भणियं चे'त्यादि प्रतीतार्था ॥१३०॥ तथाहि-'ना'इत्यादि । न कर्मानुदितं निर्जीयते, न चास-
दुदंति, किं तदि ?, सदुदेति, सतश्च प्रदेशानुभवफलानुभवौ, यस्मादेवं तस्मात्सर्वं सत्कर्म संवेद्य सर्वो मुच्यते, तस्मात्प्रदेशवेद्यानाममी-
षाम'नुना श्रम उच्यत इति ॥१३०१॥ प्रकरणं पुनरप्याह-'किहे'त्यादि, पुब्बजं कंठं, नवरं प्रदेशत इति वाच्यं, उच्यते-मन्दानुभाय-
तया, यथेह क्वचिदनुभजनकर्मापि नापि विधाताय दृष्टम् ॥१३०२॥ को दृष्टान्तः ? इत्यत आह-'नियो'इत्यादि । नित्योदितमपि मति-
ज्ञानागणीयादि चतुष्टयं भक्कलचतुर्जानिनो न मत्यादिज्ञानविधाताय मन्दानुभावत्वात्, तद्वत्प्रदेशकर्मपीति गार्थः ॥१३०३॥ अपि
च-'किरिण'त्यादि । जहा रोगो 'किरियाण' सीराइपाणलक्खणाए अवणिजंतो मंदं पीलं करेइ तत्पानकृतदुःखमात्रत्वात्, नोदय-

कृतां महतीं, एवं जहा रोगो तहा पणसकम्भं, जहा स्त्रीरपाणं तहा तवो, पीडा तुल्लादि, ततः शुभं, कथं?, इह निरयगतिनामादि-
प्रकृतयो नहि नारकादिभावेनानुभूयन्ते यतिना, न चानुभूय तद्विनिवृत्तिः, अतोऽवसीयते तपसा प्रदेशकर्मणोऽनुभूतिरिति गाथार्थः
॥१३०४॥ स च दर्शनसप्तकोपशमात् परतस्तु क उच्यते? इत्यत आह-अत्र गाथाद्वयमधिकं ताडपत्रपुस्तके दृश्यते-‘दंसणे’त्यादि,
‘तद’ इत्यादि गतार्था । ‘तस्मात्संखिज्जभागं’पि’चि तस्य लोभस्यासंख्येतममपि भागमुपशमयन् सूक्ष्मसंपरायो भण्यते ।
एतच्चोत्तरगाथामव्यन्थनार्थमभ्यधायि ॥१३०८॥ आह च-‘लोभाणु’ मित्यादि । लोभचरमासंखेज्जभागे खंडे वेण्टो उत्रसामगसे-
दीए वा खवगसेदीए वा सुहुमसंपरायो भन्नह, यथाख्यातात् किञ्चिन्न्यून् इति गाथार्थः ॥१३०९॥ खवओ वा प्रस्तुताभिधानं
चेत्तन्न, यतः-‘उय’ इत्यादि । ‘तस्सनभागो’ तत्समानदेश इति भावना, ततः सूक्ष्मेत्यादिसम्बन्ध इति गाथार्थः
॥१३१०॥ स च-‘बद्धाज’ इत्यादि । बद्धायुः प्रतिपन्नः श्रेणिगतो वा सामान्येन प्रशान्तमोहो वा विशेषेण यदि कश्चित् कालं
करोति ततोऽनुत्तरवैमानिकेपूत्यद्यते, बद्धस्यायुष्कस्य वेद्यमानत्वात्, च्युते त्वनियमो, नानागतित्वादिति गाथार्थः ॥१३११॥ ‘अनी’-
त्यादि । अथानिवद्धायुः प्रतिपद्यते ततो भूत्या प्रशान्तमोहो मुहूर्त्तमात्राद्धां कालं उदितकपायः प्रोदीप्तलोभाणुः कयचिद्वण्डकादौ
विपये ‘निवर्त्तते’ प्रतिपतति श्रेणिप्रतिलोभं अधोमुख इत्येतावत्कालस्थितित्वादस्या इति ॥१३१२॥ महदेतदत्यद्भुतं, निधान-
लाभोऽपि न दौर्गत्यापगमोपहतजीवस्य भवतीत्यत उपदेशमाह-

उवसामं उवणीया गुणमहया जिणचरित्सरिसंपि । पडिवायंति कसाया किं पुण सेसे सरागत्ये ? नि ११८ ।
दवदूमियंजणदुमो छारच्छन्नोऽगणि व्व पचयओ । दावेइ जह सरूवं तह स कसाओदए भुज्जो ॥१३१४॥

तस्मिन् भये निव्याणं न लभइ उक्करोसओ व संसारं । पोगलपरियट्ठं देसूणं कोइ हिंढेज्जा ॥१३१५॥
जइ उवसंतकसाओ लहइ अणंतं पुणोऽवि पडिवायं । न हु भे वीससियव्वं थोवेवि कसायसेसम्मि । नि. ११९।
अणयोवं वणयोवं अग्गीथोवं कसायथोवं च । न हु भे वीससियव्वं थोवंपि हु तं वहुं होइ । नि. १२०।
वासत्तं देइ अणं अइरा मरणं यणो विसप्पंतो । सव्वस्स दाहमग्गी दंति कसाया भवमणंतं ॥१३१८॥
ओवसमं सामाइपमुइयं खाइयमओ पक्कवाभि । सुहुममहक्खायंपि य स्वयसेट्ठिसमुब्भवं तं च ॥१३१९॥
अण--मिच्छ--भीस--सम्मं अट्ठ नपुंमित्थिवेयच्छक्कं च । पुसवेयं च स्ववेइ कोहाईए य संजल्लो ॥१३२०॥
पडियत्तीए अविरय--देस--पमत्ता--ऽपमत्तविरयाणं । अन्नयरो पडिवज्जइ सुद्धज्झाणोवगयचित्तो ॥१३२१॥
पढमफत्ताए समयं स्ववेइ अंतोमुहुत्तमेत्तेणं । तत्तो विय मिच्छत्तं तओ य मीसं तओ सम्मं ॥१३२२॥
यद्वाज पडियन्नो पढमकसायक्खए जइ मरेज्जा । तो मिच्छत्तोदयओ चिणेज्ज भुज्जो न खीणम्मि । १३२३।
तस्मिन् मओ जाड दिवं तप्परिणामो य सत्तए खीणे । उवरयपरिणामो पुण पच्छा नाणामइगईओ । १३२४।
खीणम्मि दंसणतिए किं होइ तओ तिंदसणाईओ ? । भण्णइ सम्मदिट्ठी, सम्मत्तवए कओ सम्मं ? । १३२५।
निव्वलियमयणओ द्वयरूवं मिच्छत्तमेव सम्मतं । खीणं न उ जो भावो सव्वहणालक्खणो तस्स ॥१३२६॥
सो तस्स विमुद्धयरो जायइ सम्मतपोगलक्खयओ । दिट्ठिव्व सण्हसुद्धम्भपडलविगमे मणूसस्स । १३२७।

जह सुद्वजलाणुगयं नृत्यं सुदं जलवखए सुतरं । सम्मत्तसुद्वपोगलपरिक्खए दंसणंऽपेवं ॥१३२८॥
तम्मि य तइयचउत्थे भवंमि सिज्झंति खइयसमत्ते । सुरनरयजुगलिसु गई इमं तु जिणकालियणराणं ॥१३२९॥
सेसन्नाणोवगमे सुद्वयरं केवलं जहा नाणं । तह खइयसम्मत्तं खओवसमसम्मविगमम्मि ॥१३३०॥
निव्वलियमयणकोद्वभत्तं तेह्हाइमीसियं मदए । न उ सोऽथाओ निव्वलियमीसमयकोद्ववच्चाए ॥१३३१॥
तह सुद्वमिच्छ सम्मत्तपोगला मिच्छमीसिया मिच्छं (मीसं) । होज्ज परिणामओ वा सोऽवाओ खइए नत्थि ॥
बद्धाऊ पडियन्नो नियमा खीणम्मि सत्तए ठाइ । इयरो अनुवरओ विय सयलं सेट्ठि समाणेइ ॥१३३३॥
विइयतइए कसाए अट्टारंभेइ समयमेसिं च । ग्ववियम्मि मज्झमागे पयडीओ सोलस खवेइ ॥१३३४॥
नरयतिरियाणुपुन्वी गई उ चत्तारि आदिजाईओ । आयावं उज्जोयं थावर साहरणं सुहुमं ॥१३३५॥
तिन्नि महानिदाओ अट्टगसेसं तओऽणुदिण्णाणं । वेयाण जहव्वयरं तत्तो वीयं तओ छक्कं ॥१३३६॥
तत्तो य तइयवेयं एक्केक्कं तो कमेण संजलणं । सव्वत्थ सावसेसे मगिगल्ले लगइ पुरिल्ले ॥१३३७॥
दंसणमोहकखणे नियट्ठि अनियट्ठिवायरो परओ । जाव उ सेसो संजलणलोभसंखेज्जभागोत्ति ॥१३३८॥
तदसंखिज्जइ भागं समए समए खवेइ एक्केक्कं । तत्थ य सुहुमसरागो लोभाणू जावमेक्कोऽवि ॥१३३९॥
खीणे खवगनिगंठो वीसमए मोहसागरं तरिउं । अंतोमुहुत्तमुवट्ठि तरिउं थाहे जहा पुरिसो ॥१३४०॥
छउमत्थकालदुचरिमसमए निदं खवेइ पयलं च । चरिमे केवललाभो खीणावरणंतरायस्स ॥१३४१॥

‘उवे’त्यादि ‘दवे’त्यादि, यथेह दावानलानुभूषितोऽञ्जनद्रुमः पुनरुदकासेचनादिप्रत्ययलाभादंकुरादिरूपतां भूयोऽप्याप्नोति, भस्मच्छन्नो वाऽनलः, तथाऽसावपि जीवो भूत्वा तथाभूतो भूयोऽपि तथा भवति येन-‘तम्ममी’त्यादि । अथवा स तस्मिन्नेव भवे निर्वाणे न लभते, तस्य क्षपकश्रेण्यायत्तत्वात्, द्वितीयभवे तु लभेतापि, उत्कृष्टतस्तु सम्यग्दृष्टिकाल इति । एवम्-‘जदी’त्यादि । ‘अण’इत्यादि, अणे ऋणे, शेषं स्पष्टम् । ‘दासत्त’मित्यादि स्पष्टा ॥ दारं ॥१३१३-१८॥ ‘ओव’इत्यादि । यतश्च ‘सुहुमे’त्यादि । ‘अण’इत्यादि । ‘पडी’त्यादि, प्रतीतार्था, नवरं पूर्वविदप्रमत्तः शुक्लव्यान्यपि, शेषास्तु धर्मव्यापार एवेति ॥१३१९-२०-२१॥ अत्र च-‘पहमे’त्यादि, प्रतीतार्था । असावेतत्प्रसोता-‘यद्वाज’ इत्यादि । यदि नरकादौ बद्धायुः प्रतिपन्नः स्याद्, स च यद्यनियत-कालत्वादायुरन्तस्य प्रथमकपायक्षयमात्रे त्रियेत ततो भूयोऽप्यसौ तांश्चिनुयात्, किं कारणमित्यत आह-मिथ्यात्वोदयकारणायस्थानात्, क्षीणे मिथ्यात्वे, किममूलं प्रवर्त्तत ? इति गार्थार्थः ॥१३२२-३॥ ‘तम्ममी’त्यादि । तस्मिन्-कपायचतुष्टये क्षीणे मृतो देवलोकं याति, तथा च सप्तके ‘क्षीणे’ भस्मतां याते, दिवं यातीति वर्त्तते, क्षपकश्रेण्यपरिणामः सन्, न तूत्तरकालं, आह च-उपरतपरिणामः पुनः पश्चात्तानामतित्वाच्चित्रगतिः स्यात्, चतुर्गतिकत्वादिति गार्थार्थः ॥१३२४॥ ननु च-‘त्वीणम्ममी’ त्यादि । क्षीणे दर्शनत्रये, सप्तके इत्यर्थः, किमसौ भवति ? उच्यते, त्रिदर्शनातीतः, एकवाक्यतया वा प्रश्नः, उच्यते-सम्यग्दृष्टिः, श्रेणिकचत् ॥२५॥ आह-मोहनीयांशत्वात् सम्यक्त्वस्य तत्क्षये कुतः सम्यक्त्वम् ? इत्यत आह-‘निव्वलिण’ त्याति ॥ एवंरूपं मिथ्यात्वमेव यत् क्षीणं तस्मा, न तु यो भावः श्रद्धानलक्षणस्तस्य जन्तोः, तस्येदानीमेवोदिततरत्वात् ॥२६॥ तथाहि-‘सो’इत्यादि ॥ स तस्य दृष्टिलक्षणो भावो विशुद्धतरो जायते, सम्यक्त्वपुद्गलक्षयात्, सांसिद्धिकत्वात्, ‘दृष्टिरिव’ चक्षुरिव ॥२७॥ अनुग्रहायाह-‘जहे’त्यादि, सुगमम् ॥२८॥

‘सेम्’ इत्यादि । यथा वा ज्ञानचतुष्टयापगमे शुद्धतरं धार्मिकं ज्ञानान्तरं प्रादुरस्ति, न त्वज्ञो भवति, एवं धायोपश्रमिकसम्भक्त्वाभावे धार्मिकदर्शनं भवतीति गार्थार्थः ॥१३२९-३०॥ तथा चानयोः सापायनपायत्वमाह-‘निञ्चलि’ इत्यादि । मदननिर्वलि-तकोद्रययुक्तं तैलधीरादिमिश्रितं ‘मदयेत्’ विदध्याद् आभि, नात्र सन्देहः, सापायत्वात्, अशुद्धप्रकृतित्वात्, न त्वसौ विपर्षये दोष इति गार्थार्थः ॥१३३१॥ ‘तद्दे’त्यादि । ‘तद्’ सुद्रुमिच्छत्तपोमग्लेहितो जे जाया संमतपोमगला ते मि(स्स)परिणामया वे’ति द्वयी गतिरिति, सोऽपययः धार्मिकं नास्ति, न ह्यशुजानः पुद्गलेभ्योऽपराधयतीति गार्थार्थः ॥१३३२॥ इह-‘यद्वाऊ’ इत्यादि । आपुष्कस्य दीपादिति हृदयं, शेषं स्पष्टं ॥३३॥ ततो दर्शनमोहनीयक्षयानन्तरम्-‘चिह्न’त्यादि । द्वितीयवृत्तीयौ चतुर्णामपि मध्यमौ तौ चाष्टौ तान् प्रस्तौति, क्षयणमङ्गीकृत्यैतेषां च स्वं तत्त्वं क्षपयति, मध्यभागोद्देशन्याः षोडश प्रकृतीः प्रक्षिप्य ‘क्षपयति’ ग्रसते, प्रशस्तासाधारण-रुचित्वाद् अर्द्धोपयुक्तग्रासाप्रकरमर्दकविभार्द्रकक्षकलादिवदिति गार्थार्थः ॥१३३४॥ तथैताः-‘नरये’त्यादि । ‘नरयाणुपुञ्चि’ति प्रथमं तागभरकानुपूर्वी नाम यङ्गीगस्य तद्गतियन्धनं, व्युभनासिकन्यस्तसंस्थानीयत्वाद्, यथा कर्मपुद्गलसन्तत्या तत्र नीयत इत्यर्थः, यथा षोडशो(द्वयो)त्तमाङ्गाधश्चरणादिरूपो भवति, एवं सर्वत्र, तथा ‘तिरियाणुपुञ्चि’ति तिर्यगाशुपूर्वीनामाप्येवमेव २, तथा ‘नारकगति’ति यदुदपाग्नारकगतायाविर्भवति ३, एवं ‘तिरियगति’ति यथा च तिर्यगताविति ४, तथा चतस्रश्चाद्याः षष्ठ(जा)तय एकैन्द्रिय-द्वित्रिचतुःसञ्ज्ञिताः, तथाऽऽस्तपनामादिपञ्चकम् ॥३५॥ ‘तिन्नी’त्यादि । तिस्रश्च महानिद्रा-निद्रानिद्रा प्रचलाप्रचला स्थानाद्विरिति च १६ । ततोऽष्टानां शेषं, पश्चाद् तत् पूर्ववत् ॥१३३६॥ ‘ततो ये’त्यादि । इह दर्शनसत्कस्यायिनं सम्यक्त्वकपायाष्टके मुक्त्या सर्वत्र भावविशेषे पाथात्वे सिष्ठति सति पौरस्त्ये लगति, अत्यन्तपटुत्वात्, प्रदीर्घशुक्लशुष्काष्टशीर्णपतितपत्रगोमपादिसंभृतदानल-

वत्, सर्वं चैतत् पूर्वोपर्येणान्तर्मुहूर्तमिति गार्थः ॥१३३७॥ स च-‘दंसणे’त्यादि । दर्शनमोहनीयक्षये निवर्त्तिवादरः श्रेणिकवत्, परतस्त्वनिवर्त्तिवादरः आसंज्वलनलोभासंख्येयभागादिति गार्थः ॥१३३८॥ ‘तदे’त्यादि । तस्य संज्वलनलोभान्त्यसंख्येयभाग-
स्यासंख्येयभागं, श्रेणं भावितवत् ॥१३३९॥ एवम्-‘स्त्रीणे’इत्यादि । क्षीणेऽष्टाविंशतिविधे मोहनीये क्षपकनिर्ग्रन्थो यथाख्यातचारित्री
भण्यते, स च तस्यासवस्थायां निशाम्यति, तीर्णमोहसागरत्वात्, कियन्तं कालं यावदित्याह-अन्तर्मुहूर्तं, द्रव्यसमुद्रतरितुमिति
गार्थः ॥१३४०॥ ततः-‘छउमन्थे’त्यादि । छद्म-आवरणं छद्मनि तिष्ठतीति छद्मस्तद्विषयः कालः छद्मस्यकालः, द्विसमयन्यूनम-
न्तर्मुहूर्तमित्यर्थः, तस्माच्छद्मस्यकालाद् द्वितीयधर्मः समयोज्येति छद्मस्यकालद्विचरमसमयस्तस्मिन् निद्रां क्षपयति प्रचलां च, प्रागक्ष-
पितत्वात्, चक्षुर्दादक्षपितं चान्यत्, उक्तञ्च-“देवगति आणुपुष्वी, विउवि संघयण पदमवजाइ । अन्नयरं संठाणं” मुक्त्वा यत्र व्य-
वस्थित इत्यर्थः, तथा तीर्थकरनाम योज्जीर्थकरो भवति आहारनाम चेति, इतरसमयव्यापारमाह-चरमे समये छद्मस्यकालस्य केव-
लज्ञानोत्पत्तिर्भवति, किंविशिष्टस्य सतः ? इत्याह-क्षीणज्ञानदर्शनावरणान्तरायस्येति, उक्तञ्च-“चरिमे नाणावरणं” इत्येव-
मादि, ततः ‘संभिण्ण’ (१३५०) मित्यत्राभिसम्बन्धो भविष्यति, इह चावरणक्षयात्केवलोद्भूतिरिति व्यवहारनिश्चयौ, द्रुतः,
तत्र तावत्—

आवरणक्षयसमए नेच्छइअनयस्स केवलुप्पत्ती । तत्तोऽणंतरसमए ववहारो केवलं भणइ ॥१३४२॥

नाणं न खिज्जमाणे स्त्रीणे जुत्तं जओ तयावरणे । न य किरियानिद्राणं कालेगत्तं जओ जुत्तं ॥१३४३॥

जइ किरियाए न खओ को हेऊ तप्परिक्खए अन्नो ? । अह ताए किह काले अन्नत्थ तई अब्बोऽण्णत्थ ? ॥

किरियाकालस्मि स्वओ जइ नत्थि तओ न होल्ल पच्छावि । जइवडक्किरियस्स खओ पढमम्मिचि कीस किरियाए ? ॥
जं निज्जरिज्जिमाणं निज्जिण्णंति भणियं सुए जं च । नो कम्मं निज्जरिज्जइ नावरणं तेण तस्समए ॥१३४६॥
जइ नाणमणावरणेडवि नत्थि तोतं न नाम पच्छावि । जायं च अकारणओ तमकारणओ चिय पढेज्जा ॥१३४७॥
नाणस्सावरणस्स य समयं तम्हा पगासतमसो व । उप्पायव्वयधम्मा तह नेया सव्वभावाणं ॥१३४८॥
उभयावरणाईओ केवलवरणाणदंसणसहायो । जाणइ पासइ य जिणो नेयं सव्वं सयाकालं ॥१३४९॥
'आवरणे'त्यादि । आवरणविचटनसमय एव नैद्यिकनयस्य केवलज्ञानमुन्मुक्तिमातनुते, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्,
क्रियमाणकृतवत्, भेदे च क्षयक्रियाअभावभावित्वेन ग्रन्थभेदकालेऽपि स्मात्, ततः क्षयसमपादनन्तरे समये केवलमुत्पद्यत इति
व्यवहारो भणति, क्रियाकालनिष्ठाकालयोर्भेदात् कृते कृतवत्, अमेदे च कृतत्वेन क्रियावैयर्थ्यमपि स्यात् ॥१३४२॥ तथाहि—'नाण'
मित्यादि । 'ज्ञानं' केवलज्ञानाविर्भवनं 'न क्षीयमाणे' न द्राग् दश दिशो विचटति सति केवलज्ञानावरणे संभवति, किं कारणमित्यत
आह—'युक्तं' घटमानकं 'तदावरणे' केवलावरणे क्षीणे सति यतः, एतदुक्तं भवति—आद्यसमयस्यावरणक्षयक्रियाकालत्वात् द्वितीयस्य
निष्ठाकालत्वात् न क्रियाकाले तत्, किन्तु क्रियोत्तरकालं, न च क्रियानिष्ठयोरेकसमयता युक्ता, क्रियावैयर्थ्यप्रसङ्गाद्, यतो नाद्य-
च समय इदं, किन्तु द्वितीय इति गार्यार्थः ॥१३४३॥ उच्यते—भवतो ह्यावरणक्षयः अक्रियया क्रियया वेति ? किंचातः,—'अदी'त्यादि ।
यदि 'क्रियया' सदनुष्ठानलक्षणाया 'न क्षयः' न विचटनं तदावरणस्य ततः 'तत्परिक्षये' आवरणपरिक्षये कोऽन्यो हेतुः ? क्षप्यं च
तदावयोः, सर्वज्ञाभ्युपगमात्, अथ मन्यसे तथा तत् परिक्षय इति, कहं अबल्य तयो क्रिया ? प्रथम इति भावना, 'त्वयोऽण्णत्थ'ति

धायस्त्वन्यत्र, द्वितीय इति भावना, न त्वेकसामयिक एव क्रियानिष्ठाऽभ्युपगमे क्रियासाफल्यमिति गाथार्थः ॥१३४४॥ अपिच-
'किरिये'त्यादि । क्रियारूलेऽप्याद्यसमयवर्चिनि क्षयो यदि नास्ति 'ततोऽसौ पश्चादपि न स्याद् अक्रियत्वात् प्राग्वत्, अपि चैवं
तत्रदम्भितसमयेऽपि केवलोत्पत्तिर्न, क्रियाशून्यत्वात्, क्षपकनिर्गन्थत्वात्न्यतरसमयवत्, तथा यदि च द्वितीयसमयेऽक्रियस्य क्षयस्ततः
प्रथमसमयेऽपि किं क्रियया ? तामन्तरेणैव क्षयोऽस्त्विति गाथार्थः ॥१३४५॥ अपि च-न प्रतिज्ञामात्रेणैतन्नीयते, आर्थेऽप्येतदेवास्त
इति, आह च-'ज'मित्यादि । यस्मान्निर्जीर्यमाणं निर्जीर्णमिति सूत्रे भणितं 'चलमाणे चलिण जात्र निञ्जरिञ्जमाणे निञ्जिण्णे' (भग०)त्ति,
अतः क्षीयमाणमात्रणं क्षीणमेवेति नानयोः कालभेदः, 'जं च'ति यस्माच्च भणितं 'सुते' इत्यनुवर्त्तते, नोऽकर्म निर्जीर्यते, किं तर्हि ?
वेद्यते, यतश्चैवं तेन कारणेन तत्समये-चरमममे न प्रतिबन्धकस्य तु केवलं को निरुणद्धि ? अहं चेद्, उच्यते-
॥१३४६॥ 'जदी'त्यादि । यदि 'ज्ञानं' केवलज्ञानं 'अनावरणेऽपि' आवरणविवर्तनवेलायामपि 'पत्ति'त्ति नोत्पद्यते, उत्पद्यते त्वन्य-
काले यदि 'तो' ततस्तज्ज्ञानं न नाम पश्चादपीति, सर्वज्ञाभावाद्, दृ(ह)ष्टं यदि सीमांसकानां भवितेति, अपि च-एवं जातं च अकार-
णदो यथा द्वितीयसमय इति शेषः तह तं अकारणतोच्चिय पडेज्ञा, एतदुक्तं भवति-कारणाज्जायमानं सदस्त्वास्थानियममासादयति,
यदि त्वकारणाज्जायते, नन्वकारणादेव व्यवेत, निमित्तविशेषाद्, द्वितीयेऽपि न केवलं, निरावरणत्वाद् आद्यसमयवत् ततश्च 'नित्यं
सत्त्वमसत्त्वं'त्यादिदोः, निर्हेतुत्वनाशे निर्हेतुकोत्पादात्, न चैवमिति गाथार्थः ॥१३४७॥ 'नाणस्से'त्यादि ॥ तस्मात्कालाभेदेन
चोद्व्यव्याचिमाविति वाक्यशेषः, को ?-उत्पादव्ययधर्मा, कयोरिवेत्याह-प्रकाशतममोरिव, किं केवलस्यैवेयं गतिः ? नेत्याह-ययाऽस्य
तथा भवेपां भावानामेवमिमौ ज्ञेयाविति गाथार्थः ॥१३४८॥ ततश्च-'उभये'त्यादि स्पष्टा ॥१३४९॥ अत उक्तम्-

संभिन्नं पासंतो लोगमलोगं च सव्वओ सव्वं । तं नत्थि जं न पासइ भूयं भव्वं भविस्सं च ॥ नि. १२१ ॥

चाहिं जहा तहंतो संभिन्नं सव्वपज्जेहिं वा । अत्तपरनिव्विसेसं सपरप्पज्जायओ वावि ॥१३५१॥

संभिन्नगगणेण य दव्वमिह सकालपज्जवं गहियं । लोगलोगं सव्वंति सव्वओ वित्तपरिमाणं ॥१३५२॥
तं पासंतो भूयाइं जं न पासइ तओ तयं नत्थि । पंचत्थिकायपज्जयमाणं नेयं जओऽभिहिं ॥१३५३॥

तवनियमनाणकक्खं आरूढो जं(यं)जितो अमियनाणी । एत्तो स परंपरओ एत्तो जिणपवयणुप्पत्ती ॥१३५४॥
निज्जुत्तिससुत्थाणप्पसंगओ जाव पवयणुप्पत्ती । पासंगियं गयमियं वोच्छामि इओ उवग्घायं ॥१३५५॥
अच्छउ तागुग्घाओ का पुण जिणप्पवयणप्पसूइत्ति । तं किस्सियाभिहाणं पचयणमिह को विभागो स्सो ॥१३५६॥
एयं पसंगसेसं वोत्तुमुवग्घायवित्थरं वोच्छं । तो सेसहराइं कमेण तस्संगहो चेमो ॥१३५७॥

‘संभिन्न’मित्यादि । सं-एकीभावेन भिन्नं संभिन्नं, किमुक्तं भवति ? इत्याह-यथा बहिस्तयाऽन्तः, घटं हि यथाऽन्तरन्तयप्रतरे पश्यत्येवं बाह्यान्तरप्रतरेऽपि यावन्मध्यं, प्रतरद्वय इत्यर्थः । तथा सर्वपर्यायभिन्ने वा, संभिन्नमिति वर्तते, घटपरमाणून् ह्यनन्तानन्तपर्यायानुविद्वान् पश्यतीत्याभिप्रायः, तथाऽऽत्समपरनिर्विशेषं वा संभिन्नं, यथाऽऽत्मानमेवं परमायि जानतः संभिन्नं दर्शनमुच्यते, स्वपरपर्यायभेदेन वा पश्यतः संभिन्नमिति गाथार्थः ॥१३५०-५१॥ ‘संभिन्ने’त्यादि । अथवा संभिन्नमिति द्रव्यं गृह्यते, कोऽत्र भावार्थः ? कालपर्यायौ हि तत्पर्यायौ, समन्ताद्वा भिन्नं संभिन्नं, शेषं सुगमम् ॥५२॥ ‘तं’इत्यादि च । ‘तवे’त्यादि । तदेवमुक्तेन ग्रन्थकलापाटोपेन ‘अयं’ ति असौ जिनोऽमितज्ञानी, यस्तपोनियमज्ञानवृक्षमारूढः स उक्तः, तथा ‘एत्तो’ ति अतो

जिनात् स भावपरंपरको लभ्यो येनेयं सामायिकनिर्युक्तिरायाता, एतस्माच्च वक्ष्यमाणा जिनप्रवचनोत्पत्तिः प्रस्तुतेति गाथार्थः ॥५३-५४॥
एतच्च प्रासङ्गिकमुक्तमिति, आह च भाष्यकारः—‘निज्जुत्ती’ त्यादि । निर्युक्तिसमुत्थानप्रसङ्गतः तपोनियमज्ञानवृक्षारोहणादार-
भ्यः, कियन्तीं भुवं यावदित्याह—यावत्प्रवचनोत्पत्तिः, एतत्किमित्याह—प्रासङ्गिकमेतत्—गतं प्रसङ्गेनैतदुक्तं, इदानीं प्राक्प्रतिज्ञातव्यव-
हितस्फुरन्मतिर्भूयोऽप्याह—इत्त ऊर्ध्वं उपोद्घातं वक्ष्ये, कृतमाङ्गल्योपचार इति गाथार्थः ॥ १३५५ ॥ अथाद्याप्यपान्तराले वक्तव्य-
मुत्पश्यन्नन्यदेवाह—‘अच्छउ’ इत्यादि । तिष्ठत्वद्यापि तावदुपोद्घातः सान्ण्यासिकः, अनवसरत्वात्, का पुनरियं जिनप्रवचनोत्पत्ति-
र्नामेति, कियदभिधानं चेह तत् प्रवचनं ? सोऽस्य को वाऽभिधानविभागः ? ॥५६॥ ‘एय’मित्यादि । ‘एतत्’ जिनप्रवचनोत्प-
त्त्यादि प्रसङ्गशेषं वक्तुं एत इमं वक्ष्ये, प्रतिज्ञानत्वात्, ततः शेषद्वाराणि ‘दारविधीय’ इत्येवमादीनि, तत्संग्रहश्चायं ॥५३॥ तद्यथा—
जिणपवयण उप्पत्ती पवयणएगट्टिया विभागो य । दारविही य नयविही वक्खाणविही य अणुओगो (नि.१२२)

पासंगियमाइतियं दारविहिस्ति विहिउ उवग्घाओ । अणुओगद्वारं पुण चउत्थमिदं नयविहिस्ति ॥१३५९॥
सीसायारियपरिकवा वक्खाणविहिस्ति कहणमज्जाया । सुत्तप्फासियपिज्जुत्ति सुत्ताणुगमोऽयमणुओगो ॥१३६०॥
किं पुण चउत्थद्वारं नयविहिमभिघाय तोऽणुओगोत्ति । चउदारासंगहिया वक्खाणविहिस्ति किं गहिया ? ॥१३६१॥
घंघाणुलोमयाए केई न जओ तई कमेणंपि । तीरइ निवंधिउं जे तेणेयं बुद्धिपुब्बत्ति ॥१३६२॥

अंतम्मि उवण्णसिउं पुब्बमणुगमस्स जं नए भणई । तं जाणावेइ सम्मं वचंति नयाऽणुओगो य ॥१३६३॥
सुत्ताणुगमावसरे शुकसीसाणुगगहोवएसत्थं । वक्खाणविहिं जंपइ मूलद्वाराणहिकयंपि ॥१३६४॥

अहंसा साहिक्यविय वक्त्वाणंगंति जं तओऽणुगमो । जं जं वक्त्वाणंगं तं तं सन्वं जओऽणुगमो ॥१३६५॥
सुत्ताणुगमाईए वक्त्वाणविही जओ तदंगं सा । जं व सुयावसरे चिय सकलाइं गवाइनायाइं ॥१३६६॥
जइ साणुगमंगं चिय दारविहीए तओ किमाईए । ओपारेउं भवइ ? उक्कमकरणे गुणो को पु ? ॥१३६७॥
वारविहीवि महत्था तत्थवि वक्त्वाणविहिचियत्तासो । मा होअ तदाईए वक्त्वाणविहिं निरूवेइ ॥१३६८॥
एत्थेव गुरु सीसं सीसो घ गुहं परिच्छिउं पच्छा । वोक्किइ सोच्छिइ व सुहं मोच्छिइ व सुदिदुवेयालो ॥१३६९॥
साऽणुगमंगंणि इहं जइ भन्नइ किं न कीरइ इहेव ? । दाएइ पयत्तरं वक्त्वाणविही य सुत्तम्मि ॥१३७०॥
अणुओगाइविभानो वक्त्वाणविहीवि तव्यसंगेणं । जंपंति केइ तेसि वोचुं सोउं व को जोगो ? ॥१३७१॥
संगहगाहाए पुण अणुओगाईणें वंनि दारंता । जो वन्निओऽणुओगो सोऽयं स बिही जवत्थंति ॥१३७२॥
सुयमिह जिणपवयणं तस्सुप्पत्ती पसंगओऽभिहिया । जिणगणहरवयणाओ इमाइं तस्साभिहाणाइं ॥१३७३॥
‘जिणे’त्यादि ॥ तत्र जिनात्प्रवचनोत्पत्तिः तथा तदेकाधिकानि एकाधिकविभागश्चेतत्त्रयं प्रसङ्गस्य शेषमास्ते, तथा द्वारविधि-
श्रोषोद्घातः, अयं च प्रकृतौ भविष्यतीत्यभिप्रायः, तथा नयविधियुक्तं मूलद्वारं प्रकृतं, तथा व्याख्यानविधिश्च श्रित्याचार्य-
योरधिकृतः, अनुयोगश्च द्रव्यस्यैव नानुगमलक्षणोऽधिकृतः, इत्ययं तावत्सङ्ग्रहगाथापिण्डार्थः ॥१३५८॥ ‘यासंभिय’मित्यादि ॥
‘स्तिरसे’त्यादि गतार्थम् ॥५९-६०॥ एवं तावत्सामान्येनापमर्थः, अथ चोदकः उपक्रमो निदेशोऽणुगमो नय इति क्रमापातिनीमनो गाथा-
भवबुध्यमानो भावार्थं चानवबुध्यमानः क्रमोपन्यासमस्याः प्रविषट्ठयन्नाह—‘किं पुण’ इत्यादि ॥ किं पुनश्चतुर्थं द्वारमभिधाय, कतमत्

इत्याह-नयचिधिं, मूलनयद्वारमित्यर्थः 'तो' ततः पश्चादनुयोगोऽभिहितः, येनोच्यते-नयविही अणुओगो'त्ति, नन्वेवं क्रियतां 'अणुओगो वस्त्राणविही' त्वेकं चोद्यम् । द्वितीयमाह-चतुर्द्वारासंगृहीतत्वाद् व्याख्यानविधिर्वा किं गृहीतः, ? नन्वेवमुच्यतां 'दार-विही य णयविही अणुयोगो होह पंचमओ' एषां च रूढया स्त्रीलिङ्गं, अन्यथा घुसकिरुपसर्गपूर्वः पुंसी (क्यन्तो घुः पा० लिङ्गा०)-ति वचनात् पुंलिङ्ग एवेति गार्थार्थः ॥१३६१॥ अत्राचार्यदेशीयोऽस्याद्यचोद्यस्य परिहारमाह-'बंधे'त्यादि ॥ केचन परिहारमाचक्षते यन्धानुलोभ्यादिदमभ्यधापि भद्रबाहुस्वामिना, 'दारविही य णयविही वस्त्राणविही यऽणुओगो'त्ति, एतच्च ण, होद्वामात्रत्वात्, किमित्यत आह-'जओ तई' यतोऽसौ नयविधिः क्रमेणापि पार्यते निबन्धितुं, तद्यथा-दारविही वस्त्राणविधि अणुओगो नयविही य' तेनेयं नयविधिः बुद्धिपूर्वा साभिप्रायिकी, द्वारविधेरनन्तरमिति शेषः, नयानुयोगयोर्व्यत्ययः साभिप्राय इति गार्थार्थः ॥१३६२॥ कश्चामावभिप्रायः ? इत्याह-'अंत मित्यादि ॥ इह भद्रबाहुस्वामी अस्य च चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्तीत्यत्राध्ययनादौ 'पुन्व'त्ति पूर्वमन्ते उपन्यस्य नयद्वारं अस्यां तु गाथायामनुगमस्य-अनुयोगस्य पूर्वं यत् नयान् भणति व्यत्ययं कृत्या तत् ज्ञापयति-नयानुयोगो प्रतिद्वयं युगपद् गच्छतः, तद्गर्मत्वात्, आदौ तु क्रमोपन्यासो युगपद्बहुवक्तुमशक्यत्वादेवमादीति गार्थार्थः ॥१३६३॥ द्वितीयचोद्य-परिहारमाह-'सुत्ता'इत्यादि ॥ तदत्रानुगमावसरे अनुगमद्वितीयमेद्व्याख्यानवेलायां किं ? व्याख्यानविधिं शिष्याचार्यपरीक्षाप्रकारं मूलद्वारेभवनधिकृतमपि अनुक्तमपि 'जल्पति' अभिघत्ते संग्रहगाथायां, किमर्थमित्यत आह-गुरुश्च शिष्यश्च तौ तयोरनुग्रह इति विग्रहस्तदुपलक्षित उपदेशस्तथोच्यते तदर्थे, एतदुक्तं भवति-सुश्रव्यं सुव्याख्येयं च कथं नाम ज्ञानं स्यादित्येवमर्थमिति, यदुक्तं भवति-गुणवताऽऽचार्येण गुणवते शिष्यायाऽस्त्वलितादिसन्नमुच्चार्य देयमित्येवमर्थमित्यतः क इवापराधः ? ॥३६४॥ एवं तावदनधि-

कारपक्ष उक्तः, अधिकारपक्षेऽप्ययं दोषं परिजिहीर्षुराह-‘अहवे’त्यादि ॥ ‘जं साऽहिकयच्चिय’ चि यस्मादसौ व्याख्यानविधिः अधिकृत एव-प्रस्तुत एव, क्वेत्याह-अनुगमे-चृतीये द्वारे, कुत एतत् ? इत्याह-व्याख्यानाद्गत्वात्, ततः किमिति चेदुच्यते ‘ततो’चि ततः तस्मान्न दोषश्चतुर्द्वारासंग्रहलक्षणः, एतदेव भावयन्नाह-यद्यद् व्याख्यानाङ्गं तत्तत्सर्वं यतोऽनुगम इत्यतोऽधिकृतैव सेति गाथार्थः ॥१३६५॥ अस्मिन्नेव च पक्षे इदमपरमाह, यतश्च-‘सुत्ते’त्यादि ॥ सुत्ताणुगमादीये चकल्याणविही जओ भणियो न्यायविदा परमेश्वरेण ‘सुत्तं पयं पयत्थो’ इत्याद्येतदुपलक्षकवचनाद् अतोऽनुयोगाङ्गं सेति, यस्माच्च ‘श्रुतावसर एव’ सूत्रानुगम-प्रस्ताव एव ‘सकलानि’ प्रयोजनयन्ति गवाद्युदाहरणानि भवन्ति ‘गोणी चंदणकंधेत्यादीन्युत्सर्गेण, तस्मादनुगमाङ्गं सेति को वक्तीयं चतुर्द्वारासंगृहीतेति, अयं चात्र भावार्थः-अवश्यमेव सूत्रे व्याख्यायमाने योगयायोग्यनिर्भालनं कर्त्तव्यं, यत उक्तम्-“आमे घडे निहिचं जहा जलं तं घडं विणासेह । इय सिद्धंतरहस्सं अप्पाहारं विणासेह ॥ १ ॥” इति गाथार्थः ॥१३६६॥ तदेवं स्थिते भाविवस्त्वङ्गीकृत्य चिचोदयिपुराह-‘जदी’ त्यादि ॥ यद्यसौ व्याख्यानविधिः ‘अनुगमाङ्गं’ सूत्रानुगमादेः कारणमेव ततः ‘द्वार-चिधिः’ उपोद्घातस्यादाववतार्य किं भग्यते?, कस्मान्द्रुणिष्यत इत्यर्थः, येनोच्यते-‘गोणी चंदनकंधा’ ततः उदेसे निहेसे यनिग्गमे’ इत्यादि ॥६७॥ ननु को ह्युत्क्रमकरणे गुणो लभ्यत इति?, उच्यते-‘दारे’त्यादि ॥ द्वारविधिरपि ‘उदेसे निहेसे’ इत्येवमादिका महार्था बहुवृत्तान्ता कल्याणहेतुत्वात् सूत्रवत्, ततश्च तत्रापि व्याख्यानविधिचिपय्यास्सः अविनीतादिप्रदानलक्षणोऽतिरोपणपार्थश्रवणलक्षणो वा मा भूत् अस्तदादौ उपोद्घातविवेरादौ व्याख्यानविधिं निरूपयति अतस्ततोऽयमवतार्येह भण्यत इति गाथार्थः ॥१३६८॥ कथं नु नाम-एत्येवे’त्यादि ॥ अत्रैव’ द्वारविगवाचार्यो जिज्ञाभितगुणदोषाय गुणवते शिष्यायानुयोगं वक्ष्यति, शिष्यश्च

गुणवदाचार्यसंनिधावेव श्रोष्यति मोक्ष्यति वा दोषवन्तं शिष्यमाचार्य इति गार्थार्थः ॥ १३६९ ॥ तदेवमप्युक्ते निरुक्तकारी चोदक आह—‘सा’इत्यादि ॥ स व्याख्यानविधिः अनुगमाह्नमपि सन् ‘इह’अस्मिन् द्वारविधेरादौ यदि भण्यते अपि बहुवृत्तान्ततय इमा परिभ्राम्य ततः ‘किं’ किमिति ‘इहैव’ अस्यामेव संग्रहगाथायामसौ नोपन्यस्यते एवं यदुत ‘जिणपवयणउप्यत्ती पवयणागड्डिया विभागो य । वक्त्राणविही दारविही नयविही होइ अनुयोगो ॥१॥’ येनोच्यते—‘मुचाणुगमाईए सा भणिय’त्ति, उच्यते, संग्रहगाथायां पट्टस्थानेऽस्योपन्यासं कुर्वन् ‘व्याख्यानविधेः’ शिष्याचार्यपरीक्षाविधेः प्रयत्नतरं दर्शयति, अथद्वयमसौ कार्येत्यर्थः, क्व इत्याह—‘यत्रे’ यत्रानुगम इति, एतदुक्तं भवति—यद्यपि कथञ्चिदुपोद्घातादौ न कृतो नाम, यत्रानुगमावसरे त्ववश्य कर्तव्य इति ज्ञापनार्थं, उपन्यासं त्वेवं चक्रे कृतीति न दोषः, अयं तावद् भाविवस्तुसंग्रहगाथायां मध्यममङ्गया अर्थ उक्तः ॥७०॥ ‘अनुयोग’इत्यादि ॥ इह केचिज्जल्पन्ति, किम् १, अत आह—व्याख्यानविधिरपि संग्रहगाथापट्टद्वारभावी अनुयोगादिविभागे अनुओगो य णि ओओ इत्याद्यत्र वक्ष्यमाणे तत्प्रसंगेनानुयोगाद्यवसरे भण्यते कथा प्रत्यासन्त्या १ इत्याह—तेषामनुयोगादीनां को योग्यः क उचितो वक्तुं श्रोतुं वा १ इत्यनया प्रत्यासन्त्या ॥७१॥ संग्रहगाथायां तु पट्टद्वारे मीलयन्तः किमुक्तवन्तः १ इत्यत आह—‘संग’ इत्यादि ॥ संग्रहगाथायां तु अनुयोगस्य सप्तपट्टारस्यादौ दर्शयन्त एतां ब्रुवते, किमित्याह—‘जोवे’त्यादि, यः सविभागद्वारे ‘चर्णितः’ व्यावर्णितः अनुयोगः यत्रार्थयोरनुकूलः समन्वयः, ‘वच्छगे’त्यादिना सोऽयमिति स इदानीमुच्यते, क्व १, यत्रानुगमादाविति सामर्थ्याद्गम्यते, किंविशिष्टः १ इत्याह—स चिधिः व्याख्यानविधिर्यदर्थं, मूलद्वारासंगृहीतोऽप्यस्यामभिधीयते नियुक्तिरुक्तेति गार्थार्थः ॥ १३७२॥ ‘सुय’इत्यादि ॥ यदुक्तं केयं जिनप्रवचनोत्पत्तिरिति, ननूक्तमहद्वचनं जिनप्रवचनं, अस्व च नियुक्तिसमुत्थानप्रसङ्गत

एवोत्पत्तिरुक्ता जिनगणधरेभ्यः सकाशात्, यत्पुनरुक्तं तद्वा जिनप्रवचनं कियदभिधानं ? अभिधानविभागो वाऽस्य कः ? इति ॥१३७२॥ अत्रोन्यते-
एगट्टियाइं तिन्नि उ पवयण सुत्तं तहेव अत्थो य । एक्केक्कस्स य एत्तो नामा एगट्टिया पंच ॥ [नि.१३३]
जमिह पगयं पसत्थं पहाणवयणं व पवयणं तं च । सामन्नं सुयनाणं विसेसओ सुत्तमत्थो य ॥१३७४॥ दारं
सिचइ खरइ जमत्थं तम्हा सुत्तं निरुत्तविहिणा वा । सूएइ सवइ सुव्वइ सिव्वइ सरए व जेणत्थं ॥१३७५॥
सिचइ खरइ जमत्थं तम्हा सुत्तं निरुत्तविहिणा वा । जं सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जाए जम्हा ॥१३७६॥
अविवरियं सुत्तं पिव सुट्ठिय वावित्तओ व सुत्तंति । जं सुत्तं वक्खेयं अत्थो जं तस्स वक्खाणं ॥१३७७॥
सह पवयणेण जुत्ता न सुयत्थेगत्थया परोप्परओ । जं सुत्तं किमिहेगत्थाभिहाणेहिं ? ॥१३७८॥
जुज्जइ व विभागाओ तिण्हवि भिन्नत्थया न चेयरहा । एगत्थाणंपि पुणो किमिहेगत्थाभिहाणेहिं ? ॥१३७९॥
मउलं फुल्लंति जहा संकोयविवोहमित्तभिन्नाइं । अत्थेणाभिन्नाइं कमलं सामणओ वेगं ॥१३८०॥
अविवरियं तह सुत्तं विवरियमत्थोत्ति वोहकालम्मि । किंचिम्मत्तविभिन्ना सामन्नं पवयणं नेयं ॥१३८१॥
सामन्नविसेसाणं जह वेगाणेगया ववत्थाए । तदुभयमत्थो य जहा वीसुं बहुपज्जवा ते य ॥१३८२॥
एवं सुत्तत्थाणं एगाणेगत्थया ववत्थाए । पवयणसुभयं च तयं तियं च बहुपज्जयं वीसुं ॥१३८३॥
अहवा सव्वं नामं वंजणसुद्धियनयस्स भिन्नत्थं । इयरस्साभिन्नत्थं संववहारो य तदवेक्खो ॥१३८४॥
संववहारट्ठाए जम्हा जेणेगया न निच्छयओ । तो जुत्ताइं तेसि वीसुं पज्जायनामाइं ॥१३८५॥

‘एगट्टिये’त्यादि ॥ अभिन्नसार्धवाचकानि वचनान्येकार्थकानि, तानि च ग्रीष्मेव भवन्ति, न द्वे चत्वारि वेति, कस्य ? , श्रुतज्ञानयेति गम्यते, कानि च तानीत्यत आह-प्रवचनं द्वयं तथैवार्थश्च, गर्व एते त्रयस्तदाचका इति भावनीयं, तथा एकैकरूप्य च प्रवचनादः ‘नामानि’ अभियानानि पञ्च पञ्च भवन्ति, एकार्थिकविभागा इत्यर्थः, यद्वस्यति ‘सुतवर्मे’त्येवमादि ‘सुतं तंत’ मित्येवमादि ‘अभियोगो वे’त्येवमादि, अयं तारममुदायार्थ इति द्वारगाथार्थः ॥१३७३॥ प्रवचनद्वारं व्याचिख्यासुराह-‘जभिहे’त्यादि ॥ इह हि यत् प्रगलं जीयादिषु श्रद्धेयैर्यत्फलरूपतया तत्प्रवचनं, प्रशस्तं वा यद्वचनं माङ्गलिकरूपतः, प्रधानवचनं वा यत्सफलसञ्चहितप्रद्युत-रूपान् ‘तं च’ति तत्र ‘सामन्नं’ ति सामान्येन श्रुतज्ञानमुच्यते, विशेषतस्तु द्यमर्थयेति गाथार्थः ॥१३७४॥ इति द्वारम् ॥ द्वितीयं द्वारमाह-‘सिन्ननी’त्यादि ॥ ‘मिन्न धरणे’ इत्यर्थे धरणत्वात्, तथा ‘निरुक्तधिरिणिणा वा’ सुयं विउप्याहजइ’ति, तत्राह-‘सूते’-इत्यादि, ‘सूत्रं’ अर्थयत्ननालम् ॥७५॥ ‘अर्ची’त्यादि ॥ अविधियमाणमर्थतः सुप्तमिमास्ते सुप्तपुरुषवदिति प्राकृताभिधानात् सुतं, तथा गुम्पितत्वात्सक्तं, व्यापित्वागोर्धेयु द्रक्तं पुनः ‘सुत्तं’ति द्वारम् । अर्थद्वारमाह-यत्पञ्चाभिप्रायः सोऽर्थोऽर्थ्यमाणत्वादिति, अत उक्तम्-‘एगट्टियाणि तिन्नि उ परयण सुत्तं तदेव अत्यो य ।” ति गाथार्थः ॥१३७६॥ आह-‘सहे’त्यादि ॥ ‘प्रवचनेन सह’ प्रवचनेन मानं युक्ता, फयोः का इति ? , उच्यते-मिथः ध्वनार्थयोरेकार्थतेति गम्यते, कुतः ? , द्वयत्वाद(ध्वना)र्थस्य प्रवचनत्वात् प्रवचनस्यापि वा(च ध्वना)र्थत्वात्, का तर्हि न युक्तेत्यत आह-‘न सुत्तत्येगया परोप्परओ’ति कुतः ? , सूत्रस्यानर्थत्वात् अर्थम्यापि चासुत्र-रूपान्, तथा चाह-‘न’मित्यादि स्पष्टमित्येकं चोद्यमिति गाथार्थः ॥१३७७॥ पर एवाह-‘जुजइ वे’त्यादि ॥ ‘युज्यते वा’ घटते वा, प्रयाणामपि प्रवचनादीनां ‘मिन्नार्थता’ पृथगर्थैव युज्यते, न केवलं ध्वनार्थयोः, कुतः ? -‘धिभागात्’ विभागसद्वभावात्,

न चेद् भिन्नार्थता युज्यते तत 'इतरथा' अन्यथा एकाधिकत्वे त्रयाणामपि पुनरेकार्थिकाभिधानमनर्थकं, यत्प्रतिज्ञातम् 'इकेकस्स ये'त्यादिना पश्चाद्वेनेति गार्थार्थः ॥१३७८॥ सर्वत्राचार्यो भावार्थमाह-'मउल'मित्यादि ॥ 'जहे'ति यथा येन प्रकारेण 'मउलं फुल्लं'ति शुक्लफुल्ले अविकसितौ पद्मविशेषौ ते च सङ्कोचविकाशमात्रपर्यायभिन्ने कमलात्, अयेन त्वभिन्ने कमलसामान्येनैकत्वात्, नचैतेषां पुनरेकार्थिकविभागो न युक्तः, किं तर्हि?, हट एव, तद्यथा-कमलस्यैकार्थिकानि पद्मारविन्दपङ्कजसरोजतामरसजलरुहादीनि, शुक्लस्य तु सङ्कुचितवृन्द कुङ्कुमलपोण्डाप्रविधुद्धमित्यादि, फुल्लस्य तु विकचं विकसितमुत्फुल्लं बुद्धमुद्भिम्बमेवमादीनि, अतः सर्वं युक्तमित्येव दृष्टान्त इति गार्थार्थः ॥१३७९॥ दाष्टान्तिक माह-'अवी'त्यादि ॥ 'तथा' तेन प्रकारेण अविवृतं सच्छब्दवस्तुसूत्रमारुणायते, संसृग्गथाकारत्वात्, कुङ्कुमलादिवत्, तदेव 'बोधकालंमि'ति बोधकाले व्याख्यानकाले विवृतं सदर्थं उच्यते, प्रकटीभूतत्वाद्विकचादिवत्, तथा किञ्चिन्मात्रविभिन्नौ सूत्रार्थौ सामान्यं प्रवचनं द्वयं उभयतटस्पृशित्वात् पद्मादिवत्, न चैतेषां प्रवचनसूत्रार्थानां पुनरेकार्थिकाभिधानं न युक्तं, किं तर्हि?, युक्तमेव, यद्वक्ष्यति 'सुयधम्मे'त्येवमादीति गार्थार्थः ॥१३८०॥ अर्थैवार्थस्य विवेचनार्थमुदाहरणान्तरमाह-'सामन्ने'त्यादि ॥ यथा वेह सामान्यविशेषयोरेकता दृष्टा तथाऽनेकता च दृष्टा, कुत एतत्? इत्युच्यते-सामान्यस्य विशेषेभ्योऽन्यत्वामात्रात् विशेषमात्रस्य चाभावात्, एवं विशेषणामपि सामान्यान्यत्वाभावात् सामान्यमात्रस्य चाभावात्, कथमेतदित्याह-'व्यवस्थया', विवक्षयेत्यर्थः, तथा यथा चैतत्सामान्यविशेषोभयमर्थोभिधानादवरुध्यते-अर्थशब्देनोच्यते, उभयपरिणामसंनिधानरूपत्वादर्थस्य, यथा च ते सामान्यविशेषार्थाः 'वीसु'ति मत्त्येकं २ बहुपर्याया दृष्टास्तद्यथा-सामान्यं सत्ता भाव इति, तथा विशेषो भेदः पर्याय इति, द्रव्यं वस्त्वर्थ इति गार्थार्थः ॥१३८१॥ एवं किमित्यत आह-'एव'मित्यादि ॥ एवं सूत्रार्थयोः सामान्यविशेष-

कल्पयोः व्ययस्थया एकताऽनेकता च वर्तते, पवयणमुभयं च तयंति, तच्चोभयं सूत्रार्थलक्षणं प्रवचनाभिधानादवरुध्यते-प्रवचन-
मुच्यते, उभयसंनिध्युपचितत्वात्तस्य, 'तियं च' सूत्रार्थप्रवचनलक्षणं 'वीसुं२' प्रत्येयं२ बहुपर्यायं वर्तत इति, 'सुयधम्म' इत्यादिना
प्रकारेण कोऽत्र विरोधः ? इति गाथार्थः ॥ १३८२ ॥ 'अहवे' त्यादि । यद्वा 'सर्व नाम' सर्वमभिधानं व्यञ्जनशुद्धिकनयस्य
मतेन भिन्नार्थं अपूर्वापूर्वार्थं, शुब्दभेदे त्वर्थभेदात्, घटपटकटशकटघटध्वजादिवत्, इतरनयाभिप्रायात्तु अभिन्नार्थं किञ्चि-
द्वचनं, शुब्दभेदेऽप्यर्थभेदाद्, इन्द्रशक्रपुरन्दरादिवत्, अथवा संव्यवहारग्रन्थदर्शनाद्, घटकुटकुम्भादिवत्, प्रायोवृत्त्या च
व्यवहारनयापेक्षया लोकमेव्यवहारप्रसिद्धेरिति गाथार्थः ॥१३८३॥ 'संचे' त्यादि । 'यस्मात्' येन कारणेन 'एकता' एकार्थता
संव्यवहारार्थतया, न तु निश्चयतः, 'तो' तस्माद् 'युक्तानि' घटमानकानि 'तेषां' प्रवचनसूत्रार्थानां 'वीसुं' प्रत्येयं 'पर्याय-
नामानि' एकार्थिकानि व्यवहारनयादेशत इति ॥१३८४॥ अत आह—

सुयधम्म तिरथ मग्गो पावयणं पवयणं च एगट्ठा । सुत्तं तंतं गंथो पाढो सत्थं च एगट्ठा । नि. १२४ ।
योहो सुयस्स धम्मो सुयं च धम्मो स जीयपज्जाओ । सुगईए संजमम्मि य धरणाओ वा सुयं धम्मो ॥१३८६॥
तित्थंति पुब्बभणियं संघो ज्जो नाणचरण संघाओ । इह पवयणंपि तित्थं तत्तोऽणत्थंतरं जेण ॥१३८७॥
मज्झिज्झइ सोहिज्झइ जेणं तो पवयणं तओ मग्गो । अहवा सिवस्स मग्गो मग्गणमन्नेसणं पंथो ॥१३८८॥
पगायाइ अभिविहीए पवयणं पावयणमाइ चयणंवा । सिवपावयवयणं वा पावयणं पवयणं भणियं ॥१३८९॥
सुत्तं भणियं तंतं तणिज्जए तेण तम्मि च जमत्थो । गंथिज्झइ तेण तओ तम्मि च तो तं मयं गंथो ॥१३९०॥

पदं पादो तं तेण तस्मि व पटिज्जपडभिधेयंति । सासिज्जए तेण तहिं व नेयमाया व तो सत्थं ॥१३९१॥
अणुओगो य निओगो भास विभासा य वत्तियं चैव । एए अणुओगस्स उ नामा एगट्ठिया पंच । नि. १२५।
अणुओयणमणुओगो सुयस्स नियएण जमभिधेएणं । वावारो वा जोगो जो अणुरूवोऽणुकूलो वा ॥१३९३॥
अहया जमत्थओ थोचपच्छभावेहिं सुयमणुं तस्स । अंभिधेए वावारो जोगो तेणं व संयंओ ॥१३९४॥
'सुय' इत्यादि । प्रवचनं श्रुतधर्मोऽभिधीयते, श्रुतस्य धर्मः-स्वभाः श्रुतधर्मो, बोधस्वभावत्वाद्, श्रुतस्य बोधो धर्म उच्यते,
जीवपर्यित्याद्वा समानाधिकरणः, सुगतिघटनाद्वा श्रुतं धर्म उच्यते, 'तित्थं' प्राग्वत्, मृज्यते-शोध्यते-ज्ञेनात्मेति मार्गः, शिवा-
न्वेपणं वा, तथा प्रगतमभिविधिना च जीवादिष्विति वचनं प्रावचनं, प्रवचनं तु प्राग्वत्, प्रवचनविभाग उक्त इति । 'सुत्त'सि
प्राग्वत्, 'तनु विस्तारे' तन्वते-ज्ञेनार्थ इति तन्त्रमित्येवमादिकारकयोजना, अर्थग्रन्थनाद् ग्रन्थ इत्येवमादि, अभिधेयपठनात्पाठः,
शासनाच्च शास्त्रमिति सूत्रविभाग इति द्वारगाथोच्चार्यः ॥१३९५॥ 'बोधो' इत्यादि । सर्व भाष्यमुक्तार्थं सुगमं चेति ॥१३९६-९७-९८-
९९-१००-१०१॥ अनुनाऽनुयोगादिविभागमाह- 'अणुओगो' त्यादि द्वारगाथा, तत्रानुयोजनमनुयोगः, किञ्च तत्?, श्रुते निजाभिधेय-
सम्बन्धनं, अथवा योग इति व्यापार उच्यते, ततश्चानुरूपोऽणुकूलो वा योगो, यथा घटशब्देन घटो भण्यते, अणुना वा योगो ऋणुयोग
इत्येवमादि, तथा निश्चितो योगो, यथा घटध्वनिना घट एवोच्यते, नान्य इत्येवमादि, भाषणं भाषा, व्यक्तीकरणमित्यर्थः, तद्यथा-
घटनाद् घटः, चेष्टावानित्यर्थः, विविधा भाषा विभाषा, यथा घटः कुटः कुटः कुटः इत्येवमादि, 'वार्तिकं' घृत्तौ भवं वार्तिकं, अशेषपर्या-
यकथनमित्यर्थः, अनुयोगस्य पुनरमृनि एकार्थिकानि पञ्चेति समुदायार्थः ॥१३९२॥ आद्यं द्वारं तावद् भाष्यकार आह- 'अणु' इत्यादि,

‘अहवे’त्यादि, उक्तार्थम् ॥१३९३-९४॥ साम्प्रतमाद्यद्वारे प्रतिद्वारस्याथासाह-
नामं ठवणा दविष् खेत्ते काले य वयण भावे य । एसो अणुओगस्स उ निक्खेवो होइ सत्तविहो । नि. १२६।
नामस्स जोऽणुओगो अहवा जस्साभिहाणमणुओगो । नामेण व जो जोगो जोगो नामाणुओगो सो ॥१३९६॥
ठवणाए जोऽणुओगोऽणुओग इति वा ठविज्जए जं च । जा वेह जस्स ठवणा जोगा ठवणाणुओगो सो ॥१३९७॥
दब्बस्स जोऽणुओगो दब्बे दब्बेण दब्बहेज्ज वा । दब्बस्स पज्जेण थ जोगो दब्बेण वा जोगो ॥१३९८॥
यहुवयणओऽवि एवं नेओ जो वा कहै अणुवउत्तो । दब्बाणुओग एसो एवं खेत्ताइयाणंप्पि ॥१३९९॥
दब्बस्स उ अणुओगो जीवदब्बस्स[वा अ]ज्जीवदब्बस्स । एक्कम्मिअवि भेया हवंति दब्बाइया चउरो ॥१४००॥
दब्बेणेगं दब्बं संत्वाईयप्पएसमोगाढं । कालेऽणाइ अनिहणो भावे नाणाइयाऽणंत्ता ॥१४०१॥
एमेव अजीवस्सवि परमाणू दब्ब एगदब्बं तु । खेत्ते एगपएसो ओगाढो सो भवे नियमा ॥१४०२॥
समयाइठिइ असंत्वा ओसप्पिणीओ हवंति कालम्मि । वण्णाइ भावऽणंत्ता एवं दुपएसमाइवि ॥१४०३॥
दब्बाणं अणुओगो जीवाजीवाण पज्जवा नेया । तत्थवि थ मग्गणाओऽणेगा सट्ठाणपरठणे ॥१४०४॥
यत्तीए अक्खेण व करंगुलाइण वावि दब्बेणं । अक्खेहि थ दब्बेहि अहिगरणे कप्प-कप्पेहि ॥१४०५॥
पन्नत्ति जंयुदीवे खेत्तस्सेमाइ होइ अणुओगो । खेत्ताणं अणुओगो दीवसमुदाण पत्तत्ती ॥१४०६॥
जंयुदीवपमाणं पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं । एवं मविज्जमाणा हवंति लोगा असंखेज्जा ॥१४०७॥

रेत्तेहिं चहृ दीवे पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं । एवं मचिज्जमाणा हवंति लोका असंखेज्जा ॥१४०८॥ दारं॥
 खेत्तम्मि उ अणुओगो तिरियं लोगम्मि जम्मि वा खेत्ते । अट्ठइयदीवेसु छलद्धवीसाण् रेत्तेसु ॥१४०९॥
 कालस्स समयरूयण कालाण तदाइ जाव सव्वद्धा । कालेणऽनिलावहारो कालेहिं उ सेसकायाणं ॥१४१०॥
 कालम्मि वीयपोरिसि समामु तिसु दोसु वावि कालेसु । वयणस्सेगवयाई वयणाणं सोलसण्हं तु ॥१४११॥
 वयणेणायरियाइ एकेणुत्तो प्हहिं वयणेहिं । वयणे खओवसम्मिण् वयणेसु उ नत्थि अणुओगो ॥१४१२॥
 भावस्सेगयरस्स उ अणुओगो जो जहट्ठिओ भावो । दोमाइसंनिगासे अणुओगो होइ भावाणं ॥१४१३॥ दारं॥
 भावेण संगहाईणऽणयरेणं दुगाइ भावेहिं । वयणे म्बओवसम्मिण् भावेसु य नत्थि अणुओगो ॥१४१४॥
 अहवा आयाराइसु भावेसुवि एस होइ अणुओगो । सगमित्तं आसज्ज च परिणामेसुं बहुविहेसुं ॥१४१५॥ दारं॥
 दब्बे नियमा भावो न विणा ते यावि खेत्तकालेहिं । खेत्ते तिण्हवि भयणा कालो भयणाण् तीसुं पि ॥१४१६॥
 आघारो आधेयं च होइ दब्बं तहेव भावो य । खेत्तं पुण आहारो कालो नियमाउ आहेओ ॥१४१७॥
 एसोऽणुरुचजोगो गओऽणुओगो अओ विवज्जत्थं । जो सो अणणुओगो तत्थेमे होंति दिट्ठता ॥१४१८॥

‘नाम’मित्यादि ॥ आद्यद्वारव्याचिरूपासयेदमाह-‘नामस्से’त्यादि स्पष्टा, नवरं ‘योग्यः’ अनुकूल इत्येवं सर्वत्र ॥१५-६॥ द्वारम् ॥
 ‘ठवणे’त्यादि, मुगमा ॥ द्वारम् ॥१७॥ द्रव्यानुरयोगद्वारमाह-‘दन्वस्से’त्यादि ॥ ‘बद्ध’इत्यादि ॥ द्रव्यस्य योऽनुयोगः, सो द्रव्याणुरयोग
 इत्यत्र सम्बन्धः, तथा ‘द्रव्ये’ निषद्यादावधिकरणभूते ‘द्रव्येण’ करणभूतेन धीरपापाणदलकेन, इह च द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्य इत्येव

द्रष्टव्यं, द्रव्यहेतुर्वा योऽनुयोगः स द्रव्यानुयोगः, द्रव्यस्य वा पर्यायेण योऽनुरूपो योगः, द्रव्येण वा योऽनुकूलो योगः, एवं बहुवचनतो-
ऽपि चान्यं, यथा द्रव्याणां द्रव्यैर्द्रव्येति, यो वाऽर्थकथयत्यनुपयुक्त इति, एवं क्षेत्रकालभावत्रयेऽपि वाच्यमिति संक्षेपार्थः ॥९८-९९॥
साम्प्रतं विशेषतो द्रव्यानुयोगं तावदाह-‘दन्वे’ त्यादि ॥ द्रव्यस्य त्वनुयोगो द्वेधा, कथमित्यत आह-जीवद्रव्यस्य वा अजीवद्रव्यस्य
चेति, पुनर्थैकैस्मिन् जीवद्रव्ये अजीवद्रव्ये च द्रव्यादौश्चतुरो भेदान् जानीहि । तांश्च क्रमेणाह-‘दन्वेणे’त्यादि ॥ ‘द्रव्येण’
द्रव्यत एकं द्रव्यं, तद्य संवातीयपदसमोगाहं, स च जीवः कालेऽधिकृतेऽनाद्यनिधनः, भावे चाधिकृतेऽस्य ज्ञानादयोऽनन्ताः
पर्याया इति गाथार्थः ॥१४००-१॥ ‘एमेवे’त्यादि, ‘समयादी’त्यादि, स्पष्टम् ॥ इति द्रव्यस्यानुयोग इति गतम् ॥ बहुवचनत आह
‘दन्व्याण’मित्यादि ॥ इह द्रव्याणां बहूनामनुयोगः जीवाजीवानामनन्ता ज्ञानकृष्णादिपर्यायाः, तत्रापि चानेका मार्गणाः, स्वस्थाने
जीवाजीवद्रव्याणां, तत्र (जीवे) द्रव्यतोऽनन्तानि अनन्तपर्यायाणि च, परस्थानतः क्षेत्रकालाभ्यामसंख्येयानि, प्रायोविवक्षेयति,
(अजीवे) द्रव्यानन्तपर्यायाणि स्वस्थानतः, (परस्थानतः) क्षेत्रकालाभ्यामसंख्येयानि प्रायोविवक्षेयति, द्रव्याणामिति गतम् । एवम्-
‘वत्तीर्ण’ इत्यादि ॥ वत्पर्यादिनाऽनुयोगो द्रव्येण । दारं । अक्षैस्त्वनुयोगो द्रव्यैः । दारं । अधिकरणे कल्प एकत्र व्यवस्थितोऽनुयोगं
यदा करोति । दारं । कल्पेषु तु बहुव्यति गाथार्थः ॥१४०२-५॥ द्रव्यानुयोगः समाप्तः ॥ खेत्तस्त खेत्ताणं वाऽणुयोगमाह-
‘पन्नत्ती’त्यादि ॥ ६ ॥ क्षेत्रेणाह-‘जंबुद्वीवे’त्यादि स्पष्टा ॥ बहुवचनमङ्गीकृत्याह-‘खेत्तेद्दी’त्यादि, स्पष्टं ॥ दारं ॥ ७-८ ॥
अधिकरणमङ्गीकृत्याह-‘खेत्तम्मी’त्यादि ॥ एकवचनबहुवचनतः स्पष्टं, ‘छलदूधवीसाए’ति अद्वल्लब्धीसाए जणवएसुति गाथार्थः
॥१४०९॥ दारं ॥ ‘कालस्से’त्यादि ॥ खेत्ताणुयोगो गओ ॥ पुब्बद्धे एगवयणबहुवयणाहं, कालेनानुयोगोऽनिलापहारः,

मादरवायुक्रायायिक्रियलब्धिसमन्वितानामद्वापल्योपमासंख्येयभागेन, द्वियन्त इति, कालैस्तु शेषकायानामिति गाथार्थः ॥१४१०॥
दारं ॥ 'कालम्मी'त्यादि ॥ एगवयणवहुवयणाहं पुब्बुद्धेय ॥ कालानुयोगो गतः ॥११॥ 'वयणे'त्यादि ॥ एगवयणवहु-
वयणाहं, पच्छदं तुशब्दाद् द्विवचनानां चेति । दारम् । 'वयणे'इत्यादि, वचनेनैकेन स्वरितुयोगं प्रस्तौति, वचनै-
र्वहुरभिरभ्यर्थितः सन्निहि । दारं । बहुवचने क्षायोपशमिके अनुयोगो, वचनेषु तु नास्तीति गाथार्थः ॥१४१२॥ दारम् ।
वचनानुयोगः समाप्तः ॥ 'भावस्से'त्यादि ॥ पण्णां भावानां यथावस्थितान्यतरप्ररूपणं भावस्यानुयोगः, एवं द्वयोर्मवियोरौदयि-
कौपशमिकलक्षणयोः, आदिशब्दात्रिकादिसंयोगः, संनिकाशे-संयोगे, भावानामनुयोग इति गाथार्थः ॥१४१३॥ 'भावेणे'त्यादि ॥
भावेण संगहट्टयाए१, कंहं नाम इमे तिस्सा सुत्तथाणं संगहं करेस्संतिचि १, आदिशब्दात् उवगहट्टयाए, कंहं नाम इमे वत्थादुत्पा-
यगा होहिन्ति२, एवं निज्जरड्डयाए ३, कंहं नाम मम्मपि इमे वाययन्तस्स निज्जरा होहिइ ४, एवं सुयपज्जवज्जाएणं अवोच्छिचीए ५,
तथा भावैरनुयोगः, द्विकादिभिः, भावे क्षायोपशमिके, भावेषु तु द्विकादिषु नास्त्यस्ति वेत्याह- 'अहवे'त्यादि, सुबोधेति मूलगाथा-
ऽवयवार्थः ॥१४-५॥ इह च- 'दब्बे'इत्यादि ॥ 'द्रव्ये'इति द्रव्यविषयेऽनुयोगे नियमाद् भावानुयोगोऽस्ति, तद्व्याख्याने द्रव्यस्यैव व्या-
ख्यानाद्, तौ चापि द्रव्यभावानुयोगौ क्षेत्रकालाभ्यां विना न भवतः, तद्विशिष्टत्वात्तयोः, तथाहि-पर्यायाधारं द्रव्यं व्याख्या-
नयन्नत्रयमेव वचचिदवगाहं व्याचष्टे स्थितिमचेति, खेचेचि क्षेत्रानुयोगे त्रयोऽपि द्रव्यभावकाला अनुयोगा भाज्याः, कदाचित्सन्ति
कदाचिन्न, अलोके द्रव्याधनुयोगयोगाद्, तस्य चानुयोगयोगाद्, अगुरुलब्धादीनां चाविवक्षितत्वात्, १ तथा 'तौसुपि' द्रव्यक्षेत्र-
भावेऽनुयोगे सति कालो भजनया वर्तते, समयक्षेत्रात्परतः कालयोगाद्, तत्र विलम्बिषण्टालालान्यायस्थितत्वादादित्यमण्डलानां

तदनुयोगयोगात् ॥ तथा-‘आधारो’ इत्यादि । द्रव्यमाधारी भवति पर्यायाणां, आधेयं च क्षेत्रस्य, तथैव भावश्च आधेयो द्रव्यस्या-
धारश्च कालस्य, तथाहि-नीलादयः कालाधाराः, क्षेत्रं त्याधार एव, पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात्, कालस्त्वाधेय एव, द्रव्यपर्यायाधा-
रत्वादिति गार्थायः ॥१४१६-७॥ तदेवं प्रतिद्वारगाथायाः समतिक्रान्तत्वान्मूलद्वारनिगमनायाह-‘पसो’ इत्यादि ॥ एषोऽनुयोगः
गमासः, अतोऽस्यायौविभं निपर्ययाह-‘अतो’ इत्यादि स्पष्टम् ॥१४१८॥ ते चामी-

वच्छगगोणी खुजा सञ्ज्ञाए चैव वहिरउल्लावे । गामेछए य वयणे सत्तेव य होति भावस्मि (नि. १२७)
सावगभजा सत्तवईए य कोंकणगदारए नउले । कमलामेला संवस्स साहसं सेणिए कोवो (नि. १२८)

‘पच्छगगोणी’ इत्यादि ॥ ‘नामं ठग्णा दविए खित्ते काले य वयण भावे य । एसोऽण्णुयोगस्सा णिकखेवो होइ सत्तयिहो ॥१॥
तत्र यत्तत्तुगीति द्रव्यानुयोगाननुयोगयोगोरुदाहरणं, तद्यथा-यदि दोहओ बहुलाए वच्छयं सवलाए जोएइ साबलेयं वा बहुलाए सोऽन-
नु रूपयोगादननुयोगः, धीरस्य चाप्रवृत्तिः, पार्थिवप्रहारतो जानुनादिवृणनं च खात्, यथयोगे च सर्वकल्याणमिति । एवं जीमधंम-
जीमद्रव्ये व्याख्यापमाने जीमद्रव्ये गजजीमधंमरनुयोगो, दोषांश्च भाष्यकारो वक्ष्यति, यथायोगे च निर्वणिमाप्तिः ॥१॥ ‘खुज्ज’ इति
क्षेत्रानुयोगाननुयोगयोस्तु कुञ्जोदाहरणं, तद्यथा-पट्टाणे नगरे सालवाहणो राया, सो वरिसेर नहवाहणं सेहेइ, वर्षकालपासो च
प्रतिष्ठानमेवायातीति व्रजति कालः, अन्यथा तेन रोमक्रेतायातेन जिगभिपुगा मणिभूमिचित्रास्थायिकामण्डपिकायामप्रतिग्रहे निष्ठीयनं
हुनं, तत्र पार्थिवतया हुन्त्रया दृष्टा चिन्तितं-नूनं जिगमिपू रजेति, परिचितयानपालायावेदितं, अमानपि चोपमि सकलयानवि-

शेषसंप्रियमकरोत, तां च दृष्ट्वा सकलस्कन्धाधारः प्रस्थितो, महान् इवथेतश्च गङ्गादिघनसंनिपातः संवृत्तः, राजाऽपि स्कन्धाधार-
रेणस्करोदण्डनमयात् कतिपयाध्वारपरिवृतोऽग्रत एव गच्छामीति कृत्वा उपस्थेयोरुत्थितः, पश्यति चोच्चलितं सकलकटकनिवेशमिति,
न मया कस्मैचित्स्वाभिप्रायो निवेदित इति विस्मयवताऽन्विष्टं, लब्धं यावत्कुञ्जेति, तयाऽप्याख्यातं-एवं मयाऽभिप्रायस्ते ज्ञात इति,
एवम अणुयोगो, त्रींसे मंडविषाए सेतं चैव चित्तिज्जड, विपरीतस्तनुयोगः, एवं असंखिज्जपणमियं लोपं णिप्पणमत्तेण पन्नवेतस्सा-
णणुयोगो, यथाऽवस्थितप्रज्ञापने त्वनुयोगः, स्वधर्मविनियोगात् ॥२॥ 'सज्झाप चैव' ति कालानुयोगाननुयोगयोरुद्धरात्रस्वा-
ध्यायकारी साधुः, "पाओसिय परियट्ठग रहसेण न यागदं तओ कालं। पंताए च्छलणमपा स चोहिओ तक्कुकुडण ॥ १ ॥ भदाए
देवयाए तस्स पुरा आसि अणुयोगोति । पच्छा पुण अणुयोगो कालदारे इमं नायं ॥२॥३॥ यहिरउल्लावेत्ति एगंमि
गामे यहिरुहुंयं परियसइ, धेरो धेरीपुत्तो यहूया य, सो पुत्तो खेत्ते हलं बाहेत्तो पंयसारिएण पंयं पुच्छिओ भणइ-घरजायया
मम इमे यइछा, मा पे मिंगेहिचि सो गओ, नत्तो यहूया से भत्तं मिंगिहूकागया, वित्थरियं, धुत्तुमारद्धो, कहेइ य-महेला ! अज्ज
मम इमे यइछा अज्जमिंगिया आसिचि, साविप उट्टे चलंते ददंठु भणइ-न याणामो लोणे धा अलोणं वा ? माउयाए ते रद्धंति,
ततो मा तं भत्तगभायणं कंकोडयाण भरेत्ता आयया, कंचंतीए सासुयाए कदिंयं-अम्मो ! पुत्तो ते भणति-अलोयणं भत्तंति, सा
भगइ-धूलं वा होउ यइं वा, धेरस्स पेत्ती होहिचि, सा धेरी पचट्टमाणानुमपयसरा धेरं भणइ-सुदिधा ते सुण्हा, सा पेच्छइ
भूहंति, सोऽवि भणइ-पीउं ते लीयियेण जइ मया इक्कोऽवि तिलकणो भविस्वओचि । एवं जइ एगययं पस्सेअन्नंति दुवयणं
पम्मेइ, दुमपे वा एगययणंति, तो अणुयोगो, विज्जण विज्जण इति ४ ॥

‘गामेदृय’त्ति, अत्रैव द्वितीयम्-एका नागरमहिला भत्तारे मए गामे बुत्था, कट्टाइसयंगहलामाओ, तीसे य पुत्तो खुडुलओ, मो वद्धतो मायरं पुच्छइ-कहिं मे पियत्ति?, सा भणइ-मओ, सो केणोवाएण जीवियाइओ?, सा भणइ-ओलग्माए, सो भणइ-ताड्हं ओन्नग्मासि, सा भणइ-न याणसि तुमं ओलगिगंडं, सो भणइ-कंठं पुण ओलगिगंडइ?, सा भणइ-विणएण, सो भणइ-केरिसो विणओ जो मए कायव्योत्ति?, सा आह-दिट्ठो जोहारिअह, जं जं सो भणइ तं च कायव्यं। पडियाखुरेयव्वं, न कयाइवि पाणचाएडवि ॥१॥ तओ सो आमंति भणिन्ता पडिओ नगराभिमुहो-झाडंतरमयलि(इ लु)के, पेच्छइ आगरिसिपिहिं घणुहेहिं। बाहे ते दट्ठूणं, महया सदेण जोक्कोरे ॥२॥ तओ हरिणेसु पलाइएसु तेहिं सो बद्धो पिडिओ, सब्भावे कहिए मुक्को, भणिओ मेहिं-जइ पिच्छसि एरिसयं पुणोडवि तो सणियगं निलुक्कंतो। ओयरिओ वचेजसु, तुसिणीओ णिण्णदेसेण ॥१॥ सो एवं होउत्ति पडिओ नगराभिमुहो, तत्थ य धुरओ रयणा वत्थाणि धोवन्ति, -हरइ य दिवसेर तेसिं वत्थाणि कोइ चोरोचि। तो खट्ठासिंसेसुं, तेहिं तया याणयं दिण्णं ॥१॥ सोडवि य तहेन खट्ठाए पंतओ तेहिं रयगचडेहिं। दिट्ठो गदिओ बद्धो, कहिए मुक्को य सब्भावे ॥२॥ भणिओ य हियट्ठाए जइया दीसइ इमेरिसं तइया। होउह सुदं तारो पडउ य एवंति भणिऊण ॥३॥ पुणो नगराभिमुहो पडिओ-पेच्छइ य मंगलसएहिं वप्पिणं करिसगेहिं चुपंतं मणियं च तहा। बद्धो, मुक्को कहिए य परमत्थे ॥४॥ भणिओ य भणिजसु एरिसंमि मंडिं भरेह एयस्सं। बहुयं च होउ एयं होदि पुणो एरिसं तुम्हं ॥५॥ एवं सो उत्तिए पुणो पडिओ-पेच्छइ नगरदुयारे मयगं नीणिज्जमाणमिइ भणिये। बद्धो कहिए मुक्को भणिओ य भणिजए एवं ॥६॥ एएण एरिसेणं, कजेणं होउ मे वियोमोचि। मा एरिसयं कजं, पावेजइ अब्रजम्मेडवि ॥७॥ ततो एवं भणिऊण नगररत्थाये-हत्थिक्खंघवरगयं दट्ठूणं बहुरं विभूईए। गच्छंतं इडिकाइलसदेणं सो तयं भणति ॥८॥ ‘एएण’मि-

त्येवमादिगाथा-वद्धो भणिओ मुको भणिओ य हियट्टयाए सो तोह । मूढ ! भणेजसु एवं दिणेउ होउ मे एयं ॥९॥ सो एवंति भणिता पुणो पट्टिओ, अन्नया रायउत्तं नियलियं पेच्छिऊणाह-जावेह चंदद्धरा तवंति गयणंगणे गुणविसाले । ताव तुह एरिसं होउ, नाह ! जमहं नियच्छामि ॥१०॥ वद्धो मुको भणिओ य एरिसे भण्णए इमं मूढ ! तुम्ह इमं अजं चिय विहडउ किं कालखेवेण ? ॥११॥ ताहे एवंति भणिऊणं पट्टिओ-पेच्छइ य दोण्ह सुबहुयकालविरुद्धाण नवरदिदाणं । साहुपुरिसेहिं सद्धि नरघट्टं कीरमाणीं सो ॥१२॥ सो भणइ तुम्भ एयं विहडउ अज्जेन कित्थ कालेण ? । इय सो कहिंचि नीओ, एगस्सोलगओ जाओ ॥१३॥ अन्नया दुब्भक्खे तस्स तस्सा-मिणो भजाये अंबिलजाऊ सिद्धिल्लिया, सो य से तस्सामी ओलगओ गओ, सो तीए भणिओ-गच्छाहि, भोइयं भणाहि-एहि जाव अंबिलजाऊण सीयली होहित्ति, सो गओ, तेण रण्णो अत्थाइयाये तहेव महया सहेग सो हक्कारिओ, विलक्खो य जाओ, घरग-तेण य अंबाडिओ, भणिओ य-एरिसे कज्जे सणियं कण्णमूले ठाइऊणं विमाए कहिज्जइ, तओ से अन्नया धरं पलित्तं, भोइणीए पट्टविओ भोइयं हक्कारेहि, सो गओ, पच्छावे लद्धे चिराओ कण्णे कहेइ, एवं च जाव सो आगच्छइ ताव घरवासो झामिओ, तत्थवि अंबाडिओ, भणिओ य-एरिसे जाहे चेव धूममेत्तपि होइ ताहे लहुं चेव उदयं उवरिं दिज्जइ जाव कंजियंति, एवं, अन्नया भोइओ पावारयं ओट्टिऊग अगुलणा धूवेइ, धूमो निग्गओ, तेण से उदगतक्कदुद्धइ संनिहियं अयेच्छंतेग कोसीयकंजिगा सिए से उक्किरिया, जहा तहा विज्झायउत्ति ॥ एवं जो अन्नमि वत्तन्वे अन्नं कहेइ तस्स अणुओगो होइ, विवज्जए अणुओगो भवति, यत आह-‘वयणं’ति वचने द्वे अप्येते उदाहृती इति ४॥

तथा सप्तैव भवन्ति भावेऽनुयोगाननुयोगयोः प्रतिपादकान्युदाहरणानि, तद्यथा-‘सावगे’त्यादि ॥ अत्र ‘सावगभज्ज’ति,

एणेण सावणेण नियमञ्जाए वयंसिया ओरालसरीरा दिट्ठा, सो तीए अज्झोचवण्णो, चित्ताये पइदिणं दुब्बलीभवंतो भञ्जाए पुच्छिओ, नय कहेइ लञ्जाए, निब्बन्धे य कए कहिओ सन्भावो, तीएऽवि ससंभमं भणिओ-हा किमेत्तियं कालं न कहियंति ?, तओ तीए भणिओ, पडिया सा मए तुहं, किं तु सा तुह वियाले सोवणियं पविसंती पदीवं निव्वावेहिच्चि, तो तीए वयंसियाए कुंडलाइ आमरणं सोदग्गललियचुन्नियाजुयलं च परिहियं, ततो तस्स वासभवणं पदीवालोयरमणिज्जं पविसिरुण निव्वाविओ दीवो, अच्छिया, न य किंपि जंपियं, सरविसेसो वा तहा कओ, वसिया, विभायाए रयणीए णियए चेव वासे ठिया, पविट्ठा य वासभवणं, गोसे संजमणी कया, सट्ठोऽवि तओ दिवसाओ अहिययरं दुब्बलीहोइउं पयत्तो-सयलसुरासुरणमियचलणेहिं जिणेहिं जं इहं भणियं । तं परभवसंभलयं हा हा मे त्वंदिधं सीलं ॥१॥”ति, भञ्जाए जाणंतीएवि भणिओ-विणिया ते सट्ठा, तओऽवि दुब्बली-होहिसिच्चि ?, तेण भणियं-डहइं अकज्जं कयं पच्छिच्चि, तओ तीए साभिष्णाणं पत्तिपाविओ, सट्ठिइओ जाओ, एवं जो ससमययत्तव्यं परसमययत्तव्यंति मणति, उदइयलक्खणेण ना उवसमियं भवइ ताहे अणणुओगो, सम्मं परूविज्जमाणे विवज्जओत्ति ? ॥

ससभिः पदैर्व्यवहरतीति साप्तपदिकः-एकंमि पंचतगामे एकको ओलगमयणूसो, समणमाहणादीणमुग्रएसं ण सुणेइ, ण वा अछियइ, न वा सेज्जं देइ, मा मे धम्मं कहेहिच्चि, सदयो होक्खामिच्चि, अन्नया य तं गामं साहुणो आगया, वसहिं मगंति. तओ खेड्ढा-वेक्खएहिं गामिछएहिं सो चेव चिधिओ-एसिसो तारिसो एस सावगोत्ति, गया, दिट्ठो, धम्मलाभिओ य, ण उण आढाह, तओ एक्केण साहुणा भणियं-पवंचिया वा तेहिं, ण वा सो एसोत्ति, तेण भणियं-किं किं मणहिच्चि ?, साहूहिं कहियं-जहा तुमं सावगो एसिसो तारि-

सोत्ति, वसहिं पयच्छाहि, तेण चित्तिंयं-ओ ! ममाओवि तेसि अणजया जे एएसि एवंचं पडंजंति, तम्हा माडहं तेसि उवहासो होमिति करेमि इमं कज्जंति, तेण पगासं भणिंयं-ठाह मो ! एयाए सालाए जइ मे घम्मं ण कहेहति, तेहिं पडिक्खणं, ठिया सज्जायज्जागप-रायणा, वासारत्ते य वत्ते, अणुन्वयसु, तेण भणिंयं-न मे किंचि वयं गदियं, ते कहेति, न य मद्रुमज्जमंसपाणवहाइओ विरमिओ, पुच्छइ, तओ से पच्छा सत्तवतीयं वयं दिण्णं, जहा मारिउकामेणं जावइएणं कालेणं सत्त पयाणि ओसक्किज्जंति एवइयं कालं पडिक्खित्तं प्रारेय-व्यंति, संयुज्जिस्सइत्तिकंउं, गया, अन्नया सो चोरियाए गओ, अन्नसउणेणं नियत्तो, रत्ति सणिंयं परं एइत्ति, पस्सामि केरिसो मम घरपवंचोत्ति !, तदिवसं च तस्स भणिणी आगएहिंया, सा पुरिसनेवत्तं काऊग माउज्जायाए समं गोज्जं पेच्छिया गया, ततो चिरेण आगया, तओ ताओ दुएवि निहक्कंताओ एकंमि चेव मयणे सइयाओ, इयरोडवि आगओ, भज्जाए सह पुरिसं पासुत्तं पेच्छइ, तओ असिं करिसिप्ता आहणामिति (उद्धाइओ), स्मृतं तं, ठिओ सत्तपयंतं, एयंमि अंतरे मणिणीए से वाहा भज्जाए अक्कंतिया, तओ दुक्खविज्जंतीए भणिंयं-हला ! अवणेहि वाहाओ सीसं, तेणचि य सरेण नाया भणिणी एसा पुरिसणेयत्थियत्ति, लज्जओ जाओ, अहो मया मए अक्कज्जं न कयंति, उवणओ जहा सावगभज्जाए, तओ सो संयुद्धो पब्बइओ २॥

इयाणि कौक्कणगदारगोदाहरणं-कौक्कणगविसए एकको दारगो, तस्स माया मया, विया से अन्नं महिलियं न लहइ सवत्तिपुत्तो अत्थित्तिकाउं, तओ सो अन्नया सपुत्तओ कट्ठाणं गओ, ताहे णेण चित्तिंयं-एयस्स तगएण सदिलं न लमामि, ता इमं मारेमिति कंडं धत्तियं, आणत्तो य-वच्च कंडं (आणेसु, सो कण्डं चेत्तुं गओ, तेण कंडेण विद्धो, पुकारिओ) तेण पुणो निक्खित्तं, एवं सो तडफ-उंतो मारिओ, पुव्वमयानंतेण विद्धोत्ति अणुयुयोगो, पच्छा मारिज्जामिति नाए अणुओगो ! अहवा स्वसंतस्स अणुओगो, जह

सारस्वतिज्जं मारंतो विवरीयं करोइ, एवं अन्नं परूवेयव्वं अन्नं परूवेमाणस्स विपरीतत्वादननुयोगो भवति, जहाभूयं परूवेमाणस्स अनुयोगो भवइ ३॥

इदानीं नकुलोदाहरणम्-एका चारभडिया गन्धिणी जाया, तंसमयं चेव नडलिया गन्धिणी, तत्थेव एइ य जाइ य, ताओ दुवेडवि समयओ पध्याओ, ताए चितियं-ममं पुत्तस्स रमणओ भविस्सइ, तस्सवि खीरं पीहयं च देइ, अन्नया तीसे अत्रिइयाए कण्डेतियाए जत्थ मंजुछियाए सो दारओ ओयारिओ तत्थ सप्पेणं चडिचा खइओ मओ, इयरोडवि णउलेण ओयरंतो दिट्ठो मंजुल्लियाओ, ताओ णेण खंडाखंडिकओ, ताहे सो रुहरिलेत्तण तुंडेण तीसे अत्रिइयाए मूलं गंतूण चाइणि करोइ, जह पुत्तो ते मारिओत्ति, ताए णायं-एएण मम पुत्तो खइओ, ताओ अणाए मुत्तलेणाहणिय मारिओ, ताहे धावंती गया पुत्तमूलं जाव सा सप्यं खंडाखंडिकयं पासइ, ताहे दुगुण-यरं अडिहं पगया, एवं तीसे अत्रिइयाए पुब्बि अणुयोगो, पच्छा अणुयोगो, एवं जो अन्नं परूवेयव्वं अण्णं परूवेइ सो अणुओगो, जो तं चेव परूवेइ तस्स अणुयोगो भवइ ४॥

इदानीं कमलामेलोदाहरणम्-चारवईए वलदेवपुत्तस्स निसटस्स पुत्तो सागरचंदो नाम रूवेण उक्किट्ठो, संघाईण य सव्वेसि इट्ठो, तत्थ य चारवईए वत्थव्वगस्सेन अन्नस्स रन्नो कमलामेला नाम धूया उक्किट्ठसरीरा, सा य उग्गसेणपुत्तस्स नभसेणगरस्स वरिएल्लिया, इओ य-नारओ सागरचन्दस्स कुमारस्स सगासं आगओ, अब्भुट्ठिओ, ताओ उवविट्ठं समाणं पुच्छइ-भगवं ! किंचि अब्भेरयं दिट्ठं?, सो मणइ-आमं दिट्ठं, कुमारेण भणियं-कहिं?, सो मणइ-इहेव चारवईए कमलामेला नाम दारिया, कुणारेण भणियं-सा कस्सइ दिन्निया?, इयरेण भणियं-आमं, सागरचन्देण भणियं-कह मम तीए सह संपयोगो होज्ज इयान्ति?, रिंसीवि ण याणा-

मिति भणित्ता गओ, सो य सागरचन्दो तं मोऊण आसणे सयणे या धिदं न लहइ, तं वेत्त दारियं फलए लिहतो नामं च गिण्हंतो अच्छइ, सोऽवि नारओ कमलामेताए सगासं गओ, ताएऽवि पुच्छिओ-मयवं । किंचि अन्धेरयं दिट्ठपुब्बन्ति ।, सो भगति-दुवे दिट्ठाणि, तीएवि कोउहल्लेणं पुच्छियणि, कीइसाणिचि ।, नारएण मणियं-रूवेण सागरचंदो विरूवत्तणेण नभसेणो, तओ सा सागरचंदे मुच्छिया, नभसेणए विरत्ता, नारएण समासासिया, तेण गंतुं सागरचन्दस्स कहियं-जहा इच्छइत्ति, ताहे सागरचंदस्स माया अन्ने य कुमारा आदत्ता मरइत्ति, संयो आगओ जाव पेच्छइ सागरचंदं विलयमाणं, ताहे णेण पिट्ठाउ ठाइऊण य अन्दीणि दोहि-वि हरयेहिं मुच्छियणि, सागरचंदेण भणियं-कमलामेला, कमलामेलोऽहं, ताहे सागरचंदेण मणि-यं-आमं, मम तुमं चेव विमलकमलदल्लोयणिं कमलामेलं मेलिहिसि, ताहे तेहिं कुमारेहिं संयो मज्जं पाएसा अन्धुवगच्छाविओ, विग-यमदो य चित्तेइ-अहो मए आलो अन्धुवगओ, इयाणिं किं सकका काउं ।, निव्वहियव्यत्ति, तओ पज्जुणं पत्ततिं मग्गिउं जइवसं (विवाहो तद्विवसं) ते सागरचंदसंयपमुहा कुमारा उज्जाणं गंतुं नारयस्स सरदस्सं दारियं सुरंगाए उज्जाणं नेउं तारचन्दो परिणाविओ, ते तत्थ कीडंता अच्छंति, इयरे य दारियं न पेच्छंति, तओ मग्गंतेहिं उज्जाणे दिट्ठा, विज्जाहरूवविउविणो, नारायणो सयलो निगगओ जाव अपच्छिउमं संवरूवेणं पाएसु पडिओ, सागरचंदस्स येव दिन्ना नभसेणतणया, अणु स्वमाविया, एत्थ सागरचंदस्स संयो कमलामेलत्ति मन्नंतस्स अणुयोगो, संयो एमोचि अणुओगो, उपसंहारः प्राग्वत् ५॥

संयस्स ताहसंति-जंजुवई आणावण वासुदेवअहीरवेसकट्टगया । पिट्ठण वंघण णिपवेसदायणा दोण्हवि जगानं ॥१॥ संयस्स पुत्थं अणुयोगो पच्छा अणुयोगो ६॥

इदानीं श्रेणिकविषयकोट्योदाहरणं-सायगिहं नगरे सेणिओ राया, चेल्लणा मे भज्जा, सा मंझासमए महावीरवद्धमाणसामि वंदि-
उ माहमासे नगरं पविमइ, दिहो य निरावरणो पडिमापडिवन्मगो अणगारोत्ति, तओ से रयणीए सुत्तियाए कंवलरयणाओ वाहा नि-
ग्गया, भीएण भिण्णा, चेइयं, पवेसिया, तप्फासेण सव्वंगिओ उवकंणो संवुत्तोत्ति भणियं-स तपस्वी किं करिष्यतीति?, ततो सेणि-
एण नोऊणं भणियं-जं तइ भणि(चि)यव्वंति, तओ रुट्ठेण अभओ भणिओ-सिग्गं अंतेउरं पलीवेहिच्चि, सेणिओऽवि गओ भगवत्समीपे,
अभएणपि मुण्णहतियमाला पलीय्थि, सेणिओ सामि पुच्छइ-भगवं! चेल्लणा एगपत्ती अणेगपत्तिच्चि?, सामिगा भणियं-एगपत्ती,
वाहं मा डज्झिहिच्चि तुरियं नगरं पविसिउमाढत्तो, अभओऽवि णिगंगंतुमाढत्तो, पुच्छिओ, कहियं-पलीवियत्ति, सेणिएण कुट्ठेण भणियं-
अत्ताणोऽवि किन्न पलीविओत्ति?, सो भणइ-अहं पव्यइस्सं, किं पलीवणेण?, तओ मा एम राया वादेण (पाणे) छड्डिज्जिहिच्चि
मन्मयो कहिओ। एत्थ सेणियस्स पुनं चेल्लणाए अणुयोगो, पच्छा अणुओगोति ७॥ एवं विवरीयाविवरीयपरूवणेण सो सो
यत्ति। मूलगाथादयव्याख्यानतत्सम्प्रतिपक्षः अनुयोगो गत इति गार्थः ॥४१९-२०॥

न्वीरं न देइ सम्मं परयच्छनिओगओ जहा गावी। छट्ठेज्ज व परदुद्धं करेज्ज देहोचरोहं वा ॥४२१॥

तह न चरणं पत्तूते परपज्जायचिणिओगओ दब्बं। पुव्वचरणोवघायं करेइ देहोचरोहं वा ॥४२२॥

ज्जिणवयणासायणओ उम्मायाऽत्तंक्रमणवसणाहं। पावेज्ज सव्वलोयं स दोहिलाहोवघायं च ॥४२३॥

दन्वचिवज्जासाओ साहणेभेओ तओ चरणमेओ। तत्तो मोक्खाभावो मोक्खाभावेऽफला दिक्खा ॥४२४॥

सम्मं पयं पयच्छइ सवच्छविणिओगओ जहा घेणू। तह सयपज्जवजोए दब्बं चरणं जओ मोक्खो ॥४२५॥

एवं खेत्ताईसुचि सधम्मविणिओगओऽणुओगोति । विवरीण विवरीओ सोदाहरणोऽणुगंतव्वो ॥१४२३॥
नियओ य निच्छिओ वाऽहिओ व जोगो मओ निओगोति । नेओ सभेअलक्खणसोदाहरणोऽणुओगोव्व ॥
'सीर'मित्यादि भाष्यगाथाः पञ्च ॥ दारं ॥२१-२५॥ 'बुज्जे'(वच्चे)त्यस्य भाष्यम् । 'एव'मित्यादि । एवं क्षेत्रेऽप्येती, आदि-
शब्दात्स्वाध्यायादीनि, उक्तानि चोदाहरणानीति, अनुयोगो य'ति 'नियओ वे' त्यादि पूर्वोद्धृतं
शब्दार्थः उत्तराद्धृतं त्वतिदेश इति ॥ दारं ॥२६-२७॥

भासा वत्ता चाया सुययत्ती भावमेत्तयं सा य । सुयभावमेत्तयं जह सामइयभिहेवमाईयं ॥१४२८॥
विचिहा विसेसओ वा होइ विभासा दुगाइपज्जाया । जह सामइयं समओ सामाओ वा समाओ वा ॥
वित्तीण वक्खाणं वत्तियमिह सव्वपज्जवेहिं वा । वित्तीओ वा जायं जम्मि व जह वत्तए सुत्ते ॥१४३०॥
उक्कोसयसुयनाणी निच्छयओ वत्तियं वियाणाइ । जो वा जुगप्पहाणो तओ य जो गेणहए सव्वं ॥१४३१॥
ऊणं सममहिंयं वा भणियं भासंति भासगाईया । अहवा तिणिणवि साहेज्ज कट्टकम्माइनाएहि ॥१४३२॥
कट्टे पोत्थे चित्ते सिरिघरिए वोंड-देसिए चैव । भासग-विभासए वा वित्तीकरणे य आहरणा (नि.१२९)

पढमो रूयागारं थूलाययवोवदंसणं वीओ । तइओ सव्वावयवे निदोसे सव्वहा कुणइ ॥१४३४॥
कट्टसमाणं सुत्तं तदत्थरूवेगभासणं भासा । थूलत्थाण विभासा सव्वेसि वत्तियं नेयं ॥१४३५॥
पोत्थं विट्ठागारं विट्ठावयवं समत्तपज्जायं । जह तह सुत्तं भासा विभासणं वत्तियं चैव ॥१४३६॥

कुरुं वृत्तिलिङ्गं वृणुभिर्भ्रं समस्तपञ्चायं । जह तह सुतं भासा विभासणं वस्तिं चरिभं ॥४३७॥

भाणे जादमाणं गुणे य रयणाण मुणइ सिरिघरिओ । जह तह सुयभाणे भासगादओ अत्थरयणाणं ॥

पोंइ विभिन्नमीसं वरफुल्लं विपसियं विसेसेण । जह कमलं चउरुवं सुत्ताइसु(च) उक्कमप्पेवं ॥४३८॥

गंगे दिमाविचमो गामपुराडगुणवोसयेयालं । जह पहेदसणमेवं सुतं भासाइतियं च ॥४३९॥

नपरस को णु जोगो ? चतुं सोउं च केण विहिणा वा ? । पुण्योइयसंबद्धा चक्खाणविही विभागाओ(सा) ॥

‘भासा’ इत्यादि । ‘भाष व्यक्तायां याचि’ सा चक् श्रुतव्यक्तिः भाषमात्रम् । एतदेवावुदन्दुदाहरणमाह—‘सु’इत्यादि, भावि-

तायमिति गाथार्थः ॥४३८॥ दारं । ‘विभासा य’ति । ‘विविहे’त्यादि, सुप्रतीता । दारं । ‘वस्तिं चैव’ति । ‘वित्तीये’इत्यादि ।

इह ‘वृत्ते’ ग्रन्थिगणस्य ‘व्याख्यानं’ भाष्यं चात्तिकं, यथेदमेव विरोधावश्यकं, तथा सर्वपर्यायैर्वोक्तुश्रुतयो भगवतो यद्व्या-

ख्यानं तद्वानिकं, येनो यज्जातं, यदा यथा यस्मिन् क्षेत्रे व्याख्यानं वर्तते यथा ‘विहं कुरेही’ (?) त्येवमादीति गाथार्थः ॥४३९-४०॥

तथा च—‘उत्सरेण’ त्यादि पुण्यदं कंठं । यो वा सुप्रधानः सर्वेभ्य उक्तुश्रुतानित्यात्, ततो वा यः शिष्यः सर्वं शृणोति स चाति-

कुरिदिति गाथार्थः ॥४३९॥ तदेवमेतेषां त्रयाणां विभाग उक्तः । अथवा—‘ऊण’ मित्यादि, व्याख्यात्रा व्याख्यातं न्यूनं योऽव-

धारयति सो भाषकः, मभं विभाषको, अधिकं चात्तिककारः, शिष्याधिकत्वादिति पूर्वार्थः, अथवा कियताजेन प्रपञ्चेन ?, प्रीनपि

भाषकादीन् साधयन्-प्रतीतागरोपयेत्, कैरित्याह—काष्ठस्मिन्निद्राहणैः । ‘कट्टे’ इत्यादि, दारगाथा । काष्ठद्वारमाह—‘पटमो’ इत्यादि ।

प्रथमः काष्ठे रूपरूपे रूपमाभिभाषयति, ‘उत्तरे’ति मणियं होइ । तथा द्वितीयस्तु स्थुलावयवोपदर्शने, वट्टेइति भणियं होइ ।

तृतीयस्तु सर्वथा सर्वानवयवान्निर्दोषान् करोति, चीरयतीत्येवमाद्युक्तं भवतीति दृष्टान्तगाथायैः ॥१४३४॥ 'कट्टे' त्यादि । 'काष्ठ-
सम्माने' फलकसदृशं सूत्रं वर्तते, 'तदर्थ' चि तस्य-सूत्रस्यार्थस्तदर्थस्तस्य रूपं अनन्तप्रमाणमिति तदर्थरूपं तदर्थरूपस्य एकभाषणं-ए-
कांशव्याख्यानमिति तदर्थरूपैकभाषणे तद् भाषा भण्यते, एतदुक्तं भवति-सकलव्याख्यातुरनन्तगुणैर्हीन इति, तदर्थैकरूपभाषणं वा,
तथा संपूरणां त्वर्थानां भाषणं विभाषा, प्रभूततरार्थव्याख्यातृत्वात्, सर्वेषामर्थानामनन्तानामपि व्याख्यानं वार्त्तिकं, विभाषा ज्ञेयेति,
जयन्मध्यमोत्तमव्याख्यातारो भाषकादयः ॥द्वारस्य॥ 'पोत्य'मित्यादि ॥ यथा 'पुस्तं' पुस्तकं दृष्टाकारं अस्विबन्धकालं, तथा दृष्टा-
ययवं उत्कौटनकालं, समस्तपर्यायं निष्पत्तौ, एवमेतत्रयमिति गाथायैः ॥१४३५॥ दारं ॥ 'कुट्ट'मित्यादि ॥ यथा कुट्टयं, अवलमिति
गम्यते, शेषं सुगमं, शैलीपतितत्वात् । दारं । श्रीगृहिकोदाहरणमधुना-श्रीगृहं-माण्डागारं तदस्यास्तौति 'अत इच्छना'विति (पा० ५-
२-११५) उनीकादेशे च कृते श्रीगृहिक इति स्यात् ॥ तत्र--'भाष्ये'इत्यादि ॥ यथा 'आजने'ताम्रकरण्डकादौ श्रीगृहिको ह्युपति जाति
भिन्नेन्द्रनीलमरकतपद्मरागादिलक्षणां अपरस्तत्रैव मानमपि जानाति, यथा पञ्च सुवर्णान्यष्टौ वा इत्येवमादि, अपरस्तु रत्नानां गुणानपि
वेत्ति, यथैकं दाहजरोपशमकृद् अपरं तु क्षुब्धमकृदित्येवमादि । तथेत्यादि सुचवं । द्वारस्य ॥ 'पोड'मित्यादि ॥ 'पोड' कलिका
'विभिन्नं' इन्द्रबुद्ध्यासितीव, यथेत्येवमादि स्पष्टं, नवरं विग्रहाया चतुष्कं, अन्यथा त्रयमेव त्रकमात् ॥ 'पंथो'इत्यादि, स्पष्टा ॥ तदेवं
लिनप्रवचनोत्पत्तिः १ प्रवचनैकाधिकानि २ तद्विभागश्चे ३ त्वेतदुक्तं, अथोत्तरगाथापटनार्थमाह--'पृथस्से'त्यादि ॥ 'एतरस्य' अनन्त-
रोक्तस्यानुयोगादेर्वचनं श्रोतुं वा को योग्यः १, केन वा विधिना व्याख्येयः श्रोतव्यो वेत्येतद् वक्तव्यं, एतन्मूलत्वात् तत्प्रवृत्तेः, यत्
एवं 'तो' ततः पूर्वोदितसम्बन्धा व्याख्यानविधिविभाषा, अधुना क्रियत इति शेषः, पाठान्तरं वा 'वक्त्रवाणचिह्नी विभागाओ', अन-

न्तरमिदानीमुच्यते 'जिणपयण उत्पत्ती, पवयण एगद्धिया विभागो'ति वचनाद्, अन्यतथेहावतारणेऽस्याः प्रागुक्तमेव प्रयोजनं
'दारनिहीवि महत्थो' नीत्यादिवचनात् ॥

गोणी चंदणकंथा चेडीओ सानए वहिरगोहे । टंकणओ ववहारो पडिवक्खो आयरिय-सीसे । नि. १३६।
गोणीत्यादि द्वारागथा । शिष्याचार्ययोगोष्णुदाहरणम्-एगस्स धुत्तस्स सन्वावयसुंदरा गावी कहिंचि भग्गा, णिविड्ढा चिट्ठइ, तेण
तीसे णिगे खडपूलओ घट्ठो, पिड्ढीए चिट्ठइ विविकणमिच्चि, मा एणेणं तहट्ठिया चेव समग्घियत्ति-काउं गहिया, दिन्नं मोल्लं, गओ
यणिओ, इयरो ते उट्ठवेउं घरे नेइ, नो उट्ठइ, नायं, ततो पच्छायाविओ, तहेव विविकणइ, आगया कागया, ते भणंति-उट्ठावेऊण
गइप्पयासाइं से निरिक्खामो, सो भणइ-मा एवं काहिइ, मयावि एवं ठिया गहिया, जइ पडिहायइ गेण्हइ, एसो अयोगो वणिओ, एवं
आयरिओ अणुओमिओ, सिस्से धिचारिण गेण्हति, मएवि अविचारियमेव गहियंति भणति अजोगो, परिहारकदानाक्षमत्वात्,
तत्समीपे न श्रोतव्यं, संशये मिथ्यात्वसद्भावात्, अन्नोऽवि गोणिं गुणवतिं विम्वरयंतो विकिणइ, सा उवविड्ढा, कायगा आगया, ते
भणंति-परिक्खामो, सो भणति-सुट्ठु परिक्खेइ, न एस डंभगसंववहारेचि, एवं जो परिक्खिज्जंतं विमइं सहइ, भणइ-सर्वज्ञवचन-
मेतत्, सुट्ठु परीक्ष्यतां, कययामि यावज्जानामि त योग्यः, सिस्सोऽवि पढमगोकेया वाऽयोग्यः, अविचारग्राहित्वात्, द्वितीयवच
योग्य इति ।

'चंदणकंथ'ति-वातवईए नपरीए वासुदेवस्म तिन्नि भेरीओ, तंजहा-संगाभिया १ उब्भइया २ कोसुइया ३, तिन्निवि
गोमीसचंदणमईओ देवयापरिगहियाओ य, चइत्थी उ भेरी असिक्खपसमणिचि, का तीसे उप्पत्ती?, भणए-सोहंमे सक्को वासुदेव-

स्म गुणपरिकृत्तं करेह-अहो ! उत्तमपुरिसाणं गुणो-ज्जणा इमे कस्सइ अवगुणं गेण्हतिचि, नीयं च कम्मं न करेतिचि, एगो य देवो असइहंतो आगओ, वासुदेवोऽपि जिणसगासं वंदितुं पट्ठिओ, सोऽपि से अंतरा मयगकालसुणगं विउब्बइ, तस्स गंधेण अगगाणीयं अन्न-ओ लग्गं. वासुदेवेण पुच्छियं, कहियं, सो तत्थेव गओ भणइ-ओ ! मो ! पेच्छ-अइमसिणकमिणवत्थं चलोत्रमे आययंमि से वयणे । सुत्तावल्लिच्च रेहइ सुविमलजोण्हा दसणपंती ॥१॥ ति देवेण चित्तिं-सच्चं गुणगाहिति । तओ से सो आसरयणं गहाय पलाइओ, धंदुरापालएण कहियं, कुमारा रायाणो य निग्गया, देवेण जिणिऊण घाडिया, वासुदेवो धाविओ, देवो भणइ-मं पराजितं गेण्ह, किं य धाविओसि ?, वासुदेवो भणइ-वाढं, किं तु तुमं भूमीए अहं रहेण ता रहं गेण्ह, देवो नेच्छइ, आसहरिथयावि नेच्छइ, बाहुजुद्धाइया-इं च, भणइ य-जइ सच्चं ता अहिट्ठाणजुद्धं देहि, वासुदेवेण भणियं-पराजिओऽहं, नेहि आसरयणंति, तओ दस दिसाओ उज्जोएंतो तुट्ठो देवो भणइ-चरेहि वरं, किं देमिचि, वासुदेवो नेच्छइ, तेण भणियं-अमोहं देवाण दंसणंति, ततो वासुदेवेण भणियं-जइ एवं अ-सिचोवसमणि मेरिं देह, ततो मे दिन्ना, एसा से उप्पत्ती । ताहे सा छण्हं २ मासाणं ताडिज्जइ, तस्स सदसवणेण चारसजोय-णग्गंभंतराए नयरीए पुच्चुप्पन्ना रोगा उक्कसमंति, अहिणवा य छम्मासं न होति, उत्थ य अन्नया अहदाहरगहियवाणियएण भेरीगालगो तीए करिसमेत्तं दीणारलक्खेण मग्गिओ, तेणऽपि अणालोइऊण लोभदोसेण दिन्नं, तत्थ य इयरचन्दणधिगगलिया दिण्णा, एवं अन्नेणवि २ मग्गिओ, सा भेरी चन्दणकथा जाया, अन्नया असिचे ताडाविया जाव तं चेव समं न पूरेइ, चिट्ठउ नगरी, जोयाविया जाव कंथीजाया, सो भेरीगालगो निग्गहिओ, साऽपि उज्झिया, अन्ना भेरी अट्टमोक्कवासासाहिएण तेण से दिण्णा, अणगस्स ममप्पिया, सो तं चेव दिण्णंति पयत्तेण रक्खइ, एवं जो सीसो आयरिओ वा परमयचंदणकत्तलियाहि जिणगणहरदिण्णसुयमेरीं कंथी-

करेइ मो न जोगो, इतर एव योग्यः २ ॥

‘चेहीओधि’नि-यसंतपुरे पुराणाभिणवसेद्धिधूयाणं पीई, एगाए खारो य, ‘मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्याः, दरिद्राणां तथेश्वराः” इति वचनान्, अग्देहि इमेहि चट्टियाणिचि, ताओ य अन्नया णई मज्जियाओ गयाओ, सा नवसेद्धिधूया तिलगचोइसगमाभरणं तडे मो-नूण तीए सह जलमज्जणकीलारियप्येहिं मज्जइ, इयरीवि तं गहाय नियं घरं यट्टिया, इयरीए चारिया, सा अक्कोसंती गया, भणइ य-जइ नाम णडा सुद्धा किं वा तेसिं लोगा विणइत्ति ममचयं चेव, ताए मायापिताण सिद्धं, तानि भणंति-सोहणं कयंति, इयरीवि ण्हा-इत्ता नियं घरं गया, अग्मापितीण साहियं, तेहिं मगियं, ताणि न देति, ततो रायउले ववहारो, तत्थ न कोइवि सकखी, तत्थ का-रणिआ उपपत्तियाए पुदीए भणंति-दोइवि चेदीओ वाहिपंतु. तं चाणिज्जउ, तहा कयं, जुणसेट्ठिदुद्धिपा भणिआ-जइ तुह सन्तयं ता आविघगु, ताहे मा जं हत्थे तं पाए आविघेइ, तं पि से ण सुसिलिद्धं, ताहे नायं-एईए इमं न तावत्ति, ततो इयरी भणिआ-तुमं आरिघ, वीइएवि अणुक्कमेण सख्यं जहा सट्ठणे आइद्धं, देवयादिव दीमइ पमाणोवेयं च, ताहे मेस्साविआ, तहेव य इडत्ति परिवाडीए ओईपदनि, जुन्नसेट्ठी देवदंडिओइवि पुणोइवि डंडिओ, सावि धिक्कारं पत्ता, इयरा उ जसवायं, एवं आयारिओइवि जं अणत्थच्चयं पयं जोगुयच्चं तं अन्नस्य जोजपन्तो अणंतं संसारदण्डं पावइ, इयराथाउ वा मो(वीओ वा सो)उ नेच्चाणं विहिमणिए वा, अत्थाणत्थ-निओओओ सीमो जुणसेट्ठिधूपन्न अजोगोत्ति ३॥ ‘सावत्’त्ति कथितमेवेति ४॥ वहिरगोहोदाहरणंपि ५॥ इदानीं टंकंगगववहारो-दाहरणम्-उत्तरावहे टंक्रणा नाम मेच्छा, ते सुवन्नेण दक्खिणावहाणि भंडाणि मेण्हंति, ते य परोप्परं भासं न याणन्ति, तो पुणेहिं काउं हत्थेहिं ओदाहेति जाय य इच्छा न पूरा ताव हत्थंग अवणंति, एवं तेतिच्छियपडिच्छिओ ववहारो, एवं दोवि सिस्मा-

परिया अे हौति जोगा दानग्रहणानुवृत्तिशीलत्वात्, 'पडिवक्खो आयरियसिस्से'त्ति इत्युक्तेन गवादिद्वारेषु साक्षादभिहिता-
ध्वनिपर्ययः प्रतिपद्यः, स आचार्यशिष्ययोर्यथायोगं योजनीयः, स च योजित एवेति गाथार्थः ॥१४४२॥
भग्ननिविद्धं गोर्णि केउं दंतो न्व न सुयमायरिओ । एवं मएउवि गहियं गेण्ह तुमंपिप्पि जंपंतो ॥१४४३॥
अविकलगेविककेया च जो चिमइक्खमो सुगंभीरो । अक्खेवनिण्णयपसंगपरओ सो गुरु जोगो ॥१४४४॥
सीसोउचि पहाणयरो जेगंतेणावियारियगाही । सुपरिच्छिकेया इव थाणवियारक्खमो इट्ठो ॥१४४५॥
जो सीसो सुत्तत्थं चंदणकंथं च परमयाईहिं । मीसेइ गलियमहवा सिक्खियमाणेण स न जोगो ॥१४४६॥
कंधीकयसुत्तत्थो गुरुवि जोगो न भासियव्वस्स । अविणासियसुत्तथा सीसायरिया विणिहिट्ठा ॥१४४७॥
अत्थाणत्थनिउत्ताभरणाणं जिण्णसेट्ठियव्व । न गुरु विहिभणिए वा विवरीयनिओयओ सीसो ॥१४४८॥
सत्थाणत्थनिउत्ता ईसरधूया सभूसणाणं च । होइ गुरु सीसोउचि ण विणिओएंतो जहाभणियं ॥१४४९॥
चिरपरिचिर्यपि न सरइ सुत्तत्थं सावओ सभज्जं च । जो न स जोगो सीसो गुरुत्तणं तस्स दूरेणं ॥१४५०॥
अन्नं पुट्ठो अन्नं जो साहइ सो गुरु न वहिरुव्व । न ण सीसो जो अन्नं सुणेइ परिभासए अन्नं ॥१४५१॥
अक्खेवनिण्णयपसंगदाणहणाणुवत्तिणो दोउचि । जोगा सीसायरिया टंक्कणयणिओवमा समए ॥१४५२॥
अहवा गुरुविणयसुयप्पयाणमंडविणिओगओ दोउचि । निज्जरलाभयसहिंया टंक्कणवणिओवमा जोगा ॥
अत्थी स एव य गुरु होइ जओ तो विसेसओ सीसो । जोगाजोगो भजइ तत्थाजोगो इमो होइ ॥१४५४॥

कस्स न होही वेत्तो? अणब्भुवगओ य निरुवगारी य । अप्पच्छंदमईओ पत्थियओ गंतुकामो य ॥ नि. १३७।
 भत्तइ अणब्भुवगओऽणुवसंपन्नो सुओवसंपयया । गुरुणो करणिज्जाइं अकुब्बमाणो निरुवगारी ॥ १४५६॥
 अप्पच्छंदमईओ सच्छंदं कुणइ सव्वकज्जाइं । पत्थियओ संपत्थियचिइज्जओ निच्चगमिउब्ब ॥ १४५७॥
 गंतुमणो जो जंपइ नवरि समप्पउ इमो सुयक्खंधो । पढिउं सोउं च तओ गच्छं को अच्छत्ती एत्थ ? ॥ १४५८।

विणओणएहिं पंजलियेडेहिं छंदमणुयत्तमाणेहिं । आराहिओ गुरुजणो सुयं बहुविहं लहुं देइ । नि. १३८।
 विणओणओऽभिवंदइ पढए पुच्छइ पडिच्छए वा णं । पंजलियेडोऽभिसुहो कयंजली पुच्छणाईसु ॥ १४६०॥
 सद्धइ समत्थेइ य कुणइ करावेइ गुरुजणाभिन्नयं । छंदमणुयत्तमाणो स गुरुजणाराहणं कुणइ ॥ १४६१॥
 ‘भग्गे’त्यादि भाष्यगाथा एकादश सुगमाः, प्रतीतार्थत्वात् ॥ एवं तावदौत्सर्गिकं क्रममङ्गीकृत्य व्याख्यात्रा इव शिष्येणापि गुणन्ता
 भाष्यम् ॥ १४४३-५३॥ अथापगादिकमाह-‘अत्थी’त्यादि ॥ इह स शिष्यो यतोऽर्थी गुरुर्नितरां भवत्यनिष्टितार्थत्वात् ‘तो’ ततः ‘विशे-
 पतः’ विशेषेण शिष्यो योग्योऽयोग्यो वा भण्यते, प्रयत्नाधारत्वात्, तत्रायोग्यस्तान्दयम्-‘कस्से’त्यादि ॥ अथवा तत्रायोग्यस्तावदयं
 वक्ष्यमाणचेष्टित इति, एतदुक्तं भवति-शिष्येण हि सूत्रार्थार्थिना कृत्यानामशेषकृत्यविधानोद्यतेन भवितव्यं, अन्यथा कस्येत्यादि,
 कस्य व्याख्यातुर्न भविष्यति ‘द्वेष्ट्यः’ अप्रीतिकरः, शिष्य इति गम्यते, भविष्यत्येवेत्यभिप्रायः, किं सर्वं एव ?, नेत्याह-‘अनभ्यु-
 पगतः’ श्रुतोपसंपदाऽनुपसंपन्नः, अनिवेदितात्मेत्यर्थः, उत्तरापेक्षया, अनुपसंपन्नोऽपि न सर्व एवाम्यमाधिकरो भवतीत्यत आह-उपकत्तु

शीलमस्येत्युपकारी तस्य नवा प्रतिषेधेऽनुपकारी च, कृत्यानामकृत्यकृदिति चेत्युक्तं भवति, अनुपकार्यपि न सर्व एव द्वेष्य इत्यत आह-आत्मच्छन्दा मतिर्यस्य स आत्मच्छन्दमतिः, स्वाभिप्रायकार्यकारीत्यर्थः, अगुर्वीयत्तमतिरपि न सर्व एव द्वेष्य इत्यत आह-‘प्र-स्थितः’ यो यो लिगमिपुल्लस्य तस्य द्वितीयः गन्तुकामश्च सदैव गन्तुमनाः य आस्ते, वक्ति च-क इहास्तेः, नवरं तावत् श्रुतस्कन्धः समाप्तिमेतिवति गाथार्थः ॥१४५४-५५॥ अन्नेत्यादि गाथात्रयं गतार्थम् ॥५६-५८॥ तस्मात्-‘चिणओ’ इत्यादि, व्याख्या ॥ ‘चिण-ओ’ इत्यादि ॥ विनयावनतोऽभिधीयते-आभिमुख्येन गुरुं वन्दते, मनोवाकायसमवधानेनेत्यभिप्रायः, शेषं स्पष्टम् ॥ ‘सहहती’ त्यादि, सुगमा ॥ ॥१४५९-६१॥ श्लिष्यपरीक्षाधिकार एवानुवर्त्तमान इदमाह-

सेलघण कुडग चालणि परिपूणग हंस महिस मेसे य । मसग जलूग विराली जाहग गो भेरि आहरी ॥

उल्लेख्य न सक्को गज्जइ इय मुगसेलओऽन्ने । तं संवडुयमेहो सोऽं तस्सुप्परि पडइ ॥१४६३॥

रविउत्ति ठिओ मेहो उल्लेख्मिह नवत्ति गज्जइ य सेलो । सेलसमं गाहेस्सं निळ्विज्जइ गाहगो एवं ॥१४६४॥

आयरिण सुत्तम्मि य परिवाओ सुत्तमत्थपल्लिमंयो । अन्नेसिपिय हाणी पुट्ठाचि न दुट्ठया वंझा ॥१४६५॥

मुट्ठेऽचि दोणमेहे न कण्हभोमाओ लोट्ठण उदयं । गहणघरणासमत्थे इय देयमच्छित्तिकारिम्मि ॥१४६६॥

भाविय इयरे य कुडा अपसत्थपसत्थ भाविया दुंविहा । पुष्फार्हेहि पसत्था सुरतेल्लार्हेहि अपसत्था ॥१४६७॥

वम्मा.य अवम्माऽविय पसत्थवम्मा उ होति अग्गेज्झा । अपसत्थअवम्माविय तप्पडिवक्खा भवे गेज्झा ॥

कुप्पवयणओसन्नेहि भाविया एवंमेव भावकुडा । संविग्गेहि पसत्था वम्माऽवम्मा य तद् देव ॥१४६९॥

जे उण अभाविया ते चउव्विहा अहविमो गमो अन्नो । छिदुक्कुड-भिन्न-खंडे संगले य परूवणा तेसिं ॥१४७०॥
सेलेयछिदुचालणि मिहो कहा सोउमुट्टियाणं तु । छिदुड्डह तत्थ चिट्ठो सुमरिंस्सु सरामि नेदाणि ॥१४७१॥
एणेण चिसइ वितिण्ण नीइ कट्ठेण चालणी आह । धन्नत्थ आह सेलो जं पविसइ नीइ या तुज्झं ॥१४७२॥
ताचसखउरकिट्ठिणयं चालणिपट्ठिवक्ख न सवइ दवंपि । परिपूणगग्गि उ गुणा गलंति दोसा य चिट्ठंति ॥१४७३॥
सव्वणुण्यामण्णा दोसा हु न संति जिणमए केई । जं अणुवउत्तकहणं अपत्तमासज्ज व हवेल्ल ॥१४७४॥
अवत्तणेण जीहाए कूचिया होइ खीरमुदगग्गि म । हंसो भोचूण जलं आवियइ पयं तह सुसीसो ॥१४७५॥
सयमवि न पियइ महिसो न य जूहं पियइ लोलियं उदगं । विगह-विकहाहिं तहा अथंफपुच्छाहि य कुसीसो ॥१४७६॥
अवि गोपयग्गि पिवे सुट्ठिओ तणुयत्तणेण तुंडस्स । न करेइ कलुसतोयं मेसो एवं सुसीसोऽवि ॥१४७७॥
मसउव्व तुदं जघाइएहिं निच्छुभए कुसीसोऽवि । जलुगाव अदूमेतो पियइ सुसीसोऽवि सुयनाणं ॥१४७८॥
छट्ठेउं भूमीण खीरं जह पियइ दुट्ठमज्जारी । परि सुट्ठियाण पासे सिक्खइ एवं विणय भंसी ॥१४७९॥
पाउं थोयं थोयं खीरं पासाइं जाहगो (जह) लिहइ । एमेव जियं काउं पुच्छइ महं न लेणइ ॥१४८०॥ दारं ।
अन्नो दोउिझइ कल्ले निरत्थयं किं वहामि से चारिं ? चउचरणगवी उ मया अवन्न हाणी य वडुयाणं ॥१४८१॥
मा मे होल्ल अवण्णो गोवज्झा वा पुणोऽवि न दलेज्जा । वयमपि दोज्झासु पुणो अणुग्गहो अन्नदूढेऽवि ॥१४८२॥
सीसा पडिच्छगणं भरोत्ति तेऽविय हु सीसगभरोत्ति । न करंति सुत्तहाणी अन्नत्थवि दुल्लहं तेसिं ॥१४८३॥

कोमुहया तद् संगामिया य उब्भूहया उ भेरीओ । कण्हस्सासि ण्हुतया असिवोवसमी चउत्थी उ ॥१४८४॥
सकपसंसा गुणगाहि केसयोनेमिवंद सुणदंता । आसरयणस्स हरणं कुमारभंगे य पुयजुद्धं ॥१४८५॥
नेहि जिओम्भित्ति अहं असिवोवसमीणं संपयाणं च । छम्मासियधोसणया पसमइ न य जायणं अन्नो ॥१४८६॥
आगंतु थाहिबोभो महिहि मोल्लुण कंथ दंढणया । अट्टमआराहण अन्नभेरि अन्नस्स ठवणं च ॥१४८७॥
सुक्कं तथा अगहिण दुप्परिग्गहियं कयं तथा कल्लहो । पिट्ठण अइचिरविक्रय गणसु चोरा य ऊणग्घे ॥१४८८॥
मा निण्हव इय दाउं उवजुल्लिय देहि किं यिञ्चित्तेसि ? । वचामेलियदाणे किलिस्ससी तं चड्हं च्वेवं ॥१४८९॥
भणिया जोगाजोगा सीसा गुरवो य तत्थ दोण्हं पि । वेयालियगुणदोसो जोगो जोगस्स भासेज्जा ॥१४९०॥
कयमंगलोवयारो संपइ वणिणयपसंगवक्खाणो । दाइयवक्खाणविही वोच्छसुवग्घायदारविहिं ॥१४९१॥

उद्देसे निद्देसे य निग्गमे खेत्त-काल-पुरिसे य । कारण-पच्चय-लक्खण-नए समोयारणा-णुमए (नि. १४०)
किं कइविहं कस्स कहिं केसु कहं केच्चिरं हवइ कालं । कइ संतरमविरहियं, भवा-गरिस-फोसण-निरुत्ती ॥

‘सेल्ले’त्यादि द्वारागाथा ॥ आद्यद्वारमाह-‘उल्ले’इत्यादि ॥ अहमार्द्रिकर्तुं न शक्यः, शेषं स्पष्टम् ॥ पञ्चाद्वेन
दार्ष्टान्तिकदोषानाह । ‘आग्ररिये’इत्यादि ॥ आचार्यधृत्रयोर्लघुत्वं सूत्रार्थपलिनन्यथ, गुरोरन्येषां वाऽन्तरायः, नहि नियुक्ताऽपि चन्द्या
धीरमिषेति गार्थः ॥१४८६२-६५॥ प्रतिपक्षमाह-‘बुद्धेऽनी’त्यादि स्पष्टम् । दारं॥६६॥ भावीत्यादि ॥ कुडा दुविहा-भाविया अभा-

विद्या यत्ति, मूलभेदद्वयं, भाविद्या दुविहा, कथमित्यत आह—‘अपसत्थपसत्थ’ति पुष्पादिभिर्भाविताः प्रशस्ताः, सुरतैलादिभिस्त्व-
प्रशस्ताः । आह—किमेते योग्या एव ते, नेत्याह—विमागतः, तथा चाह—‘वम्मा ये’त्यादि ॥ सुरा अपसत्थभावणाभाविद्या. पडलापु-
ष्पाहपसत्थभावणाभाविद्या य, पुणो एवकेवका दुविहा भवन्ति—वम्मा य अवम्मावि, तं तं भावं वमाविउं तीरन्ति जे ते वम्मा, इयरे अव-
म्मा, ततश्च प्रशस्ताप्रशस्तयोरवगम्यवगम्या ग्राह्या इति, आह च—‘पसत्थवम्मा उ होंति अगेज्जा अपसत्थ अवम्मावि य, तप्पडिक्ख-
उण अवम्मावम्मा ग्राह्या इति ॥६७--६८॥ स्थापना ॥दार्ष्टान्तिकमाह—‘कुप्पे’त्यादि ॥ कुप्रवचनावसन्नैर्भाविता इत्यमेव भावकुटाः श्रावकाः
स्त्वप्रशस्ता भवन्ति, संविमस्तु पुष्पादिकल्पैः प्रशस्ताः, वम्मा अयम्माथ तथैवेति गाथार्थः ॥१४६९॥ द्वितीयं मूलविकल्पमाह—
‘जे’इत्यादि ॥ ये पुनरभाविता आपाकान्मुक्तास्ते चतुर्विधाः, अथवा आद्यत्रयविशेषार्थमन्यो गमः—प्रथमच्छिद्रकुटो द्वितीयो सानि-
मान् तृतीयः खण्डः छिद्रादिप्रतिपक्षश्च सकलः—संपूर्णः, अमीणां तु दार्ष्टान्तिकमप्यङ्गीकृत्य स्रविद्या प्ररूपणा कार्येति गाथार्थः
॥ १४७० ॥ त्रयाणामाद्यानां न विशेष इति चेत्तत्र, यतः—‘सेखेये’त्यादि ॥ शैलच्छिद्रकुटचालनिकल्पानां त्रयाणां श्रोतॄणां व्याख्या-
नादुत्तिथानां ‘मिथः’परस्परं कथा प्रावर्त्तत, तत्र छिद्र आह—‘तत्र’ व्याख्यानावनौ ‘वेट्ठो’ उपविष्टः ‘सुमरिंसु’ सर्वं स्मृतवान्, बुध्न-
स्त्रच्छिन्नापावृत्तकुटकल्पत्वात्, नेदानीं स्मराम्युत्थितत्वादिति गाथार्थः ॥१४७१॥ ‘पग्गेणे’त्यादि ॥ प्रक्षिप्यमागतादिति युक्तिः
प्रागर्द्ध, ‘धन्ने’त्यादि तृतीय इत्ययमेतेषां भेद इति गाथार्थः ॥१४७२॥ चालनिग्रतिपक्षमाह—‘ताचसे’त्यादि, पुण्वद्धं कंठं ।दारां
‘परी’त्यादिकण्ठयम् ॥ ‘सच्चवणु’इत्यादि पूर्वोर्द्धन चोद्यमुत्तरार्द्धेनोत्तरम् ॥ ‘अंवे’त्यादि द्वारम् ॥ ‘सयमवी’त्यादि द्वारम् ॥ ‘अवी’-
त्यादि, मेसो धमओ । द्वारम् ॥ ‘मसउब्बे’त्यादि द्वारम् । मशक इव व्यथन् जात्यादिभिः “डहरोऽकुलीणोचि य दुम्मेहो दमग

मन्दबुद्धिः । अविषयलभलक्ष्मी सिस्मो परिमयइ आयरियं ॥१॥ "दारं॥ 'छट्टु' उ'मित्यादिद्वारम् ॥ 'पाउ' मित्यादि ॥ द्वारम् ॥ 'अण्णो' इत्यादि, 'मा मे' इत्यादि, दृष्टान्तगथाद्वयम् ॥ दाष्टोन्तिकमाह- 'सीसा' इत्यादि सुचर्चा ॥ 'कोमुई' त्यादि, 'सक्के' त्यादि, 'नेही' त्यादि, 'आगंतु' इत्यादि, प्राग्वत् ॥ आभीरिक्लपञ्चायोग्य इत्याह- 'मुक्क' मित्यादि, 'मा' इत्यादि, सुगमम् ॥ दारं । इदानीं प्रकृतमुपसंजिहीर्षुराह- 'भयिया' इत्यादि ॥ तत्र द्वयोरप्यनयोः परीक्षितगुणदोषो योग्यः, सर्वथा योग्याय शिष्यायाचक्षीत सूत्रार्थ-मिति गार्थार्थः ॥१४७३-९०॥ तदनेन ग्रन्थेन यदुक्तमासीत्- "अच्छतु ताबुग्घातो" यान्त संग्रहो चेमो' ति (१३४८) तत्संपादितं, तत्संपादनाच्च व्याख्यानविधिरुक्तः, अथ यदुक्तमासीदपान्तराले धुरि वा तदनुस्मरन्नाह- कतेत्यादि, 'उद्देशे' इत्यादि, सत्रेदं द्वारगाथा-द्वयम् ॥ 'कि' मित्यादि ॥ अस्य पिण्डार्थः प्रतीत एव ॥१४९१-९३॥ कस्मादादायुर्दशः ? इत्यत आह-

उद्देशदुं निदिरसइ पायं सामन्नओ विसेसोत्ति । उद्देशो तो पढमं निदिसोऽणंतरं तस्स ॥१४९४॥

नामं ठवणा दविए खेत्ते काले समासउद्देशे । उद्देशुद्देशम्मि य, भावम्मि य होइ अट्टमओ ॥ (नि. १४२)
नामं जस्सुद्देशो नामेणुद्देशणं व जो जेणं । उद्देशो नामस्स व नामुद्देशोऽभिहाणंति ॥१४९६॥

एवं नणु सन्वोचिय नामुद्देशो जओऽभिहाणंति । दब्बाईणं तेहिं व तेसु व जं कीरए जस्स ॥१४९७॥

सचं सन्वाणुगओ नामुद्देशोऽभिहाणमेत्तं जं । नाणत्तं तहवि मयं मइकिरियावत्थुभेगहिं ॥१४९८॥

ठवणाण उद्देशो ठवणुद्देशोत्ति तस्स वा ठवणा । तं तेण तओ तम्मि व दब्बाईयाणमुद्देशो ॥१४९९॥

दब्बुद्देशो दब्बं दब्बपई दब्बवं सद्दब्बोत्ति । एवं खेत्तं खेत्ती खेत्तपई खेत्तजायंति ॥१५००॥

कालो कालार्हं कालोवेयंति कालजायंति । संखेवोत्ति समासो अंगार्हं तओ तिण्हं ॥१५०१॥

अंग-सुयस्वंध-उद्भयणां नियनियप्पभेयसंगहओ । होइ समासुद्देशो जहंगमंगी तदज्जेया ॥१५०२॥

एमेव य सुयस्वंधो तस्सज्जेया तयत्थविण्णाया । अज्झयणं अज्झयणी तस्सज्जेया तयत्थण्णू ॥१५०३॥

उद्देशो उद्देशी उद्देशणू तयत्थवेत्ता वा । उद्देशुद्देशोऽयं भावो भावित्ति भावम्मि ॥१५०४॥

एमेव य निद्देशो अट्टविहो सोऽवि होइ नायन्वो । अविसेसियमुद्देशो वित्तोसिओ होइ निद्देशो ॥(नि.१४३)

‘उद्देशुद्देश’मित्यादि ॥ यतो वस्तु प्रागुद्देशु पश्चाद्विद्देश्यते-तदिदमिति, ‘प्रायः’ बाहुल्येन, तथा यतश्च सामान्याकारज्ञानादिशेष-
ज्ञानमतः प्रागुद्देशः पश्चात्तु निद्देश इति । सास्त्रप्रतमुद्देशद्वारे प्रतिद्वारगाथामाह-‘नामं ठचणे’त्यादि ॥ आद्यद्वारं व्याचिर्यासुर्मोष्यकार
आह-‘नाम’ मित्यादि ॥ ‘यस्य’ जीवादर्वस्तुन उद्देश इति नाम क्रियते स नामोद्देश इति सम्बन्धः, यो वा येन नाम्नोद्दिश्यते, यथा-
मेरुर्मरुद्देशेनेति, नाम्नो वा य उद्देशः, किमुक्तं भवतीत्याह-वस्तुनः सामान्यमात्रमभिधानमित्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥१४९४-९६॥
अतिप्रसङ्गं चुचोदयिपुराह-‘एव’मित्यादि ॥ ‘एवं’यदि वस्तुसामान्याभिधानं नामोद्देशस्तत् ननु सर्व एव द्रव्यादिनिक्षेपो नामोद्देश
इति प्राप्तः, कुतः ? इति चेदुच्यते-‘जदोऽभिहाणं’ चि यतोऽभिधानमित्येषा सञ्ज्ञा द्रव्यादीनां क्रियते, द्रव्यादिभिर्वि क्रियते, तथा
द्रव्यादिषु सत्सु यदभिधानं यस्य कस्यचित्क्रियते तत्सर्वं नामोद्देशाभातिवर्तते, सर्वानुगतत्वत्तदस्येति गाथार्थः ॥१४९७॥ इदं प्रत्य-
नुभाष्य परिहरन्नाह-‘सच्च’मित्यादि ॥ तथाऽपि नानात्वं मतं, कैः ? इत्याह-प्रत्या, तथाहि-गोपालाकृतिद्रव्यमावेग्न्याऽन्या मति-
प्रश्रुतिः, ‘किरिय’चि एवं क्रियाभेदोऽपि ‘वत्थु’चि एवं वस्तुनामेन्द्रवस्तु गोदोदशक्तिसंपन्नं, स्थापना वरदा, द्रव्येन्द्रस्त्वामपौपञ्च्या-

दिसंपन्नः, भावेन्द्रः प्रस्फुरद्वज्रधारीति, द्वन्द्वं कृत्वा तैरिति गाथार्थः ॥१४९८॥ दारं ॥ 'ठवणे'त्यादि ॥ स्थापनाया उद्देशः स्थाप-
नोद्देशः, तस्य वोद्देशस्य स्थापना अक्षाक्षरादिभिरिति भावना । द्वारम् । 'त'मित्यादि, तदिति तदेतद् द्रव्यमिति द्रव्योद्देशः, तेनेति द्रव्ये-
णोद्देशो यथा दण्डी खण्डी, द्रव्यादुद्देशो द्रव्यवान् घनपतिस्यं, द्रव्ये यथा सिंहासने राज्ञा, एवं क्षेत्रादिभिरिति गाथार्थः ॥१४९९॥
अमुमेवार्थं विशेषेणाह- 'दन्वे'त्यादि ॥ द्रव्योद्देशो यथा इदं द्रव्यं, द्रव्यपतिसरिति द्रव्येण, द्रव्यवानिति द्रव्यात्, सद्रव्य इति द्रव्ये
सति । दारं । एवं क्षेत्रेऽपि योजनीयं (क्षेत्रीत्यादि) । 'काल' इत्यादि ॥ काल इति समयस्योद्देशः, कालातीतमिति कालेन 'कालोपेत'-
न्ति कालादुपेतं, काले जातमिति । दारं । षष्ठमाह- 'संखे' इत्यादि, समासः संक्षेप उच्यते, असौ चाङ्गथुतस्कन्थाष्ययनानाम्, अस्य त्रयस्य
स्यादिति गाथार्थः ॥१५००-१॥ तथा च- 'अंगे'त्यादि ॥ अस्य भावना-होह समासुद्देशो, कहां?, अत आह- निज निजप्रमेदसंग्रहात्,
केषामित्यत आह- अङ्गस्य थुतस्कन्धस्य अध्ययनानां च, एकैकस्य दृष्टान्तमाह- यथाऽङ्गमयं साधुर्वर्त्तते, एषोऽङ्गस्योद्देशः, अङ्गेनोद्देशो-
ऽङ्गीत्येव साधुस्तद्व्येता चायमिति गाथार्थः ॥१५०२॥ 'एमेवे'त्यादि, सर्वं भावितम् । दारं । सप्तममाह- 'उद्देशो' इत्याद्येकशैलि-
कम् । दारं । भावोद्देशमाह- भावोऽयं साधुर्भावी भावे वाऽयमिति गाथार्थः ॥१५०३-४॥ प्रथमं मूलद्वारं गतम् ॥ 'एमेव ये'त्यादि ।
अयमेवाष्टविध उद्देशो निर्देशोऽभिधीयते, विशिष्टनामादिसंहितत्वात् । तथा चानयोर्भेदलक्षणमाह- 'अर्वी'त्यादि, स्पष्टम् ॥१५०५॥

नामं जिगदत्ताई ठवणा य विसिद्धवत्पुनिकलेवो । दन्वे गोमं दंडी रहिति तिविहो सचित्ताई ॥१५०६॥
खेत्ते भरहं तत्थ च भवोत्ति मगहोत्ति मागहो बत्ति । सरउत्ति य सारउत्ति य संवच्छरिउत्ति कालम्मि ॥१५०७॥

आपारो आपारवमायारधरोत्ति वा समासम्मि । आवासयमावासइ सुत्तत्यधरोऽहवाऽयंति ॥१५०८॥

सत्थपरिणार्हं य च अज्ज्ञेयाऽयं समासनिर्देशो । उद्देश्यनिर्देशो सपएसो पोगग्लुद्देशो ॥१५०९॥
 ओद्ग्रहो ल्वइउत्ति व नाणं चरणंति भावनिर्देशो । एत्थ विसेसाहिगवो समासउद्देशनिर्देशो ॥१५१०॥
 अज्झयणं उद्देशो तं चिय सामाइयंति निर्देशो । बुद्धीए जहसंभवमाओल्लं सेसएसुंप्पि ॥१५११॥
 मामाइयंति नपुंसयमस्स पुमं धी नपुंसगं वावि । निदिट्ठा तत्थिच्छह कं निर्देशं नओ को णु ॥१५१२॥

‘नामं जिणदत्ताई’त्यादि, नामनिर्देशो जिनदत्तादि नाम तस्य निर्देशः, एवं स्थापना, अभिधाननिर्देशन्यासः विशिष्टवस्तु-
 स्थापनेन्द्रन्यासो वा तस्य निर्देशः स्थापनानिर्देशः, द्रव्यनिर्देशः सचिच्चादिना गोमान् दण्डी रथी अश्वयुक्तो रथ इति । दारं ॥ ‘खेत्ते’ इत्या-
 दि, क्षेत्रकालनिर्देशौ । दारं । समासनिर्देशमाह—अङ्गं प्रति—आयासो इत्यादि, स्पष्टम् । सुयकलंघनिर्देशमाह—‘आचि’त्यादि तथैव । दारं ।
 अघ्ययननिर्देशमाह—‘सत्थे’त्यादि । दारं । सप्तममाह—‘उद्देश्ये’त्यादि । उद्देशकनिर्देशः स उच्यते यः प्रदेशोऽध्ययनस्य, यथा पुद्गलोद्देश-
 स्य निर्देश इति । दारं । ‘ओद्’ इत्यादि पुण्वद्धं कण्ठ्यम् । कैरत्राधिकारः ? इत्यत आह—‘एत्थे’त्यादि, इह समासोद्देशनिर्देशाभ्यामधिकारः,
 तत्राध्ययनमिति समासोद्देशः, सामायिकमिति समासनिर्देश इति, आह च—‘अज्झयणं’ मित्यादि, पुण्वद्धं कण्ठं । एवं खद्युद्धया यथा-
 योग्यमायोज्यं, एतद्द्वयं श्लेषप्यङ्गुत्तरस्वरूपाध्ययनादिविति गार्थः ॥१५११॥ उत्तरगाथासम्बन्धनार्थमाह—‘सामाइयंती’—
 त्यादि । सामायिकमित्येतत्पदं नपुंसकमनुस्वारान्तत्वात्, ‘तस्से’ त्यस्त च ‘निदिट्ठा’ इति निर्देशा उच्चारयिता त्रिविध एव भवति,
 कोऽसावित्यत आह—‘पुमं’ति पुमान्—पुरुषः ‘धी’ति स्त्री, नपुंसकं वा, त्रिविधत्वादेव विवक्षितमणिजातेः, यत एवमत इदं नयैवि-
 चार्यते, ते च नैगमादयः सप्त, ‘तत्थ’चि तत्र को नयः कं निर्देशमिच्छतीत्येतदधुना विचार्यते, एतदुक्तं भवति—को निर्देश्यगमं

निर्देशमिच्छति ? को वा निर्देशकगर्भं ? को बोभयगर्भमिति ? अत्रोच्यते-

दुविहंपि नेगमनओ निदिट्ठं संगहो य ववहारो । निर्देसयमुज्जुसुओ उभयसरिच्छं च सदस्स । नि. १४४।

जं संववहारपरो नेगगमो नेगमो तओ दुविहं । इच्छइ संववहारो दुविहो जं दीसए पायं ॥१५१४॥

छत्तीचणियाऽऽयरो निदिट्ठवसेण तह सुयं चऽण्णं । तं चेव य ज्जिणवयणं सव्वं निर्देसयवसेणं ॥१५१५॥

जहवा निदिट्ठवसा वासवदत्ता-तरंगवइयाइं । तह निर्देसगवसओ लोए मणुरक्खवाउत्ति ॥१५१६॥

तह निदिट्ठवसाओ नपुंसगं नेगमस्स सामइयं । धी पुं नपुंसगं वा तं चिय निर्देसयवसाओ ॥१५१७॥

जहवा घडाभिहाणं घडसहो देवदत्तसदोत्ति । उभयमविरुद्धमेवं सामइयं नेगमनयस्स ॥१५१८॥

अत्थाउचिय वयणं लहइ सरूवं जओ पईवोव्व । तो संगहववहारा भणंति निदिट्ठवसगं तं ॥१५१९॥

अहवा निदिट्ठवस्स पज्जओ चेव तं सधम्मव्व । तप्पचयकारणओ घडस्स रूवाइधम्मव्व ॥१५२०॥

वयणं विण्णणफलं जइ तं भणिएऽवि नत्थि किं तेण ? अण्णत्थ पवए वा सव्वत्थवि पचओ पत्तो ॥१५२१॥

अभिधेयसंकरो वा जइ वत्तरि पचओऽणभिहिण्वि । तम्हा निदिट्ठवसा नपुंसगं वेति सामइयं ॥१५२२॥

उज्जुसुओ निर्देसगवसेण सामाइयं विणिदिसइ । वयणं यत्तुरहीणं तप्पज्जाओ य तं जम्हा ॥१५२३॥

करणत्तणओ मण इव सपज्जाओ घडाइरूवमिव । साहीणत्तणओऽविय सघणं व वओ वयंतस्स ॥१५२४॥

तह सुत्तदुरुत्ताओ तस्सेवाणुगगहोवघायाओ । तस्स तयमिदियंपिव इहरा अकयागमो होज्जा ॥१५२५॥

निश्चिद्विद्वत्सवि कस्तस्ति नणूवघायाइओ तयं जुत्तं । ते तस्स सकारणओ इहरा थाणुस्सजवि हवेज्जा ॥१५२६॥
सरनामोदयजणियं, वयणे देहो व्व वत्तुपज्जाओ । तं नाभिधेयधम्मो जुत्तमभायाभिहाणाओ ॥१५२७॥
भावम्मिचि संबद्धं तमसंबद्धं य तं पगासेज्जा । जइ संबद्धं तिहुयणवावित्ति तयं पगासेउ ॥१५२८॥
निव्विण्णणत्तणओ नासंबद्धं तयं पईवो व्व । भासयइ असंबद्धं अह तो सव्वं पगासेउ ॥१५२९॥
जइवि व्वयणिल्लवत्ता वज्जमंतर निमित्त सामणं । वत्ता तहवि पहाणो निमित्तममंतरं जं सो ॥१५३०॥
सद्यो समाणलिगं निदेसं भणइ विसरिसमवत्थुं । उवउत्तो निदेहो निदेस्साओ जओज्जाणो ॥१५३१॥
धी निदिसइ जइ पुमं धी चेव तओ जओ तदुवउत्तो । धीवित्राणाणन्नो निद्विट्ठसमाणलिगोत्ति ॥१५३२॥
जइ स पुमं तो नत्थी अह धी न पुमं नवातदुवउत्तो । जो धीविण्णाणमओ नो धी सो सव्वहा नत्थि ॥१५३३॥
भासइ वाज्जुवउत्तो जइ अन्नाणी तओ न तव्वयणं । निदेसो जेण मयं निच्छियदेसोत्ति निदेसो ॥१५३४॥
सो जइ नाणुवउत्तोऽणुवउत्तो वा न नाम निदेसो । निदेसोऽणुवउत्तो य वेइ सद्यो न तं वत्थुं ॥१५३५॥
तम्हा जं जं निदिसइ तदुवउत्तो स तम्मओ होइ । वत्ता वयणिल्लओज्जनोत्ति समाणलिगो सो ॥१५३६॥
सामाइओवउत्तो जीवो सामाहयं सयं चेव । निदिसइ जओ सव्वो समाणलिगो स तेणेव ॥१५३७॥
इय सव्वनयमयाइं परित्तविसयाइं समुदियाइं तु । जइणं वज्जमंतरनिदेसनिमित्तसंगाहि ॥१५३८॥
निश्चिद्विद्वत्स पत्तुई सा दव्वक्खेत्तकालभावेहिं । किं तं च ? जीवदव्वं पसूयमेयं जओ जह वा ॥१५३९॥

हेत्ते रुमिम च काले पुरिसचिसेसो च भावओ को सो ? । खेत्ताइतिगं निग्गमभेउच्चिय छडिवहे जं सो ॥१५४०॥
 'दुविहंपी'त्यादि । एको गमोऽस्वेत्येकगमः तस्य नञा प्रतिषेधो, नैकगमनयः, न नैकगमनयः द्विविध-
 मपि-उभयथाऽपि निर्देश्यनिर्देश्यशब्दादिच्छति, किं ? , निर्देश्यमिति प्रकपाच्छम्यते, कः ? , लोके लोकोत्तरे च, तत्र लोके निर्देश्यवशात्
 निर्देश्यमिच्छति यथा वासवदत्ता तरङ्गवती चेति, अभिधात्वशानु मनुनोक्तो ग्रन्थो मनुः अक्षपादेनोक्तो ग्रन्थोऽक्षपाद इति ।
 लोकोत्तरे तु पङ्क्तीनिका पिण्डेयणा वा, जिनोक्तो ग्रन्थो जिनोक्तिः गण जरेणोक्तो ग्रन्थो गणघरोक्तिरित्येवमादि, तदेवमयं सामा-
 यिकमर्थरूपं रुढितो नपुंसकमिति मन्यते, त्रिभिषनिर्देश्यवशात् नपुंसकं स्त्रियं नपुंसकं च, तत्परिणामारूढत्वात्, तत्परिणामारूढता च
 नैकगमत्वात्, एतदुक्त भवति-यथेह घटाभिधानं घटशब्दोऽभिधीयते, अभिधेयपरिणामत्वात्, एवं देवदत्तशब्दोऽप्युच्यते, अभिधात्व-
 परिणामत्वात्, न च विरुद्धं, भिद्वत्त्वात्, एवं सामायिकमध्यस्याभिधेयवशात्सामायिकं, अभिधात्वशानु तथा तथेत्युक्तं, तथाहि-करोमि
 भवन्त ! सामायिकमित्येवं पठति सत्यस्ति व्यपदेशः स्मरितायात इति, अत आह-'दुविहंपि नैकगमनयो'ति । आह-कुतोऽयं ना-
 क्यशेषो लभ्यते ? , उच्यते, यत आह-निर्दिष्टं वस्त्वङ्गीकृत्य संग्रहव्यवहारो निर्देश्यमिच्छतः, निर्देश्यपर्यायित्वादचनस्य, मायायं त्वेन-
 दुभाष्ये दर्शयिष्यामः । तथा 'निर्देश्यगमुज्जुसुओ'ति निर्दिशतीति निर्देशको, वक्तव्युक्तं भवति, तमङ्गीकृत्य ऋजुसुओ निर्देशमि-
 च्छति, वक्तव्यपर्यायित्वादचनस्य, कथं चैतदिति भाष्य एव वक्ष्याम इति । 'उभयसरिच्छं च सदस्स'ति उभयसदृशं-निर्देश्यनि-
 र्देशकसदृशं, समानलिङ्गं वस्त्वङ्गीकृत्येत्यर्थः, किं ? , शब्दस्य-शब्दनयस्य, निर्देशप्रवृत्तिरिति गम्यते, उपयुक्तस्य निर्देश्यनिर्देश्यादभिन्न-
 त्वात्, अभिन्नत्वं च तदुपयोगानन्यत्वादिति समुदायार्थः ॥१५१३॥ नैकगमभाष्यमाह-'ज'मित्यादि गाथाः पञ्च व्याख्यातार्थाः ॥ संग्रह-

स्याह—‘अथाओ’ इत्यादि । ‘जओ’चि यतो—यस्मात् ‘अथादोचिय’ अर्थात् ‘वचनं’ अभिधानं ‘लभते स्वरूपं’ आमोत्या-
त्मलभं, क इर कस्मात् ? इत्याह—‘पदीवो वा’ यथा हि ग्रन्थीपः प्रकाशादात्मलभं लभते, नाकाशात्, एवं वचनमपि वाच्यात्, ‘तो’
ततः संग्रहव्यवहारो द्युतः—निर्देशवशगं—निर्देशगं ‘तं’ति तद्वचनं वर्तते, निर्देश्यं चेह सामायिकमिति गाथार्थः ॥१५१९॥ अमुमेवार्थ-
मपरेण विधिना ग्राह—‘अह्वये’त्यादि । अथवा ‘तं’ति तद्वचनं निर्देशव्यवार्थस्य पर्यायः, किञ्चत् ? ‘स्वधर्मा इव’ तद्वर्मा इव, प्रयोगः—
निर्देश्यपर्यायो निर्देशः, कुतः ? इत्याह—तत्प्रत्ययकारणत्वात् घटरूपाविवदिति गाथार्थः ॥१५२०॥ स्यादसिद्धो हेतुस्तत्प्रत्य-
यकारणत्वाद्बचनस्येति, तन्न, यतः—‘वयण’ मित्यादि ॥ वचनं विज्ञानफलं, वचनं तत्प्रत्ययहेतुरिति लोकप्रसिद्धमेतत्, ततश्च
यदि तद्विज्ञानं भगितेऽपि सति वचसि नास्ति—नोदयं यायाञ्छेत्तुर्थं ततः किं तेन कण्ठोष्ठशोषमाग्राधापिनोद्यतिनेति ?, सर्वस्य वचस्तुल-
दफलं, फाफरासितप्ररूपत्वाद् अन्यत्रावासिताभिधानवत्, तत्रैतत्स्मात्—तद्वक्तृप्रतीतो काऽस्य निष्फलतेत्यत आह—‘अन्यत्र’ अन्यस्मिन्
अगुलरेऽभिधेयेऽभिहिते सत्यन्यत्र गुलरेऽभिधेये प्रत्ययेऽभ्युपगम्यमाने श्रोतुस्तस्माद् वचनात् ‘सर्वत्र’ सर्वस्मिन् व्यवहाराङ्गे विपर्ययः
प्राप्तो भवतः, अन्योद्योबाणेऽन्यप्रतिपत्त्युपगमाद्वादास्पदीभूतप्रकरणवत् । पाठान्तरं वा—‘अन्यत्र वा अभिहिते’ति अन्यत्र वाऽ-
भिहितेऽन्यत्र प्रत्यये सर्वत्रैव श्रैलोक्ये प्रत्ययः श्रोतुः प्राप्तोऽनभिहितत्वाविशेषात् गुलताभिधेयमिति गाथार्थः ॥१५२१॥ तत्रैतत्स्यात्-
किमनेन गोन्दलस्यामलेन ?, वचनुरन्यत्वात्, आनुभविकं चैतदिति, तन्न, यतः—‘अभिधेये’त्यादि । ‘अह वत्तरि पञ्चयोऽणभिहि-
एऽपि तोऽभिधेयसङ्करोऽपि प्राप्तो, घटश्चन्द्रादेवदत्तप्रतिपत्तेः, यथा चैवं देवदत्तप्रतीतिः तथा तत् एवोद्गादिप्रतिपत्तिः स्यात्, तादु-
पसंजिहीर्ष आहतुः—तस्माद्भिर्दिष्टवशाद्—अभिधेयानुरोधेन सामायिकमर्थरूपं रूढितो नृपुंसकमिति नृपुंसकनिर्देशमिमौ नूतः, अत एव

चोक्तं 'अभिधेयवह्निवचनानी'ति, अथवा सामायिकगतः स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गत्वाच्चत्परिणामानन्यत्वाच्च सामायिकार्थरूपस्यापि त्रिलिङ्ग-
त्वमतस्त्रिलिङ्गतामस्याधिकुरुत इति गार्थार्थः ॥१५२२॥ 'उज्जुसु'ए'त्यादि । ऋजुध्वो नयो निर्देष्टृवशेन-अभिधातुवलेन 'सामाह्वयं
विधिदिसह'ति सामायिकनिर्देशमनुमन्यते, वक्त्रधीनत्वाच्चत्पर्यायत्वाच्च विज्ञानवदिति गार्थार्थः ॥१५२३॥ प्रयोगः 'कर'इत्यादि ॥
वक्तृस्वामिकं वचनं करणत्वान्मन इव, तथा वक्तुर्वचनं व्यपदिश्यते स्वपर्यायत्वाद् घटरूपादिवत् । तथा वयो वयंतस्स नान्यस्य स्वाधी-
नत्वात्, तद्विवक्षाभावभावित्वादित्यर्थः, स्वधनवदिति गार्थार्थः ॥१५२४॥ 'तहे'त्यादि ॥ 'तस्स तयं'ति पक्षः, कुतः ? इत्याह-सूक्त-
दुरुक्ताभ्यां तस्यवानुग्रहोपघातदर्शनात्, इह यस्य यन्निभिचावनुग्रहोपघातौ तत्तस्यात्मीयमिति प्रतिजानीमहे, तद्यथेन्द्रियं, इत्थं चैतद्,
इतरथा-अन्यथाऽर्थपर्यायत्वे वचनस्याकृताभ्यागमो भवेत् जिह्वायाः, क्रयोः १, अनुग्रहोपघातयोः, एतदुक्तं भवति-वक्तुधर्म एव हि वचने
सत्येवं जिह्वाया अकृताभ्यागमो न भवति, अर्थधर्मके त्वकृताभ्यागमः, इत्येवमादि स्वधियाज्जाभ्यूह्य वक्तव्यमिति गार्थार्थः ॥१५२५॥
पर आह-'निधी'त्यादि ॥ ननु तयं वयणं जुतं घटमाणयं निर्देश्यधर्मतयाऽपि, न केवलमभिधातुधर्मतयैव, कुत इत्यत आह-'निद्विद्वस्स-
यि कस्सई उवघायादिदो ति, तथाहि-वध्यतामयं चौर इत्युक्ते मुख्यतां वाऽयमित्युक्तौ चौरस्य विषादाश्वासौ स्यातामित्यतोऽ-
यमनेकान्त इति, उच्यते, नानया प्रत्याशया प्राणाः समाश्वासनीयाः, यतस्तावाश्वासविषादौ तस्य 'स्वकरणात्' स्वधोत्राद्भवतो, न
तद्वचस्तः, इतरथा तद्वचनभवने तयोस्तौ स्थानोरपि भवेतां, न च भवतः, अकरणत्वाच्चत्येति गार्थार्थः ॥१५२६॥ अपि च-अर्थपर्या-
यवचनवादिन् ! 'सरे'त्यादि ॥ स्वरनामकर्मोदयजनितं वचनं, अतश्च वक्तुपर्यायस्तत्सामान्यविवक्षायां सत्यां नामप्रत्ययत्वाद् देहवत्,
उपचयमाह-अभावाभिधानात्, एतदुक्तं भवति-अभाव उच्यते, यदि च तत्पर्यायो वचनं स्यात्ततोऽसावपि भावः स्याद् वचनाश्रय-

त्वाद्धनदभिप्रायेण घटवत्, तस्मान्न वस्तुधर्मो वचनं, अपि तु वक्तृधर्म इति गार्थः ॥१५२७॥ अभ्युपगम्याप्याह—‘भावस्मी’—
त्यादि ॥ ‘भायस्मिचि’त्ति भावेऽपि वस्तुधर्मतायां वचनस्य तदर्थप्रतीतिजनकमिति कृत्वा विकल्प्यते ‘तं’ ति तद्वचनं ‘तं’ ति तं
वाच्यमर्थं ममन्धं वा पगासेजा असंपदं वेति द्वयी गतिः, यदि संबद्धं चतुर्थसमये भुवनव्यापित्वात्सर्वेषां श्रोतॄणां तं प्रकाशयतु,
संपदत्वानिगेपात्, सिद्धान्तागलम्बित्वेऽपि च नयतयास्य, न दुर्णयता, आचार्यवचनप्रामाण्यादिति गार्थः ॥१५२८॥ द्वितीयं
विकल्पमधिकृत्याह—‘निन्धी’त्यादि ॥ नापि द्वितीये तद्वस्तु प्रकाशयेद्, विज्ञानादन्यत्वे सत्यसम्बद्धत्वात्प्रदीपवत्, यथाहि—प्रदीपो
विज्ञानादन्यत्वे सत्यमग्न्यद्वाभ्यामभयेदेवमेतदपि, अथ चेदु विज्ञानादन्यत्वे सत्यसम्बद्धमपि भागयेत् ततः सर्वं भासयतु, असंब-
द्धत्वानिगेपादिति गार्थः ॥१५२९॥ अत्राह—ननूक्तं वचनमर्थादात्मलाभं लभते प्रदीपयत् अतः कथमर्थपरिहारेणेदं वक्तुरेवेति
श्रद्धामहे?, उच्यते—‘जह्वी’त्यादि ॥ ‘जह्वि निमित्तं सामणं’ यद्यपि निमित्तं कारणं सामान्यं—तुल्यं, वचनस्येति गम्यते, किं तदि-
त्याह—रचनीयरफवृत्त्याभ्यन्तरं यथासहृद्यं, समासस्तिरदानीं सुखोद्वेयः, तथाऽपि किमित्याह—वक्ता तथाऽपि प्रधानो वर्त्तते, स्वाभि-
त्वमभीकृत्याभ्यन्तरनिमित्तत्वादिति गार्थः ॥१६३०॥ ‘सहो’इत्यादि ॥ शब्दयतेऽनेनेति शुब्दः, असौ निर्देष्टां भणति वचनमि-
च्छति, किमिष्टिष्टमित्याह—‘समानलिङ्गं’ निर्देशनिर्देशमदृष्टं वाच्यवाचकतुल्यमितियावत् । अनभिमतमतिपेधमाह—‘विसहृष्टां’
अममानलिङ्गं ‘अवस्तु’ तुच्छं, निर्देशं भणतीति वर्त्तते । आद्यपदम्योपपत्तिमाह—‘उपयुक्तः’ तदर्पितान्तःकरणः ‘निर्देष्टा’ वक्ता
‘निर्देशयात्’ अभिधेयात् ‘यतः’ यस्माद् ‘अनन्यः’ संलुलितः, तेन एतदुक्तं मयति—पुंसः पुमांसं भणतः पुनिर्देश एव, स्त्रियः स्त्रिय-
मभिधेयतयाः स्त्रीनिर्देश एव, नपुंसकस्य नपुंसकमभिधेयानस्य नपुंसकनिर्देश एव, उक्तयुक्तेः, एवं तावत्संस्थानत इति गार्थः ॥

॥१५३१॥ परस्थानतोऽप्याह—‘धी’ इत्यादि ॥ यदि पुमान् कर्तृभूतः स्त्रियं कर्मभूतां निर्दिशति, वासवदत्ते ! कुर्विदमिति, ततोऽसौ पुमान् रुयेव भवति, किं कारणमित्याह—‘यसः’ यस्मात् ‘तदुपयुक्तः’ ल्युपयुक्तः स्त्रीविज्ञानात् वासवदत्ताप्रत्ययादनन्यः—संलु-
लिताकारो भवति, एवं नपुंसयं णिदिसह जडं पुंसं नपुंसयं चेन्न, ततो जडो तदुवउचो नपुंसयविज्ञाणाण्योति, पुरिसो गओ, एवं इत्थीपुरिसनपुंसपसु लाएयव्या, नपुंसओऽवि पुरिसित्थीसु, प्रकृतं योजयन्नाह—अतः ‘निश्चितसमाणलिंगो’ स्ति निर्दिष्टेन समान-
लिङ्गः, अस्य वक्ता भवतीत्यव्याहारः, निर्देश्यनिर्देशकयोरस्यैवं समानलिङ्गतेति भावनेति गाथार्थः ॥१५३२॥ साम्प्रतमवस्थिति पदं
चित्रियते—‘जदी’ त्यादि ॥ यदि ‘सः’ ल्युपयोगवान् पुमान् पुमानेव, पुंविज्ञानान्यत्वात् ‘तो ण ति’ सति ततोऽसौ न स्त्री, विरुद्ध-
धर्माध्यासितत्वात्, ल्युपयोगविरुद्धो हि पुरुषज्ञानोपयोग इति । ‘अहं स्त्री’ सति अपि सप्तमो तत्परिणामी हलोलीगूतहात् ततो न पुमान्
तत एव हेतोस्तद्वत् । अयि च ‘नवा’ नैव ल्युपयुक्तः पुमान् तदुपयुक्तः ल्युपयुक्तो यदि स्त्रीस्यं न याति, अङ्गुगुक्तोऽग्निगिनेति
भावना, एतदुक्तं भवति—जो स्त्रीविज्ञानमओ णो त्थीत्ति यः स्त्रीविज्ञानाभाकोऽग्नि-भो वासवदत्ताविज्ञानगदितोऽग्नि म स्त्री न पाग-
वदत्ता स सर्वथा नास्ति, असंभवाद्वियदिन्दीवरमालावत्, संभवे तुच्छिषेदानीयुगभोगेऽन्तरिभागेति गाथार्थः ॥१५३५॥ इदं परि-
जिहीर्षुः पर आह—‘भास्सती’ त्यादि ॥ यदि च मन्यसे—स पुरुषस्तां वासवदत्ता ‘भायते’ आगच्छति, कथं गिहयन् आह—अनुप-
युक्तः अतन्मयतां यात्वेति, स्वरिराह—‘अन्नाणी तओ’ स्ति, यद्येवं ततोऽतापक्षानी अनुपलम्भात्, (अनुपयोगभात्), यदा नैवं तदा न
तद्वचनं वासवदत्तेत्यामन्त्रणं निर्देशः, कुतः ? इत्याह—येन कारणेन मतम्—अभिमेतं, विपश्चितागिति गम्यते, किमित्यत आह—निश्चित्य
निश्चितो वा देशो निर्देश इति गाथार्थः ॥१५३४॥ तथा च—‘सो’ इत्यादि ॥ ‘सः’ निर्देशो यदि स्त्रीति वासवदत्तेति अतो नागा-

अनुपयुक्तः, तस्मान्नुपयुक्तं नामौ निर्देशो, विरुद्धत्वाद् अत्रावणशब्दवत्, तस्मान्निर्देशोऽनुपयुक्तश्च ब्रूते शब्दः, किमित्यत आह-न तदस्तु, अत एवेकं-“जाणन्ती अनुवृत्तौ चैति सद्यो तयमवत्यु” न्ति गार्थः ॥१५३५॥ सर्वोपसंहारमाह-‘तन्माह’ इत्यादि ॥ तस्माद् यद्यन्निर्दिश्यते स्त्रीनपुंसकादि स पुलस्तदुपयुक्तः तन्मय एव भवति, किं कारणमित्याह-वक्ता पुमान् वचनीयात् ग्यादेरनन्य इति ह्यत्र, अतः ‘समानलिङ्गोऽसौ’ उभयसदृशोऽसावित्युक्तं भवतीति गार्थः ॥ १५३६ ॥ प्रकृतमुपदर्शयन्नाह-‘सामाज्य’ इत्यादि ॥ सामाजिके निर्देशे उपयुक्तः सामाजिकोपयुक्तः, कः? इत्यत आह-‘जीवो’ निर्देशः, किं? सामाजिकं, भवतीति ज्ञेयः, न च सामाजिकमित्यभिदधत् स्वरूपेव-आत्मानमेव निर्दिशति, तदुपयुक्तत्वात्, एतदुक्तं भवति-तद्वत्तृणि पुंस्त्रीनपुंसकानि सन्ति नपुंसकमेव भवन्ति, किमित्यत आह-‘जओ स’ति यतः सः-पुरुषादिर्निर्देशः सर्वोऽविशेषेण तेनैव सामाजिकेन समानलिङ्गो वर्त्तते, तस्य रूढितो नपुंसकत्वादिति गार्थः ॥१५३७॥ आह-यदि पुनर्भावद्विविध्यादुभयनिर्देशः स्यात्, तथाहि-द्विविधो भावो-विज्ञान-मयः परिणतिमयश्च, भावाभियायिनश्च शुद्धनयाः, तत्र यदा पुमानुपयुक्तः स्त्रियमाह तदा वस्तुः स्त्रीविज्ञानानन्यत्वात् स्त्रीनिर्देश एव, पुंस्त्र्यपरिणतिमपरत्वाच्च स्वतन्त्रतस्तस्य पुंनिर्देशोऽप्यस्तिरिति, उच्यते, भावद्विविधे सत्यपि विज्ञानमेवोपयोगरूपमिहाधिक्रियते, न पुरुषपरिणतिः, विज्ञानमयत्वाद्भावागनिर्देशस्य । आह-ननु शब्दोऽपि निर्देश एवेति, उच्यते, न, तस्य द्रव्यमात्रत्वाद्, भावग्राहित्वाच्च शुद्धनयम्येति, तत्रैतत्स्यात्-शुद्धप्रधान एव शुद्धनय इति, उच्यते, न, अर्थापरिज्ञानात्, इह हि शब्दनयः शब्दे प्रष्टे नार्थं प्रत्यापयति, तद्भावाभावाच्चलच्छब्दानस्य, कारणस्य च द्रव्याभिधानात् द्रव्यस्य च भावशून्यत्वात् शब्दनयस्य च भावमात्रग्राहित्वादतो न शुद्धमात्र-वस्तुप्रधानता युक्तेति। आह-पदुपयुक्तो वक्ता यं यमर्थमाह तदशान्निर्देशस्ततो निर्देशव्यवहारयोस्य च को विशेषः?,

उच्यते, तयोरुपपुक्तस्यापुपुक्तस्य वा वक्तुरात्मनिरपेक्षाभिधेयमात्रवशाच्छब्दमात्रमेव निर्देशः, इह तु बाह्यवस्तुविज्ञानं प्रत्ययमात्रमु-
ररीकृत्याभिप्रेयोपयोगानन्यत्वादाभिधातुः स्वरूपमेवाधिक्रियते निर्देशे, आह-यद्येवमुद्युष्टादस्य को विशेषः?, तस्यापि हि निर्देशक-
वशाभिर्देशः स पदेहापीति, उच्यते, अमुद्युष्टस्यापुपुक्तस्यापि वक्तुरभिधानमात्रकं, न विद्यानमेवेत्ययं विशेष इति गाथा(भावा)र्थः ॥३७॥
'इय'इत्यादि ॥ एवं सर्वनयमतानि प्रत्येकमप्रमाणानि, परीचयिष्यत्वात्, सद्यदितानि त्वन्योऽन्यापेक्षास्थितानि जैनं शासनं भवन्ति,
यत्किञ्चिद्विशिष्टमित्याह-याद्यथाभ्यन्तरश्च बाह्याभ्यन्तरोऽयं च तौ निर्देशौ चेति विग्रहस्तयोर्निमित्तमिति समासः तत्सङ्ग्रहीतुं-अभ्युप-
गन्तुं शीलमस्येति समासः, अन्तर्यामिनिमित्ततामग्रीमयं यदित्यर्थः । तथा च स्मरनामकर्मोदपवाद्यार्थीयविशिष्टसामग्रीत एव
ध्वनिराविर्भवति, स चार्थमुद्योग्येध, तत्सर्वभावत्वात्, अत एव शब्दार्थयोः प्रकाशप्रकाशकलक्षणः सम्बन्धः तत्स्वभावत्वात्प्रदीपार्थ-
नोरिव, यद्येवमगृहीततत्कृतस्यापि शब्दविशेषश्रवणाढान्यार्थप्रतीतिः स्यात् न च भवति, उच्यते, शब्दो हि ताद्यत्तत्प्रकाशानस्वभावो,
यसु कस्यचित्प्रकाशयति तत्कारणान्तरविरहात्, नहि प्रदीपप्रकाशितमप्यर्थं बहलतिमिरपटलाक्रान्तलोचनः प्रत्येति, तच्च वाच्यार्थ-
मतिपशिनियन्तनश्रवणोपश्रवणकर्मपटलगित्यभिप्रायः, आह-सङ्केतकरणादध्यप्रतिपत्तिप्रसङ्गः, उच्यते, कस्यचिज्जडमतेरसंजात-
धयोपशमस्य शास्त्रश्रवणादाविष्यत एव, तथाहि-विषमपदार्थान्गह्याने क्षयोपशमाभावात् क्वचित्सङ्केतोऽपि कर्तुमशक्यः, क्वचित्तु
करणमात्रेऽप्युत्तरकालं भावनानुपपत्तिः, अपरस्य तु विशिष्टधयोपश्रवणवतः सकृन्मलेच्छादिध्वनिश्रवणे सति सङ्केतनिरपेक्षस्यापि
पदार्थप्रतीतिसंभवात्, कस्यचिज्जुल्यकर्मणः सङ्केतकरणादेव कर्ममलपटलापगमात् प्रतिपत्त्यविरोध इति गार्थार्थः ॥१५३८॥दारां॥ तदे-
व 'निर्देशो' इति ॥ निर्दिष्टं-सामायिकं 'यथा चा' येन वा प्रकारेण सकलत्रैलोक्यलक्ष्मीभोगलक्षणेनोद्भूतमेतत् तत्किं?, जीमद्रूप-

मिति ॥१५३९॥ तथा-‘खेत्ते’ इत्यादि ॥ कस्मिंश्चैतत्सामायिकं क्षेत्रे काले च प्रस्तुतं, भावतो-भावं चाङ्गीकृत्य कोऽसौ पुरुषविशेषोऽ-
यत् इदं प्रयत्नमिति वर्तते । उत्तरगाथाघटनार्थमाह-क्षेत्रकालभावत्रयं निर्गमविशेष एव, तस्य पद्विधत्वाद् ॥१५४०॥ आह च-
नामं ठवणा दविप् खेत्ते काले तदेव भावे य । एसो उ निगमस्सा निक्खेवो छव्विहो होइ । नि१४५।
दब्बाओ दब्बस्स व विणिगमो दब्बनिगमो सो य । निविहो सचित्ताइं तिविहाओ संभवो नेओ । १५४२॥
पभवो सचित्ताओ भूमेरं कुरपयंगवल्पाइं । किमिगम्भसोणियाइं मीसाओ थीसरीराओ ॥१५४३॥
किमियुणधुणचुण्णाइं दाहओ जं व निगयं जत्तो । दब्बं विगप्पयसओ जह् सन्भावोवयारेहिं ॥१५४४॥
नेत्तस्स विनिगमणं सरूवओ नत्थि तं जमक्किरियं । खेत्ताओ खेत्तम्मि व ह्वेज्ज दब्बाइ निगमणं ॥१५४५॥
उवयारओ व खेत्तस्स निगमो लोगनिक्खुडाणं च । लद्धं विनिगयंति य जह् खेत्तं राउलाउत्ति ॥१५४६॥
कालोऽवि दब्बघम्मो निक्किरिओ तस्से निगमो पभवो । तत्तो चिय दब्बाओ पभवइ काले व जं जस्मि ॥
उवयारओ व सरओ विणिगओ निगओ य तत्तोऽहं । अह्वा दुक्कालाओ नरो व द्वालाइकालाओ ॥१५४८॥
भावोऽवि दब्बघम्मो तत्तो चिय तस्स निगमो पभवो । दब्बस्स व भावाओ विणिगमो भावओऽवगमो ॥
रूवाइ पोगलाओ कसायनाणादओ य जीवाओ । निन्ति पभवंति ते वा तेहिं तो तव्विओगम्मि ॥१५५०॥
तत्थ पसत्थं मिच्छत्तऽण्णाणा विरइ भावनिगमणं । जीवस्स संभवंति य जं सम्मत्तादओ तत्तो ॥१५५१॥
एत्थ उ पसत्थभावप्पसूइमेत्तं विसेसओऽहिगयं । अपसत्थावगमोऽविय सेसावि तदंगभावाओ ॥१५५२॥

वीरो दब्धं खेत्तं महसेणवणं पमाणकालो य । भावो उ भावपुरिसो समासओ निग्गमंगगइं ॥१५५३॥
 सामइयं वीराओ महसेणवणे पमाणकाले य । भावपुरिसा हि भावो विणिग्गओ वक्खमाणोऽयं ॥१५५४॥
 इचेवमाइ सब्बं दब्बाहीणं जओ जिणस्सेव । तो निग्गमणं वोत्तुं वोच्छं सामाइयस्स तओ ॥१५५५॥
 मिच्छत्ताइतमाओ स निग्गओ जह य केवलं पत्तो । जह य पत्तयं तत्तो सामइयं तह पवक्खामि ॥१५५६॥
 'नाम'मित्थादि द्वारागाथा ॥४१॥ तत्र नामस्थापने प्राग्बद्, व्यतिरिक्तं द्रव्यनिर्गममाह—'दब्बाओ'इत्यादि ॥ द्रव्यान्निर्गमो
 द्रव्यनिर्गमो द्रव्यस्य वा, स च त्रिविधः सचिच्चादिः, कुतः ? इत्याह—त्रिविधात् भूम्पादेः सचिच्चादेः 'संभवो'निर्गमो 'ज्ञेयः'
 बोद्धव्य इति ॥४२॥ स्थापना । आह च—'पभवो'इत्यादि ॥४३॥ 'किमी'त्यादि सपादा साधिका गाथा भावितार्था । तथा यद्वा द्रव्यं
 'यत्तः' यस्माद् द्रव्यान्निर्गतं विकल्पवशतो यथाभावेनोपचारेण वा, यथा द्रव्याद् द्रव्यस्य रूपकात्कालान्तरप्रयुक्ताद्रूपकस्य, एवं द्रव्याणां,
 द्रव्येभ्यो द्रव्यस्य एकाद्वैकरूपकस्य, द्रव्येभ्यो द्रव्याणां द्रव्यनिर्गम इति गाथार्थः ॥१५४॥ 'खेत्तस्से'त्यादि ॥ 'उव'इत्यादि
 सुगमम् ॥४६॥ कालस्तु द्रव्यधर्म एव, तस्य द्रव्यादेव निर्गमस्तत्प्रभवत्वाद्, आह च—'कालोऽवी'त्यादि ॥ यद्वा वस्तु यस्मिन् काले
 अतुलक्षणे प्रभवति स कालनिर्गम इति गाथार्थः ॥१५४॥ 'उवयारे'त्यादि सुगमा ॥४८॥ दासं ॥ 'भावोऽवी'त्यादि ॥ भावोऽपि—
 वर्णादिद्रव्यधर्म एव यतोऽतस्तत् एव द्रव्यात्तस्य वा भावाद्भिर्निर्गमो-भावतः सकाशाद् अंशं भावनिर्गमः, तथा च लोके वक्तारो भवन्ति-
 अपगतमेतद्भावादिति गाथार्थः ॥१५४॥ तथा—'रूवादी'त्यादि ॥ पुद्गलात्सकाशाद्रूपादयः—पारिमाण्डल्यादयः जीवाश्च कयायादयः
 णित्ति प्रभवन्ति 'ते वा तेहिंतो'ति पुद्गलजीवौ वा तयोः पारिमाण्डल्यक्रोधयोर्मवयोः सकाशात् णित्ति वर्त्तते, कदे-

त्यत आह-तद्वियोगे-रूपक्रोयादिपर्यायनिवृत्ताविति, एष एव निर्गमस्य निक्षेपः पोढा भवतीति गाथार्थः ॥१५५०॥ अयं चानेक-
धोक्तः त्रिप्यव्युत्पादनार्थ, अन्यथा प्रक्षस्तभावनिर्गममात्रेणाग्रक्षस्तभायापगममात्रेण च प्रकृतं, शेषैश्च तदङ्गत्वादिति, आह च-‘तत्थे’-
त्यादि ॥५१॥ ‘तृथ उ’इत्यादि गतार्थो ॥५२॥ नगरं कस्येत्यत आह-‘जीवस्य’ जीवद्रव्यस्य । इह च-‘वीरो’इत्यादि भावार्थगाथा
स्पष्टार्थो ॥५३॥ किमुक्तं भवतीत्याह-‘सामङ्ग्य’मित्यादि स्पष्टा ॥५४॥ ‘इचेवमादी’ति इत्येवमादि द्रव्याधीनं यतोऽतो जिनस्यैव
निर्गममभिधाय सामायिकस्य वक्ष्य इति गाथार्थः ॥१५५५॥ कथमित्यत आह-‘भिच्छत्तादी’त्यादि स्पष्टं, विशेषपक्षश्चायमिति
न पौनरुक्त्यस्य गन्धोऽप्यस्तीति ॥१५५६॥

पंथं किर देसेत्ता साहूणं अडविविप्पणट्ठानं । सम्मत्त पढमलंभो वोद्धव्वो वद्धमाणस्स ॥१५५७॥ नि. १४६।

‘पंथ’मित्यादि । एवं तस्यां मध्यमायां पापायां सोमिलार्यब्राह्मणस्यैकादशचतुर्दशविद्यास्थानविदुषाध्यायकृत्विगुपदेशपूर्वकं
यागं यजतः सत उत्तरस्यां दिशि भगवतो महानीलवर्द्धमानस्वामिनः ॥१५५७॥

अवरयिदेहे गामस्स चित्तओ रायदाकवणगमणं । साह् भिक्खनिमित्तं सत्था हीणे तर्हि पासे ॥१५५८॥

दाणाऽण्ण पंथनयणं अणुंकप गुरूण कहण संमत्तं । सोहम्मे उववण्णो पलियाउ सुरो तओ मरिइ ॥१५५९॥

लद्धूण य सम्मत्तं अणुंकपाए उ सो सुविहियाणं । भासुरवरवोदिघरो देवो वेमाणिओ जाओ ॥१५६०॥

चइऊण देवलोगाओ इहचेव य भारहंमि वासंमि । इक्खागकुले जाओ उसभसुअसुओ मरीइत्ति ॥१५६१॥

इक्खागकुले जाओ इक्खागकुलस्स होइ उप्पत्ती । कुलगरवंसाईए भरहस्स सुओ मरिइत्ति ॥१५६२॥

ओसत्पिपणी इमीसे ततियाएँ समाए पच्छिमे भागे । पलिओवमट्टभागे सेसंभि उ कुलगरूपत्ती ॥१५६३॥
अट्टभरहमज्झिल्ले तियभागे गंगसिंधुमज्झंभि । एत्थ बहुमज्झदेसे उप्पण्णा कुलगरा सत्त ॥१५६४॥
पुन्वभवजम्मनामं पमाणसंघयणमेव संठाणं । वणिणत्थि आउभागा भवणोवायो य णीती य ॥१५६५॥
अवरविदेहे दो वणियवयंसा माइ उज्जुण चेव । कालगयाइह भरहे हत्थी मणुओ य आयाया ॥१५६६॥ (दारं)
दट्ठुं सिणेहकरणं गयमारुहणं च नामनिष्फत्ती । परिहाणि नेहि कलहो सामत्थण विण्णवण हत्ती ॥१५६७॥
पढमेत्थ विमलवाहण चक्खुमजसमं चंउत्थमभिचंदे । ततो पसेणई (ए मरुदेवे) चेव नाही य ॥१५६८॥ (दारं)
णवधणुसयाइं पढमो अट्ट य सत्तद्धसत्तमाइं च । छन्चेव अट्टछट्ठा पंचसया पणवीसा य ॥१५६९॥ (दारं)
वज्जरिसभसंघयणा समचउरंसा य होति संठाणे । चन्नं पि य वोच्छांमि पत्तेयं जस्स जो भासि ॥१५७०॥ (दारं)
चक्खुमजसमं च पसेणई य एए पियंगुवण्णाभा । अभिचंदो ससिगोरो निम्मलकणगप्पभा सेसा ॥१५७१॥
(चंदजस चंदकंता सु) रुव पडि(रुव चक्खुकंता य) । सिरिकंता मरुदेवा कुलगरपत्तीण णामाणि ॥१५७२॥
संघयणं संठाणं उच्चत्तं चेव कुलगरेहि समं । वन्नेण एगवन्ना सन्वाभो पियंगुवन्नाओ ॥१५७३॥ (दारं)
पलिओवमदसभागे पढमस्सालं ततो असंखेज्जा । ते आणुपुब्बिहीणा पुन्वा नाभिस्स संखेज्जा ॥१५७४॥
जं चेव आउगं कुलगराण तं चेव होइ तासिपि । जं पढमगस्स आउं ताचइयं होइ हत्थिस्स ॥१५७५॥
जं जस्स आउयं म्वलु तं दसभागे समं विभइऊणं । मज्झिल्लट्ठविभागे कुलगरकालं वियाणाहि ॥१५७६॥

देसूणं च वासं सक्कागमणं च वंसठवणद्धा । जं च जहा जिणजोगं सव्वं तं तस्स फासीय ॥१६०५॥
 सक्को वंसटवणे इय्खु अय् तेण होंति इक्खाणा । आहारमंगुलीए विह्विति देवा मणुणं तु ॥१६०६॥
 (अह चट्टइ सो भयवं) भगवन्तो दिवलोगच्चुओ अणोवमसिरीओ । देवगणसंपरिवुडो णंदाणं सुमंगलासहिआ ॥१६०७॥
 असियसिरओ सुनयणो पियोटो धवलदंतपंतीओ । वरपउमगवभगोरो फुल्लप्पलगंधनीसासो ॥१६०८॥
 जाईसरो य भगवं अप्परिविडिण्हि तिहि उ नाणेहि । कंतीय य बुद्धीय य अब्भहिओ तेहि मणुण्हि ॥१६०९॥
 पढमो अकालमच्चू तहि तालफलेण दारओ तु हओ । कणा य कुलगरेणं सिट्ठे गहिआ उसभपत्ती ॥१६१०॥
 भोगसमत्थं नाउं वरकम्मं तस्स कासि देविदो । दोणहं वरमहिलाणं वहुकम्मं कासि देवी उ ॥१६११॥
 छप्पुवसयसहस्सा पुब्बि (जायस्स जिणवरिदस्स) तो भरहवं (भिसुंदरि बाहुवली चैव जा) याइ ॥१६१२॥
 देवीसुमंगलाए भरहो वंभी य मिहुणयं जायं । देवीय सुनंदाए बाहुवली सुंदरी चैव ॥१६१३॥
 अउणापन्नं जुयले पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे । णीतीण अतिक्कमणे निवेयणं उसभसामिस्स ॥१६१४॥
 राया करेइ दंडं सिट्ठे ते वेति अम्हवि स होउ । मग्गह य कुलगरं म्मो य वेति उसभो य (भे राया) ॥१६१५॥
 (आभो) एउं सक्को उवागओ (तस्स कुणइ अभि) सेयं । मउडाइ अलंकारं नरिदजोगं च से कुणइ ॥१६१६॥
 भिसिणीपत्तेहितरे उदयं चेत्तुं छुमंति पाणसु । साहु विणीया पुरिसा विणीयनगरी अह निविट्ठा ॥१६१७॥
 आसा हत्थी गावो गहिआइं रत्नसंगहनिमित्तं । चेन्नूण एवमादी चउब्बिहं संगहं कुणइ ॥१६१८॥

उगगा भोग्या राहण स्वतिया संगहो भवे चउडा। आरक्खिगुरुवयंसा सेसा जे खतिया ते उ ॥१६१०॥
 आहारे मिप्पकम्मे य, मामणा य विभूसणा । लेहे गणिण य रुवे य, लक्खणे माण पोपण ॥१६२०॥
 ययहारे णीइ दुट्ठे(जुज्जे)य, ईसत्थे य उवासणा । तिगिच्छा अत्थसत्थे य, वंधे घाण य मारणा ॥१६२१॥
 जणूसवसमयाण, मंगले कोउण इय । यत्थे गंधे य महेइ य, अलंकारे तहेव य ॥१६२२॥
 नोलोयगयिवाहे य, दत्तिया मडयपूयणा । द्वावणा धूम सहे य, छेलावगय पुच्छणा ॥१६२३॥
 आसी य कंदहारा मूलाहारा य पत्तहारा य । पुत्तकलभोइगोवि य, जइया किर कुलगरो उत्सभो ॥१६२४॥
 आसी य इयलुभोई इक्खणा तेण स्वतिया होति । सणसत्तरसं घणं आमं ओनं च सुंजीया ॥१६२५॥
 ओमंजपाहारैता अजीरमाणंभि ते जिगमुवेंति । हत्थेहिं धंसिऊणं आहारेहत्ति ते भणिया ॥१६२६॥
 आसीय पाणिघंसी तिभिय तंभुलपयालपुडभोई । हत्थतलपुडाहारा जइया किल कुलगरो उत्सभो ॥१६२७॥
 धंसिऊणं तिम्मणयंसण(तिम्मण)पवालपुडभोई । धंसणतिम्मपवाले हत्थउडे (कक्खसेण य) ॥१६२८॥
 (अगणिरस य उट्ठाणं दुमघंसा वट्ठु भीय परिकह) णं । पासेहिं परिच्छेनुं गेणह पागं चतो कुणह ॥१६२९॥
 पयलेव द्दहण ओसहिं कहणं निगमण हत्थिसीसंमि । पयणारंभपवत्ती ताहे कासी य ते मणुया ॥१६३०॥
 पंचेय ग सिम्पाइं घटलोहे चित्तणति (णंत) कासवण । एक्केक्कस्स य ण(तो) वीसं वीसं भवे भेया ॥१६३१॥
 कंमं कित्तिवाणिज्जादि मामणा जा परिग्गहे ममया । पुवं देवेहिं कया विभूसणा मंडणा गुरुणो ॥१६३२॥

लेहं लिखीविहाणं जिणेण वंभीए दाहिणकरेणं । गणियं संखाणं सुंदरीए चामेण उवइट्ठं ॥१६३३॥
 भरहस्स रूक्कम्मं नरादिलक्खणमवोइयं बलिणो । माणुम्माणवमाणं पमाण गणिमादिवत्थुणं ॥१६३४॥
 मणिमादी दोराइसु पोता तह सागरंमि वहणाइं । ववहारो लेह्वणं कल्लपरिच्छेदणत्थं वा ॥१६३५॥
 णीइं हक्काराई सत्तविहा अहव सामभेदादी । जुद्धाइं बाहुजुद्धाइयाइं वट्टाइयाणं च ॥१६३६॥
 ईसत्थं धणुवेदो उवासणा मंसुकम्ममावी य । गुरूरायादीणं वा उवासणा पज्जुवासणया ॥१६३७॥
 रोगहरणं तिगिच्छा अत्थागमसत्थमत्थसत्थंति । निगलादिजमो वंधो घाओ दंडादितालणया ॥१६३८॥
 मारणया जीववहो जण्णा गागाइयाण पूया उ । इंददिमहा पायं पइनियया ऊसवा होति ॥१६३९॥
 समवायो गोटीणं गामादीणं व संपसारो वा । तह मंगलाइं सोत्थियसुवन्नसिद्धत्था दोण्णि ॥१६४०॥
 पुब्बं कयाइं गुरूणो सुरेहिं रक्खादिकोउयाइं च । तह वत्थंगमल्लालंकारा केसभूसा य ॥१६४१॥
 तं दट्ठण पवत्तो लंकारेउं जणोवि सेसोवि । विहिणा चूलाकम्मं, बालाणं चोलयं नाम ॥१६४२॥
 उवणयणं तु कलाणं गुरूमूलं साहुणो तओ धम्मं । घेत्तुं हवंति सट्ठा केइं दिक्खं पवज्जंति ॥१६४३॥
 दट्ठुं कयं च्चिवाइं जिणस्स लोगोवि काउमारद्धो । गुरूदत्तिया य कला परिणिज्जंते तओ पाए ॥१६४४॥
 दत्तिव्व दाणमुसमं देतं दट्ठुं जणंमिवि पवत्तं । (जिणभिक्खादाणंपिहु दट्ठुं भिक्खा पवत्ता उ) ॥१६४५॥
 (मडयं मयस्स) देहो तं मरुदेवीए पढमसिद्धोत्ति । देवेहिं पुरा महियं झामणया अग्गिसक्कारो ॥१६४६॥

सो जिणदेहादीणं देवेहिं कओ चिया य यूभा य । सवो य रुणसवो लो(गो)सवि तओ तथा पगओ ॥१६४७॥
(छेलावणमुनिकट्टाइ वाल) कीलावणं य सेंडाई । इक्खणियादिमयं वा पुच्छा पुण किं कहिं कज्जं ॥१६४८॥
अहय निमित्तादीणं सुहसतियादि सुहदुक्खपुच्छा वा । इचेवमाइयाए उप्पणं उसमकालंमि ॥१६४९॥
किंचिच्च भरहकाले कुलगरकालेवि किंचि उप्पणं । पट्टणा उ देसियाइं सव्वकलासिप्पकम्माइं ॥१६५०॥
उसमचरियाहिगारे सव्वेसिं जिणवराण सामणं । संयोहणादि वोचुं वोच्छिहि पत्तेयमुसभस्स ॥१६५१॥
संयोहणपरिचाण, पत्तेयं उवहिंमि य । अन्नलिगे कुलिंगे य, गामायारपरीसहे ॥१६५२॥
जीवोवलंभे सुतलंभे, पयक्खाने य संजमे । छुमत्थतवोकम्मे, उप्पया णाणसंगहे ॥१६५३॥
तित्थं गणो गणहरा, धम्मोयायस्स देसगा । परियाय अंतकिरिया, कत्तस केण तवेण वा ? ॥१६५४॥
सव्वेऽवि संपुट्ठा लोगंतिययोहिया य जीयंति । सव्वेसिं परिचाओ संवच्छरियं महावाणं ॥१६५५॥
रत्ताविचाओविय पत्तेयं को व केत्तियसमगो । को कत्तुवही को वाऽणुण्णाओ केण सीसाणं ? ॥१६५६॥
एगो भगवं वीरो पासो मल्ली य तिहि तिहि सएहिं । भगवंपि वासुपुज्जो छहिं पुरिससएहिं निक्खंतो ॥१६५७॥
उगगाणं भोगाणं राइण्णाणं च खत्तियाणं च । चउहिं सहस्सेहुसभो सेसा साहस्सिपरिवारा ॥१६५८॥
सव्वेऽवि एगदूसेण निगगा जिणवरा चउव्वीसं । ण य नाम अन्नलिगे नो गिहिलिगे कुलिंगे वा ॥१६५९॥
समइत्त [सुमइत्थ] निचभत्तो वसुपुज्जो निगगतो चउत्थेणं । पासो मल्लीविय अट्टमेण सेसा उ छट्ठेणं ॥१६६०॥

(उसभो य विणीयाए चारवईए अरिट्टवरनेमी । अबसेमा तित्थयरा) निक्खंता जम्मभूमीसु ॥१६६१॥
 उसभो सिद्धत्थवणंमि वासुपुज्जो विहारगिहयंमि । धम्मो य वप्पगाए तेलगुहाए य सुणिनामा ॥१६६२॥
 आसमपयंमि पासो वीरजिणिदो य नायसंडंमि । अवसेसा निक्खंता सहसंववणंमि उज्जाणे ॥१६६३॥
 पासो अरिट्टनेमी सेज्जंसो सुमइ मल्लिनामा य । पुब्बणहे निक्खंता सेसा पुण पच्छिमण्हंमि ॥१६६४॥ (दारं)
 गामायारा विसया निसेविया ते कुमारवज्जेहि । गामागरादिणसु य केसु विहारो भवे कस्स ? ॥१६६५॥
 मगहारायगिहाइसु मुणओ खेत्तारिणसु विहरिंसु । उसभो नेमी पासो वीरो य अणारिएसुंमि ॥१६६६॥ दारं
 उदिता परीसहासि पराइया ते य जिणवरिंदेहि । (दारं) नव जीवाइपयत्थे उयलभिज्जणं व निक्खंता ॥१६६७॥
 पढमस्स वारसंगं सेसाणेकारसंगसुयलाभो । (दारं) पंच जमा पढमंतिमजिणाण सेसाण चत्तारि ॥१६६८॥
 पचक्ख्वाणमिणं (दारं) संजमो उ पढमंतिमाण दुविगप्पो । सेसाणं सामइओ सत्तरसंगो य सन्वेसिं ॥१६६९॥
 वाससहस्सं वारस चोइस अट्टार वीसवरिसाइं । मासा छणवतित्ति य चउत्तिगदुग्गेक्कगवुगं च ॥१६७०॥
 तिदुएक्कगसोलसंगं वासा तिन्नि य तहेवड्होरत्तं । मासेक्कारसनवगं चउपणणिणा य चुलसीति ॥१६७१॥
 तह वारस वासाइं जिणाण छउमत्थकालपरिमाणं । उगं च तवोक्कम्मं विसेसओ वद्धमाणस्स ॥१६७२॥
 उसमस्स पुरि (मत्ताले) वीरस्सुज्जुवालियानईतीरे । सेसाण केवलाइं जेसुज्जाणेसु पब्बइया ॥१६७३॥
 तेवीसाए नाणं उप्पणं जिणवराण पुब्बणहे । वीरस्स पच्छिमणहे (पमाणपत्ताए च) रिमाए ॥१६७४॥

अट्टमभक्तंभि य पासोसहमद्विरिद्वेमीणं । वसुपुत्रस्त चउत्थेण छट्टभतेण सेसाणं ॥१६७५॥
 चुलसीति च सहस्सा एगं च दुवे य तिन्नि लक्खाइं । तिन्नि य वीसहियाइं तीसहियाइं च तिण्णेव ॥१६७६॥
 तिण्णि य अट्टसिद्धो दुवे य एक्कं च सयसहस्साइं । चुलसीउं (इं) च सहस्सा विसत्तरि अट्टसट्ठि च ॥१६७७॥
 (छावही चउसट्ठी दावट्ठि सट्ठिमेव प)ल्ला(ण्णा)सं । चत्ता तीसा बीसा अट्टारस सोलससहस्सा ॥१६७८॥
 षोडस य सहस्साइं जिणाण जइसीससंगहपमाणं । अज्जासंगहमाणं उसभावीणं अतो बोक्खं ॥१६७९॥
 तिन्नेय य लक्खाइं तिण्णि य तीसाइं तिन्नि छत्तीसा । तीसाइं छच्च पंच य तीसा चउरो य बीसाइं ॥१६८०॥
 यत्तारि य तीसाइं (तिन्नि य अ) सीयाइं तिण्हमेत्तो य । वीसुत्तरं छलहिंयं तिसहस्सहिंयं च लक्खं च ॥१६८१॥
 लक्खं अट्ट सयाणि य दासट्टिसहस्स चउसयसमग्गा । एगट्ठि छच्च सया सट्टिसहस्सा सया छच्च ॥१६८२॥
 सट्ठिपणपणपणगेगचत्तत्ता तहट्ठतीसं च । छत्तीसं च सहस्सा अज्जाणं संगहो प्सो ॥१६८३॥
 पढमाणुओगसिद्धो पत्तेयं सावयादियाणंयि । नेओ सव्वजिणाणं सीसाणं संगहो कमसो ॥१६८४॥
 तित्थं चाउवण्णो संघो सो पढमए समोसरणे । उप्पन्नो उ जिणाणं वीरजिणिंदस्स वित्तिंयमि ॥१६८५॥
 चुलसीइं पंचनउइं यिउत्तरं सोलसुत्तरसंयं च । सत्तहिंयं पणणउइं तेणउइं अट्टसीइं य ॥१६८६॥
 एकासीती छावत्तरी य छावट्ठि सत्तपन्ना य । पन्ना तेयालीसा छत्तीसा चैव पणतीसा ॥१६८७॥
 तेत्तीसज्जावीसा अट्टारस चैव तह य सत्तरस । एक्कारस दस नवगं गणाण भाणं जिणिंदाणं ॥१६८८॥

एककारस उ गणहरा (जिणस्स वीरस्स) सेसयाणं तु । जावतिया जस्स गणा तावइया गणहरा तस्स ॥१६८९॥
 धम्मोवायो पवयणमहवा पुब्बाइं देसया तस्स । सब्वजिणाणं गणहर चोदसपुब्बी य जे जस्स ॥१६९०॥
 सामाइयाइया चा वयजीवनिकाय भावणा पढमं । एसो धम्मोवाओ जिणेहिं सव्वेहिं उवइट्ठो ॥१६९१॥
 उसम्मस्स पुब्बलक्खं पुब्बंगणमजियस्स तं चैव । चउरंगणं लक्खं पुणो पुणो जाव सुविहिंति ॥१६९२॥
 पणवीसं तु सहस्सा पुब्बाणं सीयलस्स परियाओ । लक्खाइं एगवीसं सिज्जंजिणस्स वासाणं ॥१६९३॥
 चउपन्नं पन्नारस तत्तो अद्धमाइं लक्खाइं । अट्ठाइज्जाइं ततो वाससहस्साइं पणुवीसं ॥१६९४॥
 तेवीसं च सहस्सा सयाणि अद्धमाणि य हयंति । इगवीसं च सहस्सा वाससज्जा च पणपन्नं ॥१६९५॥
 अद्धमा सहस्सा अट्ठाइज्जा य सत्त य सयाइं । सत्तरी विचत्त वासा दिक्खा (कालो जिणिंवाणं) ॥१६९६॥
 छउमत्थकालमेत्तो सोहेउं सेसओ उ जिणकालो । सव्वाउयंयि एत्तो उसभादीणं निसामेह ॥१६९७॥
 चउरासीति यिमत्तरि सट्ठी पन्नासमेव लक्खाइं । चत्ता तीसा वीसा दस दो एगं च पुब्बाणं ॥१६९८॥
 चउरासीती वायत्तरी य सट्ठी य हेति वासाणं । तीसा य दस य एगं च एवमेते सयसहस्सा ॥१६९९॥
 पंचणउती सहस्सा चउरासीती य पंचपण्णा य । तीसा य दस य एगं संयं च वावत्तरिं चैव ॥१७००॥
 नेव्वाणमंतकिरिया सा चोदसमेणं पढणनाहस्स । सेसाण मासिएणं वीरजिणिदस्स छट्ठेणं ॥१७०१॥
 अट्ठावयचंपोडिजतपावासंमेयसेलसिहरेसु । उसभवसुपुज्जेनेमी वीरो सेसा य सिद्धिगया ॥१७०२॥

इच्छेवमाइ सत्त्वं जिणाण पढमाणुओगतो जेयं । थाणासुणत्थं पुण भणियं पययं अतो वोच्छं ॥१७०३॥
 उसमजिणसमुत्थाणं उत्थाणं जं तओ मिरीहस्स । सामाइयस्स एसो जं पुब्बं निग (मोऽहिगओ) ॥१७०४॥
 (संयोहण निक्खमणं नागिदो) विज्जदाणवेयट्ठे । उत्तरदाहिणसेढी सट्ठीपण्णासनगराहं ॥१७०५॥
 वेत्तयहुलट्ठीए चउहिं सहस्सेहिं सो उ अचरण्हे । सीया सुदंसणाए सिद्धत्थवणंमि छट्ठेण ॥१७०६॥
 चउरो साहस्सीओ लोयं काऊण अप्पणा चेव । जं एस जया काहिई (तं तह अम्हेवि) काहामो ॥१७०७॥
 उसमो वरवमभगई धेतूण अभिगहं परमधोरं । वोसट्ठचत्तदेहो विहरइ गामाणुगामं तु ॥१७०८॥
 णवि ताव जणो जाणइ का भिक्खा केरिस्सा व भिक्खयरा ? । ते भिक्खमलभमाणा वणमज्झे तावसा जाया ॥
 भगवंपदीणमणसा संवच्छरमणसिओ विहरमाणो । कत्राहि निमंतिज्जइ यत्थाभरणासणेहिं च ॥१७१०॥
 संवच्छरेण भिक्खा लद्धा उसमेण लोगनाहेण । ततिए (सेसेहिं धीय) दिवसे लद्धा उ (पढमभिक्खा उ) ॥१७११॥
 उसमस्स उ न्बोयरसो पारणए आसि लोगनाहस्स । सेसाणं परमणं अमयरसरसोवमं आसि ॥१७१२॥
 घुटं न अहोदाणं दिक्खाणि य आहयाइं तूराहं । देवा य सत्तिवतिया वसुहारा चेव बुद्धा य ॥१७१३॥
 गयपुरसेज्जंसो खोयरसदाणवसुहारपेढयुरूया । तक्खसिलायलगमणं बाहुयलि निवेयणं चेव ॥१७१४॥
 कल्लं (सन्निवट्ठीए पूए) मह दट्ठ धम्मचक्रं तु । विहरइ सहस्समेगं छउमत्थो भारहे वासे ॥१७१५॥
 गहली अइयइह्हा जोगगविसओ सुवणणभूमी य । आहिंइया भगवया उसमेण तवं चरंतेण ॥१७१६॥

यहली य जोणगा पण्हगा य जे भगवया समणुसट्ठा । अन्ने य मेच्छजाई ते तइया भइया जाया ॥१७१७॥
 तित्थगराणं पढ्ढो उस्सभसिरी विहरिओ निरुवसगं । अट्ठावओ नगवरो अगभूमी जा जिणिदस्स ॥१७१८॥
 उउमत्थप्परियाओ वाससहस्सं तओ पुरिमताले । नगोहस्स य हेट्ठा उप्पणं केवलं नाणं ॥१७१९॥
 फग्गुणयहुलेक्कारसीए अह अट्ठमेण पुब्बण्हे । उप्पणंभि अणंते महव्वया पंच पन्नवण ॥१७२०॥
 उप्पणंभि अणंते नाणे जरमणविप्पसुक्कस्स । तो देवदाणविंदा करंति महिमं जिणिदस्स ॥१७२१॥
 उज्जाणपुरिमताले पुरीचिणीयाए तत्थ नाणवरं । चक्कुप्पया य भरहे निवेयणं च व दोणहं पि ॥१७२२॥
 (तायं) मि पूत्ति ये यक्क पूत्तिं (पूय) णारिहो ताओ । इहलोइयं तु चक्कं परलोगसुहावहो ताओ ॥१७२३॥
 सह मन्देवीणं निग्गओ कहण पब्बज्ज उस्सभसेणस्स । थंभी मिरीइदिकत्वा (सुंदरि ओरोह सुअधिकत्वा) ॥१७२४॥
 (पंच य पुत्तसयाइं भरहस्स य सत्त नत्तुयसयाइं) । सयराहं पढ्वत्ति या तंभि कुमार समोसरणे ॥१७२५॥
 भवणवत्ति थाणमंतर जोइसवासी विमाणवासी य । सन्विट्ठोए सपरिसा करंति नाणुप्पयामहिमं ॥१७२६॥
 वट्ठण कीरमाणीं महिमं देवेहिं खत्तिओ मिरीइं । संमत्तलद्धुद्धी धम्मं सोऊण पढ्वइओ ॥१७२७॥
 सामाइयमार्दयं एक्कारसमाउ जाव अंगाउ । उज्जुत्तो भत्तिगओ अहिज्जिओ सो गुरुसगासि ॥१७२८॥
 मागहमादी विजओ सुंदरिपब्बज्ज चारसभिसेओ । आणवण भाउयाणं समुसरणे पुच्छ दिट्ठंते ॥१७२९॥
 बाहुयलिकोवकरणं निवेयणं चक्कि देवयाकहणं । णाधम्मेणं जुज्जे दिग्गत्वा पडिमा पइण्णा य ॥१७३०॥

पठमं दिट्ठीजुद्धं वायाजुद्धं तहैव बाहाहिं । सुट्ठीहि य दंडेहि य संवत्थवि सिन्वई भरहो ॥१७३१॥
 सो एव जिव्यमाणो विदुरो अहं नरवई विचितेह । किं मणो एस चक्की ? जह दाई दुब्बलो उ अहं ॥१७३२॥
 संबच्छरेण धूपं अमृदलक्खो उ पेसण अरहा । हत्थीओ उत्तरत्तिय बुत्ते चिंता पए नार्ण ॥१७३३॥
 उट्ठपणनाणरयणो (निक्षपइण्णो जिण) एस पामूलं । केवलपरिसं गंतुं तित्थं नमिऊण आसीणो ॥१७३४॥
 काऊण एगच्छं भरहोविय मुंजती विउलभोए । भिरियीवि सामिपासे विहरइ तवसंजमसमग्गो ॥१७३५॥
 सामाइयमादीयं एक्कारसमाउ जाव अंगाउ । उज्जुत्तो भत्तिगओ (अहिज्जिया) सो गुरुसगासे ॥१७३६॥
 अहं अण्णया मिरीयी गिम्हे उण्हेण परिगयसरीरो । अण्हाणपण चत्तिओ इमं कुलिंगं विचितेति ॥१७३७॥
 मेक्कमिरीसमभारे ण हूमि समत्थो सुहुत्तमवि घोडुं । समणगुणे गुणरहिओ अहं संसारमणुकंत्वी ॥१७३८॥
 एवमणुचितयंतस्स तस्स नियगा मती समुप्पणा । लद्धो मए उवाओ जाया मे सासया बुद्धी ॥१७३९॥
 समणा तिदंढविरया भगवंतो निहुयसंकुचियगत्ता । अजित्तिदियदंढस्स उ होउ तियदंढ ममं चिंधं ॥१७४०॥
 छोइंदिमंमुंडा संजया य अहंयं खुरेण ससिहो उ । थूलगपाणवहाओ वेरमणं मे सया होउ ॥१७४१॥
 निक्किक्कणा य समणा अक्किचणा मज्झ किंचणं होउ । सीलसुगंधा समणा अहंयं सीलेण दुग्गंधो ॥१७४२॥
 वयगयमोहा समणा मोहच्छस्स छत्तयं होउ । अणुवाहणा य समणा मज्झ च (उवाहणा होतु) ॥१७४३॥
 सुवकंवरं य समणा निरंवरं मज्झ घाउरसाइं । होतु य मे चत्थाइं अरिहो मि कसायकल्लसमई ॥१७४४॥

वज्जंति वज्जमीरू बहुजीवसमाउलं जलारंभं। हेउं मम परिमिणं जलेण ण्हणं च पियणं च ॥१७४५॥
 एवं सो रुइयमती नियगमतिविगप्पियं इमं लिं। तद्वियहेउसुजुत्तं पारिव्वज्जं पवत्तेइ ॥१७४६॥
 अहं तं पागडुत्तं दट्ठं पुच्छेइ यहुजणो धम्मं। कहयइ जं ताणं तो सो वियालणे तस्स परिकहणा ॥१७४७॥
 धम्मकहाअकिवत्तं उवट्ठिणं देइ सामिणो सीसे। गामनगरगराहं विहरइ सो सामिणा सद्धि ॥१७४८॥
 मसुत्तरण भत्तउग्गहं अंगुलिधयसक्कसावया अहिया। जेया वड्डहं कागणि लंछण अणुसज्जणा अट्ठ ॥१७४९॥
 रापा आइयजसे महायसे अतिजसे य यलमये। यलविरिय कत्तविरिए जलविरिए दंडविरिए य ॥१७५०॥
 एणहिं अट्ठभरहं सयलं सुत्तं सिरेण धरिओ य। जिणसंतिओ य मडडो सेसेहिं न चाइओ बोडुं ॥१७५१॥
 अत्सायगपडिसेहो छट्ठे छट्ठे य मासि अणुओगो। कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवोच्छेओ ॥१७५२॥
 दाणं च माहणाणं वेदा कासीय पुव्व नेव्वाणं। कुंभा धूभा जिणघर कविलो भरहस्स दिक्खा य ॥१७५३॥
 पुणरपि य समोमरणे पुच्छी य जिणं तु चविकणो भरहो। अप्पुट्ठो य दसारे तित्थगरो को इहं भरहे ॥१७५४॥
 जिणयक्किदत्ताराणं यणपमाणां नामगोत्ताइं। आउपुरमाइ(पियरो परिया)य गतिं च सादीया ॥१७५५॥
 जारिसया लोगगुरू भरहे वासंमि केवली तुज्जे। परिसया कह अण्णे ताया होहिंति तित्थयरा ॥१७५६॥
 अट्ठ मणइ जिणवरिवो जारिसओ नाणदंसणेहिं अहं। परिसया तेवीसा अण्णे होहिंति तित्थयरा ॥१७५७॥
 होहिंति अजिओ संभव अभिनंदणसुभइसुप्पमसुपासो। ससिपुण्णदंतसीयल सेज्जंस्सो वासुपुज्जो य ॥१७५८॥

यिमलमणंतइधम्मो संती कुंयू अरो य मल्ली य । मुणिसुब्बयनमिनेमी पामो तह बद्धमाणो य ॥१७५९॥
 अह भणति नरयरिदो भरहे वासंमि जारिसो उ अहं । तारिसया कइ अण्णे ताया । होहिंति रायाणो ॥१७६०॥
 अह भणइ जिणयरिदो जारिसओ तं नरिंदसदूलो । तारिसया एक्कारस अण्णे होहिंति रायाणो ॥१७६१॥
 भरहो सगरो मघवं सणकुमारो य रायसदूलो । संती कुंयू य अरो हवइ सुभूमो य कोरब्बो ॥१७६२॥
 नवमो य महायउमो हरिसेणे चेव रायसदूले । जयनामो य नरवती वारसमे यंभदत्ते य ॥१७६३॥
 यलदेय वासुदेवा नव अण्णे नीलपीयकोसेज्जा । हलमुसलचक्कजोही सतालगरुडज्जया दो दो ॥१७६४॥
 निवद्धू य बुयिद्धू य सयंमुपुरिसोत्तमो पुरिससीहो । तह पुरिसपोडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥१७६५॥
 अयले विज्जण भद्दे, सुप्पमे य सुयंसणे । आणंदे नंदणे पउमे, रामे यावि अपण्णिमे ॥१७६६॥
 आसग्गीवे तारण मेरण महुकेटवे निंसुंमे य । बलि पहराण तह रामणे य नवमे जरासंघे ॥१७६७॥
 एण लल्लु पडिसत्तू कित्तीपुरिसाण वासुदेवाणं । सन्वेवि चक्कजोही सन्वेवि हया सचक्केहिं ॥१७६८॥
 उममे भरहो अजिते सगरो मघवं सणकुमारो य । धम्मस्स य संतिस्स य जिजंतरे चक्कवट्टिदुगं ॥१७६९॥
 संती कुंयू य अरो अरहंता चेव चक्कवट्टी य । अरमल्लिअंतरंमि य हवइ सुभूमो य कोरब्बो ॥१७७०॥
 मुणिसुब्बये नमिंमि य होति दुवे पउमनामहरिसेणा । नमिनेमिसु जयनामा नेमीपासंतरे बंभो ॥१७७१॥
 पैगमय अद्धपंचम यायाला चेव अद्धधणुगं च । चत्ता दिवइधणुगं च तउत्थे पंचमे चत्ता ॥१७७२॥

पञ्जंति यज्जभीरुः पङ्कजीवसमाउलं जलारंभं । ह्येता मम परिमिणं जलेण पहाणं च पियणं च ॥१७४५॥
 एवं सो रुइयमती नियगमतिविगप्पियं इमं लिगं । तद्धियहेउसुलुत्तं पारिव्यज्जं पवत्तेइ ॥१७४६॥
 अहं ते पांगउरूचं यट्ठं पुच्छेइ यहुज्जो धम्मं । कहयइ जं ताणं तो (जइणं तो सो वियालणे तस्स परिकहणा) ॥१७४७॥
 यम्मरुहाअयिगंते उयट्ठिणं देइ सामिणे सीसे । गामनगरगराई विहरइ सो सामिणा सद्धि ॥१७४८॥
 ममुसरणमस्तउग्गहं अंगुलिघयसकसावया अहिया । जेया वड्डह कागणि लंछण अणुसज्जणा अट्ठ ॥१७४९॥
 राया भाइणजेसे महायसे अतिजसे य यलभदे । बलविरिय कत्तविरिए जलविरिए दंडविरिए य ॥१७५०॥
 एणंदि अहुभरहं मयलं मुत्तं सिरेण धरिओ य । जिणसंतिओ य मउडो सेसेहिं न चाइओ वोहुं ॥१७५१॥
 अस्मायगपट्ठिसेहो छट्ठे छट्ठे य मासि अणुओगो । कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवोच्छेओ ॥१७५२॥
 दाणं च माहणाणं वेदा कामीय पुच्च नैव्याणं । कुंभा थूमा जिणघर कविलो भरहस्स दिक्कवा य ॥१७५३॥
 पुणरयि य ममोसरणे पुच्छी य जिणं तु चविकणो भरहो । अप्पुट्ठो य दसारे तित्थगरो को इहं भरहे ? ॥१७५४॥
 जिणगक्किदस्साराणं यण्णपमाणां नामगोत्ताइं । आउपुरमाइ(पियरो परिया)य गतिं च सादीया ॥१७५५॥
 जारिसया लोगगुरू भरहे यासंमि केवली तुज्जे । एरिसया कह अण्णे ताया होहिंति तित्थयरा ? ॥१७५६॥
 अहं मणइ जिणवरिदो जारिमओ नाणंदसणेहिं अहं । एरिसया तेवीसा अण्णे होहिंति तित्थयरा ॥१७५७॥
 दोदिंति अजिओ संभव अभिनंदणसुमइसुप्पमसुपासो । ससिपुण्णदंतसीयल सेज्जं सो वासुपुज्जो य ॥१७५८॥

विमलमणंतद्दृग्ममो संती कुंयू अरो य मल्ली य । मुणिसुव्वयनमिनेमी पामो तह बद्धमाणो य ॥१७५९॥
 अह भणति नरवरिंदो भरहे चासंमि जारिसो उ अहं । तारिसया कह अण्णे ताया ! होहिंति रायाणो ॥१७६०॥
 अह भणइ जिणवरिंदो जारिसओ तं नरिंदसद्दूलो । तारिसया एक्कारस अण्णे होहिंति रायाणो ॥१७६१॥
 भरहो सगरो मघवं सणकुमारो य रायसद्दूलो । संती कुंयू य अरो हवइ सुभूमो य कोरव्वो ॥१७६२॥
 नवमो य महापडमो हरिसेणे चैव रायसद्दूलो । जयनामो य नरवती वारसमे बंभदत्ते य ॥१७६३॥
 यलदेय वासुदेवा नव अण्णे नीलपीयकोसेज्जा । हलमुसलचक्कजोही सतालगरुडजसा दो दो ॥१७६४॥
 तिबद्धू य दुविद्धू य सयंमुपुरिसोत्तमो पुरिससीहो । तह पुरिसपोडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥१७६५॥
 अयले विजए भदे, सुप्पमे य सुदंसणे । आणंदे नंदणे पउमे, रामे यावि अपच्छिमे ॥१७६६॥
 आसग्गीचे तारए मेरए महुकेढवे निंसुंभे य । बलि पहराए तह रामणे य नवमे जरासंघे ॥१७६७॥
 एए खल्लु पडिसद्धू कित्तीपुरिसाण वासुदेवाणं । सव्वेवि चक्कजोही सव्वेवि हया सचक्केहिं ॥१७६८॥
 उममे भरहो अजिते सगरो मघवं सणकुमारो य । धम्मस्स य संतिस्स य जिणंतरे चक्कवट्टिदुगं ॥१७६९॥
 संती कुंयू य अरो अरहंता वेव चक्कवट्टी य । अरमल्लिअंतरंमि य हवइ सुभूमो य कोरव्वो ॥१७७०॥
 मुणिसुव्वये नर्मिंमि य होति दुवे पउमनामहरिसेणा । नमिनेमिसु जयनामा नेमीपासंतरे बंभो ॥१७७१॥
 पंचसयअद्धपंचम बायाला चैव अद्धघणुगं च । चत्ता दिवद्धुघणुगं च चउत्थे पंचमे चत्ता ॥१७७२॥

पणतीसा तीसा पुण अट्ठावीसा य वीसइ धणूणि । (पन्नास बार) सेव य अपच्छिमे स (त य धणूणि) ॥१७७३॥
चउरासीति यावत्तरी य पुन्वाण माहिंया एए (सयसहस्साइ) । पंच य तिन्नि य एगं च एवमेते (सयसहस्सा उ वासाणं)
(पंचाणउइ सहस्सा चउरासीई य अट्ठमे सट्ठा) । तीसा य दस य तिन्नि य अपच्छिमे सत्त वाससया ॥१७७५॥
अट्ठेच गया मेक्खं सुहुमेो वंभो य सत्तंमि पुढंभि । भगं सणकुमारो सणकुमारं गया कप्पं ॥१७७६॥
पंचरिहंते वंदंति केसवा पंच आणुपुब्बीए । सेज्जंसतिविट्ठाती धम्म पुरिससीहपेरंता ॥१७७७॥
अरमद्धिअंतरे दोन्नि केसवा पुरिसपोडरियदत्ता । मुणिसुन्वयनेमिणो अंतरंमि (०मि अंतरि) नारायण कण्हनेमि
पढमो धणूणस्सीती सत्तरि सट्ठी य पण पणयाला । अउणत्तीसं च धणू छब्बीसा सोलस दसेव ॥१७७९॥
चउरासीती विसत्तरि सट्ठा तीसा य दस य लक्खाइ । पणट्टिसहस्साइ छप्पणा बारसेगं च ॥१७८०॥
एगो य सत्तमाए पंच य छट्ठीए पंचमी एगो । एगो य चउत्थीए कण्हो पुण तच्चपुढवीए ॥१७८१॥
अनियाणकडा रामा सन्वेविय केसवा नियाणकडा । उट्ठंगामी रामा केसव सठ्ठे अहागामी ॥१७८२॥
अट्ठंतकडा रामा एगो पुण वंमलोगकप्पंमि । तत्तोधि चट्ठाणं सिज्झस्सइ भारहे वासे ॥१७८३॥
चक्किदुगं हरिपणं पणं चक्कीण केसवो चक्की । केसव चक्की केसव दुचक्की केसव चक्की य ॥१७८४॥
अह भगति नरवरिंदो तात ! इमी सेतियाए परिसाए । अण्णोवि कोवि होहिइ तित्थगरु इमंमि वासंमि ॥१७८५॥
तत्थ मिरीई नामं आइपरिव्वायओ उसभणत्ता । सज्जायझाणजुत्तो एगंते झायइ मक्खप्पा ॥१७८६॥

तं दापति जिनिंदो एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो । धम्मवरचक्कवद्दी अपच्छिमो वीरनामोत्ति ॥१७८७॥
 आइगरो दसाराणं तिविट्ठु नामेण पोयणाहिंवई । पियमित्तचक्कवद्दी मूयाणं विदेहवासंभि ॥१७८८॥
 तं वयणं सोऊणं राया अंनियतणूरुहसरीरो । अभिबंदिऊण (आपुच्छिऊण) पियरं भिरीइ अभिवंदओ जाइ ॥१७८९॥
 सो धिणणुण उवगओ काऊण पयाहिणं च तिवखुत्तो । वंदइ अभित्युणंतो इमाहिं महुराहिं वग्गुहिं ॥१७९०॥
 लामा हु ते सुल (द्धा जंसि तुमं) धम्मचक्कवद्दीणं । होहिसि दसचोइसमो अपच्छिमो वीरनामोत्ति ॥१७९१॥
 आइकरो दसाराणं तिविट्ठु नामेण पोयणाहिंवई । पियमित्तचक्कवद्दी मूयाणं विदेहवासंभि ॥१७९२॥
 (नाविय पारिबवज्जं वंदांमि अहं इमं च ते जम्मं) । (जं हो) हिसि तित्थयरो अपच्छिमो तेण वंदांमि ॥१७९३॥
 एवणहं धोऊणं काऊण पयाहिणं च तिवखुत्तो । आपुच्छिऊण पियरं विणीयनगरिं अहं पविट्ठो ॥१७९४॥
 तं वयणं म्मोऊणं तिवत्तिं अप्फोडिऊण तिवखुत्तो । अब्भहिंयजायहरिसो तत्थ भिरीयी इमं भणइ ॥१७९५॥
 जइ वासुदेव पढमो मूयविदेहाइ (मूयाइ विदेह) चक्कवट्ठित्तं । चरमो तित्थराणं होउ अलं एत्तियं मज्झ ॥१७९६॥
 अहंयं च दसाराणं पिया य मे चक्कवट्ठिवंसस्स । अज्जो तित्थगराणं अहो कुलं उत्तमं मज्झ ॥१७९७॥
 अहं भगवं भवमहणो संपुणं पुब्बसयसहस्सं तु । अणुपुण्विं विहरित्ता पत्तो अट्ठावयं सेलं ॥१७९८॥
 अट्ठावयंमि सेले चोइसभत्तेण सो महरिसीणं । दसहिं सहस्सेहिं समं नेव्वाणमणुत्तरं पत्तो ॥१७९९॥
 नेव्वाणचियगआगिइ जिणस्स इक्खागसेसगाणं तु । सकहाथूभजिणघरे जायगतेणाहितगिगत्ति ॥१८००॥

पूमस्यभाउगाणं चउवीसं चैव जिणघरेकासी । सव्वजिणाणं पडिमा वसपमाणेहिं नियगेहिं ॥१८०१॥
 आदंमघरपवेसो भरहे पडणं च अंगुलेज्जस्स । सेसाणं उम्मुयणं संवेगा णाणदिव्वा य ॥१८०२॥
 पुरमानापितिविक्खा संघयणुच्चत्तमेव संठाणं । कामारज्जसंगह छउमत्थिय केवलं चाउं ॥१८०३॥
 पुण्णत्ताण कहेती उवसंते देइ साहुणा सीसे । गेलणअपडियरणं कविला इत्थंयि इहइंयि ॥१८०४॥
 दुग्गमासिण्ण ग्गेण मिरीयी दुक्खसागरं पत्तो । भमितो कोडाकोडी सागरसरिनामधिज्जाणं ॥१८०५॥
 तंमूलं संसारो णीयागेत्तं च कासि तिवत्तिमि । अणलोइउ बंधंमिं कविलो अंतट्ठिओ कहए ॥१८०६॥
 इत्थंमगेणु मिरिइं चउरासीइं तु बंधलोणंमि । कोसिउ कोल्लाएसु य असीतिमाउं च संसारे ॥१८०७॥
 पूणाए पूममित्तो आउं वावत्तरिं च सोहम्मे । बेइअ अणिगज्जोओ चोवटीसाणकल्पंमि ॥१८०८॥
 मंदिरंमु अणिगमइं छप्पणाउं सणकुमारंमि । सेयवि भारदाओ चोयालीसं च माहिंदे ॥१८०९॥
 संमरिय भावरो रायगिहं चोत्तीसं बंधलोगकल्पंमि । छस्सुवि पारीबज्जं भमितो तत्तो य संसारे ॥१८१०॥
 रायगिहं विस्मन्दी विसाहमइं य तस्म जुवराया । जुवरन्नो विस्सभूती, विसाहन्दी य इयरस्स ॥१८११॥
 रायगिहं विस्सभूती विमाहभूतीसुय न्वत्तिए कोडी । वासमहस्सं दिक्खा संभूयजत्तिस्स पासंमि ॥१८१२॥
 गोत्तामिउ महुराण सणिगणो मासिण्ण भत्तेणं । महसुक्के उप्पण्णो तओ नुओ पोयणपुरंमि ॥१८१३॥
 पुत्तो पयावइस्सा वियावइदेविक्कुच्छिसंभूओ । नामेण तिविदुत्ती आदी आसी वसाराणं ॥१८१४॥

बुलसीतिमप्यतिष्ठे सीहो नरएसु तिरियमणुएसु । पियमित्तचक्कवदी मूयविदेहाई बुलसीति ॥१८१५॥
 पुत्तो [य] घणंजयस्सा पोटिल परियाउ कोडि सन्वट्ठे । णंदण छत्तागाए पणुवीसाउं सयसहस्सा ॥१८१६॥
 पण्वज्जा पोटिळे सयसहस्स सन्वत्थ मासभत्तेणं । पुप्फुत्तरि उववण्णो ततो बुओ माहणकुलंभि ॥१८१७॥
 अरहंतसिद्धपवयणगुरुयेरवहुस्सुए तवस्सीसु । यच्छल्लया य तेसि अभिक्खणाणोवयोगे य ॥१८१८॥
 दंसणविणए आवस्सए य सीलब्धये निरइयारो । त्वणलवतवच्चियाए वेयावन्चे समाही य ॥१८१९॥
 अपुण्वयनाणगहणे सुयभत्ती पवयणे पभावणया । एएहिंकारणेहिं तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥१८२०॥ पुरिमेण गा
 अरहन्ता सत्थारो सिद्धा निदूयसन्वक्कम्मरया । पवयणमिह सुयनाणं संघो य जओ तयाधारो ॥१८२२॥
 धम्मोयदेसदियन्वायओवदेसदिसवायगा गुरवो । एत्थेव उवज्झाओ गहिओ सुयवायणायरिओ ॥१८२३॥
 जाईसुयपरियाए धेरो जाईणें सट्ठिवरिसो उ । सुयतो समवायधरो वीसत्तिवरिसो य परियाए ॥१८२४॥
 जस्स सुयं यट्ठतरयं जत्तो स यहुस्सुओ तहत्थेवि । सुत्तधरा अत्थधरो अत्थधराओ तदुभयणू ॥१८२५॥
 स तयस्सी जस्स तयोऽणसणादि विसेसओ विचित्तो वा । जो जह विसेसिओ वा अतीव अबिसेसियो सन्वो ॥१८२६॥
 एएसु जोऽणुरागो सन्तगुणुक्कित्ताणा पमोदो य । जो जस्स ग उवयारो जोगो सो हेति वच्छलया ॥१८२७॥
 सज्झायन्वावारोऽभिक्खणमह दंसणं च सम्मत्तं । दंसणनाचरित्तोवयारभेदो य विणयो उ ॥१८२८॥
 आवस्सगाइं संजमयाधारा जे अवस्सकरणिज्जा । सीलाइं उत्तरगुणा मूलगुणा छव्वयाइं तु ॥१८२९॥

एषु दंसणाइसु निर्दयारोत्ति जो निरवराहो । संवेगभावणाओ (झाणासेवण समाही य) ॥१८३०॥
 (जहस) तीय तयो (असणुवहिसेज्जाइ) जइजणे विहिणा । वेयावच्चं दसविहजणोवकाराय वावारो ॥१८३१॥
 गुरुकज्जसाहणाओ संघादी सत्थया समाहिंति । अप्पुन्वसुयगगहणं पयस्तओ नाणभत्ती य ॥१८३२॥
 मग्गस्स जहासत्ती (पभावणा देसणाइरूवा जा । एएहिं जिणणामं अज्जेइ वि) सुद्धपरिणामो ॥१८३३॥
 तं च कहं वेत्तिज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणादीहिं । यज्झइ तं तु भगवओ ततियभवो सक्कइत्ताणं ॥१८३४॥
 तद्धितिमोसकेंदं ततियभवो जाव अहव संसारं । तित्थनरभवओ वा ओसकेंदं भवे तत्तिए ॥१७३५॥
 जं वज्झइत्ति भणियं तत्थ निकाइज्झइत्ति नियमोऽयं । तदवंग्गफलं नियमा भयणा अणिकाइयावत्थे ॥१८३६॥
 आरम्भयन्धसमया(सय) य उवचिणइ जाव अप्पुन्वी । संखेज्जे भागे तु केवलिकालम्मि उदओ से ॥१८३७॥
 नियमा मणुयगतीए इत्थी पुरिसेतरोव्व सुहलेसो । आसेवियवहुलेहिं वीसाए अणयरएहिं ॥१८३८॥
 माहणकुण्डगामे कोडालसगोत्त माहणो अत्थि । तस्स घरे उयवण्णो देवानन्दाए कुञ्चिसि ॥१८३९॥
 सुविणमवहारिभिग्गहजम्मणअभिसेयवट्टिसरणं च । भीसणविवाहवच्चे दाणे संबोहनिक्खमणे ॥१८४०॥
 गयवसहसीहअभिसेयदामससिदिणयरज्झयं कुम्भं । पउमसरसागरविमाणभवणरयणुच्चयसिहिं च ॥१८४१॥
 एए चउदस सुमिणे पासति सा माहणी सुहपसुत्ता । जं रयणिं उववन्नो कुञ्चिसि महायसो वीरो ॥१८४२॥
 एगं विमाणमवणं तो चउदस होति तं च कहमेगं ? । जं भणियं वेमाणियेदेवावासो न सेसंति ॥१८४३॥

वेमाणि प्रागयाणं च विमाणं भवणमवरणामाओ (मायाणं) । पेच्छन्ति मायरो इह विमाणभवणां न तु दोषी ॥ १८४४ ॥
 अहं दिवसे यासीति वसति तर्हि माहृणीं कुच्छिंसि । चित्ते इ सुहृन्मवती साहृरिउं जे जिणं काले ॥ १८४५ ॥
 अरहन्तं चक्रयदी पलदेवा चेव यासुदेवा य । एणं उत्तमपुरिसा णहुं तुच्छकुलेसु आयन्ति ॥ १८४६ ॥
 उगगकुलभोगवत्तियकुलेसु इयव्यागनायकोरब्बे । हरिचंसे य धिसाले (आयन्ति तर्हि पुरिमसीहा) ॥ १८४७ ॥
 अहं मणइ नेगमेसिं देविंदो एस एत्थ तित्थयरो । (लोगुत्त) मो महत्त्वा उवचणो माहंणकुलम्मि ॥ १८४८ ॥
 गत्तियकुलंगामे सिद्धत्थो नाम गत्तिओ अत्थि । (सिद्धत्थभारि) पाणं साहृर तिमलाणं कुच्छिंसि ॥ १८४९ ॥
 यावति भाणिज्जं यासारत्तस्स पंचमे पक्खे । साहृरइ पुनरत्ते हत्थुत्तरतेरसीयिवसे ॥ १८५० ॥
 गयउत्तममीहअभिसेयवामसमिदिणयरं झयं कुम्भं । पउमसरसागरविमाणभवणरयणुघयसिद्धिं च ॥ १८५१ ॥
 एणं चोहम सुमिणे पासति सा माहृणी पडिन्नियंते । जं रयणिं अवहृरिओ कुच्छिंसि महायसो वीरो ॥ १८५२ ॥
 गययसमगाहा ० ५३ ॥ एणं चोहसगाहा ० ५७ ॥
 तिद्धिं नाणेहिं समगो देयीतिसलाणसो उ कुच्छिंसि । अहं वसइ सन्निगम्भो छम्मासे अद्दमासं च ॥ १८५३ ॥
 अहं मत्तमंमि मासे गम्भत्थो चेवभिगहं गिण्हे । नाहं समणो होहं अम्मापियरम्मि जीवन्ते ॥ १८५४ ॥
 दोणहं परमहिंलाणं गम्भे वसिज्जण गम्भसुकुमालो । नवमासे पडिपुण्णे मत्तं य दिवसे समइरेगे ॥ १८५५ ॥
 अहं चेत्तसुद्धपग्गस्स तेरसी पुनरत्तकालम्मि । हत्थुत्तराहिं जाओ कुण्डगामे महावीरो ॥ १८५६ ॥

एतसु दंसणाइसु निर्दयारोत्ति जो निरवराहो । संवेगभावणाओ (क्षाणासेवण समाही य) ॥१८३०॥
(जहस) तीय तयो (असणुवहिसेज्जाह) जइजणे विहिणा । वेयावच्चं दसविहजणोवकाराय यावारो ॥१८३१॥
गुरुज्जसाहणाओ संघादी सत्थया समाहिति । अप्पुव्वसुयगगहणं पयत्तओ नाणभत्ती य ॥१८३२॥
मग्गस्स जहासत्ती (पभावणा देसणाइरूवा जा । एएहिं जिणणामं अज्जेइ वि) सुद्धपरिणामो ॥१८३३॥
तं च कहं वेत्तिज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणावीहिं । यज्झइ तं तु भगवओ तत्तियभवो सक्कइत्ताणं ॥१८३४॥
तट्ठितिमोसफेउं तत्तियभवो जाव अहव संसारं । नित्यगरभवाओ वा ओसक्केउं भवे तत्तिए ॥१७३५॥
जं यज्झइत्ति भणियं तत्थ निकाइज्झइत्ति नियमोऽयं । तदवंसफलं नियमा भयणा अणिकाइयावत्थे ॥१८३६॥
आरम्भनयसमया(सय) य उवचिणइ जाव अप्पुव्वी । संखेज्जे भागे तू केवलिकालम्मि उदओ से ॥१८३७॥
नियमा मणुयगतीए इत्थी पुरिसेतरोव्व सुहलेसो । आसेवियबहुलेहिं वीसाए अणययएहिं ॥१८३८॥
माहणकुण्डगामे कोडालसगोत्त माहणो अत्थि । तस्स घरे उववणो देवानन्दाए कुच्छिसि ॥१८३९॥
सुयिणमचहारभिग्गहजम्मणअभिसेयवट्टिसरणं च । भीसणविवाहवच्चे दाणे संबोहनिक्खमणे ॥१८४०॥
गयवसइसीहअभिसेयदामससिदिणयरज्झयं कुम्भं । पउमसरसागरविमाणभवणयणुच्चयसिहिं च ॥१८४१॥
एए चउदस सुमिणे पासति सा माहणी सुहपसुत्ता । जं रयणिं उववन्नो कुच्छिसि महायसो वीरो ॥१८४२॥
एणं विमाणमवणं तो चउदस होति तं च कहमेगं ? । जं भणियं वेमाणियदेवावासो न सेसंति ॥१८४३॥

चेमाजियागयणं च यिमाणं भवणमवरणामाओ (मायाणं)। पेच्छन्ति मायरो इह विमाणभवणां न तु दोवी॥१८४४॥
 अह दिवसे यासीति वसति तर्हि माहणीं कुच्छिसि । चितेइ सुहम्मवती साहरिउं जे जिणं काले ॥१८४५॥
 अरहन्त चफयदी बलेदेवा चेव चासुदेवा य । एण उत्तमपुरिसा णहु तुच्छकुलेसु आयन्ति ॥१८४६॥
 उगगकुलभोगवत्तिपकुलेसु इक्खानायाकोरब्बे । हरिवंसे य विसाले (आयन्ति तर्हि पुरिससीहा) ॥१८४७॥
 अह भणइ जेगमेसि देविंदो एस एत्थ तित्थयो । (लोगुत्त)मो महप्पा उववणो माहणकुलम्मि ॥१८४८॥
 वत्तिपकुंडगगामे सिद्धत्थो नाम वत्तिओ अत्थि । (सिद्धत्थमारि)याणं साहर तिसलाणं कुच्छिसि ॥१८४९॥
 घाढंति भाणिऊणं यासारत्तस्स पंचमे पक्खे । साहरइ पुब्बरत्ते हत्थुत्तरतेरसीविचसे ॥१८५०॥
 गयउत्तभसीहअभिसेयदामससिंविणयरं झयं कुम्मं । पउमसरसागरविमाणभवणयणुचयसिंहि च ॥१८५१॥
 एण बोद्धस सुमिणे पासति सा माहणी पडिनियत्ते । जं रयणि अवहरिओ कुच्छिसि महायसो वीरो ॥१८५२॥
 गयवसभगाहा० ५३ ॥ एणं चोद्धसगाहा० ५७ ॥
 तिहिं नाणेहिं समगो देवीतिसलाणं सो उ कुच्छिसि । अह वसइ सन्निगाग्गो छम्मासे अद्रमासं च ॥१८५३॥
 अह सत्तमंमि मासे गब्भत्थो चेवभिगहं गिण्हे । नाहं समणो होहं अम्मापियरम्मि जीयन्ते ॥१८५४॥
 दोणं वरमहिलाणं गब्भे वसिऊण गब्भसुक्कुमालो । नवमासे पडिपुणे सत्त य दिवसे समइरेगे ॥१८५५॥
 अह चेत्तसुद्धपक्खस्स तेरसी पुब्बरत्तकालम्मि । एत्थुत्तराहिं जाओ कुण्डगगामे महावीरो ॥१८५६॥

आभरणरयणवासं बुद्धं तित्थंकरम्मि जायम्मि । सक्को च देवराया उवागओ आगया निहओ ॥१८५७॥
तुद्धाओ देवीओ देवा आणन्दिद्या सपरिसागा । भगवम्मि चद्धमाणे तेलोकसुहावहे जाए ॥१८५८॥
भयणचइयाणमन्तरजोइसचासी विमाणचासी य । सन्विट्ठीय सपरिसा चउन्विट्ठा आगया देवा ॥१८५९॥
देवेहिं संपरिबुद्धो देविदो गेण्हिऊण तित्थयरं । नेऊण मंदरगिरिं अभिसेयं तत्थ कासी य ॥१८६०॥
काऊण य अभिसेयं देविदो देवदाणवेहिं समं । जणणीय अट्ठिपणित्ता जम्मणमहिमं च कासी य ॥१८६१॥
म्वोमं कुण्डलजुयलं सिरिदामं वेइ चेय सक्को से । मणिकणगरयणवासं उवब्बुमे जंभगा देवा ॥१८६२॥
येसमणययणसंगोइया उ ते तिरियजम्भगा देवा । कोडिगसो हिरणं (र)यणाणि य तत्थ उवणिन्ति ॥१८६३॥
(अह) चइइ सो भगवं दियल्लेयचुओ अणोवमसिरीओ । वासीदासपरिबुद्धो परिकिन्नो पीढमवेहिं ॥१८६४॥
असियसिरओ सुनयणो विबुद्धो धवलदंतपंतीओ । वरपग्गहपउमगोरो फुल्लुप्पलंगंधनीसासो ॥१८६५॥
जातीसरो य भगवं अप्परिचडिण्हिं तिहि उ नाणेहिं । कंतीय य बुद्धीय य अब्भहिओ तेहि मणुण्हिं ॥१८६६॥
अह ऊणअट्ठवासस्स भगवओ सुरवरण मज्झम्मि । संतगुणकि (णुप्पि) सणयं करेइ सक्को सुहम्मए ॥१८६७॥
याटो अवालभावो अवालपरक्कमो महावीरो । न हु (सक्कइ भेसेउं अमरेहिं सइंदण्हिं ॥१८६८॥)
(तं वयणं सोऊणं अह एगु सुरो अ)सदहन्तो उ । एइ जिणसंनिगासं तुरियं (सो भेसणट्ठाए ॥१८६९॥
(सत्तपं च त)क्करम्मिं काउं तेन्दूसएण डिमं च । पिट्ठी सुट्ठीय हओ वंदिय वीरं पडिनियत्तो ॥१८७०॥

अहं तं अम्मापियरो जाणिता अहियअट्ठवासं तु । कयकोडयलंकारं लेद्धायरियस्स उवणेति ॥१८७१॥
मफो य तस्समकमं भगवंतस्ससासणे निवेसिता । सइस्स लक्खणं पुच्छे वागरणा (अचपवा इंदं) ॥१८७२॥
उम्मुक्कयाल (भावो) कमेण अदजोवणं अणुप्पत्तो । (भोगसमत्यं गाउं अम्मापियरो उ वीरस्स) ॥१८७३॥
तिट्ठिरिक्कमंमि पसत्थे महेत्तसामंतकुलप्पसूयाण । कारेति पाणिगह्णं जसोयवरराजकक्षाण ॥१८७४॥
पंचयिहे माणुस्से भोगे सुंजितु सह जसोयाण । तेयसिदिं य सुरूवं जणयइ पियदंसणं धूयं ॥१८७५॥
हत्तुत्तरजोणं कुण्डग्गामम्मि व्वत्तिओ जवो । वज्जरिस्सहसंचयणो भविअजणविघोहओ वीरो ॥१८७६॥
सो देवपरिगग्गितो तीसं थासाइं यसति गिहियासे । जम्माइंदिं भगवंं देयस्सगणंदिं पच्चइओ ॥१८७७॥
संवच्छरेण होक्किइ अभिनिक्कवमणं तु जिणयरिन्दाणं । तो अत्थसंपयाणं पयत्तइ पुव्वसूरम्मि ॥१८७८॥
ग्गा निरणकोट्ठी अहेय अणूणा सयसइस्सा । सूरोदयमार्इयं दिज्जइ जा पायरासाउ ॥१८७९॥
मियाट्ठगतिगन्धउक्कचच्छरगउम्मुहमहापहपहेसु । दारेसु पुरवराणं रत्थासु य मज्झयारेसु ॥१८८०॥
(वरयरिया वो)सिज्जइ किमिच्छयं दिज्जणं यद्धुविहीयं । असुरसुरवेवदाणवनरियमहिंयाण निक्कवमणे ॥१८८१॥
(तिण्णेव य कोट्ठि)सया अट्ठासीति न होति कोटीउ । असिइं च सयसइस्सा णयं संवच्छरे दिणं ॥१८८२॥
निक्कवमणकयमतीयं कुण्डग्गामम्मि व्वत्तियं वीरं । हत्तुत्तरजोणं (लोकेतिय आगया ए) ए ॥१८८३॥
(सार)स्सयमा(इह्त्त्या यण्ही वरुणा य गहत्तो) या य । (तुसिया भ्रञ्चावाहा) अग्गिया चेव रिद्धा य ॥१८८४॥

एतं देवनिष्ठाया भगवं वोहति जिणवरिदं तु । सच्चजगजीचहिं भगवं तित्यंगरत्तंति ॥१८८५॥
 एवं अभियुन्यंतो बुद्धो (बुद्धारविंदसरिसमुद्धो) । (लोगंतियदेवेहिं) कुंडगामे महावीरो ॥१८८६॥
 मणपरिणामो य कओ अभिनिक्खणंमि जिणवरिदेण । (देवीहि य देवेहि य समंतओ उच्छुयं गयणं) ॥१८८७॥
 भयणवइचाणमंतरजोइसवासी विमाणवासी य । धरणिंतले गगणतले विज्जुज्जोओ कओ खिप्पं ॥१८८८॥
 जाव य कुंडगामो जाव य देवाण भयणआवासा । देवेहि य देवीहि य अदिरहिं संच(रंतेहिं) ॥१८८९॥
 (चन्दप्पभा य सीआ उवणीया जम्ममरणमुक्कस्स) । आसत्तमल्लदामा (जलयलय)विन्वकुत्तुमेहिं ॥१८९०॥
 पद्मासइ आ(यामा) णूणं वित्थिणणपणवीसं तु । छत्तीसइमुन्विद्धा सीया चंदप्पभा भणिंया ॥१८९१॥
 सीयाय मज्झयारे दिव्वं मणिकणगरयणचंचइयं । सीहासणं महरिहं सपायपीढं जिणवरस्स ॥१८९२॥
 आलइयमल्लदामो भासुरयोदी पलंववणमालो । सेयवत्थणियत्थो जस्स य मोल्लं सयसहस्सं ॥१८९३॥
 छट्ठेणं भत्तेणं अज्झवसाणेण सोहणेण जिणो । लेसाहिं विसुज्झंतो आरुहइ उत्तमं सीयं ॥१८९४॥
 सीहासणे निसन्नो सक्खीसाणा य दोहिं पासेहिं । वीणति चामरेहिं मणिकणग(विच्चित्तदंडेहिं) ॥१८९५॥
 पुण्व उक्खित्ता माणुसेहिं साहट्ट रोमकूवेहिं । पच्छा वहंति सीयं असुरिंदसुरिंदनागिंदा ॥१८९६॥
 चलचवलभूसणधरा सच्छंदविउन्विवाभरणधारी । देविंददाणविंदा वहंति सीयं जिणिंदस्स ॥१८९७॥
 कुसुमाणि पंचवण्णाणि मुयंता दुंदुही य ताडंता । देवगणा य पट्टा समंतओ उच्छुयं गयणं ॥१८९८॥

पुरओ वहंति देवा [पच्छा] नागा पुण दाहिणंमि पासंमि। पच्चच्छिमेण अस्तुरा गरुला पुण उत्तरे पासे ॥१८९९॥
 कुसुमाणि पंच(वण्णाणि सुयंता) दुंदुभीउ वाणंता। देवगणा य पसण्णा समंतओ उत्तरंति नभे ॥१९००॥
 (वणसंडोव्व कुसुमिओ) पउमसरोव्व जहा सरयकाले। (सोहइ) कुसुमभरेणं इय गयणयलं सुरगणेहिं ॥१९०१॥
 (सिद्धत्थ) वणं च जहा असणवणं (सणवणं) असोणवणं। चयवणं व कुसुमियं इय गयणयलं सुरगणेहिं ॥१९०२॥
 अयसिवणं व कुसुमियं कणियारवणं च चंपयवणं वा। तिलगवणं व कुसुमियं इय गयणयलं सुरगणेहिं ॥१९०३॥
 (वरपडवभेरिस्सल्लरिदुंदुहिंसंख) सहिएहिं तूरेहिं। घरणियले गयणयले तुरियनिनाओ परमरम्मो ॥१९०४॥
 एवं सदेवमणुयासुराए परिसाए परिबुडो भयवं। अभियुव्वंतो गिराहिं संपत्तो नायसंडवणं ॥१९०५॥
 उज्जाणं संपत्तो ओरभिया उत्तमाओ सीयाओ। सयमेव कुणइ लोयं सक्को सि पडिच्छए केसे ॥१९०६॥
 जिणवरमणुणचित्ता अंजणघणमुयगविमलसंकासा। केसा त्वणेण नीया खीरसरिन्नामयं उवाहिं ॥१९०७॥
 दिव्वो मणुस्सघोसो तुरियनिनाओ व सक्कवयणेणं। खिप्पामेव निलुक्को जाहे पडिवज्जति चरित्तं ॥१९०८॥
 काऊण नमोक्कारं सिद्धाण अभिगगहं तु सो गेण्हे। सव्वं मे अकरणिज्जं पावंति चरित्तमारूढो ॥१९०९॥
 तिहिं नाणेहिं समग्गा तित्थगरा जाव होति गिह्वासे। पडिवण्णांमि चरित्ते चउनाणी जाव छउमत्था ॥१९१०॥
 पणी (व)हिया य नायसंडे आपुच्छित्ताण नायए सव्वे। दिवसे मुहुत्तमेगं कम्मारग्गाममणुप्पत्तो ॥१९११॥
 गोवनिमित्तं सक्कस्स आगमो वागरेइहेति (देविंवो)। (कोह्लावहुले छट्टस्स) पारणए पयस वसुहारा ॥१९१२॥

दृङ्मंतग पिउणो (ययंस)ता तिव्वअभिगहा पंच। अचियत्तोगह ण वसणं निचं वोसट्ठ मोणेणं ॥१९१३॥
पाणिप्पत्तं निहिंवदणं च तह वट्ठमाणपेगवहं। (धणदेवसुलपाणीदसम्म वासऽट्टियगामे) ॥१९१४॥
(रोक्खा य सत्त वेयण थुइ दस सुमिणुप्पलऽद्धमासे य)। (मोराए सक्कारं सक्को अच्छंदए कुविओ) ॥१९१५॥
(भीमदहास हत्थी पिसायनागे य वेयणा सत्त)। (सिरकण नास दंते नहऽच्छि पट्ठीय सत्तमिया) ॥१९१६॥
(तालपिसायं दो कोइला य दामदुगमेव गोपगं)। (सर सागर सूरंते मंदर सुविणुप्पले चेव) ॥१९१७॥
(मोहे य द्वाण पवयण धम्मे संघे य देवलोए य)। संसारे नाण जसे धम्मं परिसाणं मज्झंमि ॥१९१८॥
मोरागसण्णिवेसे यार्हि सिद्धत्थ तीतमार्हणि। साहह जणस्स अच्छंद पओसो छेअणे सक्को ॥१९१९॥
तणछेयंगुलि कम्मर वीरयोसमहिंसं दुदसपलिया। (यिहं दसम्मज्जरण ययरीए दादिणुवकुम्भे) ॥१९२०॥
(तइयमवचं भज्जा कहेहि नाहं तओ पिउवयंसो)। (दाहिणवाया)ले सुवण्णवालुगा कंटए चत्थं ॥१९२१॥
उत्तरवाचालंतरि वणसंढे चंउक्कोसिओ सप्पो। ण डहे चिंता सरणं जोइस कोवाहिजाओऽहं ॥१९२२॥
उत्तरवाचाला नागसेण लीरेण भोयणं दिब्बा। से(यविवा य पणसी) पंचरहे निज्जरायाणो ॥१९२३॥
सुरभिपुरसिद्धयत्तो गंगा कोसिय विदू य खेमिलओ। नागसुदाढे सीहे कंवलसवला य जिणमहिमं ॥१९२४॥
महुराए जिणदासे आभीरवीवाहगेण उववासे। भंडीरमित्त अवचे भत्ते वा (णा)गोहि आगमणं ॥१९२५॥
वीरवरस्स भगवओ नावारूढस्स कासि उवसगं। मिच्छादिट्ठिपरद्धं कंवलसवला समुत्तारे ॥१९२६॥

यूगाणं वदिं पूसो लक्खणमभिभतरे य देविदो । रायगिहंतुसाला मासयल्लमणं च गोसालो ॥१०२७॥
 भंयलिभंवल्लरुद्धा (सुभद्धा) सरवणगोघहुलमेव गोसालो । विजया नंदसुनंदे भोगणलज्जे य कामगुणे ॥१०२८॥
 कोस्रगयहुलपायस दिव्या गोसाल दद्दु पब्बज्जा । याहिं सुवस्सवलपायस थालि नियत्ति गहणं च ॥१०२९॥
 धयणगाये नंदोयणंद उचणंद तेय पब्बज्जे (बद्धे) । (धंया दुमास) ल्लमणेण चास(वासं सुणी) वस्सइ ॥१०३०॥
 कालाणं सुभगारे सीहो विज्जुमइगोहिदासीण । (खंदो दंति) लियाण पत्तालग सुण्णगारंमि ॥१०३१॥
 सुणिणंद कुमारण कुवणयं परमणिज्ज उज्जाओ (णे) । चोरा य चारियगंढे सोमजयन्ती उवसमेइ ॥१०३२॥
 (पिट्ठीचंपावासं तत्थ चउमासिण्ण गम)णेणं । कयंगल देउल वरसेइ वरिक्खेरा य गोसाले ॥१०३३॥
 सावत्थी स्तिरिभद्धा निंदू पित्तिदत्त पयस सिवदत्ते । दारज्जणि णक्खत्त (वाला हल्लिक्ख पडिमाज्जणी पद्धिया) ॥१०३४॥
 (तत्तो य गंगलाणं हिम) सुणी अच्चिरुद्धं चैव । आवत्ते सुहत्तासे सुणिउत्तिय चाहि यल्लदेवो ॥१०३५॥
 चोरा मण्डवभोज्जे गोसाले वद्धण तेय क्षामणया । मेहो य कालहत्थी कलंबुयाणं य उवसग्गा ॥१०३६॥
 लावेनु य उवसग्गा घोरा पुग्गकलसा य दो तेणा । वज्जहया सक्केणं भविय चासासु चउमासं ॥१०३७॥
 कयल्लिसमागम भोगण मंगलिवदिहूर भगवओ पडिमा । जंघूसंढे गोहीय भोगणे भगवओ पटिमा ॥१०३८॥
 तंयाणं नंदिसेणे पडिमा आरणिग्ग वद्धणभयउहणं । क्वियचारियभोगण विजयपगब्भा य पत्तेयं ॥१०३९॥
 तेजेहिं पद्दे गन्धिओ गोसालो माउलोत्ति वाट्ठणया । भगवं वेसालीणं कम्मर चणेण देविदो ॥१०४०॥

गामाय विभेनजयन् तावसी उवसमावसाणधुई । (छट्टेण) सालिसे विसुद्धमाणस्स लोगोही ॥१९४१॥
 पुणरचि भदियनगरे तवं विचित्तं च छट्टवासंमि । मगहाए निरुवगं सुणि उउवदंमि विहरित्था ॥१९४२॥
 आलभियाए वासं कंडाए देउले पराहुत्तो । मद्दणदेउलसमुहि गोसालो दोसुवि सुणित्ति ॥१९४३॥
 पधुसाल(ग सालयणे कडपूयण पडिमविघणोवससे । होहगलंमि चारिय जियसत्तू उप्पल्ले मोक्खो) ॥१९४४॥
 तत्तो य पुरिमताले वग्गुर ईसाण अच्छए पडिमा । मह्लिजिणायतण बहिं (यणपडिमा) उण्णाए वंसि बहुगोही ॥
 गोभूमि वज्जलादत्ति गोव कोवे व वंसि जिणुवससे । रायगिहट्टमवासा वज्जभूमि बहुवसग्गा) ॥१९४५॥
 अनियवासं सिद्धत्थपुरं निलत्थंय गुक्ख निक्कली । उप्पादेइ अणज्जो गोसालो वासवहुलाए ४९२ ॥१९४७॥
 मगहा नोव्यरगामे गोसंन्धी वेसियाण पाणामा । कुम्मग्गामातावण गोसाले कोवण (पउट्टे) ॥१९४८॥
 वेसालीए पडिमं डिम सुणिउत्ति तत्थ गणराया । पूएइ संखनामो चित्तो नायाइ भगिणिसुओ ॥१९४९-५०॥
 वाणियगामायावण आणंदो ओहि परिसहसहिंत्ति । सावत्थीए वासं चित्त तओ साणुलट्ठि बहिं ॥१९५१॥
 पडिमा भइ महाभइ सच्चओभइ पद्धमिया वउरो । अट्टयवीसाऽऽणंदे बहुलिय तह उज्झि दिय दिन्वा ॥१९५२॥
 वट्टभूमि बहुमेच्छा पेढालग्गाममागओ भगवं । पोलासंचेइयंमि द्विएगराई महापडिमं ॥१९५३॥
 मक्खो य देवराया सभागओ भणइ हरिसिओ वयणं । तिन्निवि लोग समत्था जिणवीरमणं न चालेउं ॥१९५४॥
 सोहम्मकप्पवासी देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं । सामाणियसंगमओ वेत्ति सुरिन्दं पडिनिविट्ठो ॥१९५५॥

तेलोकं असमर्थंति पेह एयस्स चालणं काउं । अज्जेव पासह इमं मम वसगं रुद्धजोगतवं ॥१९५६॥
 अह आगतो तुरंतो देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं । कासी अय (ह) उवसगं मिच्छादिटी पडिनिविट्ठो ॥१९५७॥
 धूली पिपीलियाउ उदंसा खलु तहेव उण्हेला । विच्छुग नउला सप्पा य भूसगा चेव अट्टमगा ॥१९५८॥
 हत्थी हत्थियियाओ पिसायए घोररूव वग्घे य । थेरो थेरी सूओ आगच्छइ पक्कणो य तथा ॥१९५९॥
 खरवाय कलंकलिया, कालचक्कं तहेव य । पाभाइयउवसग्गे, बीसइमो होइ अणुलोमो ॥१९६०॥
 सामाणियदेयिदुं देवो वाएइ सो विमाणगओ । भणति य बरेह महरिसि निष्फत्ति सगगमोक्खाणं ॥१९६१॥
 उचहयमतिविण्णानो ताहे बीरं वटुं सहावेउं । ओहीय जिणं झाय (जाण)इ झायति छल्लीवहियमेव ॥१९६२॥
 बालुगपंथे तेणा माउलपारणए तत्थ काणच्छी । तत्तो सुभोम अंजलि सुच्छित्ताए य विडरूवं ॥१९६३॥
 मलये पिसायरूवं सिवरूवं हत्थिसीसए चेव । ओहसणं पडिमाए मसाण सक्को जवणपुच्छा ॥१९६४॥
 तोसलि कुसिरसरूवेण संधिच्छेओ इमोत्ति वज्झो य । मोएइ इंदयालिउ तत्थ महाभूओ नाम ॥१९६५॥
 मोसलिसंधिसु मागह मोएति य रट्ठिओ पितिवयंसो । तोसलिय सत्तरज्जुय वावत्ती मोसली मोक्खो ॥१९६६॥
 सिद्धत्थपुरे तेणोत्ति कोसिओ आसयाणिओ मोक्खे । वयगमहिंङ्गोसण चीयदिणे वेति उवसंतो ॥१९६७॥
 वचह हिंङ्गह न करेमि किंचि इच्छा ण किंचि वत्तन्वो । तत्थेव वच्छवालिय थेरी परमण यमुहारा ॥१९६८॥
 छम्मासे अणुवट्ठं देवो कासीअ सो उ उवमग्गे । दट्ठण वयगामे वंदिय बीरं पडिनियत्तो ॥१९६९॥

देवो णिओ महिद्धीउ मन्दरचूल्याए सिहरम्मि । परिवरिओ (सो उ) सुरवह्निहंतस्स य सागरोवमं सेसं ॥
 आलभियाए हरिचिज्जू जिणस्स भत्तीए वंदओ एह । भगवंपियपुच्छा जिय उवसग्गा धोव सेसं च ॥१९७१॥
 हरिसह सेयवियाए सावत्थि खंदपडिमाए सक्को य । ओयरिउं पडिमाए लोगो आउट्टिउं वंदे ५७६ ॥१८७२॥
 फोसंयि चंदत्तरोत्तरणं (चाणारसीइ स)क्को उ । रायगिहे ईसाणे मिहिंला जणओ य धरणो य ॥१९७३॥
 देसाग्लियास भूयाणंदे चमरूपाओ य सुंसुमारपुरे । भोगपुर सिंदिकंदय माहिन्दो खत्तिओ कुणइ ॥१९७४॥
 (चारणसणकुमार हा.) सणकुमारमोयण णंदिग्गामे य पिउसहो नन्दी । मंढियगामे गोवे वित्तासणं च देविंदो ॥
 फोसंयि मयाणीओ अभिग्गहो पोसयहुलपाडिवए । चउमासे य मियावइ विजय सुगोत्तो य नंदा य ॥१९७५॥
 तयायाई चम्पा दहिंवाहण य सुमती यितियनामा । धणयह मूलालोयण संपुल दाणं च पन्वज्जा ॥१९७६॥
 तत्तो सुमंगलाए सणकुमार सुच्छेत्तए य माहिंदो । बालग दाडलवणिए अमंगलं अप्पणो असिणा ॥१९७८॥
 चम्पायासावासे जक्किब्बदा साइदत्तपुच्छा य । बागरण दुहपदेसण पच्चक्खाणे य दुविहे उ ॥१९७९॥
 जंभियगामे णाणस्स उप्पया बागरेइ देविन्दो । मंढियगामे चमरो वंदण पियपुच्छणं कुणइ ॥१९८०॥
 छम्माणि गोव कडसिलपवेसणं मज्झिमाए पावाए । खरओ विज्जो सिद्धत्थवणियओ णीहरवेइ ॥१९८१॥
 जंभियचन्नि उज्जुवालिय तीरवियावत्त सामसाल अहे । छट्ठेणुक्कुणयस्स उ उप्पणं केवलं नाणं ॥१९८२॥
 लो य तयो अणुचिण्णो धीरवरेणं महाणुभावेणं । छउमत्थकालियाए अहक्कं किट्ठइस्सामि ॥१९८३॥

नव किर चाउम्मासे छकिर दोमासिए उवासी य । चारस य मासियाइं यावत्तरि अद्धमासा य ॥१९८४॥
 मंगं किर छम्मासं दो किर तेमामिए उवासी य । अट्टाइज्जा य दुवे दो चेव दिवद्वमासाइं ॥१९८५॥
 भइं च महाभइं पडिमं तत्तो य सन्वओभइं । दो चत्तारि दसेव च दिवसे ठासीय अनुवद्धं ॥१९८६॥
 गोयरमभिग्गाहजुयं खमणं छम्मासियं च कासी य । पंचदिवसेहिं ऊणं अन्वहिओ वच्छनयरीण ॥१९८७॥
 दस दो य किर महप्पा ठाइ मुणी एयराइयं पडिमं । अट्टमभत्तेण जइं एक्केक्करिमराइयं ॥१९८८॥
 दो वेय य छट्ठसए अउणत्तीसे उवासिया भयवं । न कयाइ निचभत्तं चउत्थभत्तं च से आसि ॥१९८९॥
 चारस यासे अहिए छट्ठं (भत्तं जहणयं आसी । (सन्वं) च तवोकम्मं अप्पाणय आसि वीरस्स ॥१९९०॥
 तिनि सते दिवसाणं अउणापघं तु पारणाकालो । उवकडुयनिसेज्जाणं ठियपडिमाणं सए बडुए ॥१९९१॥
 पण्डज्जापट्टणं नं दिवसं एत्थं तु पखिलवित्ताणं । संकलियम्मि उ सते जं लद्धं तं निसामेह ॥१९९२॥
 चारस चेव य चासा मासा छन्वेव अद्धमासो य । वीरयरस्स भगवओ एसो छउमत्थपरियाओ ॥१९९३॥
 एघं तयोगुणरत्तो अनुपुन्वेणं मुणी विहरमाणो । घोरे परीसहचमुं अहियासेत्ता महावीरो ॥१९९४॥
 उप्पन्नम्मि अणत्ते णट्टम्मि य छउमत्थिए णाणे । रातीए संपत्तो महसेणवणम्मि उज्जाणे ॥१९९५॥
 अमरनरायमहिओ पत्तो वरधम्मचक्कवदित्तं । धितियम्मि समोसरणं पाचाए मज्झिमाए ठ ॥१९९६॥
 तत्थ किर सोमिलज्जेत्ति माहणो तस्स दिक्खकालम्मि । पउरा जणजाणवया सभागया जन्नवाडंभि १९९७॥

पङ्गते य विचिन्ते उत्तरपासंमि जन्मवाङ्मस । तो देवदाणचिदा (करेन्ति महि)मं जिणिदस्स ॥१९९८॥
 भयणयइयाणमन्नर जोइसवासी विमाणवासी य । सन्धिद्वीणे सपरिसा कासी नाणुप्पयामहिंमं ॥१९९९॥
 समुसरणे केयइयं रूचं पुच्छं चागरणे सोयपरिणामं । दाणं च देवमहेलं मद्धानयणे उवरितित्थं ॥२०००॥
 तत्थ अणुव्योमरणं जत्थ य देवो महिद्विओ एइ । चाउदयपुक्कवइलपागारतियं च अभिओगा ॥२००१॥
 मणि रूणागरयणचित्तं भूमिभागं समन्तओ सुरभिं । आजोयणंतरेणं करेन्ति देवा विचिन्तन्तु ॥२००२॥
 पेदट्ठाइं सुरभिं (जलभलयदिव्वकुसुनणीहारिं) । (पयरे) ति ममन्तेणं दसद्वयन्नं कुसुमवासं ॥२००३॥
 मणिकुणगरयणचित्ते यउच्चिसि तोरणे विउब्बेन्ति । (सच्छसालभंजियमयरद्वयचिधसंज्ञणे) ॥२००४॥
 निणिण य पागारवरे रयणविचिन्ते तहिं सुरगणिदा । मणिकञ्चणकचिसीसगविभूसिणं ते विउब्बेन्ति ॥२००५॥
 तत्तो य ममन्तेणं कालागुरुकुन्दुरुग्गमीसेणं । गन्धेण मयमधेन्ता धूवयडीओ विउब्बेन्ति ॥२००६॥
 उरकुट्टिसीहनायं कल(यलसंज्ञेण सञ्चओ सञ्चं) । (तित्थगरपायमूले करेन्ति देवा) निवयमाणा ॥२००७॥
 तं दिव्वं देवयोसं मोज्जं माणुसा तहिं तुदा । अहो जणिणणं जट्टं देवा किर आगया इहं ॥२००८॥
 मीहासणे निसन्नो रत्तासोगस्स हेट्टओ भगवं । सफो सहेमजालं सयमेव य गेणहणं छत्तं ॥२००९॥
 दो होति (वीणंति) चामराओ सेयाओ मणिमण्हिं दण्ढेहिं । ईसाणचमर सत्थिया देवेहिं पट्टिचिन्तेहिं ॥२०१०॥
 इस्कारमयि गणहरा सञ्चे उअयचिसालकुलवंसा । पावाणं मज्झिमाणं समोसहा जन्नवाङ्मि ॥२०११॥

पठमेत्य इदंभूई चितिण पुण होति अगिगभूइत्ति । ततिण य वाउभूती ततो वियत्ते सुधम्मो य ॥२०१२॥

मंडिय मोरियपुत्ते अकंपिण चव अयलभाया य । मेयज्जे य पभासे गणहरा होति वीरस्स ॥२०१३॥

अं कारणनिकलमणं वोच्छंएणसि आणुपुब्बीए । तित्थं च सुद्धम्माओ निरवचा गणहरा सेसा ॥२०१४॥

जीवे कम्ममे तज्जीव भूय तारिसय चन्धमोक्खे य । देवा णेरइए या पुण्णे परलोय णिव्वाणे ॥२०१५॥

पंचणहं पंच सया अदधुद्धसया य होन्ति दोणह गणा । दोणहं तु जुवलयाणं तिसओ तिसतो हवइ गच्छो ॥२०१६॥

भवणवइवाणमंतर जोइसवासी विमाणवासी य । सव्विद्धीए सपरिसा कासी नाणुप्पयामहिमं । नि. १४७।

दददूण कीरमाणीं महिमं देवोहिं जिणवरिदस्स । अह एइ अहंमाणी अमरिसिओ इन्दभूइत्ति । नि. १४८।

मोचूण ममं लोगो किं चचइ एस तस्स पासाइं ? । अओडवि जाणइ मए ठियंमि कत्तोच्चयं एयं ? ॥२०१९॥

घावेज्ज व सुक्खजणो देवा कहडणेण विग्गहं नीया ? । वंदंति संयुगंति य जेणं सव्वणुबुद्धीए ॥२०२०॥

अहवा जारिसओ सो णाणी तारिसया सुरा तेडवि । अणुसरिमो संजोगो गामणडाणं व सुक्खाणं ॥२०२१॥

काउं हयप्पयावं पुरतो देवाण दाणवाणं च । (वाएण विविहत्थाण लहु जाणावेमि मं गंतुं) ॥२०२२॥

इय (वोत्तूणं पत्तो दददूण तिलोयपरिउडं वीरं) । (चउतीसतिसयपत्तं स संकिओडवि य ठिओ पुरओ) ॥२०२३॥

‘भवणवइवाणमंतरे’त्यादि कण्ठया । अत्रान्तरे कथञ्चिचतो यज्ञपाटान्निर्गतत्वात्, किमत आह—‘दददूणे’त्यादि, ‘ददूणा’

ममालोचय 'क्रियमाणानां' निर्वर्त्यमानां 'महिमां' ज्ञानोत्पादसमवसरणरचनालक्षणां, कैः? 'देवैः' विबुधैः, कस्य?—'जिनवरेन्द्रस्य' भगवतो वीरस्य 'अथे'त्यत्रान्तरे इत्युक्तमेतत् 'एति' आगच्छति समवसरणं, यतः प्रथम उपाध्याय इत्यभिप्रायः । किं नामेत्यत आह—
इन्द्रभूतिरिति. किं? शिष्टः सन्? इत्यत आह—'अर्मापितः' सकलसुरासुरेन्द्रभक्तिप्रचोदितामरप्ररचितोत्तमोत्तमभगवत्पूजाकर्णनो-
द्वृत्तरिपमभीषणभृशुटिरित्यर्थः, किमित्यत आह—यतः 'अहंमानी' अहंमन्यः अहमेवास्यां त्रिलोक्यां विद्वानित्येवमयष्टम्भान्, न
संरुधेप्राकृष्टो द्वौ कमलाकरबन्धू केनचित्कदाचिदालोकिताविति मन्यत इति गाथाभिप्रायः । किं पुनर्मणतीत्याह—'मोत्तूणे'त्यादि ।
भौ भौ ब्राह्मणराः । मां सुवत्वा किमेव नागरलोकस्तस्य कस्यचित्पादमूलं धावति, ननु महत्तुच्छलं, कथयतात्र निबन्धनमिति,
किं वृत्त सर्वजोऽस्मादिति? आ मैव भूयोऽपि वक्ष्यथ, यतोऽन्योऽपि जानाति, सर्वमिति प्रक्रमाद्वक्ष्यते, 'मयि स्थिते' मयि प्राणान्
धारयति सति, कुतस्त्यमेतद्? असम्बद्धमेतत्, न समल[दि]प्रदीपोद्योतितादोषमदनोदरोत्पन्नापि (द्योतापलापि) प्रदीपेनात्मलाममा-
नादपन्ति व्यग्रहारिण इति गाथाऽभिप्रायः । सर्वलक्ष्यमात्मगतम्—'धावे'त्यादि । धावेत चार्यं जनस्तदादान्तिकं मूर्खत्वाद्राजगुणतिक-
त्वात्, न हि लोकप्रवाहो हितमहितं वोररीकृत्य प्रवर्तते, अन्यत्रापि दृष्ट्याह्निमचवारोद्गणवत्, मन्ये 'देवाः' विषुधा बोद्धारो
मिमर्षितकारिणः 'कथं?' केन विज्ञानातिशयेन 'अमेन' लोकप्रवाहायैषया सर्वज्ञेन 'विस्मयं नीताः' एकग्रयनः समाधानतां प्रापिताः,
येन 'सर्वज्ञधिया' सत्यसर्वग्रयुद्धया 'बन्धन्ते' त्रिविधकणसमप्रयानादभिवादयन्ति 'संस्तुवन्ति च' विचित्रजयमङ्गलमालाकलापैः,
तदहो! महामोहाभिभूतिविस्फूर्जनमिति गाथाऽभिप्रायः । प्रकाशम्—'अहवे'त्यादि कञ्चभिप्रायः । तस्मात् किं ममानेनाथानप्रयासेन?,
यागारिथाननमत्तो भवामीति, एवमुपपन्नमात्रसराशोऽपि प्रागुपात्तयामृतकर्मपरिणतेः नतिपक्षविक्षोभिणश्चाभिमानीनाद् उदुभवत्कपायान-

लोदासज्जालारूपापसंतप्यमानमर्मा ग्राह—यदि पुनस्तौ मम विवादाहौ भविष्यति ततः—‘काउ’मित्यादि ऋज्वभिप्रायः, नवरं प्रतापोऽशो-
कादिलक्षणः, नादाप्यमौ मदीयां वाचो जानातीति चाभिप्रायः, किं बहुना कथानकविशेषेण ? । ‘इय’ इत्यादि । ‘इय’ एवं ‘वोन्नृणं’ति
महाप्रलयमेव इय यजित्वा ग्रासः—यकलसुरासुरेन्द्रसंकुलं स्वर्गसंघातमिव समन्तरणं प्रविष्टः, तत्र च ‘दृष्ट्वा’ आलोक्य ‘अलोक्यपरिघृतं’
त्रिलोकरिणामिच्छिष्टयव्यग्रणिसंघातकोटाकोटीपरिवेष्टितं ‘वीरं’ वर्द्धमानव्यामिनं, किञ्चिच्छिमित्यत आह—चतुर्विंशदतिग्रयसंप्राप्तं
‘मस्संक्रिओ’ति मगधः संवृत्तस्वरूपरदोषाम(प)वन् यष्टित्वाद्, अत एवोक्तम्—“साक्षाद् दृष्टेन्द्रभूतिः समवसृतिश्रुवो भूषणस्यान्ति-
कस्थानायातानङ्गनाभिः मह वरविबुधान् पञ्चवर्णविमानैः । रूपं चार्धपरभूतं क्षटिति दश दिशो भागपत् स्फारस्तस्या, तस्यौ क्षोभात्
सगच्छो धुनिपतिपुरतो हा । किमेतत् (किमेतत्) ? ॥१॥” अत उच्यते—‘ससंक्रिओ’ति, ततश्च सञ्जिह्वितोऽपि सन् स्थितः पुरतः,
प्रतिगमनं कापुरुषात्संभवदिति गार्थार्थः ॥२०२३॥ एवं तस्मिन् इन्द्रभूतो तथा तिष्ठति मत्पद्मान्वरं—

आभट्टो य जिणेणं जाइजरासरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सव्वण्णू सव्वदरिसीण । नि. १४९ ।

हे इन्द्रभूति ! गोतम ! सागयमुत्ते जिणेण चितेइ । नामं पि मे यियाणइ अहवा को मं न याणाइ ? ॥२०२५॥

जइ या हिययगं मे संसयमुण्णेज्ज जइ व छिन्नेज्जा । तो होज्ज विम्भओ मे इय चित्तंतो पुणो भणिओ ॥२०२६॥

‘आभट्टो’ इत्यादि । ‘आभायितश्च’ आयाचितश्च, केन ?—‘जिनेन’ श्रीमहावीरपदमानव्यामिना, किञ्चिच्छिष्टेनेत्याह—जातिः
प्रादुर्भूतिः जरा—ययोदानिकारिणी सरणं—प्राणनिवन्च्छेदकारि पुनर्दृष्टेर्नियमकः, तेन मुक्तयच मुक्त इत्यभिप्रायः, कथं ? नाम्ना
हे इन्द्रभूते ! गोत्रेण हे गोतमेति, नकारानयोभिन्नार्थाभिगमिनौ, किञ्चिच्छिष्टेन ?—सर्वज्ञेन सर्वदर्शिनः, ननु च जरादिप्रि-

मुक्तः सर्वज्ञ एवेति गतार्थमुत्तरविशेषणमिति, न, नयवाद्परिकल्पितजात्यादिधिप्रसुक्तव्यवच्छेदार्थत्वात्, तथाहि-कैश्चिज्जात्यादिरहित-
त्वान्मुक्ताः स्वल्पचेतना इष्टाः, 'गुणवियोगो मोक्ष' इति वचनादिति गायौघार्थः ॥२०२४॥ 'हे' इत्यादि । हे इन्द्रभूते ! गौतम !
स्वागतं भवतः ? 'उत्ते जियेणं' इति एवमुक्ते भगवता 'चित्तेति' चिन्तयामास-अहो ! नामापि मे विजानाति तन्नूनमयं सत्यमेव
सर्वज्ञ इति, अतोऽपि विफला मे मनोरथा इति, उक्तञ्च- "किं करिष्यति पाण्डित्यं, विनयो विक्रमोऽपि वा । दैवं यस्य च्छलान्वेषि,
करोति विफलाः क्रियाः ॥१॥" इत्यतो विवादास्पदीभूतो मे जीवलोक इति । पुनरप्यवष्टम्बं बद्ध्वेदमाह-अथवा को मां न जानाति ?,
अतिप्रकटोऽहमस्मिन् भुवने, सर्वाकारसंपन्नत्वात्, वियति पूर्णिमाचन्द्रवत्, किमत्र विस्मयादेः कारणमिति 'गाथार्थः ॥२०२५॥
अपिच-'जइ वे'त्यादि । यदि च हृदयगतत्वादतीन्द्रियं 'मे' मम 'संशयं' मन्देहं 'उच्चयेत्' जानीयात्, तथा ज्ञातमपि यदि च
'छिन्दीत' छिन्द्यात् ततो सर्वेदस्मयो, नान्यथा, को ह्रुदकशब्देनैवोपानहो जहात् ?, अयमस्याभिप्रायः-न चासावनेन ज्ञातुं शक्यते
परिच्छेत्तुं वा. मत्तोऽन्यसर्वज्ञाभावात्, इदमेव मे आढम्बरं नास्तीत्यत्राप्यूनतां नाशङ्क्यामि, अस्य मायाविश्वपि दर्शनात्, उक्तञ्च-
'देवागमनमोयान'मित्येवमादि, 'इय चित्तो'ति एवं बहुविधमात्मसाधारणं चिन्तयन् 'पुनः' द्वितीयां वारं 'भगिनः'
अभिहित इति गायार्थः ॥२०२६॥

किं मन्ने अरिथ जीवो उयाहु नरिथिचि संसओ तुज्झ । वेयपयाण य अत्थं ण याणसी तेसिमो अरथो ॥नि. १५०॥

जीवे तुह संदेहो पचक्खं जं न घिप्पइ घडो व्व । अचंतापचक्खं च नत्थि लोए खपुप्फं व ॥२०२८॥

न य सोऽणुमाणगम्मो जम्हा पचक्खपुब्बयं तं पि । पुब्बोवलद्धसंवघसरणओ लिगलिगीणं ॥२०२९॥

न य जीवलिंगसंबन्धदरिसणमभू जओ पुणो सरओ। तल्लिगदरिसणाओ जीवे संपचओ होज्जा ॥२०३०॥
 नागमगम्मोऽयि तओ भिज्जइ जं नागमोऽणुमाणाओ। न य कस्सइ पचक्खो जीवो जस्सागमो वयणं ॥२०३१॥
 जं चागमा विरुद्धा परोप्परमओऽयि संसओ जुत्तो। सब्वप्पमाणविसयाईओ जीवोत्ति ते बुद्धी ॥२०३२॥
 गोयम ! पचक्खोच्चिय जीवो जं संसयाइविघ्नाणं। पचक्खं च न सखं जह सुहदुक्खं सदेहम्मि ॥२०३३॥
 कयचं करेमि काहं व्याहमहंपचया इमाओ य। अप्पा सप्पचक्खो तिकालकज्जावएसाओ ॥२०३४॥
 कह पडिवण्णमहंतिय किमत्थि नत्थित्ति संसओ कह णु ?। सइ संसयम्मि वाऽयं अस्साहंपचओ जुत्तो। २०३५।
 जइ नत्थि संसइच्चिय किमत्थि नत्थित्ति संसओ कस्स ?। संसइण व सख्ये गोयम ! किमसंसयं होज्जा ? ॥२०३६॥
 गुणपचक्खत्तणओ गुणीऽयि जीवो घटो च पचक्खो। घटओऽयि चेप्पइ गुणी गुणमेत्तगहणओ जम्हा। २०३७।
 अओऽणन्नो व गुणी होज्ज ? गुणेहिं जइ नाम सोऽणन्नो। ननु गुणमेत्तगहणे चेप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥२०३८॥
 अह अन्नो तो एवं गुणिणो न घडादओऽयि पचक्खा। गुणमेत्तगहणाओ जीवम्मि कओ वियारोऽयं ? ॥२०३९॥
 अह मन्नसि अत्थि गुणी न तदवत्थंतरं तओ किंतु। देहे नाणाइगुणा सोच्चिय तेसिं गुणी जुत्तो ॥२०४०॥
 नाणादओ न देहस्सऽमुत्तिमत्ताइओ घडस्सेव। तम्हा नाणाइगुणा जस्स स देहाहिओ जीवो ॥२०४१॥
 इय तुह देसेणायं पचक्खो सब्वहा महं जीवो। अविहयनाणत्तणओ तुह विण्णाणं च पडिचज्ज ॥२०४२॥
 एवंच्चिय परवेहेऽणुमाणओ गेण्ह जीवमत्थित्ति। अणुवित्तिनिवित्तीओ विन्नाणमयं सरूवे च ॥२०४३॥

जं च न लिगेहिं समं मन्त्रसि लिगी जओ पुरा गहिओ । संगं सनेण च समं ण लिगओ तोऽणुमेओ सो ॥२०४४॥
 सोऽणुमेओ जम्हा लिगेहिं समं न दिट्ठपुब्बोचि । गह्लिगदरिस्सणाओ गहोऽणुमेओ खरीरस्मि ॥२०४५॥
 'किं मन्ने' इत्यादि ॥ हे आयुष्मन् ! गौतम ! 'किं' कस्मात् मन्यसे अस्ति जीव उताहोधिन्नास्तीति, एवं 'मन्ने' ति
 ज्यतां चायमधुना मत्संग्राह्या, अनुचितत्वात्, शेषमिध्यात्वमलकलङ्कवत्, अथवा किमस्ति जीव उताहोधिन्नास्तीति, एवं 'मन्ने' ति
 मन्यते भवान्, संशयः 'तुज्झं' ति अयं तव संशयः, कुतः पुनः ? उभयहेतुसद्भावाद्, विरुद्धवेदपदश्रवणादित्यभिप्रायः, ततः किमत
 आह—'वेदपदानां च' वेदवाक्यानां च 'अर्थ' सद्भावं 'न जानासि' नावयुस्वसे, श्रौत्रेण न्यायेन प्रवृत्तेः, तेषां चायमर्थो—यो
 मया निर्द्धारित इति गार्थोऽर्थः ॥ तत्र नास्तित्वहेतवस्तावदमी—'जीवे' इत्यादि ॥ जीवति जीविष्यति जीवितवान् वा जीवस्तस्मिन्
 जीवे विषयभूते भवतः सन्देहः, किल प्रत्यक्षं यस्मान्न गृह्यते, घटवदिति व्यतिरेकी, प्रत्यक्षेण चाग्रहणं तस्य सत्संयोगजत्वात्, तस्य
 चात्यन्तासत्त्वेनाप्रत्यक्षत्वाद्, अतः पश्चाद्विवतारः—'अवन्तापचक्रं च नत्थि लोए खपुष्पं व' ति नास्ति जीवः अत्यन्ताप्रत्यक्षत्वात्
 खपुष्पवत्, हेतुविशेषणं किमिति चेदतोऽग्रामाणिकत्वनियेधार्थं, तथा ह्यप्रत्यक्षा भवन्त्यणवो, न च न सन्ति, द्रव्यशुक्रादिकार्यगम्यत्वात्,
 व्यतिरेकेण त्वेव एव, घटो वेति गार्थायः ॥२०२८॥ एवं च मन्यसे—'न य सो'—इत्यादि ॥ न चासौ जीवोऽनुमानव्यापारगम्यः,
 तस्यापि प्रत्यक्षपूर्वकत्वात्, कुतः ? इत्याह—लीनमर्थं गमयतीति लिङ्गं, लिङ्गमस्यास्तीति लिङ्गी, लिङ्गं च लिङ्गी च लिङ्गलिङ्गिनौ
 तयोः पूर्वोपलब्धसम्बन्धस्मरणात्, तथाहि—ग्राह् महानसादावनिधूमयोरन्वयव्यतिरेकवन्तमविनाभावमध्यक्षतो गृहीत्वा तत उत्त-
 रकालमटन् क्वचिन्निरुद्धादावग्निं प्रत्येति, यत्र यत्राहं धूममद्राक्षं तत्र तत्राग्निर्यथा महानसादौ, तथा चेहाहं, तस्मादत्राग्निना भाव्यं,

व्यतिरेकेणोदकभाजनं, अगृहीतसम्बन्धस्य नालिकेरद्वीपनिवासिनस्तद्दर्शनेऽपि तदग्रतिपचरस्य तत्पूर्वकतेति गाथार्थः ॥२०२९॥
एवं चास्मानाशङ्कसे-प्रकृतेऽप्येवमेव भविष्यतीति, तन्न, यतः-‘न य’इत्यादि ॥ न च जीवतद्विज्ञयोः सम्बन्धदर्शनं अविनाभाव-
ग्रहणमभूत् कस्यचिद्विमतलधियोऽपि, यतस्तद्विज्ञवर्शनात् यस्माज्जीवाविनाभूतकार्यग्रहणात्सकाशात् पुनः स्मरतः सतो लिङ्ग-
लिङ्गिसम्बन्धं जीवेऽन्निकल्पे संप्रत्ययो भवेत्, तस्मात् मां अमुमस्मादनुमंस्यथ इति, एवं चाशङ्कसे, अथ वक्ष्यथ-सामान्यतो
दृष्टादनुमानादात्माऽस्तित्वं सेस्स्यति चन्द्रादित्यादिगतिवद्, गतिमानादित्यो देशान्तरप्राप्तेर्देवदत्तवदिति, एतदपि सव्याजं, देवदत्ते
दृष्टान्तधर्मिण्यध्यक्षतो गतिमन्त्वमालोक्य ततः मयं सामान्येन ग्रहणात्, न चैवमत्रान्यथाध्यक्षतो जीयत्वं गृहीत्वा क्वचित्सामान्येन
ग्रहणं लभ्यते. यच्चास्ति तन्नास्त्येवेति किं तेनेति गाथार्थः ॥२०३०॥ एवं चाशङ्कसे-आगमात् तर्ह्यवगमिष्यामः, तदपि न, यतः-
‘नागमे’त्यादि ॥ नागमगम्योऽप्यसौ-जीवः, किं मनोरथैः?, नेत्याह-‘यत्’ यस्माद्भागमोऽनुमानाद् भिद्यते, घटसन्निधौ
सकृद् घटप्रयोगोपलब्धावुत्तरकालं घटमानयेत्युक्तेऽन्वयव्यतिरेकमुत्सेन घटानुमितिप्रवृत्तेः, न चेत्यभात्मशब्दः शरीरादन्यत्र प्रयुज्य-
मानो दृष्टो यमात्मशब्दात्प्रतिपद्येमहीति, विवक्षान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वेन च कार्यत्वाच्छब्दोऽनुमानात् भिद्यते, संबन्धादन्यतः
प्रतिपत्तेश्च, अथ भवतां मत्तिलिङ्गिनि प्रतिषेद्धोऽपि ध्वनिर्न लिङ्गं, अलिङ्गाच्च या प्रतिपत्तिः ॥ स्वल्पायम इति, उच्यते, मतिपन्नं
नामेदं मया, तथाऽपि दृष्ट एवार्थे शब्दानां प्रामाण्यं योक्ष्यति, यथा नदीतीरे गुडशकटं पर्यस्तमिति, अथ वासनामात्रावष्टम्भे-
नोच्यते भवद्भिः अस्त्यसौ, यथादृष्टेऽप्यर्थे ध्वनयः प्रमाणपदबोमवतरिष्यन्ति, उच्यते, न च कस्यचित् प्रत्यक्षो जीवो यस्य
सम्बन्धिय वचनमाश्रमः, तस्याविद्यापास्तन्व्येणातीन्द्रियवस्तुदृष्टत्वायोगादिति गाथार्थः ॥२०३१॥ एवं च मन्यसे-‘जं चे’त्यादि ॥

यस्माच्चागमाः सर्व एव परस्परविरोधिनः अतोऽपि संशयो मे युक्तः, यथाहुरेके-“एतावानेव पुरुषो, यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रे ! धृतरुपदं पश्य, यदृदन्त्यबहुश्रुताः ॥१॥” तथाऽन्ये प्राहुः-“विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति, न प्रेत्यसञ्ज्ञाऽस्ति”, तथा ‘न रूपं मिश्रवः पुद्गलः” इति । तथाऽस्ति त्वग्रतिपत्तयः-“न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोस्सहतिरस्ति, अशरीरं वा यमन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः” इति, “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः” इति, अस्ति पुरुषः अकर्ता निर्गुणो भोक्ता चिद्रूप इत्यतोऽपिश्चासः, एवं चाशङ्कसे-उपमानगम्योऽपि न भवति, यत्तत्तस्येदं लक्षणं-सादृश्यसन्निक्छेदर्थं बुद्धिमुत्पादयति, यथा गणपदर्शने गोस्मरणस्येति, तदगम्यत्वं च तस्य सदृशनिपयीभूतादर्शनेनान्यत्र प्रहीति(तीत्य)हेतुत्वात्, न चेहान्यः कश्चित् त्रैलोक्येऽप्यात्मानुकारी भावोऽस्ति यदर्शनादात्माऽभ्युपगम्यमानवृत्तिः स्यात्, कालाकाशदिगादीति चेत्, न, तेषामप्येतदंघ्रिबद्धत्वात्, एवं चाशङ्कसे-न पुनरर्थपत्तिसाध्योऽप्यसौ, न को हि नाम दृष्टः श्रुतो वाऽर्थस्तन्तरेण न सिद्धः?, अग्रेहि दाहकशक्तिपरिकल्पनं न्याय्यं, तामन्तरेण दारुणि भग्मानुपलम्भप्रसङ्गादित्येवमादि, अतः ‘सञ्चक्ष्यमाणविसयातीतो जीवः’ भावोपलम्भकप्रमाणपञ्चकविषयातीतत्वेन प्रतिषेधसाधकभावाख्यपप्रमाणविषयीकृतत्वादिति, एवं ते-तव ‘बुद्धिः’ मतिरिति पूर्वपक्षः ॥ तदेवं तत्संशयमाश्रय छिन्दन्नाह- ‘गोयमे’त्यादि ॥ हे आयुष्मन् ! गौतम ! प्रत्यक्ष एवायमात्मा, किमत्रान्येन साधनेन?, कथमित्यत आह-यदेतत्संशयादिविज्ञानं, एतत् ननु भवतोऽपि प्रत्यक्षं, स्वसंवेदनसिद्धत्वात्, आत्मनश्च ज्ञानानन्यत्वात्, अन्यत्वे च विवक्षितप्रमातुरिव भवतोऽपि यथाप्रितिक्षितेऽपरिच्छेदप्रसङ्गात्, प्रत्यक्षोऽपि साध्य इति चेदुच्यते-प्रत्यक्षं च न साध्यं, प्रमाणान्तरेणेत्युत्सर्गेण, यथा शरीरे सुखदुःखादि, एतदुक्तं भवति-यथा सुखदुःखादय औदयिका अभिन्नाधिकरणा ज्ञाने गुह्यमाणाः प्रत्यक्षसिद्धत्वाच्च साध्याः, एवमा-

त्माऽप्यभिन्नाधिरूपो ज्ञानग्रहणेन गृह्यमाणः प्रत्यक्षत्वाच्च साध्य इति गाथार्थः ॥२०३३॥ इत्थं प्रत्यक्ष इत्यत आह—‘कथय’मित्यादि ॥ आत्मा स्वप्रत्यक्षः, किंचित्स्याह—त्रैकाल्यकार्यव्यपदेशवत्, अस्य व्याख्यानं—कृतवान् करोमि करिष्ये चाहमिति, एवं उक्तवानहं ब्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं, एवं ज्ञातवानहं ज्ञानेऽहं ज्ञास्येऽहमिति, न चायं त्रिकालव्यपदेशहेतुरहंप्रत्यय आनुमानिको, नाप्यागमिकः, परि-
नहं ब्रवीम्यहं वक्ष्याम्यहं, एवं ज्ञातवानहं ज्ञानेऽहं ज्ञास्येऽहमिति, न चायं घटादौ, अथवा ‘अहंपचयादिमायो’ति एवमहंप्रत्ययाद्यनुमितश्च—परि-
किं तर्हि ? स्वप्रत्यक्ष इत्यत एवमेवात्मानं प्रतिपद्यस्व, न चायं घटादौ, अथवा—अथवाऽऽ-
च्छिन्नश्च, न केवलं ज्ञानानन्यत्वेन प्रत्यक्ष इति, इह च प्रत्यक्षस्यापि प्रत्यक्षत्वसाध्यतायां न काश्चिदोपः, तथा दृष्टत्वात्, अथवाऽऽ-
त्मा स्वप्रत्यक्षत्वात्कालिककार्यव्यपदेशवत्त्वात्, तदेव कथमित्यत आह—कृतवान् करोमि करिष्ये चाहमित्येवं अहंप्रत्ययादिमत्त्वात्, प्रयो-
गः—प्रत्यक्ष एव जीवः, स्वरूपेण ग्रहणाद्, घटवत्, यथायं प्रत्ययः स द्वेधा—आन्तरो बाह्यश्च, आन्तर आत्मसंयोगमात्रजन्यो, यथाऽहं,
बाह्यस्तु घटः, अत्रात्मा मनसा संयुज्यते, मन इन्द्रियेण, इन्द्रियमर्थेनेत्यतोऽस्त्यात्मा, स चानुभविक एवेति, अपिचाहं विज्ञानामीति
क्रिया कर्त्तारमालम्बते, एतदुक्तं भवति—परिच्छेदक्रियानिष्पादनेन अहं ज्ञानामीति प्रत्ययेन आत्मा विषयीक्रियते, आह—नैवं, अने-
कान्ताद्, देहालम्बनत्वादस्य, तथाहि—अहं गुरुहं गौरोऽहं कृश इति प्रत्ययोऽनुभूयते, उच्यते, न, अस्य प्रत्ययाभासत्वाद्, गुरु मे
शरीरमित्यनेन बाधितत्वात्, यथास्य प्रमाणसिद्धस्याहमितिप्रत्ययालम्बः स आत्मेति गाथार्थः ॥२०३४॥ अपिच—‘कह’मित्यादि ।
‘कथं’ केन प्रकारेण प्रतिपन्नमेवत् यदुत अहमिति, तथा किमस्मि नास्मीति संशयः कथं नु ? केन प्रकारेण, विरोधाद् हेत्वभावाद्,
सति वा संशये कस्याहंप्रत्ययो ‘युक्तः’ अतुरूपो ? नायं गतासौ देहे इति गाथार्थः ॥२०३५॥ तथा—‘जती’ त्यादि ॥ यदि नास्त्येव
संशयो—जीवस्तत्तन्वयमेवं कस्य संशयो ? नैव कस्यचित्, कस्यचित्तु संशयस्य विज्ञानाल्पगुणविशेषत्वाद् तस्य चापद्रव्यत्वायो-

गात्, तस्मात्तत्तावदलम्बिनाऽसावभ्युपगन्त्वव्य इति, न चायं स्थानोः, अनुरूपधर्मिधर्मत्वादोघरूपत्वाद्देति, अथवा यदि नत्थि संसद्दचिग तो संसद्देते सरूवे गौतम ! तवान्यत् किमसंदिग्धं स्याद् ? येन कर्मादि त्वस्तीत्यवसीयते ? ततश्चैवमहंप्रत्ययवि-
श्लिष्टत्वेन स्वग्रत्यक्षमात्मानं निहुवानस्य नास्ति जीव इति ग्रत्यक्षचिरुदो नाम पक्षाभासो जायते, यथाऽश्रावणः शुब्द इति । तथा भाविनीमनुमानसिद्धिमङ्गीकृत्यानुमानचिरोधोऽपि, यथा नित्यः शुब्द इति, अत्रानित्यः शुब्दः कृतकत्वाद् घटवत् २, तथाऽहमस्मि तंशयीति प्रागभ्युपगम्योचरत्र नास्तीति प्रतिजानानस्य पूर्वभ्युपगमवाथा, यथा साङ्ख्यस्य सत्कार्य जायत इत्यभ्युपगम्यासज्जायत इति प्रतिजानतः ३, तथा गोपालाङ्गनादि प्रति सिद्धमात्मानं न्यत्कुर्वतो लोकचिरोधोऽप्यचन्द्रः दृशीति यथा ४ अहं नाहं चेति गदतः सप्तचनव्याहतिरपि माता वन्द्येति यथा ५ । एवमस्मिन् पक्षे ग्रत्यक्षादिव्याधिते हेतुरप्यपक्षधर्मतयाऽसिद्धः, अनैकान्तिकोऽपि, हिमवत्पलायपरिमाणदात्रापि वृत्तेः, तथाऽक्षरणाधिष्ठातृकात्मनि विपक्षेऽस्त्यन्तानुपलब्धेऽपि वृत्तेर्विक्रदोऽपि हेतुरिति नाधार्यः ॥ २०३६॥ तदेवमस्य साक्षादध्यक्षतामभिधाय पुनरपि प्रकारान्तरेणाह—‘गुणे’त्यादि पृष्ठवद्धं, प्रयोगः—ग्रत्यक्षस्तवायमात्मा गुणप्रत्यक्ष-
त्वात् व्यतिरेकोपन्यस्तघटवत्, तत्रैतत्स्याद्—अनैकान्तिको हेतुर्गुणप्रत्यक्षत्वेऽपि कदाचिद् गुणिनोऽप्रत्यक्षत्वात्, तद्यथाऽऽकाशगुणः शुब्द इत्यत्र शुब्दः प्रत्यक्षो नाकाशमिति, उच्यते—नाकाशगुणः शुब्दः, ऐन्द्रियत्वाद्रूपादिवत्, कारणस्वरूपानुविधायिकत्वाच्च कार्यस्य नाकाशगुण इति, अतो गुणप्रत्यक्षतया गुणिनं प्रतिपद्यस्, स्याद् अतिस्तोकं ग्रहणमिति तन्न, भवताऽपि घटो गुणी ‘गृह्यते’ चक्षुषा विपयीक्रियते, यस्माद् गुणमात्रग्रहणादेव, अपिशुब्दस्यावधारणार्थत्वाद्रन्धादिरिहोदुघातादिग्रहणादित्यर्थः, किं कारणं ? अर्वाग्द-
शित्वाद्भ्रान्त इत्यतः कोऽयमकाण्ड एव सर्वात्मनाऽऽत्मग्रहणाभिलाषस्तवेति । तथा च—‘अन्तो’ इत्यादि ॥ प्रयोगः—यो यदनर्थान्तरः

स तदग्रहे गृह्यते, तद्यथा-वासति राग इति गाथार्थः ॥२०३८॥ 'अहे'त्यादि ॥ अयाजन्यः तत एवं कृत्वाऽन्येऽपि घटादयो गुणिनो न प्रत्यक्षाः, गुणमात्रग्रहणाद्, अतो जीवे तपस्विनि केवले कोऽयं विचारः? केयं तत्र नास्तित्वाविवक्षेति, तस्मात्प्रत्यक्षो जीवः गुणद्वारेण ग्रहणात्, दृष्टान्तधर्मिणोऽपि ग्रहणानुपपत्तिर्वाचकं, न च प्रतिज्ञार्थरुदेक्षो हेतुः, साधनहेतुवैपरीत्येनानुपपत्तिवच्छुश्रूषणहेतुत्वात्, तत्रैतत्स्याद् अपद्रव्यो हि गुणो न भवतीति तद्ग्रहणानुपपत्तिद्वारेण घटादिग्रह इति, उच्यते, नात्मन्यप्येवमिति न व्यक्तमीश्वरत्वासनमिति गाथार्थः ॥२०३९॥ तस्मादभिन्नगुणप्रत्यक्षत्वेन साक्षाद् गुणी गृह्यत इति स्थितम्-'अहे'त्यादि ॥ अयं गुणी, न तं प्रत्याचक्षते, किन्तु देहार्थान्तरोऽसौ नेति ब्रूमः, किमिति?, यतः देहे ज्ञानादयो गुणाः समनुभूयन्ते, ततः स एव तेषां गुणी युक्तः स्यात्, देहाश्रया ज्ञानादयः, तत्रैवोपलब्धेर्गोचरतादिवदिति गाथार्थः ॥२०४०॥ उच्यते-'नाणे'त्यादि ॥ यद्यत् मूलं चाश्रुपं च न तस्य ज्ञानादयो, यथा घटस्य, तथा च देहः, आत्मा चामूर्त्तौ, मूर्त्तिमत्तस्य पररूपत्वात्, तस्माद् यस्य धर्मिणः सम्बन्धितया ज्ञानादयो वर्तन्ते स देहातिरिक्तो जीव इति भावार्थः, आह-'नाणादयो न देहस्ते' ति प्रत्यक्षविरुद्धं, यथा-अथावगः शब्दः, ऐन्द्रियकत्वादेहवत्, उच्यते, न अनुमानेन परिकरितत्वात्, तच्चेदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरण-प्रशङ्गात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तुदेवदत्तवत् गृहगवाक्षुव्यतिरिक्त इति चापुमृतिप्रश्रंसपि वक्ष्याम इति गाथार्थः ॥४१॥ उपसंजिही-र्षुराह-'इय' इत्यादि ॥ देशप्रत्यक्षस्तेऽयमर्वाग्दक्षित्वेन मर्यादाग्राहित्वाद् घट इव, देशप्रत्यक्षता च वस्तुनोऽनन्तपर्यायप्रमाणत्वात्, भवदोदेश्य छन्नस्यत्वेन तदविययत्वात्, विज्ञानदेशप्रकाशात्मकत्वात्प्रदीप्यैकदेशप्रकाशवत्, मम तु सर्वथा प्रत्यक्षो, विदितानन्त-ज्ञानत्वाद्भवद्विज्ञानवत्, यथेह भवद्विज्ञानमतीन्द्रियमशेषमहमुपलभे तथा भवजीवमपीति तस्मात्प्रतिपक्षस्य तमिति गाथार्थः ॥२०४२॥

स तद्वग्रहे गृह्यते, तद्यथा-चाससि राग इति गाथार्थः ॥२०३८॥ 'अहे'त्यादि ॥ अथाऽन्यः तत एवं कृत्वाऽन्येऽपि घटादयो गुणिनो न प्रत्यक्षाः, गुणमात्रग्रहणाद्, अतो जीवे तपस्विनि केवले कोऽयं विचारः? केयं तप नास्तित्वविवक्षेति, तस्मात्प्रत्यक्षो जीवः गुणद्वारेण ग्रहणाद्, दृष्टान्तधर्मिवत्, साध्यविपर्यये दृष्टान्तधर्मिणोऽपि ग्रहणानुपपत्तिर्वाचकं, न च प्रतिज्ञार्थकदेशो हेतुः, साध्यनहेतुवैपरीत्येनानुपलब्धिप्रच्छक्षणहेतुत्वात्, तत्रैतत्स्याद् अपद्रव्यो हि गुणो न भवतीति तद्वग्रहणानुपपत्तिद्वारेण घटादिग्रह इति, उच्यते, नात्मन्यभ्येवमिति न व्यक्तमीश्वरज्ञासनमिति गाथार्थः ॥२०३९॥ तस्मादभिन्नगुणप्रत्यक्षत्वेन साक्षाद् गुणो गृह्यत इति स्थितम्-'अहे'त्यादि ॥ अथ गुणी, न तं प्रत्याचक्ष्महे, किन्तु देहार्थान्तरोऽसौ नेति ब्रूमः, किमिति?, यतः देहे ज्ञानादयो गुणाः समनुभूयन्ते, ततः स एव तेषां गुणी युक्तः स्याद्, देहाश्रया ज्ञानादयः, तत्रैवोपलब्धेर्गौरतादिवदिति गाथार्थः ॥२०४०॥ उच्यते-'नाणो'त्यादि ॥ यद्यत् मूर्त्तं चाधुपं च न तस्य ज्ञानादयो, यथा घटस्य, तथा च देहः, आत्मा चामूर्त्तौ, मूर्त्तिमत्तस्य पररूपत्वात्, तस्माद् यस्य धर्मिणः साम्यन्यितया ज्ञानादयो वर्तन्ते स देहातिरिक्तो जीव इति भावार्थः, आह-'नाणादयो न देहस्ते' ति प्रत्यक्षविरुद्धं, यथा-अथायगः शब्दः, ऐन्द्रियकत्वादेहवत्, उच्यते, न अनुमानेन परिकरितत्वात्, तच्चेदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणाग्रंशात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त्तदेवदत्तवत् गृहगवाध्वन्यतिरिक्त इति वायुभृतिप्रश्रवणं चक्ष्याम इति गाथार्थः ॥४१॥ उपसंजिही-
पुराह-'इयं' इत्यादि ॥ देशप्रत्यक्षस्तेऽयमर्वागर्दशत्वेन मर्यादाग्राहित्वाद् घट इव, देशप्रत्यक्षता च वस्तुनोऽनन्तर्योपमाणात्वात्, भवदादेश छन्नस्थत्वेन तदविषयत्वात्, विज्ञानदेशप्रकाशात्मकत्वान्प्रदीपयटकदेशप्रकाशवत्, मम तु सर्वथा प्रत्यक्षो, विहितानन्त-
ज्ञानत्वाद्भवद्विज्ञानवत्, यथेह भवद्विज्ञानमतीन्द्रियमशेषमहमुपलभे तथा भवजीवमपीति तस्मात्प्रतिपक्षव तमिति गाथार्थः ॥२०४२॥

स तदग्रहे गृह्यते, तद्यथा-चाससि राग इति गाथार्थः ॥२०३८॥ 'अहे'त्यादि ॥ अथाऽन्यः तत एवं कृत्वाऽन्येऽपि घटादयो गुणिनो न प्रत्यक्षाः, गुणमात्रग्रहणाद्, अतो जीवे तपस्विनि केवले कोऽयं विचारः? केयं तत्र नास्तित्वविवक्षेति, तस्मात्प्रत्यक्षो जीवः गुणद्वारेण ग्रहणात्, दृष्टान्तधर्मिण्ये साध्यविपर्यये दृष्टान्तधर्मिणोऽपि ग्रहणानुपपत्तिविवर्धनं, न च प्रतिज्ञार्थिकदेशो हेतुः, साधनहेतुवैपरीत्येनानुपपत्तिविवर्धनहेतुत्वात्, तत्रैतत्स्याद् अपद्रव्यो हि गुणो न भवतीति तद्वग्रहणानुपपत्तिद्वारेण घटादिग्रह इति, उच्यते, नास्मन्यप्येषमिति न व्यक्तमीश्वरासासनमिति गाथार्थः ॥२०३९॥ तस्मादभिन्नगुणप्रत्यक्षत्वेन साक्षाद् गुणी गृह्यत इति स्थितम्-'अहे'त्यादि ॥ अथ गुणी, न तं प्रत्यावक्ष्महे, किन्तु देहार्थान्तरोऽसौ नेति नूनः, किमिति?, यतः देहे ज्ञानादयो गुणाः समनुभूयन्ते, तत्रः स एव तेषां गुणी युक्तः स्याद्, देहाश्रया ज्ञानादयः, तत्रैवोपलब्धेर्गौरतादिवदिति गाथार्थः ॥२०४०॥ उच्यते-'नाणे'त्यादि ॥ यद्यत् मूर्त्तं बाधुपं च न तस्य ज्ञानादयो, यथा घटस्य, तथा च देहः, आत्मा चापूतो, मूर्त्तिमयस्य पररूपत्वात्, तस्माद् यस्य धर्मिणः सम्वन्यतया ज्ञानादयो वर्त्तन्ते स देहातिरिक्तो जीव इति भावार्थः, आह-'नाणादयो न देहस्ते' ति प्रत्यक्षयिरुद्धं, यथा-अथावगः शब्दः, ऐन्द्रियकत्वावेह्यत्, उच्यते, न अनुमानेन परिकरितत्वात्, तच्चोदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणाभ्रंशात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तृदेवदत्तवत् गृहगवाक्षव्यतिरिक्त इति बाधुमूर्त्तिमभ्रंशपे वक्ष्याम इति गाथार्थः ॥४१॥ उपसंजिही-पुराह-'इय'इत्यादि ॥ देशप्रत्यक्षस्तेऽयमवर्गदक्षित्वेन मर्यादाग्राहित्वाद् घट इव, देशप्रत्यक्षता च वस्तुनोऽनन्तपर्यायप्रमाणत्वात्, भवदादेश छद्मस्थत्वेन तदविषयत्वात्, विज्ञानदेशप्रकाशात्मकत्वात्प्रदीपघटकदेशप्रकाशवत्, मम तु सर्वथा प्रत्यक्षो, विहितानन्त-ज्ञानतान्त्रवद्विज्ञानवत्, यथेह भवद्विज्ञानमतीन्द्रियमशेषमहसुपलभे तथा भवजीवमपीति तस्मात्प्रातिपद्यस्व तमिति गाथार्थः ॥२०४२॥

परदेहे कथमित्यत आह-‘एवमित्यादि ॥ ‘एवमेव’ आत्मशरीर इव परशरीरेऽपि गृहाण जीवं यदुतास्तीति, किंविशिष्टं ? विव्वाण-
मयं, किं प्रत्यक्षतो ?, नेत्याह-अनुमानतः, यथाहि-परदेहेऽप्यस्ति जीवः प्रवृत्तिनिवृत्तिसदसद्भावाद्विताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्,
स्वरूपं स्वात्मनीवेत्येवमादि स्वधियाऽनुसर्तव्यं, व्यतिरेकेण गतासुदेहादाविति गार्थार्थः ॥२०४३॥ अनुमानपूर्वपक्षं प्रत्यनुभाषयन्नाह-
‘जं चे’त्यादि ‘जं च मन्नसि न लिंगेण मोऽणुमेयो’ त्ति, केन निबन्धनेन ?, उच्यते ‘न लिंगेहि समं जओ लिंगी पुरा
गहिओ’, साधन्यदृष्टान्तमाह-संगं ससेण व सम’न्ति । तत्र प्रतिविधीयते-‘सोऽणेगन्तो’इत्यादि ॥ असावनेकान्तो यदुत लिङ्ग-
लिङ्गिनोः सम्यन्धग्रहे उचरकालं तल्लिङ्गदर्शनाच्चदनुमितिरिति, किं वाद्मात्रेण ?, नेत्याह-‘जम्हा गहोऽणुमेयो सरीरंमि’त्ति, अ-
स्मिन् शरीरे ग्रहल्लिङ्गदर्शनाद्, ग्रहलिङ्गाङ्गधूननचिक्कगमनभ्रूक्षेपकृतोपहाराद्युपलब्धेः सकाशात्, किंविशिष्टः ? इत्याह-लिङ्गः
सादृमदृष्टपूर्वोऽपि अविनाभावग्रहणमन्तरेणापीत्यर्थः ॥ एवं ग्रहमिवारमानमनुमास्याम इति को निचारयिता ?, वायुनाऽस्मिन्नेते भव-
न्तीति वक्तव्यं चेत्, न, यातिक्रमयात् तद्गमने शालशिवरादिमङ्गदर्शनं, एवं वक्तुमयुज्यमानत्वात्, यद्येवं ततः शशाङ्कयल्लिङ्गोपलक्षितं
शशाङ्किपाणमप्यनुमेयं सम्बन्धाग्रहाविशेषाद्, उच्यते, अत एवानेकान्त एवस्थानुमीयमानत्वाद् अपरस्य स्वनुमीयमानत्वादिति
गार्थार्थः ॥२०४४-४५॥ इदं चानुमानम्-

देहस्सऽत्थि विहाया पइनिययागारओ घटस्सेव ।

अर्त्थिदियविसयाणं आयाणादेयभावओऽवस्से । अक्खाणं च करणओ दंडाईणं कुलालो ञ्च ॥२०४६॥

भोत्ता देहाईणं भोजत्तणओ नरोव्व भत्तस्स । संघायाइत्तणओ अत्थि य अत्थी घरस्सेव ॥२०४७॥

अर्त्थिदियविसयाणं आयाणादेयभावओऽवस्से । अक्खाणं च करणओ दंडाईणं कुलालो ञ्च ॥२०४८॥

जो कत्ताइ स जीयो सज्जविरुद्धोति ते मई होज्जा । मुत्ताइपसंगाओ तं न संसारिणोऽदोसो ॥२०४९॥
 अतिथिचिय ते जीवो संसयओ सोम्म । थाणुपुरिसो न्व । जं संदिद्धं गोयम । तं तत्तयडन्नत्थ वडत्थि धुवं ॥२०५०॥
 एवं नाम विसाणं खरस्स पत्तं न तं खरे चेव । अब्रत्थ तदत्थि न्विचय एवं चिवरीयगाहेडवि ॥२०५१॥
 अत्थि अजीवविचय्वो पडिसेहाओ घडोऽघडस्सेव । नत्थि घडोत्ति व जीवत्थित्तपरो नत्थिसद्धोऽयं ॥२०५२॥
 असओ नत्थि निसेहो संजोगाइपडिसेहाओ सिद्धं । संजोगाहचउक्कंप्पि सिद्धमत्थंतरे निययं ॥२०५३॥
 जीवोत्ति सत्थयमिणं सुद्धत्तणओ यडाभिहाणं व । जेणऽत्थेण सयत्थं सो जीवो अह मई होज्ज ॥२०५४॥
 अत्थो देहोचिय ते तं नो पज्जाययणभेआओ । नाणाइगुणो य जओ भणिओ जीवो न देहोत्ति ॥२०५५॥
 'देह' इत्यादि ॥ यदादिमत् प्रतिनियत्ताकारञ्च तद्विद्यमानकर्तृकं दृष्टं, यथा घटस्त्वया च देहस्तस्मात्तथेति, व्यतिरेकेणा-
 ब्रादिविकारादयः, किं देहस्यैव ? , नेत्याह- 'अक्षणां च' इन्द्रियाणां च, तथा च विद्यमानाधिष्ठातृकार्वाणीन्द्रियाणि करण-
 त्यादिवक्षितदण्डादिवद्, व्यतिरेकेण त्वाकाशमिति गार्थार्थः ॥२०४६॥ तथा- 'अत्थी' इत्यादि ॥ अस्त्ययइपमादाता इत्यत्र
 सम्बन्धः, इन्द्रियस्य विषयस्य चादानादेयभारात्, लोप कम्मर इव संडासलोहाणं कणकम्माणचि, यच्च अविद्यमानादातृकं न
 तत्र तद्भावो, यथा से इति गार्थार्थः ॥२०४७॥ 'भोत्ता' इत्यादि ॥ देहादीनां भोक्ता विद्यते, भोग्यत्वाद्भुक्तस्येव, व्यतिरेकेण न
 किञ्चित्, 'अत्थि य अत्थी' ति विद्यमानस्याभिक्रमिदं धरीरं, 'संचयातादित्तणओ' ति संचयातत्वाद् गृह्यत्, व्यतिरेकेण खराविषा-
 णं, आदिशब्दादस्यामेव प्रतिज्ञायां मूर्तिमत्त्वादिन्द्रियकर्त्ताचाधुत्तादित्यादयोऽपि हेतवो दृश्याः, किंनत् ? , कुलालादिति गार्थार्थः

परदेहे कथमित्यत आह—‘एव’मित्यादि ॥ ‘एवमेव’ आत्मशरीर इव परशरीरेऽपि गृहाण जीवं यदुतास्तीति, किंविशिष्टं ? चित्वाण-
मयं, किं प्रत्यक्षतो ? , नेत्याह—अनुमानतः, तथाहि—परदेहेऽप्यस्ति जीवः प्रवृत्तिनिवृत्तिसदसद्भावाद्विदाहितप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्,
स्वरूपं स्वात्मनीचेत्येवमादि स्वधियाऽनुसर्त्तव्यं, व्यतिरेकेण गतासुदेहादाविति गाथार्थः ॥२०४३॥ अनुमानपूर्वपक्षं प्रत्यनुभाषयन्नाह—
‘जं चे’त्यादि ‘जं च मन्नसि न लिङ्गेण सोऽणुमेयो’ त्ति, केन निबन्धनेन ? , उच्यते ‘न लिङ्गेहि समं जओ लिङ्गी पुरा
गहिओ’, साधर्म्यदृष्टान्तमाह—संगं ससेण च सम’न्ति । तत्र प्रतिविधीयते—‘सोऽणुगन्तो’ इत्यादि ॥ असावनेकान्तो यदुत लिङ्ग-
लिङ्गिनोः सम्यन्धग्रहे उत्तरकालं तल्लिङ्गदर्शनाच्चदनुमितिरिति, किं बाह्मात्रेण ? , नेत्याह—‘जम्हा गहोऽणुमेयो सरीरंमि’त्ति, अ-
स्मिन् शरीरे ग्रहस्तल्लिङ्गदर्शनाद्, ग्रहलिङ्गाङ्गधूननचिकटगमनभ्रूक्षेपकृतोपहाराद्युपलब्धेः सकाशात्, किंविशिष्टः ? इत्याह—लिङ्गः
सादृशमदृष्टपूर्वोऽपि अविनाभावग्रहणमन्तरेणापीत्यर्थः ॥ एवं ग्रहमिवात्मानमनुमास्याम इति को निवारयिता ? , वायुनाऽस्मिन्नेते भव-
न्तीति वक्तुं चेत्, न, वातिक्रमयात् तद्गमने शालशिखरादिभङ्गदर्शनं, एवं वक्तुमयुज्यमानत्वात्, यद्येवं ततः शशाख्यलिङ्गोपलक्षितं
शशधिपाणमप्यनुमेयं सम्यन्धाग्रहाविशेषाद्, उच्यते, अत एवानेकान्त एकस्यानुमीयमानत्वात् अपरस्य त्वननुमीयमानत्वादिति
गाथार्थः ॥२०४४-४५॥ इदं चानुमानम्—

देहस्सऽत्थि विहाया पहनिययागारओ घडस्सेव । अक्खणं च करणओ वंडाईणं कुलालो न्व ॥२०४६॥

अत्थिदियविसयाणं भायाणादेयभावओऽवस्सं । कम्मर इवादाया लोए संडासलोहाणं ॥२०४७॥

भोत्ता देहाईणं भोजत्तणओ नरोन्व भत्तस्स । संघायाहत्तणओ अत्थि य अत्थी घरस्सेव ॥२०४८॥

जो कताइ स जीवो सज्जविक्रदोति ते मई होजा । सुनाइपसंगाओ तं न संसारिणोऽदोसो ॥२०४९॥
अस्थिचिय ते जीवो संसयओ सोम्म । थाणुपुरिसो ब्व । तं तत्थऽन्नत्थ वडत्थि युचं ॥२०५०॥
पवं नाम विसाणं खरस्स पसं न तं खरे चैव । अन्नत्थ तदत्थि ञ्चिय एवं विवरीयगाहेडवि ॥२०५१॥
अत्थि अजीवचियक्खो पडिसेद्वाओ घडोऽवडस्सेव । नत्थि घडोस्ति व जीवत्थिस्तपरो नत्थिस्सदोऽयं ॥२०५२॥
असओ नत्थि निसेहो संजोगाइपडिसेहओ सिद्धं । संजोगाइचउक्कपि सिद्धमत्थंतरे निययं ॥२०५३॥
जीवोस्ति सत्थयस्मिणं सुद्धत्तणओ वडाभिहाणं थ । जेणऽन्येण सयत्थं सो जीवो अहं मई होज्ज ॥२०५४॥
अत्थो देहोच्चिय न्ने तं नो पज्जायवयणभेआओ । नायाइयुणो य जओ भणिओ जीवो न देहोस्ति ॥२०५५॥
'देह' इत्यादि ॥ यदादिमत् प्रतिनियताकारञ्च उद्विद्यमानकर्तृकं दृढं, यथा पटस्तथा च देहस्तस्मात्तथेति, व्यतिरेकेगा-
त्रादिविकारादयः, किं देहस्यैव ?, नेत्याह—'अक्षाणां च' इन्द्रियाणां च, तथा च विद्यमानाधिष्ठातृकाम्बीन्द्रियाणि करण-
त्वाद्विषयित्वदण्डादिवद्, व्यतिरेकेण त्वाकाशमिति गार्थार्थः ॥२०४६॥ तथा—'अत्थी'त्यादि ॥ अस्त्यवयवमादाता इत्यत्र
नम्यन्धः, इन्द्रियस्य विषयस्य धादानादेयभावात्, लोप कम्ममर इव संडासलोहाणं करणकम्मणत्ति, यच्च अविद्यमानादातृकं न
तत्र तज्जावो, यथा से इति गार्थार्थः ॥२०४७॥ 'भोत्ता' इत्यादि ॥ देहादीनां भोक्ता वियते, भोग्यत्वाद्भुक्तस्येय, व्यतिरेकेण न
किञ्चित्, 'अत्थि य अत्थी' ति विद्यमानस्वाभिकमिदं खरीरं, 'संधात्तादिस्तणओ'चि संघातत्वाद् शुद्धवद्, व्यतिरेकेण खरविपा-
णं, आदिशब्दादस्यामेव प्रतिज्ञायां मूर्तिमत्त्वादैन्यिकत्वाच्चाहुपत्वादित्यादयोऽपि हेतवो दृश्याः, किंम् ?, कुलालवदिति गार्थार्थः

॥२०४८॥ मूलतः फलमादर्शयन्नाह-‘जो’ इत्यादि ॥ यद्य कर्त्ता देहस्य, आदिशब्दाच्चादानादि परिगृह्यते, स जीवो वर्त्तते, अत्र परमतमाह-‘सज्जविच्छेदोत्ति ते मती होज्ज’ त्ति, इत्येवं मतिर्भवेद् भवतो यदुतायं हेतुः साध्यस्य विरुद्धः साध्यविरुद्धः, किमुक्तं भवति ?-विद्यमानस्वामिक्काल्यसाध्यधर्मविशेषविपरीतसाधनः, कुतः ? इत्यत आह-‘भूत्तादिप्रसङ्गात्’ मूर्त्तिमन्चसंघातानित्यादिमन्त्रग्राहसदृष्टान्तसामर्थ्यात्, अत्रोचरमाह-‘तन्नो’ त्ति तदेतच्च भवति, यतोऽयं मूर्त्तिमन्त्वादिप्रसङ्गः संसारिणः अष्टविधकर्ममलयदलाच्छादितस्य जन्तोः ‘अदोरेयः’ नापराधः, इष्टत्वात्, इष्टसाधने च विरुद्धो भवतीति यदि परं भवत् इदमस्माभिराकर्णितमिति गाथार्थः ॥२०४९॥ इत्येतेत्याह-‘अत्थी’त्यादि ॥ अस्त्येव तत्र जीवः हे सौम्य ! ‘संशयतः’ संशयसद्भावात्, इह यत्र २ सदसत्संशयगस्तदस्ति, यथा स्याणुपुरुषौ, यथेह स्याणुपुरुषोरूर्ध्वतारोहपरिणह्वादिसामान्यप्रत्यक्षतायां चलनवयोनिलयनादिविशेषाप्रत्यक्षतायां चोभयविशेषस्मृतौ च सत्यामेकतरविशेषोपपत्तिः किमिदमिति विमर्षः संशयः, तथाऽऽत्मशरीरयोरेपि प्रागुपलब्धमामान्यविशेषस्य तयोः सामान्यप्रत्यक्षतायां विशेषानुस्मृतौ च सत्यामेकतरविशेषोपपत्तिः किमयमात्मा शरीरमात्रमिति विमर्षः खल्वभयविषयो नात्मशरीरयोरेकतराभाव इत्यस्ति जीवः, तत्रैतत्स्याद्-एकतराभावेऽपि संशयो दृष्टस्तथा-स्याणुमात्र एवेति किमयं स्याणुस्त पुरुषः ? इति, न च तदा तत्र पुरुषोऽस्तीति, अलौकिकमेतत्, इदमाशङ्क्याह-गौतम ! यद्वस्तु संदिग्धं यदधिकरणस्ते संशयस्तद्वस्तु तत्र वा ग्रंदेशेऽन्यत्र वा ‘अस्ति’ विद्यते ‘ध्रुवं’ अवश्यमित्येतदेव लौकिकं, एतदुक्तं भवति-न द्रुमस्तत्रैवोभयमवश्यं, अपि तु तत्र वाऽन्यत्र वा विद्यमानयोरेव तयोः संशयजनकत्वं, नाविद्यमानयोः, एवमात्मशरीरयोरेपीति कोऽत्र तेऽपरितोष इति गाथार्थः ॥२०५०॥ लब्धावसरः ग्राह-‘एव’ मित्यादि ॥ एवमिति यदि यत्संशयनिमित्तं तदस्वीत्युपपाद्यते नास्तीति निपातः, ततः स्वर-

स्य विपाणमस्तीति प्राप्तं, तत्संशयसद्भावात्, संशयनिमित्तस्य चास्तित्वात्, जीववत्, उच्यते, उक्तमत्र यदुत विद्यमान एव संशयो भवति, नाविद्यमाने, स्वरस्य विपाणं स्वविपाणमिति कोऽर्थः ? इत्यत आह— 'तं स्वरे चैव' चि स्वर एव न तत् विपाणं, किन्तु 'अन्नन्त्य' गवादौ तदस्त्येव, प्रत्यक्षत्वात्, एतदुक्तं भवति—स्वरगोभक्तकयोर्विपाणस्याभावनिश्चयान्न संशयोऽयुक्त इति, किमुच्यते— एवं नाम विसाणं स्वरस्त पत्तंति ऊर्ध्वतासामान्यं, उभयनिश्चयाभावान्न्याय्यः संशय इत्यतः स्थितिमेतद् अतिश्चिय ते जीवो इत्येवमादीनि । तदेवं संशयोत्पत्त्याऽस्तित्वं प्रसाध्य विपर्ययोत्पत्त्याऽपि प्रसाधयन्नाह—'एवं चिवरीतगाहेचि' चि एवं विपर्यस्तप्रतिपत्तावपि न्यायो बोद्धव्यः, तथाहि—यथा विद्यमान एव पुरुषे स्थानौ पुरुषाभिमानः, तथा बुद्ध्यस्य योऽयं भवतः शरीर एवात्माभिमानो नासावात्मानमन्तरेणेत्यतोऽस्त्यारमेति, नेदं शरीरमात्रमिति गार्थः ॥२०५१॥ अपि चायुष्मन् !— 'अन्धी'त्याद्यस्यार्थः स्पष्टः । प्रतिपक्षवानयमजीवः व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदप्रतिषेधात्, यत्र व्युत्पत्तिमत्तः शुद्धपदस्य च प्रतिषेधोऽनुश्रूयते प्रतिपक्षवांस्तद्यथाऽघटः, अघटो हि व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदप्रतिषेधाद् घटप्रतिपक्षवान्, एवमजीवोऽपि जीवप्रतिपक्षवानिति, व्यतिरेकेण अस्वरविपाणादि, अस्वरविपाणप्रतिपक्षो हि स्वरविपाणं, तच्च सामासिकत्वात् शुद्धपदमिति । 'नन्धी'त्यादि पच्छुद्धास्यार्थः स्पष्टः, प्रयोगः—प्रतिपक्षसाधको नास्त्यारमेति शब्दः, सतो निषेधात् नास्ति घट इति शब्दवत्, यतो निषेधेन प्रतिपक्षसाधनव्याप्तेः स्वभावहेतुप्रयोगः, व्यतिरेकेण शुश्रुके इति गार्थः ॥ २०५२ ॥ स्यादनैकान्तिको हेतुः, असतोऽपि निषेधप्रवृत्तेः, उच्यते— 'असतो' इत्यादि ॥ यद्वाऽन्य एवायं 'प्रयोगार्थोऽभिमतो भाष्यकारस्य, तत्र 'असतः' अविद्यमानस्य नास्ति प्रतिषेधः—न संभवत्यभासप्रियानं, अपि त्विदं न्यायतः सिद्धं यदुत सतो निषेधः, युक्तिमाह—'संजोगादिपडिसेहओ' चि संयोगादिमात्रमति-

पेधात्, अस्य भावना-इह यन्नास्तीत्युच्यते तस्य विद्यमानस्य सतः संयोगमात्रं निषिध्यते, न पुनः सत्ता, नास्ति गृहे देवदत्त इव, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानयोरेव तयोः संयोगमात्रं प्रतिषिध्यते, संयोगप्रतिषेधेनेति । आदिशब्दात् 'समवायपडिसेहओ'ति, इह यत्प्रतिषिध्यते तस्य विद्यमानस्य सतः समवायमात्रं निषिध्यते, न सर्वथाऽस्तित्वं, तद्यथा-नास्ति स्वस्मस्तके विषाणं, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानं विषाणं स्वमस्तके समवाययुक्त्या प्रतिषिध्यते समवायप्रतिषेधेनेति । तथा सामन्नाडिसेहओत्ति, अत्रोदाहरणं-नास्त्यन्यथन्द्रया इत्यन विद्यमानस्यैकचन्द्रमसो द्वितीयचन्द्रममन्तरेण सामान्यमपेक्षते एतदुक्तं भवति-सामान्य-स्यानेकद्वचित्वात्, अत्र चानेकत्वादर्थनात्सामान्यमात्रं निषिध्यते सामान्यप्रतिषेधेन । तथा 'चिसेसपडिसेहओ'ति अत्रोदाहृतिः-न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, अत्रापि घटप्रमाणता नञा निषिध्यते, नान्यत्किञ्चित्, एतदुक्तं भवति-विद्यमानानामेव तासां घटप्रमाण-लक्षणं विशेषमात्रं निषिध्यते, न तु तदस्तितेति विशेषप्रतिषेधेनेति, अतो नास्त्यात्मेति भणता क्वचित्संयोगमात्रं निषिध्यते, सम-वायमात्रं वा सामान्यमात्रं वा विशेषमात्रं वेति चतुर्धा गतिः ?, किञ्चातः, तत्र क्वचिदलोकादौ संयोगमात्रेणायं नास्तीतिसिद्धं साध्यते, चोद्यं तु परिहरिष्यति, एवं नेह रूपादयः समवेतास्तन्तुषु पट इवेतीष्यत एवेति । सामान्यप्रतिषेधस्त्विहसंभवी, अनन्तजी-वव्यक्तिसद्भावात्, तत्सद्भावस्य च सामान्याविनाभूतत्वाद्, अद्वैतपक्षस्य च निषेत्स्यमानत्वात्, विशेषप्रतिषेधोऽपीष्यत एव, अलोका-काशात्मप्रमाणानभ्युपगमात्, प्रयोगश्चायम्-अस्त्यात्मा प्रतिषिध्यमानत्वाद् उक्तेन प्रकारेण घटवत् खरविषाणवद्वेति, व्यतिरेकेण शुक्लशुकेवेति, आह-एवं मन्त्रिलोकेऽधस्ताऽस्ति पञ्चमप्रतिषेधश्चेति, उच्यते-भवतोऽस्माभिस्त्रिलोकेऽधस्तासंयोगमात्रनिषेधोऽभिधीयते, न तु सर्वथेऽधस्ताभावः, स्वच्छावयुन्देऽधस्ताऽभ्युपगमात्, अथवा भवति हि तत्समवायमात्रं निषिध्यते, तथा पञ्चमविशेषमात्रं निषि-

ध्यते, न तत्रिशेषः, एतदुक्तं भवति-पञ्चमो निषिध्यते यथा दशहस्तः पुमान् गृहे वा देवदत्तः, अहमपि जीममात्रं निराकरोमि, तद्वियुक्तस्तु देहोऽस्त्येवेति चेद् उच्यते, सामान्येनैव, विशेषेण त्वध्यक्षपरिधेयः, आह-ननूक्तं भवति संयोगादिमात्रप्रतिषेधादिति, तन्न तु संयोगादीनाममतां प्रतिषेधो, न तु मतां, एतदुक्तं भवति-गृहे देवदत्तस्यासतः संयोगो नास्ति, एव खरे सतो विषाणस्य समवायो नास्ति, एवमभरत्सामान्यं निषिध्यते, तथाऽभरत्फलप्रमाणविशेषो निषिध्यते, तथा च सति यद्यात्मनोऽप्यभरतोऽहं निषेधं करोम्यतः त्रिसुच्यते असच्छब्दं सतो निषेधः, उच्यते, ननु निषेधविषया एव संयोगादयः खल्वमंतो य इमे भवतो मतिमोहमायादयन्ति, न तर्धान्तरविषयाः खल्विष्टिरूपाणि वयमदुनिष्ठादयो विधिविषयाः, ननु देवदत्तादिनां स्ति, उच्यते, 'संयोगादी'त्यादि पञ्चदं, यस्मात्संयोगममरायतामान्यविशेषाः 'नियतं' निश्चितं अर्धान्तरे उद्यानगोगरालाद्यादिषु भिदा एव, अतः सत एव प्रतिषेधो, नासत् इति, किं नाद्यापि पुष्यस इति गाथायः ॥२०५३॥ तथा-'जीवो' इत्यादि ॥ 'अत्यो' इत्यादि ॥ जीम इत्येतत्पदं सार्धकं सगर्भं, शुद्धपदत्वाद्-असमासपदत्वाद् घटाभिमानात्, तत्रैतत्स्याद्-अनैकान्तिको हेतुः, शून्यमित्यस्य शुद्धपदत्वेऽप्यनर्थकरत्वाद्, तन्न व्युत्पत्तिमत्तैः सत्येवं हेतुविशेषणस्येच्छया व्याप्तत्वात्, अन्यथा वेत्ति को नैतत् न्यायमार्गविचक्षणः, व्यतिरेकेण खरित्रिपाण्डित्यादिवचनम्, देह एवास्यार्थो नार्थान्तरमिति, उक्तञ्च-देह एवायमनुग्रह्यमानो ह्यो यथैव जीवो, यथैनं न हिनस्ति, इत्यतो देह एवास्यार्थो युक्त इति, तथा न, पर्यायवचनमेदात्, इह यत्र पर्यायवचनमेदस्तत्रान्यत्वं प्रतीयते, यथा घटाकाशयोः, तथा च घटदृष्टकृत्मादयो घटपर्यायाः नमोव्योमाग्ररादयश्चाकाशपर्यायाः, तथा च जीमशरीरयोः, तद्यथा-जीमः प्राणीत्येवमादि, तदुर्न-पुस्तित्वेवमादि, पर्यायवचनमेदेऽपि सर्वैकत्वेऽभिधानमाङ्क्यादिदोषापत्तिर्वाचकं, यत्पुनरिदमभ्यधापि 'यथैनं न हिनस्ती'ति तच्छ-

पेयाद्, अस्य भावना-इह यन्नास्तीत्युच्यते तस्य विद्यमानस्य सतः संयोगमात्रं निषिध्यते, न पुनः सत्ता, नास्ति गृहे देवदत्त इव, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानयोरेव तयोः संयोगमात्रं प्रतिषिध्यते, संयोगप्रतिषेधेनेति । आदिशब्दात् 'समवायपडिसे-हओ'त्ति, इह यत्प्रतिषिध्यते तस्य विद्यमानस्य सतः समवायमात्रं निषिध्यते, न सर्वथाऽस्तित्वं, तद्यथा-नास्ति स्वस्मस्तके विपाणं, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानं विपाणं स्वमस्तके समवायवृत्त्या प्रतिषिध्यते समवायप्रतिषेधेनेति । तथा सामन्नपडिसेहओत्ति, अत्रोदाहरणं-नास्त्यन्यधन्त्रमा इत्यत्र विद्यमानस्यैकचन्द्रमसो द्वितीयचन्द्रमसमन्तरेण सामान्यमपोषते एतदुक्तं भवति-सामान्य-स्मानेकपृष्ठित्वाद्, अत्र चानेकत्वादशनात्सामान्यमात्रं निषिध्यते सामान्यप्रतिषेधेन । तथा 'चिसेसपडिसेहओ'त्ति अत्रोदाहृतिः-न मन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, अत्रापि घटप्रमाणा नञा निषिध्यते, नान्यत्किञ्चित्, एतदुक्तं भवति-विद्यमानानामेव तासां घटप्रमाण-लक्षणं विशेषमात्रं निषिध्यते, न तु तदस्तिनेति विशेषप्रतिषेधेनेति, अतो नास्त्यात्मेति भणता क्वचित्संयोगमात्रं निषिध्यते, सम-वायमात्रं वा सामान्यमात्रं वा विशेषमात्रं वेति चतुर्धा गतिः ?, किञ्चातः, तत्र क्वचिदलोकादौ संयोगमात्रेणायं नास्तीतिसिद्धं साधने, चोद्यं तु परिहरिष्यति, एवं नेह रूपादयः समवेतास्तन्तुषु पट इवेतीष्यत एवेति । सामान्यप्रतिषेधस्त्विहासंभवी, अनन्तजी-वव्यक्तिसद्भावाद्, तत्सद्भावस्य च सामान्याचिनाभूतत्वाद्, अद्वैतपक्षस्य च निषेत्स्यमानत्वाद्, विशेषप्रतिषेधोऽपीष्यत एव, अलोका-काशात्मप्रमाणानभ्युपगमाद्, प्रयोगश्चायम्-अस्त्यात्मा प्रतिषिध्यमानत्वाद् उक्तेन प्रकारेण घटवत् खरविपाणवद्वेति, व्यतिरेकेण शुक्रशुक्रवेति, आह-एवं मन्त्रिलोकैश्चस्ताऽस्ति पञ्चमप्रतिषेधश्चेति, उच्यते-भवतोऽस्माभिस्त्रिलोकैश्चरतासंयोगमात्रनिषेधोऽभिधीयते, न तु सर्वथेश्वरताभावः, स्वच्छात्रवृन्देश्वरताऽभ्युपगमाद्, अथवा भवति हि तत्समवायमात्रं निषिध्यते, तथा पञ्चमविशेषमात्रं निषि-

ध्यते, न त्वविशेषः, एतदुक्तं भवति-पञ्चमो निषिध्यते यथा दशहस्तः पुमान् गृहे वा देवदत्तः, अहमपि जीमन्त्रं निराकरोमि, तद्वियुक्तस्तु देहोऽस्त्येवेति चेद् उच्यते, सामान्येनैवं, विशेषेण त्वध्यक्षविरोधः, आह-ननूक्तं भवतैव संयोगादिमात्रप्रतिषेधादिति, तन्न न संयोगादीनाममतां प्रतिषेधो, न तु मतां, एतदुक्तं भवति-गृहे देवदत्तस्यासतः संयोगो नास्ति, एवं खरे सतो विषाणस्य समवायो नास्ति, एवमभवत्सामान्यं निषिध्यते, तथाऽभवत्फलप्रमाणविशेषो निषिध्यते, तथा च सति यद्यात्मनोऽप्यभवतोऽहं निषेधं करोम्यतः किमुच्यते असकृत् सतो निषेधः, उच्यते, ननु निषेधविषया एव संयोगादयः खल्वसंतो य इमे भवतो मतिमोहमापादयन्ति, न त्वर्थान्तरविषयाः खल्विष्टिकामाणि क्यमृदुनिन्नादयो विधिविषयाः, ननु देवदत्तादिनास्ति, उच्यते, 'संयोगादी'त्यादि पञ्छदं, यस्मात्संयोगसमवायसामान्यविशेषाः 'नियतं' निश्चितं अर्थान्तरे उद्यानगोगवालाद्यादिषु सिद्धा एव, अतः सत एव प्रतिषेधो, नासत इति, किं नाद्यापि युध्यस इति गार्थार्थः ॥२०५३॥ तथा-'जीवो' इत्यादि ॥ 'अत्थो' इत्यादि ॥ जीव इत्येतत्पदं सार्थकं सगर्भं, शुद्धपदत्वाद्-असमासपदत्वाद् घटाभिधानवत्, तत्रैतत्स्याद्-अनैकान्तिको हेतुः, शून्यमित्यस्य शुद्धपदत्वेऽप्यनर्थकत्वात्, तन्न ध्युत्पत्तिमन्त्रे सत्येवं हेतुविशेषणस्येच्छया व्याप्तत्वात्, अन्यथा वेत्ति को नैतत् न्यायमार्गविचक्षणः, वयतिरेकेण खरविषाणडित्यादिवचनम्, देह एवास्यार्थो नार्थान्तरमिति, उक्तञ्च-देह एवायमनुग्रयुज्यमानो दृष्टो यथैष जीवो, यथैनं न हिनस्ति, इत्यतो देह एवास्यार्थो युक्त इति, तच्च न, पर्यायवचनभेदात्, इह यत्र पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं प्रतीयते, यथा घटाकाशयोः, तथा च घटकुटुम्भादयो घटपर्यायाः नभोन्योगाम्बरादयश्चाकाशपर्यायाः, तथा च जीवशरीरयोः, तद्यथा-जीवः प्राणीत्यत्रमादि, तनुर्व-पुरित्वेवमादि, पर्यायवचनभेदेऽपि सर्ववैकत्वेऽभिधानसाङ्ख्यादिदोषापत्तिर्वाधकं, यत्पुनरिदमभ्यधापि 'यथैनं न हिनस्ती'ति तच्छ-

पेयात्, अस्य भावना-इह यन्नास्तीत्युच्यते तस्य विद्यमानस्य सतः संयोगमात्रं निषिध्यते, न पुनः सत्ता, नास्ति गृहे देवदत्त इव, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानयोरेव तयोः संयोगमात्रं प्रतिषिध्यते, संयोगप्रतिषेधेनेति । आदिशब्दात् 'समवायपडिसे-हओ'त्ति, इह यत्प्रतिषिध्यते तस्य विद्यमानस्य सतः समवायमात्रं निषिध्यते, न सर्वथाऽस्तित्वं, तद्यथा-नास्ति स्वस्मस्सकं विपाणं, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानं विपाणं स्वमस्तके समवायधृत्या प्रतिषिध्यते समवायप्रतिषेधेनेति । तथा सामन्नरडिसेहओत्ति, अत्रोदाहरणं-नास्त्यन्यश्चन्द्रमा इत्यन विद्यमानस्यकचन्द्रमसो द्वितीयचन्द्रममन्तरेण सामान्यमपोद्यते एतदुक्तं भवति-सामान्य-स्यानेकवृत्तित्वात्, अत्र चानेकत्वादृशनात्सामान्यमात्रं निषिध्यते सामान्यप्रतिषेधेन । तथा 'विसेसपडिसेहओ'त्ति अत्रोदाहृतिः-न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, अत्रापि घटप्रमाणता नञा निषिध्यते, नान्यत्किञ्चित्, एतदुक्तं भवति-विद्यमानानामेव तासां घटप्रमाण-लक्षणं विशेषमात्रं निषिध्यते, न तु तदस्तितेति विशेषप्रतिषेधेनेति, अतो नास्त्यत्तेमेति भणता कश्चित्संयोगमात्रं निषिध्यते, सम-वायमात्रं वा मामान्यमात्रं वेति चतुर्धा गतिः ?, किञ्चातः, तत्र कश्चिदलोकादौ संयोगमात्रेणायं नास्तीतिसिद्धं साध्यने, चोद्यं तु परिहरिष्यति, एवं नेह रूपादयः समवेतास्तन्तुषु षट् इवेतीष्यत एवेति । सामान्यप्रतिषेधस्त्विहसंभवी, अनन्तजी-वव्यक्तिसद्भावात्, तत्सद्भावस्य च सामान्याविनाभूतत्वाद्, अद्वैतपक्षस्य च निषेत्स्यमानत्वात्, विशेषप्रतिषेधोऽपीष्यत एव, अलोका-काशात्मप्रमाणानभ्युपगमात्, प्रयोगश्चायम्-अस्त्यात्मा प्रतिषिध्यमानत्वाद् उक्तेन प्रकारेण घटवत् खरविपाणवद्वेति, व्यतिरेकेण शुक्लशुकेवेति, आह-एवं मन्त्रिलोकेधस्ताज्जस्ति पञ्चमप्रतिषेधश्चेति, उच्यते-भवतोऽस्माभिस्त्रिलोकेधस्तासंयोगमात्रनिषेधोऽभिधीयते, न तु सर्वधेश्वरताभावात्, स्वच्छाग्रवृन्देश्वरताऽभ्युपगमात्, अथवा भवति हि तत्समवायमात्रं निषिध्यते, तथा पञ्चमविशेषमात्रं निषि-

पूर्वकत्वाद्, आत्मानमन्तरेण च तदभावात्, न च स्कन्धा एव प्रयत्नवन्तः, तेषां प्रतिक्षणभङ्गुरत्वादनुसन्धानाभावाद्, वासनाया अपि द्योर्वास्यवासकयोर्दर्शनात्, तिलमालतीपुष्पयोरिवेति ॥२०५८॥ अत आह—

एवमुबओगलिगं गोयम ! सञ्चप्पमाणसंसिद्धं । संसारीयरयावरतसाइभेयं मुणे जीवं ॥२०५९॥

जइ पुण सो एगो धिय हवेज्ज बोमं व सञ्चपिंहेसु । गोयम ! तदेगलिगं पिंहेसु तथा न जीवोऽयं ॥२०६०॥
नाणाजीवा कुंभादयो ञ्च भुवि लक्खणाइभेयाओ । सुहदुक्खवंधमोक्खाभावो य जओ तवेगस्से ॥२०६१॥
जेणोवओगलिगो जीवो भिओ य सो पइसरीरं । उवओगो उकरिसावगरिस्सओ तेण तेऽणंता ॥२०६२॥
एगस्से सञ्चगयत्तओ न मोक्खादओ नभस्सेव । कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहाऽग्गासं ॥२०६३॥
एगस्से नत्थि सुद्धी बह्वघाउत्ति देसमिरुउव्व । यहुतरवद्धत्तणओ न य मुक्को देसमुक्को ढव ॥२०६४॥
जीवो तणुमेत्तथो जइ कुंभो तग्गुणोवलंभाओ । अहवाऽणुवलंभाओ भिन्नमि घडे पडस्सेव ॥२०६५॥
तम्हा कत्ता भोत्ता वंघो मोक्खो सुहं च दुक्खं च । संसरणं च यहुत्तासञ्चगयत्तेसु जुत्ताइं ॥२०६६॥

‘एव’मित्यादि सुलोन्नेयेति ॥ आह—‘यदी’त्यादि । यदि पुनः संसार्यंसंसारित्रसंस्थावरादिभेदभिन्नो जीवसद्भावः सर्वपि-
ण्डेषु सर्वमूर्धिमत्स्वेक एव स्याद् व्योमवत् क इव दोयः स्यात्, न चैतत्स्वाभिप्रायमात्रेण पृच्छयते, यत उक्तम्—“एक एव हि
भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकया बहुया चैन, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥१॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः । सङ्कीर्णमिव
मात्राभिर्मन्त्राभिरभिमन्यते ॥२॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविधया । कलुषत्वमिवापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥३॥ ऊर्ध्वमूलमधःशास्व-

रीरसहचरणस्थानादितो जीवस्य शरीरे तदुपचारः, इदमपि चान्यदनुश्रूयते एव-गतः स जीवो दहतामिदं शरीरमिति । 'गणनादी-
त्यादि ॥ यतश्चायं ज्ञानादिगुणो भाणितस्तस्मान्न देहोऽयमिति नास्यायमेवार्थः, मृत्तिमन्नाच्च घटनत्, तथा देहोदियान्तिरित्तो
चिन्नाया तदुवल्लङ्घी' त्यादि वक्तव्यमिति गाथार्थः ॥२०५४-५५॥ तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने गौतमस्सामिनि भगवानाह—

जीवोऽन्ति चओ सचं मव्ययणाओऽयसेसचयणं च । सव्यणुवयणओ चा अणुमयसव्यणुवयणं च ॥२०५६॥

भयरागदोसमोहाभावाओ सचमणइचाइं च । सव्यं चिय मे चयणं जाणयमज्झत्थवयणं च ॥२०५७॥

कह सव्यणुत्ति मई जेणाहं सव्यसंसयच्छेइ । पुच्छसु व जं न जाणसि जेण व ते पच्चओ होज्जा ॥२०५८॥

'जीवो'इत्यादि ॥ जीवोऽस्तीति वचः सत्यं, मद्वचनत्वाच्छेषवचनवत्, यथा कृतमाक्षिपचनं, सत्यं
जीवोऽस्तीति वचः, सर्वज्ञवचनत्वाद्भवदनुमतसर्वज्ञवचनवत्, अनुमतं च तत्सर्वज्ञवचनं चानुमतसर्वज्ञवचनं, अत्रानुमतग्रहणं सामि-
प्रायकं, जैमिनिमनूपवर्षाव्याप्ताभ्युपगमात् । तथा-'भये' त्यादि ॥ सत्तं मद्वचः सत्यमनतिपाति च भयरागद्वेयमोहरहितत्वात्,
पथिजस्यामयस्य प्रदुर्भयरागद्वेषमतः सत्पथोपदेशवचनवदिति गाथार्थः ॥२०५६-५७॥ भगवांस्समारुरुते-'कहे'त्यादि ॥ कथमहं
सर्वज्ञो, न कथञ्चिदिति मन्यसे, ततश्चासिद्धं प्रागहेतुद्वयमिति, उच्यते-जेण संसयच्छेत्ता, प्रयोगः-सर्वज्ञोऽहं सर्वसंशयच्छेदित्वान्,
दृष्टान्ताभात्रतोऽनन्ययो नाम दृष्टान्तदोषः इति चेत्, तत्र, प्रत्यक्षत्वादविप्रतिषेधे किमत्रान्वयान्वेषणेन?, प्रस्तावान्तरमिषयत्वाद-
न्ययान्वेषणस्य, न चेदेवमित्यत आह-'पुच्छे'त्यादि, स्पष्टम् । द्वितीयोऽपि हेतुर्नासिद्धः, तद्विज्ञादर्शनात्, तद्विज्ञादर्शने च न तदनु-
मितानतिप्रसङ्गो वाधा चेति, यथाभ्यगमि न चोपमानेनेति तत्कामं । अर्थापत्त्या तु प्रसंगतः प्रसाधिन एव, स्वस्थानेऽपीच्छादेः बुद्धि-

पूर्वकत्वाद्, आत्मानमन्तरेण च तदभावात्, न च स्कन्धा एव प्रयत्नवन्तः, तेषां प्रतिक्षणपञ्चरत्नादनुसन्धानाभावाद्, वासनाया अपि द्योर्वास्ववासकयोर्दर्शनाद्, तिलमालतीपुष्पयोरिवेति ॥२०५८॥ अत आह—

एवमुच्योगलिंगं गोयम ! सञ्चप्पमाणसंसिद्धं । संसारीयथावरतसाहभेगं मुणे जीवं ॥२०५९॥
जइ पुण सो एगो चिय हवेज्ज बोमं च सञ्चपिडेसु । गोयम ! तदेगलिंगं पिडेसु तहा न जीवोऽयं ॥२०६०॥

नाणाजीवा कुंभादयो न्व भुवि लक्खणाइमेयाओ । सुहदुक्खवंधमोक्खाभावो य जओ तदेगत्ते ॥२०६१॥
जेणोवओगलिंगो जीवो भिन्नो य सो पइसरीरं । उवओगो उक्करिसावगरिसओ तेण तेऽणंता ॥२०६२॥
एगत्ते सञ्चगयत्तओ न मोक्खादओ न भस्सेव । कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहाऽगासं ॥२०६३॥
एगत्ते नत्थि सुही बह्वघाउत्ति देसनिरुडव्व । बहुतरयद्धत्तणओ न य मुक्को देसमुक्को न्व ॥२०६४॥
जीवो तणुमेत्तयो जह कुंभो तग्गुणोवलंभाओ । अहवाऽणुवलंभाओ भिन्नम्मि घडे पडस्सेव ॥२०६५॥
तम्हा कत्ता भोत्ता यंथो मोक्खो सुहं च दुक्खं च । संसरणं च बहुत्तासञ्चगयत्तेसु जुत्ताइं ॥२०६६॥

‘एव’मित्यादि सुखोन्नेयेति ॥ आह—‘यदी’त्यादि । यदि पुनः संसार्यसंसारित्रस्थावरादिभेदभिन्नो जीवसङ्घातः सर्वपि-
ण्डेषु—सर्वमूर्तिमत्स्वेक एव स्याद् व्योमवत् क इव दोषः स्यात्, न चैतत्स्वाभिप्रायमात्रेण पृच्छयते, यत उक्तम्—“एक एव हि
भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकत्रा बहुत्रा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥१॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः । संकीर्णमिव
मात्राभिर्भिन्नाभिरभिमन्यते ॥२॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया । कलुपत्वमिवापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥३॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाख-

रीत्यहचरणस्थानादितो जीवस्य शरीरे तदुपचारः, इदमपि चान्यदनुश्रूयते एव-गतः स जीवो दहतामिदं शरीरमिति । 'णाणादी'-
त्यादि ॥ यतश्चायं प्रानादिगुणो भाणतस्तस्मान्न देहोऽयमिति नास्यायमेवार्थः, मूर्च्छिमच्चाच घटवत्, तथा देहदियातिरिक्तो
चिन्नाया तदुवलद्वी' त्यादि वक्तव्यमिति गार्थार्थः ॥२०५४-५५॥ तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने गौतमस्यामिनि भगवानाह—

जीवोऽस्ति च ओ सचं मन्वयणा ओऽवसेसवयणं च । सन्वणुवयण ओ वा अणुमयसन्वणुवयणं च ॥२०५६॥
'भयरागदोसमोहाभावाओ सचमणइवाइं च । सन्वं चिय मे वयणं जाणयमस्सत्थवयणं च ॥२०५७॥

कह सन्वणुत्ति मई जेणाहं सन्वसंसयच्छेइ । पुच्छसु व जं न जाणसि जेण व ते पचओ होजा ॥२०५८॥

'जीवो' इत्यादि ॥ जीवोऽस्तीति वचः सत्यं, मद्भवत्त्वाच्छेषवचनवत्, यद्वा सत्यं न तन्मद्वचनं, यथा कूटमाश्लिष्यचनं, सत्यं
जीवोऽस्तीति वचः, सर्वव्ययनत्वाद्भवदनुमतमर्थव्यवचनवत्, अनुमतं च तत्सर्वव्यवचनं चानुमतसर्वव्यवचनं, अत्रानुमतग्रहणं साभि-
प्रायकं, जैमिनिमनूपचर्पाव्याप्ताभ्युपगमात् । तथा—'भये' त्यादि ॥ सर्वं मद्भवः सत्यमनतिपाति च भयरागद्वेषमोहरहितत्वात्,
पश्चिन्त्यामयस्य प्रष्टुर्मयरागद्वेषवतः सत्ययोपदेशवचनवदिति गार्थार्थः ॥२०५६-५७॥ भगवांस्तस्मारेकते—'कहे'त्यादि ॥ कथमहं
सर्वज्ञो, न कथाश्चिदिति मन्यसे, ततश्चासिद्धं प्राग्हेतुद्वयमिति, उच्यते—जेण संसयच्छेत्ता, प्रयोधः—सर्वज्ञोऽहं सर्वसंशयच्छेदित्वात्,
दृष्टान्ताभावतोऽनन्वयो नाम दृष्टान्तदोषः इति चेत्, तत्र, प्रत्यक्षत्वादविग्रतिपक्षे किमत्रान्वयान्वेषणेन ?, प्रस्तावान्तरविषयत्वाद-
न्ययान्वेषणस्य, न चेंद्रेवमित्यत आह—'पुच्छे'त्यादि, स्पष्टम् । द्वितीयोऽपि हेतुर्नासिद्धः, तच्छिन्नादर्शनात्, तच्छिन्नादर्शने च न तदनु-
मितावतिममद्गो वाधा चेति, यच्चाव्यवायि न चोपमानेनेति तत्क्षमं । अर्थापत्त्या तु प्रसंगतः प्रसाधिन एव, स्वस्थानेऽपीच्छादेः बुद्धि-

पूर्वकत्वाद्, आत्मानमन्तरेण च तदभावात्, न च स्कन्धा एव प्रयत्नवन्तः, तेषां प्रतिक्षणभङ्गुरत्वादनुसन्धानाभावाद्, वासनाया अपि
द्वयोर्वास्पवासकयोर्दर्शनात्, तिलमालतीपुष्पयोरिवेति ॥२०५८॥ अत आह—

एवमुबओगलिगं गोयम ! सव्वप्पमाणसंसिद्धं । संसारीयथावरतसाइभेयं मुणे जीवं ॥२०५९॥
जइ पुण सो एगो चिय हवेज्ज वोमं च सव्वपिण्डेसु । गोयम ! तदेगलिगं पिण्डेसु तहा न जीवोऽयं ॥२०६०॥
नाणाजीवा कुंभादयो न्व मुवि लक्खणाइभेयाओ । सुहदुक्खवंधमोक्खाभावो य जओ तदेगत्ते ॥२०६१॥
जेणोबओगलिगो जीवो भित्तो य सो पइसरीरं । उवओगो उक्करिसावगरिसओ तेण तेऽणंता ॥२०६२॥
एगत्ते सव्वगयत्तओ न मोक्खादओ नभस्सेव । कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहाऽऽगासं ॥२०६३॥
एगत्ते नत्थि सुही बहवघाउत्ति वेसनिरुव्व । बहुतरबद्धत्तणओ न य मुक्को देसमुक्को न्व ॥२०६४॥
जीवो तणुमेत्तथो जह कुंभो तग्गुणोवलंमाओ । अहवाऽणुवलंमाओ भिन्नस्मि घट्टे पडस्सेव ॥२०६५॥
तम्हा कत्ता भोत्ता धंघो मोक्खो सुहं च दुक्खं च । संसरणं च यहुत्तासव्वगयत्तेसु जुत्ताइं ॥२०६६॥
'एव'भित्थादि सुखोत्तेयेति ॥ आह—'यदी'त्यादि । यदि पुनः संसार्यसंसारित्रसस्यावरादिभेदभिन्नो जीवसङ्घतः सर्वपि-
ण्डेषु—सर्वभूतिसत्त्वेक एव स्याद् व्योमवत् क इव दोषः स्यात्, न चैतत्त्वाभिप्रायमात्रेण पृच्छयते, यत उक्तम्—“एक एव हि
भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैत्र, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥१॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः । सङ्कीर्णमिव
मात्राभिभिन्नाभिरभिमन्यते ॥२॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्याया । कलुपत्वमिवापन्नं, मेदरूपं प्रकाशते ॥३॥ ऊर्ध्वमूलमघःशाल-

ममत्वं ग्राह्यव्ययम् । छन्दांमि यस्य पर्णानि, यस्तं वेद स वेदमिति ॥४॥ पुरुष एवेदमिति सर्वं यद् भूतं यच्च भाव्यं उतामृतत्वस्ये-
शानो यदन्नेनातिरोहति यदंजति यदंजति यदूरे यदन्तिकं यदंतरस्य सर्वस्य यदु सर्वस्यास्य वाह्यतः” इत्येवमादि, उच्यते, गौतम !
तद्वयोम एरुलिङ्गं-एरुस्मभारं पिण्डेषु-मूर्तिमत्सु भावेषु यथा तथा नायं जीवः सर्वपिण्डेष्वेकलिङ्ग इति गार्थार्थः ॥२०५९-६०॥
प्रयोगः-‘नाणे’त्यादि । सुधि नाना जीवाः लक्षणादिभेदात् कुम्भादय इव व्यतिरेकेण खं, यतश्च तदेकत्वे सुखदुःखबन्धमो-
क्षादेरमायः माप्नोति, नारैरुन्द्रजीमयोरैरुक्त्वात् तदभावः, संसारमुक्तजीवयोर्ध्वकत्वादेकभावः, चशब्दात्कर्तृभाव इति गार्थार्थः ॥२०६१।
कथं च लक्ष्यमेदः ? इत्यत आह-‘जेजे’त्यादि । जीवो ह्युपयोगचिह्नः, स चोपयोगः प्रतित्तु भिन्नोऽनुभूयते, कथं ?-उत्क-
र्षापरुषदशनात्, तेन तद्भेदानेजन्तः, उपयोगो नैकस्ततश्च जीवा अपि अनन्ता इति । प्राग्गाथापश्चाद् व्याचिख्यासुराह-‘एगत्ते’
इत्यादि । एरुत्वे न मुरदुःखबन्धमोक्षाः मरगतत्वान्नमस इव, व्यतिरेकेणास्य देवदत्तः, न च सर्वजगत्सर्वकत्वे कर्त्ता भोक्ता मन्ता
मंसारी वा, अन एव हंतोत्तदन् । ‘एगत्ते’इत्यादि । अपि चैकानेकत्वे मुक्तामुक्तजीवराशेरभ्युपगम्यमाने न तथि सुहृति पक्षः, बह-
पपातत्वाद्, यो यो बहुतरोपपातः स स न सुखी, यथा सर्वाङ्गापयवोराष्टोऽन्यत्रैकाङ्गुल्यग्रमात्राद्, व्यतिरेकेण संनिहितसुख-
मायनमामग्रीको निरुजो देवदत्तः, न चार्त्तमरुत्वे मुक्तः, बहुतरवदत्त्वाद्, संसारिजीवापेक्षया, इह यो बहुतरवदो नासौ मुक्त इति
व्यभिच्यते, न चामुक्तः सुखमश्रुते, यथा सर्वाङ्गीलितः पुमानन्यत्राङ्गुल्यग्रकदेशात्, यश्च मुक्तो नासौ बहुतरोपनिबद्धो, न च स्व-
न्यनिबन्धनो, यथाङ्गीलितो विष्णुमित्र इति गार्थार्थः ॥२०६२-६४॥ अपि चाद्वैतवादिन् ? ‘जीव’इत्यादि ॥ त्वक्पर्यन्तदेहमात्रव्यापी
जीवः, तद्गुणोपलब्धेः, घटवत्, तन्मात्र इत्यर्थः, यश्च यत्रासन् न तस्य तत्र गुणोपलब्धिर्निर्यथाऽत्रैरम्भसि, यद्वा तनुमात्रव्यापी जीवो

वहिस्तदुणानुपलब्धेः घटात्मनि पटवत्, यश्च यत्रास्ते न तस्य तत्र गुणानुपलम्भो, यथा स्वाकारे घटस्येति गाथार्थः ॥२०६५॥
'तम्हा' इत्यादि । तस्मात्कर्तृत्वाद्यो बहुत्वात्सर्वगतत्वयोः सतोर्युक्ताः, तदेवं प्रमाणसिद्धमेवंविशिष्टं 'च गृहाण जीवमिति गाथार्थः ॥
२०६६॥ यदा तु मन्यसे यद्यपि वेदपदविहितो जीवस्तथाऽपि पुनर्वाक्यान्तरेण बाधितत्वात्संशय एव मे श्रेयानिति, तदपि मा कृथाः,
यतो वेदपदानामर्थं नैव जानासि त्वं, सव्यगर्थ एव विपरीतार्थप्रतिपत्तेः, कथं पुनरिदमेवं ?, अत आह भाष्यकारः—

गोयम ! वेयपयाणं इमाणमन्थं च तं न याणासि । जं विन्नाणघणो णिच्चय भूएहिंतो समुत्थाय ॥२०६७॥
मणसि मज्जंजेसु व मयभावो भूयसमुदउब्भूओ । विन्नाणमेत्तमायाभूणु विणस्सइ स भूओ ॥२०६८॥
अत्थि न य पेचसण्णा जं पुब्बभवेऽमिहाणमसुगोत्ति । जं भणियं न भवाओ भवंतरं जाइ जीवोत्ति ॥२०६९॥
गोयम ! पयत्थमेवं मल्लंतो नत्थि मन्नसे जीवं । वक्कंतरेसु य पुणो भणियो जीवो जमत्थिस्सि ॥२०७०॥
अग्निहयणाइकिरियाफलं च तो संसयं कुणसि जीवे । मा कुरु न पयत्थोऽयं इमं पयत्थं निसामेहि ॥२०७१॥
विण्णाणाओऽणणो विण्णाणघणोत्ति सब्वसो वाऽवि । स भवइ भूएहिंतो घडविण्णाणाइभावेणं ॥२०७२॥
ताइं थिय भूयाइं सोऽणु विणस्सइ विणस्समाणाइं । अत्थंतरोवओगे कमसो विण्णेयभावेणं ॥२०७३॥
पुब्बावरविण्णाणोवओगओ विगमसंभवसहावो । विण्णाणसंतईए विण्णाणघणोऽयमविणासी ॥२०७४॥
न य पेच्चवनाणसण्णाज्वत्तिट्ठए संपओचओगाओ । विण्णाणघणाभिक्खो जीवोऽयं वेयपयभिहिओ ॥२०७५॥
एवंपि भूयधम्मो नाणं तब्भावभावओ बुद्धी । तं नो तदभावम्मिजं नाणं वेयसमयम्मि ॥२०७६॥

अथमपि आइचे चन्दे संतासु अगिवायासु । किजोहरयं पुरिसो ! अप्पलोइत्ति निहिट्ठो ॥२०७७॥
तदभावे भायाओ भावे चाभावओ न तद्धम्मो । जह घटभावाभावे विवज्जयाओ पढो भिन्नो ॥२०७८॥
एसि दैयपपाणं न तमत्तयं वियसि अहव सब्बेसि । अत्थो किं होज्ज सुई विण्णाणं वत्थुमेओ वा ॥२०७९॥
जाइं दब्बं किरिया गुणोज्जवा संसओ तवाजुओ । अयमेवेति नवायं न वत्थुधम्मो जओ जुत्तो ॥२०८०॥
सब्बं चिय सब्बमयं सपरपज्जायओ जओ निययं । सब्बमसब्बमयंयि यं विचित्तरूवं विवक्खाओ ॥२०८१॥
सामन्नविसेसमओ तेण पयत्थो विवक्खया जुत्तो । वत्थुस्स विस्सरूवो पज्जायावेक्खया सब्बो ॥२०८२॥
छिन्नम्मि संसयम्मी जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण । सो समणो पव्वइओ पंचहिं सह खंडियसपहिं ॥२०८३॥
एवं कम्ममाईसुयि जं सामणं तयं समाउज्जं । जो पुण एत्थ विसेसो समासओ तं पवक्खामि ॥२०८४॥
'गोयमे' त्यादि । 'मच्चसी' त्यादि । 'अत्थी' त्यादि । गौतम ! इत्यामन्त्रणं 'वेदपदानां' श्रुतिवाक्यानां 'अमीषां' विव-
धितानां 'न य जाणासि' सि नैवावबुध्यसे, किमित्यत आह-'अर्थ' अभिप्रायं, किं कारणमित्याह-जं मच्चसिति संबन्धः,
यस्मान्मन्यसे-पस्मादवबुध्यसे त्वं, किमित्यत आह-'विद्वानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति न प्रेत्यसञ्ज्ञा-
जस्सी'ति, अस्य वाक्यस्यार्थं एवं, यदुत 'विद्वानघनोऽपि'ति, अस्य व्याख्या-पृथिव्यादिभूतविद्वानलवसमुदायो विद्वानघनः,
पृथिव्यादिविज्ञानदेयानां पिण्डीभवचनमितियात्र, अवधारणं त्वात्पनो भूतातिरिक्तस्य विज्ञानगुणाश्रयस्याभावोपदर्शनार्थं, एतेभ्यो
भूतेभ्य इति पृथिव्यादिभ्यः अन्यथा जीवपर्यायवचनोऽपि भूतशब्दः श्रूयते, ततस्तेभ्यो मा भूत, एतदुक्तं भवति-न जैनानामिवाने-

कस्यसंयातयनो विज्ञानघनोऽभिगृह्यते वनस्पताविच, यदाहुः—“चक्राकं भज्यमानस्ये” (प्रज्ञा पद १) त्वेवमादि, ‘समुत्थाय’ इति संप्रय, अनेनाभूतविज्ञानमादुर्भास्यते चेत्तसि विपरिवर्तते, पृथिव्यादिविज्ञानदेशानामपि समुदायनिमित्तपरिणामाङ्गीकरणं, न व्यस्तानामितियावत्, तान्येवानु विनश्यतीति तान्येव अनुविनश्यन्ति सत्यसावप्यनुप्रियते, न पुनरात्मवादिनामिव शरीरे विनश्यति समुत्थायान्यत्र यातीति, अत एवेत्येते—‘न प्रेत्यसञ्ज्ञाऽस्ति’ प्रेत्यभवो नाम नरकादिः, य एवायं प्रेत्य नारको देवो वाऽभवत् स मनुष्योऽधुना संप्रुत इत्येवं न भवाद्वयान्तरमस्तीत्युक्तं भवति, अतः—‘गोयमे’त्यादि ॥ गौतम ! असुं पदार्थं मन्यमानोऽस्य वाक्यस्य ‘मन्यसे’ अवबुध्यसे ‘जीव’ आत्मा यदुत नास्ति भूताधिकः इत्येकमाशङ्कास्यानं, ‘जं च पुणो’ चि पद-यस्मान्च पुनर्वाक्यान्तरेषु भणितः पुनरस्ति जीवः “न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः” इति वचनात्, अग्निहवनकलशुतेश्च “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः” इति वचनादिति । आह च—‘अग्नी’त्यादि पुण्यद्वं कंठं । उच्यते—‘मा कुन्’ चि मा कृथाः संशयं, यतो न पदार्थोऽयमस्य, तस्मादसुं पदार्थं सम्यगर्थमस्य शृणु वक्ष्य इति गाथार्थः ॥२०७१॥ ‘चिन्नाणे’त्यादि ॥ विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं, ज्ञानदर्शनोपयोग इत्यर्थः, तस्माद्विज्ञानात् आत्माऽनन्य इतिकृत्वा विज्ञानघनः, ‘सब्ध-सो वाचि’ चि यदित्रा सर्वतः प्रतिश्रेयमनन्तानन्तविज्ञानपर्यायसंघातघटितत्वाद्विज्ञानघन एवेति, एवमशब्दाद्विज्ञानघन एवेति नियम्यते, विज्ञानघनानन्यत्वात्, अथवा शेषात्मगर्माणामपि सुखादीनां चेतोदृष्ट्यभिरोधात् विज्ञानघनान्तर्भातोपदर्शनार्थं सर्वात्म-लिङ्गोपसंग्रहार्थं वा, स विज्ञानघनः ‘भवति’ उत्पद्यते ‘भूतेहितो’ चि ‘भूतेभ्यो’ घटपटकटराध्याग्यादिभ्यो द्रव्येभ्यः सहकारिभ्यः, कथं भवतीत्याह—घटविज्ञानादिभावेन, ‘किममूलं प्रवर्तत’ इति वचनात् ॥ तान्येवानुविनश्यतीत्यस्यार्थः—‘ताङ् चिये’त्यादि ॥

स च विद्वानघनस्तान्धेव भूतान्यालम्बनभूतानि विनश्यन्ति सन्ति विनाशव्यवधानभाञ्जि वा सन्ति 'क्रमशः' परिपाठ्या 'विज्ञेयभावेन' नीलाद्यवबोधेन 'विनश्यति' व्येति, कदेत्याह—'अर्थान्तरोपयोगे' पीताद्यवबोधोत्पत्तौ सत्यां, आत्मना तज्जहद्वृत्तिरेवास्त इति, तथा होरु एवायं त्रिस्त्रयस्य स्थितिरिति, आह च—'पुञ्जावरे'त्यादि गतार्था। 'न प्रेत्ये'त्यादि व्याचष्टे 'नय' इत्यादि ॥ न च प्रेत्यजानसञ्जा' न च प्रगेतनी नीलादिविज्ञानसञ्ज्ञावतिष्ठते 'संपओवओगाओ' चि वार्त्तमानिकपीताद्याका-रोत्पत्ताविति, अर्थाद्विमक्तिपरिणतिः, एतद्विमितत्वाचक्षाः, अतः 'विन्नाणे'त्यादि भावार्थरुचनम् ॥ 'एवंपी'त्यादि ॥ स्याद् बुद्धिः—'नयमपीति एतेभ्य इत्यनेन प्रकारेण भूतधर्मो विज्ञानघनः प्रसजति, विषयभावभावित्यादिति, तन्न, यतः 'तदभावेऽपि' विषयात्यये-ऽपि विज्ञानं श्रुतायुक्तम् "अस्तमिते आदित्ये याज्ञवल्क्यः चन्द्रमसस्तमिते शान्तेऽग्नौ शान्तायां वाचि किञ्च्योतिरेवायं पुरुषः १, आत्म-ज्योतिः मन्त्राडिति होगच" ज्योतिरिति ज्ञानमाह, आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिर्ज्ञानात्मक इतियावत्, अतो न ज्ञानं भूतधर्मः, अमुमेगार्थमाह—'अन्त्यमिते'इत्यादि गतार्था ॥ इतथ—'तद'इत्यादि ॥ न भूतधर्मो विज्ञानघनः, तदभावे भावात् तदभावेऽपि चाभावा-द्, दृष्टान्तमात्रमाह—यथा घटस्य न पटो घर्मो, विषयर्थात्, प्रयोगः—विवक्षितधर्मिधर्म एव विज्ञानघनः, तद्भावभावित्वाद् घटरक्तता-वद्, व्यतिरेकेण तु शून्यत्वमिति गार्थार्थः ॥२०७८॥ 'गृप्ति'गाहा ॥ एवममीपां गौतमेत्यादि, हे गौतम ! त्वं वेद-पदानामर्थं न वेत्सि, अथवा सर्वगामपि, यतोऽभिमन्यसे 'अत्यो एणसि होज्ज किं श्रुतिः १, किं वेदपदस्य शब्दपदमेवार्थो, यथा मेरीशब्दोऽयमित्येतान्मात्रं, उत विज्ञानं, यथा मेरीशब्दो, घट इति वा, उत वस्तुभेदो यथा श्रुतिज्ञानानन्तरमूर्ध्वरुण्डलौष्टायत-वृत्तरूपाय घट इति प्रत्ययः, उत जातिर्यथा गौरिति, उत द्रव्यं यथा दण्डी, उत क्रियां यथा धावतीति, उत गुणः यथा शुक्ल इति,

‘इति’ एवं तत्र मंत्राय एतेषु, न चायुस्तः, गस्तुन एवमनसस्थानात्, कथमिति चेदुच्यते-‘यतः’ यस्माद् ‘वस्तुधर्मः’ वस्तुपर्यायः ‘न युक्तः’ न घटते, कथमित्याह-अयमेव नैनायमिति चेत्येव, किमिति चेदुच्यते-सर्वमिनात्मिकत्वाद्वस्तुनः, स्वपरपर्यायद्वारेण, वस्तुनि-
शेषश्च शुब्दस्तम्मान्न तद्वर्माधारणं युक्तं, स्पष्टपद्माह-‘सञ्चं चिय’ इत्यादि ॥ ‘यतो’ यस्मात् ‘नियतं’ निश्चितं सर्वमेव वस्तु
सर्वात्मकं, रुपादपेक्षयेत्यत आह-स्वपरपर्यायापेक्षया, सामान्यापेक्षयेत्यर्थः, तथा सर्वं वस्तु असर्वमयमपि, विशेषविषयक्षया, स्वप-
र्यायापेक्षयेत्यर्थः, एवं त्रिभिस्तरूपं वस्तु, अनेकान्तव्यवस्थानादिति गार्थार्थः ॥२०७९-८१॥ निगमयद्वाह-‘सामन्ने’ त्यादि ॥ तेन
पदार्थो नमोर्धो युक्तः, त्रिभिर्दिष्टः ? इत्यत आह-विश्वरूपः नानाकारः, स्वपरपर्यायापेक्षयेत्यर्थ इति गार्थार्थः ॥२०८२॥ तदेव
मपनीतादेशपाशङ्क इन्द्रभूतिर्विस्मयमगमत्-अहो भगवान् सर्वज्ञ इति, दुरुक्तं ग्राह्यं चिन्तितं भाषितं चासीत्, करोति च ममायमयुना
नेत्रयोः शर-उद्गीयोत्सगमिति निर्भिन्नग्रन्थिरनोचत्-भगवन् ! यद्यहं योग्यः, प्रजयायास्त्वयेक्षिनः । मह्यं प्रदीयतामेषा, ततः का
कालयापना ? ॥१॥ ‘त्रिन्नम्मी’ त्यादि पुनर्द्धं कण्ठ्यम् । ‘सः’ गौतमस्वामी ‘प्रज्जितः’ पापाद् प्रजितः प्रजितो-दीक्षां प्रतिपन्नः,
किमिदिष्टः ? इत्याह-श्रमणः ‘नासंयतः प्रज्जती’ति वचनात्, किमेकाकी ?, नेत्याह-पञ्चभिः श्रुतैः सह परितुतः खण्डिकानां-
छात्राणां, अनेन तेषामन्ताद् अन्तानुयायिनं रद्धमानमाहेति गार्थार्थः ॥ एकादशैतानि चादस्थानकानि भविष्यन्त्यत आह-‘एव’ मि-
त्यादि ॥ अनेन जीमप्रगामनेन कर्मादिमपि यत्तुल्यं तुल्ययोगक्षेमं तत् स्वधिया समायोज्यं, न तु साक्षादभिधास्यते. ग्रन्थगौरवमपात्, यः
पुनर्यत्र कर्मादिद्वारे विशेषः संक्षेपनस्तं तु वक्ष्याम्येवेति गार्थार्थः ॥२०८३-८४॥ ‘जीवे’ति दारं ॥ पटमो गणधरो गञ्जो ॥१॥

स च विज्ञानयनस्तान्येव भूतान्यालम्बनभूतानि विनश्यन्ति विनश्यन्ति सन्ति विनाशव्यवधानभाजि सन्त्यावृतिभाजि वा सन्ति 'क्रमशः' परिपट्या 'विज्ञेयभावेन' नीलाद्यवबोधेन 'विनश्यति' व्येति, कदेत्याह--'अर्थान्तिरोपयोगे' सीताद्यवबोधोत्पत्तौ सत्यां, आत्मना तजहदृष्टिरेवास्त इति, तथा हेरु एवायं त्रिरभावास्थितिरिति, आह च--'पुनराचरे' त्यादि गतार्थः । 'न प्रेत्ये' त्यादि अपाचरे 'नय' इत्यादि ॥ न च प्रेत्यज्ञानसज्ज्ञा' न च प्रगेतनी नीलादिविज्ञानसज्ज्ञावतिष्ठते 'संपओचओगाओ' ति वार्त्तमानिकयीवाद्याका-रोत्पत्ताविति, अर्थाद्विमक्तिपरिणतिः, एतद्विमितत्वात्साः, अतः 'चिन्नाणे' त्यादि भावार्थकथनम् ॥ 'एवंपी' त्यादि ॥ स्यादु बुद्धिः--पुनमपीति एतेभ्य इत्यनेन प्रकारेण भूतधर्मो विज्ञानयनः प्रसजति, विषयभावमावित्वादिति, तत्र, यतः 'तदभावेऽपि' विषयात्यये-ऽपि विज्ञानं श्रुतावुक्तम् "अस्तमिते आदित्ये याज्ञवल्क्यः चन्द्रमस्तमिते शान्तेऽनौ शान्तायां वाचि किञ्च्योतिरेवायं पुरुषः १, आत्म-ज्योतिः सम्प्राडिति होमाच" ज्योतिसिति ज्ञानमाह, आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिर्ज्ञानात्मक इति यावत्, अतो न ज्ञानं भूतधर्मः, अमुमेयार्थमाह--'अत्यमिते' इत्यादि गतार्थाः ॥ इतथ--'तद' इत्यादि ॥ न भूतधर्मो विज्ञानयनः, तदभावे साधात् तदभावेऽपि चाभावा-त्, दृष्टान्तमात्रमाह--यथा घटस्य न पटो धर्मो, विपर्ययात्, प्रयोगः--विवक्षितधर्मिधर्म एव विज्ञानयनः, तद्भावमावित्वाद् घटरक्तता-वद्, व्यतिरेकेण तु शून्यत्वमिति गार्थः ॥२०७८॥ 'एसि' गाहा ॥ 'जाई' त्यादि ॥ एवममीषां गौतमेत्यादि, हे गौतम ! त्वं वेद-पदानामर्थं न वेत्सि, अथवा सर्वेषामपि, यतोऽभिमन्यसे 'अत्यो एएसि होज्ज किं श्रुतिः १, किं वेदपदस्य शुब्दपदमेवार्थो, यथा मेरीशब्दोऽयमित्येतान्मात्रं, उत विज्ञानं, यथा मेरीशब्दो, घट इति वा, उत वस्तुभेदो यथा श्रुतिज्ञानानन्तरमूर्ध्वकुण्डलोऽप्युप-पत्तरूपाय घट इति प्रत्ययः, उत जातिर्यथा गौरिति, उत द्रव्यं यथा दण्डी, उत क्रियां यथा घाबतीति, उत गुणः यथा शुक्ल इति,

सुधासोदरसर्वज्ञागमशोधितान्तःकरणश्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणकृते
श्रीकोट्याचार्यकोडीकृते

विशेषावश्यकभाष्ये प्रथमो भागः समाप्तः ॥